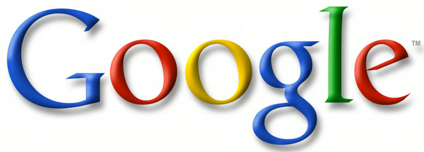
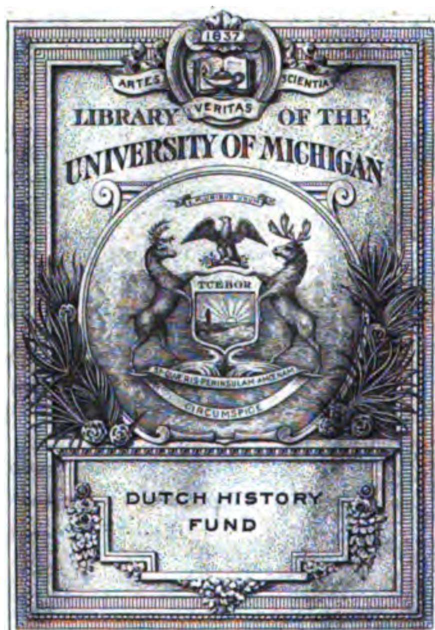

1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE
DUTCH HISTORY
FUND

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

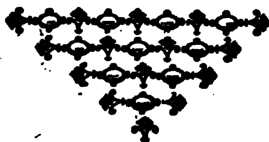
BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Tweede Deels, Eerste Stuk.

Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXIII.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Bybels Zakelyk Woordenboek. Opgesteld, door J. G. STARINGH, *Bedienaar des H. Euangeliums te Gouderak. Vyfde Deel. Tweede Stuk. Te Amsterdam by de Wed.* G. de Groot en Zoon 1772. *In groot quarto* 668 *bladzyden.*

EEne aenhoudende naerstigheid doet den Eerwaerden *Staringh* goede vorderingen maken, ter voltrekkinge van zynen wyduitgestrekten arbeid. Hier door ziet men dit Woordenboek, met de uitgave van dit Stuk, zo ver gebragt, dat de Letters M en N thans afgehandeld zyn; welke twee Letters een niet minder aental van gewigtige Artykels behelzen, dan de voorige Stukken aen de hand geven; in welker ontvouwing zyn Eerwaerde op denzelfden voet voortgaet, als hy begonnen heeft. —— Het tydstip dat wy nu beleven, de aenvang van 't Nieuwe Jaer, (welks begin en verder afloopen onzen geachten Lezeren tot heil gedye!) bepaelt ons enigermate tot het mededeelen van des Leeraers beknopte aenmerkingen betreffende dit Artykel; waer omtrent hy het volgende meld.

„ De eerste dag van 't jaar werdt al van ouds met blydschap en Godtsdienstig gevierd. (א) Zo was het by de *Hebreen.* De eerste dag der Maand *Tisri* was by hen den Heere heilig. 't Feest, 't welk dan gevierd moest worden, was het *Feest der Trompetten* of des *Geklanks*, het welk, gelyk de Joodsche Meesters berichten, by hen den aanvang van het *Burgerlyk Jaar* maakte. Dan was 'er *eene heilige saamenroeping en een heilige rust in gantsch Israël;* dan naderde men tot des HEEREN Altaar met meenigerlei gaaven en Offerhanden, omstan-

diger te leezen, Lev. XXIII: 23, 24, 25. Num. XXXIX: 1-7. Men gedacht aan de Scheppinge der Waereld, die men meende omtrent deezen tyd des Jaars, [om en aan de Herfstſnede, of het midden van onze maand September] geſchied te zyn; men dankte Godt voor Oude, en men badt hem om Nieuwe Zeegeningen. En in de verbeelding zynde, dat Godt zich door het geklank der Trompetten liet beweegen, om van den *Troon des Gerichts* op te ſtaan, en zich neer te zetten op den *Throon der Genade*, zo waren de Jooden ook gewoon malkanderen met Heil- en Zeegenwenſchen te begroeten. *Word in den Heemel aangeſchreeven tot een goed Jaar! Word opgeteekend in het Boek des Leevens! De Schepper verleene u alles Goeds!* (ב) De *Nieuwe-Jaarsdag* werdt ook plegtig gevierd by de Romeinen. *Herodianus* ſchryft 'er van: *De Romeinen houden op het Nieuwe Jaar een Feest ter eere van den Oudſten God van Italie.* De Plegtigheeden daar by gebruikelyk, en derzelver beduiding vinden wy uitvoerig beſchreeven by *Ovidius* Fast. L. I.

Ecce tibi faustum, Germanice, nunciat annum,
Inque meo primum carmine Janus adest ——

Des morgens vroeg ſpoedde zich het Volk na den Tempel van den tweehoofdigen *Janus*, aan wien deeze dag gewyd was, om denzelven met ſtaatelyke Offerhanden te vereëren. De Nieuw verkooren Burgemeesters werden ingewyd, en ſneeuwwitte Stieren, die nimmer juk gedraagen hadden, werden geſlagt. Aan *Janus* offerde men Koeken van in het voorige jaar gewasſen Meelbloeme; vermengd met Zout; men plengde Wyn, en men ontſtak Reukwerk ter zyner eere: Ook wenschte men malkanderen allerlei heil en voorſpoed, en ten blyke daar van zond men aan malkanderen *Nieuwe-Jaars Geſchenken*, beſtaande in een zeeker ſtuk Gelds, Palmtakken, gedroogde Vygen, en een aarden Vat met Honig, welke geſchenken *Strenæ* genoemd werden. Men zondt *Geld*, ten blyke dat men malkanderen een *voordeelig*; *Palmtakken*, ten blyke dat men malkanderen een *roemrugtig* en *vreedzaam*; en *Vygen* en *Honig*, ten blyke dat men malkanderen een *vruchtbaar* en *lieflyk* jaar toewenschte. Zie *Roſinus* Antiq. Rom. L. IV. C. 5. p. m. 554 E. (ג) 't Is dan ook niet af te keuren, dat *Christenen* op den Eerſten dag van hun *Nieuw Jaar* een *heilige Saamenroepinge* hebben; dat zy, naar den aart van hunnen reedelyken Godsdienst, den HEERE ſlagten de varren hunner lippen, en zyner weldaadigheeden, in het jongstverſtreeken Jaar genooten, gedenken in het midden zynes Tempels; dat zy Hem op het

Gou-

Gouden Reukaltaar van *Jesus* Verdiensten ontsteeken het Reukwerk hunner Gebeeden, en Hem om zynen Zeegen bidden over het Nieuw aangetreeden Jaar, zeggende: *Godt zy ons genadig en zeegene ons! Hy doe zyn aanschyn aan ons lichten!* Dat men ook malkanderen alles goeds, naar lyf en ziele, voor tyd en eeuwigheid, toewensche: Mits het niet maar geschiede sleurshalven, veel min geveinsdelyk, maar van goeder harte."

Benevens dit Artykel zullen wy nog, tot een staeltje van Schriftuur-uitleggen mededeelen 's Mans welgegronde aenmerkingen, over de woorden Exod. VI: 2. *Doch met mynen Naam* HEERE *ben ik hun* (te weeten Abraham, Izaäk en Jakob) *niet bekend geweest:* Zommige Uitleggers nemen deze woorden stiptelyk naar de letter, en houden staende, dat de Naem HEERE (*Jehovah*) den Vaderen in 't geheel onbekend geweest zy, ze kunnen wel niet ontkennen, dat deze Naem vroeger, en ook met betrekkinge tot die Vaderen, in de Schriften van Mozes voorkome; dan ze merken dit aen, als een gebruik dat Mozes van dien naem kon maken, om dat hy zyn Eerste Boek niet geschreeven heeft, dan na dat God zich reeds met dien Naem aen hem bekend gemaekt had; dus kon Mozes, zyn verhael schryvende, dien Naem zelfs in den mond der Aerts Vaderen leggen, schoon zy dien Naem, als hun onbekend, nimmer gebruikt hadden. Doch deze uitvlugt voldoet niet aen anderen; Mozes kon, zeggen zy, in een enkel verhael, zyn eigen styl volgende, 'er zig van bedienen; maar 't zou niet welvoegelyk zyn, dat hy, anderen spreekende invoerde, hun ene benaming in den mond lei, die ze zekerlyk niet hadden konnen bezigen. Uit overweginge hier van besluiten dezulken, dat die Naem den Aerts Vaderen reeds bekend zy geweest, en dat men gevolglyk in 't verklaren dezer woorden eenigzins van de Letter heeft af te wyken. De Eerwaerde *Staringh* het voor- en-tegen dezer gevoelens gemeld hebbende, en zelf het laetste omhelzende, brengt daer op deze Vraeg te berde. „ Maar is deze Naam wel bekend geweest aan, en gebruikt by de Vaderen, hoe zal men dit dan kunnen vereffenen met het geene Godt hier zegt, dat hy met *dien naam hun niet is bekend geweest.*" En hy antwoord:

„ Op deeze wyze. Dat, schoon de klank en ook de beteekenis van deezen Naam hun niet is onbekend geweest, zy evenwel de kragt van die beteekenis niet ondervonden hadden. De beteekenis nu van deezen Naam is niet alleen, *dat Hy* IS, *en nimmer* WORDT; dat is, dat Hy is de Zelfsweezenäar, de volstrekt Eeuwige, in zich zelven Oorspronglyke en voor al-

toos Onveranderlyke Bezitter, van alle hoogste Volkoomenheeden: Maar ook dat DAT HY ZAL ZYN, Exod. III: 14. Dat is, dat Hy zich, in het waarmaaken zyner beloften, zal betoonen te zyn, den geenen, dien Hy, uit kragt van zyne gedaane beloften, en van zyne onveranderlykheid, moest zyn; zo waaragtig en getrouw, dat Hy het Woord, 't welk eenmaal uit zyne lippen is uitgegaan, nooit verandert, veel min geheellyk intrekt. Nu hadt Godt groote Beloften gedaan aan de Vaderen; allereerst aan *Abraham*, en voorts ook by herhaaling aan *Izaäk* en *Jakob*. Dat Hy hun Zaad grootelyks vermenigvuldigen, dat Hy het uit het Land zyner verdrukkinge verlossen, deszelfs verdrukkers richten, het met groote have doen uittrekken, en het Vruchtbaar Kanaän aan het zelve tot eene erflyke bezitting geeven zoude, Gen. XV: 13–21. Maar alle deeze Beloften had Hy nog niet vervuld: Doch de daar toe bestemde tyd was nu gekoomen. *Moses* was reeds geroepen, om de Uitvoerer te zyn van zyn verdrukte Volk; hy had zynen Last *Pharaö* reeds aangediend, en van Godts wegen den vryen aftocht van zyn Volk reeds geëischt: de schriklyke Wonderplaagen, waar door Godt de verdrukkers van zyn Volk richten, *Pharaö* ter bewilliging van zyns Volks aftogt dwingen, en de *Egyptenaars* beweegen zou, om het met hunne Gouden en Zilveren Vaten te verryken, stonden nu op het punt van door te zullen breeken; en hun Optocht na *Kanaän* om het zelve in te neemen tot eene erflyke bezitting, was naby. En zo zou Godt dan nu de beteekenis van deezen zynen Naam in kragt en met 'er daad vervullen, en hen daar door doen ondervinden dat geene, 't welk aan hunne Vaderen wel was beloofd geweest, maar niet gezien of ondervonden by dezelven, en dus was Hy in die betrekking, in de vervulling der beteekenis, *met deezen zynen naam, aan hun niet bekend geweest*. (א) Deeze opvatting strookt wonder wel met het geene elders beteekend wordt, door *kennen van des* HEEREN *Naam*. Want wanneer Godt zegt, Jes. LII: 5, 6. *Dewyl myn Volk om niet wechgenoomen is, en de geenen, die over het zelve heerschen, het doen huilen, spreekt de* HEERE, *ende myn naam gedurigtyk den gantschen dag gelasterd wordt. Daarom zal myn Volk, daarom zal het* MYNEN NAAM IN DIEN DAG KENNEN, *dat ik het zelve ben, die spreekt: Ziet hier ben ik.* Dat is, het zal in dien dag ondervinden, dat ik met mynen naam waarlyk en in kragt de HEERE ben, dat ik in het midden van hun ben, om hen te verlossen uit hunnen druk, en daar door myne aan hun gedaane beloften te vervullen. (ב) Ook wordt de-

zel-

zelve opgehelderd uit de eerste zinsneede van ons vers: want wanneer men die vergelykt met deeze tweede zinsneede, zo zien wy dat *bekend zyn* hier zo veel zegge, als *verscheenen zyn*. Hy *was aan de Vaderen verscheenen als Godt de Almagtige*; als een Godt, die *Magtig* was, om die groote beloften, die Hy aan hun deed, te kunnen vervullen; maar als de HEERE, als de *Waaragtige*, die zyne gedaane belofte met 'er daad vervulde, gelyk Hy *nu* daar toe aan *Moses*, ten goede van hunne Nakoomelingen, verscheen, was *Hy aan hun niet bekend*, dat is, *niet verscheenen* geweest. (ג) Eindelyk heeft ze ook dit voor uit, dat men zich dan met zulke uitvlugten niet behoeft te behelpen, aangaande het gebruik van deezen Naam in het Eerste Boek van *Moses*. (ד) En indien Naamen van Menschen aan deeze opvatting nog eenige kragt konden byzetten, men zou 'er uit de Joodsche Meesters, en uit de vroegere en laatere Christen Uitleggers al veelen kunnen optellen, die dezelve goedgekeurd hebben. Men zie *F. Fabricius* Christolog. Noachic. & Abrah. p. 373. *B. de Moor* Comm. perp. in *Marckii* Comp. P. I. p. 532. en de daar aangehaalde Schryvers; als mede *Olearius* Bibl. Erklar. h. L. p. 404, en *Adami* Delic. Bibl. V. Ao. 1693. p. 201."

Pleidooi over de Geloofwaardigheit der Getuigen van de Opstandinge van Jesus Christus. Na den zevenden druk uit het Engelsch vertaald. Door ABRAHAM DE VRYER. *Te Amsterdam, by* P. Schouten 1772. *Behalven het Voorwerk* 163 *bladz. in groot octavo.*

MEn heeft de Vertaling van dit beroemde Engelsche Werkje, in den jare 1735 uitgegeven, met recht niet onwaardig geoordeeld, om ze op nieuw den Leezer aen te bieden, en daer door de gedachtenis aen dit Geschrift te verlevendigen. Het heeft, naer 't schynt, met meer nutte Schriften, het ongunstige lot ondergaen, van, na de eerste vertiening, bykans in vergetelheid geraekt te zyn, aen welke het dus doende weder onttrokken word.

Het zelve behelst eene verdediging van de geloofwaerdigheid der genen, die getuigd hebben, dat Jesus, aen 't kruishout gestorven, en vervolgens, waerlyk dood zynde, begraven, uit dien dood opgestaen, en weder levend aen hun verschenen is. De Autheur heeft deze verdediging wel byzonder ingericht ter beantwoordinge der tegenwerpingen van *Woolston*, dien men gemeenlyk een der vernuftigste bestryders van deze zo zeer gewichtige waerheid schat: en dezelve is, met

ene uitnemende schranderheid, opgesteld, in de manier van een Rechtsgeding, volgens de Rechtspleging in Engeland gebruiklyk. —— Hier door is dit Stukje boven al zeer wel geschikt, om de Tegenwerpingen met derzelver Beantwoordingen, benevens de Uitvluchten en derzelver Wederleggingen, zeer onderscheidenlyk in een helder licht te stellen; mitsgaders om den hoofdzaeklyken inhoud van al het gezegde, in de herhaling van het geheele Pleidooi, met aenmerkingen op de Replyken, kortlyk voor te dragen. —— Om 'er de uitwerking van ene der krachtigste bewyzen, voor de waerheid van 's Heillands Opstanding, uit over te nemen, zullen wy ons bepalen, tot het bewys dat de Autheur ontleent, uit de mededeeling der wonderdadige gaven aen de Apostelen; ter versterkinge van hun getuigenis; dat de Advocaet B. aldus aenvoerde.

„ 'Er is nog een getuigenis dat door myn party met stilzwygen is voorby gegaan. Hy merkte aan, dat de opstanding zoo een ongemeene zaak was, dat geen menschelyk getuigenis in staat kon zyn om die te doen gelooven; en ik durf my niet verzekeren, dat hy daar in geheel en al mis heeft. Indien twintig luiden uit een afgelegen land in Engeland kwamen, en daar zoo een gebeurtenis vertelden, zy zouden mogelyk geen grooter getal vinden dat aan hun zeggen geloof gaf. En ik denk te meer dat de Heer A gelyk heeft, alzoo ik in ons tegenwoordige geval zeer duidelyk zie, dat het geloof van Christus opstanding aan geen enkele menschelyke getuigenissen wierd toevertrouwd. Wat voor getuigenis het hunne wierd toegevoegd, blykt uit Jesus eigen zeggen: *De Geest der waarheit, die van den Vader uitgaat, die zal van my getuigen: En gy zult ook getuigen, want gy zyt van den beginne met my geweest.* Schoon daarom de Apostelen na zyn opstanding veertig dagen met hem hadden verkeerd, en zynen last ontfangen om allen volken te gaan leeren, zoo verbied hy hun nogtans uitdrukkelyk dat werk te beginnen, *voor dat zy met kracht uit de hoogte zouden aangedaan zyn; en dat zy de belofte des Vaders ontfangen hadden.* En *Petrus* verklaard het getuigenis der opstanding op deze wys: *Wy* (de Apostelen) *zyn zyne getuigen van deze zaken, en ook de Heilige Geest, welken God gegeven heeft den genen die hem gehoorzaam zyn* (*).

„ Wat waren nu de krachten en vermogens die de Apostelen

(*) Joh. XV. 26, 27. Luk. XXIV. 49. Hand. I. 4. V. 32.

len ontfingen? waren het niet de vermogens van wysheit en kloekmoedigheit, waar door zy bekwaam wierden om in Christus naam voor Overheden en Vorsten te verschynen; het vermogen van mirakelen te werken, dat zich uitstrekte tot het *opwekken* van dooden; vermogens waar door de waereld overtuigd wierd dat God met hun was in het gene zy zeiden en deeden? *Joannes* zegt ten dezen opzichte. *Indien wy het getuigenis der menschen aannemen, het getuigenis van God is meerder.* Doe hier by, dat de Apostelen macht hadden om deze giften aan andere geloovigen mêe te deelen: en kunt ge u dan verwonderen, dat Luiden die deze vermogens zelfs bezaten, en die in of aan hun zelven ondervonden, derzelver dadelykheit en waarheit geloofden? Ik onderstel dat *Joannes* op deze mêegedeelde vermogens ziet, als hy zegt, *die in den Zoon van God geloofd, heeft het getuigenis in zich zelven.* Zich hier niet beroepende op het inwendig getuigenis van den Geest, gelyk sommige hedendaagsche geestdryvers doen; maar op de vermogens des geests, welke de geloovigen ontfingen, en die uit de gevolgen ook door anderen gezien konden worden (†).

„ Myn party wierp tegen, dat de Apostelen zich tot het werk hunner bediening verdeelden: dat de een zich tot het eene, de ander zich tot het ander land wendde; en bygevolg dat de opstanding van Jesus overal op het zeggen van één eenig getuige wierd gelooft. Ik zal deze zaak thans niet onderzoeken: Onderstel dat het zoo zy; maar ging die ééne getuige alleen, als hy door eene hemelsche kracht wierd verzeld? Wierd niet aan yder blinde zyn gezicht, en aan yder kreupele het volkomen gebruik zyner voeten hersteld? Voorzeker nieuwe getuigen van de waarheit, die door den eersten was verhaald. Merk hier by aan, dat wanneer de volken van verscheiden landen de Leer der Apostelen, die hun verkondigd was, vergeleken, en bevonden dat zy alle het zelfde verhaal van Christus en zyn Euangely ontfangen hadden, dat toen het geloof van deze getuigen, dus vereenigd, sterker wierd, dan dat zy hun verhaal t'samen hadden gedaan: want twaalf menschen afzonderlyk onderzogt, en een eenparig getuigenis gevende, bewyzen de waarheit van een feit veel krachtiger, dan twaalf anderen, die een gebeurde zaak te gelyk verhalen.

„ Stel dat iet dergelyks in onzen tyd gebeurde: dat één of twee luiden in Engeland kwamen, en verhaalden dat een mensch uit den dood was opgestaan; dat zy in gevolg van dat ge-

(†) 1 Joh. V. 9, 10.

geval niets anders leerden, dan dat wy God en onze medemenschen moesten beminnen; dat zy ter bevestiging van hun verhaal, de blinde, doove en kreupele voor onze oogen genazen, ja dat zy dooden ten leve verwekten; dat zy, met alle deze vermogens bestuwd, in armoede en benaauwdheit leefden, zich geduldig onderwierpen aan alles dat de haat, verachting en boosheit kon verzinnen om hun te verdrukken, en dat zy ten laetste hunne levens opofferen ter verzegeling van de waarheit van hun verhaal: en dat wy na een naauwkeurig onderzoek bevonden, dat alle de landen in Europa het zelfde verhaal hadden ontfangen, ondersteund door dezelfde wonderwerkende vermogens, op dezelfde wys onder veele verdrukkingen betuigd, en bevestigd door het bloed der getuigen: in zoo een geval wilde ik gaerne weten, wat een redelyk man zou doen. Zou hy zulke blyken verachten en in den wind slaan? Ik denk niet dat hy zoo zou handelen, en een yder die anders denkt, moet zeggen dat de opstanding van een dood mensch, schoon in haar eigen natuur mogelyk, echter eene zaak is, waar in wy nog God nog menschen moeten gelooven",

De Advocaet A laet zich in zyn Replyk over dit bewys, uit het getuigenis van den Heiligen Geest ontleend, aldus hooren.

„ Tot hier toe heeft men staande gehouden en aangedrongen, dat de opstanding van Jesus een blykbaar geval was, een geval en feit dat door het getuigenis der menschelyke zinnen kost bewezen worden, dewyl het daar van een bekwaam onderwerp was: van waar komt het dan, dat dat getuigenis, eerst voor zoo volkomen en eigentlyk geroemd, nu voor onvoldoende word opgegeven, en dat men met een nieuw en onbekwaam getuigenis te voorschyn komt? Is het niet verbazende, dat men ter bewys van één groot mirakel een honderd andere noodig heeft? Yder mirakel op zich zelfs aangemerkt, is een onderwerp der zinnen, zoo dat het geen ander getuigenis dan dat der zinnen toelaat. Tusschen een mirakel nu, en een ander in 't voorleden jaar gedaan, is geene betrekking of opzichtelykheit altoos. Al stond men dan toe, dat *Petrus* een kreupel man genas, zoo volgd daar niet uit, dat Christus uit den dood verrees.

„ Maar indien ik de Heer B hier in alles toestond wat hy begeerd, wat zou dat voor ons zyn? Iemant die het getuigenis des Geestes in zich zelven had, deed mogelyk zeer wel in dat raad te plegen, en aan te nemen; maar kan zulks eenigzins ten voordeele van my en anderen, die dat getuigenis

niet

niet in ons zelven hebben, dienen? Indien de eerste eeuwen der Kerke alle de wonderwerken zagen, die myn party heeft opgenoemd, en dat zy daar op geloofden, zoo volgt daar, na zyn gevoelen, uit, dat zoodanige sterke bewyzen ten minsten noodig waren, om de volken der Waereld de opstanding van Jesus te doen gelooven; maar op wat grond eischt hy dan dat geloof van ons, daar wy zulke bewyzen niet hebben"?

Op deeze twee uitzonderingen van den Advokaet A, stelt de Rechter eindelyk, in de herhaling van het Pleidooi, de volgende bedenkingen voor.

„ Om de eerste zwarigheid op te helderen, moet gy aanmerken op wat wys de mirakelen kunnen dienen, om eenig geval te bewyzen. Een mirakel op zich zelven bewyst niets, dan alleen dat het werk het welk wy zien doen, door een oorzaak daar aan gelyk word gewrocht. Stel dat gy zag, dat iemand een ander uit den dood opwekte, en dat hy henen ging zonder iets te zeggen, dan zou 'er door dat mirakel geen geval bewezen of geen gevoelen goed of kwaad gekeurd worden. Maar indien hy, die het mirakel deed, in den naam van hem door wiens vermogen het mirakel gewrocht wierd, verklaarde dat de dienst en aanbidding der beelden ongeoorloft was, dan zoud ge een voldoenend bewys tegen den beelddienst hebben. Maar hoe zou dit bewys aangaan? Het mirakel als mirakel zou daar omtrent niets bewyzen; de kracht des bewys legt opgesloten, in de verklaring van hem die het mirakel dede, welke verklaring gezach ontfing, door het vermogen van hem in wiens naam de doode wierd opgewekt, en die dat geval wrocht om de leer van den opwekker te bekrachtigen. Mirakelen zyn by gevolg een *direct* bewys van de volmagtiging der persoonen, en niet van de waarheit der zaken.

„ Men passe dit op ons tegenwoordige geval toe. Indien de Apostelen by het doen hunner wonderwerken niets van Jesus opstanding hadden gezegt, hunne mirakelen zouden nog 't een nog 't ander omtrent de waarheit van dat geval bewezen hebben. Maar wanneer zy de waarheit der opstanding als ooggetuigen verkondigden, en wonderteekenen deden ter vestiging van hunnen last daar toe; zoo bewezen hunne mirakelen niet *direct* de opstanding van Jesus Christus, maar zy stelden de geloofwaardigheit van de getuigen, van hun, die zeiden dat zy ooggetuigen van die gebeurtenis waren, geheel buiten verschil. Zoo dat hier geen overgang is van eigentlyke en voldoende tot oneigentlyke en onvoldoende bewyzen; de waarheit van de opstandinge blyft op het getuigenis der zinnen rus-

rusten; maar dat getuigenis word door het getuigenis des Geests gesterkt en bevestigd. Beschouw 't eens in eén geval aan het onze gelyk, en stel, dat zeker getuige zyn geburen riep om te getuigen dat hy een geloofwaerdig man was: die luiden zouden omtrent de zaak die hy getuigde niets bewyzen, maar alleen het getuigenis van hem door 't hunne bevestigen en kracht byzetten; zoo nu is 't met het getuigenis des Geests ook gelegen; al het onderscheit bestaat hier in, dat het laatste van veel meêr gewigt dan dat van de eerste is.

„ En om de tweede zwarigheid weg te nemen, merk ik aan, dat het getuigenis, waar over wy nu spreken, geen byzonder getuigenis van den Geest was, of eenig inwendig licht, gelyk de Kwakers in dezen tyd voorwenden te hebben; neen, het was een getuigenis dat zich in het openbaar door vele zichtbare werken des Geests vertoonde: en dit getuigenis kon beschreven en overhandreikt worden, gelyk het met 'er daad op een onbetwistbaar gezach aan ons is overgeleverd. Toe te staan dat dit getuigenis in 't begin des Christendoms goed en voldoende is geweest, en dat het nu zoo niet is, schynt my toe tegen alle regelen der rede te stryden: want indien wy ten genoege zien, dat de eerste Christenen voldoende redenen hadden om te gelooven, moeten we te gelyk bemerken, dat het redelyk is, dat wy zulks mede doen. Terwyl dit geschil alleen was over de natuur van het getuigenis des Geests, was het niet noodig met historische voorbeelden aan te toonen, hoe overvloedig dit getuigenis aan de eerste Kerk wierd geschonken. Een yder die zulks begeert kan zich zelf ligtelyk voldoen."

Algemeene Biddags-Onderwyzer: leerende hoe zich yder, overeenkomstig zynen Staet, voor- op- en naa den Biddag gedraagen moet. Door J. CLAESSEN, *Predikant te Leerdam. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven de Voorreden 36 bladz. in Octavo.*

WElmenendheid en Ernst straelen alomme in dezen Onderwyzer door: en dezelve is niet ongeschikt om gevoegd te worden by de *Noodige Handleiding tot den Biddag*; welke de Eerwaerde *Claessen* aenpryst als een nuttig Geschrift, met betrekking tot het verborgen Biddagswerk van Godvruchtigen in den Lande; waer over hy zich, om, na de onderrichting door den Schryver dier Handleidinge gegeven, geen overtollig werk te doen, zo bepaeldlyk niet uitlaet. —— Dezulken die

aen

aen zodanig ene leiding gewoon zyn, zullen dus in dit en het aengeprezen geschrift, zo rakende het openbare als verborgen Biddagswerk, ene soort van volledig samenstelsel vinden; waer mede zy zich, naer 't bedoelde van onzen Leeraer, in afgesnipperde uuren, met stichting bezig zullen konnen houden, geduurende den tyd, welke 'er verloopt, tusschen de bekendwording en de daadlyke onderhouding van den Biddag. —— Het is dus niet zo zeer voor geoefende Christenen geschikt, (die zekerlyk zo veel tyds niet behoeven, om zich tot het behoorlyk vieren van den Biddag voor te bereiden;) als wel voor min geoefenden, die daer omtrent of onkundig of onachtzaem zyn, en byzondere aenmoediging of onderrichting noodig hebben. Ondertusschen zouden 'er, zelfs wel geoefende Christenen, nog al ene les uit ontvangen konnen, die zy voorheen nooit gehoord, en waer op zy veelligt nimmer gedacht zouden hebben; te weten, dat men zich op dien dag behoort te spenen van het tabak rooken en snuiven.

„ Men heete my, (zegt de Eerwaerde *Claessen*, ten dezen opzichte,) zoo veel men wil eene al te gestrenge Zedemeester, ik verklaar, dat ik bykans eer kon inschikken, dat men op den BEDEDAG at en dronk, dan dat men ziet, dat de menschen hunne *gewoone* verslaavdheden aan het tabak *rooken en snuiven* niet laaten kunnen nog willen. Het *vasten* moet buiten allen tegenspraak ook daar in geoeffent worden, en het schaamt zich, dat men op dien dag in de Kerken openbaar en onbeschaamd het snuiven in zwang ziet gaan, en dat de een den anderen daar toe aanzet en verleidt. Mogelyk zullen veele myner leezers daar aan nooit gedagt hebben, dat wil ik wel gelooven, dat 'er zyn, die zich hier aan zonder erg en onweetend schuldig maaken, dan ik wensch, dat zy 'er voortaan altyd aan denken, en die haatlyke gewoonte, waar mede zy zoo dikwyls hunne mede Christenen vooral de Leeraars geërgert hebben, nalaaten zullen. Het worde althans van die geenen, die zich voor waare Christenen uitgeeven, nimmermeer gepleegt!"

Kortbondige Verhandeling, waar in bewezen wordt, dat de Roomsch-Catholyken der Vereenigde Nederlanden in gemoede verpligt zyn ook den algemeenen Dank- Vast- en Bededag te houden. Door A. WITTERT *Roomsch-Catholyk Priester. Te Rotterdam by* A. de Rooy 1770. *In quarto* 19 *bladz.*

Zo lang de Roomsch-Catholyken zich aenmerken als Onderdanen van den Staet, en de beweegredenen tot het uit-

uitschryven van een algemenen Dank-Vast-en Biddag ook hen, niet alleen als Onderdanen, maer tevens als Christenen, betreft, zyn ze zekerlyk in gemoede verplicht, om aen dat Godsdienstig bevel der Hooge Overigheid te gehoorzamen. — 't Geld hier niet te zeggen, *ze zyn een anderen Godtsdienst toegedaan dan wy*; dit verbreekt de verplichting der Onderdanen niet: zelfs, volgens het Euangelie, dan niet, als de gebiedvoerende magt in handen van Afgodendienaers is; men is hun gehoorzaamheid verplicht, zo lang zy niets bevelen, dat met het geweten der Onderdanen stryd. — Men wende niet voor, dat 'er zodanig iets plaets heeft in de uitschryving van dien Dag hier te Lande uit hoofde dat 'er ook bevolen word te bidden, *om de voortplanting van den Hervormdèn Godtsdienst*, dat een Roomsch-Catholyke gewetenshalve niet kan doen: nademael het buiten kyf is, dat zodanig een bevel van den Staet geen betrekking heeft tot Onderdanen, die den Hervormden Godtsdienst niet toegedaen zyn. Dit is de algemene inhoud van 't opgemelde Vertoog, dat de Eerwaerde *Wittert* beknopt en klaer, ter genoegzame overtuiginge zyner Geloofsgenooten, opgesteld heeft. Zie hier het geen hy hun, ten opzichte van 't laetste, dat in dit geval inzonderheid aenmerking verdient, voordraegt.

„ Dewyl de hervormde Godsdienst hier te lande de heerschende is, en onze hooge Overigheid denzelven is toegedaan, zoo is het klaar dat deze Overigheid, als zy beveelt te bidden tot voortplanting des Godsdiensts, noodzakelyk, om volgens gemoede te werk te gaan, van geen anderen Godsdienst kan spreken, dan van den hervormden Godtsdienst; maar het spreekt van zelfs, dat dit bevel van te bidden voor de voortplantinge van den hervormden Godsdienst maar alleen ziet op zulke onderdanen, die den hervormden Godsdienst zyn toegedaan, en niet op andere gezindheden.

„ Indien een Roomsch-Catholyke Hooge Overigheid eenen Algemeenen Dank-Vast-en Bededag voorschreef aan alle de Onderdanen van hare Landen, en daar in beveelde te bidden voor de voortplantinge van den Roomsch-Catholyken Godsdienst, wat wys mensch zal daar uit gaan besluiten, dat dan die Hooge Overigheid ook wilt ende gebiedt, dat ook de Gereformeerden of Lutheraanen, die in hare Steden mogten woonagtig zyn, zullen bidden tot de voortzettinge van den Roomsch-Catholyken Godsdienst? Wie ziet niet, dat dit het inzigt dezer Overigheid niet wezen kan, als die genoegzaam en zeer wel weet, dat geen Souverein aan zyne Onderdanen mag gebieden dat ge-

ne,

ne, het welke tegens hun gewisfen ſtrydig, en by gevolge ook zondig is.

„ *Van gelyke dan*, als onze Hooge Overigheid hier te lande gebiedt te bidden tot de voortplantinge van den Hervormden Godsdienst, zoo kan dit bevel niet zien op de Roomsch-Catholyken. Niemand is meer vervreemd van alle conſcientiedwang, dan de Hooge Overigheid dezer Republiek. Het ware haar hoonen en grote oneer aandoen, van haar te denken, dat zy de Roomsch-Catholyken wilt verpligten om tegen hun gewisſe te gaan bidden voor de voortplantinge van den Hervormden Godtsdienst. Zo dan wy Roomsch-Catholyken zyn niet verpligt te bidden ten dien einde, en dit wordt ons ook niet afgevergt, dewyl dit geenzins het inzigt van onze Hooge Overigheid is; maar daarom zyn wy niet minder verpligt uit kragte der gehoorzaamheid, welke wy haar verſchuldigt zyn, de andere punten te onderhouden, die in den Brief der uitſchryvinge gemeldt worden, en op zulke wyze den Algemeenen Dank- Vast- en Bededag met haar te vieren."

Kort Begrip der Verhandelingen van de Koninglyke Akademie der Heelkunde te Parys. Uit het Fransch vertaald door HENDRIK VAN SOMEREN, *Stads Heelmeester te Haarlem. Eerſte Deel. Te Haarlem by* N. Beets, 1772. *gr. Octavo* 212 *bladzyden.*

DIt Werkje is in 't Fransch door een' onbekenden Schryver, onder de benaaming van een Kort Begrip der Werkdaadige Heelkunde, uitgegeeven; zynde in de daad een *Kort Begrip des zaakelyken inhouds der Verhandelingen en Waarneemingen, welke door de voornaamſte Heelmeesters van Vrankryk, aan de Koninglyke Akademie, over de gewigtigſte onderwerpen der Heelkunde, zyn medegedeeld.* De Schryver ſchynt de waare aart van dit Werkje te hebben willen verbergen om daar door te ontgaan een boete van drie duizend *Livres*, welke 's Konings Privilegie ſtelt tegen een iegelyk die eenig Uittrekzel van de gemelde Verhandelingen uitgeeft, onder welk voorwendzel het ook zoude mogen wezen. De Heer VAN SOMEREN, welke het zelve in 't Hollandsch overgezet heeft, aan deeze bedreiging niet gebonden zynde, heeft het Werkje den echten naam gegeeven, welken het toekomt.

De Schryver voegt 'er hier en daar zyne beöordeelingen en aanmerkingen by: de Verhandelingen zyn te uitgeſtrekt, dan

dat

dat wy 'er hier een van tot een proef overneemen kunnen: het werk is ook niet geschikt om 'er een uittrekzel van te geeven, zynde zelf een uittrekzel. Dit eerste Deel bevat, voor 't grootste gedeelte, de Verhandelingen van het eerste en tweede Deel van de Koninglyke Akademie. Het is vry wel uitgevoerd en kan van dienst zyn voor onzen Heelmeesters en anderen, welken het Fransch niet verstaan, of het groot Werk te kostbaar en te wydloopig is.

Heelkundige Grondbeginzelen van JEAN LOUIS PETIT *Lid van de Koninglyke Hooge School der Weetenschappen, gezwooren Heelmeester te Parys, en oud Overman van het Heelkundig Genoodschap. Uit het Fransch vertaald door* P. MORAND. *Med. Doct. Te Amsterdam by* G. Bom. 1772. *In gr. Octavo* 232 *bladz.*

DEwyl de Heer MORAND al lang de Heelkundige grondbeginzelen van den Vermaarden Heer JEAN LOUIS PETIT, zo als hy ze aan zyne Leerlingen zelf, in zyne byzondere Lessen, medegedeeld heeft, onder zich berustende gehad heeft, zo heeft hy eindelyk geoordeeld, dat het veele Liefhebbers der Heelkonst niet onaangenaam zoude zyn, en dat het tevens tot groot nut voor de Leerlingen zoude kunnen verstrekken, indien hy dezelve, in onze taal overgezet, gemeen maakte. Wy hebben ingelyks deeze Heelkundige grondbeginzels tot het bedoelde oogmerk van den Heer MORAND zeer dienstig gevonden, en pryzen het zelve daar toe aan, als zynde duidelyk en klaar volgens de beste gronden van Genees- en Heelkunde opgesteld: het komt ons voor dat de Vertaaling 'er van wel uitgevoerd is.

Rymkronyk van MELIS STOKE; *met Historie- Oudheid- en Taalkundige Aanmerkingen, door* B. HUYDECOPER. *Drie Deelen. Te Leyden by* J. le Mair 1772. *In quarto en gr. octavo.*

VAn dien tyd af, dat de beroemde *Huydecoper* zynen Vrienden openbaarde, en zulks vervolgens meer algemeen bekend werd, dat hy zig voorgesteld had, eene verbeterde uitgave van *Melis Stoke* te vervaardigen, heerschte 'er, onder de Liefhebbers der Vaderlandsche Geschiedenissen, een uitgestrekt verlangen, om dezelve te voorschyn te zien komen. Een ieder begreep dat de Heer *Huydecoper*, zo door zyne Schriften

als

als anderzins, over bekend, van wegens zyne gegronde kundigheden in alles, wat 's Lands Oudheden, Historie en Taal betreft, mitsgaders ter zaake zyner oplettendheid, in 't onderzoeken en voordraagen, van 't geen zyne beleezenheid ter opheldering e veeler byzonderheden hem aan de hand mogt geeven, by uitstek geschikt was tot het volvoeren van deeze taak. Men zag de vrugt van dien arbeid met te meer vreugde te gemoet, om dat men wel overtuigd was van de gebreklykheid der vroegere uitgaven, en van de noodzaaklykheid eener naauwkeurige ontvouwinge van verscheiden duisterheden, in 't Historisch verhaal van dien ouden Schryver; wiens Werk dus in meerder zuiverheid en meer opgehelderd voor den dag stond te komen. 'Er zyn etlyke jaaren in dat vooruitzigt verloopen; 't welk zommige zelfs deed wantrouwen aan de volkomen uitvoering; dog alle vrees deswegens is eindelyk verdreeven, door de openlyke uitgave van dat Werk, zo als wy 't thans voor ons hebben. Deszelfs inhoud draagt getuigenis van een onnadenkelyken arbeid; des het niet te verwonderen zy, dat het opstellen en beschaaven eene reeks van jaaren versleeten hebbe; als men daar by voegt het sammelen van de drukpers; en tevens weet, dat onze geagte Autheur, reeds vyf jaaren voor 't begin deezer *Eeuwe* gebooren, al eenigen tyd gedeeld heeft *in de zwakheden* van den Ouderdom; zal 't niet vreemd voorkomen, dat dit Werk verscheide jaaren agtergebleeven zy. Ook is de uitgave hier van nog te meerder vertraagd, doordien de Heer *Huydecoper* zig gevleid had met het denkbeeld, dat hem gelukken zou nog eene Voorrede, ter opheldering van eenige byzonderheden, raakende dit Werk, te schryven; waar van hy egter ten laatste, door den toeneemenden Ouderderdom, heeft moeten afzien: 't welk hem, op 't aanraaden zyner Vrienden, eindelyk heeft doen besluiten, om de afgifte niet langer te vertraagen, schoon 'er de Voorrede aan mogte ontbreeken.

Hier door ziet men nu veeler verlangen, ten minste wat het Werk zelve aangaat, vervuld; en zy, die smaak hebben in deeze soort van studie, zullen 'er overvloedige gelegenheid in vinden, om zig menig uur met navorschingen van dien aart te vermaaken. Behalven het genoegen van eene zuiverer uitgave, dan voorheen, van deeze Rymcronyk te mogen leezen, (waarvan wy in 't slot nog wel iets naders zullen melden;) verleent dit Geschrift den Beminnaaren deezer Oefeninge een zeer groot getal van Aanmerkingen, die 's Lands Taal- Geschied- en Oudheidkunde betreffen; welken, daar de kortheid volstaan kan, beknoptelyk, en daar de zaaken wat meerder omslag

ver-

vereifchen, breedvoeriger voorgefteld worden. —— Om de de natuur deezer Aantekeningen beter te doen kennen, zullen wy, uit hoofde van de verfcheidenheid der Aanmerkingen, eenige voorbeelden van verfchillende foort, tot een ftaal van 's Mans arbeid in deezen, daar uit overneemen.

Een Taalkundige Liefhebber ontmoet hier alomme eene reeks van ophelderingen, die hem de bekwaame hand des Schryvers der bekende *Proeve van Taal- en Digtkunde* duidelyk tooncn. Onder dezelven komen 'er verfcheiden voor, die by de meesten nieuw zyn; en ze behelzen doorgaande welgegronde verklaaringen van oude woorden en fpreekmanieren; die bevestigd worden, door 't bybrengen van plaatfen, uit oude Schryvers, en gemeenlyk uit zulken, die na genoeg tydgenooten van *Melis* waren. Dus leert hy ons, by voorbeeld, (in 't II Deel *bl.* 472 enz.) dat het woord *Minne* oudtyds eene vriendelyke benaaming was, waar mede men eene Vrouw, en byzonder zyne eigen Egtgenoot plagt aan te fpreeken, welke laatfte zulks dan met den naam van *lieven Man* beantwoordde (*). En hier uit leidt hy verder niet ongegrond af de woorden van *Meermin* en *Meerman*, zo veel als *Zee-* of *Watervrouw* en *Man*.

In 't III *D. bl.* 82 *enz.* toont hy uitvoerig, dat *Kufe*, *Kuyfe*, *Kodde* of *Codde* (†) en *Kolve*, by de Ouden, een zwaaren *Stok*, *Knods* of *Kluppel* betekende; en dat de Vlaamingen dit ge-

(*) Men vindt beide deeze benaamingen in eene der aangehaalde plaatfen uit den berymden *Bybel van Maerlant* B. XI. C. 3. f. 98 d.

> *Here*, *feit foe*, [zy, Esther] *ic biddu eñ Aman*
> *Met mi ten etene*, *lieve* Man.
> *Hi ftont up en ginc te bare*,
> *Eñ namfe in finen aerme dare;*
> *Hi feide: Wes onvervaert*, *lieve* Minne,
> *Du blives mine Conighinne.*

(†) Het ftaa ons vry hier nevens te melden, dat wy die *Kodde* ook nog heden hebben in 't woord *Koddebeier;* waar in vermoedelyk de ftaart *beier* verboogen is van *bearer*, in 't Engelsch een *draager:* wanneer *Koddebeier* zo veel zegt als *Knods-* of *Stokdraager.* Deeze betekenis van *draagen* ftraalt ook door in ons zelfftandig woord, *Baar*, en in den ftaart van veele byvoegelyke woorden, als *vrugtbaar*, *dienstbaar*, *cynsbaar* enz. gelyk de Heer *Huydecoper* zelf al voorlang opgemerkt heeft, in zyne *Proeve bl.* 435.

geweer, gewoonlyk, een *Goeden dag* noemden, om dat ze, onder het toeslaan, hunnen vyand *goeden dag* zeiden.

In 't verhaalen van de vlugt der Vlaamingen uit Zeeland zegt *Melis*, (hier *III D. bl.* 113.) onder anderen,

Men sach daer menighe moederbaren
Hem selven drinken. [d. i. verdrenken]

Moederbaren, zegt *Alkemade*, is *moedernaakt*. Maar *Huydecoper* bewyst ons, dat die betekenis hier volstrekt niet te pas komt. *Moederbaaren* was oudtyds gebruikelyk voor *Moeders-kinderen*, voor allen die van de *Moeder* gekoomen zyn, en zegt dus het zelfde als 't woord *Menschen*. Dit staaft hy met verscheiden voorbeelden. Zie hier een derzelver uit den *Roman van Limborg* B. I. f. 7. d.

In Grieken soe nes moederbaren
Die weet, wanen si es geboren.

In dat zelfde Deel, *bl.* 372. leezen wy:

Jc der mi wel vermeten das,
Dat die te voren ghinghen screijen,
Si ghinghen nu singhen eñ pleyen.

By *Alkemade* is *pleyen*, *verblyden*. *Huydecoper* gist, dat het *lachen* betekent. Zouden we, gedagtig aan het Engelsche, *to play*, niet wel mogen raaden, dat *pleyen* zo veel zegt als *speelen?* 't Benieuwt ons zelfs, dat onze opmerkzaame Schryver niet op dat denkbeeld gevallen zy; daar 't hem niet onbekend is, hoe de Engelsche Taal dikwerf kan dienen om onze oude spraak op te helderen.

Laat ons, deeze vrymoedigheid genomen hebbende, 'er een tweeden stap by doen. De Heer *Huydecoper*, (in zyne *Byvoegsels* op het *III D. bl.* 467.) in 't voorby gaan spreekende van den oorsprong van 't woord *Pillegift*, meldt ons, dat *Joachim Oudaan* het woord *Pil* verklaarde door *Doopbeveling*. Dog hy brengt geene plaatsen ter bevestiginge hier van by. Men mag niet onwaarschynlyk denken, dat *Pil* eene verkorting van *Pupil* is. In die betekenis altans gebruikt *J. Uitenbogaert* dit woord, noemende *Jan Gysbertsz. Uitenbogaert*, zynen Neef, *over wiens Doop hy als Peter gestaan had*, met de benaaming van zynen *Pil*. Zie *Uitenb. Leven en Kerkl. Bed. bl.* 346, 358, 399.

Schept iemand meer behaagen in Oudheidkundige ophelde-

ringen, ook hier omtrent zal hy zynen lust konnen boeten in deeze Aantekeningen, die verscheiden oude gewoontes van ons Land duidelyk verklaaren. Boven al ontmoet men 'er, daar 't Historisch verhaal veel al binnen- en buitenlandsche onlusten behelst, eene menigte van byzonderheden raakende het Krygsgereedschap der Ouden, die tot nog zo onderscheidenlyk niet voorgedraagen waren. Dus handelt onze Schryver deezer Aantekeningen, by voorbeeld, over de *Knyven*, (*I D. bl.* 526.) de *Helmen*, *Plaaten*, *Schilden*, (*II. D. bl.* 132.) *Glavien* en *Musketten*, eene soort van pylen, (*III D. bl.* 286.) *Oestaalen*, *Tuimelaars*, *Springaalen*, *Quareelen*, *Armborsten*, *Benieren* enz: (III *D. bl.* 311, 313, 316, 320) byzonder ook van de *Blyden*, *Katten* en *Evenboogen*. (III *D. bl.* 281, 290, 293.) Wyders geeft hy ons voor al (in dat zelfde *Deel bl.* 329 enz.) een zeer keurig berigt van den toestel op de Oorlogschepen in vroeger dagen. Op alle deeze en diergelyke byzonderheden, die de onderzoeklievenden met vermaak zullen konnen nagaan, kunnen wy niet wel staan blyven; om plaats te bewaaren, voor het melden van eene derde soort van Aanmerkingen, die het Geschiedkundige raaken.

Het geen de Heer *Huydecoper* deswegens bygebragt heeft, betreft inzonderheid het Tydrekenkundig gedeelte deezer Weetenschap. Hy heeft zeer veel werks gemaakt van verscheiden plaatsen van oude en nieuwe Schryvers, daar over, mitsgaders over eenige merkwaardige voorvallen, ter toetse te brengen en te verbeteren. De Schryver der *Vaderlandsche Historie*, of *onze Vaderlandsche Schryver*, gelyk hy denzelven veeltyds noemt, krygt hier ook zyne beurt; en men weet, uit het Voorberigt voor den tweeden, als mede uit de Byvoegsels op den eersten druk, dat die Heer reeds van eenigen deezer Verbeteringen gebruik gemaakt heeft. Omtrent anderen kan hy, mogen wy denken, den Heer *Huydecoper* niet toevallen; waar van we een voorbeeld hebben, ten opzigte van het aangemerkte in het II *D. bl.* 324; dat zyn Wel Ed. ook, in zyne *Byvoegsels bl.* 582, op eene zeer edelmoedige en heusche wyze verbeterd heeft. —— Wyders worden *van Loon* en *Alkemade*, nu over de Taal, dan over het Geschied- en Tydrekenkundige, dikwerf zo scherp berispt, dat men medelyden voor hun gevoele; schoon men erkennen moete, dat beide die Heeren zig iets onderwonden hebben, waar toe Mannen van meerder bekwaamheid vereischt werden. Ook zyn de Aanmerkingen op hunne Schriften, naar 't ons voorkomt, bykans allen zeer gegrond. Egter is 'er (in 't II *D. bl.* 277.) een zet-

ten

ten laste van *Alkemade*, waar omtrent wy niet konnen ontveinzen, dat ze ons geen proef schynt te konnen houden.

Volgens *Alkemade* heeft men, op het leezen der woorden van *Melis*,

Te Nyemehts-Vrient bleef die Grave

te denken op het Dorp *Niemands Vriend*, aan de Merwe in de Alblasserwaard. Dog *Huydecoper* zegt, de Dichter had geen rede, en is 't ook niet gewoon, om 's Graven verblyf zo byzonder aan te wyzen. Dit doet hem *Niemens vreent*; zo als hy in zyn Handschrift leest, verklaaren door, *zonder vrienden*. Te zeggen, de Dichter had geen reden, gaat wat ver. 't Is waar, wy weeten dezelve niet; dog ze kan 'er des niet tegenstaande wel geweest zyn. Zou men 'er zelfs niet eene, ten minste niet onmogelyke, rede voor konnen bedenken? De Graaven hadden een ouden tol te *Niemands vriend* (*a*): zou het dan zo vreemd voorkomen, dat Graaf *Floris* derwaards gegaan was, om aldaar eenige orde te stellen, of den staat van dien tol op te neemen? Dit Dorp nu lag niet ver van de grenzen, en *Jan van Kuik* had hem daar den oorlog doen aanzeggen. Dit zo zynde, heeft *Melis* veelligt willen aanduiden, dat de Graaf, niet vreezende overvallen te worden, na deeze aanzegging egter bleef, daar hy was: dus had de Dichter rede, om des Graven verblyf, schoon zulks anders zyne gewoonte niet zy, zo bepaaldlyk te noemen. Wat 'er ook van deeze gissing zy, dezelve is ten minste bestaanbaar: en de Heer *Huydecoper* heeft het niet ondernomen te bewyzen, dat *te Niemens vreent* betekenen kan, *zonder vrienden*. Ook was dit diestyds des Graaven toestand niet. Hy had nog Vrienden, en wel zulken, die niet ver van de hand waren. *Jan van Henegouwen*, *Gerard van Voorne*, de Heer van *Arkel*, *Filips van Wassenaar* mogt hy nog onder zyne Vrienden tellen; ook bevonden 'er zig, te Utrecht en te Dordregt, nog verscheiden Vrienden van Graaf *Floris*. Zie dit tweede Deel *bl*: 286, 287, 291, 293, 295, 364. Uit hoofde van dit alles schynt de verklaaring van *Alkemade* in dit geval wel zo aanneemelyk; en *Niemens vreent* of *Nyements vriend* is vermoedelyk, hier ter plaatse, zo wel het opgemelde Dorp, als elders, (II *D. bl.* 527.) daar de Dichter zegt;

Hi sach op, en voer met desen
Te Niemens vreent.

ter

(*a*) Zie MIERIS *Charterb: I D. bl.* 265, 270, 395 en elders.

ter welker plaatse *Huydecoper* niet twyfelt, of *Melis* 'er dit Dorp door aanduide.

Voor 't overige hebben wy, raakende de Historische aanmerkingen, nog te melden, dat de Heer *Huydecoper* etlyke byzonderheden van 's Lands Geschiedenissen, tot nog algemeen aangenomen, voor verzierd houdt. 't Gezag van onzen Chronykschryver zelven heeft geen gewigts genoeg, om hem over te haalen, tot het gevoelen, dat het Land beneden Nieuwmegen eertyds Nedersaxe heette, en dat Holland een gedeelte van het oude Friesland is. Zie I *D. bl.* 9, 18, 40, 41, 147, 581. Hy wraakt ook veele, tot hier toe meerendeels voor egt erkende, oude Brieven. Of zyn Wel Ed. in die en dergelyke stukken den des kundigen voldoen zal, is bedenkelyk. Veelen, vermoeden we, zullen bezwaarlyk konnen gelooven, dat men, eeuwen agter een, niet slegts hier en daar in Kloosters, maar ook in de Archiven van Engeland, Brabant, Henegouwen enz. en zelfs in de Leen- en Registerkamer van Holland, verdigte stukken zorgvuldig bewaard, en ze eindelyk voor den dag gebragt zou hebben in een tyd, toen niemand eenig voordeel van die verdigting kon trekken. Met dit alles blyven egter 's Mans bedenkingen daar omtrent der overweeginge waardig; en men vindt gemeenlyk in zyne voorstellingen iets bevalligs en leerzaams; zelfs ook dan, wanneer men zyne gedagten niet kan toestemmen. —— Wyders, (om dit nog met een kort woord te kennen te geeven,) vindt men hier, (in 't II *D.* na *bl.* 330,) eene zeer naauwkeurige samengestelde Tafel der Paaschdagen; waar van men zig, ter ophelderinge van het tydrekenkundige, voor al in de middeleeuwe, die dikwerf verscheiden duisterheden heeft, met vrugt kan bedienen. De Paaschdagen worden 'er, 't is waar, slegts naar den Ouden styl in opgegeeven; dog zy, die op deeze oefening gevat zyn, konnen, zo als de Tafel gedrukt is, 'er de Paaschdagen, naar den Nieuwen styl, gemakshalve, ligtelyk byvoegen.

De tot dus ver bygebragte proeven zyn, zo we vertrouwen, genoegzaam om te toonen, dat de Heer *Huydecoper* geene moeite ontzien heeft, om deeze nieuwe uitgave van *Melis Stoke* voor de Liefhebbers nuttig te maaken; en dat hun, in 's Mans Aantekeningen, een schat van kundigheden ontslooten wordt, die den zulken aangenaam moet weezen; te meer daar ze 'er door in staat gesteld worden, om verdere voortgangen in hunne beminde oefening te maaken. Jammer is het ondertusschen, dat 's Mans toeneemende Ouderdom, met de gevolgen daar van, ons naastdenkelyk verstooken hebben van

een

een zeer dienstigen Bladwyzer der Zaaken, mitsgaders der aangehaalde en verbeterde Oude en Nieuwe Schryvers; zynde ons alleen een Bladwyzer der Woorden nog gelukkig medegedeeld. Dan veel meer missen wy inderdaad aan de doorwerkte Voorreden, die de afgeleefde Schryver nog gehoopt had op te stellen; dog welke door verval van kragten agtergebleeven is. Eene Voorreden van de bekwaame hand deezes Mans, die dit stuk bearbeid heeft, zou ons, in verscheiden zaaken daar toe betrekkelyk, nog al veel lichts hebben konnen geeven. Ongetwyfeld had ons dezelve de bewyzen voor de onegtheid der Chronyke, die op den naam van *Klaas Kolyn* gaat, verleend; en tevens een nader berigt van den persoon van *Melis Stoke* doen erlangen. Men mogt 'er ook natuurlyk in verwagten, eene beschryving van den ouderdom en de waarde der Handschriften der Chronyke van *Melis*, door den Heer *Huydecoper*, in 't vervaardigen deezer uitgave gebruikt; en wyders van de hoedanigheden der geschreeven Werken, waar van zyn Wel Ed. zig bediend heeft, in 't opstellen zyner Aantekeningen; te meer daar 'er eenigen onder zyn, die waarschynlyk niemand buiten hem bezit. —— 'Er is, naar luid van 't Voorberigt, eenige hoop, dat ons deeze schade min of meer vergoed zal worden, *door het mededeelen eener Voorreden, uit de bouwstoffe, welke de Heer Huydecoper daar toe verzameld heeft*: dan 't schynt niet meer dan eene flaauwe hoop te zyn. Dit heeft ons doen denken, dat het, terwyl wy de vervulling dier hoope met verlangen te gemoet zien, niet ondienstig zou zyn, den Leezer onzer Letter-Oefeningen omtrent het een en 't ander eenige onderrigting mede te deelen. Vertrouwende dat zulks met genoegen ontvangen zal worden, hebben wy ons, om het gebruiken deezer uitgave van *Melis Stoke* te aangenaamer te maaken, verledigd tot het opstellen der nog volgende Aanmerkingen, die wy gedeeltlyk, uit dit Werk zelve, ontleend hebben. Zy strekken zekerlyk niet, om het gemis deezer Voorreden te vervullen, (dat ook niet bedoeld wordt;) maar zy konnen, zo wy durven hoopen, 'er eenigermaate aan te gemoet komen.

I. Wat de Rymchronyk, op den naam van KLAAS KOLYN in 't licht gegeeven, betreft, wy laaten, voor tegenwoordig, het verschil over derzelver egtheid of onegtheid aan zyne plaatse; om dat ons van goeder hand berigt is, dat dit onderwerp, ter wederzyde, door kundige Liefhebbers bearbeid wordt. Wy willen des liever afwagten, wat hier van komen zal, dan iets op ons neemen, dat veelligt anderen beter dan ons toevertrouwd is.

II. Raakende den perſoon van MELIS STOKE, hier van vindt men weinig beſcheids. Sommigen houden hem voor een Stichtsch Priester (*a*), naar uitwyzen, zo men wil van oude Handſchriften. Dog veelligt hebben zy alleen gezien op het Handſchrift, dat ook de Heer *Huydecoper* voornaamlyk gevolgd heeft, en waar in *Melis* zig *Clerc* noemt (*b*). Volgens de gisſing van anderen, was hy een Monnik in de Abtdye van Egmond, en Kapellaan van Graaf *Floris den V* (*c*). Dan dit kan hy, naar 't oordeel van *Huydecoper*, niet geweest zyn, om dat hy zig *Clerc* noemt, dat is te zeggen, *geſchooren*, en dus tot den ſtaat van een Kerklyken geſchikt (*d*). Dit egter, zou men mogen denken, gaat niet vast door: de meeste Monniken waren wel *Leeken*; dog men vond 'er nogtans ook, die, tot *Priesters* gewyd zynde, den naam van *Klerken* konden draaſten. Wy merken dit evenwel niet aan, om dat wy *Melis* voor een Monnik houden; maar alleen om dat het niet onbeſtaanbaar is, te gelyk *Klerk* en *Monnik* te zyn. Voorts is 't ons niet waarſchynlyk dat hy een Monnik was; alzo zyn ſtyl niets van het Monnikagtige heeft; voor al niet, als men, met den Heer *Huydecoper*, de fraaie *Moralisatien* en *Sermoenen*, waar mede zyne Chronyk doorſpekt is, voor 't werk van den eenen of anderen ouden moralizeerenden Broddelaar houdt. *Melis* was vermoedelyk noch Monnik, noch Priester; zo we 'er naar gisſen mogen, was hy veel eer een *Secretaris*; hoedanig een beampt Perſoon ook wel den naam van *Clerc* droeg. 't Is hier de plaats niet om dit in 't breede uit te haalen, genoeg zy 't voor tegenwoordig twee voorbeelden by te brengen, waar in *Melis* eene taal voert, die eerder aan een Secretaris, dan aan een Monnik of Priester eigen is. —— Verhaald hebbende, dat *Jan van Renesſe* Baljuw van Zuidholland gemaakt was, laat hy 'er op volgen (*e*),

In [ik en] *can gheweten om welke dinc*
Men hem ſulke dinc beval.
Ic weet wel, dat ment mi hal. [voor my *heelde* of *verborg.*]

Als hy wat laager meldt, dat *Amſtel* en *Woerden* zig, in in den kryg tegen Frankryk, aan de zyde van *Jan den I* ſton-

(*a*) J. GRÆVII *Orat. in 50m Natal. Acad. Traj.* 1686. *in App.*
(*b*) III *D. bl.* 419. (*c*) VAL. ANDR. *in Bibl. Bel. T. I. p.* 49.
(*d*) III *D. bl.* 446. (*e*) II *D. bl.* 421.

ſtonden te voegen, drukt hy zig by die gelegenheid aldus uit (*a*):

> *Ic ne was daer niet te rade.*
> *Had mens daer op mi ghegaen,*
> *Ic hadt helpen weder ſlaen.*

Deeze en ſoortgelyke voorſtellingen zweemen meer naar die van een Secretaris, dan van een Monnik of Priester.

III. Met meerder zekerheid kan men den leeftyd van onzen Chronykſchryver na genoeg bepaalen. Het blykt tog, dat hy dit zyn Werk onder *Floris den V* begonnen, (I *D. bl.* 7.) en in 't begin der regeeringe van *Willem den III* voleindigd heeft. (III *D. bl.* 419.) Ook ziet men (I *D. bl.* 476 *v.* 1330.) ten klaarſte dat hy na 't jaar 1283 geſchreeven heeft, en (III *D. bl.* 64. *v.* 1026) dat zyn Werk voor 't jaar 1317 voleindigd was. *Melis* leefde gevolglyk in 't afloopen der dertiende en 't begin der veertiende Eeuwe: en dus niet in de twaalfde en dertiende Eeuwe, gelyk *Alkemade* ſchryft (*b*). Dog dit was zyn gewoone gebrek (*c*), waar in hy hier ongelukkig gevolgd is, door van *Leon* en *Pars*, als mede, dat ons vreemder doet, door den Heer *Caspar Burman* (*d*).

IV. In 't opſtellen van dit Werk heeft *Melis* zig, met betrekking tot het geene *voor zynen tyd* gebeurd is, meerendeels bediend van eene Latynſche Chronyk, die in de Abtdy van Egmond bewaard werd (*e*). Dog hy heeft 'er zig zo niet aan gebonden, of hy verzweeg ſomtyds wel iets dat daar gemeld is (*f*): ook ſlaat hy nu en dan wel iets over, dat hy niet geraaden vindt te verhaalen (*g*). Zelfs zwygt hy t'eenemaal, van den oorlog tusſchen Brabant en Gelder, die na den vermaarden ſlag by Woeringen eindigde; ſchoon 'er Graaf *Floris de V* mede ingemengd ware (*h*): en dus is 't niet te verwonderen, dat hy geen gewag maakt van de verovering van Damiate, voor zynen tyd gebeurd. —— De Latynſche Chronyk, welke hy meest gevolgd heeft, eindigt met het jaar 1205, en is, voor 't eerst, in 't jaar 1630, door *F. Sweertius* in 't licht gegeeven. De Heer *Mattheus* gaf dezelve, in 't jaar 1700, andermaal uit, op

(*a*) II *D. bl.* 434.

(*b*) In de *Opdragt* zyner uitgave. (*c*) Zie de Beſchryving der Doodkiste van *Floris den V*, agter die Chronyk. (*d*) C. BURM. *Traj. Erud. p.* 362.

(*e*) I *D. bl.* 4, 57. (*f*) II *D. bl.* 41. (*g*) II *D. bl.* 198. (*h*) II *D. bl.* 316.

op den naam van *Willelmus Procurator*, om dat die dit Werk tot op het jaar 1332 vervolgd had. Zedert heeft *van Loon*, en zo ook *Huydecoper* deeze Chronyk aangehaald op den naam van *Pieter Meerbout*. Dan 't zou niet moeilyk vallen te toonen, dat *Pieter Vekemans Meerbout*, die, omtrent den jaare 1570, Rector der Latynsche Schoole te Amsterdam was, niet de opsteller, maar de bezitter deezer Chronyke geweest is: dog zulks zou hier te wyd uitloopen. Men zie ondertusschen *Pars Naamrol. bl.* 141, 349.

V. Betreffende de vroegere uitgaven deezer Chronyk van *Melis Stoke*, dezelve zyn drie in getal; en de Heer *Huydecoper* duidt ze, in zyne nieuwe uitgave, wanneer hy 'er gewag van maakt, met opzigt tot de leezing, aan, door de benaaming van *de And.* of *de Anderen*. De eerste werd gedrukt, in 't jaar 1591, te Amsterdam by *Barent Adriaansz.*, op kosten van *Hendrik Laurensz. Spiegel*, Dichter van de *Hertspiegel*, en Koopman aldaar (*a*). De geleerde *Janus Dousa*, of *Joan van der Does*, Heer van Noordwyk, schreef 'er eene Voorreden voor, waar in hy onder anderen meldt, ,, dat het handschrift, naar 't welk deeze Uitgave grootlyks geschiedde, gevaar liep van voor scheurpapier in de Apotheek gebragt te worden, zo 't niet gelukkig gelost, en hem toegeschikt ware, door *Jacobus Blondelius Alostanus*; na dat hy alvoorens een ander afschrift van deeze Chronyk ter leen ontvangen had, uit handen van den Zoon van *Junius*". —— Het oudste dier twee Handschriften, welke beiden in deeze eerste Uitgave gebezigd zyn,

(*a*) Dus althans zingt *Dousa* in de Voorrede aan *Spiegel*.

—— van deez Croniic, dien ghy niet sonder pinen
En costen, zyt bedacht in druc te laten gaen,

en wat laager

—— —— deez' Schryver (sonder naeme
Tot noch toe sonder hoop) in druck te syn gebracht,
'T wair sonder u geweest, die hem nu van der nacht,
En slaep eerst hebt ontweckt, en 's Hemels licht doen scouwen
Niet sonder cost en moeyt. 'T sal PAW *oic nummer rouwen*
Dat hy hier toe de keers ons hevet toegelicht.

De hier gemelde PAW is vermoedelyk Dr. PETER PAAW; met wien *Spiegel* briefwisseling hield, als blykt uit zyne verzamelde Schriften *bl.* 235 des laatsten Druks. Veelligt had die Heer den korten inhoud der Chronyke op den kant gesteld.

zyn, was, volgens de rugtekening, in 't jaar 1390 geschreeven, door *Matthys Gerritsz.* Pastoor of Prior in Naaldwyk; het andere was jonger. Het eerstgenoemde werd letterlyk nagedrukt; en de verschillende leezingen van het laatste plaatste men op den kant, met byvoeging van *In 't ander:* daar benevens stelde men 'er diestyds ook eenige ophelderende aantekeningen van *Sebastiaan* (*a*); die de Heer *Huydecoper*, in zyne uitgave, met de letteren *Seb.* aangeweezen heeft.

Dog naauwlyks zag dit Werk dus het licht, of een ongelukkige brand vernielde het meerendeel der Exemplaaren (*b*); dat vervolgens aanleiding gaf, tot een tweeden Druk; in 't jaar 1620, in 's Hage afgeleverd, door 's Lands Drukker *Hillebrand Jacobsz. van Wouw*. Men vind deeze Uitgave meerendeels een blooten nadruk van de eerste; hoewel nog met eenige veranderingen; welken van die natuur zyn, dat ze het Werk niet verbeteren. — Beide deeze afgiften kwamen, zonder des Dichters naam, te voorschyn; alzo dezelve onbekend bleef, tot dat de beroemde *Scriverius*, in 't jaar 1660 overleeden, dien toevallig ontdekte. Een stuk perkaments, agter een ander Boek ingenaaid, vertoonde hem drie geheele Kolommen van Verzen uit deeze Rymchronyk, en daar agter een slot van alles, benevens eene *Aanspraak* aan Graaf *Willem den* III, in welke de Schryver zig zelven MELIS STOKE noemt. Men bragt dit gedeelte, voor 't eerst, openlyk aan den dag, in P. SCRIVERIUS *Toetssteen, op 't oude Goutsche Chronycxken*, in de Amsterdamsche uitgave van 't jaar 1663. *bl.* 252.

Hier op is gevolgd de derde Uitgave, door *Cornelis van Alkemade*, in 't jaar 1699, gedrukt te Leiden, by *Johannes du Vivie* en *Isaak Severinus*. Van deeze uitgave, die de Heer HUYDECOPER steeds, niet zonder reden, met veel kleinagting beschouwt; zullen wy nu verder niets zeggen, dan dat de Uitgeever de bovengemelde *Aanspraak* aan Graaf *Willem den III*, die, als te vooren onbekend, in de vroegere Drukken ontbrak, aan 't einde deezer Chronyke gevoegd heeft. — Behalve van deeze drie Uitgaven, vinden wy in *C. Burmans Geleerd Utrecht*, dat in 't jaar 1738 het licht zag, (op *bl.* 363,

(*a*) Van deezen maakt ook *Dousa* gewag, in de opgenoemde Voorreden, zeggende

— SEBASTIAEN, *die duisterheid verlicht*
Met kant-anteksning.

(*b*) ALKEMADE *Voorberigt*. C. BURM. *Traj. erudit. p.* 362.

363,) nog gewag gemaakt van eene vierde bedoelde Uitgave. Die Heer berigt ons, dat *Jacob Marcus*, Koopman te Amsterdam, toen aan eene verbetering deezer Chronyke arbeidde, met behulp van een Handschrift, 't welk, naar men zeide, meer in had, dan de toen bekende Uitgaven: dog wat hier van ook zy, ze is altans niet voor den dag gekomen.

VI. Gelukkiger uitslag hebben nu eindelyk de poogingen van den Heer *Huydecoper*, die ons eene vierde Uitgave deezer Chronyke doet erlangen; in welke zyn Wel Ed. alles aangewend heeft, om dit Werk, door 't vergelyken eeniger Handschriften, en verdere navorschingen, van veele ingeslooper gebreken te zuiveren, en verstaanbaarder te maaken.

Wat de gebruikte Handschriften betreft, ze zyn vyf in getal; doch één derzelven, door zyn Wel Ed. A. getekend, is voornaamlyk, of wel genoegzaam geheel gevolgd. (Zie *II D. bl.* 46.) De vier anderen zyn getekend B. C. T. en U. Het Handschrift T, dat zeldzaam aangehaald wordt, is het jongste van de twee door *Dousa* gemeld, als blykt uit het *II D. bl.* 364. Het Handschrift U, meermaals bygebragt, is dat van *Matthys Gerritsz.* van 't jaar 1390, dat *Dousa* grootlyks gevolgd heeft, als te zien is in het *II D. bl.* 411, 450. Het Handschrift C is ook dat van *Matthys Gerritsen*, (zie *I Deel bl.* 21, 59,) of een naar 't zelve geschreeven, dog met eenige veranderingen door hem zelven daar in gemaakt, gelyk we uit het aangetekende in het *II D. bl.* 147, 380, 441 mogen afneemen. Van het Handschrift B konnen wy niet wel met eenige bepaaling spreeken; dog we zyn niet vreemd van te gissen, dat het 't oude, onveranderde, van *Matthys Gerritsz.* zy; 't welk men uit het voorgestelde op het *II D. bl.* 46, 461. eenigermaate mag vermoeden. Op vaster grond konnen wy, naar 't geleide van den Heer *Huydecoper*, wat breeder verslag geeven, van het Handschrift A; dat hier boven al in aanmerking komt.

Dit Handschrift vervat veel meer dan een der anderen: en 't is, waarschynlyk, het zelfde, dat voormaals door *Jacob Marcus*, en nog vroeger door *Simon Sobynwoet* bezeten is; welke laatstgenoemde het zelve, uit eene oude-boeken-kraam, om eene zeer kleine somme, voor zyne rekening had laaten koopen. Jammer is 't maar, dat dit meerdere ten grootsten deele bestaat uit tusschenvoegselen van eene andere hand, die 'er verscheiden talmagtige, dikwils ongegronde, Zedelessen, en verdrietige Sermoenen ingeflanscht heeft. De Heer *Huydecoper*, die 'er zelf dus over oordeelt, heeft 'er niet minder dan vyftig zulke tusschenvoegsels in opgeteld; de andere Handschrif-

schriften, zegt hy, zyn 'er ook niet vry van; dog zy komen 'er egter in zulk eene menigte niet in voor. Ondertusschen overtreft dit Handschrift, buiten deeze ingelaschte stukken, alle de anderen in zuiverheid en naauwkeurigheid, mitsgaders, naar alle waarschynlykheid, in ouderdom; waar omtrent ons zyn Wel Ed. het volgende aan de hand geeft.

Uit twee-en-twintig rymregels, in dit Handschrift, gevoegd agter de Aanspraak van *Melis Stoke* aan Graaf *Willem den III*, ziet men, dat het zelve geschreeven is, door eenen WOUTER DEN CLERC, die zyn Afschrift opdraagt aan *Jan van Polanen*, deszelfs Huisvrouw, Kinderen en Vrienden. Indien men nu deezen *Jan van Polanen*, en deszelfs leeftyd mogte ontdekken, zou men den ouderdom van dit Handschrift, dat, naar uitwyzen van 't maaksel der Letteren, en de koleur van den Inkt, in de veertiende of vroeg in de vyftiende Eeuw geschreeven moet zyn, na genoeg konnen bepaalen. De Heer *Huydecoper* heeft, na een oplettend onderzoek, (*III D. bl.* 452 *enz.*) getoond, dat 'er niet meer dan drie Heeren van deezen naem geweest zyn, welken *Wouter* heeft konnen beoogen. De eerste, gehuwd met *Katryne van Brederode*, had by dezelve verscheiden Kinderen. Sommigen, zelfs *Joannes a Leydis* (*a*), hebben hem, dog ten onregte, voor Heere van de Lek gehouden. Hy overleed den 26 September des jaars 1342. Zyn oudste Zoon, (de tweede *Jan*, op welken men hier kan denken,) was een zeer vermogend Heer, en had de Heerlykheid van de Lek, reeds voor het overlyden van zynen Vader, tegen de somme van twaalf duizend vier honderd ponden Zwarten Tournois, van Graaf Willem den IV gekogt (*b*). Deeze heeft drie Vrouwen gehad, en by de eerste verscheiden Kinderen, meest Zoonen, verwekt. Hy stierf den 3 November des jaars 1384. Zyn Zoon en Opvolger, (de derde *Jan*, die in deezen opmerking schynt te konnen vorderen,) heeft twee Vrouwen gehad, en by de laatste, alleenlyk, éene Dogter gewonnen. Maar Heer *Jan* had, *volgends de zede dier Eeuwen*, zegt *Huydecoper*, eenige Bastaarden. Hy gaf den geest den 10 November 1394. —— Op deezen laatsten nu kan *Wouter de Clerc*, volgens *Huydecoper*, niet geoogd hebben, om dat dezelve, zo veel hem voorgekomen is, en 't by hem vast staat, zig nooit *Jan*, *Heer van Polanen*, maar altoos *Jan*, *Heer van de Lek en Breda*, genoemd heeft. Men mag 'er

(*a*) J. A LEYDIS *van de Heeren van Brederode C. XXX*. Zie in MATTHAEI *Anal. T. I. p.* 627.
(*b*) MIERIS *Charterb.* II D. bl. 655.

'er tevens by aanmerken, dat *Wouter* niet gevoegelyk gewag kon maaken van de kinderen van iemand, die maar ééne wettige Dogter had. Het is derhalve te vermoeden, dat *Wouter* één der twee eerstgemelde *Jannen* bedoelde: dog welken is onzeker, en de Heer *Huydecoper* laat de keuze aan den Leezer. —— Zou ook het onderschrift van *Wouter* zelve iets konnen toebrengen tot het bepaalen der keuze? 'Er komt ten minste ééne omstandigheid in voor, die nog al iets byzonders aan de hand geeft. *Wouter* verhaalt in het zelve; „ dat zeker *Paap*, met naame Heer *Florens*, hem onschuldig geslaagen, en in hegtenis gebragt had; als mede dat hy niet geslaakt was, dan onder de voorwaarde van 't uitschryven deezer Chronyke van *Melis*, en 't geld, dat hy voor dat afschrift ontvangen mogte, in eene afgelegen Bedevaart te verteeren ". —— De Heer *Huydecoper* heeft het niet goedgevonden, eenige gissingen te maaken over dat ongeluk van *Wouter*, en den persoon van Heer *Florens*; 't zy ons geoorlofd 'er eene gissing over mede te deelen; welke, naar gerade van derzelver waarschynlykheid, dienen kan, om den schryftyd van dit Handschrift min of meer waarschynlyk te bepaalen. —— In de Hoeksche en Kabeljaauwsche tweespalt, die in 't jaar 1358, na 't vastzetten van Hertog *Willem*, op nieuw ontstak, was de Abt van Egmond aan de zyde der Hoekschen, en de Heeren van Egmond verklaarden zig voor die der Kabeljaauwschen. *Jan van Egmond* overviel het Klooster, in 't jaar 1360, en de Abt *Hugo van Assendelft*, bragt te wege, dat hy daar over voor den Paus gedagvaard werd. Dog Heer *Jan*, in stede van zig aldaar te verantwoorden, deed een dienstman der Abtdye van kant helpen, en zond, wat laater, den Abt twee oorlogsverklaaringen toe, welker eene bezegeld was, door eenen *Florens Arnoudsz*. Zedert namen de vyandlykheden toe; tot dat Hertog *Albrecht* de Vrede bewerkte, in 't jaar 1361. Dan dezelve was van geen duur; want in 't eigenste jaar vernieuwden *Gerard van Heemskerk* en *Wouter van Meerestein*, Vrienden van *Jan van Egmond*, welken den Abt de tienden, die hy tot hier toe genooten had, misgunden, de vyandlykheden. De Monniken stelden zig te weer; de Prior, *Arnoud van Driel*, sneuvelde in 't gevegt, en anderen werden gevangen genomen. Dit had ten gevolge, dat *Jan van Egmond*, en zyne Medehelpers, door den Paus in den Ban gedaan werden; waar op eindelyk de Vrede volgde (*a*). —— Nu is 't niet

(*a*) J. a. LEYDIS *Ann. Egm.* C. LVIII, LIX. p. 70. BOCKENB. *Dynast. Egm.* p. 56.

niet onmogelyk, dat *Wouter de Clerc* een van de onderhoorigen der *Abtdye* van Egmond geweest is; dat hy ter dier gelegenheid geslaagen, en gevangen genomen werd; als mede dat dit zyn ongeluk byzonder te wyten was aan *Florens Arnoudsz.* die eene der Oorlogsverklaaringen aan den Abt van *Egmond* bezegeld had; en dat eindelyk deeze Heer *Florens* een Kerklyke, een Paap, geweest is; hoedanige persoonen veeltyds de verzegelaars zulker brieven waren. Zo men dit mogelyke, als iets weezenlyks, konde voordraagen, was de zaak, om zo te spreeken, gevonden: dog wy geeven 't niet hooger op, dan voor eene bloote gissing, die wy zeer gaarne voor gegronder afstaan. Indien 't ons intusschen geoorlofd zy, 'er eenig gebruik van te maaken, dan zullen wy, op die veronderstelling, mogen zeggen; dat het Handschrift A waarschynlyk, na het jaar 1361, en voor het jaar 1384, geschreeven, en dus aan den tweeden der drie voornoemde *Jannen van Polanen* opgedraagen is: weshalve het zelve dan voor het oudste, der tot hier toe bekende Afschriften deezer Chronyke, te rekenen zoude zyn.

Naast deeze Handschriften, door den Heer *Huydecoper* gebezigd, tot het vervaardigen eener zuiverder uitgave, komen wyders ten laatste ook nog in aanmerking de overige oude Schriften, waar van zyn Wel Ed. zig bediend heeft, om deeze Chronyk verstaanbaarder te maaken: dan hier van weeten wy niet veel byzonders te zeggen. Wy hebben zelfs de naamen van veelen dier Schriften te vooren nooit hooren noemen; en de meesten onzer Leezeren zullen met ons in 't zelfde geval zyn. Wy mogen van den berymden *Bybel van Maarland*, van de Rymchronyk van *Jan van Heelu* en diergelyken hebben hooren spreeken; maar wie kent de Romans van *Limborg*, *Walewein* en *Ferguut?* Wie kent *Profectus*, *der Ystorien Bloeme*, de hier aangehaalde *Fabelen van Esopet*, met *Florys en Blanchefloer?* Wie kent *Wirnt von Gravenberg*, benevens de hier bygebragte *Bediedenis der Misse*, het *Doctrinale*, *der Vrouwen Stede*, enz. enz. De Heer *Huydecoper* bezit ze; maar wie meer? Mogelyk heeft niemand, die leeft, gelyk hy zegt, (*II D. bl.* 156.) deeze Schriften buiten hem gezien. De meesten zyn alleenlyk geschreeven voor handen; en onze Schryver schynt ze allen doorgeleezen te hebben, om 'er uit aan te tekenen, 't geen tot opheldering van *Melis* strekken kon. Hy alleen kan ons derzelver waarde regt leeren kennen, en den inhoud opgeeven; welken aangaande hy ook hier en daar reeds iets gemeld heeft. Zo leezen wy, by voorbeeld, (*II D. bl.* 105.) dat de *Profectus* eene vertaaling is

van

van *Bonaventura de Profectu Religiosorum*; en op eene andere plaats, (*II D. bl.* 136, 555.) dat *Ferguut* een Boeren-Zoon was, die 't in 't hoofd kreeg om Ridder te willen worden, zyn oogmerk bereikte, en veele dappere daaden uitvoerde. Wel byzonder vinden wy hier, (*II D. bl.* 136, 316, 317, 561, 562.) gemeld, dat de Chronyk van Broeder *Jan van Heelu*, onder alle de geschreeven Werkjes, door den Heer *Huydecoper* gebruikt, mogelyk alleen waardig is in 't licht gegeeven te worden. Deeze heeft den slag by *Woeringen*, in 't jaar 1288, in persoon bygewoond en uitvoerig in rym beschreeven: *Butkens* heeft veel van deezen Dichter ontleend, en de Schryver van den *Spiegel Historiaal*, door *Izaak le Long* uitgegeeven, heeft hem dikwils byna woordlyk uitgeschreeven. Buiten dit is ons ook van elders (*a*) gebleeken, dat het Werk van *Jan van Heelu*, door *Franciscus Dongelbergius*, Lid van den Raad van Brabant, in Latynsche Verzen gebragt, en in 't jaar 1641 uitgegeeven is. —— Van de overige Schriften meldt ons de Heer *Huydecoper* weinig of niets, en men zal des, ter nadere onderrigtinge aangaande dezelven, gelyk ook omtrent alle de bovengemelde Artykels, moeten afwagten, wat 'er ten eenigen tyde, met betrekking tot dit alles, uit des beroemden Schryvers verzamelden voorraad, gemeen gemaakt zal worden; naar 't welke alle Liefhebbers deezer Oefeninge ongetwyfeld ten sterkste met ons verlangen.

(*a*) *Biblioth. Belg. T. II. p.* 655.

Historie der Regeering van Keizer KAREL *den V. In 't Engelsch beschreeven door* W. ROBERTSON. *D. D. Tweede Deel. Te Rotterdam by* D. Vis *en* P. Holsteyn. 1772. *Behalven den Bladwyzer op de beide Deelen* 339 *bladz. in groot octavo.*

MEt de uitgave van het eerste Deel deezes Werks hebben wy verslag gegeeven van deszelfs nuttigheid, tot het verkrygen eener welgeregelde kennis der Staatsgesteldheid van Europa, zedert den Val van 't Roomsche Ryk tot in 't begin der zestiende Eeuwe (*). Wy stonden diestyds op geen merkwaardig voorval bepaaldlyk stil, in afwagting der nadere Ophelderingen, die ons in 't tweede Deel beloofd werden; en dee-

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. I D. bl.* 253.

dreezen:, des zedert ter hand gekomen, verleenen ons een ruymen voorraad, uit welken wy, naar welgevallen, eene keuze van verschillende soort konnen doen. De Heer *Robertson* die de *voorige* beschouwde Verhandeling, by manier van eene bygevoegde geschiedkundige naspooring, opgesteld heeft, brengt ons hier te berde de bewyzen, die tot derzelver staaving strekken. Uit dien hoofde behelst dit tweede Deel eene verzameling van Staatkundige, Regtsgeleerde en Geschiedkundige Aantekeningen, die, met oordeel geschreeven, aan verscheiden Oudheidkundige byzonderheden licht verschaffen. Deeze schryfwyze geeft hem ook dikwerf aanleiding tot het ontvouwen van etlyke merkwaardigheden, waar over hy zig, in de Verhandeling zelve, zo breedvoerig niet kon uitlaaten: als daar is, by voorbeeld, de opkomst en voortgang van den Koophandel in Europa; het gebruik der Regtsproeven, voor al der Kampgevegten; de diepe onkunde, welke allerwegen in Europa stand gegreepen had, en 't herleeven van de Weetenschappen aldaar; mitsgaders de invloed der omhelzingen van den Christelyken Godsdienst op het vrymaaken der Slaaven, en meer diergelyken. Onder dit slag van voorstellingen nu behooren ook zekerlyk des Autheurs opmerkingen wegens de zonderlinge geschiedenis der Kruisvaarten; en voor al het door hem gemelde, raakende het geen 'er aanleiding toe gegeeven heeft, en waar door ze nog al langen tyd stand gehouden hebben: dat ons te merkwaardig voorgekomen is, om 'er geen byzonder gewag van te maaken. —— Wy zullen des het geen de Heer *Robertson* hier voordraagt, „ om deeze verbazende krankzinnigheid, gelyk hy zegt, redelyk te verklaren en beter te doen kennen," zo uit het eerste als tweede Deel, hoofdzaaklyk overneemen, en als een aaneengeschakeld berigt met de daar toe behoorende aantekeningen, mededeelen.

Het denkbeeld dat het einde der Waereld kort op handen was, bragt in het laatste der tiende, en het begin der elfde eeuwe, eene algemeene verbaasdheid onder de Christenen (1). De

(1) Dit gevoelen was zo algemeen en sterk, dat het zelfs invloed had op alle burgerlyke verrigtingen. Verscheiden handvesten, in 't laatst der tiende eeuwe geschreeven, beginnen aldus: *Appropinquante mundi termino &c.* „ Alzo het einde der Waereld op handen is, en verschillende plagen en oordeelen 'er reeds duidelyk de aannadering van te kennen geven enz." *Hist. du Languedoc par* D. VAISSETTE. *T.* 2. *preuv.* 86, 89, 90, 117, 158 *&c.*

De yver en het getal der Bedevaarders nam hier door kragtig toe. Veelen trokken, met ter zyde ſtellinge van alle tydlyke inzigten, ten ſpoedigſte naar 't Heilige Land; daar ze de komst van Jeſus ten oordeel in 't kort verwagtten. (2) De Turken kreegen juist in dien tyd aldaar de overhand; en de Pelgrims, die onder de regeering der Kalifen, (welken hun voordeel daer in vonden,) zeer gunſtig behandeld waren, zagen zig onder de Turken bloot geſteld aan vele wreede baldaadigheden. Het gerugt hier van verſpreidde zig wel haast door geheel Europa; (3) men ſprak alomme van de gevaaren en de mishandelingen, die de Pelgrims onder de Turken deeden zugten; men ſprak 'er niet zonder vergrooting van; en de Christenen, medelydende met de Bedevaarders, werden ſteeds ſterker tegen de Mohamedaanen opgehitst. (4)

Staande deeze gisting der gemoederen ſtond 'er een dweepzie-

(2) Koningen, Graven, Markgraven, Bisſchoppen, en zelfs een groot getal van vrouwen, behalven een aantal lieden van minderen rang, begaven zig in menigte naar 't Heilige Land. G. RODULPH. *Hist. chez* BOUQUET *Recueil T. X. p.* 50, 52. In 't Jaar 1026 volgde eene talryke menigte van Pelgrimmen, te paard, den Graaf van Augoulême naar Jeruzalem *Chron. Ademari. ibid. p.* 162. Zie wyders W. GODELLI *Chronic. ibid. p.* 262. *Vita Abbonis ibid. p.* 332. *Chronic. St. Pantaleonis apud* ECCARD *Corp. Script. medii ævi. Vol. I. p.* 909. *Annalista Saxo ibid. p.* 576.

(3) Veelvuldig waren de droevige jammerklagten der Pelgrims deswegen. WILLERM. *Tyr. Hist. ap. gesta Dei per Franc. Vol. II. p.* 636. GUIBERT. *abb. hist. ibid. Vol. I. p.* 476. Daar en boven hadden de Christen-bewoners van Jeruzalem, en van andere Steden in 't Oosten, de gewoonte als bedelaars door Europa te reizen, en door het verhaal van den jammerlyken toeſtand der Christenen aldaar, liefdegiften af te persſen, en yverige lieden aan te ſpooren tot eene onderneeming, ter verlosſinge der Christenen uit de verdrukking. BALDRICI *Archiep. Hist. ibid. Vol. I. p.* 86.

(4) In 't jaar 986 maande GERBERT, Aartsbisſchop van Ravenna, alle Christenen uitdruklyk aan, om de wapens op te vatten, ten einde de heilige Stad het juk der Mohamedaanen te onttrekken. GERBERTI *Ep. apud* BOUQUET *Recueil T. X. p.* 426. Hier op volgde ook, dat die van Piſa eene vloot uitrustten, en in 't grondgebied der Mohamedaanen in Syrie een inval deeden, MURAT. *Script. rer. Ital. Vol. III. p.* 400. Deeze togt bragt het Oosten in alarm, en in 't jaar 1010 werd 'er een gevoelen verſpreid, dat de ganſche magt der Christenheid zig ſtond te vereenigen, om de ongeloovigen uit Palestina te verjaagen. *Cron. Adem. apud* BOUQUET *Recueil* T. X. p. 152.

zieke Monnik, met naame, PETRUS de Heremiet, op. Deeze liep, met een Kruicifix in de hand, van landschap tot landschap, en spoorde Vorsten en Onderdaanen aan tot een zogenaamden heiligen oorlog, tegen die Ongeloovigen. Het gelukte hem dat vuur van dweepery, waar van hy zelf brandde, in aller gemoederen te ontsteeken. Dit was van te meer gevolg, toen men, na 't houden der Concilien te Piacenza en te Clermont, beweerde, dat dit ontwerp deezen Monnik, door eene onmiddelyke openbaaring, van den Hemel, was ingegeeven, en dat deszelfs uitvoering Gods wil was. Van dien tyd af „ sloeg deze besmetlyke woede, naar de taal van den Heer *Robertson*, over tot personen van allerlei staat. Niet alleen dat de krygshaftige Edelen, met hunne strydbare Vasfallen, die de stoutheid van eene Romaneske onderneming had konnen verblinden, de wapens aangordden; maar zelf menschen van geringer soort en vreedzamer gesteltheid, geestelyken van allerleien rang, vrouwen en kinderen namen ieder, met even veel yver, deel in eene onderneming, welke als heilig en verdienstelyk werd aangezien. Indien wy ons verlaten mogen op de eenparige getuigenis der Schryveren van dien tyd, begaven zich meer dan zes millioenen menschen onder de baniere van het kruis, (5) *welk het teken was, dat dezulken aannamen, die zich tot dezen heiligen oorlog toewydden.* Gansch Europa, zegt de Prinses ANNA COMMENA, (6) van deszelfs grondvesten afgerukt, scheen gereed om in een vereenigd lighaam op Asia neder te storten".

Uit deeze byzonderheden kan men, gelyk de Autheur verder opmerkt, duidelyk zien, hoe de kruisdraagers trapswyze tot deeze woeste onderneeming kwamen; en dus is 't niet te verwonderen, dat de toeloop zeer groot was, toen de kruisbanier door URBANUS den II opgesteken wierd. Dan 't moet in den eersten opslag natuurlyk vreemd voorkomen, dat de woede van deezen dweepagtigen yver, in stede van wel dra te verflaauwen, in tegendeel genoegzaam twee Eeuwen stand hield; geduurende welken tyd Europa zich met geen onderwerp ernstiger bezig scheen te houden, dan met dat der heroveringe en bezittinge van 't Heilige Land, werwaards het, met onnoemelyke kosten, by aanhoudendheid talryke Legers zond. Maar de langduurigheid deezer dweeperye zal ons minder vreemd schynen, als wy eens nagaan, hoedanige uitgestrek-

(5) Tulchetius Carnot. *ap.* Bongarsii, *Gesta Dei per Francos*, *Vol. I. p.* 387 *ed. Hanov.* 1611.

(6) Alexias. *L. X. ap. Biz. Script. Vol. XI. p.* 224.

strekte vryheden en voorregten verleend wierden, aan alle dezulken, die deel namen in zo gevaarlyk eene onderneeming. De Heer *Robertson* meldt ons deswegens de volgende byzonderheden.

„ De Kruisdraagers konden (1.) om geen schulden vervolgd worden, zo lang zy verbonden waren in den heiligen kryg. (2.) Zy behoefden geen interest te betalen voor 't geld dat zy te leen hadden. (3.) Zy waren geheel, of ten minsten gedurende een zekeren tyd, vry van het betalen van schattingen. (4.) Zy mogten hunne landen vervreemden zonder toestemming van den Opperheer, wiens Leenhouders zy waren. (5.) Hunne persoonen en goederen stonden onder de bescherming van St. PETRUS, en de banblixems der Kerke werden uitgeschoten tegen alle de geenen, die hen zogten te benadeelen, of vyandlykheden tegen hen te plegen, zoo lang zy in den heiligen kryg gebruikt werden. (6.) Zy genoten alle de voorrechten der Kerkelyken, waren niet gehouden in de Burgerlyke gerechtshoven te verschynen, en enkel het geestelyk rechtsgebied onderworpen. (7.) Zy verkregen volkomen vergeving van alle hunne zonden, en de deuren des Hemels werden voor hen open gezet, zonder dat men een ander bewys van boetdoening van hun kon eischen, dan deel te hebben in dezen Oorlog, welke, uit hoofde hunner krygszugt, hunne begunstigde hartstogt was (*)". —— Zo liep alles, van de burgerlyke en kerklyke zyde te samen, om dien geest des bygeloofs aan te moedigen en te versterken, dat natuurlyk geschikt was, om deszelfs invloed algemeen en langduurig te maaken; te meer daar men dezulken voor eerloos hield, of met den naam van lafhartigen betytelde, die in den heiligen oorlog weigerden deel te neemen (†).

Men merke hier ten slot, met den Heer *Robertson*, nog aan, dat onze hedendaagsche Geschiedschryvers, die zig veel al door de denkwyze hunnen Eeuwe laaten leiden, ons niet dan een zeer onvolmaakt denkbeeld konnen geeven, van den geest, welke toen in Europa heerschte. „ De oorspronklyke Historieschryvers, zegt hy, die zelf bezielt waren met de hartstochten hunner tydgenoten, leveren ons een treffender tafereel van de tyden en zeden, welke zy beschryven. Hunne verruk-king

(*) Zie over deeze voorregten DU CANGE voc. *crucis privilegium.* En wyders *Ordonn. des Rois de France. T. I. p.* 34, 147. GUIBERT, *abb. ap. Bongars Vol. I. p.* 430, 482.

(†) WILLERM. *Tyr. ap. Bongars. Vol. II. p.* 611.

king waar mede zy verhalen wat uitwerking des Pausen redevoering deed in de Kerkvergadering van Clermont; hunnen toon van vergenoeging by de optelling van de meenigte, die zich deezen heiligen oorlog toewydden; hun vertrouwen als of zy van 's Hemels bescherming verzekert waren; de vreugde welke zy met zoo veele opgetogenheid laten blyken, wanneer zy het innemen van de heilige Stad beschryven; dit alles stelt ons in staat om eenigermate een denkbeeld te vormen van den uitsporigen yver, welke met zoo veel hevigheid op de gemoederen van 't Volk werkte, en kan in de Ziel eens Wysgeers zoo veele zonderlinge bedenkingen verwekken, als eenig voorval in de bekende Geschiedenis. Het is onnoodig uit de verschillende Historieschryvers byzondere plaatsen aan te haalen, ter bevestiging dezer opmerking. Uit vreeze evenwel dat men de Schryvers verdenken mogt van hun verhaal versiert, of de zaak vergroot te hebben, zal ik my gedragen aan een der Opperhoofden, die deze onderneming bestuurden. Er is een brief voor handen, geschreven door STEPHANUS, Graaf van Chartres en Blois, aan zyne Gemaalinne ADELA, in welken hy haar een verslag doet van den voortgang der kruisdrageren. Hy beschryft hen als het uitverkoren heir van CHRISTUS; als dienaars en krygsknegten van God; als menschen onder de onmiddelyke bescherming des Allerhoogsten, door wiens hand zy ter overwinninge en veroveringe werden aangevoert. Hy spreekt van de Turken als van eene vervloekte, heillooze Natie, door den Hemel ten verderve geschikt, en wanneer hy van de soldaten gewaagt, die in het leger der Christenen gestorven of omgekomen waren, verzekert hy dat hunne Zielen regelrecht in de vreugde van 't Paradys zyn overgegaan (*)".

(*) DACHERII Spicil. Vol. IV. p. 257.

Zedelyke Uitspanningen, bestaande in eene Geschiedenis. Met Konstplaaten. Tweede Deel. Te Amsterdam by F. de Kruyff. *Behalven de Voorrede* 480 *bladzyden in groot octavo.*

IN dit tweede Deel deezer Uitspanningen vertoont zich alleszins het zelfde doelwit als in het eerste; om naamlyk den Leezer, onder het beschouwen van treffende Geschiedenissen, langs een gevalligen weg, op te leiden ter ernstiger gedagten aan zyne Godsdienstige verpligting; om hem aan te spooren tot het beschaaven zyner zeden, ter bevorderinge van zyn tydlyk en eeuwig heil. Doch de manier van behandelen is eenigermaate verschillende. Het eerste behelsde beknopte verhaalen, die het hoofdoogmerk kort en kragtig voor-

droegen: maar dit tweede ontvouwt ons eene vry wydloopige Geschiedenis, die meer in den smaak van een zedekundigen Roman uitgewerkt is. —— De Schryver heeft zig, gelyk hy te kennen geeft, door zommigen tot deeze verandering laaten overhaalen, en mogelyk heeft hy denzulken voldaan; maar over 't algemeen, vermoeden wy, zal de eerste Schryfwyze wel zo gevallig geweest zyn; voor zo ver dezelve, min ingewikkeld zynde, den Autheur, naar ons inzien, beter gelegenheid gaf, om de bedoelde Zedeleeringen ten duidelykste voor te stellen. Dan de smaaken der Leezers zyn zo verschillend, dat het een Autheur onmogelyk zy, zig naar aller zinlykheid te rigten; en men kan daar omtrent nog al ligt inschiklyk zyn, jegens een Schryver, indien het Werk anders, in zyne soort, over 't geheel goed genaamd kan worden, 't welk in deezen plaats heeft. —— Men kan dit Deel, zo als 't nu geschikt is, aanmerken als een beknopten Zedenkundigen Roman, die ons leert den Godsdienst steeds in 't oog te houden, en onze hartstogten verstandig te beteugelen. De daar in voorgestelde Geschiedenis toont ons, hoe ver de Godloosheid den ontaarten Mensch kan vervoeren; hoe haatlyk eene rol de Geveinsdheid kan speelen; tot hoe onvoorzigtige stappen de onoplettendheid op zyn eigen Gemoedsgestel den Mensch kan brengen; als mede hoe een zuiver Godsdienstig en Verstandig Hart, ook in 't midden van tegenheden, eene bronwel is en blyft van geneugten; en hoe de Godlyke Voorzienigheid, zomtyds op het onverwagtste, zelfs langs wegen, die op ons tydlyk verderf schynen uit te loopen, den gunstigsten keer aan onze omstandigheden kan geeven. Zulke en soortgelyke Leeringen vlegt de Autheur niet onaartig in zyn Geschiedverhaal; verknogtende alles dermaate met de Gebeurtenissen, dat de Leezer als met de hand geleid worde, tot het maaken en ernstig overweegen van zodanige aanmerkingen, terwyl hy een Geschiedverhaal doorbladert, dat zyne nieuwsgierigheid steeds gaande houd. Eenige zeer wel uitgevoerde Plaaten, die een loflyk getuigenis geeven aan den vindingryken geest en de bekwaame hand van den veelbeloovenden *Vinkeles*, vercieren dit Deel zo wel als het voorgaande; en de Liefhebbers der Zangkunde vinden 'er verder insgelyks een Muzykstukje in; dat wy, als genoegzaam op zig zelve staande, nog zullen mededeelen. Het is een Veldzang eener jonge Schoonheid, die zig, verrukt door de bevalligheid van het Landleeven, aldus laat hooren:

Hoe dringt in 't koele woud
Daar 't groen zich mengt met goud,
De klaare beekjes vloeien,
De hooge bergen gloeien,
Door wykend zonnevuur,
De schoonheid van NATUUR,
Hier meer en elders min,
't Geschapen ligchaam in!

De

De kabbelende ſtroom
Speelt langs den groenen zoom,
Van bogt in bogt gewrongen,
't Muzyk van Engelen tongen;
En ruischt het makke ſchaap
Al ſchuurende in ſlaap,
Daar hy al gaande rust,
En gras en bloemen kust.

De goudgeele akker pronkt,
In eigen gloed ontfonkt,
Door duizend korenairen,
Met gladgekemde baaren;
En nodigt, door zyn' glans,
De zeis des akkermans,
Die vrolyk zingt en juigt,
Daar 't graan zig nederbuigt.

Rondom het zandig duin
Staan de eiken, hoog van kruin,
Onwillig tot beweegen,
De ſtoutſte winden tegen;
En lagchen, daar ze ſtaan,
Den byl *des planters* aan,
Die, zynde *op winst* verzot,
Hun' fieren luister knot.

De tortelduif ontmoet
Haer ega, om den gloed
Der zuivre min te bluſſen,
Door kus en wederkuſſen;
Terwyl het dennegroen,
Gedekt voor elk ſaizoen,
Haar minzaam doelwit vleit,
En nest en dak bereidt.

De dunne populier
Beeft met een losſen zwier
Om, zwak in alle deelen,
Al klappende te ſpeelen,
Op ieder windje, dat
Zyn vlotte blaadjes vat
En kust, en afgekust
Toch dartelende ontrust.

Al 't landvolk leeft en zwoegt:
Hier oogst- daar dorscht- daar ploegt,
Daar dryft men 't vee ten weide.
Ginds scheert het schaap de heide,
En elders braakt men vlas,
Dat zonder aanzien was,
Zo lang de sterfeling
Den vacht om 't lighaam hing.

Hoe overtreft toch dit
Al 't geen de stad bezit!
Hoe steil ze, om hoog mag zweeven,
Zo ik op 't land moog' leeven,
Heeft stad of stadsgebied
Voor my dat aanzien niet,
Dat ieder in haar vindt,
Die zich te dwaas bemint.

Leçons de Morale, ou Lectures Academiques faites dans l'Université de Leipzig par feu M. GELLERT. *On y a joint des Reflexions sur la personne & les ecrits de l'Auteur, le tout traduit de l'Allemand. Deux Tomes. A Utrecht chez* J. v. Schoonhoven 1772. *Sans la Dedicace &c. 654 pp. en grand octavo.*

Of

Zedenkundige Lessen van den Hoogleeraer G. F. GELLERT.

Ene gegronde kennis van het Menschlyk hart, gepaerd met een juist oordeel over 's Menschen zedelyke betrekkingen, onder een diepen indruk van deszelfs verplichting, in een zo levendig gevoel van het voortreflyke der Deugd, dat het zelve een bestendigen invloed hebbe op de betrachting, stelde den gewezen Hoogleeraer *Gellert* buitengemeen in staet, tot het vervaerdigen dezer Zedenkundige Lessen, die boven al geschikt zyn om tot het Hart te spreken. Dit is aan deze zyne ontvouwing der Zedenleere byzonder eigen. Men vind veelligt geleerder en dieper doorwerkte behandelingen der Zedenleere, maer, wat het treffende, het hartinnemende aengaet, daer in zeker schiet de Hoogleeraer niet te kort, by alle de genen, die voor hem dat voetspoor betreden hebben. Dit heeft hy zig in 't bewerken dezer Lessen byzonder voorgesteld, bedoelende wel ene verstandige beredeneerde onderrichting, doch tevens zodanig ene, die

VELDZANG.

Cantabile.

Hoe dringt in't koele woud Daar't groen zich
mengt met goud, De klaare beekjes vloe=
=ien De hooge bergen gloeien, Door wykend zonne=
=vuur; De Schoonheid van Natuur; Hier meer en
elders min, 't Ge-schapen ligchaam in!

die verlevendigd werd, door een opletteud gebruik te maken van de beslissing van 't hart, de stem van 't geweten, en dat innerlyk overhalende gevoel, het welk de kennis der Zedenleere niet laet berusten in bespiegelingen, maer dezelve daedlyk, onder onuitwischbare indrukselen, werkzaem maekt. En hier in is onze Zedenkundige Schryver zo wel geslaegd, dat eene aendachtige lezing dezer Lessen, indien 't gemoed des Lezers niet geheel verbasterd zy, niet wel konne missen, ene mindere of meerdere heilzame uitwerking te hebben. 't Is ook uit dien hoofde, dat de Heer *Pajon*, die dezelve eene Fransche vertaling waerdig keurde, dit Werk op het alleremstigste aenpryst, aen de Voedsterlingen van het Fransche Godgeleerde Kweekschool te Berlyn; en deze zyne Opdracht aen hun vergezeld doet gaen van de Opmerkingen van den Hoogleeraer *Garve*; die ons het lofwaerdige charakter van den Hoogleeraer *Gellert* ontvouwt, en zyne oordeelkundige bedenkingen wegens deszelfs Schriften mededeelt welk een en ander vooraf gaende verscheiden merkwaerdigheden behelst, die hare nuttigheid hebben.

De hoofdverdeeling van dit zo nut Geschrift is drieledig. Het behelst, voor eerst, ene ontvouwing van de natuur der Zedenleere, missgaders der wegen, die ons tot derzelver kennis leiden, met een betoog van het voortreflyk onderscheid der Godsdienstige of geopenbaerde Zedenkunde, boven die, welke ons de enkele Wysgeerte of het Licht der Rede aen de hand geeft; waer by nog komt eene beschouwing der Deugd, als *geschikt om ons gelukkig te maken.* Het volgende hier aen verknogte deel verleent ons ene ontvouwende uitbreiding van een negental van regelen, welke ons de algemene middelen om deugdzaem te worden, en te blyven, voordragen. En eindelyk is het laetste gedeelte geschikt, om de gewichtigste plichten, jegens God, den Naesten en ons Zelven te ontvouwen, en tot betrachtinge aen te dringen. Voorts heeft men nog aen deze Lessen gehecht, ene byzondere onderrichting voor de studerende Jeugd, by manier van Raedgeving eens Vaders, aen zynen Zoon, die naer het Hooge School trekt; waer nevens men wyders nog enige zeer wel getroffen Zedelyke Charaćters gevoegd heeft. — Van deze laetsten zullen wy 'er thans een overnemen; te meer daer wy eerlang ene Nederduitsche Vertaling der Zedenkundige Lessen te gemoet zien; wanneer wy gelegenheid zullen hebben, om op dezelven byzonder stil te staen. — Zie hier, hoe ons de Hoogleeraer een Mensch afschetst, *die*, naer de gewoone tael, *maer ene Ondeugd heeft*, *en anders verscheiden Deugden betracht*, om ons te leeren, dat het zodanig een Mensch, hoe schoon hy ook anders moge voorkomen, indedaad mangelt aen ene Deugdzame Gemoedsgestalte. Dit stelt hy ons in dezervoege voor.

De Menschen zyn zeldzaem dermate verbasterd, dat ze zich te gelyk aen verscheiden Ondeugden overgeven, of zo verhard in 't kwaed, dat zy ene begunstigde Ondeugd, aen welke zy verslaefd

 zyn,

zyn, niet in een zekeren zin poogen te vergoeden, door 't bedryven van verscheiden Deugden. *Dorante* behoort onder dit slag van Verdragmakers. Hy is zeer geneigd ter Wellustigheid, hoewel met zekere omzichtigheden, en hy erkent in goeden ernst, dat hy door deze drift overheerscht word: doch hy is tevens billyk, oprecht, weldadig en gedienstig. Hy is gevat op, en weet gebruik te maken van, alle die kleine kunstenaryen, waar door ene jonge Schoonheid, voor welke zyn hart blaekt, ingenomen, en hare onnoozelheid verkloekt kan worden; schoon hy anders geen ongelukkigen kunne zien, zonder, met medelyden aengedaen, ter hunner hulpe toe te schieten. Zyne edelmoedige goedaertigheid maekt hem bemind by menschen, wier gemeenzame verkeering met hem, terwyl ze zyn gebrek kennen, hem ter eere strekt. Hy heeft een afkeer van Bordeelhuizen, en zou 'er, stond het aen hem, geen een eenigen over laten blyven; maer eene Maitres te onderhouden, en aen dezelve haer afscheid te geven, om ene andere te nemen, is, dunkt hem, ene zaek van bykans geen gewigt. Als hy haer, van haer afziende, etlyke honderd Kroonen geeft, oordeelt hy zyne rekening met haer vereffend te hebben; en hy zou het zich zelven als ene daed van onrechtvaerdigheid verwyten, indien hy haer, van alle ondersteuning ontbloot, van de hand wees. Ja hy ontziet geen moeite, om haer tot een voordeelig Huwelyk te brengen, als hy 'er slechts kans toe zie, en men pryst hem wegens zyne zorg voor haer aengewend. *Dorante*, zeggen de Lieden van de groote Waereld, heeft toch in den grond een uitstekend goed hart. Dit neemt ondertusschen niet weg, of dat Mensch, die door zynen staet, en uitwendige welvoeglykheid in zeden, een vryen toegang heeft tot de beste Huizen, is een gevaerlyke vyand voor de eer der Sexe; en met dat alles echter een Man van eer, een braef Mensch. Hy geeft my zyn woord, dat hy voor my spreken zal, in ene omstandigheid van aenbelang; doet my dienst, en wil zelfs niet, dat ik 'er my voor verplicht houde; hy doet het, zegt hy, met te veel vermaeks. Men spreekt kwalyk van enen zyner kennissen, of zelfs van iemand, die hem volstrekt vreemd is; hy vat 'er terstond vuur op, en toont ene edele versmading van alles, wat op die wyze strekken kan, ter krenkinge der achtinge van iemand, waer over men genegen moest zyn gunstig te oordeelen. —— *Dorante* kan zich by uitersten Wil tot Erfgenaem van een ryken Bloedverwant doen verklaren, indien hy 'er zich maer wat meerder naer schikken wil. Ik zal, zegt hy, ik zal my 'er wel voor wachten; 't zou ten uiterste onbillyk zyn, ten opzichte van andere Nabestaanden, die veel nader zyn, en 't noodiger hebben dan ik. —— Hy is toegevend omtrent zyne minderen; en zyne Huisbedienden hebben aen hem een besten Meester; als zy zich wel gedragen. —— In gezelschap betoont hy zich zedig, en hy zou zich zelven beschuldigen, zo hy iemand, wie 't ook zy, eenige moeilykheid aandeed, of deszelfs vreugde stoorde.

—— Hy

— Hy is een vyand van 't Spel, van Drinkpartyen en van de Pracht. —— Wat moet men derhalve denken van *Dorante?* Volgens de tael der Waereld heeft hy flechts éne Ondeugd met verfcheiden Deugden: doch, volgens de tael der Waerheid, heeft hy, *eigenlyk* gefproken, in 't geheel geen Deugd, maer alleen eene goede natuurlyke inborst, en ene welgefchikte gefteldheid ter Deugd. *Hy* is te redelyk om zich aen alle ondeugden over te geven, maer hy redeneert niet genoeg, om te bezeffen, dat éne enkele ondeugd, die men geoorlofd fchat, genoeg is, om het hart te befmetten. Hy heeft een te teder geweten, om zonder wroeging te zondigen, hierom zou hy het kwade wel willen verrekenen met het goede, en zich ene vryheid ter ontucht aenmatigen, door het betrachten der overige Burgerlyke plichten. Hy kiest die Deugden uit, welken hem natuurlykst eigen zyn, en wier betrachting de minfte moeite kost aen een gevoelig hart, als daer zyn de goedaertigheid, de billykheid, de zachtzinnigheid, en de neiging om iemand dienst te doen. Hy houd zich aen die Deugden, welken in den gewoonen loop van 't leven beminlykst zyn, die men alomme pryst en 't gereedfte ook wederom betoont. Zyne Deugden zyn derhalve Deugden zyner Natuurlyke Gefteldheid en der Welvoeglykheid: en de afkeer, dien hy van zommige Ondeugden heeft, is niet anders, dan een vruchtgevolg van zyne Opvoeding en der goede Voorbeelden, naer welke hy het gedrag zyner Jeugd gericht heeft. Menfchen van dit charaćter zyn niet zeldzaem te ontmoeten, en zy brengen geen gering nadeel aen de goede zeden toe. Men neigt maer al te fterk tot het navolgen ener Ondeugd, die met zo vele Deugden pronkt, en een jonge knaep, die voor 't overige zeer goede indrukfels heeft, kan 'er zich gemaklyk door laten vervoeren. Het fmertlykfte hier omtrent is, dat menfchen van die gefteldheid nog in ene zekere achting by de waereld ftaen; dat het ondeugende, 't welk hen overheerscht, veel al niet anders befchouwd word, dan als een onderwerp van fcherferyen; en dat men aen buitenfpoorigheden, die volftrekt te wraken zyn, op 't hoogfte alleen het denkbeeld van iets befpottelyks hecht. Men behoorde zich het wanvoeglyk gekjagen met de Ontucht zo min te veroorloven, als met den Diefftal en Doodflag, die 'er zelfs uit ontftaen kunnen. *Dorante*, bekwaem om zodanigen onder de Sexe, dien hy ftrikken fpant, van hare onfchuld en eer te berooven, kan zich, volgens ene goede Zedekunde, geen deugdzaem hart toeeigenen, zo lang hy die drift, welke hem overheerscht, niet tegenftaet. Hoe fchitterende ook anderszins zyne goede daden mogen wezen, dezelven zyn alleen gegrond op zyn Natuurlyk Geftel, de Opvoeding en de Eigenliefde, of ontftaen uit een kwaed Geweten, dat zich gerust poogt te ftellen. De Deugd beftaat nergens anders in, dan in een levendig en oprecht oogmerk, om te gehoorzamen aen alles, wat de Rede en de Openbaring voorfchryven. En kan dat oogmerk oprecht zyn, als het

het enige uitzonderingen duld? Is *Dorante* niet verpligt zyn heerſchenden luſt te beteugelen, alleen ter zake van een goed voorbeeld te geven; en verzwakt hy, door zyn bedryf, het gezag eener Godlyke Wet niet, in 't gemoed van vele anderen? Men kan, 't is waer, alle Deugden niet in dezelfde maet betrachten; doch daer is geen ene Deugd, met opzicht tot welke wy niet welgezind konnen zyn. Men kan, ik beken het, met de beſte geſteldheid, misſlagen begaen, en de deugdzame Menſchen hebben nog altoos hunne gebreken, maer 'er in te volharden, of dezelven niet te willen erkennen, om dat men niet kan overgaen tot ene verbetering van zyn gedrag, zulks is niet meer ene zwakheid, dat is ene bedorvendheid van 't hart."

De Wysgeerige Leerſtellingen, Inborst en Zeden van eenen hedendaagſchen Deïst, voorgeſteld in vertrouwelyke Brieven. Uit het Fransch vertaald. Te Amſterdam by J. Döll 1772. *In groot octavo 327 bladzyden.*

Een Christens Waarſchouwing aan 't Publiek, tegens de vervloekte Wysgeerige Brieven, gedrukt t' Amſterdam by J. Döll. *Gedrukt te Monnikendam by* Jan Gorter *en alom te bekomen.*

WAnneer men dit Geſchrift geheel doorbladert, bemerkt een oplettend Lezer ligtlyk, hoe de Autheur zich voorgeſteld heeft, in ene zeer levendige Schildery af te malen, de ſchadelykheid van een dweepachtigen en onberedeneerden zogenaamden Godsdienst, als eene bronwel van Huichelary, die aenleiding geeft, tot Ongodsdienstigheid, welke den weg baent tot Ongeloof. Als mede met de treffendſte kolcuren in een helder daglicht te ſtellen, de haetlykheid van 't Ongeloof; door aen te wyzen, hoe 't zelve van erger tot erger voortſlaet, de banden der Maetſchappyen verbreekt, en geſchikt is om alles, wat men, op de grondſlagen van Eerlykheid en Braefheid, van 't Menschdom zou mogen verwachten, te doen verdwynen; om ons Menſchen onderling, in een volſtrekt wantrouwen jegens elkanderen, te doen leven, en alles in de uiterſte wanorde te brengen. En eindelyk om te doen zien, hoe ongegrond dat Ongeloof zy, en in hoe vele bochten een Ongeloovige zich moet wringen, om dit zyn ſchandelyk en ſchadelyk ſtelſel, (zonder overtuiging voor zich zelven) te handhaven, met listige bedriegeryen, die, hoe vernuftig ook aengeleid, te lomp zyn, om een oordeelkundig Mensch, in de minſte verlegenheid, ten opzichte zyner geloovige omhelzinge van den geopenbaerden Godsdienst, te brengen.

Onze Autheur ſtelt dit alles op het nadrukkelykſte ten toon, in den levensloop van een hedendaegſch Deïst, welke, by manier van vertrouw-

trouwhartige Brieven, aan zynen ongeloovigen Leermeester, verslag geeft van zyn eersten overgang tot de Deïstery, van 't gebruik dat hy van deszelfs Lessen gemaekt heeft, en hoe hy, een gedrag daer mede overkomstig leidende, in staet was de ernstigste vertoogen ten voordeele van den Christelyken Godsdienst in den wind te slaen, en zelfs een Projekt te vormen, ter volstrekte vernietiging van het Christendom. —— De agt eerste Brieven van dezen Deïst behelzen eene aeneenschakeling van godlooze overleggingen en bedryven. De negende geeft een verhael van eene vernederende ontmoeting, die hy met een Krygsman had, welke hem over zyne lasterlyke spotternyen met den Godsdienst verstandig berispte, en hem vervolgens een Brief deed toekomen, waer in hy hem ten ernstigste onder 't oog bragt, de haetlykheid van 't Ongeloof in deszelfs oorzaken en gevolgen, met eene manlyke aenpryzing van den Godsdienst. Het slot van dien Brief meld de inwendige hardnekkige tegenstreving van den Deïst, schoon hy uitwendig veinsde, door den Officier tot een overtuigden inkeer gebragt te zyn; en daer nevens komt dan ten laetsten, in den tienden Brief, een ontwerp dat hy gesmeed heeft, om door geheime Onderwyzingen het Christendom te vernietigen.

Een Geschrift van die natuur stelt de hedendaegsche Deïstery in zo ongunstig een licht, dat het geenzins geschikt zy, om derzelver Voorstanderen te behagen, en vooral het voortplanten van 't Ongeloof, gelyk sommigen schynen te wanen, niet kan bedoelen. Het eerste opgemelde gedeelte maekt dien Deïst als een Schepsel, dat affschuwelyk moet zyn in 't oog van alle brave Lieden; en 't laetste verleent ons eene treffende Apologie, of een over 't geheel zeer wel opgesteld Verweerschrift van den geopenbaerden Godsdienst, terwyl 't ons tevens toont, tot hoe nietswaerdige Uitvlugten deze Ongeloovigen moeten komen, en op hoe wankelbare gronden zy bouwen. —— Ondertusschen schynt dit Geschrift, hoe min naer den smaek dier Deïsten, echter niet minder ongevallig te zyn by sommige Christenen: althans de Schryver der bovengenoemde *Christens Waarschouwing*, welke deze Brieven met den naam van *vervloekte Brieven* bestempelt, en 't Geschrift een *Satans Boek* noemt, *dat hy wel tegen de wand zou klappen en met voeten treeden*, en *dat ook geen drie uuren in zyn huis zal blyven*, ziet het aan als een Geschrift dat ten uiterste verleidelyk is, ten nadeele van den geopenbaerden Godsdienst. —— Doch in deze *Waarschouwing* heerscht, naer 't ons voorkomt, meer een vuurige yver dan een bezadigd oordeel; en de Schryver schynt het bepaelde doelwit van den Autheur niet behoorlyk gezien te hebben.

Het opzetlyk oogmerk van dit Geschrift, dat 'er duidlyk in te bespeuren is, gelyk wy 't voorgedragen hebben, strekt natuurlyk ten goede, en de twee laetste Brieven konnen niet anders dan den Godsdienst nuttig zyn. Met dit alles willen wy echter niet ontveinzen, dat

dat de acht eerste Brieven, zo als wy boven aengeduid hebben, ene reeks van gruwelen behelzen; dan dit eischte enigermate het bedoelde, om den hedendaegschen Deïst naer 't leven te schetsen, en ten afschrik voor anderen ten toon te stellen. Edoch, uit hoofde van 't misbruik, dat ongebonden Lieden veelal genegen zyn van zulke voorstellingen te maken, zonder acht te geven op het ware oogwit des Schryvers, zyn we niet vreemd van te denken, dat de Autheur veiliger gedaen zou hebben, indien hy daer omtrent met wat meer omzichtigheid te werk gegaen ware; en ene andere schikking, die minder stootende en meer leerzaem was, aen zyne versierde Geschiedenis gegeven hadde. 't Is ook ter dier oorzake, dat wy dit Geschrift niet kunnen aenmerken als een nuttig Werkje voor 't Algemeen; dat, by mangel van kundigheid en oordeel, veel al niet geschikt is, om Schriften over dit Onderwerp met een wezenlyk nut te lezen. Maer dit neemt niet weg, of dezulken, die geoefende zinnen hebben ter onderscheidinge van goed en kwaed, kunnen dit Stukje met vrucht doorbladeren, en 't zelfs jonge Lieden onder hun opzicht laten lezen, met ene nevensgaende onderrichting, om hen ten klaerste te doen opmerken, waer toe de wegen van onberedeneerde Godsdienstigheid en Ongeloof den Mensch eigenaertig leiden, om hen daer tegen te krachtiger te wapenen; dat een ieder, die de tegenwoordige Waereld kent, niet geheel onnut kan achten, inzonderheid niet voor dezulken, welker staet en omstandigheden eischen, dat zy met de zogenaemde Lieden *du bon ton* verkeeren. —— Dit Geschrift behoort dus onder die Geschriften, welken ligtelyk misbruikt konnen worden; doch die, naer 't bedoelde des Autheurs, recht gebruikt wordende, zeer veel dienst kunnen doen: en dit gebruik of misbruik hangt grootelyks of van de goede of kwade gemoedsgesteldheid des Lezers.

---

*Brief van *** aan den Heer *** uit* Leando St. Paulo, *wegens zyne rampspoedige Reize met het Oostindisch Schip* Beekvliet, *behelzende vele merkwaardige ontmoetingen en zonderlinge gevallen, zo op Zee, als op de Kust van Afrika. Gedrukt voor den Autheur en alomme te bekomen. In quarto 16 bladz.*

Men vindt in deezen Brief een gezet Dagverhaal dier ongelukkige Reize, met aantekeningen van 't merkwaerdigste op dezelve voorgevallen, tot dat het Schip, met de weinig overgebleevene Manschap, (zynde het Scheepsvolk van tyd tot tyd grootlyks door Scheurbuik gesneuveld,) met behulp der Portugeeschen, ten Anker gebragt is voor *Leando St. Paulo*, eene Portugeesche Stad, daar ze zeer vriendlyk ontvangen wierden, en verversching genooten.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Uitbreiding van, en Aanmerkingen over de Brieven van Paulus, aan de Galatiers, Ephesiers, Philippensen, Colossensen, Timotheus, Titus en Philemon. Van J. D. MICHAËLIS. *Uit het Hoogduitsch vertaald, naar den tweeden en vermeerderden Hoogduitschen druk. Te Amst. by* J. Loveringh 1772. *Behalven het Voorwerk 649 bladzyden in quarto.*

DE Tael- en Oordeelkundige *Michaëlis* verleent ons, in dit Geschrift, ene ontvouwing der opgenoemde Brieven van den Apostel der Heidenen, zynes niet onwaerdig. Hy stelt ons, in ene beknopte uitbreiding, den zin van 's Apostels woorden, naer zyn inzien, ten klaerste voor; en heldert dezelve, daer 't noodig mogte zyn, met enige korte opmerkingen en aenhangsels nader op. Ook heeft men in deze Nederduitsche uitgave gebruik gemaekt van 't geen de Hoogleeraer, in een ander Hoogduitsch Geschrift, by manier van Inleidingen, tot het rechte verstand dezer Brieven, had medegedeeld. Die Inleidingen, hier nu voor ieder Brief geplaetst, maken dit Werk in zyne soort volledig voor den Nederduitschen Lezer; welke, lust hebbende in 't doorbladeren van zulke Uitlegkundige Schriften, 'er nog al enigen voorraed ter nadere overdenkinge in zal vinden. 's Mans zaeklyke Schryfwyze, zyne Vrymoedigheid van op zich zelve te durven staen, en zyne gewoonte van zich niet Meesterachtig te uiten, maekt gemeenlyk zyne Schriften, en zo ook dit Stuk, zeer geschikt voor den oefenenden geest der onderzoeklievenden; die, schoon ze in alles geen voldoening vinden, echter meermaels, met vermaek en nut, een weinig buiten den gewoonen weg geleid worden. Tot een staeltje van die natuur verstrekken, des Hoogleeraers gedachten over het bedoelde, Gal. II. 4 en 5, en 't geen men, zyns oordeels, heeft te denken over den inhoud van het Apostolische voorstel, Hand. XV. 23—29, waer toe hy deze woorden betrekkelyk maekt. Des Apostels tael luid, naer onze gewoone lezing, aldus.

En [dat] om der ingekropene valsche broederen wille, die van bezyden ingekomen waren, om te verspieden onze vryheid, die wy in Christus Jesus hebben, op dat zy ons zouden tot

dienstbaarheid brengen. Denwelken wy ook niet een uure hebben geweeken met onderwerpinge, op dat de waarheid des Evangeliums by u zoude verblyven. — De zin van dit voorstel is, volgens des Hoogleeraers uitbreiding, deze.

„ 't Is waar, wy gebruikten toenmaals, ontrent eene onverschillige zaak, eenige inschiklykheid. Om en van wege de valsche broeders, die slegts den naame van broeders in Christus draagen, en in de Kerke van Christus ingesloopen zyn, om ons van onze vryheid te ontzetten (*), en de Heidenen onder het juk van Moses Wet te brengen, weeken wy voor eenigen tyd (†), en onderwierpen ons zo verre, dat den Heidenen geboden werdt, zich te onthouden van 't eeten van bloed, van het verstikte, van het Afgoden-offer, en van den hoerenloon; op dat de waarheid van 't Euangelium zelve ongekrenkt bleef, en door eene openlyke uitspraak der Apostelen en der gemeente te Jerusalem bevestigd werdt. Deeze gunstige uitspraak zouden wy niet verkreegen hebben, zo wy niet den yveraaren voor de Wet, omtrent eene onverschillige zaak, voor eenen tyd toegegeeven hadden".

Met opzicht tot dit *wyken voor eenigen tyd*, merkt de Hoogleer-

(*) „ κατασκοπῆσαι, eigenlyk *verspieden*.] Zy wilden deeze vryheid verspieden, op dat zy de Heidenen daar van ontzetten konden ".

(†) „ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ.] Ik neem de leezing aan, die MILLIUS verdeedigd heeft, dat is te zeggen, ik laat de woorden, οἷς οὐδὲ, *welken niet eens*, uit; en hier in heb ik voor my de oude Latynsche Overzetting, den Griekschen *Codex Claromontanus*, IRENÆUS, TERTULLIAAN, eenen ouden *Scholiast*, AMBROSIUS; enz. Zie MILLIUS zelve. Vermoedlyk zyn deeze woorden daar in gelaselit geworden, door zulke Affchryvers, die niet begrypen konden, hoe *Paulus* geweeken zy, terwyl immers *Titus* niet besneeden was. Zy maakten derhalve daar uit: *wy weeken hen niet*. Dat de gemeene leezing valsch is, blykt mede hier uit, om dat het voorgaande vaers begint met διὰ, *van wege*, en een *Periode* zonder slot wordt: het geen andere reeds opgemerkt, en gezocht hebben deeze gebreklyk schynende reden op verscheide wyzen aan te vullen. Want welk een zin is toch in de woorden: *maar van wege de valsche broederen* —— *welken wy ook niet een uure hebben geweeken*. De Leezer verwacht het geen van wege de valsche broederen geschied is; en evenwel volgt 'er niets anders. Daar en tegen is de reden klaar en volkomen; *maar om en van wege de valsche broederen weeken wy eenen tyd lang*".

leeraer nog aen, dat MILLIUS dit zeer ongegrond daer in stelt, dat *Titus* zich ongedwongen en vrywillig zou hebben laten besnyden; nadien 't blykbaer is, dat het alleszins tegen het oogmerk van Paulus aenloopen zou, te zeggen, dat *Titus* besneeden zy, of ook slegts toe te staen, dat hy te *Jerusalem* besneeden werdt.

„ Veel meer, (zegt hy,) weeken *Paulus* en *Barnabas* hier in, dat zy toegaven, dat den Heidenen, door de gemeente te *Jerusalem* bevolen werdt, zich te onthouden van eenige weinige spyzen, die den Jooden al te aanstootelyk waren, Hand. XV. 28, 29. Hy spreekt daar van, als van eene zaak, die den *Galatiërn* bekend was: *wy weeken door de gehoorzaamheid (cessimus illa obedientia:)* en verstaat de gehoorzaamheid, die zy en de Heidenen, aan het bevel der Apostelen en der Kerke te *Jerusalem*, voor eenen tyd beweezen. Want dat het *op zich zelve* niet ongeoorlofd zy, van het offer der afgoden te eeten, dat leert *Paulus* duidelyk: 1 *Cor*. X. 25—30.

„ Maar *Paulus* week, *op dat de waarheid des Euangeliums vast blyven zou*. Want, na dat zo veel toegegeeven was, zo konden *Petrus* en *Jacobus* by de gemeente te *Jerusalem* doordringen, dat de besnydenis en de overige geboden der Levitische Wet den Heidenen niet opgelegd; maar zy daar van door den brief der zogenoemde eerste Christelyke Kerkvergaderinge vry gesproken wierden; het welk anders de yveraars voor de Wet zouden verhinderd hebben".

De Hoogleeraer vind dus hier ene duidelyke verklaring van Paulus zelven, rakende het bedoelde in den gemelden brief, Hand. XV. 23—29; tot versterking der rechtmatigheid van het gevoelen, dat dezelve geen altoos durende plichten voorschryft; en dat de Christenen zich slechts voor enen tyd van die dingen hadden te onthouden, om inschiklykheid voor de Jooden te gebruiken. Het gewagen hier van doet hem zich, in een Aenhangsel, nog wat breeder over dit Onderwerp uitlaten; met oogmerk om het zyne toe te brengen, ter bevestiginge van dit denkbeeld, met opzicht tot het dieestyds gegeven bevel. Ten dien einde brengt hy ons onder het oog, om welke reden het eten van bloed en 't verstikte, mitsgaders het nuttigen van afgodenoffer, den Jooden boven al haetlyk was; dat deze reden ten onzen aenzien geen plaets meer hebben, en 't gebruiken hier van op zich zelven dus voor ons Christenen ene onverschillige zaek is; waer uit men gereedlyk kan nagaen, dat zulks in die dagen alleen verboden is uit inschiklykheid jegens de Jooden, die zich ergerden aen 't gebruiken van zulke spyzen, welken zy boven al ongeoorlofd achtten;

 dat

dat inzonderheid plaets had omtrent het bloed, uit hoofde, dat het verboden was in de wetten, die God aen Noach, en, naer de gedachten der Jooden, aen alle de nakomelingen van Noach, gegeven had. —— Dit alles schynt vry geschikt, om ene algemene toestemming te verwerven; edoch het gebod van zich te onthouden van πορνεία of *Hoerery*, (gelyk men 't gewoonlyk vertaelt,) hier mede verknocht, baert echter nog al enige zwarigheid; om dat dit stuk zich op die wyze niet wel laet verklaren. De Hoogleeraer, niet voldaen met de oplossingen van anderen, waegt het ene nieuwe aen de hand te geven, en draegt dezelve indezervoege voor.

„ Men zegt: *Is het te denken, dat de Apostelen, willende opgeeven zulke dingen, waar van men zich enkel en alleen uit inschikkelykheid jegens de Jooden zou moeten onthouden, in 't midden van deeze dingen de hoerery plaatsen zullen?* Dit is de zwaarigheid, die zo terstond by iemand opkomen moet, en die ik tot hier toe nergens volkomen opgelost heb gevonden.

„ Myn antwoord daar op is dit: ik ontken, dat het Grieksch woord πορνεία Hand. XV: 20, 29. *hoerery* betekene. Dit woord staat in 't midden onder verboodene spyzen: en spreekt het dan niet van zelve, dat het eene zekere soort van spyze betekenen moet? De vraag, die aan de Apostelen gebragt werdt, was deeze: *of de Heidenen de Levitische Wet onderhouden moesten?* Hoe vreemd zou het antwoord geweest zyn, indien men aan hun de hoerery verbooden hadt? Ik weet wel, wat sommige antwoorden: *veele onder de Heidenen hebben de hoerery aangemerkt, als eene onverschillige en geoorlofde zaak; en daarom zouden de Apostelen hier dezelve verbooden hebben.* Maar, men zegge my eens in oprechtheid, of niet de bekeerde uit de Heidenen bevestigd zouden zyn geworden in hunne gedachte, dat de hoerery eene geoorlofde en onverschillige zaak zy, indien de Apostelen dezelve onder andere onverschillige dingen geplaatst, en alleenlyk t'zamen met deeze verbooden hadden?

„ Ik zal het waagen: het Grieksche woord πορνεία te vertaalen door *hoerenloon*. Deeze spreekmanier zou niet geheel nieuw of ongewoon weezen. Zo wordt by de Hebreen פעלה zo wel de *arbeid* als ook de *loon van* of *voor den arbeid* genoemd: en εὐαγγέλια worden niet alleen genoemd de *aangenaame boodschappen*: maar ook 2 Sam. IV: 10. by de 70 Taalsmannen, *de loon voor aangenaame boodschappen*. קסמים, eigenlyk *waarzeggingen*, is Num. XXII: 7. geplaatst voor *waarzeggerloon*.

„ In

„ In veele Tempels der heidenfche Godheden wierden hoeren onderhouden, welker loon aan de Godheid en derzelver Priesters heilig, en eene foort van afgoden-offer was, waar mede *hier* πορνεία driemaal t'zamen gevoegd wordt. Het is niet noodig te herinneren, dat de hoerenloon niet alleen in *geld*, maar ook in fpyze hebbe konnen beftaan: doch die niet gelooven wil, zonder een voorbeeld daar van uit den Bybel te hebben, die leeze Gen. XXXVIII: 7 (*).

„ Ik heb deeze gedachten ontworpen in de allergrootfte kortheid, en de begrippen en aanmerkingen van anderen daar omtrent willen verneemen. Veelligt geeven deeze aan my gelegenheid, dezelve in het toekomende verder uit te haalen".

(*) „ Men heeft tegen deeze myne verklaaring ingebragt, dat het immers ook niet gezegd kon worden eene onverfchillige zaak te weezen, hoerenloon te ontvangen. Dat is het zekerlyk niet: maar, wanneer de hoerenloon, die ten deele in de heidenfche Tempels ontvangen werdt, op den markt, even zo wel als de afgodsofferen te koopen waren; zo was het aan en op zich zelve niet zondig, dien te koopen, en tot fpyze te gebruiken".

De ongegronde vraag, waarom de verreezen Jefus niet aan zyne Vyanden verfcheenen zy, beantwoord door H. MEENE *Confiftoriaal Raad enz. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* H. VOLKERSZ. *Leeraar der Euangelisch Lutherfche Gemeente binnen Woerden. Te Amft. by* A. Eichhorn 1772. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 176 *bladz. in groot octavo.*

HEt niet verfchynen van Jefus, na zyne Opftanding uit de dooden, in 't openbaer voor allen, en wel byzonder voor zyne Vyanden, is by velen ene der grootfte zwarigheden, tegen de geloofwaerdigheid van deze zo zeer aenmerkelyke Gefchiedenis. Dit heeft het Ongeloof op allerleie wyzen veelvuldigmalen aengedrongen; en de Voorftanders van 't Euangelie hebben van hunne zyde geen minder werks gemaekt, om deze zwarigheid uit den weg te ruimen; waer door dit Onderwerp boven al herhaelde keeren behandeld, en bykans van alle zyden befchouwd is. Het gewicht der zake, en de ophef die 't Ongeloof van deze tegenbedenking maekt, houd dit Stuk nog geftadig levendig, en heeft den Eerwaerden *Meene* op nieuw aenleiding gegeven, om die zwarigheid opzetlyk in ene Leerreden te verhandelen; en dezelve met ne-

nevensgaende aenmerkingen, meerendeels daer toe betrekkelyk, door den druk gemeen te maken.

Zyn Eerwaerde stelt zich daer in voor te bewyzen, *dat de gedachten dier geenen, ydel, dwaas en ongerymd zyn, die zich verbeelden, dat de Opstanding van* JESUS *daarom in twyffel moet getrokken worden, dat hy zich alleen aan zyne weinige Jongeren en Vrienden, en niet ook aan zyne Vyanden leevendig vertoond heeft.* Het voorname gedeelte der Leerreden hier toe geschikt is tweeledig; strekkende het eerste om die uitvlucht met rede te ontzenuwen, en het tweede, om de nietigheid der tegenwerpinge voor oogen te leggen. Ieder derzelver bevat een vyftal van redenen, die de Leeraer voor af hoofdzaeklyk aldus optelt.

;, Eene tegenwerping, die niet *in alles waar noch naar eisch is;* eene tegenwerping, die uit eene zaak afgeleid wordt, waar door men de waarheid van JESUS Opstanding *onmooglyk regtstreeks om ver kan werpen;* eene tegenwerping *welke toerykende getuigenissen voor eene gebeurtenis als onvoldoende verwerpt;* eene tegenwerping, welke zich aankant *tegen eenen, ten hoogsten volkomen raad der* EEUWIGE WYSHEID: eene tegenwerping eindelyk, waar door men eischt, dat de VERLOSSER *blinde vooroordeelen en de averechtste begrippen, aangaande de zending en het Ampt van den Messias zoude hebben moeten koesteren, versterken en op de allerdroevigste wyze laaten uitbersten;* eene tegenwerping van deezen aart verdient van alle verstandige menschen en verlichte Christenen, als *nietig, ydel en onbezonnen veracht te worden.* En deeze uitvlucht van het Ongeloof, waar van wy tans spreeken, draagt alle deeze *kwaade ken-en merktekens* met zich. De Belyders van den VERREEZENEN JESUS behoeven zich daarom door dezelve niet verwaard te laaten maaken". Dit is wat aengaet het eerste Lid; betreffende het tweede Lid luid 's Mans hoofdzaeklyke voorstelling in dezervoege.

,, 't Geen de Waarachtige HEILAND om billyke redenen te *vooren verkondigd* hadt, dat wilde en moest hy ook vervullen. —— Verschyningen, die de Vyanden van JESUS *volstrekt onwaerdig waren*, en welken zy ook in 't geheel niet begeerden, wierden hun met het hoogste recht onthouden. —— Openbaaringen van den VERREEZENEN JESUS, die, naar alle waarschynlykheid, zyne Moordenaaren en Vyanden *niet zouden gewonnen* nog onder het getal zyner waare Hoogachters gebragt hebben, konden zonder de Wysheid en Goedertierenheid GODS te kwetzen, *weg blyven.* —— Bewyzen en Getuigenissen, die bezwaarlyk *aan eenigen moedwilligen Spotter in*

onze dagen tot het geloovig bekennen van den OPGEWEKTEN HEILAND *gebragt* hadden, moogen ook van deezen niet geëischt worden. —— Een gedrag, 't welk niet alleen, wegens JESUS Wysheid; maar ook wegens zyne *Liefde* openlyk getuigenis geeft, is niet te berispen maar pryswaardig. —— Vyf nieuwe aanmerkingen, redenen en gevolgen, die de tegenwerping, met welke te wederleggen wy bezig zyn, in haare ongegrondheid en elendige gesteldheid voorstellen".

Onze Leeraer breid deze redenen oordeelkundig uit, en toont ten klaerste, dat die zwarigheid op verre na dat gewicht niet heeft, 't welk het Ongeloof 'er aen toeeigent: dat hem voorts in ene ernstige toepassing zyne Toehoorders geschikt doet vermanen, om zich te hoeden tegen het Ongeloof, en, in de verwachting ener zalige Opstandinge, standvastig in het Geloof te volharden. Aen 't einde dezer Leerreden zyn verder nog enige aenmerkingen gehecht, die ter ophelderinge van zommige byzonderheden des aengaende dienen, en beter by wyze van nadere aenmerkingen voorgesteld, dan in de Leerreden zelve ingevlochten konden worden. Men vind 'er wel inzonderheid, dat boven al opmerking verdient, in voorgedragen, ene Lyst van de voornaemste Schryvers, die deze tegenwerping of aengedrongen of wederlegd hebben, met nevensgaende bedenkingen van zyn Eerwaerden over deze en gene dier Schriften.

Vermits ons, in gesprekken over dit onderwerp, meermaels is voorgekomen, dat velen zich nog al vleien met het denkbeeld, dat zulk ene toenmalige Openbare Verschyning, (het zy ze diestyds van veel, of weinig, of zelfs van geen nut geweest ware,) echter in latere dagen, en ook nog heden, zou hebben mogen strekken, ter overtuiging en bekeeringe van ongeloovige Spotters; zo zullen wy het hoofdzakelyke, van 't geen de Eerwaerde *Meene* hier omtrent bybrengt, nog kortlyk melden.

Als Jesus, uit de dooden opgestaen, openlyk aen zyne Vyanden verschenen was, zouden zy, of *allen* ongeloovig gebleven zyn, of *sommigen* hunner geloofd hebben, of de *gebeele Joodsche Synagoog zou ene Christelyke School geworden zyn*. Maer noch in het ene noch in het andere geval, was 'er dat voordeel ten aenzien der hedendaegsche spotters op te wachten.

Stel het *eerste*; zo zouden zy nooit ter begunstiginge van de waerheid der Opstandinge van Jesus gesproken, maer veel eer desaengaende een diep stilzwygen gehouden hebben: welk stilzwygen in later tyd geen voordeel kon aenbrengen. ——

Zegt

Zegt men de Apostelen zouden dan die Openbare Verschyning wel bekend gemaekt hebben. 't Zy zo; maer hoe verdacht zou dat getuigenis der Apostelen by 't hedendaegsche Ongeloof wezen? en als de ongeloovige Jooden dit getuigenis eens kwaadaertig tegengesproken hadden, dat niet onnatuurlyk te wachten was, hoe schadelyk een invloed zou dit thans hebben, op het overige van hun getuigenis?

Stel het *tweede*. Wat zou 't zyn, indien, by voorbeeld, een *Pilatus* een *Cajaphas*, een enkele *Phariseeuw* of *Schriftgeleerde* geloofd hadde? Zou het hedendaegsche Ongeloof, volgens hunne manier van zwarigheden te vormen, dat getuigenis dier Geloovigen ook niet aenzien als dat van Vrienden, die hunne Vyandschap, om reden, afgelegd hadden? Zouden ze hen niet konnen afschetsen, als Dwaazen en Bygeloovigen; als zulken die zich mede hadden laten verleiden; zo niet als zulken, die de hand gehad hadden in 't voortzetten van het bedrog, die, uit onzuivere inzichten, slechts geveinsd hadden te gelooven?

Stel het *derde*. In zulk een geval zou, met het getuigenis der Apostelen, eenstemmig geweest zyn, het getuigenis van de geest- en waereldlyke Voorstanders des Joodschen Volks, in de eerste tyden van het Christendom. En hoe zou dan het hedendaegsche Ongeloof alles verdacht gemaekt hebben, door 't verdenken van listige staetsstreken, die met den Christelyken Godsdienst, in deszelfs eersten oorsprong, ge speeld mogten zyn?

Dat het hun aen diergelyke uitvluchten, die ze dan met ruim zo veel waerschynlykheid, als anderen, zouden hebben konnen aendringen, niet ontbreken zou, konnen wy genoegzaem daer uit afleiden, dat ze de doorslaendste getuigenissen van 's Heilands onschuld en herleeving wraken. Pilatus, Nicodemus, Joseph van Arimathea, de wonderbare Uitstorting der gaven des Heiligen Geestes, de Uitwerking der eerste predikinge van Petrus op den Pinksterdag, de bekeering van den woedenden Saulus, de Verwoesting van Jeruzalem, eenstemmig met 's Heillands bedreigende voorspelling; dat alles is vruchtloos op hun gemoed, om hen te overtuigen; zy vinden in dat alles stof tot kwade verdenking en spottery; en zullen ons, gelyk de Eerwaerde *Meene* zich uitdrukt, nooit. „ op hun enkeld woord kunnen doen hoopen, dat zy met ons in den naam van JESUS de kniën zouden buigen; wanneer zy slechts aan eene plaatze leezen, en het gegrond bericht vinden konden, dat de herleevende HEILAND ook eenigen van zyne *Vyanden en tegenpartyen* verscheenen zy. Neen. Zoo ligtgeloo-

hoovig ben ik niet. *De liefde hoopt wel alles.* Dan zy zoude op eenmaal onbedagt en dwaas worden; wanneer zy tegen alle ondervinding vertrouwen wilde. —— De Wysheid en de Eere van JESUS is derhalven ook in dit ftuk gerechtvaardigd. Hy heeft zich naa zyne Opftanding van zyne *Vyanden* niet willen laaten zien; dewyl hy wel geweeten heeft dat het bericht deswegen zyne *Vyanden* in de volgende tyden zoo weinig zoude verwinnen; zoo weinig als zyne *Moordenaars* door het gezicht zelf bekeerd zouden zyn geworden."

Het Christendom boven de Rede, of Bedenkingen over het berucbte Boek, van de waarde der inwendige Bevindingen in 't Christendom, *door* J. J. SPALDING. *Waar achter gevoegd is: Voorfchriften om door de overdenking van Gods Woord wys te worden. Over Jofua I: 8. Voorgedragen door* D. J. A. CRAMER. *Superintendent der Keizerlyke vrye Ryksftad Lubek. Beiden uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by de Wed.* J. J. v. Poolfum 1772. *Behalven het Voorwerk* 191 *bladz. in groot octavo.*

TOen het hier opgemelde Gefchrift van den Eerwaerden Heer, den Proost *Spalding*, in 't Nederduitsch het licht zag, hebben wy 's Mans hoofdbedoelde ontvouwd, en niet getwyfeld, om het zelve als der overweginge waerdig aen te pryzen (*). Even zo word het, in zeker opzicht, aengezien door den Schryver dezer Bedenkingen; hy fpreekt 'er met merkelyken lof van. Wel byzonder getuigt hy ook, „bevonden te hebben, dat 'er tegen de Leer van den Heer Proost over de Bevindingen in zich zelven weinig, of niets zy in te brengen"; dat het Hoofdftuk van dezen Schryver, 't welk bepaeldlyk over de Bevindingen handelt, zeer wel uitwyst. Maer zegt hy, „veelligt heeft de Proost wel deze ftoffe verkozen, met oogmerk, om achter dit fcherm eenige andere Waarheeden des Christelyken Geloofs wat bedekter te kunnen beftryden." Ene onvriendlyke verdenking van dezen aert heeft den Schryver in ftaet gefteld, om alomme bykans iets verkeerds te zien, of te vermoeden; ja hy is daer omtrent zo omzichtig geweest, dat hy zelfs het oog gevestigd heeft, „op gevaarlyke gevoelens, die 'er menig een uit zou konnen trekken, zonder dat zy daar in begrepen waren." In gevolge dier oplettendheid, ont-

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. Vde D. bl.* 447.

ontmoet men ook wel eens ene soort van wederlegging van 't geen de Eerwaerde *Spalding* gezegd heeft, doch met dit bytvoegsel:" als 'er de Proost dit niet, of niet meerder mede bedoeld heeft, heb ik 'er niet tegen, dan is myn schryven niet tegen hem gericht." Daer benevens heeft onze Schryver, nu tog aen 't schryven zynde, „ het hier en daar gemunt op dwaalingen en ydele leeringen van de tegenwoordige Waereld, zonder die egter den Heer Proost te last te willen leggen."

Deze manier van Bedenkingen over eens anders Geschrift te schryven, een Autheur, voor wien men betuigt hoogachting te hebben, op ene verdenkende wyze te behandelen, en die gelegenheid te gebruiken, om velerlei slach van verkeerde leeringen tegen te gaen, is zeer zonderling, en niet geheel vry van een haetlyk voorkomen. Dan met dit alles is 'er geen de minste rede om te vreezen, dat dit Geschrift het nuttige van 't Werkje van den Eerwaerden *Spalding* eenigzins zal benadeelen. De Bedenkingschryver heeft niets bygebragt, dat den Heer Proost by onbevooroordeelde Lieden, eenigzins verdacht kan maken van verkeerde inzichten te hebben; en de Bedenkingen zelven zyn over 't geheel zo oppervlakkig of verward voorgesteld, dat wy den Lezer 'er niet veel genoegen of nut uit durven belooven.

De Nederduitsche Vertaler heeft 'er nog bygevoegd, de op het Tytelblad genoemde *Voorschriften*, of ene Leerreden, strekkende om te toonen, op hoedanig ene wyze men gebruik heeft te maken van Gods Woord, zal het ons dienen, om altyd wyslyk te denken en te handelen. De Lessen hier toe voorgeschreven zyn de vier volgende.

„ 1. Vestigt uwen aendacht op het Woord Gods; en wyedt alle uwe opmerkzaamheid aan de kennis en het onderzoek deszelfs geheel toe.

2. By het overdenken der Godlyke Leeringen richt uwen aandacht op het noodzaaklykste en nuttigste, en daar by op dat gene, dat byzonder op uwen toestand past, en den kragtigsten invloed op uwe Heiligmaking hebben kan.

3. Weest in deze overdenkingen vlytig, en wagt u van het vooroordeel, dat gy t'eeniger tyd dit gebruik der Heilige Schrift zoude ontbeeren kunnen.

4. Laat met uwe overdenkingen van het Godlyk Woord de ernstige wil gepaard gaan, om u naar deszelfs oogmerken te schikken, en alle de daar in vervatten Leeringen uit de Waarheden daar van gehoorzaam te worden; het welk zonder eene getrouwe en rechte toeeigening en toepassing derzelven tot een werkelyk gebruik met geen mogelykheid geschieden kan.

Wan-

Wanneer wy deeze Voorschriften opvolgen, zullen wy daar door gewisselyk dat groot geluk en die zege deelagtig worden, van altyd als wyzen te denken, en als wyzen te handelen."

Men vind in deze Leerreden dit viertal van Voorschriften op ene leerzame wyze ontvouwd, en met bemoediging ter betrachtinge aengedrongen; weshalven zy ene aendachtige lezing verdienen.

J. C. LAVATERS *Leerrede van de Liefde Gods*, 1 Joh. IV: 19. *Uit het Hoogduitsch vertaalt, en met ene Voorrede en ettelyke Aanmerkingen vermeerdert, door een hoogachter van den Autheur. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven de Voorrede* 42 *bladzyden in groot octavo.*

ENe treffende Leerreden over den gewichtigsten Plicht, *de Liefde tot God.* De Eerwaerde *Lavater* neemt denzelven in dien zin; dat ons bevolen word, *ene innerlyke hartelyke vreugde aen en in God te hebben*, gepaerd met *de oprechtste en vurigste pogingen, om hem in alles te behagen.* De kentekens hier van, zegt hy, zyn de volgende.

„ Wie God lief heeft, die houdt zig met niets meer en liever bezig, dan met hem."

„ Wie God lief heeft, die gehoorzaamt God met vreugde; die laat alles varen wat God mishaagt, die offert God alles, zelfs zyne liefste neigingen, op."

„ Wie God lief heeft, die toont zulks ook in de opregtste, werksaamste en standvastigste menschenliefde en goedwilligheidt."

Deze kenmerken ten ernstigste ontvouwd hebbende, gaet hy over om onze verplichting hier toe ten levendigste aen te dringen, uit overweging der Liefde van God jegens ons. By die gelegenheid maelt zyn Eerwaerde een fraei tafereel, van de grootheid der Godlyke Liefde, en stelt ons op de aendoenlykste wyze voor, hoe sterk wy daer door getrokken behooren te worden, tot de vereischte wederliefde.

Kerkrede by gelegenheid van de bediening des H. Doops, met de benaaming van WILLEM FREDRIK, *aan Z. D. H. den Heere Erfprins van Oranje en Nassau, enz. enz. enz. den 17 van Herfstmaand 1772. In de groote Kerk van 's Gravenhage, uitgesproken door* J. MUNNEKEMOOLEN, *Predikant aldaar. In 's Gravenhage by* H. Gutteling *en* J. Bouvink 1772. *Behalven het Voorbericht* 19 *bladz. in quarto.*

Kerkelyke Redevoering, ter bovengemelde gelegenheid, uitgesproken den 18 *September* 1772; *in de Groote Kerk van Maassluys, door* K. V. WAENEN, *Predikant aldaar. Te Maassluys en Leyden by* N. v. d. Burg *en* J. H. v. Damme 1772. *In quarto* 39 *bladzyden.*

MEn ontmoet hier, in de beknopte Kerkrede van den Eerwaerden *Munnekemoolen*, ene zeer wel gepaste voorstelling van den zegen der vrugtbaarheid van een Christelyk en wel byzonder van een Vorstlyk Huwelyk, ten nutte van Land en Kerk; 't welk die Leeraer eigenaertig overbrengt, op de diestyds te volvoeren plechtigheid. En de Eerwaerde *van Waenen* brengt ons onder 't oog Nederlands verplichting aen Gode, voor de bewaring en voortplanting van 't Geslacht van Oranje en Nassau; dat hy met ene korte ontvouwing van de Geschiedenis van dat Huis, met betrekking tot Nederland, voordraegt; het welk deze Redenvoering geschikt maekt voor ene Verzameling van Geschiedkundige Leerredenen, betreffende ons Vaderland.

De Schepper en zyn Bestier te kennen in zyne Schepselen; volgens het Licht der Rede en Wiskonst. Met Plaaten. Tweede Druk. Nieuwe Uitgave. Met een Byvoegsel raakende den omloop der Maane. Te Amsterdam by A. v. d. Kroe 1772. *Behalven het Voorwerk* 175 *bladz. in groot octavo.*

HOe duidelyk ook *de Hemelen Gods eer vertellen, het uitspansel zyner handen werk verkondige*; en al het geschapene strekke, om een ieder, *van de Schepping der Waereld aen, uit de Schepselen te doen verstaan, beiden zyne eeuwige kragt en Godlykheid*; vond men 'er egter door alle tyden, en ook nog heden, die daar omtrend onoplettend waren, of door averechtsche inzigten gedreeven werden. Denzulken tegenstand

ſtand te bieden, het Menschdom tot meerder oplettendheid aan te ſpooren, en een ieder te toonen, hoe alles in 't algemeen, en ieder byzonder deel der Scheppinge, ons als met de hand leid, tot het erkennen van een Verſtandigen Werkmeester en Onderhouder van 't Geheelal, is het doelwit van het hier bovengemelde Werkje.

Het is een Uittrekſel van het Engelſche Geſchrift van den beroemden CHEYNE, dat ten Tytel heeft *Philoſophical Principles of Natural Religion*, vervattende *de Philoſophiſche Beginſelen der Natuurkunde, en de Bewyzen van Godsdienst daar uit ſpruitende.* De Heer *ten Kate Hermansz.* vond het beloop van 't zelve zo wel geſchikt, ter bereikinge van 't bovengemelde oogmerk, dat hy zig der moeite getroostte, een breedvoerig Nederlandsch Uittrekſel van het zelve te vervaardigen, en zulks met eenige aanmerkingen hier en daar nader op te helderen. Dus zag dit Stukje het licht al in den jare 1716; men heeft het thans als eene nieuwe uitgave weder te voorſchyn doen komen, met een Byvoegſel, dat ons inzonderheid voor oogen ſtelt Gods wyze en goedertierene inrigting van den omloop der Maan, met betrekkinge tot onzen Aardkloot, vooral ten aanzien van onze Oogst- en Herfst-Volle Maanen. Zy die lust hebben tot het doorbladeren van eene geregelde voorſtelling der bewyzen voor Gods beſtaan, die ons het werk der Scheppinge en der Voorzienigheid van alle zyden aan de hand geeft, zullen hunne goedkeuring aan deeze beknopte ſamentrekking niet weigeren; en 't Stukje wel waardig agten, om gevoegd te worden, by andere Geſchriften, geſchikt om ons van de Schepſelen op te leiden tot den Schepper, die te pryzen is in der eeuwigheid! En 't kan dus, gelyk op het Tytelblad gemeld wordt, wel byzonder dienen tot een Byvoegſel op J. RAY, *Gods Wysheid geopenbaard in de Werken der Scheppinge*; voor zo verre RAY en CHEYNE het zelfde doelwit beoogen, en verſcheiden byzonderheden in het Geſchrift van den eerſten voorgeſteld, in dat van den laatſten byzonder ontvouwd en betoogd worden.

De vier eerſte Hoofddeelen van dit Stukje gaan over *de Wetten der Natuure en haare gelykvormige Verſchynſelen, over de Aantrekking en Zwaartekragt, over de Epicuriſche en Werktuigkundige Vooronderſtelling, betreffende den tegenwoordigen Staat der Dingen, mitsgaders over de Stelling wegens de Eeuwigheid der Waereld.* En hier aan volgt in 't vyfde Hoofdſtuk een betoog van het waarlyk zyn der Godheid, uit overweeging van 't geen ons, *in de beſchouwing van ons Waereldſtelſel*, daar van behoort te overtuigen: 't welk dan voorts, in 't laatſte Hoofdſtuk, nog nader bevestigd word, door *eene*

op-

oplettende overweeging van ons Menschelyk Gestel in 't byzonder; dat in alle deszelfs deelen getuigenis draagt van Gods Wysheid, Goedheid, en ongemeene Voorzorg omtrent 's Menschen Welzyn. —— Onze Schryver kant zig in dit Geschrift boven al aan tegen dezulken, die alle natuurlyke verschynselen enkel werktuiglyk willen verklaaren, en beweert, met den grooten NEWTON, de noodzaaklykheid van de onderstelling der *Aantrekkinge* of van den *Zwaartedrang*, als een Beginsel, 't geen de Schepper der Waereld by de stoffe geschikt heeft, 't welk geenzins weezenlyk aan de stoffe behoort, maar de bron en oorzaak van derzelver Bewegingen is. —— Deeze onderstelling is ondertusschen veelvuldige tegenspraak onderhevig geweest; doch inderdaad geene zo gewigtige, als de beweerde volstrekt werktuiglyke verklaaring. Zie hier hoe de twee hoofdzwaarigheden beknoptlyk te beantwoorden zyn.

„ De eerste is, dat men, volgens het eygen zeggen van Mr. *Newton*, geene *Mechanische* Oorzaek van de Zwaerte kan aantoonen, en dat het niet zeer *Philosophisch* klinkt, zig te bedienen van een *Principium* of Grondslag in 't Natuerkundige, waer van men geene *Mechanische* rede kan geeven. Maer onze Schryver antwoord hier op, dat schoon 'er geene andere redenen waren tegen het gevoelen der genen, die vermeynen dat de Zwaertekragt uit de Drukking van een Vloed ontstaat, het genoeg was om dat te verwerpen, dat men dezen Vloed zonder Zwaerte moet veronderstellen; aengezien de Gelykvormigheid der Natuer' ons behoort te overtuigen, dat de Stoffelykheid overal dezelfde is Ook kan men zelf geene reden geven van de Beweging van zulk een Vloed, dan de Wille van den SCHEPPER van alles: zo dat het *Systema*, 't gene die Beweging veronderstelt, gelyke en meerder Zwarigheid onderhevig is, dan die men tegenwerpt aan Mr. *Newton*. Geen *Systema* is 'er, dat niet eenige Toestaningen van nooden heeft, die geensints *Mechaniq* zyn. Die de minsten hebben eyschen nogtans, *Het Bestaen der Stoffe*, *den Indruk der regtstreekse Bewegingen*, en *de Magtbehouding der Natuerlyke Werkers* (*); al het welke nooyt ymand voorgaf door *Mechanische* Beginselen oploslelyk te zyn, en egter *de Indruk van eene Aantrekkragt* iet

(*) „ Waar by men voegen mag *De Ondoordringbaarheid der Stoffe*, ofte *de kragt waer door het eene Lichaem het andere uytsluyt*; die elk zoo ligtelyk toestaet."

in de Stoffe is niet moeylyker om toe te staen, als eene van dezen. Aengezien nu het onbetwistbaer is, dat de Stoffe weegt, en dat de Aerde alle Lichamen, die binnen den Omtrek van hare Werklykheyd zyn, na haer Middelpunt trekt, zo moet men dit stuk erkennen, 't zy men daer van Mechanisch reden kan geven of niet: en wyders, na dat men ontdekt en aengetoont heeft, dat 'er geen Mechanische Oorzaek van is, zo moet men noodzaeklyk dit toeschryven aen de Magt en Invloed van de EERSTE OORZAEK van alle Dingen."

„ De tweede Zwarigheid of bedenking, die men inbrengt tegen 't gevoelen van Mr. *Newton*, is deze, dat men niet kan begrypen hoe deze Hoedanigheid der Stoffe van verre kan werken, zonder eenig tussenmiddel om hare Werking derwaerts over te brengen. Maer, was 'er in de *Philosophie* geene andere Zwarigheyd van die Nature dan deze eenige, men mogt 'er zig aen stooten; dog, wie kent 'er *De manier van Denking?* gelyk ook de *Reflectie*, 't *Gebeugen* en 't *Gevoel* niet ligtlyk zyn te ontvouwen, en nogtans moet elk ze toestaen. De *Mededeeling van Beweeging* van 't eene deel der Stoffe tot het ander; de *Volberding van de Beweging*, na dat ze afgescheyden is van de eerste Beweeg-oorzaek; en zelf, de *Voortbrenging van de Stoffe* en van de *Beweging* zyn niet minder moeylyk om te begrypen, en nogtans niemand ontkent, dat 'er die zaken zyn. Wanneer we verklaren zullen konnen, *Hoe onze Geest op ons Lichaem, en 't Lichaem op den Geest werkt*, zo zullen we mooglyk ook oplossen kunnen, *Hoe de Stoffe zonder Werktuyg of Tussenmiddel van verre kan werken* (*). Zo we

„ (*) Zekerlyk, zo men de GODDELYKE MAGT voor den Oorsprong en Instelder van de bevindelyke *Zwaertekragt* en *Onderlinge Aentrekking* rekent, gelyk men rekenen moet, welke meerdere onbevattelykheid kan men dan daer in schatten, dan in eenig ander van de innerlyke Hoedanigheden of Eigenschappen der Tastelyke of Ontastelyke zaken? Ze is zo min duister als de *Ondoordringbaerheid der Stoffe*, waer door het eene Lichaem het andere uytsluyt; en verdient derhalven zo wel als die, dat men daer in ruste, vermits de Ervarentheid voor een en ander even kragtig pleyt. Of, verkiest men nog al verder te gaen, het was dienstig dat GOD aen de Stoffe de *Ondoordringbaerheid* toeëygende, om die aldus de *Mechanische* Bewegingen onderworpen te maken; maer 't was ook met eenen ten alleruyterste nut dat GOD aan de Stoffe toeschikte deze *Onmechanische* Wet van *Onderlinge Aentrekking* of *Gewigtsdrang op allerleije Afstanden*, om eensdeels de *Planeten*, die verwonderlyke Hemelsche Lichamen, in hare groo-

we toeſtaan dat 'er een ONEINDIG- WYS en- MAGTIG WEZEN Schepper van de Waereld is, zo zal 'er geene groote zwarigheid overblyven, om te erkennen, dat Die in de Stoffe zulk een Hoedanigheid ingeplant heeft, als HEM goeddagt: en, indien wy dit OPPERSTE WEZEN verwerpen, zo zullen wë in de *Mechaniſche* Uitleggingen met vry grooter Zwaarigheden te worſtelen hebben."

groote Wandelwegen te bepalen, en anderdeels om door middel van de digtvergaderde Stoffe in yder *Planeet* zyn bezondere *Centerkragt* en den bepaelden loop zyner *Satelliten* te verzorgen, en alzo mede op onze *Aerde* een *Zwaertedrang* en *Onderlinge Aentrekking*, die den Loop onzer *Maene* bepaelt, en die de vereyschte ſtoffelyke Deelen op en omtrent onzen Aardkloot byeen houd; terwyl ze ten derde een Rigtſnoer verſtrekt, om alle andere toevallige Bewegingen, die binnen den Omtrek van eenige *Centerkragt* geſchieden, door middel van het Evenwigt in orde te houden. Of eyndeling, blyft het Denkbeeld nog al zo verre gehecht aen 't *Mechanisch*, dat men eene Werking der lichamen op elkander, zonder tusſchenkomen van eenig ſtoffelyk Middel, bezwaerlyk kan toeſtemmen, zo overwege men, dat het niet alleen niet ongerymt is in zulke welonderzogte Ervarentheden te rusten, maer dat het ook welvoeglyk is voor 't Begrip, dat alle de Stoffe, in 't Geheel en in hare Deelen, vermits een Gewrogt en Geſchep zynde van eene zelfde OPPER-OORZAEK, ook in die Bronn' eene Onſtoffelyke Medewerking van onderlinge Geneygtheid vinden kan, waer door dan, in eene zekere mate, het eene Deel het andere na zig trekt, of dit na dat gedrongen word. En, dit dus begrepen zynde, zo ſpreekt byna van zelf, dat de bepaelde Wet van die *Aentrekking* zyn moet, eensdeels na mate van de Veelheid der Stoffe, en anderdeels als de omgekeerde reden van de *Quadraten* der Afſtanden."

ANTONII DE HAEN *Conſiliarii Aulici, ac Medicinæ Practicæ, in Alma ac Antiquisſima Univerſitate Vindobonenſi Profeſſoris Primarii, plurimum eruditarum Societatum Socii*, Pars prima Rationis Medendi continuatæ in Noſocomio Practico Vindobonenſi. Lugduni Batavorum, apud *P. van der Eyk* & *D. Vygh* 1772.

Vervolg der Geneeswyze van A. DE HAEN &c. *Iſte Deel, groot Octavo, 205 bladzyden.*

DAar is geene verandering in de uitvoering van het Werk zelve, van de Geneeswyze van den Hooggeleerden DE HAEN;

HAEN; men heeft alleen om eenige redenen, den Boekverkooper betreffende, de Tytel 'er een weinig van veranderd. Van het eerste zyn 14 Stukken uitgekomen, het welk nog vermeerderd word met een 15de Stuk, zullende het zelve een breed Register van de voorige Deelen bevatten, waar by tevens ook zal gevoegd worden een nadere opheldering, vermeerdering en verbeetering van zommige stellingen. Wy hebben meermaalen met lof en hoogachting van dit Werk gesproken: het zelve is tegenwoordig by alle Geneeskundigen bekend.

In dit eerste Stuk van het eerste Deel, handelt de Auteur over de kwaadaartige Ziekten, waar van hy eerst eene beschryving in het algemeen geeft, en aantoont welke Ziekten hier onder behooren. De kwaadaartigheid der Ziekten kan in veele gevallen, door een goede behandeling en Geneeswyze, veel verzacht, en zomtyds voorgekomen worden, 't welk van de voornaamste Ziekten afzonderlyk in verscheide Hoofdstukken aangetoond word. In 't vyfde Hoofdstuk handelt de Auteur over het voorkomen en verzachten van de kwaadaartigheid der Kinderziekte, en over derzelver geneezing: vooraf worden den Leezer vyf Verhaalen van gevallen van de Kinderziekte medegedeeld, in welke van dag tot dag de loop der Ziekte, de toevallen, en het geen de Lyder gebruikt heeft, met naauwkeurigheid gemeld worden: de gevallen verschillen van malkander, zynde meer ofte min kwaadaartig, evenwel niet van het ergste zoort. De behandeling is eenvoudig, en verdient nauwkeurig in 't Werk zelve nagegaan te worden. Verder worden 'er eenige gevolgen uit de medegedeelde Verhaalen getrokken. De goed- of kwaadaartigheid van de Kinderziekte, wordt niet altyd met zekerheid uit de gezondheid of ongezondheid van de lighaamen opgemaakt: een Kind van een zeer ongezond gestel, hebbende op verscheide plaatzen van het lighaam zweeren van een Beenvreter, en verharde Klieren, heeft zeer goedaartige Kinderpokjes gehad; hier van worden dagelyks in de praktyk meer voorbeelden gevonden. De Auteur laat zich sterk uit tegen een beroemd Schryver, welke het gevoelen van de inwendige Pokken tegengesproken heeft; doch de Heer DE HAEN brengt geene nieuwe voorbeelden by, genoomen uit de ontleeding van Lyders aan de Kinderziekte gestorven, het geen meer zoude gestrekt hebben tot overtuiging van deezen Schryver: welken wy denken dat, schoon hy van den Auteur niet genoemd word, is de Heer COTUNNIUS *regius Anatomiæ Prof.* die in het Jaar 1771 te Weenen een fraai Werk *de Sedibus Variolarum*, over de zitplaats der Pokjes, uitgegeeven heeft. De Auteur stelt voor, dat de kwaad-

kwaadaartigheid van de natuurlyke Kinderziekte, en het getal der dooden, zeer zoude verminderd worden, indien men een Regel van behandeling in de Moedertaal geschreven, en door openbaar gezach ondersteund, algemeen maakte. Die geenen, welke gelooven dat het tegenwoordig onnoodig is, om iets dergelyks in 't werk te stellen, denkende dat een algemeene Inënting het Pok-gift wel haast zal doen verdwynen, worden vermaand van den Auteur, om de sterflysten na te gaan, en daar uit te leeren, dat door de Inënting de Natuurlyke Kinderziekte zeer vermeerderd word; dog dit word nog van veelen ontkend, en al eens toegestaan zynde, dat zulks te Londen gebeurt, zo kan dit daarom niet aangemerkt worden als een onoverkomelyk gevolg van de Inënting, 't welk door behoorlyke middelen van voorzichtigheid niet zoude kunnen voorgekomen worden, gelyk meermaalen door de Voorstanders van de Inënting aangetoond is. —— Wy zien en betreuren dagelyks tegenwoordig de verwoestingen, welke door de Kinderziekte in deeze groote Koopstad gemaakt worden, en wy zien dat deeze Stad de eenigste van onze Provintie niet is geweest, welke zwaare slagen van derzelver woede ondergaan heeft. Te Rotterdam zyn in het voorleeden Jaar 850 Persoonen door de Kinderziekte weggesleept: het geheel getal gestorvenen bedraagt aldaar 2443: dus is het getal der gestorvenen aan de Kinderziekte van het voorleeden Jaar, aldaar, meer dan een vierde gedeelte van het geheel getal der dooden. Verdient in dergelyke verwoestingen het gezag van de voornaamste Mannen in de Geneeskunde in Engeland geen gehoor, welke de Inënting als een middel tegen de verwoestingen der natuurlyke Kinderziekte aanpryzen, waar van zy, op Koninglyk gezag ondervraagd zynde, getuigen, dat 'er nauwelyks één uit de duizend Ingeënten aan de Kinderpokjes gestorven is? Wy mogen hier met recht tegen sommigen overneemen en toepassen, de redeneering van den Heer DE HAEN, welke hy gebruikt tegen die geenen, die denken, dat ze geene verbeterde Geneeswyze in de Kinderziekte nodig hebben; dezelve is als volgt. ,, Spes nunc multa fovet, fore ut natu-
,, ralium Variolarum curam emendent cum Medici, tum Chi-
,, rurgi, ipsique cuncti Cives, qui suorum curam ipsi gerere,
,, quam Medico committere malint. Novi equidem esse, qui
,, quod decimum quemque, aut saltem vigesimum, a Variolis na-
,, turalibus duntaxat amittant, felices adeo se existiment, ut me-
,, thodo non egeant emendatiore. Cogitent autem hi, si meliorem
,, methodum (*Inoculationem*) amplexi, unicum modo ex centum
,, (*mille*) perdituri fuissent, an SUPREMUS JUDEX vitam decem,

,, aut

„ aut quinque (*centenorum*) fateor hominum repetimus ab iis
„ non fit quos servare potuissent, jamque obstinatione inflexibili,
„ ac voluntaria in tanta luce cæcitate, vita privarint?"

Om dat de Mazelen veel gelykheid hebben met de Purperkoorts (*febris scarlatina*), zo worden ze in één Hoofdstuk verhandeld. In 't begin word weder een Verhaal van eenige gevallen van deeze Koorts, met derzelver Geneeskundige behandeling medegedeeld: vervolgens heeft hy een geneeskundige Historie, en bepaaling van deeze Ziekte, met de beste Geneesmiddelen in deeze Ziekte, onder welke hy ook aanpryst, dog voornaamentlyk op het gezach van anderen, het *Aurum fulminans*. De Auteur slaat de *Miliaria* en *Petechiæ* over, om dat hy daar van by andere gelegenheden meermaalen gesproken heeft, en meldt het geen hy op nieuw tot bevestiging van zyn gevoelen waargenomen heeft, in 't volgende IXde Hoofdstuk, handelende over de kwaadaartige Koortzen, welke te Weenen in het Jaar 1771 algemeener geweest zyn: op dezelfde wyze als in de voorgaande Hoofdstukken, worden in het eerst weder eenige Verhaalen van gevallen van deeze Ziekte, met derzelver Geneeswyze en behandeling, medegedeeld. Hy onderzoekt vervolgens, of de scherpe Ziekten (*Morbi Acuti*) onderscheiden moeten worden in Ziekten die uit verdikt, of verdund bloed ontstaan: waar by eenige Aanmerkingen gemaakt worden aangaande het bloed, waar door bevestigd word, dat men geene zekere tekenen haalen kan, uit de gedaante en verschynzels van 't afgetapt bloed, om daar uit gevolgen, ter aanwyzing der geneezing te trekken; dog daarom word het wezentlyk onderscheid, door de beste Auteuren gesteld, tusschen de behandeling van een kwaadaartige Rotkoorts, en eene ontsteekende Koorts niet weg genoomen: de Heer DE HAEN schynt hier in te verre te gaan. In het Xde Hoofdstuk, word de beschryving van de Pestkoorts weder hervat: hy geeft eenige juiste Aanmerkingen over de schadelykheid van de Lazaretten, en op welke wyze dezelve zouden kunnen verbeterd worden. De Auteur zoekt verder door bewyzen en voorbeelden aan te toonen, dat groote en herhaalde Aderlatingen in de Pestkoorts, zelfs met groote zwakheid verzeld, sterk moeten aangeraaden worden.

In 't tweede Stuk van 't eerste Deel, word voornaamentlyk gehandeld over de middelen, om het leeven van de verstorvenen en verhangenen weder aan te kweeken, en op te wekken. De gelukkige voortgang en herstelling der Drenkelingen, in Holland en elders, heeft den Hoogleeraar bewogen van dezelve te herhaalen. Men vindt hier het Verhaal van vyf Drenke-

kelingen: in twee van deeze gevallen, heeft men niets tot herstelling ondernomen, om dat 'er reeds tekenen van verrotting plaats hadden; maar in de drie overige gevallen, heeft de Heer DE HAEN geen moeite nog werk gespaard, dog zonder een goeden uitslag; waarschynlyk waren ze te lang in 't water geweest, of men had de hulpmiddelen tot herstelling te lang uitgesteld; dewyl 'er te veel tyd verloopen was, eer ze in het Hospitaal gebragt wierden. Eén voorbeeld word hier evenwel gevonden van de herstelling van een Drenkeling, waar aan men, by het uithaalen uit het water, geen tekenen van leven ontdekte. Verder vindt men verscheide Proefneemingen op Honden, door den Auteur in het werk gesteld: welke men eerst had doen verdrinken, en daar na wederom door veelerhande hulpmiddelen getracht te doen herleeven: dog alles te vergeefs in het werk gesteld zynde, heeft men ze eindelyk ontleedt: men heeft in de Longen van deeze honden, twee uitgezonderd, meer en mindere blyken van ingeädemd water gevonden, maar geen water in de Maag door slikking; dog zulks heeft de Auteur naderhand in één voorbeeld ontdekt. De Auteur gaat eindelyk over, en onderzoekt de oorzaak van den dood der verhangenen: hy bekent te vooren te hebben gemeend, dat dezelve in eene beroerte moeste gezocht worden, dog door de Proeven van de Heeren VAN DOEVEREN en STOLTE anders geleerd zynde, zo heeft hy dien aangaande nieuwe Proefneemingen gedaan, en daar door gevonden, dat overeenkomstig de Proefneemingen van den Heer STOLTE, de oorzaak van den dood der opgehangenen moet gezocht worden, in het toedrukken der luchtpyp. De Auteur brengt nog veele fraaije Proeven en Aanmerkingen in de volgende Verdeelingen voor den dag, welke dienen tot opheldering van verscheide zaaken, betrekkelyk tot de Drenkelingen en verhangenen; dog ons bestek laat niet toe, hier van meer te melden.

Reis door Noord-Amerika, gedaan door den Heer P. KALM, *Professor in de Huisboudingskonst op de Hoge School te Aobo, en Medelid der Koninglyke Zweedsche Maatschappy der Wetenschappen. Vercierd met koperen Platen. Eerste Deel. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. *en* G. v. d. Brink Jansz. 1772. *Behalve de Voorreden* 223 *bladz. in quarto.*

VErdienen de berigten van de Heeren DON JUAN en DON DE ULLOA, raakende Zuid-Amerika, de oplettendheid van de Liefhebbers der Natuurlyke Historie en der Aardrykskunde, gelyk ze zekerlyk doen; niet minder verdient dezelve dee-

deeze Reis van den Hoogleeraar KALM door Noord-Amerika; en derzelver ſamenvoeging geeft den weetgierigen Onderzoeker een getrouw en oordeelkundig verſlag van 't voornaamſte, dat een aanzienlyk gedeelte der zogenaamde Nieuwe Waereld betreft. Veele Reizigers, (hebbende ieder zyne byzondere inzigten,) merken veel al, het geen inzonderheid de Nátuurlyke Historie betreft, ſlegts als ter loops of by toeval aan, en verlaaten zig op by gelegenheid inkomende berigten; ook zyn ze dikwerf, by mangel van behoorlyke beoefening van dit Stuk, en gebrek van tyd, niet regt geſchikt tot zulk ſlag van waarneemingen: maar zo is 't niet gelegen met deezen onzen Reiziger. De Hoogleeraar *Kalm*, in deeze Oefening ervaren, trekt op het aanzoek der Koninglyke Zweedſche Maatſchappye, en derzelver beloofden onderſtand, naar Noord-Amerika, met opzet om dit Stuk aldaar naauwkeurig te onderzoeken, ten nutte van zyn Vaderland, eenſtemmig met het beoogde van den beroemden *Linnæus*, die zulks ten ſterkſte aanprees. De Hoogleeraar maakt 'er ook, geduurende een tyd van ruim twee jaaren, zyn werk van, om aan de verwagting deezer zyner Reistogte te beantwoorden, en beſteedt zyn tyd en vlyt tot een naauwkeurig onderzoek van het merkwaardige, dat hy, voor al in *Penſylvanie*, *New-Jerſey*, *New-York*, en de daar aan grenzende Gewesten, tot aan *Quebek*, kan opſpeuren. Dit, naar genoegen der Maatſchappye, verrigt hebbende, heeft hy zyne gemaakte opmerkingen aan 't licht gegeeven, in de Zweedſche Taale; waar uit ze wel dra in 't Hoogduitsch en Engelsch zyn overgebragt; van welke overzettingen men vervolgens gebruik gemaakt heeft, om eene zindelyke Nederduitſche uitgave te vervaardigen, met eene uitvoerige Kaart van Noord-Amerika, en verſcheiden Plaaten, die men uit de Engelſche afgifte overgenomen heeft. —— Het ganſche beloop deezer Reize, by manier van een Dagverhaal geſchreeven, toont ons een oordeelkundig opmerkzaam Man; en de Hoogleeraar geeft ons een aantal van byzonderheden, die ons de geſteldheid en voortbrengſels der opgenoemde Gewesten nader leeren kennen. —— Zie hier eenigen der voornaamſte merkwaardigheden, die hy wegens *Philadelphia* meldt.

Deeze Hoofdſtad van *Penſylvanie*, liggende op 39° 50' Noorder Breedte, en op 75° Lengte, bewesten *London*, na genoeg in 't midden der Engelſche Volkplantingen, is eene der voornaamſte Steden van Noord-Amerika, en naast *Boston* de grootſte. Volgens het Plan van derzelver Stigter, *William Pen*, moest zy eene vierkante gedaante gehad hebben, ter lengte

en breedte van twee Engelsche mylen, wordende aan de eene zyde door de *Skulkill*, en aan de andere zyde door de *Dellaware* beſtroomd; doch by gebrek van een genoegzaam aantal van Inwoonderen, heeft men dezelve alleen langs de *Dellaware* gebouwd; en zy is iets meer dan eene Engelsche myl lang, en op sommige plaatsen eene halve myl of iets meer breed. De Stad ligt in een zeer aangenaamen oord aan de *Dellaware*, die ten Oosten langs de Stad stroomt, een schoon gezigt geeft, en den handel veel voordeels toebrengt. De grond der Stad is gelyk, en bestaat uit zand gemengd met een weinig klei. De Straaten zyn regelmaatig, fraai, en meerendeels 50 voeten breed; de voornaamste straat, waar de markt gehouden wordt, heeft eene breedte van byna 100 voeten. Zeven loopen, naar de lengte van de Stad, Zuid en Noord, uitgenomen eene, die, langs de Rivier, ten zuiden van de Markt ligt. Agt hebben haren koers Oost en West, doch wyken een weinig van die strekking af. Zy zyn allen lynrecht, en maaken te zamen rechte hoeken op de snydingen, uitgenomen twee, die naast aan 't water zyn. Sommigen zyn bestraat, anderen niet; dat ook te minder noodzaaklyk is, om dat de grond, zandig zynde, het water intrekt. Doch in de meesten is 'er, voor de voetgangers, eene bestraating van gelyke steenen, naast de huizen, ter breedte van een vadem of meer, op den afstand van drie of vier vadems met paalen afgezet. Onder de daken loopen gooten met pypen, om 't water te loozen, zonder de voorbygaanders te belemmeren. De huizen geeven een goed aanzien, zyn gemeenlyk eenige verdiepingen hoog; men bouwt ze van gehouwen steen, die hier overvloedig gevonden, of van gebakken steen, die even buiten de Stad bereid word. De huizen zyn met planken gedekt; waar toe men zig veel al bedient van een boom, dien de Zweeden den *witten Jeneverboom*, en de Engelschen den *witten Ceder* noemen (*); welk hout zeer duurzaam en ligt is, des de muuren ook niet zwaar behoeven gemetseld te worden. Maar sommigen hebben zedert eenigen tyd pannen begonnen te gebruiken, dat zwaarder muurwerk eischt.

Men vindt hier verscheiden openbaare Gebouwen, waar van de Hoogleeraar een beknopt verslag geeft; en verder meldt hy ons, dat de lugt, naar uitwyzen der ondervindinge, hier zeer gezond is, en eene aangename gesteldheid heeft. De Winter is 'er niet gestreng en tamelyk kort, en de Zomer niet te heet. De Inwoonders hebben 'er schoon en helder putwater, dat men ter

(*) *Cupressus thyoides*. LINN.

ter diepte van veertig voet graavens krygt; ook is het water der *Dellaware* goed. Het Land brengt wyders rondom veelerleie akkervrugten in groote menigte voort; en de Boeren komen hier allerhande eetwaaren en voortbrengselen des Lands in genoegzaamen overvloed te koop te veilen; zo dat men op de gewoone marktdagen, des Woensdags en Zaturdags, en des Zomers, wanneer de waaren, uit hoofde der hette, niet lang konnen duuren, dagelyks verschen voorraad kryge; ook zyn 'er de levensmiddelen redelyk goed koop, en men weet 'er geen voorbeelden van een duuren tyd. Verscheiden andere byzonderheden wegens *Philadelphia* zouden wy hier uit dit Werk nog te berde konnen brengen; dan wy zien 'er van af, om plaats over te houden, tot het mededeelen van 't geen ons de Autheur, als eene opmerkenswaardige byzonderheid, de Natuurlyke Historie der Dieren raakende, aangetekend heeft; betreffende één der zeldzaame Vogeltjes van Noord-Amerika, welks gelyken men op weinig plaatsen vindt.

„ De hier bedoelde Vogel heet by de Engelschen gemeenlyk *Hummingbird* (*). De Zweden en sommige Engelschen noemen hem den *Koningsvogel* (†). De Heer *Catesby* heeft hem met zyne natuurlyke koleuren en in zyne volle grootte afgebeeld en beschreeven (§). Hy is niet groter dan een grote Hommel, en gevolglyk is hy een van de kleinste vogeltjes der wereld, zo 'er al een kleinder soort ergens te vinden is (**) Zyne vederen zyn van de allerschoonste kleuren, de meesten groen, anderen grauw, enigen maken eenen glinsterenden roden kring om den hals. De staart glimt, en verandert van groen in koperkleur. Deze vogeltjes komen hier in 't voorjaar, tegens dat het begint warm te worden. Zy maken hun nest in den zomer, dog verhuizen tegens den herfst naar de zuidelyker landen. Zy bestaan louter van de zoete sappen der bloe-

„ (*) *Hommelvogel*, of *Bromvogel*. Dit vogeltje noemen de *Hollanders* het *Bloemzuigertje*."

„ (†) LINNÆUS noemt hem *Trochilus Colubris*."

„ (§) *Nat. Hist. of Carolina*. Vol. I. p. 65. tab. 65. Men vindt hem ook in EDWARDS *Nat. Hist. of Birds*. p. 38. tab. 38."

„ (**) Daar is nog een kleinder soort, by LINNÆUS genoemd *Trochilus minimus*. Dit is de kleinste vogel die bekend is. Een dien de Heer HANS SLOANE had woeg levendig maar twintig grein, en een van den Heer EDWARDS vyf en veertig. Dog deze laatste was gedroogd. Hy is in 't werk van EDWARDS afgebeeld, in zyne natuurlyke grootte en met zyn ei. Tab. 150."

bloemen; die zy met hunne lange bekjes opzuigen. Van alle de bloemen houden zy het meest van die welken diep zyn en enen langen hals (*) hebben, en ik heb opgemerkt, dat zy meest op de *Impatiens* en de *Monarda met karmozyne bloemen* vliegen. Men kan verzekerd zyn van den geheelen zomer velen van die moije vogeltjes voor zyn venster te hebben, als men 'er een bed met allerlei soort van bloemen onder plant. Het is zeker, een vermakelyk gezigt, deze kleine zeer levendige schepseltjes van de bloemen op en af, gelyk Byen, te zien vliegen, en 'er den honing met hunne lange smalle bekjes uit te halen. De bloemen der *Monarda* zitten rondom den steel by iederen knoop (†), gelyk aan onze gemene Munte (§), bastaard Hennip (**) *Leonurus*, *Lamium*. Het is dan zeer vermakelyk hen hunne bekjes in elke bloem rondom den steel te zien steken. Zo dra zy het sap van de ene bloem ophebben, vlodderen zy naar de naaste. Iemant, die het nooit gezien heeft, zou kwalyk kunnen geloven, in hoe kort enen tyd zy hunne snepjes in alle de bloemen van ene plant gehad hebben; en als die diep zyn, schynt 'er het vogeltje met zyn halve lyf in te kruipen."

"Zo lang zy bezig zyn te zuigen gaan zy nooit op de bloem zitten, maar vlodderen altyd gelyk Byen, steken de pootjes agterwaards, en bewegen de vlerkjes zo gezwind, dat men 'er kwalyk een oog op houden kan. Geduurende dat vlodderen maken zy een gebrom gelyk als Byen (††). Na dus ene wyl zonder rusten gevlogen te hebben, vliegen zy op enen nabystaanden boom, of enen paal, om hunne kragten wat te herhalen. Dan gaan zy weer aan 't brommen en 't zuigen. Zy zyn niet zeer schuw. Ik ben nevens meer menschen op minder dan zes voeten by de plaats geweest daar ze vlogen, wy spraken t'zamen en bewogen ons, zonder dat wy ze stoorden. Maar als iemand op hen toeliep, vlogen ze, als een pyl, weg. Wanneer het gebeurde dat 'er verscheidenen van hun op dezelve plaats nedervielen, ontstond 'er een hevig gevegt, als zy malkanderen op de bloemen aantroffen. Zy vlogen dan met zulke hevigheid tegen elkander aan, dat men denken zou, dat zy malkander met hunne spitze bekjes doorrygen moesten. Zy schenen onder 't vegten in de lugt stil

" (*) *Tubus*. " (†) *Flores verticillati*. (§) *Mentha*. (**) *Canabis spuria*."

" (††) Dit gebrom is de reden, dat zy *Hummingbird*, dat zo veel als *Bromvogel* zeggen wil, genoemd worden."

ſtil te ſtaan, zig ophoudende door de onbegrypelyke rasheid, waar mede zy hunne vleugels bewegen. Als de venſters open zyn vliegen zy dikwils door malkander in de kamer in, vegten een weinig, en vlodderen dan weer naar buiten. Somtyds komen zy op een verwelkte bloem, die geen ſap meer heeft, en dan byten zy ze, als uit boosheid, af, en ſmyten ze op den grond, als ware het op dat zy naderhand 'er niet weder door bedrogen worden zullen. Wanneer 'er velen van deze vogeltjes in enen tuin zyn, plukken zy zo vele bloemen af dat 'er de grond van als bezaid ſegt; en men zoude zeggen dat zy dit uit nyd tegens malkanderen deden."

„ Gemeenlyk hoort men ze geen ander geluid maken, dan het brommen hunner vleugeltjes; maar wanneer zy in de lugt malkander te keer te gaan maken zy een geſchirp gelyk een mos of een kieken. Zy zyn zo klein, dat men ze ligtelyk voor grote hommels of kapellen aanzien zou. Hun vliegen gelykt naar dat van den hommel, en is ongelooflyk ſnel. Noit heeft men opgemerkt dat zy op vrugten of gekorven diertjes azen; de honing der bloemen ſchynt hun enig voedſel te zyn. Vele menſchen hebben ze om hunne zonderlinge ſchoonheid gevangen, en in kooitjes gezet, maar zy ſtierven by gebrek van voedſel. Evenwel gelukte het den Heer *Bartram* (1) 'er een paar van ene gehele week in 't leven te houden, door ze water te geven, waar in hy wat ſuiker had doen ſmelten, en ik denk dat men ze op die wys wel enen gehelen winter over in ene broeikas zou kunnen houden."

„ Zy maken hunne nesten altyd midden op den tak van enen boom; en dezen zyn zo klein, dat men ze van den grond niet zien kan, en dat men in den boom moet klimmen als men ze bekyken wil. Dus wordt het voor ene zeldzaamheid gehouden, wanneer een nestje by toeval gevonden wordt, des te meer daar de bomen hier zo zwaar in 't blad zyn. Het nest is ook een van de kleinſten die van vogels gemaakt worden. Ik heb 'er een dat geheel rond is, van binnen van een zagt bruin dons, dat op de bladen van het mannelyk Wolkruid (*) verzameld ſchynt te wezen, die dikwyls

[(1) De Heer *John Bartram* is een Engelsman, gelyk de Autheur alvoorens gemeld heeft, die omtrent vier Engelſche mylen van *Philadelphia* op het land woont; aan wiens ervarendheid en gulhartige mededeeling, raakende verſcheiden byzonderheden der Natuurlyke Historie van Noord-Amerika, hy zig zeer verpligt rekent.]

(*) *Verbascum Thapſus.*

wyls met een zagt dons bezet zyn. Die plant is hier menigvuldig. Het nestje wordt van buiten met een groenagtig graauw mos bedekt, diergelyk men op alle oude bomen ziet. Het heeft over 't kruis nauwlyks enen halven duim boven aan, en onder enen halven. Men weet egter dat de *Hummingbird* ook uit vlas, hennip, mos, hair en andere buigzame dingen zyn nest maakt. Men wil dat zy twee eieren leggen, elk zo groot als ene erwt."

Nieuwe Reistogt rondom de Wereld. In 't Engelsch beschreven door WILLIAM DAMPIER, *en daar uit vertaald door* W. SEWEL. *Gelyk ook de nevensgaande Reistogt van* LIONEL WAFER. *Met nauwkeurige Landkaarten en kopere Platen versierd. Tweede Druk. Vier Deelen. Te Nymegen by* J. v. Campen 1772. *Behalven de Voorredens en Bladwyzers*, 831 *bladzyden in quarto.*

Opmerkzaamheid en goede Trouw, twee voornaame Deugden, die ook wel inzonderheid in een Reiziger vereischt worden, zal het door hem opgegeeven verhaal de opmerking van Verstandigen verdienen, heeft deeze Reistogt van *Dampier*, met die van ten deele zynen Reisgenoot *Wafer*, met de Engelsche uitgave, in 't begin deezer Eeuwe, reeds eene algemeene agting doen verwerven. Men zag dit Geschrift ook wel dra in 't Nederduitsch, en 't ontmoette terstond de goedkeuring der oplettenden. De volgende ondervinding, en laatere nasporingen, hebben verder medegewerkt om de agting van dit Werk te vestigen; en zulks heeft thans nog aanleiding gegeeven, tot het vervaardigen van een tweeden Druk; waardoor de Liefhebbers op nieuw in staat gesteld worden, om zig van dit Werk, dat uitverkogt was, te voorzien. —— Het behelst, om dit nog met een kort woord te melden, daar 't Werk te overbekend is om 'er breeder op staan te blyven, eene beschryving van de voornaamste Kusten van Amerika, Asia en Afrika, met verscheiden aanmerkingen, die ter opheldering van de Aardryks- en Zeevaartkunde konnen dienen. Het is doorvlogten met waarneemingen ten opzigte van de Natuurlyke Historie, raakende verscheiden Landen en Volkeren. Men vindt 'er wel byzonder merkwaardige berigten in, betreffende de Oost- en Westindiën, de Land-engte van Amerika en Nieuw Hollandia, met de daar omtrent liggende Eilanden; welke Kusten deeze Reizigers met byzondere op-

lettendheid doorkruist hebben. Het Werk is meerendeels, op Zeemans wyze, by manier van een Dagverhaal geschreeven; en meldt ons dus tevens veelvuldige zeldzaame ontmoetingen, die hen en hunne Reisgezellen overgekomen zyn; welke somtyds haare nuttigheid hebben, en over 't geheel de leezing, voor veelen, veraangenaamen; dewyl ze eene soort van uitspanningen verleenen.

Beknopte Historie van Frankryk, van de vroegste tyden af, tot aan het jaar 1764. *Derde Deel. Te Groningen by* L. Huisingh, *en te Harlingen* F. v. d. Plaats en Junior 1772. *In groot octavo* 421 *bladzyden.*

HEt beoefenen der Geschiedenissen van andere Volkeren, zo men geen oudheidkundige naspooringen bepaaldlyk op het oog hebbe, wordt gemeenlyk gevalliger, naar gerade dat zy onze tyden naderen, en dus onderwerpen behelzen, waar omtrent onze kundigheden leevendiger zyn: voor al dan wanneer die Geschiedenissen daar benevens trapswyze meerder verknogt zyn met de lotgevallen van ons Vaderland, en wy 'er gevolglyk meer deel in neemen. Daar nu dit laatste inzonderheid plaats heeft, in de Historie van Frankryk, zo is dit derde en laatste Deel van derzelver beknopte ontvouwing, niet minder dan 't voorgaande geschikt, om des Leezers aandagt bezig te houden. Het vervat naamlyk het Tydbestek, dat verloopen is, tusschen de jaaren 1547 en 1764; geduurende dewelken de Staats- en Krygskundige verrigtingen van Frankryk al dikwerf een aanzienlyken invloed op de zaaken van onzen Staat gehad hebben.

Met den aanvang levert ons dit Deel een berigt van 't merkwaardige der Regeeringe van *Hendrik den II*, die zynen Vader, *Francois den I*, in 't jaar 1547 overleeden, opvolgde; en staande wiens Bewind de zo veel gerugts maakende Vrede van Kameryk, in 't jaar 1559, gesllooten wierd. Op den dood van deezen Vorst, in dat jaar, beklom deszelfs Zoon, *Francois den II*, den Rykszetel, dien hy, na verloop van omtrent zeventien maanden, door den dood, ruimde voor zynen Broeder *Karel den IX*; onder wiens Regeering de binnenlandsche onlusten, geduurende het Bestier van zynen Broeder ontstaan, allengskens hooger reezen; waar uit eerlang een Burger-Oorlog voortsproot, die wel byzonder de aanhangers der Hervormde Lee-

Leere aldaar in groote onheilen dompelde. Het Bewind van deezen Vorst, befaamd door den haatlyk gepleegden moord, op den dag van St. Bartholomeus en vervolgens in 't jaar 1572, liep met deszelfs overlyden af, in 't jaar 1574; en hy werd opgevolgd door zynen Broeder *Hendrik den III.* Het Fransche Ryk, dat onder deezen Koning een Ryk van wanorde was, viel, na deszelfs dood, in 't jaar 1589, ten deel aan 's Vorsten Schoonbroeder, *Hendrik den IV*, en ging dus over in 't Huis van *Bourbon*. Deeze zo beroemde Beheerscher van dat Gewest beklom egter dien Throon niet, dan na veele tegenstribbelingen; en voor al niet, zonder afstand te doen van de Hervormde Leer, en die der Roomsch-Catholyken te omhelzen: niet tegenstaande het welke hy egter, in den jaare 1598, het bekende Nantische Edict ten voordeele der Hervormden verleende, om, gelyk hy betuigde, vredes wil, ten einde alles in zyn Ryk in rust te brengen. Hy werd, op eene soortgelyke wyze als zyn Voorganger, wreedlyk dood gestoken, en gaf den geest, in 't jaar 1610; laatende ten Opvolger na zynen Zoon, *Lodewyk den XIII*; welke, in 't midden veeler onlusten, onder het beleid van zynen Staatsdienaar, den Kardinaal de *Richelieu*, het Koninglyke Gezag, en den invloed van het Ryk buitenlands, zeer deed toeneemen. Op zyn overlyden, in 't jaar 1643, ging de Kroon over tot zynen Zoon *Lodewyk den XIV*; die onzen Staat, in 't jaar 1672, ten uiterste benaauwde, en bykans scheen te zullen overmeesteren: die ook, in 't jaar 1685, het Edict van Nantes, door Hendrik den IV, ten voordeele der Hervormden verleend, herriep. De Regeering van deezen Vorst, die roemen mogt op een aantal van bekwaame Mannen in zyn Ryk, waar door Frankryks luister, zo ten aanzien der Wapenen als der Geleerdheid en Konsten, ten hoogsten top steeg, eindigde, met deszelfs dood, in 't jaar 1715; dat het Bewind overbragt, op zynen Agter-klein-zoon, den thans nog regeerenden *Lodewyk den XV*. —— Onze Geschiedschryver die zyn beknopt verslag van Frankryks Historie, in dit derde Deel van zyn Werk, met het jaar 1764 laat afloopen, verleent ons, in 't melden van 't voorgevallen, staande het Ryksbestier van deezen laatsten Vorst, tot op het jaar 1764, een kort begrip van de voornaamste Geschiedenissen, welken, zints de Utrechtsche Vrede tot op dien tyd, de Staatszaaken van Europa, in verscheiden opzigten, eene groote verandering hebben doen ondergaan; waar in ook ons Vaderland gemeenlyk zyn deel had. En hier omtrent is in de Regeering van deezen Vorst, ten onzen aanzien, wel byzonder opmerkens-

kenswaardig, dat de Krysverrigtingen van *Lodewyk den XV*, in 't jaar 1747, even als die van *Lodewyk den XIV*, in 't jaar 1672, geen geringe aanleiding gegeeven hebben, tot de vernieuwde verheffing van 't Huis van Oranje in de Nederlanden; waar door de Oranje-Vorst, thans in vollen luister, als het Eminente Hoofd van onzen vryen Staat voorkomt. —— Uit de menigvuldige byzonderheden, waar van wy gebruik zouden konnen maaken, om den Leezer, naar gewoonte, nog iets merkwaardigs uit dit Stuk mede te deelen, zullen wy ons in onze keuze bepaalen, tot het geen de Autheur aangetekend heeft, wegens de Kleederdragt der Franschen, onder *Francois den I*, en *Hendrik den II*.

Wy hebben dit te eerder verkoozen, om dat het tevens eenigzins dient ter affchetsinge van de oude Kleederdragt onzer Natie, aan welke het al vroeg eigen schynt geweest te zyn, de Fransche Mode na te bootsen. Het volgende wordt ons hier deswegens gemeld.

„ Zedert de Twaalfde Eeuw droeg men een Langen Rok of Tabbert, die tot op de Voeten nederhing. De Ridders voegden 'er een Mantel by, of Ryrok, wiens Mouwen, die ongemeen ruim waren en wyd van omtrek, van vooren, in de Buiging van den Arm, wierden vastgesnoerd, en van agteren nederhingen tot aan de knieën. Deeze Ryrokken waren gemaakt van de Kostbaarste Stoffen, en gevoerd met Hermelyn, met Sabelvellen, met zoogenaamde Grysjes, of Noordsche Eikhoorensvelletjes. Het stond eenen Prins zelfs, en deszelfs Egtgenoot niet vry, zoo lang hy nog niet tot Ridder geslagen was, Goud op hunne klederen te draagen. Het Hoofd dekte men met een Kaproen of Muts, als een zoort van Munnikskap, met een wrong boven aan den Top, en een staart, die agter afhing. Deeze kappen waren doorgaans van dezelfde stof, als de Mantel of Rok, en met het zelfde zoort van Bont gevoerd. Dit Hoofddeksel is naderhand de *Epitoge* of Tabbertkraag van de Voorzitters *a Mortier* van 't Parlement geworden; de *Aumusse*, of 't Armbont, of Hermelyn van de Kanoniken, en de *Chausse* of het Manteltje van de Advokaten, Raadsheeren, Leeraars en Hoogleeraars van de Universiteit. De Parlements Voorzitters *a Mortier* draagen derhalven hun oude Muts of Kap nu om den Hals; de Kanoniken op den Arm, en de Advokaten, Raadsheeren en Leeraars hebben ze op den schouder. Onder KAREL, den V, droeg men klederen met Wapenschilden, en liet ze uitmonsteren met de Afbeeldsels van al de stukken, die zyn geslagtwapen uitmaakten. Ten tyde van KAREL, den VI, vond men het *Miparti*

of

of Tweekleurig kleed uit, niet ongelyk aan dat der Pedellen. Onder de Regeering van FRANCOIS, den I, vergenoegde men zig niet met het Lang en Ruim gewaad af te leggen; maar men viel ook in het regt tegenstrydig uiterste. Op de Tapyten van dien tyd ziet men dien Vorst en zyne Hovelingen gekleed als *Hanswórsten*, in een kort Wambesje met weinig of geen Onderlyf, Broekje en Kousen uit een stuk: deeze kleeding sloot zoo digt om de Leden, en plooide 'er zig zoo wel naar, dat ze 'er onbetaamelyk door stond. Deftige Mannen trokken eerlang de wyde *Zwitzersche* Broek aan; de Jonge Lieden bedagten het Paadjesbroekje, een zoort van kort en opgezet Broekje, dat maar ter halfwege de Dye kwam, en daar men een kort Vrouwen Onderrokje over heen trok; zoo dat men, alleen het Manteltje, 't welk de Hardloopers niet draagen, uitgezonderd, onder de Regeeringen van HENRIK, den II, van FRANCOIS, den II, van KAREL, den IX, van HENRIK, den III, en HENRIK, den IV, juist eveneens gekleed ging, als men tegenwoordig de Loopers gekleed ziet, te meer, dewyl men toen ook fluweelen Bonnetten gewoon was te draagen, op wier Omslag men doorgaans zyn Wapen liet stikken. Als men te Veld en in 't Leger was, trok men deeze Bonnetten diep in 't hoofd: aan 't Hof en in de Stad droeg men ze op 't Regte Oor; het Linke Oor, daar men een Peerpaarel aan hing, bleef ongedekt, en bloot. De Vrouwen kapten zig ten tyde van KAREL, den VI, in een hoog opstaande Muts, in de gedaante van een Suikerbrood; aan den top van die Suikerbroods Muts was een sluier vastgehegt, die min of meer laag neder hing, naar den Rang en 't aanzien der Persoonen. De sluier van een Burgervrouw reikte maar tot aan de schouders; die van de Vrouw van een Ridder hing tot op den Grond. Onder de Regeering van FRANCOIS, den I, en HENRIK, den II, droegen ze kleine Hoedjes met een Pluim. Van den tyd van HENRIK, den II, af, tot aan den dood van HENRIK, den IV, hadden ze kleine Bonnetjes op, die met een Kuifje voorzien waren. Onder de Regeering van FRANCOIS, den II, oordeelden de Mannen, dat een Dikke Buik een zwier maakte van Deftigheid en Agtbaarheid; de Vrouwen beeldden zig wel haast in, dat een dik Agterlyf dezelfde uitwerking deed. Men droeg dan dikke Buiken en dikke Agterlyven door konst gemaakt, en aangevuld; en die belachlyke Gewoonte duurde Drie of Vier jaaren. Het geen 'er zonderling by was, is dat de Vrouwen, toen dezelve doorbrak, weinig werk scheenen te maaken van haar Aangezigt, en 't zelve begonnen te bedekken. Zy namen een Fluweelen Vrouwen Maskertje of ander

der Mommangezigt, en gingen niet dan vermomd over straat, Wandelingen doen, Bezoeken afleggen, en zelfs naar de Kerk. Op de Maskers volgden de Moesjes; en men verhaalt dat zy dezelve in zoo groot een menigte op 't Aangezigt plakten, dat men ze bezwaarlyk meer kennen kon."

Zedekundige Proeven, uit het Engelsch van de Heeren OLIVIER GOLDSMITH, en Dr. SAMUEL JOHNSON. *Met een Aanhangsel, behelzende de Overnatuurkunde van een eerlyk Hart. Tweede Deel. Te Deventer by* L. Leemhorst 1772. *In octavo* 308 *bladzyden.*

MEn ontmoet in dit tweede, even als in 't eerste Deel, een aantal van Spectatoriale Vertoogen, en men heeft 'er insgelyks een Aanhangsel bygevoegd, dat zyne byzondere opmerking verdient. Het is eene *Parodie* van *Le Philosophe Ignorant*, of eene ruimschootsche omkeering der denkbeelden van twyfelzugtige Wysgeeren, dat de Schryver niet ongelukkig uitgevoerd heeft. Geslingerd zynde, door veeler verschillende ongegronde Leerstellingen, is eindelyk zyn verstandig besluit.

„ Ik bemoei my niet langer met bedriegelyke redekavelingen; ik vind myn hart, in veele opzigten, den leermeester van myn verstand, en ik ontdek in myn geheele gestel, eene geneigdheid om dat geen te gelooven, goed te keuren en te doen, dat myne rede my als waar, schoon of verpligtend voorstelt. Myn hart en rede stemmen op haare beurt met de Goddelyke Openbaaring vriendelyk saamen, en alles overtuigt my gelykelyk, dat ik my niet langer in ydele bespiegelingen van onverstaanbaare of haatelyke stelzels moet toegeeven; dat werken, dat pligten te betragten, de groote zaak is, daar ik toe verordend ben, en tevens de bron van troost en vreugd, welke ik sterker in myn hart voel wellen, naar maate ik my zelven kan verzekeren, aan de oogmerken myner Schepping beter te beantwoorden. Nog eens dan; na deze loopbaan ten einde gebragt te hebben, laat ik voortaan alle dorre bespiegelingen vaaren, en myne groote oeffening zal nu wezen, vrolyk voor my zelven; nuttig voor anderen, en dus ter eere van myn' Schepper te leeven. Het leven en de onverderfelykheid is in Gods Woord in 't licht gebragt; dat ga ik nader overdenken, en van de Goddelyke gunst in tyd en eeuwigheid verzekerd, kan ik niet missen gelukkig te zyn."

Om

Om by de melding van dit Aanhangsel, dat wel eene herhaalde leezing verdient, nog eene proeve der Spectatoriaale Vertoogen te geeven, zullen wy ons bepaalen, tot het geen ons hier onder 't oog gebragt word, wegens *de Liefhebbery voor Natuurlyke en Konst-Zeldzaamheden*; waar omtrent de volgende Proeve aldus luid.

„ Daar is zo veel verschil in de bejaagingen, daar zig de menschen mede bezig houden, dat een deel van de Inwooners van groote Steden, tot geen ander oogmerk schynt te leeven, dan om zig over alle de overigen te verwonderen. Zommigen koesteren hoop en vrees, verlangen en afkeer tot en van zulke dingen, die nooit in de gedagten van anderen opkoomen, en veelen streeven met de uiterste drift naar voordeelen of geneugten, welke zy, die ze reeds bezitten, als met walging wegwerpen.

„ Voor hun die gewend zyn alle dingen naar derzelver wezenlyke waardy en gebruik te schatten, en niet zo veel overtolligen tyd of geld hebben, om tot ingebeelde behoeften, of grillige navolgingen uit te spatten, vertoont zig niets onwaarschynlyker of buitenspooriger, dan de zugt tot zeldzaamheden, of dat driftig verlangen, om beuzelingen te verzamelen, die geene andere verdiensten hebben, dan dat weinige die bezitten; en het is door eene blykbaare ondervinding alleen, dat de gemelde wysgeerige geesten overtuigd kunnen worden, dat menschen zig door dit middel poogen te onderscheiden, als zy geene waardy altoos hebben, om zig boven anderen te doen kennen.

„ Hy, die nooit met genoegzaame opmerking heeft gelet, tot welke hoogte onze begeerten, door verwaandheid, opgevoerd kunnen worden; met welk eene geweldige drift beuzelingen, uit de handen van andere Verzamelaaren, door de zogenaamde Liefhebberen worden gerukt; hoe de ernst van den een', den yver van den anderen gaande maakt, en hoe het koopen van de eene voddery, het byvoegen van eene andere noodzaakelyk maakt; hy, zeg ik, die hier van onkundig is, of het met geene behoorlyke aandagt heeft opgemerkt, kan in weinige uuren op eene verkooping niet zelden meer van 't menschdom ontdekken, dan in veele dagen lezens in anderszins wyze en nuttige zede-werken.

„ De Catalogus van eene verkooping is een gemeen veldteken, om zo te spreeken, daar elk op staart; het zelve brengt op 't eerste gezigt duizend harten in beweeging, en voert duizend menschen van verschillende kanten saamen. Hy, die besloten hadt niet meer te koopen, voelt zyne standvastigheid wan-

wankelen; daar is iets op de Catalogus, daar hy zyn Kabinet mede kompleteeren kan, en dat hy nooit heeft kunnen vinden. Hy, wiens bedaarde opmerking hem doet begrypen, dat de eene verzameling by de andere te voegen, in het oneindige moet uitloopen, en dat het wys is onvolkoomen te laaten het geen toch nooit volkoomen worden kan, wil egter zig zelven het vermaak niet weigeren van eens te zien, wat zo veele menschen saamenbrengt, en wordt, tegenwoordig zynde, door zyne heerschende drift, even als alle de overigen, overweldigd; hy wordt door zeldzaamheid gelokt, door schaarsheid bekoord, door voorbeeld verleid, en door mededinging ontvonkt.

„ Als de voorraadschuuren van gewaande geleerdheid en geluk, máar inderdaad van beuzelary en verwaandheid, onder de oogen koomen, kykt de een met een verlangend gezigt en donkere houding, op het geen hy wanhoopt boven een' ryken bieder magtig te zullen worden; een ander bedwingt zyne oogen nauwkeurig, van zig niet lang te vestigen, op het geen hy meest begeert; en een derde verlaagt zelfs, met meer konstenary dan eerlykheid, dat geene, waar voor hy de meeste agting heeft, in hoop van het zelve daar door tot een' laageren prys te bekoomen.

„ De Nieuweling staat dikwils verwonderd van te zien, welke geringe en beuzelagtige onderscheidingen de waardy dezer zo genaamde liefhebberyen of zeldzaamheden verhoogen of verlaagen. Gemeene oogen zullen een' onregelmaatigen draey van eene hoornschelp zonder opmerking overzien; die zelfde kleinigheid vermeerdert egter derzelver waardy tien Kapitaalen, in het oog van lieden, die zig Kenners en Philosophen noemen. De schoonheid is verre af, van op de Verzamelaars, even eens als op laage en gemeene zielen, te werken; zelfs daar schoonheid de eenige hoedanigheid moet geoordeeld worden, die in aanmerking koomt. Onder de schelpen, die door haare verscheidenheid van kleuren behaagen, koomt eene voor, die toevallig mismaakt is, door eene donkere vlak; deze zoude by ons agter liggen; maar verkeerd; deze is het puikje van de geheele verzaameling. Porcelein wordt zomtyds tegen goud opgewoogen, alleen om dat het oud is, schoon voor het overige niet minder bros, nog beter geschilderd dan het laatere; en bruin Chineesch porcelein wordt by eenige volkeren in nog hooger waardy gehouden, schoon wy op veele plaatsen in Europa zeer veel fraeijer maaken.

„ Het lot van Prenten en Penningen is even moeijelyk te verklaaren. Zommige Prenten worden als onschatbaar waardig op-

opgezogt en ingekogt; enkel om dat zy gedrukt zyn, voor dat de plaat nog geheel voltooid was. Van de Penningen ryst de prys niet door de schaarsheid van het metaal, door de netheid en fraeyheid van den stempel, de schoonheid van het opschrift, of het gebruik, dat men 'er in de Tydrekenkunde van maaken kan. Een stuk daar men nog het opschrift van leezen, nog de beeldtenis onderscheiden kan, als 'er slegts genoeg overgebleeven is, om te kunnen zien, dat het zeldzaam voorkoomt, wordt zelfs door Vorsten en Volkeren gezogt, en verciert het Kabinet, het welk het geluk heeft met dezen schat te pronken.

„ Of deze Liefhebbery, zo onvrugtbaar in onmiddelyk voordeel, en zo onderhevig voor verbastering, meer goed of kwaad doe, is niet gemaklyk te bepaalen. Derzelver nadeel vertoont zig op het eerste gezigt. De geest wordt 'er met een beuzelagtigen naaryver door vervuld; de aandagt gevestigd op voorwerpen, die zelden eenige aanleiding geeven tot wysheid en deugd; de tyd gespild in ydele onderzoekingen, waar door betere oogmerken verlooren gaan; en men eindigt dikwils in laage en oneerlyke konstgreepen, als de begeerte, door een gedurig involgen, tot eene geweldige hoogte is gereezen, en geen eerlyke middelen vindt om zig zelve te voldoen.

„ Dit zyn de uitwerkzelen der Liefhebbery in haar uitersten beschouwd; maar welke hartstogt, tot uitersten ingevolgd, zal niet ondeugend en nadeelig worden? Alle onverschillige hoedanigheden en bedryven zyn kwaad, als zy vergeleeken worden met die welke goed zyn, en goed, als zy worden overgesteld tegen de geene die kwaad zyn. De hoogmoed of het vermaak van verzamelingen te maaken, als zy door voorzigtigheid en pligt beteugeld wordt, geeft eene behaagelyke uitspanning na ernstiger bezigheden; verschaft eene tydkorting, die niet geheel onvoordeelig is voor dat gedeelte van 't leven, het grootste gedeelte van 't zelve, 't welk anderfins in ledigheid of ondeugd verlooren gaat; het brengt een' nuttigen handel voort tusschen de kloekheid der armoede, en de liefhebbery der weelde; het doet verscheiden byzonderheden der Natuur en Konst opmerken, die anders onopgemerkt zouden blyven; en door de gedagten op verstandelyk vermaak te vestigen, gaat het den aanwasch der zinnelyke wellustigheid tegen, en bevestigt de Ziel in haare wettige oppermagt boven het lighaam".

De

De Christen Wysgeer bezig in Aandagtige Overdenkingen over de Werken van God in het Ryk der Natuur; en zyne Voorzienigheid op alle de dagen van het Jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. De Maand January. In 's Gravenhage, by J. du Mee 1773. *In groot octavo* 107 *bladzyden.*

VAn het Schepsel op te klimmen tot den Schepper; door de beschouwing van het geschapene geleid te worden, ter overweeginge van de uitmuntende Eigenschappen en Weldaaden des grooten Maakers en Bestierders van 't Heelal, is, buiten twyfel, eene pryswaardige werkzaamheid van 't redelyke Schepzel, den Mensch. Dit nu te bevorderen is het voornaame doelwit van deezen Christen Wysgeer; die 't er op toelegt, om de verschynsels der Natuure, welke ons dagelyks omringen, beknoptlyk ten vatbaarste voor te draagen, en te toonen, hoe men van alle zodanige beschouwingen een opwekkelyk gebruik ten goede komme maaken. De Autheur is in de uitvoering hier van zo wel geslaagd, dat zyn Geschrift met gemoedlyke stigtinge geleezen konne worden; en zyne manier in 't behandelen der onderwerpen is van dien aart, dat dezelve den Leezer natuurlyk aanleiding geeve, om zyne gedagten verder op die wyze werkzaam te doen zyn; waar door deeze Overdenkingen voor veelen des te nuttiger konnen weezen. Men slaat veel al te weinig agt op de werken der Natuur, overmits zy ons, door het dagelyksche voorkomen, als te gemeenzaam worden: deeze onagtzaamheid word hier ernstig tegengegaan, en ieder vindt in deeze beschouwingen eene geduurige aansporing tot meerder oplettendheid op de werken des HEEREN. ——— Men staat dit Werkje, overeenkomstig met de natuur der Hoogduitsche Uitgave, maandlyks by stukjes af te geeven; welker ieder zo veele byzondere Overdenkingen behelst, als 'er dagen in de maand zyn; des men het zelve als een dagelyksch stichtend Huisboekje zou konnen gebruiken, om 'er gestadig door opgeleid te worden, tot eene ernstiger opmerkzaamheid, in een leevendig bezef van onze verpligting jegens den Allerhoogsten. Zie hier, tot eene proeve van des Schryvers denkwyze, zyne Overdenkingen, met opzigt tot het *vrugtbaar maaken der Aarde door de Sneeuw.*

„ Op het uiterlyk aanzien, schynt het Sneeuw van geen byzonder nut voor den Aarbodem te zyn; veeleer zou men denken, dat de koude vochtigheid, die door hetzelve op de Velden uitgebreid word, eenen schadelyken invloed op de Gewassen en Boomen kon hebben; dog de ondervinding van zoo veele Eeuwen kan ons van deeze Vooroordeelen bevryden. Het Sneeuw is het beste dekkleed, dat de Natuur aan het Koorn, aan de Planten en Boomen, tegen de schadelyke scherpte van den Vorst, heeft kunnen geven. Of schoon het, na den uiterlyken schyn, koud is, beschut het evenwel de Aarde voor de snydende koude der Winden; het besluit in zig de nodige

warmte tot groeijinge der Zaaden, en dryft die door haare salpeteragtige vochtigheid op. God maakt alzoo in dit Jaargety, reeds de Voorschikkingen tot de onderhouding zyner Schepzelen, en bereid ons, voor het toekomende, den Zegen, die ons en zo veele Dieren voeden zal. De Natuur is bestendig werkzaam, zelfs wanneer zy geheel in rust schynd, en bewyst ons werkelyk weldaaden, ook dan, wanneer zy dezelve ons schynd te onttrekken. Erkent des hier in, myne Natuurgenooten, de Goedertierene Voorzienigheid onzes Gods! Ziet, hoe Dezelve, ook in het ruuwste Jaar-Saisoen, bezig is, ons Welzyn te bevorderen: hoe Hy, zonder onze arbeidzaamheid te begeeren, bestendig voor ons zorgt, en in 't verborgene ons de Rykdommen der Natuur toedeelt. Wie zou dan, by zulke heerlyke vertooningen der Voorzienigheid Gods, het Ongelove en Voedzelzorge in zyne Ziele plaats geven? Wat God, by ieder Winter, in de Natuur doet, dat werkt Hy daaglyks tot onderhouding der Menschen. 't Geen ons onnut en schaadelyk schynd, bevordert, in 't vervolg, onzen Gelukstaat; en als wy denken, dat God zig niet met onze noodwendigheden bekommert, dan maakt hy reeds in 't verborgen Schikkingen, om ons uit deeze of geene droefnissen te verlossen, en dit of dat Heil te laaten toevloeijen. Hoe dikwils worden wy op een aangenaame wyze in onze Verbeeldingen bedrogen. Wanneer wy zekeren Nood of Behoeftigheid te gemoet zien, denken wy nu is het met ons gedaan. Maar ziet, de Uitkomst bewyst, dat die Ramp, welke ons trof, naar den wyzen zaamenloop aller dingen, onze waare Rust en Gelukstaat bevorderen moeste.

„ Doch niet alleen tot Verwarming, maar byzonder ook tot Vruchtbaarheid, heeft God de Aarde met Sneeuw bedekt. Hoe veel moeite kost het ons den Akker behoorlyk te bemesten? En hoe ligt valt het de Natuur dit oogmerk te bevorderen. In het Sneeuw legt die kragt, welke veel voordeeliger is, dan de Regen en alle overige Bemestingen. Als het Sneeuw door de Zonne geweekt word, of by 't zachte Weder smelt en vloeid, dan zinkt deszelfs salpeterige vochtigheid diep ter Aarde in, en vult de buisjes der Planten met Leven en Vruchtbaarheid. Wie denkt hier niet aan dat Beeld, onder het welke ons God de gezegende werkingen zyns Woords voorsteld? *Want gelyk de Reegen ende de Sneeuw van den Hemel nederdaalt, ende derwaarts niet weder en keert: maar doorvochtigt de Aarde, ende maakt dat zy voortbrenge ende uitspruite, ende zaad geve den zaaijer ende brood den eeter: Also sal myn Woord, dat uit mynen monde uitgaat, ook zyn, 't en zal niet ledig tot my wederkeeren: maar 't zal doen 't geene dat my behaagt, ende het sal voorspoedig zyn in 't geene waar toe ik het zende.* (Jes. LV. 10 en 11.) Wy beleven de tyden, waar in die Voorzegging op zulk eene heerlyke wyze vervult is. Geheele Provintiën en Koningryken, ja gansche Werelddeelen, die in de duisternis van 't Bygeloof en Ongeloof begraven lagen, zyn door het Woord van 't Euange-

gelium verlicht geworden. En wat een zaalige Werking bewyst nog, in onze dagen, het Woord van den Levendigen God! Menige Harten, welke voor deszelfs Voorstellingen onopmerkzaam waren, zyn daar door Heilzaam aangedaan. Veele Vruchten der Godzaligheid zyn daar door voortgebracht. Mochten wy dog bestendig eene goede Aarde zyn, en de invloeden der Genade even gewillig aanneemen, als het Aardryk tot zyne Vruchtbaarheid het Sneeuw in zich trekt."

De Mensch, in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen, beschouwd, door een Genoodschap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald door G. M. NEBE. *Eerste Deel. Te Amsterdam by* P. J. Entrop. *Behalven het Voorwerk* 560 *bladz. in groot octavo.*

IN 't character van Spectators der Menschen handelingen gade te slaan, ten einde hun onder 't oog te brengen, wat zy, in eene rechte kennis van zig zelven, boven al ter harte behooren te neemen, om hun waar geluk te bevorderen, is het oogmerk van dit Genoodschap. Het heeft zig voorgesteld, „den Mensch te beschouwen in zynen Godsdienst, Zedeleer en goeden smaak; mitsgaders te toonen, hoe ieder Mensch een rechtschapen Mensch in alle opzigten zyn moet." Over dit onderwerp hebben zy een aantal van omtrent 500 Vertoogen aan den dag gebragt, waar van dit Deel 'er 48 in 't Nederduitsch behelst, die van tyd tot tyd in Stukken, (hoedanigen dit Deel 'er twee vervat) staan gevolgd te worden. Ze zyn, naar gewoonte, nu eens ernstig, dan eens boertende, en verdienen over 't geheel geplaatst te worden, in den rang der leerzaame Spectatoriaale Schriften: te meer, daar 'er verscheiden zeer wel beredeneerde Vertoogen, over 's Menschen hoedanigheden en verpligtingen, in voorkomen, en de Characters meerendeels vry natuurlyk geschetst worden. De Heer *Nebe* heeft zig, ter vertaalinge van dit Werk, verledigd, dan eenige hier en daar in 't zelve geplaatste Dichtstukken baarden hem eene zwaarigheid, alzo het hem, gelyk hy zegt, „niet gegeeven is met den Geest der Dichtkunde bezield te zyn." Doch deeze zwaarigheid werd uit den weg geruimd, door den Heer *J. P. Broekhoff*, die derzelver overbrengingen in Nederlandsche Poëzy wel op zig heeft willen neemen, waar door men de eigen schikking der Hoogduitsche uitgave, nog al met te meerder bevalligheid, heeft konnen volgen. Tot een voorbeeld hier van strekke het volgende Dichtkundige Vertoog, over *de verscheidene begrippen van den Godsdienst;* waar over de Heer *Broekhoff* zig, in een deftigen trant, aldus uitdrukt.

Hoe ziet gy uwen naam, ô GODSDIENST! niet misbruiken!
Dan ſtrekt hy eens tot ſpot, en dan tot ydele pracht;
't Arglistig Menſchenhart en 't zaad der boosheid ſnuiken,
En ſtuiten uwen groei, in Dwaalings duitstren nacht.
Geen *Proteus* kon zich in zóveel gedaanten ſteeken,
Dan 't dwaas vernuft van u Begrippen heeft gesmeed;
Waar van de meesten ſlechts in ſchyn naar u geleeken,
Daar hen de Vrees bezielt, of Huichelaary bekleed.

Door 't ſtout vernuft wierd eerst de Fabelleer gevonden,
Het volk verkreeg zyn Goôn door blinde Dweepery.
De domme Onkunde wierd gediend op losſe gronden,
En 't Heiligdom was zelfs der Heidnen ſpottery.
Men rookte Goden, die zyn ydele lusten voedden;
De halve waereld ſprak haar grooten Schepper hoon.
Tirannen zag men in den ſchyn van Godsdienst woeden,
De wreedheid zat, vermomd, op haar bebloeden troon.

Het Hemelhof wierd van de ſnoodſten 't meest bezeten;
Of ſchoon de Hel ook op haar wreede Godheên roemt.
Hun' Priesters loogen zelfs, nog meer dan hun Poëeten,
Niets was zo boos dat hier niet Godlyk wierd genoemd.
De Wet ſcheen tot dit kwaad de vryheid zelfs te geeven.
Het volk wierd naar 't gebed door Raazerny geleid.
Het Bygeloof door Woede en Moordzucht meer verheven,
En die door Heerschzucht, Trots en ſnoode Gierigheid.

Men zag een Godlyk Licht in 't eind' van boven daalen,
Maar ſchielyk daalen, als de Bliksem in den nacht;
En de Afgrondt riep, verſchrikt: 'k Verga door deeze ſtraalen.
De troon des Satans wierd vernield door hoogre magt.
Zyn Heerſchappy gefnuikt, zyn trotſche Kop vertreeden,
En hy, uit zyn bezit, en van zyn buit, verjaagd:
Wyl 't licht van 't eeuwig Woord, by 't licht der zuivre Reden,
De nevels van bedrog van de oogen heeft gevaagd.

De Waereld is dit Licht verſchenen tot een baaken,
Zy ziet en ziet het niet, verblind, voor 't heilwoord doof.
Waanwysheid, door wier gloed de ſterkſte Geesten blaaken,
Denkt dat het eêl vernuft ſtryd met het heilgeloof:
De wufte mag den ſpot met God en Godvrucht ſteeken,
Hy noem' ze een ſchrikbeeld, daar het dom Gemeen voor beeft:
Het ſiddrend hart zal in 't geheim hem tegenſpreeken,
't Geweeten roept hem toe: de ontkende Godheid leeft!

Wat

Wat *Morgan* heeft gesteld en *Edelman* beweerde,
  Hiel *Juliaan* voorlang voor een verdichte zaak.
Men zie hoe Filosoof, en Arts en Rechtsgeleerde
  Een Godsdienst vormen, elk naar zyn byzondren smaak.
De Vader leert den Zoon naar sleur en mede bidden,
  Wyl de Afgod Baatzucht, door de Waereld aangebeên,
In 't kleed van 't Christendom gedost, vast heerst in 't midden
  Van hun, die, uit gewoonte, een Christendom beleên.

Hoe vaak verândren tyd, staat, voorspoed, zegenheden
  En 't dwaas vooroordeel niet de vroomheid van 't gemoed!
De Huichlaar zucht, om zo de Waereld te overreden,
  Hoe zeer hy, door zyn geest, bedwingt zyn' vleesch en bloed.
De mond eens Staatsman mag den Godsdienst al belyden,
  Ook dan, wanneer hy stout den roem der Godheid rooft:
De Burger dien' zyn' God, op vastbepaalde tyden,
  Wat is 't, daar dees niet veel, en de andre niets gelooft?

De Vrygeest kies den waan, waar uit hy, opgeblazen,
  Als uit een losse stof, zyn ydle sluitreên vormt;
Gy redelyk vernuft! verbreekt die magt der dwaazen,
  Waar door u Onverstand en Hovaardy bestormt.
Lucretius mag stout, tot smaad der Vroomheid, leeren,
  En waanen, dat zy is uit ydle vrees ontstaan;
Neen! die de Godheid niet uit liefde wil vereeren,
  Verdient steeds onder 't juk der Slaaverny te gaan.

De Morgenstond. Voorspel. Ter gelegenheid van de zegenryke Geboorte van zyne D. H. WILLEM den VI. *Graave van Buuren enz. enz. enz. Door* M. O. de CAMBON, *gebooren* VAN DER WERKEN. *In 's Gravenhage by* D. Monnier 1772. *In groot octavo* 22 *bladzyden.*

EEn leevendige vindingryke Geest, die Mevrouwe *De Cambon* ter eere strekt, bespeurt men alomme in dit Toneelstukje, dat zeer wel geschikt is naar de tydsomstandigheden. Onze Dichteres heeft hier een vrolyk onderwerp, dat zig van alle zyden bevallig vertoont, en haar gestadig vuur en leeven byzet; van waar ook, zo in de schikking als in de uitvoering, ten aanzien van taal en styl, genoegzaam alles behaage. Men ziet, wanneer men dit Dichtstukje vergelykt, met haare *Herdenking aan de Fransche Wreedheden* (*), hoe veel het verschille, of men een voor den Geest eigenaartig onderwerp verkieze. Zo min als de Dichteres in dat Stukje te bespeuren

(*) Zie *H. Vaderl. Letter-Oef. I D. bl.* 140.

ren was, zo klaar vertoont dezelve zig in dit geval; en 't ſtrekt op nieuw den Liefhebberen der Dichtkunde ten voorbeelde, van hoe veel belang het is, met zynen eigen aart te raadpleegen, eer men zig tot een zeker onderwerp bepaale; nadien 'er een goede of kwaade uitſlag niet weinig van afhangt. —— Om 'er nog een gedeelte, tot een ſtaaltje haarer maniere van voorſtellinge, uit over te neemen, zullen wy ons bepaalen tot de vrolyke betuiging en den heilwensch van de God *Phebus*, waar mede dit Stukje afloopt.

Phebus, getroffen over Nederlands heil, in de geboorte van den Erfprins, meldt, met blydſchap, hoe het Godendom verheugd was, op het verbreiden der maare,

De Vryheid viert den blyden tyd,
Die haar van Banden heeft bevryd,
En haaren Velheer is een Heldenzoon gebooren!

De blydſchap was algemeen; ja

In 't nors gelaat van Mars was zelve een' lach te leezen.

Men hoorde alomme

Dees toon, de Vryheid viert, met eenen dankbren geest,
'T Roemruchtig Jubelfeest,
En haaren Veldheer is een Heldenzoon gebooren!

Dit had ook boven al plaats by het Zanggodinnendom, en ging zo verre, dat het zelfs invloed had op *Melpomeen*, gelyk *Phebus* getuigt, zeggende,

Van verr' rukt Melpomeen zich 't aaklig floers van de oogen,
'T Is of zy thans, in blydſchap opgetoogen,
De vrolykheid verkiezend voor het leed,
Des grooten Friſoos dood voor Willems Kroost vergeet.

Dit bewoog inzonderheid *Clio*, tot het opheffen haarer Heldentoon, waar van Phebus het volgende meldt, en dat hy met een ſlotwensch beſluit.

Ginds wyd myn Clio, om de Vorſten Telg te ontfangen,
Hem op haar Veldtrompet roemruchte Heldenzangen.
Dan eens verheft zy de eer der fiere Lauwerblaên,
Waar mee zy 't Vorstlyk Hooft van Fredrik zach belaên.
Nu zingt zy, hoe wel eer het Vrygewest in banden,
Zich verwde in 't ſnoode bloed der Spaanſche dwingelanden.
Hoe de eerſte Willem 't Volk, door Alva wreed gedrukt,
De boey der ſlaverny heeft van den hals gerukt.

Hoe

Hoe hy die Vryheid schonk, die thans twee hondert jaaren
Zich door Oranje altoos zach redden uit gevaaren.
Zy zingt hoe Engelands Vorst, nu juist eene Eeu geleên
De glory hegte aan zyn bebloede Krygstrôfeen.
Daar hy der Gaulen moed deed voor zyn' moed bezwyken,
En langs een Veld, bezaaid met overwonnen lyken,
Die gulde Vryheid, door zyn Voorzaat duur gekogt,
En door geweld verjaagt, aan Bato weder brogt.
Zy zingt, hoe Frizo, in noch min vergeeten tyden,
Die zelfde Vryheid voor haar' val wist te bevryden.
Vorst Frizo, die aan 't Volk een Zoon geschonken heeft,
Die thans tot haar behoud'nis leeft.
Juich! juich ô Bato in 't genot van uwen zegen!
Dat steeds uw heil geduurig zy!
Vier met het Staatsgeschenk, door 's Hemels gunst verkregen,
Eens van uw Vryheid het drievoudig Eeuwgety!
En Gy, wiens Troon op 't goud der Starren wordt gedragen,
Gy! wiens geduchte magt de hulk bestiert der dagen,
ô Opperste der Hemelgoôn!
Laat uw Beschermgeest nooit het Vorstlyk huis begeeven!
Doe in Prins Willems dierb'ren Zoon
Prins Willems aard en deugden leeven!
Maak hem tot heil des Lands een' Schutsheer van den Vree!
En deel hem in den Kryg de magt uw's donders meê!

C. F. GELLERTS *Fabelen en Vertelsels in Nederduitsche Vaerzen gevolgd. Eerste Deel. Te Amsteldam by* P. Meyer 1772. *Behalve een kort bericht en den bladwyzer* 166 *bladzyden in groot octavo.*

AL wie vermaak heeft in 't lezen der geestryke speelingen van een schrander Vernuft, die kan niet anders dan behaagen scheppen, in 't doorbladeren deezer Fabelen en Vertelselen van den beroemden *Gellert*. Eene ongedwongen geestigheid stelt het eenvoudige natuurlyke, dat hier bykans altoos in 't oog gehouden wordt, in een zeer gevallig daglicht; het leerzaame bedoelde wordt 'er steeds eigenaartig uit afgeleid; en den Leezer wordt dikwerf een gewigtige pligt onder 't oog gebragt, terwyl hy zig vermaakt met eene boertende voorstelling. De Nederduitsche Leezer heeft menigwerf gelegenheid gehad, om uit deeze of geene byzondere stukjes, die van tyd tot tyd het licht gezien hebben, de voortreflykheid van deeze vrugten van *Gellerts* geest te kennen; en 't zal hem dus, daar naar begeerig gemaakt zynde, niet onaangenaam wezen, dat men eindelyk besloten heeft, om de geheele verzameling, zo als dezelve in 't Hoogduitsch uitgegeeven is, in onze Taale aan den dag te brengen.

Men

Men zal 'er te meer genoegen in konnen vinden, om dat de uitgave komt uit handen van dezulken, die bekend ſtaan van bekwaam te zyn, tot volvoeringe van de opgenomen taek; waar door ons *Gellerts* geest zig zo natuurlyk in de vertaaling blyft vertoonen, als men immermeer, vooral in eene dichtkundige overzetting, zou mogen verwagten. Voor hun die nog begeerig mogten zyn, om deze ſchryfwyze van *Gellert* in een voorbeeld ter proeve te zien, diene het volgende Stukje, het welk tot opſchrift heeft;

DE TEGENSPREEKSTER.

Het tegenſpreeken was, met meer hoedaanigheên,
Byzonder eigen aan Ismeen'.
De goede vrouwtjes word gemeenlyk nagegeeven,
Dat ze alle door één geest gedreven,
Dit kunstje meesterlyk verſtaan.
Maar, zien ze alöm dien blaam zich op den hals geſchoven,
Ik zeg toch openlyk dat ik 't nooit zal gelooven.
Men tygt, ik heb 't beproefd, dit dikwerf de onſchuld aan.
Dewyl ik de eer had by de Sex bekend te weezen,
Heb ik met opzet menig vrouw,
Alléén opdat my een van haar weêrſpreeken zou,
Stout in het aangezicht geprezen,
Haar ſchoon genoemd, daar 't al', wat ſchoon is, haar ontbrak,
Daar ze echter my niet tegenſprak.
Dierhalven is het valsch dat ze alle tegenſpreeken.
Gy moogt, ô zachte kunne! u van dien laster wreeken.
Ik tast niet gaarn de vrouwtjes in haare eer.
Maar dat ik echter tot Ismeene wederkeer'!
Men mag haar, ſchoon zy 't niet wil weeten,
Met recht een tegenſpreekſter heeten.
Eens was zy met haar' man gezeten aan den disch.
Zy aten, onder andren, visch.
Ik meen het was een ſnoek. Myn Engel, ſprak haar gade;
(Dewyl hy was beducht voor eenige ongenade,
Beleidde hy zyn reên zo zacht.)
De ſnoek ſchynt niet te gaar. Dat had ik wel gedacht.
Dus voer zy hevig uit: Men moet de vrouw berispen!
Hoe wel zy 't ook beſtiert, men weet haar ſcherp te gispen!
Ik zeg in tegendeel, hy is zelfs al te gaar.
't Is goed dan, zei de man, 't is goed, myn Lief! myn Leven!
Het voegt ons zeker niet te twisten met elkaêr.
De zaak heeft niets om 't lyf: daar 's immers niets misdreven.

Op 't eigen oogenblik dat ge een' kalkoenſchen haan
Wat roods voor oogen houd, grypt hem de gramſchap aan,

En,

En, blyft hy langer op 't gehaate voorwerp ſtaaren,
Hy dreigt met grooter woede in boosheid uit te vaaren:
In neus en kwabben dryft het rood en blaauw dooreên:
Hy zet, als drong zyn toorn door al de vedren heen,
De pennen ſteil omhoog: de brand ſlaat hem in de oogen:
Hy klapt de vleugels t'ſaam, en blaast, dus opgevlogen,
Zyn wrevel grimmig uit, met ſidderend getier.
Is'meen gedroeg zich nu niet anders dan dit dier.
Nog naauwlyks had haar man het laatſte woord geſproken,
Of yllings is haar geest in grimmigheid ontſtoken.
Haar anders bleek gelaat wierd ſtrak zoo rood als bloed;
Haar adren zwollen op; haar oog ſcheen enkel gloed;
Haar mond wierd dik en blaauw, het hair, omhoog geſtegen,
Stiet haar de muts van 't oor. Zy maakt een groot misbaar,
En roept: My, my, uw vrouw, ſpraakt ge onbeſchaamd dus tegen?
Ik zeg u andermaal, de ſnoek was zelfs te gaar.
Zy neemt het glas en drinkt. Och! laat zy toch niet drinken!
De man verlaat haar; ſpreekt geen woord.
Maar ach! hy is nog naauwlyks voort,
Of 't hevig woên doet haar in onmagt nederzinken.
Doch hoe kon 't anders zyn? zy dronk in toornigheid.
Straks wierd een groot misbaar door 't ganſche huis verſpreid.
Men tracht haar in dien nood trouwhartig by te ſpringen.
Men yvert om den duim haar uit de vuist te wringen;
Men haalt den ſluitband toe; men twyfelt of zy leeft.
Daar zy geen teeken van gevoel of aêmtocht heeft.
Men poogt, met eenig hair voor haaren neus te zengen,
Haar, uit dien diepen zwym, weêr tot zichzelf te brengen:
Maar ach! zy riekt het niet: wat ook word uitgedacht,
't Is alles te vergeefs: de balzem heeft geen kracht,
Waarmeê de ſlaap van 't hoofd en polsaêr word beſtreken.
Het leven keert niet weêr: zy ligt geheel bezweken.
Men roept den man; hy komt, en ſchreit, verkropt van rouw:
Gy ſterft! ik arme man! myn Vrouw! myn lieve Vrouw!
Gy ſterft! wat gaat my aan! wat deed my u weêrſtreeven!
Myn Engel! ach! gy ſterft! wat is 't my bang en naar!
Ach! die verdoemde visch! hy was... hy was niet gaar.
Op 't hooren van dit woord bekomt zy ſtraks in 't leven,
En ſchreeuwt: hy was wel gaar! wilt gy het nog niet geeven?

De geest van tegenſpraak, was dus van meerder kracht,
Dan al de middelen, hier tot redding toegebragt.

B. D. B.

De

De Schryfkonst gemaklyk gemaakt. Door E. en A. VETKOOPER. *Eerste Deel. Te Amsterdam by de Wed.* K. de Veer 1772. *Behalve de Voorreden* 36 *bladzyden in groot octavo.*

HEt oogmerk van dit Zusterpaar, in 't schryven deezer bladeren, is eene regelmaatige uitlegging te geeven van het geen 'er vereischt wordt, tot het keurig vormeeren der Letteren, om zig eene fraaie hand in 't schryven te gewennen; waar toe dit Stukje den Liefhebberen der Schryfkunste tot eene bekwaame handleiding kan dienen. Het behelst, na een kort verslag, raakende het snyden der Penne, de vereischte onderrigting, aangaande het maaken der streepen, het trekken der op- en nederhaalen, het zetten en saamenbinden der Letteren van 't Alphabet; en 't gezegde wordt opgehelderd, door eene nevensgaande Plaat, die zeer wel uitgevoerd is. Ook heeft men voor aan 't Werk eene Plaat gevoegd, die ons een fraai voorbeeld geeft van een voltooid Geschrift. —— De Juffrouwen *Vetkooper* hebben zig voorgesteld, dit onderwerp nog verder uit te breiden, indien ze bemerken dat haare poogingen aangenaam zyn; en 't is te wenschen, dat de Beminnaars der Schryfkunste haar hier toe zullen aanmoedigen.

Verzameling van Nederduitsche Byvoeglyke Naamwoorden. Uit verscheiden Schryvers getrokken, en in eene Alphabetische Orde gebragt, door HENRICUS HAGEMAN, *Rustend Leeraar der Gemeente, toegedaan de Onveranderde Augsburgsche Geloofsbelydenisse in Amsterdam. Lid van het Zeeuwsche Genootschap der Weetenschappen te Vlissingen. Tweede Deel. Te Amsterdam by* P. Spriet en Zoon 1772. *Behalven een kort Voorberigt* 582 *bladz. in gr. Octavo.*

DIt tweede Deel behelst het slot deezer Verzamelinge, en voltrekt dit Werk, van welks nuttigheid, zo 't naar den eisch gebruikt worde, wy voorheenen reeds verslag gegeeven hebben. (*). De vertraaging in de uitgave van dit Tweede Deel is den Liefhebberen niet nadeelig geweest, alzo het den Eerwaarden *Hageman* tyd verleend heeft, om zyne Verzameling verder uit te breiden. Met dit alles zullen zy, die dit Werk met wit papier doorschieten, gelyk wy denzulken, die zig op deeze Oefening toeleggen, aangeraaden hebben, nog al gelegenheid vinden, om het zelve tot meerder volmaaktheid te brengen; voor al, zo als de Autheur zelf aanmerkt, „ indien zy, onder 't leezen van gewyde en ongewyde Geschiedenis Aardrykskundige enz. Schryvers en oude en laatere Dichters, voornamentlyk acht geven op de eigen naamen van Volken, Landen, Steden, Rivieren, Goden en Godinnen der Heidenen enz. en de daar by gebruikte welgepaste Byvoeglyke Naamwoorden aenteekenen, waar van zy dan het voordeel in hunne Letteroefeningen zullen ondervinden."

(*) Zie *N. Vaderl. Letter-Oef. V. D. bl.* 76.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Huis-Uitlegger des Nieuwen Testaments. Door PH. DODDRIDGE *Doktor en Professor der H. Godgel. te Northamton. Uit het Engelsch in 't Nederlands overgezet. Tweede Deel. Vierde Stuk. Te Amst. by* P. Meijer 1772. *Behalven het Voorwerk* 410 *bladzyden in groot octavo.*

Dit laetste Stuk van het vierde Deel voltrekt de Harmonie der Euangelisten. Het vangt aan met het Lyden van Jesus in Gethsemané; vervolgt de Lydensgeschiedenis tot op 's Heillands dood; en toont hoe men 't verhaal der Euangelisten, rakende des Verlossers Opstanding, met de daer toe betreklyke Geschiedenissen, zig in ene gevoeglyke orde, als een wel aan een geschakeld bericht kan voorstellen; waer op het verder afloopt, met ene overeenbrenging van 't geen de Euangelische Schriften melden, wegens de Hemelvaerd van onzen grooten Koning, aen 's Vaders rechterhand verhoogd. Wyders is hier aen gehegt ene beknopte voorstelling, van de ordeschikking der Euangelische verhalen van 's Heillands Opstanding, zo als de Heer *West* dezelve voorgesteld heeft (*); waer in de Eerwaerde *Doddridge* zo veel genoegen betuigt te hebben, dat hy 'er niet alleen in konne berusten; maer zelfs dat hy, indien hem dit ontwerp eerder te hand gekomen ware, 'er zich min of meer naer geschikt zou hebben. Min gunstig, doch echter ten uiterste gematigd en bescheiden, oordeelt zyn Eerwaerde over het Ontwerp van den Ridder *Isaak Newton*, betreffende de Ordeschikking der Euangelische Geschiedenissen: waer over hy in ene byzondere Verhandeling, aen 't einde van dit Werk, zyne oordeelkundige gedachten mededeelt. By dit alles komt nog een Aenhangsel, over het geringe verschil, dat de Autheur bespeurd heeft, tusschen zyne voorgestelde Harmonie der Euangelisten, en die van *Dupin*; welke hy niet gezien had, dan lang na de uitgave van den tweeden Druk dezer Overeenstemminge. Het verschil, dat 'er tusschen hen gevonden word, is van zo weinig aenbelang, „ dat de Saemenstemming, gelyk de Autheur zegt, in al het overige, daer

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. I. D. bl.* 500.

daer de een den ander niet heeft konnen nafchryven, eèn fterk vooroordeel geeft ter begunftiging van beiden."

De Lezers, die de nuttigheid van dit Werk, onder ene oplettende lezing der voorige Deelen, ondervonden hebben, zullen ook dit gedeelte niet zonder vrucht doorbladeren, en 'er hier en daer nog al vele aenmerkingen in ontmoeten, die gansch niet gemeen zyn. Tot een voorbeeld hier van ftrekken dès Autheurs bedenkingen over de aengehaelde Godfpraek Matth. XXVII: 9, 10; welk voorftel zyn Eerwaerde aldus uitbreid.

„ *Toen is* op eene opmerkelyke wyze *vervuld geworden, 't geen gefproken is door den* Profeet, zeggende: „ *en ik nam de dertig ftukken van Zilver*" (welke Som de Lezer gelieve op te merken, dat *de* gewoone *Prys* was *van iemand, die* voor Slaef *te koop gefteld was*, of van iemand, *dien de Kinderen Israëls te koop ftelden*; wordende onder hen voor de waerde of billyke Prys van zoo iemand gerekend; en dit was hier de Prys geweest van het Bloed van GODS ZOON, dien geheel onwaerdeerlyken [en oneindig dierbaeren] Perfoon. „ *En zyn gegeven voor den Akker des Pottebakkers, gelyk* (zegt de Profeet) *de* HEERE *my* in een Gezigt *bevolen heeft*, ten teken van zyn regtmatig Ongenoegen tegen hen, die zyne Herderlyke Zorg zoo zeer verfmaed hadden." —— En deze uitbreiding gaet vergezeld van de volgende Aenmerkingen.

Wat den Propheet betreft, die de bygebragte Godfpraek voorgedragen heeft, 't is bekend dat de meeste Affchriften hier lezen, *door Jeremia den Profeet*; doch 't is te gelyk niet minder zeker, dat ze niet by *Jeremia* te vinden zyn, maer gelezen worde *Zacharia* XI: 13; het welk gelegenheid geeft tot verfchillende oplosfingen der daar uit ontftaende zwarigheid; waer over onze Uitlegger zig in dezervoege verklaart.

„ Het fchynt my zeer oneigen, met Dr. LIGTFOOT (*Horæ Hebr. in loco*) te zeggen, dat *alle de Profetifche Schriften* het *Boek van* JEREMIAH genoemd zyn, om dat in oude Tyden het Voorzegboek van JEREMIAH het eerfte was in de Rolle der *Profeeten*. Want, dit al toegeftaen zynde, zal [deze Oplosfing] doch niet voldoen aen de Spreekwys, dat dit *door hem gefproken is*. Ook ben ik geheel niet overtuigd door de redenen van Mr. JOSEPH MEDE, (zie zyne *Works, pag.* 963.) dat deze woorden, hoewel door ZACHARIAH herinnerd, of liever, in zyn Boek te vinden, *oirfprongelyk* gefproken zyn door JEREMIAH, en by eenig toeval verplaatst zyn geworden: een ftelling, waer door het geheele gezag van deeze

Pro-

Profeetien ontzenuwd worden zou. Het zal veel minder tot Oneer voor de gewyde Schryvers ſtrekken, eene kleene misſlag te ſtellen in de pen van een der eerſte *Uitſchryvers*, die, (gelyk *Bisſchop* HALL aerdig gist,) door het misſtellen van *éène Letter* alleen, (onderſtellende dat de woorden by *verkorting* geſchreven zyn,) Ιριῦ kan geſchreven hebben voor Ζριῦ. Hoewel het nu zeker is, dat JEREMIAH de aangenomen Lezing is, zelfs zo vroeg als de tyd van ORIGENES; 'er is nogtans reden om te twyffelen, of 'er wel *eenig Profeet* in de *eerſte Afſchriften* genoemd is, gelyk [die ook niet gevonden wordt] in de *Syriſche Overzetting*; die men erkent, dat in de vroegſte tyden gemaakt is, [en die] alleen zegt, *'t geen geſproken is door den Profeet*, zonder te melden door wat [Profeet.] Over 't geheel denk ik, dat het meer ter bewaring van het gezag der Evangelisten dient, te onderſtellen, dat zeker gedienſtig *Overſchryver* den *Naem des Profeets* 'er of ingevoegd of veranderd heeft, dan dit, gelyk Dr. MILL ſchynt te doen, aen een gebrek in des *Schryvers* geheugen toe te ſchryven."

Verder merkt de Eerwaerde *Doddridge*, met opzicht tot de woorden τὴν τιμὴν τῦ τετιμημένυ, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ aen, dat men dezelven dus kan overzetten, *den prys van iemand die te koop geſteld was*, namelyk van iemand, *dien de kinderen Israëls te koop geſteld hadden*; als drukkende den gewoonen prys uit, waer op *een Slaef* by hen geſteld word: doch dat ze ook vertaeld konnen worden; *den prys van hem, die te koop geſteld* of *gewaerdeerd was*, (namelyk hun MESSIAS) *wien de Kinderen Israëls* zelve op zoo eenen ſchandelyk lagen prys *geſteld hadden*. Beide deze Overzettingen voldoen, zyn achtens, aen het Oirſpronglyke, en leveren een goeden en gepasten zin uit; waarom hy ze ook gelyklyk in de Uitbreiding voorgeſteld heeft.

Wyders deelt hy ons nog zyne bedenkingen mede over de aenhaling en toepasſing dezer Godſprake alhier ter plaetſe. Omtrent het eerſte is hy van oordeel, dat het verſchil tusſchen den text by Mattheus, en dien van den Hebreeuwſchen of Griekſchen Bybel zo groot niet is, als het in 't eerst wel ſchynt. De bovengemelde tusſchenreden, *den prys van iemand enz.*, die alleen by Mattheus voorkomt, heeft men, zegt hy, te houden voor de woorden van den Euangelist, die 'er natuurlyk toegebragt word, door de woorden van den Profeet, *eenen heerlyken prys, welken ik waerd geacht ben by hen*. Als men, vervolgt hy, daer benevens denkt, dat ἔδωκαν, gelyk ligt plaets kan hebben, geſchreven is, voor ἔδωκα, zo mag men de woor-

den by Mattheus daer 'λαβον toch dubbelzinnig is, nader aen het Oirspronglyke, aldus overzetten. *Ik nam de dertig Zilverlingen,.... en gaf ze* enz.

„ Wat nu verder, zegt hy, in 't algemeen de gepastheid der Toepassing dezer woorden op deze Gebeurdtenis aengaet, dezelve kan, meen ik, zeer wel verdedigd worden; want de Zin en Saemenhang der Voorzegging in het *Oude Verbond* schynt deze te zyn. Om de Veragting, waer meê *Israël* zynen GOD bejegend had, aen ZACHARIAH in kragt voor te stellen, had hy een *Gezigt* van den volgenden Inhoud. Hy stelde zich den ALLERHOOGSTEN voor, als vertoonende zich onder hen als *een Herder*, (door welk Zinnebeeld Hy zelve bedoeld wiert) na eenigen tyd beveelt Hy hem nae de Oversten van *Israël* te gaen, en hun te vragen, wat zy dagten, dat hy voor zynen Arbeid in dat Beroep verdiend had? Zy nu geven hem den Prys der Slaeven, *dertig stukken van Zilver*; en dat wel *in het Huis des* HEEREN, daer zy vergaderd zaten. Hier op nu beveelt hem GOD, als zich deze belediging, Hem in den Persoon van zyn *Profeet* aengedaen, aentrekkende, *deze* [stukken] met verontwaerdiging *néder te werpen* voor den eersten armen Arbeider, dien hy ontmoette; dat gevallig een *Pottebakker* was, werkende naby de Poorten des Tempels; als zynde dit een geschikter prys voor een weinig van deszelfs geringe Waeren, dan een behoorlyke Erkendtenis van de Gunstbewyzen, die zy van GOD ontfangen hadden. Voorwaer nu, indien 'er ooit eenig Geval was, waer in de *Kinderen van Israël* zich zoo gedragen hadden, dat [hun Gedrag] aen dit Profeetisch Gezigt beantwoordde, het moet dit zyn, wanneer zy dezelfde Somme van *dertig stukken van Zilver* gaven, als *den Prys* voor het Leven zelfs van dien Persoon, dien GOD tot hunnen grooten HERDER gesteld had. En om deeze Overeenkomst te duidelyker te doen blyken, schikte het de VOORZIENIGHEIT zoo, dat ook die Persoon, wien dit Geld eindelyk in handen quam, een *Pottebakker* was; hoewel aen de *Voorzegging* beantwoord zou geweest zyn, al ware het *een Volder* of een ander Handwerksman geweest. Men kan ook nog wyders in agt nemen, dat de opschorting van GODS *Herderlyk Bestier over Israël*, dat afgeschetst wiert door het *breken der Herdersstaven* door den *Propheet*, nooit ten volle vervuld is, dan in hun *volstrekte Verwerping* na den dood van CHRISTUS; 't welk ons voorts van zelve aenleiding geeft, om die Belediging, in *het geven van de Zilvere Stukken* [aengebragt], op deze Gebeurdtenis toe te passen. — Ik weet niet dat ik dit Stuk ergens zoo in zyn waer en natuurlykst Licht [altans]

zoo

zoo 't my toeschynt, voorgedragen gevonden heb; maer GROTIUS heeft eenige nadrukkelyke Aenmerkingen hier over, die ik my verwonder, dat hy niet verder heeft voortgezet."

Ontleedende Verklaaring van den eersten algemeenen Zendbrief des Apostels Johannes. Door den Hoog Eerwaardigen, Hooggeleerden en nu Zaligen Heere ALBERTUS VOGET. *In zyn Hoog Eerw. Leven Doctor en Professor der H. Godsgeleertheid en Kerkelyke Geschiedenissen op de Hooge School te Utrecht. Met een Voorbericht uitgegeven door* PETRUS GEORGIUS VAN POOLSUM, *Rustend Predikant van Doorn. Eerste Deel. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg 1772. *Behalven het Voorwerk* 686 *bladzyden in quarto.*

Uit het Voorbericht kan men afnemen, dat de Hoogleeraar *Voget*, in vroeger tyd, niet besluiten kon, zyne Leerredenen over den eersten Brief van Johannes, geduurende de jaren 1742 — 1749 gedaen, het licht te doen zien. Doch dat men hem, in zyn toenemenden ouderdom, overgehaeld heeft, om zyne papieren deswegens te stellen, in handen van den Eerwaerden *van Poolsum*; op dat dezelve dit Werk in ene geregelde orde ter Drukperse zoude vervaerdigen. En dat deze zich daer op bevlytigd heeft, om het zelve aen den dag te brengen, zo als het thans gemeen gemaekt word; waer omtrent zyn Eerwaerde het volgende bericht geeft.

„ De toeleg is in 't begin geweest, alleenlyk de verklaringe over den Heilgen Text uit te geven, met aflaatinge van het geen ter betragtinge diend; Edog verneemende dat het veelen Liefhebbers van des Heeren VOGETS weêrgalooze Talenten in het Praktikale aangenamer zoude zyn, hier by ook voor het gemoed heilzaame nuttigheden te leeren, en verstaande dat ook dit de goedkeuring van den Autheur wegdroeg, hebbe ik by wyze van gebruiken het voornaamste uit zyne Toepassingen uitgetrokken, en zo veel mogelyk was met zyn eigen woorden agter eenige verklaarde Verzen gevoegt; waar in ik nogtans de kortheid heb moeten bevlytigen, byzonder daar ik zomwylen meer dan éénе uitgebreide Toepassing over één Vers vond."

Naer deze uitvoering behelst dit Werk ene Schriftkundige verklaring van dezen Brief, met ene Godgeleerde ontvouwing der daer in voorgestelde Leeringen en Plichten, benevens een Practicalen aendrang ter ernstige betrachtinge. In welk al-

alles des Hoogleeraers oordeel en ernst, naer zyne manier van denken, zo wel doorstraelt, dat de uitgave van dit Geschrift niet minder genoegen sta te geven, dan het voorstellen der Leerredenen zelven gedaen heeft. — Het gedeelte, dat thans afgegeven is, eindigt met de Verklaring en aentooning van het Practicale gebruik van 1 Joh. III: 7—9; en staet eerlang van het tweede Deel, het overige van den Brief ontvouwende, gevolgd te worden (*). —— In verwachtinge van den Lezer, uit dat volgende Deel, nog wel een stael van 's Mans Uitlegkunde te zullen voordragen, zullen wy ons thans bepalen, tot het mededeelen van des Hoogleeraers gedachten, rakende de gelegenheid en aenleiding by welke Johannes dezen Brief geschreven, en 't oogwit, waer mede hy denzelven opgesteld heeft.

De Hoogleeraer, in zyne Korte Voorbereidselen, getoond hebbende, dat Johannes, onder Godlyke ingeving, de Schryver van dezen Brief is; dat hy denzelven vermoedlyk geschreven heeft, uit Asie, in dien tusschentyd, welke verloopen is tusschen Jeruzalems verwoesting, en des Apostels ballingschap naer Pathmos; als mede dat dezelve gericht is aen de algemene Kerk, bestaende uit Jooden en Heidenen, in alle landschappen vergaderd en t'zaem vereenigd; verledigt zich voorts ter naspooringe van de *gelegenheid*, die hem *aenleiding* tot het schryven en afzenden van dezen Brief verschaft zou mogen hebben; waer uit hy voorts opmaekt, wat men van het *oogwit* des Apostels in denzelven hebbe te denken.

„ Om de *aanleidende gelegenheid* tot het schryven, zegt hy, zo nae als mogelyk zal zyn, te ontdekken, zullen ons *deels* de beschouwing van den leeftyd van den Schryver, *deels* de opmerking van de dingen, welke in dit geschrift zelf voorkomen, wegwyzers konnen zyn.

„ Nopends het EERSTE. De Schryver is *Johannes*. Ik legge ten grondslag dat hy de langstleevende der Apostelen geweest zy, en dit geschrift na hun aller dood hebbe opgestelt. Ik bouwe op dien grondslag deeze twee zaaken. (1.) Johannes heeft derhalven gelegenheid gehad, om den toestand, waar in de Kerk naar haare in- en uitwendige gesteltheid zig bevond, na der Apostelen dood, verder en nader voor zyne oogen te kon-

(*) De Eerwaerde *van Poolsum* is kort na 't schryven van zyn Voorbericht voor dit Deel overleden; doch zulks staat zo zeer geen stremming te baren, nademaal het tweede Deel mede toen al ter Drukperse gereed gemaakt was.

konnen zien. 2. Daar by heeft die langleevende Johannes opgemerkt, dat volgends de waarschouwingen, door de andere Apostelen in hunne Brieven gedaan, de verleidende Geesten en Godloozen niet alleen na hunnen dood begonden op te staan, maar als opgekomen zig in 't openbaar vertoonden; en zig afscheidende, en zommigen medetrekkende, voor de Kerk zo veel te meer gevaar reeds veröorzaakten. Het *eerste* kon hem gelegenheid verschaffen, om van naby te zien, wat 'er in opzigt van het Geloof, en die dingen welke daar toe behooren, in de voorige Brieven der Apostelen genoegzaam bondig voorgesteld, naar de gesteltheit welke hy in zynen tyd daar omtrent in de Kerk vernam, tot naderen aandrang daar van, byzonder ten opzigte van den wandel noodig was, verder voor te draagen, op dat het Geloof, en de waare leere des Geloofs, welke eene leere was der Waarheid, die naar de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens, éénmaal den heiligen overgelevert, verder ongeschonden tot de nakomelingschap mogt overgebragt worden. Het *tweede* gaf hem zeer gevoegde, en genoegzaam noodzaakelyke gelegenheid, om de Kerk daar tegens te wapenen.

„ Nopends het TWEEDE: zien wy den Brief zelven nae. Johannes geeft daar in op: (1.) Dat hy in de algemeene Kerk, waar die ook was, even groot verval zag; naedien de belydenis van de Leere des Geloofs, niet zo, als de Natuur van de Euangelie-leer en het Geloof medebragt, beleeft, en dus in de Kerk waardig dezelve Leere gewandeld wierd: zie *Cap*. II: 15—18. III: 4—11. (2.) Daar beneven, dat de Broederliefde zeer verflaauwt was, waar van hy zo veel meld, en waar toe hy zeer aanzet. (3.) Ook hoe hy de algemeene Kerk, wegens opgekomene, en zig van de Kerk afscheidende Menschen, die den Zoone Gods verloochenden, in groot gevaar zag, om tegen die drie zorgelyke onheilen de Kerk te behoeden en te verbeteren. Verschaft dit niet gelegenheid, ja noodzaake, om aan de algemeene Kerk deezen Brief af te vaardigen?

„ En hier uit zal nu het groote *Oogwit* des Apostels in deezen Brief haast blyken.

„ *Ontkennender wyze*. Deeze Brief is (1.) geen onderrigtschrift nopends de waarheden des Euangeliums aangaande den Zoone Gods. Dit was genoeg geschied van andere Apostelen, ook van hem in zyn Euängeliüm, waar op hy zig vs. 1, 2, 3. *Cap*. I. beroept, daar hy den inhoud van zyn Euängelie-schrift meld. (2.) Ook eigenlyk geen verweerschrift, om tegen afvallige en uitgaande Verleiders de Geloofsstukken

te bevestigen. Dingen van deezen tweeërleien aart komen maar van ter zyden, om daar door aan te dringen, in deezen Brief voor.

„ Het is een *ſtellig* en *leerend vermaanſchrift*, om de leere der waarheid van Christus, het woord des levens, in de kragt eenes heiligen levens in 't gemeen, en in 't byzonder in teedere Broederliefde te openbaaren, om zo in de gemeenſchap des Geloofs met den Vader en Zoone, en in de gemeenſchap der liefde onder elkanderen op vaste gronden tot de waare blydſchap der Ziele te komen, en zig tegen die geenen, welke hun het woord des levens zogten afhandig te maaken, te verzeekeren en te ſterken, ja ze te overwinnen. Ziet dit oogwit des Briefs klaar uitgedrukt en voorgeſteld, *Cap.* I: 3, 4. *Het geen wy dan gezien en gehoord hebben, dat verkondigen wy u, op dat ook gy met ons gemeenſchap zoudet hebben, en deeze onze gemeenſchap ook (zy) met den Vader, en met zynen Zoone Jeſus Christus. Ende deeze dingen ſchryven wy u, op dat uwe blydſchap vervuld zy.* En *Cap.* V: 13. *Deeze dingen heb ik u geſchreeven, die gelooft in den Naame des Zoons Gods; op dat gy weetet, dat gy het eeuwige leven hebt, ende op dat gy geloovet in den Naame des Zoons Gods.* Kortöm, *Joannes* betoogt hier van wat kragt de Genade-leer van Christus, het woord des levens zy, tot eene tweeërhande gemeenſchap der Uitverkoornen, door het Geloove met den Vader en Zoon, door liefde onder elkanderen, die tot vervulling van hunne blydſchap zoude uitloopen."

De Gemoedsgeſtalte van een Christen, of practikaale Redevoering over de Christelyke Zedekunde, door J. EVANS *Th. Doctor en Predikant te Londen. In het Nederduitsch vertaald van* C. W. R. SCHOLTEN. *Med. Doct. Tweede Deel. Te Haarlem, by* C. H. Bohn 1772. *In groot octavo* 415 *bladzyden.*

GElyk het eerſte gedeelte, van dit opwekkelyke Geſchrift van den Eerwaerden *Evans*, ging over de werkzaemheden en plichten van den Mensch, omtrent God, omtrent Jeſus Christus en omtrent den Heiligen Geest; zo gaet dit tweede en laetſte Deel over 't geen de Christelyke Zedekunde den Mensch voorſchryft, omtrent zich-zelven en den Naesten, mitsgaders over de algemeene Kenmerken der Christelyke Gemoedsgeſtalte. Het geheele Werk behelst dus een vol-

volledig zamenstel der Christelyke Zedekunde; die de Eerwaerde *Evans*, als met de uitgave van 't eerste Deel reeds gemeld is (*), op Euangelische gronden tracht te ontvouwen en aen te dringen; 't welk, zo in dit als in 't eerste Deel, op ene gemoedlyke wyze geschied, die geschikt is, om den Lezer ter betrachtinge op te wekken.

(*) Zie *N. Vad. Letter-Oef.* V D. bl. 485.

Myne Voorneemens betreffende den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Haarlem, by J. Bosch 1773. *Behalven het Voorbericht* 110 *bladzyden in groot octavo.*

VOor ongeveer twee jaren gaf de Schryver van het hier opgenoemde Geschrift een Stukje, dat ten Tytel had, *Myne Overtuigingen.* In 't zelve verleende hy ons, op een innemenden trant, zyne aeneengeschakelde bespiegelingen, rakende het leerstellige van den Godsdienst. Thans deelt hy ons, onder den Tytel, *Myne Voorneemens*, in dezelfde schryfwyze, zyne achtervolgende beschouwingen mede, betreffende het betrachtlyke, daer het leerstellige ons toe opleid, en buiten het welke de kennis van geen wezenlyk nut is. — Wy zien des in dit Geschrift, een verstandig gemoedlyk Christen, met een ernstig voornemen bezield, om de Deugd in 't algemeen te betrachten. Wy hooren hem dit zyn voornemen in deszelfs hoofdzaeklykste byzonderheden ontvouwen; terwyl hy nagaet, hoe hy zich omtrent God, zich zelven en den Evenmensch te gedragen hebbe, om zyn voornemen, naer den eisch, werkstellig te maken. Hy overlegt wyders welke hulpmiddels hem ter volvoeringe hier van dienstig zyn, en stelt zich voor dezelven met alle naerstigheid en oplettendheid te gebruiken. Hy leeft eindelyk in een gestadig vooruitzigt op de eeuwigheid, en wetende, dat hy den dood dagelyks kan verwachten, bereid hy zich tegen het aenstaende sterflot, om het zelve te onbelemmerder en met te meerder gerustheid te ondergaen. — Onze Autheur schetst dus in dit Geschrift, een beknopt begrip der Christelyke Zedekunde, dat alleszins tot het hart spreekt, en natuurlyk geschikt is, om invloed te hebben op het gemoed der Lezeren. Men oordeele hier van eenigermate uit 's Mans tael, daer hy zyn algemene voornemen vestigt; na een gemoedlyk onderzoek, of de liefde voor God en Jesus Christus in zyn hart het gebied voere, en of hy dit gevolg eener nieuwe geboorte in het zelve aantreffe.

„ Ik vinde, zegt hy, niet noodig, dat ik eenen dag of een

uur in myn leven, zou moeten weeten te noemen, waar op het vroome besluit om Gode te behaagen, in my tot stand kwam; of dat ik my van eenen langen stryd bewust zou moeten weezen, onder denwelken eindelyk dit myn besluit zich vestigde. Ik zou daar aan toch niet meer weeten, dan dat ik my eens zeer sterk heb voelen *opwekken*: en misschien wel niet om God, maar enkel om my zelven in het vervolg beter te beminnen; en de liefde voor God en mynen Zaligmaker kan even zoo *van tyd tot tyd* in my gewerkt zyn, als myne kennis van God en mynen Verlosser van tyd tot tyd haare volkomenheid heeft verkreegen. Het vroome besluit, om myne plichten te volbrengen, kan even zoo *van tyd tot tyd* in my voltooid geworden zyn, als de overtuigingen van tyd tot tyd haare volkomenheid bereikten, met dewelke het te samen hangt.

„ Dat zy het doel van myn gemoedlyk naspooren! wat *tegenwoordig* in my met de daad is, en het geen zich aan my by de geringste oprechte zelfsbeproeving en oplettenheid op my zelven, van my moet openbaaren. Bezielt my een ernstige wensch om goed te doen? Bezielt my dezelve voornaamlyk uit aanmerking, dat ik Gode en mynen Zaligmaaker dankbaar worde? Is de gedagte, *dat wil God!* t'elken reize by my genoeg, om myn besluit te bepaalen? En daarom genoegzaam, om dat ik niets meer schuwe, dan Hem te mishaagen? En schuw ik daarom niets sterker, dan, om dat ik niets sterker begeere, dan dat Hy zich over my verheuge? Is dit zoo, dan is myn kindschap: en dan is myne geboorte uit God ontwyfelbaar.

Gode zy lof! myne overtuigingen zyn in my niet onvruchtbaar gebleeven. Ik vinde my waarlyk én op den duur door de groote liefde van God en van mynen Zaligmaaker Jezus jegens my getroffen en opgewekt om Hem weder te beminnen. Ik ben verzekerd, dat Zyne geheele Wet, de geheele Deugd, die Hy my voorschreef, voor my goed is. En ik wensch hartlyk, van dezelve, zelfs niet in het minste, te wyken: niet alleen, om dat zy voor my goed, en het tegendeel zekerlyk naadeelig is; maar voornaamlyk om dat het Hem mishaagelyk zou weezen. Ik begeer, boven alles, eeuwig gelukkig te zyn, en voor myne Ziele de bekwaamheid om het ook dan te zyn, wanneer alle vreugden van dit leven verdwynen. Maar niet alleen om dat myn eeuwig geluk voor my nog gewichtiger moet zyn, dan myn tydlyk, maar voornaamlyk om dat Hy, vol van liefde, zich nog veel meer in myn eeuwig, dan in myn tydlyk geluk moet verheugen. Gode zy lof! Het besluit is by myne Ziele genomen; om tot welbehaagen van God te leeven.

En

En ik zou verschrikken, ik zou allersterkst verschrikken, wanneer ik het zelve niet in my gewaar wierd. Ik zou schrikken, wanneer ik voor my niet kon verbergen, dat ik tot hier toe strafwaardige neigingen tegen de stem van myn geweeten, in mynen boezem gekoesterd, om God en Deugd onbekommerd, tot hier toe alleen voor myn lighaam gezorgd, en geenen anderen regel, dan myne driften en het voorbeeld der menigte gevolgd had; of wel de boosheid, alleen om dat ik geen hart had om ondeugend te zyn, gevlooden, en all' het goede, dat ik deed, enkel uit aandrang van myne natuur, of om myn voordeel, gedaan had. Ik zou schrikken, om dat ik zoo lang géén voorwerp van het welbehaagen, nochte van God nochte van mynen Zaligmaaker, geweest was. En zonder uitstel zou ik alles doen, om het te worden; — van Zynen bystand daertoe verzekerd.

Ik zou in eene ernstige en aandachtige stilte alle die waarheden overweegen, met welker waarheid myne hoogste verplichting daar toe saamenhangt: het bestaan van eenen almachtigen en algoedertierenen Oorsprong van myn aanweezen; Zynen ernstigen en weldadigsten wil om al het my mogelyke goede, door my uit liefde voor Hem gedaan, en all' het kwaade gelaaten te zien; Zyne verklaaring daaromtrent in de Heilige bladeren en woordlyk, en door het werk der verzoeninge met de daad zelve; de veele drangredenen, my daar door gegeeven, om Hem te beminnen en te vreezen; en myne geschiktheid voor een eeuwig leeven. Ik zou onderzoeken, of de overtuiging van deeze zaaken in myn gemoed onwankelbaar blyven moet. En, als ik het zoo bevond, de bysterheid, waar in ik zyn moest, als ik evenwel voortvaaren wilde met my om Gods welbehaagen in my niet te bekommeren. Ik zou myn hert de veele weldaaden voorhouden, die ik tot hier toe genooten hebbe, nog aanhoudende geniet, en die Hy voor my op het pad der deugd bereid en daarop aan my beloofd heeft; de schikkingen tot myne gelukzaligheid, zelfs door een keten van wonderen, naar het bericht der Heilige Schrift, gemaakt. Daar door zou ik trachten, liefde en vertrouwen op God en den Zaligmaaker in my te ontsteeken: zelfs dat vertrouwen, dat Zyne geheele Wet voor my goed is, niets anders dan vaderlyke onderrichting in de middelen tot myn waarachtig geluk. En daardoor zou ik trachten, *zonder uitstel*, het vroome besluit in my te bewerken, om Hem te behaagen. Ik zou deeze overdenkingen in het Gebed brengen; en ze zoo lang en zoo dikmaals doorbidden en doordenken, dat ik het zelve besluit by my genoomen vond.

ZON-

, ZONDER *uitstel*. Want zonder aan de onzekerheid te gedenken, of ik wel morgen bekwaam zal zyn om het in my voort te brengen, begeer ik zonder uitstel gerust en gelukzalig te zyn. En eerder ben ik het niet, dan wanneer het heilige voorneemen, om Gode te behaagen, by my genoomen, en daarmede het getuigenis, dat ik Hem behaage, in my gewerkt is.

NU dank nog eens, vuurigst eeuwig dank, zy der genade, die met myne overtuigingen krachtig werkzaam geweest is, zoo dat dit besluit niet eerst by my behoeft gemaakt te worden. Ik moet het alleen onderhouden en dagelyks by my vernieuwen. En ik vernieuw het, alomtegenwoordige God! die herten en nieren proeft, ik hernieuw het voor uw aangezicht tegenwoordig op de plechtigste wyze. De deugd zal my, geduurende myn gantsche leven, heilig zyn: al, wat myn plicht heet, zal my heilig zyn, en niet het minste van uwe geboden wil ik ooit met myn weeten overtreeden, nochte den kleinsten plicht, die my mogelyk was, nalaaten. Dezelfde liefde, en dezelfde kinderlyke vreeze voor U, dewelke my dringt om den eenen waar te neemen, dringt my om my naar allen te schikken. Ik vind het klaar, *zoo iemand de gantsche Wet houd, en zondigt tegen één, die is geheel schuldig* (*). Ik vernieuw op de staatlykste wyze het voorneemen, om niet alleen een *goed* en *verstandig*, maar ook een *vroom* mensch te zyn, niet alleen om den geheelen my bekenden wil van God te volbrengen, maar ook om dien, uit begeerte om Hem te behaagen, te volbrengen; om een tegen God en zynen Zaligmaaker dankbaar mensch, om een Christen te zyn".

(*) Jakob II. vs. 10.

A. KLUIT *en* G. de WIND. *Inwydings Redevoeringen, tot lof van Keizer* JULIAAN den Afvalligen, *en over de Goddelyke Wysheid, die in het verwonderlyke Kunstgewrocht des Menschelyken Lichaams doorstraalt. Uit het Latyn vertaald. Te Middelb. by* P. Gillissen 1772. *In groot octavo* 220 *bladz.*

IN hoe haetlyk een licht Keizer *Juliaen* voorkome, uit hoofde zyner afwykinge van den Christelyken, en openbare omhelzing van den Heidenschen Godsdienst, is overbekend. Ook vermoede men niet op het lezen van den bovenstaenden tytel, dat de Heer *Kluit*, in zyne genoemde Redenvoering, bedoeld zou hebben, dien Keizer deswegens te pryzen. Ver van daer! Dan hier komt het op aen. Heeft men, uit hoofde van die verkeerdheid, regt, om alles wat hy gedaen heeft met

een haetlyk oog te beschouwen? Zyn de haetlyke afschilderingen, die men veelvuldig van hem ontmoet, naer waerheid? Neen, zegt onze Redenaar. Velen hebben hem, uit haet deswegens, onregtmatig behandeld; en 't is 'er zo ver af, dat dezulken hem naer waerheid geschetst zouden hebben, dat ze in tegendeel niet dan ene ongegronde lastertael tegen hem te boek stelden. — Dit te toonen, was het oogmerk van den Heer *Kluit*, in ene Latynsche Redenvoering, door hem gedaen, by gelegenheid, dat hy te Middelburg, in 't jaer 1769, zyne posten, als Lector in de Welsprekendheid en Grieksche Letterkunde, en Rector der Latynsche Scholen aldaer, aenvaerdde. — Op het doorbladeren van dit Geschrift, nu in 't Nederduitsch vertolkt, erkent men, schoon men 's Keizers afval ten regtmatigste wrake, in 't overige de loflyke verdienste van dien Vorst: welken de Heer *Kluit*, in tegenstellinge van 't geen de haat te berde gebragt, en 't vooroordeel gretig aengenomen heeft, in 't helderste daglicht stelt. Hy vertoont zich des, als een Heidensch Vorst beschouwd, ten hoogsten lofwaerdig.

Hy was, gelyk onze Redenaer hem schetst, een der treffelykste Keizeren. „ Een dapper Held, een deugdzaam, ingetogen, geleerd en verstandig Vorst, die zig niet min beyverde in het uitgeven en opstellen van geleerde Schriften, dan in het wel bestieren van het wyduitgestrekte Romeinsche Gebied; met één woord; een Vorst, die, zoo 'er ooit iemand onder de Opperregeerders van die of andere eeuwen, den grootsten afkeer van de ondeugd gehad, en zyne zeden naar het voorschrift der beste Keizeren heeft ingerigt, voorzeker van die allen het beste geleefd, en zig de allervoortreffelykste Vorsten ter navolging voorgesteld heeft, en, met alle grondbeginselen van menschlievendheid doortrokken, waardig geweest zou zyn, om de lust van 't menschdom te heeten; ten ware hy zig die ééne en onuitwisbare schandvlek, van den Christelyken Godsdienst te verzaaken, op den hals gehaald had".

De Heer *Kluit* heeft in deze zyne Redenvoering, met de daer nevens gaende aentekeningen, duidelyk doen zien, dat hy met oplettendheid alles nagespoord heeft, wat hy, ten opzichte van den levensloop, en 't character van Keizer *Juliaen* by verschillende Schryvers heeft konnen ontdekken; en de Lezer is daer door te beter in staet gesteld, om alles, indien het hem geluste, ter nadere proeve te brengen. Zie hier nog het geen hy ons voorstelt, ter verwerpinge van 't geen men dien Keizer te last legt op het einde van zyn leven; dat hy naemlyk; „ by het ontfangen zyner wonde, het bloed met

zy-

zyne hand opvangende, dit naar de lugt zou hebben geworpen, met byvoeging dezer gruwelyke woorden, op wier enkel aandenken onze ziele gruwt: *Gy wint het Galileer*"! De bewysgronden, zegt onze Autheur, die de valschheid van deze beschuldiging klaar aantoonen, zyn menigvuldig.

„ In de eerste plaats staat aan te merken, dat de zaak zelve op zoo veel verschillende wyzen verhaald word, en op zoo losse schroeven staat, dat men maar in 't geheel niet weet, aan welk verhaal men geloof moet slaan. Ten tweeden, dat het niemand dan Christen-Schryvers verhalen, en niet, dan maar zeer twyffelagtig, en nooit anders dan met byvoeging van deze behoedwoordekens: *men wil, men zegt, men verhaalt*. Zie THEODOR. *H. Eccl.* III. 25. SOZOM. *H. Eccl.* L. VI. 2. Ja zelf met onderling verschil in de woorden: dewyl ZONARAS *Ann.* T. II. L. XIII. §. 13. verhaalt, dat Juliaan zou gezegd hebben, *Verzadig u Nazareër!* Anderen ten derden hebben gewild, dat Juliaan met zyn schimpwoord, niet den *Zaligmaker* der waereld Christus, maar de *Zon* zou bedoeld hebben, welke hy voor de oorzaak van zyn dood zoude gehouden hebben, en *dat hy zyn bloed met de hand naar de Zon werpende zoude gezegd hebben, Zon, verzadig 'er u mede.* Zie PHILOSTORG. Kerkl. Hist. VII. 15. of volgens MALLELA P. II. bl. 22. *ô Zon! gy doet Juliaan omkomen.* Wat hy van de Zon, (die hy voor den *bestierder van zyn geboortelot* hield, zie SOZOM. l. l.) gedagt en geschreven hebbe, vindt men in JULIAANS Epist. LI. en in zyn Werk tegen de Christenen by CYRILL. *adv. Julian.* L. II. bl. 65 ed. *Spanb.* en JUL. Or. IV. bl. 130 enz. *aan den Koning, de Zon.* Maar ten vierden ik zal nader komen. De Kerkelyke Historieschryver SOCRATES zwygt van 't geval, III. 21. en dees nogtans handelt breed over den *genen die hem de wond heeft toegebragt*, en haalt daar toe by eenen CALLISTUS, welke *onder Juliaans Lyftrawanten geweest is, en deszelfs bedryven in heldendigt te boek gesteld heeft, en hem door eenen Daemon zegt omgekomen te zyn.* Dus dan zwygt ook CALLISTUS daar van, uit wien anderszins, naar myne gedagten SOCRATES niet zou hebben nagelaten het over te nemen. Mogelyk heeft JO. MALELA *Chron.* P. II. 2. dezen Schryver onder den bedorven naam van *Currenus* gelezen, die dan veranderd moet worden in *Callistus*. Maar de grootste kracht van dit bewys ligt in het stilzwygen, niet enkel van LIBANIUS, nog van AMMIANUS, nog van SOCRATES, maar zelf van GREGORIUS den NAZIANZENER, die in zyne Uitvarings Redevoeringen tegen den nu reeds overleden Juliaan, alles heeft in 't werk gesteld, geen wapenen

heeft

heeft onbeproefd gelaten, en alle de sieraden der Rederykkunde heeft by een gehaald, om de nagedagtenis van dezen Vorst te schandvlekken, en hem eene eeuwigduurende kole van oneer in te branden; die zeker, indien 'er het allerminste, met zyne kennis, van aan was geweest, niet zou nagelaten hebben, dit gruwelyk gezegde met zyne juiste verwen af te malen; voornamelyk daar hy in het uitmeten van 't nare Levenseinde van Juliaan alle welsprekendheid gebruikt heeft. Zie GR. NAZ. Or. IV. Opp. T. I. bl. 116 enz. Ik ga, ten vyfden, voorby, dat 'er in later tyd mannen van geleerdheid en rechtmatige oordeelkunde gevonden zyn, die het geval ontkennen, en van oordeel zyn, dat het door de Christenen uit smaad verzonnen is. Zie den Aanteekenaar op PETAV. *Rat. Temp.* I. L. VI. C. V. *Aldus vertellen*, zegt hy, *naar het schynt uit een gemeen volkspraatje* SOZOMENUS, THEODORETUS *en de Christen schryvers in grooten getale. Maar geheel anders* PHILOSTORGUS VII. 15. *met de aanteekening van* GOTHOFR. AMMIANUS, *die zelf in den slag geweest is, verhaalt heel wat anders.* Voeg hier by een Nederduitsch Schryver H. M. V. D. M. in zyn boekje: *Korte Inleiding der Kerkl. Geschied.* 8° 1755 bl. 110. *Dat hy het bloed, 't geen uit zyne wonde vloeide, naar den Hemel zoude geworpen hebben, met de woorden, gy hebt het gewonnen Galileuw — wort van veele Schryvers ontkent, en maar als een verdigtsel der Christenen, uit haat tegen Juliaan aangemerkt.* Vergelykt in 't brede LE BEAU *Histoire du bas Empire* T. III. L. XIV bl. 374 en volg. De Engelsche Schryvers der Algemeene Historie, door WESTERBAAN, en anderen, in 't Nederduitsch vertaald, *in 't leven* van JULIAAN, laten de zaak in 't midden: doch deze doen AMMIAN. MARCL, zoo my dunkt, eenigzins ongelyk aan. Maar ten zesden: wat wil men meer? By het gevecht en Juliaans bedryven is niet alleen tegenwoordig geweest AMMIAN. MARCELLIN. (zie L. XXIV. 1, 2. XXV. 1.) maar ook zyn 'er by geweest de Romeinsche Geschiedschryver EUTROPIUS (zie zyn *Breviar.* X. 8, 1. Vergel. VALES. ad AMM. XXV.) en CALLISTUS (zie SOCRAT. ter genoemder plaats), die 'er allen van zwygen; van welke zelf de eerste (AMM. MARC.) is geweest aanschouwer en toehoorder van het einde van Juliaan, en dat nauwkeurig heeft uitgebeeld; daar in tot insteemmer hebbende LIBANIUS, die de zaak wel met meer woorden, dog op eenen Oratorischen trant heeft opgegeven. Ten zevenden: slaat men geloof aan het verhaal van GREGOR. NAZ. zoo moet het tegengestelde van die betigting daar uit volgen. Immers hy vertelt, eensdeels bl. 117 B. dat Juliaan de bekomene wonde zogt te verbergen,

en

en dat hy de zaak zogt verholen te houden: 't welk, hoe het met andere overeen te brengen zy, ik niet begrype. Anderdeels verhaalt GREG. NAZ. bl. 116. D. de laatste wooden van Juliaan, en wel zulke smaadwoorden, waar door men wil, dat zeker Soldaat tegen Juliaan gaande gemaakt zoude zyn, maar die zeker zeer verschillende zyn van die, welke de overigen zeggen, dat hy zou gesproken hebben. Maar al die beuzeltaal daar gelaten, zeg ik alleen dit: Heeft hy zig verborgen, en gewild, dat men zyne kwetzuur niet zou weten, zoo zou zodanige schimptaal hem al te zeer verraden hebben. Ik voeg 'er eindelyk, ten achtste, nog by, dat het verhaal (van Christus verschyning) zelf klaarblykelyk naar een verdichtzel riekt: hoedanigen 'er te dien tyde vele van gezigten en verschyningen verhaald worden. De Apostel Paulus zag den Heere Christus met dat gevolg, dat hy uit zynen zondenslaap ontwaakte. Maar tot wat einde, met wat gevolg zou zig Jesus, de Zone Gods, aan Juliaan vertoond hebben? Zou dit geschied zyn, op dat dit Heidensch mensch den Heere Jesus in zyne tegenwoordigheid, schoon by niemand dan van Juliaan gezien, met zulk een bitteren smaad zoude bejegenen. En evenwel, van waar spruit anders het verhaal: *Gy hebt het gewonnen Galileer!* dan alleen daar uit, dat hy Christus in den Hemel gezien zoude hebben, gelyk ons verhaald word door SOZOM. ter gen. plaats, maar ook al twyfelagtig. Om nu die verdigtselen voorby te gaan, dat de H. Basilius den Zaligmaker Christus in den droom gezien, en met eene groote stem zou hebben hooren zeggen: *Trek uit, Mercurius, en dood den Keizer Juliaan, den Vyand der Christenen:* met het geen 'er meer wordt bygevoegd, door JO. MALELA P. II. *Chron.* bl. 23 enz."

By deze Vertaling der Redenvoeringe van den Heer *Kluit*, heeft men wyders gevoegd ene Overzetting der Redenvoeringe van den Heer *de Wind*; welke door hem uitgesproken is, op zyne Beroeping tot Lector in de Ontleed- Heel- en Vroedkunde, te Middelburg, in het jaer 1772. In dezelve komt ons voor ene kortbondige ontvouwing, van de kunstryke schikking der voornaemste deelen van het Menschlyk Lichaam; ten betooge van de Godlyke Wysheid die zich daer in alomme ten duidelykste vertoont; 't welk ons byzonder moet opleiden, ter verheerlykinge van onzen grooten Maker.

Hier aan is ten slot nog gehecht, des Lectors *Voorbereidende Aanspraak, gedaan in de Ontleedkamer, by de aanvaarding van zyn Lectoraat*; behelzende een beknopt geschiedkundig verslag van den oorsprong en voortgang der Ontleedkunde tot aen deze tegenwoordige Eeuw. De Bygeloovigheid, die

't aen-

't aenraken van doode menschlyke lichamen, buiten noodzaek, wraekte, schynt van oudsher een groote hinderpael der Ontleedkunde geweest te zyn; men bepaelde zich uit dien hoofde alleen tot het ontleden der Dieren; en 'er is grond om te denken, dat weinigen of genen zich toegelegd hebben, op de ontleding van 't Menschlyk Lichaem; voor ERASISTRATUS en HEROPHILUS, omtrent 300 jaren voor de gemene telling. Verder vind men, op het voetspoor dier voortreflyke Ontleedkundigen, (veelligt in gevolge der algemene bygeloovigheid,) gene aenmerkelyke vorderingen in dit stuk, voor den tyd van GALENUS, die bloeide omtrent 130 jaren, na 's Heillands geboorte: doch 'er verliepen vervolgens Eeuwen, eer men kon roemen, op andere ontdekkingen van enig belang; en de Ontleedkunde begon haren luister eerst op nieuw weder te verkrygen in 't begin der 14de Eeuwe te Montpelier, en vervolgens, staende de 15de Eeuw, in Italie; van waer ze, voorts verspreid, tot op deze dagen, ook tot ons Vaderland, haren roem steeds hooger heeft zien steigeren; gelyk de Heer *de Wind*, met melding der voornaemste byzonderheden daer toe betreklyk, onderscheidenlyk aentoont.

De Nieuwe Britsche Apotheek. Naar den derden Druk van Londen. Uit het Engelsch vertaald, door TH. VAN BRUSSEL. *Eerste Stuk I. en II. Deel. Te Amsterdam by* G. Bom, 1772. *Groot quarto 260 bladzyden.*

WY kennen tot nog toe geen beter Werk in zyn zoort dan deeze Britsche Apotheek, ze is beknopt en met veel oordeel opgesteld: dezelve bevat vooreerst de algemeene Beginzels der Kruidmengkunst. Men vindt hier in 't kort, dog tevens fraay verhandeld de Plantgewassen en derzelver voortbrengzels; als Olien, Kamfer, Harsen, Gommen, Gomhars, Zoute stoffen. In de tweede afdeeling worden de dierlyke lighaamen en in de derde de Delfstoffen, de Olien, Jodenlymen, de Aarden, de Bergstoffen, de Zuuren enz. beschreven. Vervolgens word de toestel, tot de Kruidmengkunst noodig, uitgelegd: het zelve vervat eene beschryving van de Furnuizen, Baden, Vaten, Gewichten, Maaten enz. Ten laatsten worden de Kruidmengkundige Bewerkingen verklaard, als Ontbinding, Zuivering, Crystalmaaking, Nederploffing, Uitdamping, en zo verder.

't Tweede Deel bevat de *Materia Medica:* vooraf wor-

den 'er verscheide oordeelkundige aanmerkingen over dit onderwerp gemaakt; waar onder veele weetenswaardige zaaken gevonden worden: hierop volgt een kortbondig Bericht van de byzondere enkele Geneesmiddelen in een Alphabetische order geplaatst. Deeze zaaken zyn 't die in het eerste Stuk verhandeld worden: 't Tweede 't welk nog staat overgezet te worden, bevat de Bereidingen en Saamenmengselen van de Nieuwe Londensche en Edinburgsche Apotheeken, en verscheide anderen. Men vindt hierby tevens gevoegd verscheide nutte en welgepaste aanmerkingen, tot deeze zaaken betrekkelyk. Wy zullen nog tot een proef overneemen, het geen in 't algemeen over de Plantgewasſen medegedeeld word.

„ Plantgewasſen zyn werktuiglyke Lichaamen, die, in zekere vaten, verscheidene soorten van zelfstandigheden inhouden, in welken haare geneezende kragt bestaat, en welke bevonden zyn, grootelyks te verschillen, niet alleen in derzelver hoeveelheid; maar ook in derzelver hoedanigheid, naar den ouderdom der plante, den tyd des jaars, en den grond, waar in ze gegroeid is.

„ Dus zyn zommige Kruiden, in hunne jonkheid, overvloedig voorzien van welriekende stoffen; waarvan anderen weinig of niet uitleveren, ten zy dat ze eenen meer gevorderden ouderdom bereikt hebben. Veele vrugten hebben in haaren onrypen staat, een scherp en zuur sap, welk met de rypheid in een zoet verandert: anderen, als de Oranje Appelen, zyn eerst verwarmende en speceryagtig; doch daarna worden ze met een sterk zuur vervuld. Het gemeene graan en verscheide andere zaaden, zyn, als ze beginnen te keemen, merkelyk zoet van smaak; nogtans worden de korls van zekere vrugten, in dat zelfde tydstip, zeer scherp bevonden. De wortels van eenige onzer inlandsche planten, welker sap, gedurende de Zomer, dun en wateragtig is, geeven, in de vroege Lente, als ze gewond worden, overvloedig balsemagtig sap uit; welk op een zacht vuur gezet, wel haast samen stolt tot een gomagtige hars, die veel beter is, dan menige anderen, die van buitenlands gebragt wordt. In opene en luchtige plaatzen, drooge gronden en schoone warme jaargetyden, worden de speceryagtige planten welriekender, en de stinkende zwakker van reuk bevonden, dan in de tegenovergestelde omstandigheden. Hierom moet men in 't verzaamelen der planten tot geneeskundige gebruiken naauwkeurig acht geeven op deeze byzonderheden.

„ Ook dient hier te worden aangemerkt, dat de verscheidene deelen eener plante dikwyls zeer veel van elkanderen

in

in hoedanigheid verschillen. Dus komt het bitter kruid, Alsem, van eenen speceryagtigen Wortel voort; en de verdoovende Slaapbol besluit een zaad in zich, dat geene verdoovende kracht heeft. Op dit verschil, schoon bekend genoeg in de Keukenplanten, schynt men niet genoeg gelet, noch acht gegeeven te hebben, in de Geneeskundige Kruiden.

„ De Geneeskundige sappen, en gewassen, en de werkende deelen, met welken zy bezwangerd zyn, kunnen, in 't algemeen, 'er uitgetrokken worden door eenvoudige bewerkingen, zonder dat 'er eenige veranderingen in derzelver natuurlyke hoedaanigheden gemaakt worden. Insgelyks kunnen ze ook verscheidenlyk veranderd en tot eene andere gedaante gebragt worden, door even zo eenvoudige bewerkingen. Want door gistinge en de kracht van vuur veranderen de gewassen, en alle de zelfstandigheden, die 'er in zyn (de zuivere wateragtige deelen alleen uitgezonderd) gantschelyk van natuur, en worden veranderd, of ontbonden, tot voortbrengsels van eenen anderen rang. Het zal niet onvoegzaam zyn deeze voortbrengsels eerst te beschouwen; dewyl ze dienstig zyn tot de afzondering der natuurlyke beginselen, en tot beter verstand van derzelver eigenschappen." Waarop eerst de voortbrengsels van Plantgewassen door gistinge ontvouwd worden; dog wy moeten onze Leezers tot het Werk zelfs wyzen om hiervan meer te weeten.

Pathologia Chirurgicalis *of Heelkundige Ziektekunde, waar in op een' korte, doch klaare manier, de Aart, Oorzaak, en Uitwerkzels der Ziektens, behoorende tot de Heelkonst, onderweezen worden. Door* H. BALTHAZAAR, *Chirurgyn te Leiden. Eerste Deel. Te Leyden, by* C. de Pecker, C. z. 1772. *In groot octavo 599 bladz.*

WY hebben gewacht met onze Leezers, aangaande deeze Heelkundige Ziektenkunde, een bericht mede te deelen tot dat het eerste deel van dit Werk zoude voltooid zyn, 't welk van tyd tot tyd by Stukjes is uitgekomen. Het oogmerk van den Heer BALTHAZAAR is om dienstig te zyn aan de Leerlingen der Heelkunst en anderen, welken het ontbreekt aan de noodige kennis van taalen, om deeze Wetenschap uit de Boeken en Onderwyzingen, die op onze Hooge Schoolen in de Latynsche taal geschieden, te verkrygen. De Schryver heeft voornamentlyk de voortreffelyke Ziektenkun-

kunde van den Hooggeleerden Heer GAUBIUS nagevolgd, en ontkent zelfs niet daaruit al veel vertaald te hebben; ook heeft hy van de byzondere Lessen van deezen Hoogleeraar gebruik gemaakt. Hy heeft ondertusschen de Heelkundige zaaken volgens zyn oogmerk verder uitgebreid, en door klaare en duidelyke voorbeelden opgehelderd, welke veel licht aan de voorgestelde zaaken geeven. In dit Eerste Deel wordt vooraf de algemeene Ziektenkunde verhandeld, wanneer men vervolgens tot de byzondere stukken overgaat, als de Ziekten der houdende of bevattende en werktuiglyke deelen, de Wonden, de Beenbreuken, en Zweeren, vervolgens de Ontwrigting, de Breuken, de Uitzakking en Afdwaaling: hierop volgen de Gezwellen, en wel de heete of met Koorts verzelde, en die welke uit een vergadering of uitstorting van vochten bestaan: dezelve worden verder volgens hunne zoorten met nauwkeurigheid verhandeld; als Klier- Beurs- en Vet-Gezwellen: de Gezwellen der Beenderen, de Lendenvang, Winddoorn, Beenuitspatting. De Schryver afgehandeld hebbende de Ziekten der vaste deelen, gaat daarop over tot de Ziekten der Vochten, beginnende met de volstrekte Ziekten der Vochten; derzelver kwaalyk gestelde zamenhang, scherpte en afwyking der Vochten: hierop laat hy volgen de byzondere Ziekten der Vochten, als van de Chyl, het Bloed, en de afgescheide Vochten: en gaat vervolgens over tot de betrekkelyke Ziekten der Vochten; de gebrekkelyke hoeveelheid; de dwaaling der plaats; de gebreken der Beweeging in de vochten; en eenige byzondere zoorten van kwaadzappigheid: ten laatsten verklaart hy de samengestelde Ziekten, waarmede dit eerste Deel besloten word.

Geneeskundig Handboek, door den Heere J. A. UNZER, M. D. *Waar in de Middelen voor de Ziekten en Ongemakken, die eene spoedige hulp noodig hebben, klaar en duidelyk worden voorgedraagen. Uit het Hoogduitsch vertaald, en met Aanmerkingen uitgegeeven door* BARTH. TERSIER, M. D. *Te Amsterdam by* P. Conradi 1773. *In groot octavo* 315 *bladz.*

DAar zyn veele gevallen, welke 't Menschelyke lighaam aantasten, die een schielyke hulp noodig hebben, waarin men, door lang te wachten op de komste van den Geneesheer, de gunstige gelegenheid, om den Lyder te redden, verliest. De Heer UNZER, genoeg bekend door zyne Geneeskundige Schriften, toont in dit Werk, 't welk hy noemt Ge-

Geneeskundig Handboek, aan, welke middelen men met vrucht in dergelyke schielyke voorkomende gelegenheden moet in 't werk stellen; het zelve is ons tot het voorgestelde oogmerk van den Auteur niet ongeschikt voorgekomen.

Redevoering over het Nut der Wysbegeerte; nevens drie Saamenspraaken ter betoog van 's Waerelds Schepping, door een oneindig, volmaakt, onstoflyk Weezen. Door L. STOCKE *Med. Doctor. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1772. *In groot octavo* 220 *bladzyden.*

EEn leergierig Gezelschap te Rotterdam heeft aanleiding gegeeven, tot het vervaardigen deezer Redenvoeringe, en 't opstellen der nevensgaande Samenspraaken; die de Heer *Stocke*, ter uitgebreider nuttigheid, op hun verzoek, het licht wel heeft willen doen zien. By gelegenheid dat men zig voorstelde eene beoefening van de voornaamste takken der Wysbegeerte, sprak die Heer eene Redenvoering uit, ter aanpryzinge deezer Studie, zo in 't algemeen, als in derzelver byzondere deelen; 't welk hy op eene treffende wyze volvoerd heeft.

Hier vertoont zig de ongelukkige staat van 't Menschdom, buiten onderwyzing; en deszelfs inderdaad niet min rampzalige toestand, onder de overheerschende onkunde, het dwingende geweld, het verleidende bedrog en het gezagvoerende bygeloof, met meer diergelyken, die de Volkeren in de grootste onheilen dompelen; wanneer de Wysbegeerte ontbreekt, of magtloos is, om behoorlyken tegenstand te bieden, door dat ze te veel verwaarloosd wordt. Aan de andere zyde zien wy welk een heilzaamen invloed de Wysbegeerte heeft, op het welvaaren der Natie over 't geheel, en 't geluk dat het Menschdom in de onderlinge zamenleeving deelagtig wordt, wanneer een Volk het 'er op toelegt, om dezelve aan te kweeken: waar van ons Vaderland by uitstek ten getuige kan strekken. En is zulk eene algemene beschouwing niet genoeg; de Heer *Stocke* leidt ons nader, om 't oog te slaan, op ieder voornaam deel der Wysbegeerte; en schetst ons beknoptlyk de uitmuntendheid der Rede-Natuur-Bovennatuur-Geest-Zedekunde en Eindenskennis. Hy ontvouwt ons met korte woorden, op eene oordeelkundige wyze, den kring van onderwerpen, die ons hier door aan de hand gegeeven worden, mitsgaders de reeks van nuttigheden, welken wy door derzelver kennis erlangen. Dit alles stelt onzen Redenaar in staat, om de uitmuntendheid en 't geluk van eenen Wysgeer, in 't slot

zyner Redenvoeringe, ten leevendigste voor te draagen; en ieder dus aan te moedigen, om dat loflyk voetspoor te volgen.

By deeze Redevoering komen nog drie Samenspraaken, welke de Heer *Stocke* insgelyks aan dat Gezelschap medegedeeld heeft, in den aanvang zyner Natuurkundige Lessen; ter naspooringe van den Oorsprong van 's Waerelds Konstgesteldheid. Hy stelt dit zyn onderzoek voor, by manier van een Onderhoud, tusschen *Plato* en *Epicurus*; dat zeer natuurlyk trapswyze voortgaat, en de gewigtigste bedenkingen, die ter Godloocheninge leiden, hondig wederlegt. De Samenspraak is drieledig; strekkende eerst, om tegen te gaan het denkbeeld, dat de Waereld by geval toegesteld zou zyn; ten tweede, om te toonen, dat de Stoffe geen oorzaak is van de Konstgesteldheid der Waereld; en ten derde, om te betoogen, dat de Waereld geen eeuwig bestaan gehad heeft; waar uit dan by wettigen gevolge afgeleid wordt, dat de Waereld, door een oneindig Wys, Almagtig, Onstoflyk Weezen toegesteld is. De Heer *Stocke* behandelt dit onderwerp op een zo gemeenzaame en vatbaare wyze, dat de minst geoefende, met eene redelyke oplettendheid, zyne voorstellingen zeer wel kunne nagaan. En schoon hy, raakende dit gewigtige stuk, geen weezenlyk nieuws, dat naauwlyks mogelyk is, daar men 't reeds zo menigwerf van onderscheiden zyden beschouwd heeft, mogte voortbrengen; zal egter zyne manier van wederleggen, en 't noodzaaken van party, om toe te vallen, veelen konnen behaagen; die vermaak scheppen in 't nagaan van de kragt der bewyzen, en de zwakheid der tegenwerpingen, betreffende het bestaan eener eerste verstandige Oorzaake van alles. Tot eene proeve zyner wyze van overtuiginge zullen wy den Leezer nog aan de hand geeven, 't geen ons hier, ten opzigte van *'t Instinct* der Dieren, byzonder aanmerkelyk is voorgekomen.

Epicurus had zeer veel kragts gesteld, in 't gevoelen van de enkele stoflyke Konstgesteldheid der Dieren, en schoon hem *Plato* genoegzaam van dat Wapen beroofd hadde, kon hy egter niet nalaaten 'er nog eenig gebruik van te maaken. Dit gaf aanleiding om het gevoelen derzulken na te gaan, en deszelfs ongerymdheid aan te toonen; by die gelegenheid geraakten zy eindelyk deswegens in het volgende gesprek.

„ EP. De Dieren leeren ons tog, door hunne daaden, dat zy, *zonder voorafgaande leeringe*, wonderbaare Konstwerken maaken en looze daaden verrigten: waar uit blykt, dat zy geene kennis en overleggingen; veel min gewaarwordingen of gevoel, en dienvolgens ook geene onstoflyke *Ziel* noodig hebben. —— Zy voeren alles uit, door hunne Lichaams Konst-

ge-

gesteltheid. Dit is hun als ingeschaapen: 't Is hún *instinct* dat dit alles verricht: en dus kan het by ons insgelyk plaats hebben: want wy krygen geneigtheden, op de roeringen onzer Zintuigen; welke ons aanspooren, om te eeten, te drinken, te gaan, te rusten, te waaken, te slaapen enz. zonder dat wy daar toe eenige overleggingen of bedenkingen, wegens de noodzaaklykheden deezer zoo dienstige verrigtingen, noodig hebben.

PL. Dit laatst gezegde staa ik toe: doch wy zyn tevens ten vollen verzekert, dat wy die werkzaamheden niet zouden verrigten, indien wy geen gewaarwordingen verkregen van de aanprikkelingen onzer Zenuwen: alzoo min als dat wy onze hand, op een gloeijend yzer leggende, dezelve zouden te rug trekken, indien onze Zenuwen, die naar de hand loopen, verstopt of afgesneden waren.

EP. Dan zoude de Konstgesteldheid der hand verandert zyn, en by gevolg ook derzelver werking.

PL. 't Zy zoo: Doch 't is genoeg, dat ik aantoone, dat 'er gevoel vereischt word, door middel der geroerde Zenuw; zonder welk gevoel wy de hand niet zouden te rug trekken.

EP. Dat kan niet ontkent worden.

PL. Het gevoel nu is eene gewaarwoording, en de gewaarwording is eene kenniskryging. Dies blykt hier, dat die daaden voortvloeijen uit het gewaarwordent Wezen; volgens het *instinct*, 't geen de Alwyze MAAKER in dat Wezen gelegd heeft. Het *instinct* dan is niet gelegen in de Konstgesteldheid des Lichaams, maar in het gewaarwordent Wezen, 't geen ik Ziel noem.

EP. Wat denkbeeld, of welke bevattinge kan men maken, van de vernuftige verrigtingen onzer Ziel, die geen kennis heeft van 't geen zy verricht?

PL. Zoodanige bevattingen, welke met de bevindingen overeenkomen, of uit dezelve zyn op te maaken.

Zie hier de zaak, en tevens eene verklaring van het *instinct*, zoo als 't my voorkomt.

Onze Zenuwen en Zintuigen worden op zekere wyze geroert. Hier op ontstaan zekere gewaarwordingen; welke met eene aangenaamheid of onaangenaamheid gepaard gaan. Op de aangenaamheid nu volgt eene geneigtheid of begeerte; en op de onaangenaamheid ontstaat 'er een afkeer: volgens welke begeerte, of afkeer, wy onze daaden verrigten.

Deeze gesteltheid, die ik met den naam *instinct* bestempele, is in ons gelegt. Hier door worden wy, (indien geen gewigtiger redenen en vooruitzigten ons beletten,) als gedwon-

gen om te eeten en te drinken; waar door de onaangenaamheden van den honger en dorst weggenomen worden; terwyl de aangenaamheid ons tot de omhelzingen, met de sterkste driften, opwekt. Zie hier twee der kragtigste drangmiddelen, die ons aanspooren, om voor onzen onderhoudt en bestaan te zorgen, en ons Geslagt te doen voortduuren. — Dit is ons *instinct:* zoodanig is de aart van ons gewaarwordent Wezen; door den MAAKER aan ons en aan de Dieren gegeschonken; tot onze en hunne behoudenis en welzyn. Zynde deze *instincten*, of ingeschape geneigtheden, welke, op de onderscheiden roeringen der Zintuigen, in ons en de Dieren ontstaan, zoo zeer verschillende, als dat de onderscheiden gesteldheden en behoeftigheden der gevoelige Schepzelen vereischen. Zoo dat ik, met een groot Wysgeer, mag zeggen, GODT is in dezen onze en hunne Leermeester geweest. — Wie ziet hier niet de hooge wysheid en Vaderlyke goedheid van onzen SCHEPPER op het luisterrykste uitblinken?

EP. Gy geeft my eene vry naauwkeuriger bevatting van het *instinct*, dan ik ooit gehad heb.

PL. Zeg nu, ô *Epicuur!* of gy eet en drinkt, of andere willekeurige daaden verricht, zonder gewaarwordingen?

EP. Dan zoude ik tegen myne eige bevindingen aandruissen. — Maar is het dus ook in de Dieren?

PL. Neem 'er maar de proef van: Geeft aan uw Hond een stuk vleesch, of dreigt hem te slaan. Op het eerste zal hy naar uw toekomen, op het tweede zal hy wegloopen.

EP. Dat geloof ik wel. Hy heeft al zoo grooten lust tot het eerste, als afkeer en vrees voor het laatste.

PL. Kan hy lust en afkeer hebben zonder gewaarwording; ja dat meer is, zonder vooruitzigt van het aangenhame en onaangenaame?

EP. Hy handelt volgens zyn *instinct*; en daar door verricht hy alle zyne daaden.

PL. Het eerste sta ik toe: hy werkt volgens zyn *instinct*; dat is, naar de geaartheid die in zyn gewaarwordend en vooruitziende Wezen gelegt is. Doch het tweede, naamelyk, dat hy *alle* zyne daaden door of volgens zyn *instinct* verricht, zulks moet ik u volmondig tegenspreeken; dewyl de bevinding my daar toe dringt.

EP. Kunt gy my dat aantoonen?

PL. Ja dagelyks. Gaat maar morgen namiddag met my, by mynen Buurman.

EP. Verhaal my slegts de zaak, die gy my wilt doen zien.

PL.

PL. Goed; en dit zal genoeg zyn. Zie hier het geval. — Gisteren ging ik myn Buurman bezoeken. Ik trad in zyn Kamer, doch ik vond daar geen levendig schepzel, dan alleen zyn Hond, die op een stoel stond voor de Tafel; op welke een stuk koud gebraaden vleesch lag. Ik wilde den Hond verjaagen; doch hy begon te grommen en zyne tanden te laaten zien. Ik trad te rug, en wagtte eenen geruimen tyd, om te zien, wat hy doen zoude. Een oogenblik daar na kwam de Kat; zy sprong op de Tafel; doch de Hond verdreef haar terstond, met eene groote furie; en kwam, oogenblikkig daar na, zyn voorigen post bezetten, om het vleesch te bewaaken; zonder daar aan te ruiken, veel min daar van te eeten. — Zeg my nu, myn Vriend! of de Hond, in dezen, handelde volgens zyn *instinct?*

EP. Gewis. De Hond stak geen bek naar het vleesch; om dat hy zeekerlyk geen honger zal gehad hebben.

PL. Zulks dagt ik toen ook; doch kort daar na trad de de Meester, die in den tuin geweest was, in de Kamer. Ik vroeg hem, of zyn Hond dien middag, zoo veel gegeeten had, dat hy nu geen lust had tot het vleesch. — Hy heeft nog niets gehad om te eeten, antwoorde myn Buurman. Hier op toonde ik myne verwondering, over het gedrag des Honds. Myn Vriend, dit bemerkende, zeide; Gy moet u daar over niet verwonderen; want ik heb den Hond verboden van het vleesch te eeten, en geboden op het zelve te passen. Dergelyke en veele andere verwonderenswaardige daaden der Dieren kunt gy dagelyks zien.

EP. Dat is alom bekent.

PL. Zult gy nu nog verder zeggen, dat de Hond, volgens zyn *instinct*, gehandelt heeft?

EP. Hy heeft gehandelt, volgens het bevel van zyn Meester.

PL. En het bevel van den Meester was overeenkomende met het *instinct* van den Hond?

EP. Geenzins. Dat te willen stellen, zoude zoo ongerymt zyn, als te gelooven, dat veele niet uitgebreide Weezens te saamkomende, de uitgebreide onindringbaarheid of Lichaamen zouden uitmaaken. Het tegendeel is waar. De Hond heeft gehandelt volgens het bevel van zynen Meester; om dat hy de straf vreesde; welke hy te wagten had, indien hy zyn bevel overtradt.

PL. En die vrees was overeenkomende met zyn *instinct?*

EP. Ja zeeker: want zonder dat, zoude hy gewis van het vleesch gesnoept hebben.

PL. Hy zoude dan, volgens dit zyn *instinct* gehandelt hebben,

ben, schoon de Meester hem niets bevoolen of verboden had?

EP. Zagt wat! dat zeg ik niet.

PL. De Hond heeft tweederlei *instincten*, die tegen elkander stryden: het eerste *instinct* neigt hem om te eeten; het tweede wederhoud hem van te snoepen. Welk *instinct* zal hy nu volgen?

EP. Hy verkiest het laatste; om dat hy zyn Meester veel eer *wil* gehoorzaamen, dan slagen krygen.

PL. Hy heeft dan nog een derde *instinct*, 't geen overeenkomt met zyn *wil*, om te gehoorzaamen aan het bevel van den Meester: of liever, zyn *wil*, tot deze zyne gehoorzaamheid, is ook een zyner *instincten*: want, volgens uw voorgeeven, doet hy *alles* en *alleen* door zyne *instincten*.

EP. Ik merk dat gy met my begint te spotten.

PL. Ik merk dat gy verlegen wordt met uwe *instincten*. —— Hoor, myn goede *Epicuur!* gy besluit van het byzondere tot het algemeene. Ik beken dat de Dieren eeten, volgens hun *instinct*, even zoo als wy doen, als wy hongeren. Maar zy handelen ook rechtdraats tegen hun *instinct*, als zy weeten en voorzien, dat zy, hun *instinct* volgende, met slaagen zullen vergolden worden.

EP. Dat is zoo.

PL. Zeg dan niet meer, in 't algemeen, dat de Dieren alle hunne daaden verrigten, volgens, of door hun *instinct*: want de Hond zelve dwingt u, om over dit uw voorgeven schaamrood te worden, en te erkennen, dat hy het verbod en bevel van zynen Meester gehoord en verstaan heeft. Dat hy een vooruitzicht en vrees heeft gehad van de straf, wegens de overtreding; van welke kastyding hy voorheen niet weinig *gevoel* moet gehad hebben: want zonder dat, zoude hy niet gevreest, nog ontzien hebben, om van het vleesch te proeven. Zoo dat hy zeer wyslyk, de gehoorzaamheid, voor de smerte, verkooren heeft.

EP. ô Doorziende *Plato!* Ik verkies insgelyks het algemeen *instinct*, als mede deze onbezonne stelling, en zo beuzelagtige als tegenstrydige verzinningen ter zyde te stellen, en door de onloochenbaare waarheden der spreekende daaden, die men gestadig door de Dieren ziet verrigten, te leeren, dat zy gevoelen, gewaarworden, geheugen, overleggen, vooruitzien, en met hoop en vrees, vreugde en droefheid, en wat dies meer is, aangedaan worden.

PL. Kan dit alles uit hun Lichaamsgestel voortvloeijen?

EP. Om dit te gelooven, zoude men moeten stellen, dat een bepaald werktuiglyk Konsttuig willekeurige daaden kan verrig-

rigten; en wel zoodanige daaden, die niet alleen afhangen van deszelfs Konstgesteltheid; maar veeltyds regtdraats daar tegen aanloopen: 't geen eene volslaage tegenstrydigheid insluit. —— Dit is dan ook de reden, dat ik de stellingen der gevoelllooze Dieren, en die der gewaande dierlyke of stoflyke gebloede Zieltjes, verder zal aanmerken als onnoozele herssenschimmen; of laat ik liever zeggen, als looze vercieringen, om andere, ongegronde stellingen staande te houden, en het Gemeen te blinddoeken.

PL. Deze uwe aanmerkingen en verwerping der opgenoemde stellingen zyn zoo billyk, als noodzaakelyk; want zoo lange men blyft staande houden, dat de Dieren zien, hooren, rieken, gevoelen, en willekeurige daaden verrigten, zonder dat zy daar toe een onstoflyk, gewaarwordend en denkend Wezen noodig hebben; zoo lange zal men ontbloot blyven van de Waapenen, om uwe Aanhangers, ô *Epicuur!* te bestryden; terwyl men daar en tegen de Godtverzaakers zal ondersteunen.

EP. Ik hoop en vertrouw, ô waarde Vriend! dat myne Navolgers my nu ook zullen volgen, en door de kragt uwer onwederspreeklyke bewyzen, die op de klaarblykenste bevindingen en bondigste redenen gevestigd zyn, even zoo als ik zullen overtuigd worden, en met my erkennen, dat de Dieren, zoo wel als wy, met een onstoflyk gewaarwordend en denkend Wezen begaaft zyn; en dat het Konstgevaarte der Waereld, 't geen met een wonderschakel tot deszelfs werking, bestaan en duurzaamheid samenhangt, geen gewrogt is van een bloot geval, nog van eene kennende en willekeurige magt hebbende Stoffe, die nergens te vinden is".

Natuurlyke Historie, volgens het Samenstel van LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Eerste Deels, Zeventiende Stuk. Te Amst. by* de Erven van Houttuyn 1772. *In groot octavo* 613 *bladzyden.*

IN dit Stuk wordt een gedeelte der Natuurlyke Historie behandeld, dat den onderzoeklust der Liefhebberen, in onze tegenwoordige Eeuw, byzonder tot zig getrokken heeft. 't Betreft naamlyk die voortbrengzels der Natuure, welken men oudtyds veel al tot het *Ryk der Planten* bragt, en waar van men zig thans meerendeels verzekerd houdt, dat ze tot het *Ryk der Dieren* behooren. Tot zulk eene aanmerkelyke verschikking is men, als ieder ligtlyk begrypt, niet gekomen, zonder herhaalde onderzoekingen, en veelvuldige verschillende be-

bedenkingen onder hen, die 't 'er op toeleggen, om de Natuur, in de verscheidenheid van derzelver werkingen, na te spooren. Men vindt 'er, in den aanvang van dit Stuk, een keurig verslag van, het welk ons toont, hoe men trapswyze van ontdekking tot ontdekking, hier in voortgegaan zy; en hoe alles allengskens samenliepe, om den eenen voor, den anderen na, te overtuigen, dat ze waarlyk tot het *Ryk der Dieren* te betrekken zyn. — Onze Autheur, in dat verhaal, dit gevoelen gestaafd hebbende, maakt egter geen zwaarigheid, om die voortbrengzels, met den algemeenen naam van *Zeegewassen* te benoemen: voor zo ver het Lichaamen zyn, die, als Boomen en Planten in Zee groeiende, gevonden worden. Dan hy beschouwt ze tevens als *Dieren*; voor zo ver het duidelyk blyke, dat hier een Dierlyk Leeven plaats heeft; hoe veel overeenkomst 'er ook anderszins met eenige eigenschappen der Planten in te bespeuren zy. —— Onze oplettende Natuurontvouwer verdeelt ze, volgens *Linnæus*, in twee Rangen; onder de benaaming van *Lithophyta* en *Zoöphyta*; doch die van den tweeden rang onderscheidt hy nog nader, in *Zoöphyta* en *Phytozoa*.

De *Lithophyta*, of zogenoemde *Steenagtige Gewassen*, vertoonen zig als Gewassen van Kalk of Steen, maar men heeft ze inderdaad te houden, voor Samengestelde Dieren, welken een Kalkagtigen Grondsteun opbouwen. De *Zoöphyta*, of, gelyk men ze in 't algemeen zou konnen noemen, *Dierlyk leevende Gewassen*, komen oogschynlyk voor als Planten, welken een Dierlyk Leeven hebben, of als Dieren, welken, gelyk de Planten, groeien en deelbaar zyn; en 't opmerkende oog ontdekt hier wel dra Samengestelde Dieren, welken uitbotten op de manier der Planten. Derzelver verscheidenheid nagaande bespeurt men vervolgens zeer klaar, dat deeze laatsten gevoeglykst verdeeld worden, in *Zoöphyta* of *Dierplanten*, die ergens aan vastgehegt zyn; en *Phytozoa* of *Plantdieren*, die zig beweegende verplaatzen; bezittende de eersten eene gedaante van Planten, die een Dierlyk Leeven hebben, terwyl de laatsten in groeijing en deelbaarheid van eene Plantaartige Natuur zyn. — Onze Autheur gaat dit zeldzaame slag van Schepzelen hier onderscheidenlyk na, en geeft ons, ten opzigte van de *Lithophyta*, eene naauwkeurige beschryving van de *Pypkoraalen*, de *Madreporen*, de *Milleporen* en *Celleporen*. Mitsgaders makende de *Zoöphyta* van de *Edele Koraalen*, de *Zeebeesters*, de *Alcyonien*, de *Sponzen*, de *Korstgewassen*, de *Pypgewassen*, de *Koraalmossen* en de *Koralynen*; staande de *Basterd-Polypen*, met de overige *Phytozoa* in een volgend Stuk

na-

nader beschouwd te worden. Men kan hier uit afneemen, dat dit gedeelte, waar in onze oplettende Natuurontvouwer, naar zyne gewoone arbeidzaamheid, alles bygebragt heeft, wat hy ter ophelderinge van dit slag van Bestaanlykheden oordeelde te konnen dienen, voor al niet min merkwaardige byzonderheden behelst, dan een der voorige Stukken. Ter nadere proeve hier van zullen wy, zo uit den rang der *Lithophyta*, als uit dien der *Zoöphyta*, een voorbeeld te berde brengen; en wel in zo verre als het ons de werking van Diertjes zelven uitdrukkelyk doet erkennen.

Van die natuur is, ten aanzien der *Lithophyta*, het berigt van zeker *Pypkoraal*, dat in Oostindie groeit, by Klompen van eenen Vuist tot een Hoofd groot, die uit den ronden plat of met bulten zyn, en uit verscheiden Laagen van fyne pypjes bestaan; waar van onze Autheur het volgende meldt.

„ De zelfstandigheid van dit Zeegewas is eenigermaate Steen- of Schulpagtig, maar van een Purpere of Bloedroode Kleur, byna als die van het Roode Koraal, dat men Pypkoraal noemt. Uit deeze zelfstandigheid bestaan die menigvuldige fyne Pypjes, dunner dan een Stroohalm, welke de Klompen van dit Koraal samenstellen. Deeze Pypjes zyn oogschynlyk, door zekere Middelschotten, die het Koraal overdwars doorloopen, bepaald; en worden 'er als van doorsneeden, loopende, voor 't overige, byna evenwydig, met zekere tusschenruimte van elkander afgezonderd, opwaards. Dus vertoonen deeze Pypjes zig als uit Leedjes bestaande, die van een tot zes Lynen, dat is tot een half Duim en daar over, lang zyn. Men wordt in sommigen een Spuitje gewaar, gelyk in de Nautilussen, dat in een Leedje van het Pypje is, en als uit in elkander gestoken Tregtertjes bestaat. Het Dekzeltje van ieder Leedje heeft zomtyds van boven een klein rond Gaatje, in anderen schynt het geheel geslooten te zyn. Zulke Spuitjes echter hebben niet in alle Leedjes plaats, en gaan ook niet door alle Leedjes heen: zelfs vindt men 'er die niet op elkander sluiten. Ook zyn veele Pypjes geheel zonder Spuitjes. In een Stuk, daar de Leedjes niet meer dan één Lyn lang zyn, vind ik dat een Varkensborstel, wel tot een Duim en daar over, in gaat door sommigen van de bovenste gaatjes, en dus ten minste gepasseerd moet zyn door twaalf Leedjes. In een ander Stuk gaat die Borstel veel verder door. Die Sterswyze sluiting van de Leedjes door het Spuitje, waar de Heer PALLAS van spreekt, word ik niet aan 't bovenste maar aan het onderend gewaar; zynde de Tregterswyze holligheid van boven

 ven

ven met een uitpuilend Dekzeltje, dat een rond Gaatje heeft, gesloten.

„ Deeze Structuur van het Roode Pypkoraal toont blykbaarlyk, dat het van een Dierlyken oorsprong, en door Diertjes gefabriceerd zy. Zeelieden, die het zelve versch gevonden hebben, verhaalen, dat 'er als dan Wormpjes in zyn van eene taamelyke langte, welke uit hunne Pypjes te voorschyn komen, en, op het bespeuren van eenig gevaar, zig ylings weder daar in begeeven. De eenpaarige wydte van de Pypjes maakt het ontwyfelbaar, of dezelven zullen, even als de andere Wormbuisjes, om het Lyf van deeze Wormpjes gegroeid zyn. Deeze Wormpjes kunnen de langte naauwlyks hebben van de geheele Pypjes; hunne langte schynt ook niet aan die der Leedjes bepaald te zyn, en dus zal men de aangroeijing van zo groote Klompen aan een dergelyken voortgang van Schoolen deezer Wormpjes, als waar door de Heer ELLIS de vorming der Zeeheesters tragt te verklaaren, moeten toeschryven ".
—— Ter staavinge van 't een en 't ander, dient nog een Stuk uit des Autheurs Verzameling, waar van hy eene afbeelding met het volgende verslag geeft.

„ De uitwendige Gestalte van dit Stuk is Sponsagtig. Het heeft van onderen een breeden Grondsteun, als van samengevloeide Stoffe, die buiten twyffel tot den eersten aanleg zal gediend hebben. Uit denzelven zyn de Wormpjes, als by trappen, schuins naar boven opgeschooten, en hebben dus Kolomswyze bondels gemaakt van Pypjes, die zig eindelyk sterk verbreeden, en dus als den Kop van een Bloemkool vormen, naar welke het geheele Stuk taamelyk zweemt. Wat de Wormpjes aangaat, hunne dikte evenaart aan de wydte der Strooihalmige Pypjes; sommigen zyn ten minste een Duim lang, en dus zo lang als verscheide Leedjes. In de bovenste ronde Oppervlakte zitten ook nog verscheidene in de Gaatjes, waar uit niet duister blykt, dat het de eigen Wormpjes van dit Koraal zyn, die het zelve op dezelfde manier fabriceeren, als de witte kromme Wormbuisjes geformeerd worden van hunne Wormen. De Pypjes loopen zeer schuins en in allerlei rigtingen, doch volgen meest op elkander. Ik vind van boven omgeveer honderd Openingen in de spatie van een halven Duim vierkant, en dewyl de Oppervlakte, aldaar, ten minste zes vierkante Duimen groot is, zo moeten 'er meer dan twee duizend Openingen van de gedagte Pypjes in die Oppervlakte zyn. Van onderen is 't getal der Pypjes ongelyk kleinder; doch zy zyn daar langer".

Om

Om nu nog een niet min duidelyk voorbeeld uit den Rang der *Zoöphyta* by te brengen, zullen wy ons bepaalen tot eene soort uit het Geslagt der *Pypgewassen*, die te aanmerkelyker is, om dat dezelve, gelyk onze Autheur meldt, de eerste aanleiding schynt gegeeven te hebben, tot het vermoeden, dat sommige Zeegewassen, die men te vooren voor Planten hield, van eene Dierlyke natuur en Dierplanten waren.

„ Men hadt ze, zegt hy, *Verguld Zee-Venus-Hair* genoemd, om dat zy naar dit Gewas ongemeen geleek. De Blommetjes, die op deszelfs Steeltjes zig oogschynlyk vertoonden, bevestigden dit denkbeeld, tot dat de Engelsche Heer LUID, een Dierlyk Merg waarnam in de gedagte Steeltjes, 't welk de gezegde Blommetjes deedt uitgaan, en dezelven weder te rug kon trekken. Zie hier wat 'er de Heer JUSSIEU van zegt.

„ Het is niets anders dan een Bondeltje van verscheide Vliezige Buisjes of Pypjes, die redelyk styf zyn en geelagtig, wier langte, in de grootsten die ik waargenomen heb, van omtrent vyf of zes Duimen, en de dikte van eene Linie was. Men kon ze naauwlyks beter dan by strooitjes vergelyken, die met de onderste Enden digt samengevoegd waren, en met de bovenste van elkander afweeken. Men vondt ze gehecht aan Oesterschulpen of aan Klippen, en somtyds kwamen dergelyke Pypjes daar op enkeld voor, staande van elkander af. Alle dergelyke Pypjes, frisch uit de Zee gehaald zynde, hadden de bovenste Opening gestopt met een donker rood Lighaam, dat ondoorschynende was, en de Pypjes zelf waren met een rood Vogt gevuld. Doende dan weder op staande voet dergelyke Bondeltjes in Zeewater, zo zag men het Lighaam, dat de Opening sloot, zig verheffen, en uitkomende de gestalte aanneemen van een rond roodagtig Kopje, 't welk allengskens grooter wierdt, zig uitbreidde en opwaards uitstrekte. Vervolgens wierdt men 'er verscheide lange Hoornen, die dun en wit waren, aan gewaar. Deeze spreidden zig als straalen uit, in eenen Omtrek, welke dit Hoofdje in twee byna gelyke deelen scheen te scheiden. Het bovenste gedeelte, dat zig als dan ontbloot bevindt, is eenigermaate Kegelagtig, uitloopende in een menigte van Vleeschkleurige Hoorntjes, die korter en dunner dan de voorgaande zyn. Men neemt ze nu eens waar, tot een soort van Kuif verzameld zynde; dan digter by een, gelyk de Haairtjes van een Penseel, of ook van elkander afwykende, en in 't midden eene holligheid laatende, die in de bodem een zeer kleine Opening heeft. Het andere gedeelte, onder den eerstgemelden

Kring

Kring van Hoorntjes, is half Klootrond, en wordt onderſchraagd door een dunnen Cylindriſchen Grondſteun, wiens End vast is aan de Opening van een Pypje.

„ De Heer JUSSIEU hieldt deeze Lighaampjes voor een ſoort van Polypen, en werdt in dit denkbeeld nader bevestigd, doordien zy allen verdwynen, of in hunne Pypjes kruipen, zo dra men 'er het Zeewater aan ontneemt, of het Water te ſterk beweegt, of ze door 't aanraaken benadeelt. „ Indien het Water, zegt hy, waar in men ze bewaart, aan 't bederven ſtaat, dan verlaten zy haare Pypjes en vallen uitgeſtrekt neder op den bodem van het Glas." „ Allen zyn zy niet even groot: de grootſten waren ongevaar een zesde Duim dik, en de Hoorntjes ieder byna een half Duim lang: zynde de langte van haar Lighaam een Kwartier Duims."

De Heer ELLIS, die even 't zelfde aan de Engelſche Kusten gevonden hadt, als de Heer JUSSIEU aan die van Normandie, noemt het zelve *Buisagtig Korallyn, dat naar de ſteeltjes van Haverſtroo gelykt.* „ Het ryst op, zegt hy, van kleine Wormagtige figuuren, waar van veelen door elkander geweven groeijen, ziende 'er uit als de Darmen van kleine Dieren. Van deezen ſtaat verheffen zy zig in onderſcheide Pypen, van vyf en zes Duimen lang, vol zynde met een dik roodagtig Vogt. Op derzelver Toppen vertoonen zig de Polypen met gepluimde Kuiven. Gedroogd zynde gelyken deeze Polypen naar Haver-Strooitjes, waar de Leedjes afgeſneeden zyn."

Men voege hier by nog de opmerkzaame waarneeming van den Heer BOMME, met opzigt tot eene andere ſoort van Pypgewas, die hem gelegenheid gaf om de manier der groeijinge van zulke Polypen na te gaan.

„ Hy ontdekte, zegt onze Autheur, in een Pypgewas, dat hy in Oktober des jaars 1768 gevischt, en den Winter over in een Glas met Zeewater bewaard hadt, in 't volgende Voorjaar, een nieuwe uitbotting van Polypen. Hy bevondt, dat zy ſomtyds uit den top der oude Pyp, doch dikwils aan derzelver zyde voortkwamen. Altoos vertoonde zig eerst de Bloem of Polypus, en verder allengs de ſteel of ſtaart daar van. De Polypus was beſlooten in een Vlies, even als de Vrugt der Dieren in het Amnion, of eene Bloem in zyne Kelk; welk Vlies, als het Peeragtig Lighaam uit de Buis gebooren is, vervolgens openſcheurt, en uitgang aan den Polypus verleent, waar van doorgaans de Armen zig eerst vertoonen. De Polypen zyn Roozekleurig of Incarnaat rood, doch derzelver ſtaarten, die zomtyds wel de langte van een Duim hebben, op de Enden der Pypagtige ſteeltjes, of aan derzelver zyden zit-

zittende, waren wit, en staken dus aanmerkelyk af, by de bruinagtig geele kleur van de steeltjes.

„ Uit zyne Waarneemingen maakt die Heer het besluit op, dat dit Pypgewas, na eenigen tyd te hebben gebloeid, de Polypen afschiet en verdwynen laat; dan, na negen of tien Dagen rustens, wederom nieuwe Polypen voortbrengt, welke drie of vier Dagen tot hunnen vollen bloey noodig hebben, en in dien staat van bloeijen omtrent een en twintig Dagen stand houden, dan weder afvallen met gelyke ruste en hervatting van nieuwen bloey, ten minsten driemaal in één Somer Saisoen. In den Winter bevindt zig de Plant zonder Polypen, welke vroeg in 't Voorjaar zig op nieuws daar aan openbaaren."

Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk. Door JOSEPH BARETTI, *Secretaris der Buitenlandsche Correspondentie van de Koninklyke Academie der Schilder- Beeldbouwen Bouwkunde te Londen. Naar de derde Uitgave uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel. *Te Harlingen by* F. van der Plaats *en* Junior, 1773. *Behalven het Voorwerk* 168 *bladz. In gr. octavo.*

SChoon de liefde tot het Vaderland allen Menschen van natuure eigen is, en de meesten alleen agting hebben voor de Zeden, Gewoonten en Gebruiken in het zelve aangenoomen, en die van alle andere Landen met medelyden of verägting beschouwen; bespeurt men nogthans eene algemeene begeerte, onder de bewooners van genoegzaam alle beschaafde landen, by welken eenige lust tot onderzoek heerscht, na de kennis der Gesteldheid, Voortbrengzels, Inwoonders, Zeden, enz. van vreemde Gewesten. Zonder thans te onderzoeken, uit welke oorzaaken deeze begeerte in 's Menschen hart ontstaa, zullen wy nu alleen aanmerken, dat dezelve, behoorlyk voldaan wordende, niet weinig toebrengt om ons leeven te veraangenaamen, en den kring van ons bestaan, dat anders aan een eng bestek bepaald is, merkelyk uit te breiden. Van hier, dat, behalven wel uitgevoerde Geschiedenissen, de Reisbeschryvingen doorgaans, ook van onze Landgenooten, gezogt en geleezen worden.

Dusdanige Schriften, met getrouwheid opgesteld zynde, doen den Leezer zich in andere Waereldoorden verplaatzen, en zonder iets, dan misschien door eene medelydende ge-

waarwording, van de menigvuldige ongemakken te gevoelen, aan welke de arme Reiziger niet zelden was bloot gesteld, beschouwt hy het merkwaardigste, en het geen in ieder land de opmerking der Vreemdelingen 't meest verdient.

De *Reize*, welke wy thans voor ons hebben, durven wy, als ten zulken oogmerke dienstig, onzen weetgraagen Landgenooten vrymoedig aanpryzen. De Schryver daar van, gelyk de Tytel uitwyst, is de Heer JOSEPH BARETTI, hier te lande reeds bekend, door een ander niet min leezenswaardig Werkje: *De Zeden en Gewoonten van Italien beschouwd*. Het Werk, dat thans in IV bykans even groote Deeltjes het licht ziet, en van welks eerste Deel wy nu een nader berigt zullen geeven, behelst eene Reize van *Londen* na *Genua*, door de Koninkryken *Engeland*, *Portugal*, *Spanje* en *Frankryk*. Ten aanzien der inrigtinge, wykt de Autheur af van den gewoonen trant der Reisbeschryvingen; hy deelt zyne befigten mede door middel van Brieven, welke hier voorkoomen, als doorgaans ieder avond, naa het volbrengen eener dagreize, uit zyne Herberg geschreeven, en ingerigt aan zyne Broeders te *Turin*, zyne Geboortestad. De manier van reizen van den Heer BARETTI gaf aanleiding tot deze schryfwyze, als die zelden veele dagen agteréén op de zelfde plaats vertoefde, maar als een Reiziger, dat is, als iemand die met zyne Reize alleen ten oogmerk heeft, zich van de eene Stad of plaats na de andere te begeeven, de bovengemelde Koninkryken door trok. Men ontmoet hier dus niet zeer uitvoerige beschryvingen van pragtige Gebouwen, Paleizen, Kerken, enz. de Schryver vermydde dit om niet in den gewoonen misslag der Reizigers te vervallen, die niet zelden als iet nieuws en onbekends beschryven, het geen anderen voor hen reeds dikmaals gedaan hebben: het zyn de Zeden en Gewoonten der Landen, de Karakters der Inwoonders, op welke hy inzonderheid des Leezers aandagt doet vestigen; doormengende alles met een meer of min zaaklyk berigt van het gene hy elken dag merkwaardigs gezien hadt, of hem gebeurd was; bevlytigende zich dus, zo als hy in de Voorrede zich uitdrukt, om zyne Leezers eenigermaate met hem te doen reizen; hen te doen zien het geen hy zag; te hooren het geen hy hoorde; te gevoelen het geen hy gevoelde, en zelf te denken en zich te verbeelden, het geen hy dagt en zich verbeeldde. De menigvuldige weetenswaardige byzonderheden, hier voorkoomende, worden veraangenaamd door eenen vrolyken en vloeibaaren schryftrant, geestige slagen en gepaste aanmerkingen. Dus deeze *Brieven* van elk, die smaak heeft

heeft in deeze soort van schriften, tot eene nuttige en aangenaame verpoozing van gewigtiger bezigheden, met vermaak zullen geleezen worden.

Schoon de Schryver zyn Verhaal noemt een *Reize door Engeland*, *Portugal*, *Spanje en Frankryk*, gaan, egter, zyne berigten minst over het eerst- en laatstgenoemde Koninkryk, het breedst stil staande op de twee andere Ryken; deels om dat men *Engeland* en *Frankryk* overäl, doch *Spanje* en *Portugal* niet zo algemeen, beschreeven vindt; deels, om dat hy, in vergelyking, slegts een klein gedeelte dier Koninkryken is doorgetrokken. De Heer BARETTI naamlyk vertrekt van *Londen*, te land met de Postkoets, door *Exeter*, *Plymouth* en eenige tusschen beiden geleegene Steden en Dorpen, na *Falmouth*, en houdt zich in de eerstgemelde Stad twee, in de andere drie dagen op, elken dag een berigt geevende van het merkwaardige, dat hy gezien of gehoord hadt. Te *Falmouth* gaat hy te scheep in een Pakket-Boot, welke van daar op vastgestelde tyden op *Lissabon* vaart. Vervolgens ontmoet men ettelyke Brieven, in eenen aangenaamen trant de voornaamste ontmoetingen op Zee meldende, en eene beschryving geevende van des Autheurs leevenswyze in de Pakket-Boot. Naa eene Reize van acht dagen eindigt deeze Zeetogt, en zet de Schryver gelukkig voet aan land te *Lissabon*. Hier houdt hy zich ruim veertien dagen op, meldt eenige byzonderheden wegens de Stad en haare Inwoonders, geeft een berigt van etlyke Godsdienstige gestigten in de nabuurschap geleegen, doet een kleinen uitstap na het Dorp *Mafra*, beroemd om het pragtig Gebouw, bestaande uit een Kerk, Koninklyk Verblyf en Klooster, door JOANNES DEN V, Vader van den thans regeerenden Koning, gestigt, en neemt eindelyk in den drie en dertigsten, zynde den laatsten Brief van dit Eerste Deel, zyn afscheid van Lissabon, om vervolgens zyne Reize te land na Spanje's Hoofdstad Madrid voort te zetten.

De aart deezes Werks laat dus niet toe om een aaneengeschakeld Uittrekzel van het zelve mede te deelen. Om evenwel onzen Leezeren de uitvoering en 's Mans schryfwyze een weinig nader te doen kennen, zullen wy den *Twintigsten Brief* bybrengen, bevattende een berigt wegens de Uitwerkingen der altoosgedenkwaardige allerverschriklykste Aardbeevinge, op den 1 November 1755 voorgevallen, die zich van het Noorden Zuidwaarts in eene rechte lyn genoegzaam rondom den gantschen Aardbol uitstrekkende, haare woede, inzonderheid te Lissabon en daaromstreeks, schynt ge-

geoeffend te hebben; als mede hoedanig deeze Stad zich in September 's jaars 1760 nog vertoonde. Dus schryft hy.

„ Ik heb nu op myn gemak de puinhoopen van Lisfabon bezogt, en 'er is nu een verschriklyk onuitwischbaar beeld in mynen Geest gedrukt! Maar verwagt niet van my zulk eene beschryving van deeze Puinhoopen, als u zelf een onvolmaakt denkbeeld van dat beeld kan geeven. Zodanig een tooneel van schrikverwekkende verwoestingen kan door geene woorden uitgesproken worden; geene woorden ten minsten, welke ik met mogelykheid zou kunnen te samenvoegen; en het is de daadlyke beschouwing alleen, die een gelykmaatig denkbeeld kan geeven van de ramp, welke deeze Stad heeft geleeden van de altoos merkwaardige Aardbeeving.

„ Zo veel ik kan gissen, naa dat ik den gantschen morgen en den geheelen voormiddag met het bezigtigen deezer puinhoopen ben bezig geweest, is 'er zo veel van Lisfabon verwoest als genoeg zyn zoude om eene stad te bouwen meer dan tweemaal zo groot als *Turin* (*). In zulk eene ruimte is niets anders te zien dan groote hoopen Puin, uit welke, op ontelbaare plaatzen, zich verheffen de elendige overblyfzels van verstrooide Muuren en gebrokene Pilaaren.

„ In eene straat, welke volle vier mylen in de lengte is, heeft naauwlyks een eenig gebouw den schok wederstaan: en ik zie aan de bouwstoffen onder de puinhoopen, dat veele van de huizen in die straat groot en pragtig moeten geweest zyn, en doormengd met kostbaare Kerken en andere openbaare gebouwen; ja, aan de menigte Marmer, aan weerkanten verspreid, blykt duidelyk, dat ten minsten een vierde gedeelte dier straat geheel van Marmer gebouwd was.

„ De woede der Aardbeevinge (indien ik het woede mag noemen) schynt zich voornaamlyk tegen die lange straat gekeerd te hebben, naardemaal genoegzaam elk gebouw aan beide zyden eenigermaate met den grond gelyk is; terwyl in andere oorden der stad veele huizen, Kerken en andere gebouwen zyn staande gebleeven; doch allen zo deerlyk gehavend, dat ze niet zonder zwaare kosten kunnen herbouwd wor-

(*) *Turin*, een versterkte stad in Piemont, en de verblyfplaats van den Koning van Sardinie, is weinig meer dan een myl in de lengte, gerekend van de Po-Poort na de Susa-Poort, en niet wel zo lang van het Koninglyk Paleis tot aan de Nieuwe-Poort. Lisfabon is (of was) van de Alcantara-Poort tot aan het Slaaven-Bad omtrent vier mylen lang, en doorgaans anderhalf myl breed.

worden: ja, 'er is door de gantsche stad niet één gebouw, van welk een naam ook, dat geene zigtbaare kentekens draagt van de yslyke schuddinge.

„ Ik kan niet in eene geregelde orde gewag maaken van alles, 't geen my deezen dag heeft getroffen, maar zal het zo goed voorstellen, als myne overkropte denkbeelden zullen toelaaten. Myn gantsche lichaamsgestel beefde, wanneer ik op deezen of geenen hoop puin klom. Wie weet, dagt ik, of ik nu niet staa recht boven 't een of ander verminkt lichaam, 't welk eensslags onder deezen hoop wierdt begraaven! Den een of anderen waardigen Man! De eene of andere schoone Vrouw! Het een of ander hulploos Kind! Een geheel Huisgezin misschien! — Vervolgens had ik het gezigt van een vernielde Kerk! Beschouw hier Muuren instortende! Het Dak en de Koepel te gelyk nedervallende, en honderden en duizenden van allerleien ouderdom, van allerleie rangen en staaten verpletterende! Dit was een Klooster: hier stondt een Vrouwen-Klooster: daar was een Collegie: daar een Hospitaal! Laat uwe gedagten gaan over geheele Genootschappen in een oogenblik verlooren gegaan! Het yslyk denkbeeld omsingelt my aan alle kanten met onweerstaanbaaren aandrang.

„ Terwyl ik dus over deeze puinhoopen zworf, vatte eene bedaagde Vrouw my met eenige heftigheid by de hand, en na eene plaats digt by ons wyzende; hier, Vreemdeling! zeide zy, ziet gy dien kelder? Het was eens alleen myn kelder; maar het is nu myne woonplaats, om dat my niets anders is overgebleeven! Myn huis stortte in terwyl ik 'er in was, en in deezen kelder wierd ik negen gantsche dagen door de puinhoopen opgesloten. Ik moest van honger zyn gestorven, had ik niet eenig onderhoud gevonden in de Druiven, die ik aan de zoldering had opgehangen. Ten einde van negen dagen hoorde ik menschen boven myn hoofd, die in het puin zogten. Ik schreeuwde zo hard als ik konde; zy namen het puin weg, en haalden 'er my uit.

„ Ik vraagde haar, welke haare gedagten waren in dien jammerlyken toestand; welke haare hoop, welke haare vrees? Ik had geene vrees, zeide zy. Ik smeekte om den bystand van den H. ANTHONIUS, die myne Bescherm-Heilige was van myne geboorte af. Ik verwagtte myne verlossing ieder oogenblik, en maakte 'er vasten staat op. Maar, helaas! ik wist niet waar om ik bad! Het zou voor my veel beter geweest zyn, dat ik terstond was gestorven! Ik kwam 'er ongekwetst uit: doch wat betekent het eene korte poos langer te leeven in zorgen en in gebrek, en zonder een leeven-

den Vriend! Myn gantsche Geslagt is omgekoomen! Wy waren in alles dertien sterk: en nu — niemand dan ik alleen!

Hoort nog eene andere verlossing, niet minder zeldzaam. Zeker Heer reedt in zyn Kales langs eene soort van Terras, gemaakt op den kant van eene verhevenheid, die over de geheele stad ziet. De verschrikte Muilezels sprongen, op de eerste schudding, van die hoogte af. Zy en de Voerman bleeven op de plaats dood, de Kales brak in stukken, en nogthans kwam de Heer 'er ongekwetst af.

„ Maar 'er zoude geen einde zyn aan het verhaal der vreemde voorvallen, welke veelen op dien verschriklyken dag overkwamen. Ieder mensch, dien gy ontmoet, heeft 'er twintig te verhaalen.

„ De Koning hadt twee Paleizen te Lissabon, maar ze zyn beiden vernield. Nogthans is niemand van de Koninklyke Familie omgekoomen. Zy waren pas van Lissabon na *Bellem* (*) vertrokken, en bevonden zich gelukkig op een plaats van den weg, alwaar geen huis naby was. Waren zy een quartier uurs langer te Lissabon gebleeven, of een quartier uurs vroeger te Bellem aangekoomen, zouden zy waarschynlyk omgekoomen zyn, naardemaal het Koninklyk Paleis te Bellem insgelyks voor het grootste gedeelte vernield wierdt. De Koning, de Koningin, de Prinsessen, en allen die hen verzelden, waren genoodzaakt zich neer te slaan in een Tuin en in de nabuurige velden: en ik kan niet nalaaten te melden, dat de Britsche Gezant, die ten deezen tyde aldaar was, aan zyn Hof schreef, dat hy, vyf dagen naa de Aardbeeving, te Bellem kwam om zyne opwagting by hen te maaken, maar dat de Koningin hem hadt doen weeten, dat zy hem niet konde ontvangen, vermits zy zich in eene Tent onthieldt, en niet in staat was om gezien te worden. Verbeeldt u, welke de elende van het Volk moet geweest zyn, daar zelf de Koninklyke Familie zo veel leedt.

„ Doch ik moet niet vergeeten een woord te melden van den algemeenen Brand, die op de Aardbeeving volgde. Gy weet, dat dit ongeluk gebeurde op Aller-Heiligen dag, te tien uuren in den voormiddag; dat is, toen alle de keuken-vuuren waren ontstooken tegen het middagmaal, en alle de Kerken verlicht ter eere van dien dag. De vuuren in de keukens, en de lichten in de Kerken rolden tegen de brandbaare stoffen, welke zy

(*) *Bellem* is een Stad of Dorp, omtrent drie mylen van Lissabon, alwaar de Koning en de Koninklyke Familie het beste gedeelte van 't jaar doorbrengen.

zy noodwendig in hunnen weg moesten ontmoeten, en de verwoeste stad stondt oogenbliklyk in brand. Lisſabon wordt van water voorzien door middel van waterleidingen; maar de waterleidingen wierden verbryzeld door de ſchudding: zo dat 'er weinig of geen water by de hand was. Doch al ware het 'er in nog zo grooten overvloed geweest, nogthans zou de ſtad van de verbranding niet bevryd zyn gebleeven, om dat ieder een na de velden en andere opene plaatzen (†) vlugtte: en dus wierdt 'er meer ſchade veroorzaakt door het vuur dan door de Aardbeeving zelve, vermits het alles, wat de menſchen in hunne huizen hadden, verteerde, 't welk anders voor een groot gedeelte uit de puinhoopen hadt kunnen opgedolven worden, indien het door het vuur niet ware verteerd geworden. Welk een ſchouwſpel voor drie honderd duizend menſchen, hunne huizen op een en den zelfden tyd te zien verbranden!"

(†) De Heer CLARK zegt, dat, op de eerſte ſchudding van den grond, het volk „in de Kerken drong". Hoe konde hy gelooven die hem dit zeiden? Hy zegt insgelyks, dat flegts „een vierde gedeelte", van Lisſabon door de Aardbeeving verwoest wierdt: Indien hy de puinhoopen hadt bezogt, zoude hy gezien hebben, dat het meer dan twee derde deelen was. Ik hoop, dat hy 't my niet kwalyk zal neemen, dat ik nog eenige misſlagen meer verbetere, wanneer ik van Toledo en Madrid koom te ſpreeken.

Gedichten van ROELOF ARENDS, *Medelid van het Dichtlievend Genootſchap in 's Gravenhage. Te Dordrecht, by* H. de Haas 1772. *Behalven de Opdragt enz.* 382 *bladzyden in quarto.*

EEne Verzameling van Mengeldichten op gewyde en ongewyde onderwerpen; waar onder een aantal van Verjaar- Bruiloft- en Lofdichten, en ten laatſte eenige Fabelen en Navolgingen. Eene ſterke zugt voor de Poëzy ſchynt den Dichter van jongs af bezield te hebben; dit heeft hem by veelvuldige gelegenheden de pen doen opvatten, hem bekwaam gemaakt, om zyne gedagten in een vloeibaar rym te brengen, en dezelven gemeenlyk met nadruk voor te ſtellen. Zie hier zyne *Verdediging van het Tooneel.*

Zoo agtbre Vadren, laat Thalye en Melpomeen
Met onbedwongen zwier onze aandagt lieflyk ſtreelen!
Niets ſcherpt den geest meer op dan 't ſlegtende tooneelen;
Ter bake en ſpiegel van alle ongeregeldheên.

Een slemper houde het met Bachus en Sileen;
Een vrek kies vuil gewin, een dobbelaar het spelen,
Een vuige ziel zoeke in wellustige bordeelen
De snoode Dartelheid, die vleijende Sireen.

Ik zie dit alles aan met doodelyk afgryzen.
Een zigtelyk vermaak is evenwel te pryzen;
Ja, dit stemt Kato zelfs; al kryt een huichelaar:

't Verwildert ons gemoed door zondige vermaken,
Men schroom den drempel dier verleiding aan te raken.
De man heeft spyt, men zit daar somtyds hem in 't hair.

Om hier by ook nog een zyner Fabelen ter proeve te geeven, zullen wy die van den Vos en de Leeuwin onder 't oog brengen.

Zyt niet te los en vaardig in 't besluiten:
Gewigtige bedryven moeten buiten
Diep overleg niet worden onderstaan.
't Is ras genoeg, is 't wel genoeg gedaan.
Een groot ontwerp moet rypen wil het slagen,
Of gy zult van een misdragt u beklagen.

De Vos verweet de moedige Leeuwin,
Dat zy, zoo traag in 't kinderteelen, min
Dan eenig dier op vrugtbaarheid kan roemen.
Zoo is het (zei ze) ik wil het niet verbloemen;
'k Ben in dit stuk ligt van de minste soort:
Maar, spyt uw hart, ik breng ook Leeuwen voort.

Register der twaalf eerste Deelen van de Holl. Maatsch. der Weetenschappen te Haarlem, op derzelver verzoek opgemaakt, door J. F. MARTINET, *A. L. M. Ph. D. Lid der Hollandsche Maatschappye en Bedienaar des Godlyken Woords te Edam. Te Haarlem, by* J. Bosch 1773. *In groot octavo* 146 *bladzyden.*

DIt met oordeel opgestelde Register is van zeer veel nuttigheid, voor de bezitters van dat uitgebreide Werk. Het verleent hun niet alleen eene gereede aanwyzing van de hoofdzaaken, in dit Werk ontvouwd, die zomtyds, wanneer men 't een of 't ander begeerde na te zien, niet dan met merkelyke moeite te zoeken waren; maar 't geeft hun tevens een beknopt voorstel van den inhoud der gewigtigste Verhan-

handelingen aan de hand; waar door derzelver beloop en voornaamste byzonderheden beknoptlyk aangeweezen worden. Men heeft des rede om den arbeid van den Eerwaarden *Martinet* hier aan besteed, die waarlyk niet gering geweest is, danklyk te erkennen. Voorts is 'er nog bygevoegd een afzonderlyk Tytelblad, betreffende de *Waarneemingen op den Huize Zwaanenburg*; waar van de Liefhebbers zig konnen bedienen, ter geschikter zamenvoeginge dier Waarneemingen, om ze dus op zig zelven te gereeder by elkander ter hand te hebben; dat niet ongevallig is.

Beschryving van een uitmuntend Kunststuk van Papier, verbeeldende de beroemde St. Pieters Kerk te Rome. Te Amsterdam, by M. Magerus 1771. *In groot octavo 48 bladzyden.*

EEn handig Kunstenaar heeft ondernomen, een der beroemdste Gebouwen van geheel Europa, de alom beroemde St. Pieters Kerk te Rome, in een Papieren Model te vervaardigen; en men geeft 'er in dit Stukje eene naauwkeurige beschryving van. Het Model is in alles eene zeer naauwkeurige navolging van dat Gebouw, niet alleen uit- maar ook inwendig; en dus niet slegts van deszelfs geheelen opstal, maar tevens van deszelfs byzondere deelen. De Kunstenaar bouwt, om zo te spreeken, dat Gestigt van deel tot deel voor 't oog van den aanschouwer; doet hem het merkwaardige van ieder gedeelte op zig zelve bezigtigen, en vaart voort met dien arbeid, tot dat het Gebouw zig, in alle deelen voltrokken zynde, in zynen verwonderenswaardigen luister vertoont. Volgens de daar in waargenomen Meetkunde ziet men alles in de uiterste evenredigheid met het Origineel, dat 160 maal verkleind is geworden; en dit verkleinde namaaksel staat op een houten Tafel, lang 130 duim Rhynlands en breed 58½ duim, waar van de bovenste Oppervlakte met wit papier beplakt is, om een gedeelte van den vloer, of den grond van Rome te verbeelden. De hier van gegeeven beschryving verleent ons een beknopt berigt van alle de byzondere Stukken, waar uit dit Papieren Model te samen gesteld wordt; met eene nevensgaande melding van de voornaamste merkwaardigheden, die in 't binnenste te beschouwen zyn. —— Gelyk dat pragtige Gebouw, in 't Origineel, het oog aller Vreemdelingen, te Rome, ten kragtigste tot zig trekt; zo is ook dit Namaaksel, volgens deeze beschryving, aller opmerkende beschouwinge overwaardig; zelfs van dezulken die het Origineele te Rome gezien hebben; te meer, daar ze verscheiden byzonderheden van het zelve, nu nader van naby, en in een helderer licht, met meer naauwkeurigheid kunnen bezigtigen. De Liefhebbers der Bouwkunde, en allen die vermaak scheppen in 't

zien van trotsche en fraaie Gestigten, worden hier door derhalve ten kragtigste uitgelokt, om dit Papieren Kunststuk met opmerkinge te beschouwen. En buiten dit is deeze Beschryving der leezinge en bewaaringe waardig; nadien ons dezelve een geregeld bouwkundig verslag geeft, van de voornaamste byzonderheden, welken omtrent dit weezenlyke Meesterstuk der Bouwkunde boven al aanmerking verdienen. Om den Leezer hier in te beter te gemoet te komen, heeft de Opsteller van dit Berigt meermaals, by de opgegeeven voetmaat in 't klein, ook de waare groote maat gevoegd; en die afmeetingen nu en dan vergeleeken, met de grootte van deeze of geene plaatsen en gebouwen der Stad Amsterdam; 't welk in verscheiden gevallen van dienst kan zyn.

USONG, *Oostersche Geschiedenis; geschreeven door den Heer* Baron van HALLER, *Heer van Goumoens le Jux, President van de Koninglyke Maatschappy van Gottinge enz. enz. enz. Uit het Hoogduitsch vertaalt. Te Rotterdam, by* H. Beman *en* Bennet *en* Hake 1773. *In groot octavo 266 bladzyden.*

MEn vindt in dit verhaal der Geschiedenisse, van den beroemden *USONG*, die met het afloopen der vyftiende Eeuwe over Persie heerschte, de schets der Regeeringe van eenen by uitneemendheid dapperen, verstandigen en deugdzaamen Vorst, die, in 't midden van 't najaagen van den Roem, het Welzyn des Volks bestendig in 't oog hield. Dit Staatkundige verslag is doormengd met Liefdensgevallen, die het verhaal verleevendigen; mitsgaders met byzondere ontmoetingen, welken verschillende characters van Menschen ontvouwen; waar door de opmerkzaamheid des Leezers nog te meer gaande gehouden wordt. Verschillende soorten van Leezers konnen het dus met genoegen in een ledig uur doorbladeren, en zullen 'er verscheiden opmerkingen in ontmoeten, die hunne nadenking verdienen. Tot een staaltje van die natuur strekke het volgende korte berigt der lotgevallen van den Chineeschen Mandaryn OEL-FU; welke aan 't Hof van USONG gekomen was, in 't gezelschap van den Bewindsman, die USONG, (gehuwd met de Dogter van LIEVANG, een Chineeschen Onderkoning,) de tyding bragt van 't overlyden van deezen zynen Schoonvader.

„ Het was, zegt onze Schryver, (die OEL-FU beschryft, als een geleerden Mandaryn, die arm scheen, en een der afstammelingen van CONFUCIUS was,) zoo zeldzaam, een Chinees aan een vreemd hof te zien, dat USONG welhaast den Mandaryn ontdekte, en iets in hem vond, dat hem verlangen deed een gesprek met hem te hebben. In een dier avonden, welke USONG met zyne vrienden doorbragt, vroeg hy den vreemdeling, wat hem had konnen aansporen een zoo beschaafd Vaderland te verlaten en de rust te zoeken in een Land, 't welk hy voormaals als barbaarsch had moeten beschouwen.

„ In geen Land daar USONG heerscht kan barbaarsheid plaats hebben, antwoordde OEL-FU. Ik ben van *Kio-fo*, het Vaderland des wyzen Man's, in de Provintie van *Schangton*. Ik werd tot de wetenschappen opgebragt, en doorliep de gewone Clasfen. Indien de Keizer, vervolgde hy (zich zeer nederig buigende) verlangt myne geschiedenis te weten, bid ik hem my te oorloven dezelve met eene volkome vryheid te verhalen.

„ De taak, die men my gaf, kwam my altoos te ligt voor, en de ondervragingen niet moeilyk genoeg. Om tot de kennis te komen daar ik naar reikhalsde, zou ik geerne in een uur gedaan hebben, het gene men van my in een jaar vorderde. Ik deed myn best om de twaalf plichten te volbrengen, en door veel lezens werd ik van deze waarheid overtuigt, dat 'er niets boven de deugd te stellen is, welke alleen tot het geluk leid. Al vroeg vatte men van my een goed denkbeeld op; maar 't viel my moeilyk om my voort te zetten. Als 'er een plaats open viel in het bestier der fraaije letteren, zeide men dat ik een Starrekundige was; viel 'er een open in de regeering, dan weder was ik een Dichter: eindelyk werd 'er iemand vereischt bekwaam om de plaats van Mandaryn der wetenschappen te vullen in eene Provintie zeer ver van de myne afgelegen; ik kende 'er niemand en werd 'er heen geroepen. Ik verdubbelde myne pogingen om het verlangen van den ZONG-TU te voldoen. Ik werd tot rechter over de boeken aangestelt; en gelast te lezen, uittrekzels te maken en de geschriften, die ik goedkeurde, met een teeken te onderscheiden. Ik trok een blauwe kring om den naam des Schryvers, wiens werk my mishaagde, en een roode om dien des Schryvers die myne goedkeuring had.

„ Ik deed alles wat in myn vermogen was om niemant te beledigen; uit menschelykheid was ik spaarsaam in 't gebruik van 't blaauwe penceel, en doorgaans bediende ik my meer van het roode dan ik ten strikste moest gedaan hebben. Welhaast wist men dat ik de Keurmeester der boeken was, waar op alle de Geleerden een samenzweering tegen my maakten. Ik werd overladen met verantwoordingen, met tegenstrydigheden, met schimpschriften; met één woord ik werd geplaagt dat ik byna bezweek. Een myner vrienden gaf my den raad het penceel geheel en al te laten varen, of de blaauwe kleur niet meer te gebruiken. Ik koos het eerste en ik was gelukkig; de ZONG-TU, die my de bediening toevertrouwt had, had reeds het besluit genomen om 'er my van te ontheffen. Hy vleidt, zeide de ernstige grysäart, en vergeet wat hy het algemeen welzyn schuldig is.

„ Ik begaf my naar eene andere Provintie, daar men my een zeer geschikt ampt beloofde; doch de Bonzen verhieven zich tegen my. De ZONG-TU was hen toegedaan. Die mensch, riepen zy, gelooft in geene Goden. Op deze wyze zag ik myn hoop verdwynen. De Bonzen verwekten duizende lasteringen tegen my.

„ Ik troostte my, om dat alle die beschuldigingen ongegrond waren. Ik kwam te *Tokien*, daar de Bonzen zeer gehaat zyn. De ZONG-TU

plaatste my onder zyne vrienden, en ik bragt met hen de avonden aangenaam door; hy geloofde nogthans niet in den TIEN. Volgens zyn begrip was 'er geen opperste rechter over de menschen; geen onderscheid tusschen goed en kwaad. Hy meende dat ik tot den aanhang van LAOKIUN behoorde; maar dewyl ik voor hem niet verbergen wilde, dat ik een aanbidder van TIEN was, verloor ik ook deze plaats. De ZONG-TÚ was laag genoeg om in hevige bewoordingen uit te varen, schoon hy nooit myne schriften gelezen had.

„ Ik kwam te *Pekin*, daar men my in de zaken van den Staat gebruikte, en papieren van het grootste belang toevertrouwde; ik werd belast de rechten te verdedigen welke het Ryk had op de Eilanden *Liu ku*, daar NIPPON eisch op maakte als aan zich toebehoorende. Thans, zeide ik, heb ik het vertrouwen van mynen Vorst gewonnen; maar myne trotsheid werd schielyk gestraft. Ik had my zoo sterk als mogelyk was tegen NIPPON verzet, en evenwel durfde men my openlyk voor een NIPPONIAAN uitmaken.

„ Ik wierp my in den schoot der wetenschappen, daar ik al myn troost in zogt. Ik vond 'er die inderdaad, en ik verheugde my eindelyk den schat ontdekt te hebben, welke myn geluk uitmaakte, en dien my door niemand kon ontnomen worden; maar die toevlugt zelve bevestigde my niet. Men maakte een verdrag met NIPPON; de hovelingen, die zyn party omhelsden, vervolgden my, om dat ik de rechten van TAISIN verdedigt hadt; en by alle gelegenheden ondervond ik de uitwerkselen hunnes haats.

„ De TIEN, zeide ik eindelyk, spreekt nooit door den mond voor Stervelingen; zyne voorzienigheid is de verkondigster zyn's wils; zy gebied my China te verlaten, dewyl ik door geen middel my aldaar kan aangenaam maken; en waar toch kan ik een schuilplaats zoeken, dan by dat groote voorbeeld van wysheid en goedheid. LIEVANG, die hem zyne tederbeminde dochter heeft gegeven, heeft voor my de achting niet verborgen welke hy zynen Schoonzoon toedraagt.

„ 't Is eene ydele hoop, antwoordde USONG, de belooning der deugd aftewagten van Stervelingen. De wyzen beklagen zich dagelyks over de driften en ondeugden der menschen; maar behoorden zy zich te beklagen, als zy by ondervinding leeren dat hunne afbeelding naar het oorspronglyke gelykt. Ik bedanke OEL-FU dat hy gehoopt heeft hulp by my te zullen vinden. USONG liet den Chinees tot de geheime raadplegingen toe; hy gaf hem zaken te ontwarren, welke hy niet geerne aan een ander zou toevertrouwt hebben; en zelf de geschriften lezende, die hy opstelde, erkende hy in OEL-FU een nuttig dienaar vol van verdienste, in wien hy geenzins die tegenstrydige gebreken vond, welke de Chineezen hem ten onrechte verweten. USONG had uit dit verhaal opgemaakt, dat de deugd de oorzaak was van OEL-FUS ongeluk, die altoos zyn oordeel gevolgt, en daar door beurtlings dezulken beledigt had, die hun eigen belang boven het algemeene welzyn waardeeren. De grooten beminnen enkel die genen, die zich naar hunnen wil schikken, zo dikmalen hun belang zulks vordert".

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over de voornaamste Waarheden van den Godsdienst. Uit het Hoogduitsch van den Abt J. F. W. JERUSALEM *vertaald, en met eenige ophelderende Aanteekeningen voorzien, door* BALTHAZAR CARULL. *Te Amsterdam by* P. Spriet en Zoon 1772. *Behalven het Voorbericht* 495 *bladzyden in groot octavo.*

Ene welberedeneerde ontvouwing dier Godsdienstige Waerheden, in welker overtuigde kennis ieder redelyk Wezen het grootste belang heeft; met een nevensgaenden ernstigen aendrang, om die overtuiging van 't Verstand invloed te doen hebben op het hart, leveren ons deze Verhandelingen van den Abt *Jerusalem*. Een verstandig en gemoedlyk Wysgeer, die zich niet zo zeer op spitsvindigheid als wel op bondigheid toelegt; en zyne onderwerpen echter niet te droog, door eene zeer afgetrokken redeneerwyze, maer levendig behandelt, op ene manier, dat alle dezulken, die maer eenigzins gewoon zyn te denken, hem zonder moeite kunnen nagaen, vertoont zich in deze bladeren. De Verhandelingen, in dit Deel vervat, die nog van anderen gevolgd staen te worden, zyn tien in getal. In de eerste plaetse komt in overweging de gewichtigheid van het onderzoek of 'er een God is; en daer op volgt ene betooging van het bestaen der Godheid, als de Schepper dezer Waereld. Dit leid zyn Eerwaerde verder ter overweginge van de voortreflykste Eigenschappen van God, als den allervolmaektsten Geest. Hier aen verbind zich natuurlyk ene Verhandeling over de Voorzienigheid; dat den Autheur verder doet nagaen, wat men te denken hebbe, over de toelating van het natuurlyk en zedelyk kwaed; als mede over een toekomend Leven, tot het welke de Godlyke Voorzienigheid zich uitstrekt. Op het voordragen dezer kundigheden, betreffende God en deszelfs Voorzienigheid, volgt wyders ene beschouwing van de zedelyke natuur des Menschen, mitsgaders van de natuur van den Godsdienst, en ten laetste van 't Ongeloof en Bygeloof, in deszelfs gronden en gevolgen, met den Godsdienst vergeleken. — Zie hier, uit deze laetste Verhandeling, een gedeelte dier vergelykinge,

ge, welke ons te treffend voorkwam, om 'er by deze gelegenheid geen gebruik van te macken. Zyn Eerwaerde ſtelt zich voor, als aengemoedigd om een ſterken geest te worden, door de ſnoevende tael der Ongeloovigen, van wegens hunne verhevener denkwyze, edeler inzichten, en meerder vryheid; daer ze de Leerſtellingen van Gods Beſtaen, en diergelyken voor een verdichtſel houden, dat alleen goed genoeg is, om het Gemeen te beteugelen; en daer zy zich in hunne rust niet laten ſtooren, door de ſlaefſche voorſtellingen van een toekomend oordeel. —— Die tael leid hem tot een onderzoek der voorrechten dezer Wysgerige ſterke Geesten, waer over hy zich aldus uitlaet.

„ Ik wil een ſterke geest zyn. —— Ben ik dit nu ten eenemaal, wanneer ik my voor een konstwerktuig houde? Ben ik my zo veel te gewigtiger, wanneer ik geloof dat myne redelyke natuur met het einde van myn leven voor eeuwig vernietigd zal worden? Voel ik my daar door met edeler neigingen bezield? Of word ik verachtelyker in myne oogen, wanneer ik een oneindig redelyk Wezen boven my erken? Word ik, door 't verloochenen eener Voorzienigheid, een onäfhanglyker Heer van myn lot? Heb ik den loop der dingen en der middeloorzaaken, die ter bevordering myner oogmerken noodig zyn, meer in myn vermogen? Is het dan iets laags voor een mensch zich aan de genade van den Schepper der Waereld te laaten gelegen liggen? En geſteld, ik vreesde Hem, word ik dan daar door een kleine geest? —— De Wysbegeerte zegt, „ dat ik uit edele driften moet deugdzaam zyn;" —— de Godsdienst zegt dit ook: ik moet, uit liefde tot dit hoogſte Wezen, my bevlytigen Hetzelve in zyne algemeene liefde tot het goede gelykvormig te worden; dit moet ik bewyzen in eene algemeene goedhartigheid, welke door de wysheid word beſtierd, en in eene redelyke beheerſching van myne zinnelyke neigingen. Is dit te onëdel? —— Maar de Wysgeer heeft meer vryheid. In zyne Wysbegeerte vind de natuur haare rechten weder; zy ontſlaat de menſchen van de ſlaafſche banden der bygeloovigheid; zy laat hen de waereld beter gebruiken; zy ſmoort hun geweten; en bevryd hen voor deszelfs onbeſcheiden onrust. —— Zy belooft ons eene grootere vryheid. —— Maar waarin beſtaat die? Beſtaat zy hierin, dat wy ons blindelings aan alle onze driften overgeeven, of dat wy, uit eigen verkiezing, ons alleen die veröorloven welken wy voor betaamlyk, voor billyk, voor rechtmaatig houden? De laatſten zyn de grenzen door den Godsdienst ons voorgeſteld. —— Maar zy doet ons

de

de geneugten des levens beter smaaken. —— Dit doet de Godsdienst onëindig meer. Zyne gantsche natuur bestaat in eene onderrichting tot de volmaaktste tevredenheid. Het vergenoegen des levens sluit hy 'er niet van uit; hy maakt het ons tot eenen pligt hetzelve te genieten; tot eenen pligt, om ons daardoor op te wekken tot de gewaarwording van de goedheid onzes Gods. Hy begeert sleehts dat wy dit vergenoegen zuiver, volledig, zonder vrees, zonder eenig verwyt genieten zullen; uit dien hoofde stelt hy ons de grenspaalen waar onze gezondheid, onze eer, onze rust, ons vertrouwen by de waereld, de grootere welvaart van onze evenmenschen, en onze hoogere bestemming, daardoor in gevaar zouden kunnen geraaken. —— Wy kunnen niet ontkennen dat deeze bepaaling groote overwinningen op onszelven eischt, maar daartoe bied hy ons ook den sterksten bystand aan. 't Is waar, de heldhaftige Wysbegeerte zou U deeze hulp niet aanbieden, maar U ook van de moeite der zelfsverwinningen ontslaan: want zy kent dergelyke bepaalingen niet; zy laat aan de begeerten, hoe verre zy zich ook uitstrekken, alle vryheid. Wetten der natuur, wetten der welvoeglykheid, de welvaart, de eer en vreugd van andere menschen, alles geeft zy U ten beste; maar wat verzekering geeft zy voor uwe eer, voor de waardigheid van uw karakter, voor de levendigheid van uwen geest, voor uwe aanstaande gerustheid? En zult gy nooit verzadigd, zullen uwe zinnen nooit stomp worden, zult gy hen nooit overleeven? zult gy uwe natuur zodanig kunnen verloogchenen, dat gy U niet éénmaal met verschrikking zoud beschouwen? En gesteld, gy wist U eenen tyd lang ongevoelig te houden; zullen dan de voorstellingen van eenen God, van eene eeuwigheid nooit weder ontwaaken? —— Zal deeze Wysbegeerte de geroemde sterkte opleveren, dan moet zy haaren leerling in deeze twee stukken tevens voldoen; naamlyk: zy moet hem den moed geeven om ten rechten tyde te sterven; maar eer zy hem deezen bedenkelyken stap laat doen, moet zy hem bewyzen, (ik zeg, bewyzen; willekeurige stellingen, schitterende woordspelingen, beslissende grootsche woorden gelden niet;) zy moet hem duidelyk bewyzen dat het allerhoogste Wezen onmogelyk een leevend, redelyk Wezen kan zyn; ten minsten moet zy hem bewyzen, dat, indien 'er al zulk een Wezen is, Hetzelve zich aan zyne schepselen niet laat gelegen liggen; dat Het, hoe overältegenwoordig ook zynde, niet begeert te zien; dat Het de eer van deszelfs wetten, de deugd, het gevoel van menschlykheid, die hy, door zyne vergif-

tende leerlingen, door zyn besmettend voorbeeld, heeft getracht uit te roeijen, niet wil wreeken. Hiervan moet zy hem overtuigen; zodanig overtuigen, dat de reden hem daaröver nooit kan ontrusten; zodanig overtuigen, dat hy zyn geweten deswegens altoos in zyne magt heeft; zodanig overtuigen, dat hy 'er zich ook nooit de mogelykheid van kan voorstellen. Dat hy anders deeze Wysbegeerte vervloeke! Want de tyd komt, —— hy is 'er reeds, —— dat deeze waarheden beslist moeten worden; —— het laatste oogenblik schiet toe, de flaauwe polsslag kondigt hetzelve aan; —— de deuren der eeuwigheid openen zich; —— het geweten ontwaakt met verschrikking; —— de voorige konstige slaapmiddelen baaten niet meer; —— het geweten begint met eene schrikverwekkende stem te spreeken; het dringt door alle de eertyds betooverende sireenestemmen; het begeert de beslissing; —— de verbeelding siddert voor het zwarte tafereel van 't vervlogen leven; —— het schertsend vernuft verändert in stuiptrekkingen; —— de heldhaftige grondstellingen beginnen te wankelen. —— Nu is het tyd, de uiterste tyd, den Wysgeer te roepen dat deeze de beloofde gerustheid geeve; —— het beslissend oogenblik is 'er; de pols trekt reeds op; het hart siddert alleen nog uit vertwyfeling; —— nu is het de tyd waarïn die Wysgeer hem overtuigen moet dat het geweten maar een verbeelding is, —— dat de Schepper hem nooit heeft gekend, —— de poogingen om de deugd uit de waereld te bannen, de snoode poogingen om alle ondeugd te doen triomfeeren, nooit heeft opgemerkt, en alle die onschuldige offers van hoogmoed, van nyd, van wellust niet zal wreeken; —— nu is het tyd dat hy hem tot zynen troost bewyze, (want thans word het een troost.) dat hy niet gelukkiger sterft dan een dier..... hy is reeds dood.

Beschouw, integendeel, den Wyzen die door den Godsdienst is opgeleid. Hy is een mensch gelyk de eerste. Door zynen Godsdienst is hy uiterlyk niet gelukkiger, en zyn vertrouwen op eene Voorzienigheid bevryd hem niets meer voor den gewoonen loop der dingen, noch voor de wederwaardigheden die 'er aan verknocht zyn; maar zyn geloof dat dezelven door eene wyze en goedertierene Voorzienigheid worden bestierd, door eene Voorzienigheid die hem nooit uit de oogen verliest, maakt ze hem onëindig verdraaglyker; hy gelooft niet alleen, hy weet uit de gantsche geschiedenis van zyn leven hoe weldaadig hem dezelven zyn geweest. Het gevoel van den tegenwoordigen last perst hem somtyds den wensch af om 'er van bevryd, om gelukkiger te weezen; maar

zo-

zodra hy zyne voorgaande ondervinding herdenkt, en het menigvuldig goed beschouwt, 't welk hy daartegen werkelyk bezit, dan onderneemt hy niet eens om in zynen wensch te volharden, want hy bezit 'er ook zyne geneugten by. Deezen zyn misschien niet zo ryk, niet zo beguigchelend, niet zo luidruchtig als die van den anderen; maar, integendeel, geniet hy ze met aandoeningen, welken in het hart des eersten volstrekt niet te vinden zyn, want hy geniet ze als weldaaden door God hem toegedacht; als weldaaden die hy zonder verwyt, zonder vrees, die hy met bewustheid, die hy volledig genieten durft, die hem altoos nieuw zyn, wier onschuld altoos nieuwe bekoorlykheid oplevert: geneugten waarin hy aan God durft denken; want hy geniet ze met de maatigheid door den Godsdienst hem voorgeschreven. Deeze bepaaling is wel aan zyne natuurlyke neigingen even onäangenaam als aan den Ongeloovigen; hy heeft nu meer dan te dikwerf oorzaak om over derzelver magt en zyne eigen zwakheid, met verborgen hartzeer, te zuchten; maar hy behoud ten minsten den ernstigen wensch dat hy deeze neigingen eens, van trap tot trap, met veiligheid zal beheerschen. De enkele kleine overwinningen die hy door het gestadig overweegen der beweegredenen van den Godsdienst op zich behaalt, geeven hem geduurig meerder moed; en de altoosverblydende verzekering van Gods welbehaagen verschaft hem, van trap tot trap, die gelukkige gesteltenis van ziel welke over alle de tooneelen van zyn leven eene opgehelderdheid, eene vreugd verspreid, die door den Ongeloovigen in al zyn geroemd geluk gantsch niet gekend word: eene vreugd, die niet af hangklyk is van de levendigheid der zinnen, noch van de omstandigheden des levens; die nimmer uitgeput is, die nimmer vermoeit, altoos nieuwe verkwikking heeft; die, wanneer de Ongeloovige de zyne buiten adem najaagt, haaren oorsprong in zich zelve vind; die haaren vriend nooit verlaat, hem in het veld geleid, op zyne reistogten verzelt, hem in alle de stormen des levens nieuwen moed geeft, om hem te verkwikken in alle zyne bezigheden volgt, en hem altoos met nieuwe bekoorlykheid weder in zyne wooning ontfangt: eene vreugd die nog vreugd blyft, wanneer alle uiterlyke gewaarwordingen verstompen; die, wanneer de Ongeloovige geen meer vreugd kent, geen meer hoopen durft, vreugd blyft; die, wanneer hy door alles word nedergeslagen, wanneer hy by 't naderen van zyn einde met vertwyfeling worstelt, hem door haare grootere opgeklaardheid den overgang tot het hooge oogmerk waartoe hy geschikt is aankondigt. —— Dit oo-

genblik, voor hem zo gewigtig, nadert ook. — Eindelyk ziet hy nog éénmaal van deezen laatsten trap op zyn voorig leven te rug. Door overmaat van droefheid en schaamte durft hy naauwlyks zyne oogen opslaan, want overäl ziet hy de verötmoedigendste blyken van zyne menschheid, overyling en uitspoorigheden in de jeugd, gebreken in mannelyke jaaren, zwakheden en gebreken in den ouderdom. 't Is waar, hy hoort tot zynen troost geen vervloekingen, geen zuchten; maar dit stelt hem niet genoeg te vreden; hy heeft zynen God veel getrouwer, veel yveriger kunnen beminnen, hy had zyn leven veel weldaadiger kunnen maaken. Dit smart hem; en, om zo veel als mogelyk is met traanen nog daarvoor te boeten, wil hy zyne gebreken in zyn geweten met nog grooter strengheid opzoeken; maar door een onbegrypelyk geheim der Godlyke liefde vind hy ze niet meer. Zyn angst verandert in eene onuitspreekelyke gerustheid, hy gevoelt dat hy een vriend van God is; — tevens openen zich de deuren der eeuwigheid: — welk eene verrukking! — welke wonderen van liefde! — alle zyne zinnen zyn te zwak om ze te bevatten; zyne reden heeft ze zich nooit zo voorgesteld. — Hier gevoelt hy al de waardy van zyne natuur; hier ziet hy de trappen van die heerlykheid voor zich, waartoe hy staat verheven te worden; — zyn geest reikhalst om bevryd te weezen van de banden die hem nog belemmeren; — het zalige oogenblik nadert, — het is 'er; — hy sterft! — Wie is hier de Wyze?"

Bekeerings-Geschiedenis van den geweezen Graaf JAN FREDERIK STRUENSEE. *In het Hoogduitsch uitgegeeven, door* Dr. BALTHASAR MUNTER. *Vertaald onder de Zinspreuk:* Altissimo annuente viribus meis. *Te Amst. by* J. Morterre 1772. *Behalven de Voorrede* 364 *bladz. in groot octavo.*

DIt Stuk behelst een gezet verhael van de gesprekken, die de Eerwaerde *Munter* met den gevangen Graef *Struensee* gehouden heeft, van den eersten Maert, tot op den achten-twintigsten April, of den dag, op welken deszelfs doodvonnis wierd uitgevoerd. Daer nevens gaet het Geschrift, dat de Graef zelve opgesteld heeft, rakende de wyze, op welke hy, ter veranderinge zyner gevoelens over den Godsdienst, gekomen is. Het geschiedkundige gedeelte van 's Graven bekeering is op zich zelve aenmerkelyk genoeg, om den leeslust veler nieuwsgierigen op te wekken; doch die dit Geschrift alleen

deen met zulk een oog doorbladeren, trekken 'er de geringste nuttigheid uit. Het verdient, mogen wy wel zeggen, boven vele Schriften van die natuur, ene oplettender beschouwing; het gedrag van den Graef *Struenſée* in dezen ontvouwt ons de denkwyze veler Ongeloovigen ten klaerste; dat van den Eerwaerden *Munter* toont ons hoe derzulker gronden ten nadruklykste tegen te gaen zyn: en de overweging van het herhaelde onderhoud, tusschen hen, is natuurlyk geschikt, om den Lezer tegen het Ongeloof te wapenen, en in de waerheid van den Godsdienst te versterken. 'Er straelt byzonder in het gedrag van den Eerwaerden *Munter* door, ene uitstekende voorzichtigheid, om meer op het verstand, dan op de hartstochten van den Graef te werken, en hem dus, ware 't mogelyk, tot ene redelyke, en gegronde overtuiging van den Godsdienst te brengen. Dit ziet men genoegzaem in ieder onderhoud; maer boven al heeft dit onze aendacht getrokken, ten opzichte van 't geen men gewoonlyk *byzondere Bevindingen* noemt; 't welk ons te eerder beweegt, om het verslag hier van den Lezer bepaeldlyk onder 't oog te brengen.

,, Het kwam my, zegt de Eerwaerde *Munter*, voor, als of hy nog eenige byzondere bevinding nopens Gods Genade aan hem verwagtte. Hy hadt reeds meermaalen zo iets gezegd, dat my in dit vermoeden styfde. Ook was het naar de leerwyze, volgens welke hem 't Christendom, in zyne jeugd, was voorgedraagen, meer dan waarschynlyk, dat hy wel zulke denkbeelden voeden mogt. Tragtte ik nu zyne denkbeelden hier omtrent niet te regelen; dan was 'er één van twee kwaade gevolgen te duchten. In het ééne geval kon hy zich overreeden, dat hy zulke bevindingen werklyk hadt, en dan was hy in gevaar, om op den doolweg van dweepery te geraaken, die hem juist niet noodwendig ten verderve geleid hadt, maar op welken hy nogtans mogelyk traag geworden ware, om in zyn bedaard onderzoek van 't Christendom voort te vaaren, en zyne gedagten naar deszelfs voorschrift te verbeteren. Daar by moest, by zyne bekeering, zelfs niet de minste schyn van Enthusiastery wezen, ten einde zy, die mogelyk hunne reden mogten hebben, haar in twyfel te trekken, daar uit geen rede voor hunne twyfeling opmaaken konden. In 't andere geval kon hy deze bevinding, langen tyd, beangstigd afwagten, en over haar wegblyven, buiten noodzaaklykheid, ontrust worden, ja zelfs wel aan de werkzaamheid van den Godsdienst twyfelen". Dit bewoog den Eerwaerden *Munter* hem tegen die beide gevaren te beveiligen. Ten dien einde stelde hy hem voor, dat hy 't bestaen en de waerde van zulke Bevin-

dingen wel niet geheel ontkende, maer dat hy ze, in Gods Woord, niet voorgesteld vond, als noodzaeklyk, of als onfeilbare gevolgen op het Geloof en de Bekeering. Dat de plaetsen Rom. VIII. 16. XV. 13. Phil. IV. 7. op welken derzelver Voorstanders zich voornaemlyk beroepen, op ene veel beter wyze verklaerd kunnen worden. Hy gaf te kennen, dat de ondervinding van vroome Christenen by hem eerwaerdig was; maer hoe hy tevens vreesde, dat zy hunne verbeeldingskragt niet altoos genoeg van bovennatuurlyke aendoeningen onderscheidden. En betuigde hem ten laetste; „ De beste en zekerste bevinding, belangende de verzoening des zondaars, is zyne bewustheid, dat hy een hartelyk berouw heeft van zyne zonden, en Jesus voor zynen Verlosser erkent, en de waarneeming, dat hy in het goede toeneemt, en zyne gedagten en daaden, met ernst, naar Gods wil tragt te regelen. Wie andere bevindingen noodzaaklyk oordeelt, die kan ligt Enthusiastisch worden.

„ De Graaf verzekerde my, (dus vervolgt het verhael,) dat hy de dweepery in den Godsdienst nooit hadt kunnen verdraagen, en dat zy ééne van die redenen was, die hem het Christendom zo tegen gemaakt hadden: dat hy zig nog te binnen bragt, hoe eens in de openbaare School, waar op hy in den Godsdienst onderweezen was, eenige honderd jonge Lieden als op eénmaal verlicht en bekeerd wierden uitgegeven, waar onder hy nogtans veelen als zeer onzedelyk, en zelfs ondeugend gewis gekend hadt. Met deze bekeerde Kinderen waren toen veel wonderlyke dingen ondernomen, en hy en anderen, tot hun getal niet behoorende, waren daar door aan den Godsdienst niet weinig geërgerd geworden. Ik beloofde hem, ten einde hy de zaak, waar van wy spraken, zelf onderzoeken konde, SPALDINGS uitmuntend boek, belangende de waarde der gevoelens in het Christendom, mede te brengen.

„ Deze belofte vervolgens volbrengende, bragt ik hem het oogmerk te binnen, waarom ik hem dit boek gaf, hem verzoekende om het met een bestendige toepassing op zig zelven aandagtig te leezen. Door dit boek, zeide ik, zult Gy in staat gesteld worden, om over U zelven wel te oordeelen, of Gy U nu voor begenadigd door God moogt houden. Gy zult vinden, hoe alles daar by op opregtheid des harten in het geloof en doen aankome. De Godsdienst zal U nog beminnenswaardiger voorkomen, wanneer Gy zien zult, hoe hy zo geheel overeenkomstig met de natuur onzer Ziele ingerigt zy, en geene onbegrypelykheden, geene werkingen zonder oorzaaken, geene verschynzels behoeve, waar omtrent men altyd

twyfelagtig blyven moet, of ze ook Gode betaamelyk zyn. Dit hoop ik mede was zyn antwoord. De Openbaaring moet immers redemaatig zyn, dewyl ze God aan redelyke schepzels heeft gegeeven. Hoe meer eene gezonde rede ze beproeft; des te meer moet zy winnen. Zoo men slegts, al het geen menschen by den Godsdienst gedaan hebben, van de preekstoelen, en uit de leerboeken weg liet, dan zouden de wapenen der Vrygeesten bykans alle stomp worden. Ik denk 'er zeer levendig aan, hoe zeer ik door menige, ongetwyfeld welgemeende predikatien, die ik te H.... gehoord heb, in myn ongeloof ben gestyfd geworden. Ik gevoelde te zeer, dat het geen zuivere van God geopenbaarde waarheden zyn konden, wat my daar gezegd wierd, hoewel men het, met de grootste zekerheid, als zodanig opgaf." — Omtrent tien dagen laeter bedankte hy den Leeraer deswegens, en verklaerde, dat zyne gedachten, aengaende de verandering, welke door de bekeering in den mensch gewrocht moet worden, door dit boek zeer geregeld geworden waren.

„ Ik belyde U, betuigde hy, met blydschap, ik vind het Christendom gestadig beminnenswaardiger, hoe meer ik het leer kennen. Ik heb het nooit gekend; ik geloofde, dat het met de rede en natuur des menschen, wiens Godsdienst het nogtans zyn moest, ten eenemaal streedt; ik hield het voor eene opgeschikte, looze Leer, vol onbegrypelykheden. Wanneer ik, voor dezen, zomtyds, in eenige ernstige oogenblikken aan den Godsdienst dagt; dan zweefde my altyd een denkbeeld voor den geest, hoedanig hy zyn moest, te weeten simpel, en overeenkomstig met des menschen bekwaamheden in alle Staaten: en zo vind ik thans, regelregt, het Christendom, en zo geheel geschikt naar myne eigen gedagtens, nopens de natuur van een waaren Godsdienst. Had ik het in myn' voorigen Staat zo leeren kennen; (doch daar zoude ik geen' tyd toe hebben genomen;) dan weete ik gewis, dat ik niet eerst in myne gevangenis, een Christen geworden ware. Maar ik heb 't ongeluk gehad, eerst door myne neigingen, doch dan mede door zo veel menschlyke invallen, welke men by den Godsdienst gevoegd heeft, wier ongegrondheid ik begrypen konde, en die men nogtans als wezenlyke waarheden des Christendoms opgaf, tegen hem ingenomen te worden. Hoe aanstootelyk is het, by voorbeeld, dikwils voor my geweest, dat men God, van wien ik wist, dat Hy de Liefde is, van wien ik nu weet, dat Hy moet straffen, maar zulks ongaarne doet, en veel liever zegent en genade bewyst, als eenen toornigen jaloerschen Rechter voorstelde, wien 'er veel aan

gelegen lag, by elke gelegenheid, zyne wraak te oefenen! Van jongs af heb ik weinig Christenen gekend, welke my niet door hunne dweepery, en menigmaal door hunne onder den schyn van heiligheid bedekte godloosheid geërgerd hadden. Ik had wel een duister denkbeeld, dat alle Christenen zo niet waren, en eene zo gemaakte taal spraken; maar ik was te ligtvaardig, by deze betere Christenen na den waren aart van hunnen Godsdienst te verneemen. Zeer dikwils heb ik, in myne jeugd, *préeken* gehoord; maar zy maakten op my geenen indruk. Men herhaalde my gestadig deze waarheid, dat 'er buiten Jesus geen zaligheid is, met ontelbaare gelykluidende uitdrukkingen, maar nooit, of wel zeer zelden, stelde men ze in haar regt daglicht en bewees ze. Ik zag de menschen in de Kerk weenen; maar, wanneer ik nu gelegenheid had, van ze, naa afgedroogde traanen, in hunne handelwyze te beschouwen, dan bevond ik, dat ze niets beter geworden waren, maar zig, onder het voorwendsel van hun *geloof*, al het kwaad vergunden. —— Eindelyk kon ik mede de *bevindingen* niet begrypen, die veele Christenen geloofden te hebben. Alles kwam my zo onnatuurlyk, zo wonderlyk voor. Evenwel heeft het my, geduurende onze kennis, gelyk Gy wel gemerkt zult hebben, dikwils ontrust, dat ik van deze bevindingen niets by my bespeurde. Ik vond myne werklyke opregte droefheid over myne zonden niet overeenkomstig met de uitdrukkingen, die ik zo menigmaal in myne jeugd gehoord had, en waar voor ik altyd vervaard was. Ik wilde myne smert gaarne tot zulken graad brengen; maar aan den anderen kant zag ik wéer, dat zulk een dwang, welken ik my, mogelyk, door middel der verbeeldinge had kunnen aandoen, dat geen niet wezen zoude, en dat 'er God geen behaagen in scheppen konde. Nu ben ik door mynen SPALDING daaromtrent volkomen gerust gesteld. Ik weet nu met zekerheid, alles komt op het vertrouwen op God door Christus aan, en op de waare verandering van zin, van 't kwaade tot het goede. En dit moet ik kunnen bevinden; daaromtrent, of ik dit vertrouwen hebbe, of deze verandering in my is voorgevallen, moet ik zelf in staat zyn, met zekerheid te oordeelen".

God

Godvrugtige en Stigtelyke Brieven. Geschreven door wylen GERRIT TER STEEGEN. *Eerste Deel. Gedrukt voor den Uitgever. Te bekomen, te Amst. by* A. v. d. Kroe, *en te Hoorn by* J. Keyzer 1772. *Behalven de Voorreden* 378 *bladzyden in octavo.*

't IS den Schriften van den Vriend TER STEEGEN in 't algemeen eigen, dat ze gemoedlyke opwekkingen ten goede behelzen, en dus met stichtinge gelezen kunnen worden; maer by die smaek heeft in beredeneerde voorstellingen van den Godsdienst is niet zeer geschikt tot een aenhoudend lezen van dezelven. Dit heeft boven al plaets in deze Brieven, die meerendeels aen goede Vrienden, in een gemeenzamen styl, geschreven zyn; en dus veel al uit eenige losse bedenkingen, by voorvallende gelegenheden in den geest opgekomen, bestaen. Men ontdekt 'er intusschen in de schryfwyze van een welmenend Mensch, die het goede alleszins op 't oog had.

Eenige schikkingen en hulpmiddelen, vastgesteld ter bevordering van eene Godsdienstige byeenkomst onder de Christenen. Uit het Engelsch vertaalt. Te Utrecht, by D. Baars 1773. *In octavo* 28 *bladzyden.*

ZY, die eene byzondere nuttigheid vinden, in 't handhaven van Godsdienstige byeenkomsten, welken opzetlyk geschikt zyn, om de gemoedsgestalte der aenwezenden te onderzoeken, en elkander te raedplegen over hunnen staet; zullen in dit geschriftje nog al enige lessen ontmoeten, die hunne byeenkomsten geregelder en nutter zouden kunnen maken; dan we dezelven tot nog meermaels bevonden hebben. Alles strekt hier althans ter aenkwekinge van ene geloovige gehoorzaemheid, die, naer de verschillende wyze van denken, ook op verschillende manieren bevorderd kan worden. Een oprecht Christen kan wel dra ontdekken, wat hem nutter zy, in stilte in zyne binnekamer zich zelven te onderzoeken, of anderen over zyne gemoedsgestalte te raedplegen: en de bedachtzaemheid doet hem natuurlyk dien weg inslaen, welken hy voor zich het heilzaemst vind.

Verdediging van M. MEINERS *Stud. te Groningen. Te Gron. by* H. Crebas 1772. *In groot octavo* 44 *bladzyden.*

HEt Oeffening-houden te Nes op Ameland heeft den Student *Meiners*, in eenige ongevallen ingewikkeld; zulks heeft hem vervolgens bloot gesteld voor reeds treffende en nog verder dreigende nadeelige gevolgen. Dit heeft hem bewoogen, om, ter zyner verdeediginge, te toonen, dat de gehouden Oefening aldaer geschied is, met toestemming van den Leeraer en de Ouderlingen van den Kerkenraed te Nes; en dat de Substituit Bailluw dier plaatse hem onrechtmatig behandeld heeft; als mede dat de Hoog-Eerwaerde Theologische Facúlteit der Academie van Stad en Lande zich, ten zynen aenzien, op eene andere wyze behoorde gedragen te hebben; en eindelyk dat zyn geheele gedrag van velen verkeerdlyk ingezien word; waer over dezulken, die hem van naby kennen, best kunnen oordeelen.

Judicature van den Senatus Amplissimus der Academie van de Stad Groningen en Ommelanden; gehouden in de zaak van den Heer F. A. V. d. MARCK, *bevoorens Hoogleeraar in het Staats- Natuur- en Volkeren-Regt op de Academie van Stad en Lande te Groningen. Te Groningen by* J. v. Cuylenburg 1773. *In Folio* 8 *bladzyden.*

NAer uitwyzen deezer Papieren heeft de Senatus Amplissimus, den Hoogleeraer tyd gegeven hebbende ter beantwoordinge van de tegen hem ingebragte bezwaren, geen voldoening gevonden in 't Bericht, het welk hy ten dien einde ingeleverd had. En de Hoogleeraer heeft vervolgens zwarigheid gemaekt, om ene hem voorgelegde Verklaring te ondertekenen; zo 't hem niet geoorloofd ware dezelve eenigzins te veranderen. De Senatus Amplissimus oordeelende dat men die veranderingen niet kon aennemen; en de Hoogleeraer van gedachten blyvende, dat hy die Verklaring, behoudens zyne Eer en goed geweten, niet anders kon onderschryven; is het uiteinde van dit alles geweest, dat hem de Professie finael opgezegd, en dezelve Vacant verklaerd is geworden. De Heer *v. d. Marck* insisteerde by die gelegenheid nog al op zyn ingeleverde Request; maer de

de Oudfte Curator gaf 'er op ten antwoord, „ dat, hier een Decreet zynde gevallen, de Heer *van der Marck* wel zoude begrypen, dat men geen verzoek of protest konde aannemen; dat zyn Edele afgedaan had."

Het groote verfchil, daer 't nu ten laetfte op aenkwam, was niet over de gevoelens als gevoelens in den Godsdienst zelven; maer betrof eigenlyk de Vraeg, of de veroordeelde gevoelens, (wel inzonderheid rakende 's Menfchen Verdorvenheid of Onmagt, de Wedergeboorte en de byzondere Genade,) al of niet in des Hoogleeraers Schriften zo voorgefteld waren, als men hem ten laste lei? Dit toonen ons de veranderingen, die de Heer *v. d. Marck* in maer twee Artykelen van de hem voorgelegde Verklaring begeerd heeft te maken. De voorftelling dier Artykelen van den Senatus Amplisfimus luid aldus.

„ Dat ik erkenne zeer Onvoorzigtig te zyn geweest, in myne wyze van Doceren en Schryven, en afgeweeken te zyn van onze Leere."

„ Dat ik myne erroneufe ftellingen, fpeciaal omtrend de Drie ftukken, by het Decreet vermeld, afkeure en verwerpe."

En de Heer *v. d. Marck* heeft ze in derzervoege willen ondertekenen.

„ Dat ik erkenne zeer Onvoorzigtig te zyn geweest, in myne wyze van Doceren en Schryven, en daar door aanleyding hebbe gegeven, dat by Voorfchreven Decreet geoordeeld is, dat in myne Schriften van Onze aangenomene Leere ben afgeweeken."

„ Dat ik de erroneufe ftellingen, welke de Senatus Amplisfimus by Voorfchreeven Decreet, fpeciaal omtrent drie punten daar in vermeld, geoordeeld heeft in myne Lesfen te refideeren, afkeure en verwerpe."

De Hoogleeraer erkent dat hy onvoorzichtig geweest is, en hy wraekt de veroordeelde gevoelens; maer hy kan, zynes agtens, niet betuigen, dat die gevoelens waerlyk in zyn Schriften gevonden worden.

De

De Christen Wysgeer, bezig in aandagtige overdenkingen, over de Werken van God in het Ryk der Natuur; en zyne Voorzienigheid op alle de dagen van het Jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Hage by J. du Mee 1773. *In groot octavo.*

MEt de uitgave van het eerste Stukje deezer Overdenkingen, voor de maand January, hebben wy bepaaldlyk verslag gegeeven van het oogmerk dat de Christen-Wysgeer zig voorstelt, en overeenkomstig hier mede zien wy hem het zelve agtervolgen, in de stukjes voor de maanden February en Maart, die ons thans ter hand gekomen zyn; waar in ons, even als in 't eerste stukje, eene reeks van stigtelyke bedenkingen voorkomt. Zy dienen om des Leezers aandagt, door het oplettende bespiegelen der Natuure, op te leiden, tot eene des te leevendiger beschouwing van zyne verpligting, aan den grooten Maaker en Bestierder van al het geschapene. Hier toe strekt ieder overdenking; maar by uitneemendheid geschikt, naar onze tegenwoordige omstandigheden, is de volgende overweeging van den *Omloop der Sappen in de Bomen*, waarom wy 't der moeite wel waardig geoordeeld hebben, dezelve des Leezers overdenking aan te beveelen.

„ Thans beginnen de Bomen, die zedert eenige Maanden geheel verstorven schenen te zyn, trapswyze te herleven, binnen weinige weken zal ik veel meer Levenstekenen aan dezelven ontdekken kunnen: en eerlang zullen de knoppen opzwellen, zig openen, en de kostbare Bloeizemen voortbrengen. Deeze verandering heb ik tot hier toe met het begin van ieder Lente kunnen bemerken. Maar mogelyk is my tot dit oogenblik toe onbekent, door welk middel deeze verbazingswaardige verandering van de Bomen bevordert word."

„ De werkingen, welke in de Lente aan de Bomen en aan de overige Gewassen bespeurt worden, ontstaan uit de Voedzelsappen, welken door de Lucht en door de toeneemende warmte in de Buizen derzelven in beweging gebragt worden. Evengelyk het Leven der Dieren van den omloop hunnes Bloeds afhangt, zo berust ook het Leven en de Wasdom der Planten en Bomen in den omloop der Voedzelsappen."

„ Tot dien einde zyn alle de Deelen der Gewassen door God zodanig ingericht, zodanig gevormt en geördent, dat

zy ter Toebereiding, bevatting en beweging der Voedzelſappen dienen."

„ De Schors is hoofdzaaklyk dat Deel, waar door in den Tyd der Lente de Zappen uit de Wortel in de hoogte ſtygen; ja waar door in het geheele Jaar aan de Takken en de daar aan hangende Vruchten het Leven en de Wasdom medegedeeld word."

„ Het hout der Bomen beſtaat uit fyne Vezelen, die naar de lengte van den ſtam, in eene ſlakkenlinie tot aan de kruin voortloopen, en op het allernaauwſte aan elkander gevoegd zyn. Eenige van deeze Vezels zyn zo teder en dun, dat een derzelven, welke naauwelyks zo groot als een Hair is, meer als achtduizend kleine Vezelen in zig beſluit."

„ Ter verzameling en tot bewerking van den bekwamen omloop der Voedzelſappen, zyn 'er eene ontelbare menigte kleine Buizen. Deeze verbreiden zig in de andere Takken, en ſtrekken zig met de lengte des Booms uit, tot aan den top. Eenige voeren de ſappen van den Wortel in de hoogte, andere daar en tegen weder van de hoogte terug in den Wortel. 't Eerst geſchied des daags, geduurende de Zonne hitte, het andere by koele Avonden."

„ Tot gelyke einden dienen de Bladen. Hunne voortreffelyke Nuttigheid beſtaat daar in, dat de Sappen, die van den Wortel opryzen, en die, welke de Boom uitwendig door den Regen en andere Dampen in zig trekt, door Hulp der Bladeren gekookt en toebereid worden. Dit Sap word door alle de deelen van den Boom heen gedreven."

„ Maar niets zou door de Buisjes in de hoogte kunnen klimmen, indien zy boven geene openingen hadden. Door deeze Zweetgaten der Planten worden de Wateragtige deelen der Sappen geſtadig weder uitgewaaſemt, de Olieagtige, Zwavelachtige en Aardſche deeltjes daar en tegen vermengen zig met elkanderen, en doen de Plant naar alle zyden uitdeijen, zo dat dezelve geduurig grooter word. Houden de omloop en de toevloeijingen der Sappen geheel op, of word door de al te ſtrenge koude, door 't bevriezen, door den ouderdom, of door een uitwendige bezeering, de uitwendige werktuiglyke kracht des Booms vernietigt, dan volgt de Dood."

„ Is het wel mogelyk dat ik nu nog zo gevoeleloos als voor deezen, de Bomen in dit Jaargety aanſchouwen kan? Kan my nu nog die verandering, waar in zy zig binnen korten vertonen zullen, als een kleinigheid voorkomen? En kan ik die Herleving der gantſche Natuur beſchouwen, zonder aan God te denken, die aan alle Schepzelen het Leven geeft, die

die aan de Bomen de Sappen mededeelt die met hunnen aard overeenkomen; Sappen, waar aan Hy de kracht geeft, om zig door derzelver kanaalen te bewegen, en aan de Bomen Leven, Groeibaarheid en Wasdom te schenken! Dat het mogelyk is, dit alles jaarlyks te zien, en evenwel geen acht 'er op te geven, daar van ben ik een sprekend Bewys."

„ Hoe dikwils heb ik reeds by de wederkeerende Lente die levendigmakende werkingen in de Gewassen en Bomen bemerkt, maar Ach! Weinig meer daar by gedacht, als het Vee, wanneer het op de Velden graast. Ja wat nog verbazingswaardiger is, de voortduuring van myn eigen Leven, den wasdom, den welstand myns Lichaams! en den omloop van myn Bloed heb ik met even zo weinig opmerking overdacht."

„ Mochte ik dog by deeze op nieuws wederkerende Lente verstandiger en Christelyker denken! Mochte ik dog eenmaal in de Werken der Natuur den grooten Schepper vinden en ontwaar worden! Die Schepper, die niet verre van my is, maar in tegendeel van naby, in ieder Schepzel, my zyne Grootheid verkondigt."

„ Maar deeze myne wenschen zullen vruchteloos zyn, zo gy niet zelfs, ô God van alle Genade, myn Hert tot de kennis en verheerlyking van uwen grooten Naam neigt! daar tans, nu het Leven en de Vreugde in de gantsche Natuur te rug keert, laat tans myne ziele door uwen Geest levendig gemaakt worden. Het Leven, 't welk alle de Gewassen gevoelen, zy voor my een wenk, om uit myne sluimering te ontwaken, om met een yverige Werkdadigheid voor u te wandelen, en om met het zuiverste gevoel uwe Macht en Goedheid te verheerlyken. Dit zy het offer, 't welk myne Ziele aan U in deeze hoopvolle dagen toebrenge!"

A. MONRO Hoogleeraar in de Geneeskunde op de Hooge Schoole te Edinburg. *Drie Verhandelingen over de Zenuwen en haare Verspreiding; over de beweeging van het Hart, en over de Chyl-buis, in het Latyn vertaald door* J. COOPMANS, M. D. *Na de tweede Latynsche Uitgaave in het Nederduitsch vertaald, door* P. M. NIELEN. *Te Utrecht by* J. C. ten Bosch. MDCCLXXIII. 295 *bladzyden in groot octavo.*

WY hebben niet noodig veel tot aanpryzing van dit nuttig Werk te melden: het zelve is reeds onder de Geneeskundigen, naar zyne Verdiensten, bekend en geacht. Ook

Ook hebben wy, reeds tien jaaren geleeden, van de Latynsche Uitgave van den Heer COOPMANS met lof gewag gemaakt (*). Deeze Nederduitsche Overzetting is door den Heer COOPMANS, voor dat dezelve ter Drukperse is overgegeeven, nagezien, en door Hem „zodanig bevonden, dat men zich zeer verplicht moet rekenen voor de moeite; welke de Heer NIELEN in het vertaalen heeft aangewend, waardoor onze Nederlanders in staat gesteld worden om gebruik te maaken van een Werk over de Zenuwen, over welke in onze taal weinig geschreven is." Veele toevallen der Ziekten worden in dit Werk verklaard uit de gemeenschap die de Zenuwen door tusschenkomende takken met elkanderen hebben, dog hier blyft een groote zwaarigheid over, die niet gemakkelyk is weg te neemen; waarom namentlyk de eene of ander byzondere tak der Zenuwen mede gevoelt, en waarom niet alle takken der Zenuwen, die gemeenschap hebben met de aangedaane Zenuwe geroerd worden: hier by komt nog dat men door de groote gemeenschap der Zenuwen byna altyd in het verklaren der toevallen wel eenige gemeenschap der Zenuwen door tusschenkomende takken vinden kan om daar uit dezelve te verklaren. De Leezer kan wydloopiger in 't Werk van den Heer WHYTT over de Zenuw-Ziekten de zwaarigheden, welke in dit gevoelen gevonden worden, vinden. Deeze Nederduitsche Overzetting is door den Heer COOPMANS met verscheide Aanmerkingen en Aantekeningen vermeerderd, hy heeft ook op nieuw van de Plaaten van den beroemden Heer CAMPER gebruik gemaakt: hier zyn nog door den Heer NIELEN bygevoegd eenige geleerde Aanmerkingen en een Bladwyzer. Wy zullen onze Leezers nog mededeelen eenige byzonderheden aangaande den Auteur van dit Werk, genomen uit het Voorberigt van den Vertaaler. Onze Schryver de beroemde ALEXANDER MONRO de Vader, Hoogleeraar in de Ontleed- en Heel-kunde te Edinburg, en Secretaris van het Genootschap aldaar, was te Londen in den jaare 1697 gebooren, en heeft, na zyne Studien te Edinburg, Londen en Parys geëindigd te hebben, Leiden bezocht om de Onderwyzingen van den Grooten BOERHAAVE te genieten: te Edinburg in den jaare 1720 te rug gekeerd zynde, werd hy aldaar tot Hoogleeraar in de Ontleed- en Heel-kunde en vervolgens ook in de Geneeskunde verkoozen, welk ampt hy met roem en luister tot 't jaar 1759 bekleed heeft. Vervolgens zyn Zoon hem toegevoegd zynde als Opvolger, liet hy

(*) Zie *Vad. Lett.* III D. 1ste Stuk, bl. 302 enz.

hy aan denzelven de Onderwyzingen in de Ontleed-kunde over, terwyl hy zelf lessen bleef geeven over de Ziekten, die daaglyks in 't Gasthuis voorkwamen: tot dat hy in 't jaar 1766 door zyne Ziekte daarin belet wierd, welke bestond in eene Verzweering der Blaas, waar door hy ruim een jaar lang groote smerten en pynen leed: hy stierf in het jaar 1767 den 10 July, en is een Lid van verscheide Geleerde Genootschappen geweest, laatende eene onsterfelyke naam na.

Gemeenzame Brieven van eenen Artz of Geneesheer aan zynen Vriend; over het Menschlyk Lighaam, welks samenstel, deelen, geregelde en ontstelde Werkingen, eenvoudig en klaar beschreven worden. Uitgegeeven door den beroemden Heer Dr. ERNST PLATNER Hoogleeraar in de Genees- en Heelkunde te Leipzig. *Te Utrecht by* G. van den Brink, Jansz. 1773. *II Deelen in groot Octavo.*

Dit Werk is wel geschikt voor de zulken welke van de Genees- en Ontleed-kunde hunne hoofdzaakelykste Weetenschap niet maaken, maar evenwel lust en begeerte hebben om in deeze aangenaame Weetenschappen eenige kundigheden te verkrygen; dog wanneer dit oogmerk met vrucht zal bereikt worden, behoort men vooraf de Ontleedkundige Lessen, waarin de deelen van 't Menschelyk Lighaam voor het oog vertoond worden, te hebben bygewoond: zonder dit kan men geene juiste denkbeelden van de in dit Werk voorgestelde zaaken maaken om dezelve wel te begrypen: waartoe het in de voornaamste Steden van ons Gemeenebest aan genne gelegenheid ontbreekt.

Materia Chirurgica, *of Verhandeling over de Werkingen der Middelen die in de Heelkunde gebruikelyk zyn. Tweede Stuk. Door* JOSEPH JACOBUS PLENK, Keizerl. Koninglyk Hoogleeraar in de Heel- en Vroedkunde te Tyrnau. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* B. TERSIER, M. D. *Te Utrecht by* G. T. van Paddenburg 1772. *In groot octavo* 249—561 *bladzyden.*

Wy hebben dit Werk reeds in het eerste Deel der *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oefeningen*, bladz. 289 en volgende, verhandeld en naar verdiensten aangepreezen. Met dit tweede Stuk is deeze Overzetting ten nutte van onze

Va-

Vaderlandſche Heelmeesters voltooid. Wy neemen hierover het geen de Auteur meld aangaande het Kalkwater. „ Het Kalkwater is gemeen water, daar men levendige Kalk in heeft laten ontbinden. Als men agt pond water op een pond Kalk giet, dit eenigen tyd omroert, dan wederom laat ſtaan, en vervolgens afgiet; dan heeft men Kalkwater van de eerſte zetting. Wanneer men dan wederom agt pond kokend water op de zelfde Kalk giet, dan bekomt men, als het wat geſtaan en doorgezygd is, een water, 't welk men Kalkwater van de tweede zetting noemt. Dit is even zo kragtig als het eerſte. —— Het Kalkwater is zagt zamentrekkend en eenigzins wrang van ſmaak, het heeft geen reuk en is enkel water, daar een gedeelte fyne Kalkäarde, of levendige Kalk in ontbonden is. Een once Kalkwater moet 1½ gryn aarde bevatten. —— Het heeft dus eene zagt opdrogende, verſterkende kragt, die het bederf tegengaat, de ſlym ontbind en verdunt, en die uit hoofde van de Kalkaarde het zuur breekt. —— De zagt opdrogende kracht van het Kalkwater beſpeurt men inzonderheid in het zuiveren en genezen van onreine verzweringen, by Watergezwellen, en wel byzonderlyk aan de voeten, in 't *Scrotum*, en aan de gewrigten. De beroemde WHYTT zag, dat de ſlym, die uit de maag gekomen, en met Kalkwater gemengd was, dunner en vloeibarer wierd. Men kan hier uit beſluiten, dat het ter verdeeling van sommige gezwellen, die door taaije ſlym ontſtaan, van goeden dienst moet zyn. HIPPOCRATES pryst het Kalkwater uitwendig tegen de laszery en andere huidziekten; tegen de zeere hoofden hebben het anderen geprezen. Het Kalkwater met olyfolie tot ene zalf gemaakt, word als een kragtig middel op verbrande delen, en ſterk vloeijende verzweringen gelegd. FAUNE, een Fransch Heelmeester, pryst het gebruik van 't Kalkwater tegen de *Scrophulæ*. Hy laat wat ſpruiten van de Rozemaryn in Bronwater koken, en daar mede vervolgens het Kalkwater bereiden, uitwendig legt hy ene zalf, uit Kalkloog, Kalkwater en Spaanſche Zeep gemaakt, warm op de nog geſlotene Kropklieren. Dewyl de *Scrophulæ* door ene zuure ſlym in de verſlapte klieren worden voortgebragt, is het verſterkend, het ſlym ontbindend, en het zuurbrekend Kalkwater een zeer geſchikt middel voor dit ongemak. Doch inzonderheid is het inwendig gebruik van 't Kalkwater als een *Specificum* tegen den Steen geroemd. SYLVIUS DE LE BOË heeft deszelfs gebruik in Holland, en WILLIS in Engeland in gang gebragt. Het Kalkwater moet niet alleen het vermogen hebben om de Steenen, die in de Blaas ontſtaan, te

vergruizen, en de pynen in de Nieren, die door steenen en zand veroorzaakt worden, te bedaaren; maar zelfs om het ongemak van den steen volkomen te geneezen. De Hr. Dr. WHYTT, heeft een vry wydlopig Werk over dit onderwerp uitgegeven. Doch dewyl dit middel zeer langzaam werkt, en veel verliest, eer het in de Nieren en in de Pisblaas komt, is men te rade geworden, om het Kalkwater door de Pisbuis in te spuiten, ten einde het onmiddelyk op den steen zou kunnen werken, en deszelfs geheel vermogen 'er op uitöefenen, in gevallen naamlyk, dat hy zig in de Pisblaas ophoud, want tegen den steen in de Nieren, heeft dit middel door de inspuiting geen kragt. De Hr. WILLIAM BUTTLER en BROWER LANGRISCH hebben een byzonder geschikt Werktuig voor deeze inspuiting uitgevonden. — De geschiktste Kalk tot het ontbinden van den steen is die, welke van gekalcineerde Mosselen Oesterschelpen gemaakt word. Wanneer de steen al te hard is, en naar een Keysteen gelykt, dan voert dit middel 'er niets tegen uit, als dat het een goed verzagtend middel is, door dien het de hoekige punten van den steen weg neemt, de daar door veroorzaakte verzweringen geneest, en de inwendige huid van de Pisblaas zodanig versterkt, dat zy minder prikkelbaar en gevoelig word. Men laat den Lyder eenige ponden daags drinken; doch als hy het niet zuiver kan verdragen, dan kan hy het met een deel Melk vermengen. Men kan zig nog meerdere werking van het Kalkwater beloven, als men hem boven dien Pillen van alikantsche Zeep laat gebruiken. Doch men moet bedagt zyn, dat het Kalkwater, in de opene lucht, niet lang goed blyft; men moet het derhalven in kleine opgevulde flessen sluiten, en dikwyls versch laten bereiden. — Ene nog voortreffelyker werking voor de Heelkunde heeft de Heer BAUMBACH, in eene Dissertatie te Gottingen, onlangs aan het inwendig gebruik van het Kalkwater toegeschreven. De Schryver meent, dat de Kanker een ranzig bederf van het Vetvlies en van de Klieren zy; dat dit ranzig bederf der Kanker van een zuuren aart zy, dewyl het opbruischte, toen hy ene Kankerzweer, met het *Oleum tartari per deliquium* aanraakte. De Hr. BAUMBACH gaf daarom twee Lyders, die de Kanker hadden, daaglyks Kalkwater, met een drank van de Zarzaparil en zeepagtige Kruiden te drinken, en heelde zyne Lyders in enige maanden. Hy meent dat de alkalische Natuur van het Kalkwater hen eigenlyk genezen hebbe, dewyl zy de zeepagtige Kruiden, langen tyd te voren, zonder voordeel gebruikt hadden. Mogt het zyn, dat de Theorie en de praktikale Proeven van den Hr. BAUMBACH, door andere Practici ook derwyze

bevonden wierden, dan zouden hem alle volgende leeftyden hoogst verpligt zyn! — Deze zyn de manieren van het Kalkwater eenvoudig te gebruiken. Doch 'er zyn vele gemengde Voorschriften van Artzenyen, daar het Kalkwater onder komt, zo als het bekende *Aqua Phagadænica*, *aqua Saphyrina*, *aqua calcis polychresta Junckeri*, enz. welke ik alle in het heelkundig *Dispensatorium* zal beschouwen".

Natuurkundige Verhandelingen of Verzameling van Stukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende. III Deel I Stuk. Te Amst. by A. v. d. Kroe 1773. *In groot octavo* 152 *bladzyden.*

VErscheidenheid van onderwerpen maakt dit Stukje zeer wel geschikt voor den verschillenden smaak der Leezers; en ieder die voor deezen of geenen tak, der hier bedoelde Oefeningen, eene byzondere Liefhebbery heeft, zal 'er gelegenheid in vinden, om zig zelven eenigen tyd met nut en vermaak onledig te houden.

Het byeenbrengen der aanmerkingen, waar van men ter wederzyde gebruik maakt, om de vooronderstelde vermindering van het Water der Zee te verdeedigen of te bestryden: en het voordraagen van nieuwe proeven, betreffende het verschil over de Aantrekkingskragt en de Botzing; behelzen bedenkingen die veeler aandagt konnen vestigen. Of schept men meer behaagen in Electrische Proefneemingen; de waarneemingen ten opzigte der verschynselen, die de *Tourmalin* aan de hand geeft; en de overweeging, in hoe verre een omzigtig gebruik van de Electriciteit van dienst zou kunnen zyn, tegen de Blindheid; zullen denzulken geen ongevallige stof ter nadere overweeginge verleenen. Is het vlug maaken van den Diamant in de open lugt, en het beletten van deszelfs vlugwording door behulp eener middelstoffe, en de berooving der Lugt, een voorwerp van iemands nieuwsgierigheid; hy kan ook daar omtrent eenige vergenoeging vinden. Schept hy vermaak in 't toestellen van Barometers; hy zal opgeleid worden, tot het neemen van nadere proeven, over de regelmaatigheid der beweeginge van het Kwikzilver, zo wel in Hairbuisjes, wier Middellinie slegts twee derden van eene Linie beslaat, als in wyder Pypen. Valt men op de beoefening der Natuurlyke Historie, of heeft men smaak in de Geneeskunde; men ontmoet hier een berigt van de voorzorg, welke men ook in Vrankryk aanwendt, ter behoudenisse van de Drenkelingen.

Oordeelkundige aanmerkingen over 't geen men, raakende den bekenden Franschen Waterkyker, gemeld heeft, als mede betreffende een zogenaamd stom Meisje, dat des niet tegenstaande zeer duidelyk en verstaanbaar Liederen zou zingen. Eene beschryving van den Spaanschen Springhaan, en eenige zeldzaame Vogelen, die ook in plaat afgebeeld worden: en eindelyk een verslag van waarneemingen over eene scirrheuze ontaarting van het rechter deel der Maag, en andere tegennatuurlyke gesteldheden der Darmen, welken zig by de opening van het Lyk vertoonden; wanneer men tevens, in 't voorbygaan, op nieuw aanleiding vond, om te klaagen over 't verkeerde gebruik van 't zetten van Klisteeren, den Apothekers aan te beveelen, in stede van zig van ervaren Chirurgyns te bedienen. ——— Om 'er nu, na deeze optelling der verschillende onderwerpen, eene byzonderheid uit te berde te brengen, die de algemeene nieuwsgierigheid vry sterk treft, zullen wy den Leezer nog iets mededeelen, uit het gemelde ten opzigte van den Franschen Waterkyker; nademaal de berigten, in onze Nieuwspapieren deswegens gegeeven, veeler opmerking tot zig getrokken hebben (*).

Een Heer, welke zig diestyds te Parys bevond, brengt zynen Vriend te Amsterdam onder 't oog, hoe men op vaste gronden iets mag verwerpen, wanneer het duidelyk strydt, met onbetwistbaare grondbeginselen; en dat het niet vreemd is, zaaken te hooren verhaalen, waar omtrent men zig op zodanig eene wyze behoort te gedraagen. Hier onder brengt hy dan vervolgens ook 't geen men betreffende deezen Waterkyker verhaald heeft, en stelt hem daar omtrent de volgende aanmerkingen voor.

„ Eene grond-eigenschap van een Opaak of ondoorschynend Lighaam is van het Licht niet te kunnen doorlaaten, maar de straalen te onderscheppen en te stuiten. Nu, gelyk de voorwerpen niet gezien worden, dan om dat de Lichtstraalen, die door het doorschynend Lighaam, gelyk de Lugt, het Water, het Glas, enz. doorgaan, van het ondoorschynend Lighaam tot het Oog te rug gekaatst worden, zo volgt, dat geen Mensch dwars door een Opaak lighaam heen kan zien, en dat 'er geene Brillen, geene Werktuigen, geen geleding der Oogen wezen kan, die dit wonderwerk kan te weeg brengen: In één woord, dwars door een ondoorschynend Lighaam heen

te

(*) Men vergelyke hier mede den Brief van den Heer DE LA LANDE, in de *Nederl. Letter Oef. I D. Mengelw. bl.* 533.

te zien, zegt met andere woorden, te zien zonder Licht, het welk volgens eene gezonde Natuurkunde eene volstrekte tegenstrydigheid insluit.

Hoe ongelooflyk, hoe onmoogelyk zelfs, de dingen, die men vertelt, zyn mogen, weet ik egter wel, dat men het met veel geest zo verre brengen kan, dat een goed Natuurkundige alle de uitvlugten en onderstellingen, alle de draaijen en konstgreepen, welken men in derzelver verdediging bybrengt, niet gemaklyk volgen of wederleggen kan, zo lang men evenwel denkbeelden aan zyne woorden wil hegten, heeft de Wysgeerte niet veel te vreezen. Men zegt, by voorbeeld, in dit geval, dat 'er uit de plaatsen, alwaar de Bronnen of oorsprongen der Rivieren zyn, dampen of uitvloeizels, opgaan, die niet merkbaar zyn dan voor zeer doordringende Oogen, en welken het gros der Menschen daarom niet kan bemerken: Maar 1. voor eerst is het niet gemaklyk te begrypen, dat eene bron, die ter hoogte van 50. of 60. voeten met Aarde, Steenen, en zelfstandigheden van alle soort, bedekt is, merkelyke uitwaasfemingen kan opgeeven.

2. Ten anderen moet men aanmerken, dat 'er altoos en in alle plaatsen eenige uitwaasfemingen uit den grond opstygen, zelfs in de grootste droogte, buiten dat zoude niets groeijen kunnen.

3. Maar het zyn deze uitvloeizels niet, die in aanmerking koomen; onze Jongman zegt niet, dat hy het Water door middel van een fyn gevoel aan zyne Oogen ontdekt; hy zegt dat hy het zelve ziet, ziet op dezelfde wyze als wy de voorwerpen zien, hy zegt derhalven eene ongerymde zaak.

4. Buiten dit eigenlyke zien is 'er ook geen middel om iets te ontdekken, en de voorgewende uitvloeizels zyn hier geheel nutteloos, om dat dezelve hem geen denkbeeld van de grootte, nog zelfs van de nette plaats der Bronnen zou kunnen geeven.

Het zien ondertusschen is onmoogelyk en ongerymd, en nademaal het derhalven blykt, dat, volgens de redelykste verklaaring, welke men aan dit verschynzel zou kunnen geeven, hier bedrog onder speelen moet, waarom zullen wy dan aarselen om alles aan bedrog toe te schryven.

Ik zoude hier kunnen byvoegen, myn Heer, (en dit verdient wel degelyk in aanmerking genoomen te worden) dat de Berigten van onzen Jongman weinig overeenkomstig zyn met het geen wy van den loop der onderaardsche Wateren kennen; zelden houden zy eenen lang voortgaanden loop, gelyk hy onderstelt. De Bronnen worden niet geformeerd dan door het nederdruppend of zakkend regenwater, dat in en door de

Aarde dringt. In Landen, die uit horizontaale lagen bestaan; daalt dat Water, tot dat het een Bank van Kley-aarde of Rots ontmoet, dan neemt het zyn loop naar dat gedeelte, werwaårds de Bank afhelt, en wanneer het in de schuinte van een Heuvel, of in eenige andere plaats der Aarde, een uittogt vindt, verzamelt het zig daar, en formeert eene Bron. Zo men derhalven een net denkbeeld van de Bronnen wilde geeven, moest men dezelve vertoonen als een grooten Boom, wiens takken zig in het oneindige verdeelen, zelfs op weinig afstands van den oorsprong des stams. Dergelyk een denkbeeld is het egter geheel niet, 't welk de Nieuwspapieren ons geeven, en wy mogen derhalven wederom veilig besluiten, zonder dat wy alles wat men ons voor de belangeloosheid van den Waterkyker, bybrengt, behoeven te beantwoorden, dat dit wonderlyk Kind niet dan een bedrieger, en zelfs een onkundig en lomp bedrieger is.

Kort Begrip van het Zamenstel der Natuur, van den Heer C. LINNÆUS. *Met zeer veele Zoorten vermeerdert, door* P. BODDAERT. *Med. Dr. Oudraad der Stad Vlissingen enz. Eerste Deel, Eerste Stuk. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1772. *Behalven het Voorwerk* 95 *bladz.*

NAdemaal het gezag van den vermaarden *Linnæus*, zo wel in Nederland als elders, van een uitgebreiden invloed is, in 't stuk der Rangschikkinge; zo heeft men meermaals gedagt op eene Nederlandsche uitgave, van het *Zamenstel der Natuure*, van dien onvermoeiden navorscher der Natuurlyke Historie. Dan deeze en geene bedenkelykheden hebben veelen daar van te rug gehouden; tot dat nu eindelyk de arbeidzaame *Boddaert* die taak op zig genomen heeft; waar mede hy ongetwyfeld onzen Nederlandschen Liefhebberen deezer Studie geen geringen dienst zal doen. Eene Nederduitsche uitgave van dit zo hooggeschatte Werk van den Ridder *Linnæus*; (dat bykans onontbeerelyk geschat mogt worden, voor allen die zig op het beoefenen der Natuurlyke Historie toeleggen,) was op zig zelve eene gewenschte zaak voor veelen onzer Landsgenooten. Het moet hun gevolglyk nog des te gevalliger te zyn, dat de Heer *Boddaert* zig wel heeft willen verledigen, om, met de uitgave daar van, zyne vlyt aan te wenden, om het zelve te vermeerderen met een aantal van Zoorten, die by andere onderzoekers der Natuure ontdekt zyn, en in het Werk van *Linnæus* nog niet gevonden wierden.

De

De Heer *Boddaert* naamlyk zig voorgesteld hebbende, het Zamenstel der Natuure, naar de Rangschikking van *Linnaeus*, in onze taale het licht te doen zien, heeft tevens de moeite op zig genomen, de Geschriften en Kabinetten van beroemde Natuuronderzoekers en Liefhebbers der Natuurlyke Historie, te raadpleegen; dus het voetspoor van zynen Voorganger te volgen, en 't zyne aan te wenden, om dit Register van 't Boek der Natuure, trapswyze, tot meerder volkomenheid te brengen. Voorts heeft hy alles aangewend wat, naar zyn inzien, strekken kon, om den Leezer het gebruik van dit Geschrift nuttiger te maaken; waar van hy verslag geeft in zyne Voorreden; in afwagtinge van 't oordeel der deskundigen over zynen arbeid.

Het thans uitgegeeven Eerste Stuk (*), een aanvang maakende, met het Viervoetige Gedierte, gaat over de Zoogende Dieren, onderscheiden in de zes volgende Benden.

I. De Dieren met voortanden en snytanden, de vier bovenste evenwydig, twee Mammen aan de Borst.

II. De Dieren zonder Voortanden.

III. De Wilde Dieren. De voortanden kegelagtig; de hondstanden lang. De kiezen puntige kegels. De Pooten met scherpe kromme nagels. (De mond met knevelhairen.)

IV. De Knaagende Dieren. Twee boven voortanden, geen hondstanden.

V. De Herkaauwende Dieren. Geen boven voortanden, van onder zes, of agt, zeer ver van de kiezen geplaatst. De pooten gespleet en hoeven. De Borsten in de Liesschen.

VI. De Gehoefden. De Voortanden stomp, de Pooten gehoefd. Hier by komen dan nog.

VII. De *Walvisschen*. Lugtgaaten op het hoofd. De borst en staart-vinnen horizontaal. Welke Dieren *Linnaeus* nog by de viervoetigen gevoegd heeft, om dat zy in hun innerlyk zamenstel, voortteeling en voeding der jongen met dezelven overeenkomen.

Aan 't hoofd van dit Stukje is geplaatst eene Voorreden, in welke de Heer BODDAERT, onder eene aanpryzing deezer Oefeninge, eene algemeene ontvouwing van de drie Ryken der Natuure mededeelt; met eene opgave van de voornaamste Rangschikkingen, byzonder ook ten opzigte van de Viervoetige Die-

(*) „ Ik heb, zegt hy deswegens, verkooren dit Werkje, stuksgewyze, uit te geeven, wyl ik dus gelegenheid heb, om de my, naderhand, nog ter hand komende zoorten, gevoeglyker agter yder Benden te kunnen plaatsen": dat hier wel degelyk zyne nuttigheid kan hebben.

Dieren; en eindelyk verslag geeft van 't geen hy zig met deeze uitgave voorstelt. 't Is te wenschen dat de Liefhebbers hem zullen aanmoedigen, om in deezen zynen arbeid, welke dienen kan ter voortzettinge van 't beoefenen der Natuurlyke Historie, rustig voort te vaaren; en dat men in de verdere uitgave, wel byzonder toe zal zien, om de Drukfouten, (die in een Werk van deeze natuur bovenal lastig zyn,) met de uiterste omzigtigheid, zo veel mogelyk is voor te komen; wanneer wy ons nog al vleien, dat de uitvoering een algemeen genoegen zal geeven. In de hoope dat ons eerlang een tweede Stukje ter hand zal komen, 't welk ons gelegenheid zal geeven, om den Leezer de wyze der uitvoeringe bepaalder onder 't oog te brengen, zullen wy ons voor tegenwoordig daar mede niet ophouden; te meer daar ons bestek thans wat bepaald is.

Naauwkeurige Beschryving en naar het Leven vervaardigde Afbeelding van den Tweedoornigen Klipvisch, door P. BODDAERT, *Med. Dr. Oud-Raad der Stad Vlissingen enz. enz. Te Amst. by* M. Magerus 1772. *In 't Nederduitsch en Latyn 43 bladzyden in groot quarto.*

BY gelegenheid der beschryvinge van deezen byzonderen Visch, uit de beroemde Verzameling van den Natuuronderzoeker *Schlosser*, geeft de Heer *Boddaert*, in dit Stuk, vooraf eenige aanmerkingen over de bepaaling van het Geslagt der Klipvisschen, en der verschillende Soorten, die men daar onder te betrekken heeft; welke aanmerkingen hy aan 't oordeel der beoefenaaren van de Rangschikking der Dieren onderwerpt. Uit de vergelyking van den *Klipvisch*, hier beschouwd, met de reeds opgemerkte verscheidenheden, maakt hy op, dat deeze van eene nieuwe soort is. Hy omschryft dezelve aldus:

KLIPVISCH die lang is, met een gebeeken staart, gedoornde kieuwdekzelen, de onderste doornen zeer lang, en een naakte Papegaaysbek.

Dezelve moet in 't Zamenstel van *Linnæus*, agter den *hairigen Klipvisch*, en in 't Kabinet van *Gronovius*, agter den *Klipvisch* met aan wederzyden gedoornde kieuwdekzelen, volgen. Dit Schepsel onthoudt zig in de Zee, welke de Molukkische Eilanden omringt, en vooral omtrent *Amboina*: doch wordt zeldzaam gevonden.

De

De Heer *Boddaert* beschryft deezen Visch in alle deszelfs byzonderheden, op eene dergelyke wyze als hy zyne voorige beschryvingen ingerigt heeft, met de uiterste naauwkeurigheid; en de nevensgaande fraaie Afbeelding, in natuurlyke koleuren, toont ons dat het denzelven, in zyne soort, aan geene cieraaden ontbreeke; alzo dezelve met verscheiden regelmaatige banden en streepen pronke. Dus zyn, ten voorbeelde, de platte Zyden, met zes schoone breede evenwydige banden, gecierd.

„ De grondverw is bleekros: tusschen het eerste en tweede beentje der rugvin daalt eene breede donkerbruine streep tot op de borstvin, ter lengte van twee duimen en zes lynen; voor deeze streep staat eene schoone blaauwachtig witte vlek, tot aan de laatste kieuwplaat; tusschen het vierde en vyfde beentje der rugvin begint de eerste band, die donkerder ros is, vyf lynen breed, aan het begin des rugs smaller alwaar zy bleekblaauw is, aan wederzyden met eene zwarte lyn gezoomd, en loopt tot aan den buik, en onder denzelven doorgaande ryst zy aan den anderen kant weder op; op eenen afstand van vyf lynen en een half begint de andere band, die breeder en bleeker is; in deze is het blaauw minder: tusschen deze en de derde is eene ruimte van vier lynen; de derde band is de breedste van allen, als hebbende zes lynen; de randen zyn wat bleeker, en de blaauwe verw aan den rug is zeer blinkende; tusschen den derden en vierden band is eene ruimte van vyf lynen; de band zelfs is smaller dan de voorige, en de blaauwe verw loopt lager dan in de andere; de ruimte tusschen dezen en den vyfden band is naauwlyks vyf lynen; voorts is zy als de voorige: de zesde band staat van den vyfden vier lynen af, en is drie lynen en een half breed, en twee duimen en twee lynen lang; de glanzig blaauwe verw loopt tot het begin des staarts. Het vleeschig gedeelte van den staart is rolrond, zeven lynen lang, en met twee banden omgeeven, die drie lynen van elkander staan".

Onder de beschryving der byzondere deelen, verdient ook zyne opmerking die van 't Gebit van deezen Visch, waarom wy dezelve hier nog zullen laaten volgen.

„ De tanden staan op beide Kaakbeenderen dicht by elkander, zyn borstelhairig en krom; in het opperkaakbeen hebbe ik 'er twee en twintig in mynen Visch, waar van 'er tien aan wederzyden even groot zyn, maar de twee middelsten zyn grooter, hard en scherp, gelyk in de *Braassems*, zoo dik als een kleine speld, en de andere als een Varkenshair. De tanden van het onderkaakbeen zyn alle even groot, wat kegelach-

achtig, borstelhairig, en twee-en-twintig in getal. Het zamenstel dezer tanden is verwonderlyk; want zy zyn alle van boven geleed met eene ringswyze geleding: van hunnen oorsprong uit het kaakbeen, tot aan de geleding zyn zy alle bruin, rolrond, en loopen voorts wit in een verlengden scherpen kegel uit; alle zyn zy even groot, te weeten van anderhalve lyn, behalven de twee grootsten in het bovenkaakbeen, die twee lynen en een vierde lang zyn. Beide de kaakbeenen konnen één lyn en meer ingetrokken worden in het hoofd, en dit niet zonder oogmerk, gelyk ik by den *bruinen Klipvisch*, welken ik hier na beschryven zal, zal betoogen".

Redevoering van den Heer en Meester ADAMUS CAMPHUYSEN *Rector van 't Latynsche School te Zierikzee, over* LIEVEN JANSSEN KAARSEMAAKER. *Vertaald door* CORNELIS VAN DER GRYP. *Te Zierikzee by* J. de Kanter en Zoon 1770. *Behalven de Voorreden 63 bladzyden in groot octavo.*

DEze Redenvoering, in 't Latyn uitgesproken, by geleheid eener plegtige bevorderinge der Jeugd, op de Latynsche Schoole te Zierikzee, heeft tot een onderwerp den lof van eenen roemwaardigen Voorstander van Nederlands Vryheid, die in 's Lands Historieschriften niet naar verdienste gemeld schynt. Men vindt ter naauwernood zyn Naam genoemd; maar geen gewag van 't aandeel dat hy, volgens dit verslag, gehad heeft, in verscheiden manhafte bedryven der Zeeuwen.

De in dit opzigt tot nog min bekende Persoon is *Lieven Janssen Kaarsemaker*, gebooren te Zierikzee, uit een niet ongeagt Huis aldaar, hebbende zyn Vader, onder andere aanzienlyke waardigheden, te Zierikzee het Scheepensampt bekleed. Ook is hy zelf, door eene naarstige studie zig bekwaam gemaakt hebbende, tot verscheiden Eerampten aldaar, en wel byzonder tot de Burgemeesterlyke waardigheid, opgeklommen. Toen *Alba*, in 't jaar 1572, den Raad van Zierikzee listig zogt over te haalen, tot het inneemen van Krygsvolk, deed dit oplettende Lid dier Vergaderinge voorzigtiglyk zyn best, om zulks af te wenden. Dit had wel geen invloeds genoeg op zyn Medeleden; maar derzelver maatregelen mishaagden het Gemeen zo zeer, dat zy zig wel dra gedrongen vonden, om dien weg in te slaan, welken *Lieven* hun had aangeweezen. In die omstandigheden werd hem de Stadsvoogdyschap opgedraagen; en de overige

Re-

Regeering beloofde hem met raad en daad te ondersteunen. De nieuwe Stadsvoogd, het dreigende gevaar wel bezeffende, was bestendig op zyne hoede, en keerde, toen men eerlang Spaansch Krygsvolk wilde ontscheepen, om het in de Stad te brengen, dien aanslag met geweld en moed kragtdaadig af. Wanneer men egter wat laater Walsche benden had ingenomen, zag hy zig genoodzaakt, zyn Vaderland te ontvlugten; dan dit verzwakte zyne zugt niet voor deszelfs behoud; hy vervoegde zig by den Prins van Oranje; en streed onder deszelfs banier, tot op den overgang van Zierikzee aan 's Prinsen zyde. *Lieven*, zulks verstaan hebbende, keerde terstond naar zyne Geboortestad, om de Stadsvoogdy, hem door den Prins toegezegd, te aanvaarden; en schoon hy hier in gedwarsboomd wierd door sommigen, dat hem ook weder deed vertrekken; leed het egter niet lang, of hy werd, op 't aanzoek der Burgerye, door den Prins uitdrukkelyk tot Stadsvoogd benoemd, en onder eene algemeene toejuiching ontvangen. —— De Oranje-Vorst had de uiterste agting voor hem; hy was een van 's Prinsen Raaden, en een der Leden van 't bekende Gezantschap aan Koningin Elizabeth. —— Na 't afloopen dier Engelsche onderhandelinge weder t'huis gekeerd zynde, was hy bestendig bedagt om den Vyand allen tegenstand te bieden; en hem, zo veel in hem was, magteloos te maaken; waar omtrent hy, in meer dan één geval, Zeeland, en geheel Nederland, treffelyke diensten gedaan heeft. Onze Redenaar ontvouwt de loflyke verrigtingen van dezen *Lieven*, en schetst deszelfs uitmuntend character, op eene zo leevendige wyze, dat hy ieder een natuurlyk met zynen Held ingenoomen doe zyn: en bedient zig wyders van het voorgestelde, tot aanmoediging van de Jeugd, om yverig voort te gaan in hunne Letter-Oefeningen; ten einde ook zy nutte Leden van den Staat mogen worden.

Ter bevestiginge van 't geen hy in deezen raakende *Lieven* meldt, heeft hy geene gedrukte Gedenkschriften voor handen; maar hy beroept zig op 's Mans eigen Aantekeningen, Brieven en Schriften, welken onder den Wel Ed. Gestr. Heer *A. J. de Ruever* berusten; en vleit ons met de hoop, dat zyn Wel Ed. Gestr. de goedheid zal hebben van dezelven, benevens andere onuitgegeeven stukken, die tot Nederlands Geschiedenis betrekking hebben, eerstdaags het licht te doen zien, met nevensgaande ophelderende aantekeningen; naar welker uitgave men des ten sterkste verlangt.

Tho-

Thesauri Novi Dissertationum Juridicarum selectissimarum in Academiis Belgicis habitarum. Vol. I. Editio Nova. Duobus Fasciculis Dissertationum Historico- Antiquario- Juridicarum in Academiis Germanicis editarum, aucta. Accedunt Indices locupletissimi, curante GERHARDO OELRICHS. V. J. D. S. CAES. MAJ. CONSIL. *Bremæ. Sumptibus* J. H. Crameri 1772. *In quarto.*

EEne keurige Verzameling van uitgezogte Regtsgeleerde Verhandelingen op Nederlands Hooge Schoolen, vergezeld van eenige Historische- Oudheidkundige- Regtsgeleerde Verhandelingen, op de Hooge Schoolen van Duitschland voorgedraagen, by een te brengen, heeft zeker zyne nuttigheid, voor dezulken, die zig op de Regtsgeleerdheid toeleggen. De Heeren Regtsgeleerden staan gemeenlyk nog al bekend voor zulken, die veel werks maaken van deeze hunne Academische Oefeningen; waar door 'er onder dit slag van Verhandelingen dikwerf verscheiden te vinden zyn, welken verdienen voor de vergetelheid bewaard te worden. Ondertusschen loopen ze, als losse stukjes, met de overigen het grootste gevaar van te verslingeren, en men zou dikwerf moeite hebben, om die of deeze byzondere Verhandeling, welke men van eenig belang oordeelde, magtig te worden. Om dit eenigermaate voor te komen is zulk eene oordeelkundige byeenzameling van dezelven aan te pryzen; en 't geschiedt met te meerder nuttigheid, wanneer de Uitgeevers, gelyk in deezen gedaan is, de moeite op zig neemen, van dezelve vergezeld te doen gaan, van Registers, zo der woorden en zaaken, als der Wetten en Autheuren, die in de byeengebragte Verhandelingen opgehelderd worden; 't welk eene te gemaklyker gelegenheid verleent, om 'er een nuttig gebruik van te maaken.

Verhandeling over het Ampt der geweldige Provoosten, in de Guarnisoenen van den Staat der Vereenigde Nederlanden. Door Mr. J. J. V. HASSELT, *Practiseerend Advocaat enz. Te Arnhem by* W. Troost 1773. *Behalven het Voorwerk* 119 *bladz. in quarto.*

HEt Militaire Regtsgeleerde, waarin de Heer en Mr. *van Hasselt*, als meermaals gebleeken is, niet onbedreeven geagt mag worden, ontbrak tot nog, ten minste zo veel hem be-

bekend is, eene opzetlyke Verhandeling over het Ampt der *geweldige Provoosten*; of eene gezette ontvouwing van de pligten der geenen, welker zaak het is, eene naauwe zorg en een oplettend toeverzigt te hebben over de gevangenhuizen, en de gevangen Persoonen, met het geen daar toe behoort. Dit heeft hem bewoogen, het zyne toe te brengen, om dit Stuk in eene geregelde orde te verklaaren; ten welken einde hy het merkwaardigste nagaat, dat daar toe betrekking heeft, met voorstellinge, van 't geen men, volgens 's Lands Wetten, omtrent de gevangenhuizen en gevangenen in agt hebbe te neemen; 't welk hem gelegenheid geeft tot het voordraagen van verscheiden Regtskundige aanmerkingen deswegens, die opmerking verdienen.

Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk. Door JOSEPH BARETTI, *Secretaris der Buitenlandsche Correspondentie van de Academie der Schilder- Beeldbouw- en Bouwkunde te Londen. Naar de derde Uitgave uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel. *Te Harlingen by* F. van der Plaats *en* Junior, 1773. *Behalven het Voorwerk* 175 *bladz. In gr. octavo.*

Onlangs het Eerste Deel van dit aangenaam Werkje aankondigende, hebben wy onzen Leezeren een algemeen berigt mede gedeeld van deszelfs aanleg, aart, uitvoeringe en de wyze van des Schryvers behandelinge. De Uitgeevers, gedagtig dat het gantsche Werkje een aaneengeschakeld verhaal behelst, hebben, om het verlangen der zulken, die het Eerste Deel met genoegen mogten geleezen hebben, niet te tergen, de Deeltjes kort op elkander doen volgen; waardoor deeze geheele *Reize*, in vier genoegzaam even groote Deelen, het licht ziet. In het Tweede Deel, waar van wy thans verslag doen, vervolgt de Schryver zyne Reize door het gedeelte van *Portugal* en *Spanje*, aan en omtrent den weg geleegen tusschen de twee Hoofd- en Hof-Steden deezer beide Koninkryken, *Lissabon en Madrid*. Met de aankomst in en een berigt wegens welke laatstgenoemde Stad loopt dit Deel ten einde. Schoon de Schryver zich hier voornaamlyk bepaalt om den aart, levenswyze en armoedigen toestand der bewoonders van het platte Land te doen opmerken, zyn, egter, zyne berigten niet zodanig aan den laageren stand verbonden, of wy ontmoeten 'er eenige byzonderheden wegens *Toledo*, deszelfs pragtige Hoofdkerk met haaren onnoemelyken schat van kostbaarheden, en Aardsbisschoplyk Paleis; als mede wegens *Madrid*, en de beschaafde verkeering der aanzienlykste Inwooners, tot welke onze Schryver, deels om hunne gemeenzaame vrien-

vriendelykheid, deels om zynen eigen rang, een gereeden toegang vondt. Ter proeve zullen wy onzen Leezeren van het een en ander iets mededeelen.

Menigmaalen klaagt de Heer BARETTI over de moeilykheid van het Reizen door deeze gewesten. Hoe wel gegrond deeze klagte zy, blykt, onder anderen, uit den XLIV Brief, daar hy dus schryft.

„ Deezen morgen ten tien uuren verlieten wy *Truxillo*, en geduurende drie mylen was de weg zeer goed. Doch toen wy *La Sierra de Mirabete*, zynde eene lange keten Bergen, naderden, was ik genoodzaakt af te treeden, en de andere twee mylen tot aan dit *Zarayzejo* te wandelen. Wy beklommen eenige Heuveltjes; klommen 'er vervolgens af; trokken daarna langs een Brug over een Beekje; en klommen daarna weder om hoog. In het afdaalen na het Beekje waren wy genoodzaakt de Chaisen te onderdersteunen, het welk niet konde geschieden zonder ons vry wat te vermoeien. Aan de tegenovergestelde oneffene zyde vermoeiden wy ons nog meer, en, het geen nog erger was, deeden vrugtelooze moeite. De weg langs de steilte was zo afgebroken en zo eng, dat het eene wiel geene plaats genoeg konde vinden: en weg gingen de Chais, de Muilezels, en YAGO; en derwaarts zouden hen gevolgd hebben, DOM MANUELO, BATISTE, en zyn Meester, hadden wy de touwen niet los gelaaten, waar mede wy het Rytuig ondersteunden, ons uiterste best doende om het overeinde te houden.

„ Ik dagt waarlyk, dat de hardheid van de steenen doodlyk zoude geweest zyn voor den armen YAGO; nogthans kreeg hy slegts twee of drie kleine kneuzingen, schoon hy van eene zeer steile hoogte viel, en wel twintig voeten langs dezelve nederwaarts tuimelde. Een gedeelte van de riemen van de Chais was gebroken, doch wy bonden dezelve met touwen spoedig te samen, en de Muilezels kwamen 'er gantsch onbeschadigd af. Met behulp van de twee andere Muilezels, die de andere Chais gelukkiglyk by de steilte hadden opgetrokken, haalden wy de myne uit dien afgrond; slaande wy allen hand aan het werk, hoewel niet zonder gevaar van zelven door de oneffenheden der steilte na beneden te vallen.

„ Aan dusdanige toevallen zyn die geenen onderhevig, welke met Chaisen deeze woeste Gewesten doortrekken, alwaar weinige menschen reizen om dat de wegen slegt zyn, en alwaar de wegen slegt zyn om dat 'er weinige menschen reizen.

„ Een half uur naa dat wy dien moeilyken *Cuesta* beklommen hadden, kwam ik nog te voet te *Zarayzejo*, geheel afgemat door vermoeidheid en het wandelen in het branden van de Zon, die van de aaneengeschakelde rotzen wierd te rug gekaatst. De Man uit de *Posada* zeide my by myne aankomst, dat dit een klein en elendig Dorp is, alwaar niets merkwaardigs te zien was; derhalven wierp ik my op een Bed, en sliep tot dat het geheel donker was. Ik heb ver-

vergeeten u te zeggen, dat wy gister het middagmaal hielden te *Puerto Santa Cruz*, een ander elendig Dorp, liggende aan den voet van een hoogen en naakten Heuvel: doch heden deeden wy ons middagmaal op die oneffene steilte, zittende op steenen, naa dat wy eerst de Chais geholpen hadden. Wy dronken onzen Wyn, *tour à tour*, uit een lederen Zak, van de Portugeezen zo wel als de Spanjaarden *Borrache* en *Bota* genoemd. De onze houdt omtrent vyftien mingelen, en wy vullen dien overal daar wy het nat goed bevinden. Gister verkoelden wy, te *Santa Cruz*, den Zak in een stroom, laatende dien 'er een volkomen uur in hangen: doch heden waren wy genoodzaakt den Wyn warm te drinken, het welk onaangenaam genoeg was op zo een heeten dag. Hoe groot is het onderscheid tusschen het reizen door Spanje en dat door Engeland"!

Wegens de pragtige Hoofdkerk te Toledo, om welke te bezigtigen, de Schryver een kleinen uitstap in zynen weg gedaan had, geeft hy dit berigt.

„ Nogthans beklaag ik my de drie mylen niet, welke ik myne reize heb uitgerekt, als zynde de Hoofdkerk van deeze Stad alleen wel waardig, dat men 'er honderd mylen om reize. Het is een Gotisch gebouw, het geen in grootte byhans met de Hoofdkerk te Milaan kan vergeleeken worden. Zy heeft drie wyde Buiken; en zommigen van haare Zyd-Kapellen zouden, in veele Europische Steden, voor tamelyk groote Kerken worden gehouden. Jammer is 't, dat zy niet hoog genoeg is, in vergelyking van haare wydte en lengte. De Beelden zonder Neuzen aan den Voorgevel van de Kerk te Exeter konde ik gemaklyk tellen; maar dit was my niet doenlyk ten aanzien van de Beelden, aan den Voorgevel van deeze Hoofdkerk, welke insgelyks allen zonder Neuzen zyn. Het is aanmerkelyk, dat de Gothische Bouwkundigen zelden in gebreke bleeven, om de Voorgevels der Kerken ryklyk te voorzien, van Standbeelden of andere Afbeeldzels in Bas-relief.

„ Wy behoeven ons niet te verwonderen, dat deeze Hoofdkerk geheel gebouwd is van Hardsteen, noch over de menigte Marmer, in verscheide deelen van dezelve; 'er is overal overvloed van Marmer en Hardsteen te vinden, in dit rotsagtig gewest. Maar wy moeten ons verwonderen over de menigte en kostbaarheid van haare versierzels. Verbeeld u de trappen van een Altaar van Zilver gemaakt, en eenige Zilveren Beelden, verrykt met Diamanten, Robynen en Smaragden! De hand der verkwistinge vertoont zich in zulker voege in deeze sieraaden, als of de geenen, die ze hebben laaten maaken, verleegen geweest waren, wat zy zouden doen met de onnoemelyke schatten. Behalven deeze Zilveren trappen, is 'er een zeer groote Tralie-Deur wier hengzels insgelyks van Zilver zyn; en behalven deeze Zilveren Beelden, is 'er een vry aanzienlyk getal van Koper of Marmer gemaakt; zommigen van welke van zoo verre als Rome zyn aangevoerd, het welk, gevoegd by de uitgezogte kunst

daar aan besteed, oorzaak is, dat zy zo hoog geschat worden als of ze van Zilver gemaakt waren.

„ Daarenboven zyn 'er Tabernakels, Kasten en Kistjes om Reliquien in te bewaaren, of om dezelve openlyk ten toon te stellen, Lampen, Kandelaars, Bisschops-Staven, Myters, Bekers, Kruisbeelden, enz enz. eenigen van Goud, en anderen van Zilver, bykans allen schitterende van groote Juweelen van de kostbaarste soort, en van een oneindig getal kleinere. Maar wat zegt gy van een Tabernakel van zo eene buitensporige zwaarte, dat 'er de vereenigde magt van dertig Persoonen toe vereischt worde, om die in een staatelyken omgang te draagen? Ook moet ik niet vergeeten veele Stellen van Priesterlyke kleederen, styf van borduurzel van Paarlen en kostbaare Gesteenten. Die, welken met Goud geborduurd zyn, worden hier zo weinig in waarde gehouden, dat ze alle dagen worden aangetrokken; en de Priesters, welke deezen morgen de groote Mis vierden, hield ik, op eenigen afstand, bykans voor zo veele beweegende Gouden Beelden.

„ Het grootste gedeelte van deeze schatten (*), welker optelling een groot boekdeel zoude vereischen, worden in verscheide groote en kleiner vertrekken bewaard, en alleen op plegtige Feestdagen gebruikt. Welk een verontwaardiging moet 'er in het hart van een behoeftigen Handwerksman ontstaan, op het gezigt van zo groot een Kapitaal in een Kerk nutloos opgeslooten! Een Kapitaal, dat, in den Koophandel gebruikt wordende, veele duizenden byzondere Persoonen ryk, en de gantsche Natie gelukkig zoude maaken! Welk een jammer, dat de Spanjaarden niet wys zyn!

„ Hier zyn insgelyks verscheide groote gedenktekens, van Koningen, Koninginnen, Aardsbisschoppen, en andere aanzienlyke Persoonaadjen; en zo wel het welfzel als de muuren der Kerke zyn verfierd met een groot getal Schilderyen, van welke de verwonderlykste is een *St. Christoffel*, van zulk een Reusagtige gestalte, dat BOVARDO's *Caligorante*, in vergelyking daar van, slegts een Dwerg was. Ik behoef u niet meer te zeggen, dan dat de Teen van dien Heilig zo dik is als myn geheel lichaam".

Verder zullen wy dit Berigt, 't welk ons egter onder de hand wat te ver uitloopt, eindigen met een Verhaal van eene *Tertulia*, (deezen naam geeft men aan de Gezelschappen der aanzienlykste Lieden te *Madrid*); 't welk wy vertrouwen, dat veelen onzer Leezeren niet onaangenaam zal zyn.

„ Het

(*) De Heer CLARKE, van deeze Hoofdkerk spreekende, merkt loosly̆k aan, dat *in dezelve zeer veel zoude te plonderen zyn*. De aanmerking kan niet toegepast worden, op de *St Paulus Kerk* of de *Westmunster-abdy* [te Londen]. en dit is ook zeer goed. Nogthans mogt een Kerkelyke van des Heeren CLARK's gestrenge wyze van denken, met veel betaamelykheid, zulke eene aanmerking hebben agtergelaaten, hoedanig ook zyn afkeerigheid van de Paapsche pragt zyn mag.]

„ Het is eene gewoonte onder de Spaansche Vrouwen, haare Vriendinnen verscheide maalen ieder Maand aan haare huizen te hebben, sommigen meerdere, andere mindere reizen.

„ Wanneer eene Vrouw dit voornemens is, zendt zy berigt aan haare Vriendin, dat zy op zulk een avond eene *Tertulia* zal hebben. Dit berigt sluit eene nodiging in zich. Zy die zulk een boodschap ontvangt, blyft niet in gebreke om aan haare Kennissen te zeggen, dat zy op zulk een avond op zulk eene *Tertulia* zyn zal; en dit sluit insgelyks eene nodiging in zich. Eene Nicht van *Don* FELIX hadt de goedheid van my aangaande dit gedeelte der Spaansche gewoonten te onderrigten, terwyl wy beiden haar na eene *Tertulia* vergezelden.

„ Toen wy uit haar Koets traden, konde ik niet nalaaten op te merken, dat de deur van het huis der Dame, werwaarts zy ons geleidde, wyd open stondt, en 'er geen Deurwagter noch iemand anders was om op te passen, zo als het gebruik is in Engeland by elke deur, die gy wilt ingaan. Twee Knegts, welke met Toortzen agter haar Koets reeden, lichtten ons een grooten Trap op. De Heer van het huis ontving ons aan de deur van zyn eerste Vertrek, geleidde onze Dame in de Kamer, alwaar zyne Huisvrouw was met alle geene van haare Vriendinnen, die 'er voor ons gekoomen waren; en haar daar gebragt hebbende, kwam hy by ons te rug, om my zulke beleefdheden te bewyzen, als doorgaans omtrent Vreemdelingen gebruikelyk zyn.

„ De Kamer, in welke *Don* FELIX en ik geleid wierden, was vol Heeren, genoegzaam allen met geborduurde Kleederen. Sommigen stonden, sommigen zaten, sommigen praatten, en sommigen keeken in 't rond, gelyk het in groote gezelschappen gaat. Een half uur daar na, kwamen verscheide Knegts binnen, die de Vrouwen in de Kamer van hunne Mevrouw met ververschingen hadden opgewagt, om ons insgelyks het een of ander aan te bieden. De plegtigheid van het voordienen was deeze: een Lakkei gaf eerst een Zilveren Bord aan ieder der tegenwoordig zynde Mannen in handen; vervolgens boodt een ander Zilveren Schotels aan, voorzien van Zuiker-Beschuit, op eene wyze toebereid, hoedanig ik nimmer elders gezien had. Zy zyn vol gaten als een spongie, en uitermaate ligt. Ieder van ons nam 'er één van met een glas Limonade, en zette het op zyn Bord: vervolgens de Beschuit in de Limonade doopende, waarin zy terstond smolt, dronken wy de Limonade uit. Daarnaa wierdt 'er Chocolade rond gedeeld, welke gedronken zynde, kwamen de Knegts binnen om de ledige Schotels en Zilveren Borden.

„ Hierop bleeven wy nog een half uur praatende: wanneer, let wel! de Dame van het huis uit haare Kamer kwam, gevolgd van alle de Vrouwen, welke zy by zich hadt. Wy schikten ons in twee ryen, aan weerzyden van haar. Toen de Dame by my kwam, boodt haar Man my haar aan als een Vreemdeling, het welk my een vriendlyken lach en eenige zoete woorden bezorgde.

„ Geene der Vrouwen kwam voorby, of 'er wierdt haar iets eerbiedigs of vriendelyks gezegd door deez' of geenen Heer, en haare antwoorden waren op de zelfde wyze ingericht. Aan het einde van de Kamer, waar wy waren, was eene andere, in welke de Vrouwen de eene naa de andere gingen, zonder de geringste Complimenten aan de deur te maaken; die 'er naast by was, sloop 'er eerst in, het zy jong of oud, getrouwd of ongetrouwd.

„ Zo dra zy binnen waren, volgden wy haar, en vonden ze zitten op de *Estrado*, zynde eene onafgebrokene zitplaats, welke de Kamer rond loopt digt aan den muur.

„ In een hoek van deeze Kamer stondt een groote Tafel, bedekt met zo veele schotels als 'er staan konden, opgevuld met verschillende soorten van spyzen. Een Perigordsche Pastey in het midden, een paar gebraden Kalkoenen aan de zyden van de Pastey, met Hammen, Vogels, Wildbraad, Sausyzen, Salaaden, *Caparrones*, (een soort van Kappers zo groot als Haazelnooten,) *Zebrero*, (een soort van Kaas uit het Koninkryk Galicie,) enz. enz. Met één woord, dit was een koud Collation, niet minder overvloedig dan fraai.

„ De Meester, met behulp van eenigen van het gezelschap, allen staande, vielen schielyk aan het snyden, terwyl de overigen van ons Servetten kreegen van een stapel die op eene andere Tafel stondt, en ze vervolgens over de knieën der Vrouwen spreidden; daarnaa keerden wy te rug om Borden, Mesfen en Vorken; plaatsten ze op haare Servetten; gingen daarop heenen om zulk eeten te haalen als zy ons om verzogten; vervolgens ons voor haar buigende of knielende terwyl zy aten, vermaakten wy haar zo goed als wy konden, zeggende het geen ons eerst in den mond kwam, met zulk eene vrolykheid en aartigheid, dat ik nimmer by eene vermaaklyker vertooning ben tegenwoordig geweest.

„ Gy kunt u ligt verbeelden, dat onder zo veele Vrouwen 'er zommige waren, die noch jeugd noch schoonheid bezaten. Nogthans hadt geene van haar reden om zich over het gebrek van een van beiden te beklaagen, naardemaal zy allen, zonder eenige de minste schynbaare voorkeuze, bediend wierden; dit hield ik voor een aanmerkelyk staaltje van Spaansche beschaafdheid. Geen Knegt bemoeide zich met haar geduurende deeze soort van avondmaal. Zy allen aten greetig, en het grootste gedeelte dronk water.

„ Deeze vrolyke maaltyd geëindigd zynde, (en een vrolyke maaltyd was het) stonden ze allen op, en wederom de Vrouw van het huis volgende, gingen zy uit die Kamer in een veel grooter, ons allen laatende daar wy waren. Zo ras waren zy niet vertrokken, of wy vielen, op het geen 'er overgebleeven was, aan met eene vrolykheid nergens te vinden dan hier te lande. De vrolykste troep Venetiaanen zoude deftig gescheenen hebben, in vergelyking van myne Spanjaarden op de *Tertulia*.

„ De

„ De regel is, een Concert te houden naa het eeten, gedeeltlyk bestaande uit gehuurde Muzikanten, en gedeeltlyk uit de Heeren, die eenig Speeltuig kunnen behandelen. Zommige van de Vrouwen zouden insgelyks gezongen hebben, en 'er zoude een Bal op gevolgd zyn; dewyl een *Tertulia* uit het Avondmaal, het Concert, en het Bal bestaat. Doch om dat de Koningin onlangs overleeden is, is de Muziek en het Dansen verbooden, en men nam zyne toevlugt tot de Kaarten om den avond te slyten. Verscheide Speel-Tafels wierden in de Kamer geplaatst, en wy speelden *Manilla*, een gebruikelyk Spel hier te lande, niet ongelyk aan *Quadrille*. De Vrouw van het huis deedt my de eer van my, als een Vreemdeling, tot haar party te kiezen, en lachte hartelyk om eenige weinige misslagen, welke ik als een Nieuweling in dat Spel beging. Doch, zo veel ik zien konde, dagten noch de Vrouwen, noch de Heeren, veel om hunne Kaarten, houdende de Spanjaarden veel meer van praaten dan van speelen. 'Er wierdt geen Speelgeld onder de Kandelaar gelegd, naardemaal men in deeze Stad zulk eene gewoonte niet heeft.

„ Omtrent elf uuren begon het gezelschap weg te sluipen *alla Spagnuola*, gelyk wy in Italie zeggen; dat is, zonder eenige de minste kennis te geeven van hun weggaan, noch aan den Meester, noch aan de Vrouw van het huis. Het was twaalf uuren toen *Don* FELIX my verliet by myne *Locanda*, met belofte van morgen vroeg om my te zullen zenden".

Brieven van den Heer .... aan den Heer ...... betreffende de Wysgeerige Bespiegelingen over Amerika. Te Utrecht, by J. van Schoonhoven, en Comp. 1772. 91 *bladz. in octavo.*

TOen de groote *Montesquieu* zyn onsterflyk Werk, *de l'Esprit des Loix*, uitgaf, regende het aanstonds van Tegenschriften. Onder verscheidene andere, min gunstige, oorzaaken van dit Verschynzel, waren de menigvuldige, en dikwils kleine byzonderheden, welke, als zo veele Ingredienten of Deeltjes, gering in zig zelven, maar noodig voor het Geheel, het Samenstelzel van den gemelden President moesten helpen voltooijen. In alle die wetten of gewoonten, namelyk, welke de Heer *de Montesquieu* van zo veele oude en verre afgelegen Volkeren, en vaak uit zo duistere tydperken, bybrengt, was het nauwelyks mogelyk, of daar moest hier of daar eenige vergissing, ten minsten twyffelagtige Verklaaring insluipen; De gedagte Tegenschryvers nu, die, by toeval, ééne byzonderheid beter wisten, of beter waanden te weeten, tastten den grooten Man, deswegen, somtyds vry heftig aan, zonder zyn geheel Systema, dat zy waarschynlyk niet verstonden, daar mede, gelyk zy bedoelden, in het minst te deeren. Men vergeeve ons deze korte aanmerking, alleenlyk bygebragt om onze gedagten vervolgens des te duidelyker en beknopter voor te stellen.

De E. Heer *Cornelius de Palm*, namelyk, (want dat is de naam des Schryvers van de *Wysgeerige Bespiegelingen over Amerika* (*),) is byna in het zelfde geval als de groote *Montesquieu* was. Hy heeft ook honderden byzonderheden nagespoord, om daar zyn Wysgeerige Bespiegelingen, of liever zyn Systema, over Amerika, uit op te maaken. Men laat dat Systema, even nieuw als opmerkelyk, daar; en men valt hem aan over eene of andere kleinigheid, waar in men meent, dat hy mis heeft. Wy zeggen, *meent dat hy mis heeft*, want zyn zegepraalend antwoord op de ongegronde Critiques van Dom *Pernety* toont, dat het 'er verre af is, dat de berispingen tegen hem altoos gegrond zouden zyn, of dat zelfs zyne Tegenschryvers zyn Werk in deszelfs verband verstaan; dewyl het zeker is, dat Dom *Pernety* hem niet verstaan heeft. Dit laatste zeggen wy geenzins, van het Werkje, 't welk wy thans aankondigen, maar wel, dat het zelve in het eerstgemelde gebrek vervalt, namelyk van de groote zaak, „ Waren de Amerikaanen, ten tyde der ontdekking van dat Wereld-deel, al of niet in een staat van de alleruiterste verbastering? —— Is dit aan eene laatere *Catastrophe*, dan in onze Wereld gebeurd is, toe te schryven? —— Of was de Natuur daar nog in een staat van jeugd of kindsheid, gelyk BUFFON wil." ? —— Van die groote zaak, zeggen we, daar te laaten, en op eenige byzonderheden te vallen van minder aanbelang, ten opzigte van het geheel Systema. Het zoude verveelend zyn, die kleine byzonderheden onzen Lezeren allen op te noemen. Daar zouden ook, op verscheidene derzelver, wel eenige Tegenbedenkingen te maaken zyn, en dan zoude dit geschit, zo het tegenwoordig Werkje ooit beantwoord wierdt, welhaast geheel andere onderwerpen, dan de verbastering der Amerikaanen betreffen.

Ondertusschen raaden wy hen, die de Wysgeerige Bespiegelingen geleezen hebben, of willen leezen, deze Brieven daar by te leezen, zy zullen 'er tot meer oplettenheid op het Werk door opgeleid worden, veeltyds klaarer denkbeelden krygen, en dus meer vrugt van het leezen hebben.

(*) Hy is geen Marquis, maar Kanunnik te Xanten, en wy verbeteren hier mede de dwaaling, waar in wy zelve ten dezen opzigte geweest zyn.

Lykzang op het afsterven van den Heere J. WAGENAAR, *Eersten Clercq ter Secretarye en Historieschryver der Stad Amsterdam. Aldaar overleeden op den eersten en begraaven den zesden van Lentemaand* 1773. *Door* AGATHA DEKEN. *Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, *in gr.* 8*vo*.

HEt overlyden van den Heer *Wagenaar*, beroemd, ten aanzien beiden van Deugd en Verstand, geagt en bemind van Hooge-Standspersoonen en braave Burgeren, is een treffend onderwerp voor hun, die werk maaken van de Dichtkunde. Hier vertoont zich

zich een voorwerp aan hunnen Geest, dat grootsch en van alle zyden lofwaardig is; de verbeeldingskragt hoeft niet versterkt, de vleizugt hoeft niet te hulp geroepen te worden; het voorwerp zelf vervult den Dichter met de sterkste aandoening, en maakt hem eer bedugt van te weinig, dan bevreesd van te veel te zeggen, zonder tot ydele lofuitingen te vervallen, of den schyn van vleitaal te geeven. Geen wonder derhalve dat de Dichters zig hier door genoopt vinden, om hunne kragt op dit edele voorwerp te beproeven; en dat de een minder, de ander meerder gelukkig slaagt, in 't opheffen van Lykzangen, ter lofryke nagedagtenisse van den grooten *Wagenaar*. —— Met veel vermaaks lezen wy een en ander Dichtstukje, hier toe betrekkelyk, als bewyzen van den regten Hollandschen aart; die geneigd is, om den lof van beroemde Mannen des Vaderlands openlyk dankbaar te vermelden. Dog onder die, welken ons tot nog ter hand gekomen zyn, heeft ons inzonderheid behaagd, de hier bovengemelde Lykzang eener Dichteresse; welke, van haare tedere jeugd af, den Heer *Wagenaar* gekend, en hem, in jaaren van meerder onderscheiding, regt heeft leeren waardeeren; dat haar, op het afsterven van dien agtenswaardigen Man, gevoelig getroffen, treurtoonen heeft doen slaan, waar in Natuur en Konst tegen elkander om den prys dingen. Gepaste bewoordingen, in eene juiste schakeeringe van denkbeelden, toonen hier een kunstryken geest, en de onbedwongen eigenaartige manier van voorstellen geeft getuigenis van een hart, dat natuurlyk aangedaan is. —— Het volgende gedeelte van dit bewaarenswaardige Dichtstukje behelst eene zo wel geschikte en onopgesmukte Lofrede, met een kort begrip van 's Mans leevensloop, dat wy niet wel konnen nalaaten, het zelve hier plaats te geeven. Dus luidt het.

't Gelukkig Nederland, het Spaansch geweld ontvloogen,
Mag op den Schryver van zyn Lotgevallen boogen;
't Gelukkig Nederland, door vreemden vaak benyd,
Is door zyn vlugge pen aan de eeuwigheid gewyd.
Hoe schaars ook de achting aan verdienste word geschonken,
En groote mannen met gewigtige ampten pronken;
Hoe vaak de laagste geest de grootste plaats bezat,
De wyze Vaders van myn dierbaare Amstelstad
Bedoelden steeds 's Lands roem en glorie te bewaaren,
Door oordeelkundige, door deugdzaame Amptenaaren:
Dit wierd zyn Vaderstad op 't allermeest gewaar
In 't wyslyk kiezen van den schrandren WAGENAAR:
Die groote Man, van wien het eeuwig zal gewaagen,
Kon, om zyn oordeel, om zyn deugd, hunn' geest behaagen.
't Gewigtig stadsgeheim wierd aan hem toebetrouwd:
Nooit heeft onze Overheid die wyze keur' berouwd;

En min zyn Ampt, dan wel zyn Kundigheid, zyn Yver,
Verwierf voor hem den roem van *Stads Historiefchryver*.
Hoe duur zyt gy verpligt aan zyn doorknéed verftand,
ô Wysheidminnend, ô deugdlievend Nederland!
Geen ftaat, geen ftand, geen kring, geen proef, in 't menschlyk leven,
Waar in zyn wandel ons geen voorbeeld heeft gegeeven.
Hy door natuur, al vroeg, aan oeffening gewyd;
Voorbeeldig zuinig op den kostelyken tyd,
Liet zich geen enkel uur, geen oogenblik, ontglippen,
Maar wist zorgvuldig al de poosjes, al de ftippen,
Te fnippren van zyn rust, vermaak, beroep en werk,
Ten nutte van den Staat, tot voordeel van de Kerk.
Nog Jongling, en reeds wars van beuzlende aartigheden,
Verkoos hy 't letterperk des Godsdiensts in te treeden:
Zyn yver ftreefde, toen, van dwaas vooroordeel vry,
In Bybelkundighêen, veel Leeraars zelfs voorby.
Dat dit een zevental van Lesfen vry bewyzen,
Wier nutten inhoud zelfs zyn haaters moeten pryzen;
Van Lesfen, opgefteld ten dienst van Amftels Jeugd,
In vroeger tyd, toen lust tot wysheid, Godsdienst, deugd,
Een ftoet van Kennisgraage en wakkre Jongelingen
Deed haaken naar zyn nutte en leerzaame oeffeningen.
Hoe veel verftanden hy geleerd heeft en gefticht;
Hoe veel de Godsdienst aan zyn' arbeid is verpligt,
Zal zyn Gefchiedverhaal van Jezus leere en werken,
Van zyn Gezanten en hun fchriften, ons doen merken:
Dit Werk, maar pas voltooid, word reeds met vreugd verwacht
Van elk die waarheid mint en keurig oordeel acht.
Niet door zyn pen alleen, maar ook door 't ftichtend fpreeken,
Wist hy 't gevoelloos hart in waare deugd te ontfteeken,
En als hy door 't gebed tot de Opper-Oorzaak fprak,
Was 't brooze ligchaam den verrukten geest te zwak.
En wie, wie twyfelt aan 's Mans onbefproken wandel?
Strikt eerlyk in zyn hart, rechtvaardig in zyn handel,
En, gantschlyk toegewyd aan de Evangeliewet,
Was zyn Godvruchtigheid zo blyde als naauwgezet.
In weldoen droeg hy 't beeld van God, den Albehoeder:
Elk braave was zyn Vriend, elk Christen was zyn Broeder,
Daar hy en weeuw en wees en arme en vreemdeling,
Als dierbaar maagfchap, in zyn huis en hart ontfing.
Hy wist door weldoen, door verdraagen, door beminnen,
Voor zich, voor Deugd, voor God, het menschlyk hart te winnen.
Hoe waardig in zich zelv', van laagen hoogmoed vry,
Was hy de lust en troost en vreugd der Maatfchappy.
Zyn deftige inborst, vreemd van ydle tydverdryven,
Deed hem, waar hy ook was, altoos een Christen blyven.

De

De goedheid van zyn hart, de kieschheid van zyn' smaak,
Verschafte hem een bron van redelyk vermaak.
Met ligchaam, ziel en geest reeds vroeg aan God geheiligd,
Heeft hem zyn waakzaamheid voor 't zeedlyk kwaad beveiligd.
Bezadigd van natuur, en in zyn binnenst' vroom,
Hield hy de driften, door de reden, in den toom.
Den heilweg, in elks hart zo duidlyk afgetekend,
Ja d'Evangelieweg, zo heilig, zo uitsteekend,
Zo smal, en doorgaans met veel doornen digt omzet,
Heeft hy bewandeld met een' onvermoeiden tred.
Wie heeft meer proef dan hy van stil geduld gegeeven?
Nooit zou hy 's Hoogsten wil vermetel wederstreeven.
De bittre lydenskelk, dien hy van God ontfing,
Was hem, in 's Vaders hand, hoe wrang, tot zegening.
Hy moest' nog in zyn ziel, gefolterd door de plaagen,
De hartzorg zyner Gaê, haar leed en kommer, draagen.
Dan taaije Lydzaamheid, die 't woên der pynen tart,
Bezielde een teder, maar ook Christlyk mannenhart;
Deed hem, in al die smert, geen' wreevlig woord ontglippen,
Geen onvernoegde traan liet hy zyn ooge ontslippen;
Hy kermde en kromp van pyn; doch, in geduld nooit moê,
Aanbad hy kussende zyn's Vaders liefderoê.
Hier kwam de zuivre leer', de heilleer' der genade;
Hier kwam het Christendom den Christenheld te stade;
Hier staarde, door 't geloof, zyn zuiver zielgezicht
Op de eindlooze eeuwigheid, en 't eeuwige gewigt
Van zaligheden in den Hemel te ondervinden.
Wat band zou nu zyn geest aan 't logge vleesch nog binden?
Zyn groote ziel, nooit vast gehecht aan de aarde en 't aardsch',
Vloog 't ligchaam reeds voor uit, en hief zich hemelwaarts.
Geen zukklende Egaê kon zyn zucht naar God verminderen;
Haar vreemdlingschap hem in zyn hemelvaart niet hindren;
Hy droeg haar biddende op aan 't eeuwig wys bestier,
Gaf zacht den geest, en ging in zegepraal van hier.

Zedelyke Bespiegelingen en eenige andere Mengeldichten. Door J. V. DYK. *Te Amsterdam by* F. H. Demter. *Behalven het Voorwerk 72 bladzyden, in groot Octavo.*

ZO welmeenendheid ooit eene voldoende verschoonende rede verleent, voor de uitgave van stigtende rymen, moet ze in dit geval plaats hebben. De volgende beryming van den eersten Psalm is genoegzaam om dit te doen bemerken.

I.

Welzalig is den MAN, die in zyn gang,
Niet in den raad der *Goddeloosen* wrang,

En wandeld nog niet al de booze *Schaären*
Staat op den weg der wrevele *Zondaren*;
Nog in den *Stoel* der *Spotters* zit omrein:
En deeld in all' hun snoode *daân* niet klein;

2.

Maar die zyn lust is, naar des HEEREN pad,
In zyne Wet; en rigt naar *Ziöns Stad*
Zyn *Hart*; met alle liefde en vermogen,
Tot hem, die woond boven de *Starrenbogen*;
En overdenkt daar by met alle magt,
Zyn schoone Wet, den ganschen *dag* en *nagt*.

3.

Want hy zal zyn gelyk een *Boom* geplant,
By 't schoon kristal, omtrent de *waterkant*;
Besproeid van 't edel nat der *Zilvre beeken*;
Die 't in zyn tyd, niet laat aan vrucht ontbreeken;
En welkers blad niet af en valt gewis;
't Zal zyn dat al zyn doen, *gelukkig* is.

4.

Maar zoo en zal 't niet met den Boozen staan;
Die zullen als 't *kaf* door den wind, vergaan;
Ja als het *kaf* gedreeven door de *winden*,
Tot geener tyd is wederom te vinden;
Zoo worden ook de *boozen* over al,
Geslingert, tot 'er niets van blyven zal.

5.

En daarom zo zullen de *boozen* niet,
Bestaan wanneer Gods streng Gerecht geschied;
Nog de *Zondaars*, die met beschaamde wangen,
Den loon der ongeregtigheid ontfangen;
Zy zullen in de vergaderinge zyn,
Van de *regtvaerdigen*, verbrooken zyn.

6.

Want den HEER kend, die in zyn *wegen* gaan;
Hy, ziet den *weg* der *regtvaerdigen* aan;
Zy zullen eens met hem, in *Ziöns Zaalen*,
In *heerlykheid* en eere *zeegenpraalen*;
Maar van den *weg* en der *godloozen* end,
Zal op het laatste *niets* meer zyn bekend.

HEDENDAAGSCHE

VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS, *tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe, door den Hooggeleerden* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschool te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkundige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage, VIII Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. v. d. Kroe *en* Yntema en Tieboel. *In groot Octavo,* 388 *bladzyden.*

HOe nader de Geschiedenissen onzen tyd betreffen, hoe de Menschen, over 't algemeen, daar in meerder deels neemen: wy zien, wy gevoelen de uitwerkzels en gevolgen der Omwentelingen toen voorgevallen: de berigten zyn ook veelal omstandiger en nauwkeuriger. Dit deedt zekerlyk de meeste Leezers der *Kerklyke Geschiedenissen*, van den beroemden MOSHEIM, na de *Nederduitsche Uitgave* van die Deelen verlangen, welke de jongst verloopene Eeuwen ons onder 't oog brengen. —— Het *Achtste Deel*, 't geen wy thans aankondigen, zal buiten twyfel aan dit verlangen eenigzins voldoen. Met het zelve maakt de Hoogleeraar eenen aanvang van de *Zeventiende Eeuwe*, en stelt ons, in de *Eerste Afdeeling*, de *Algemeene Geschiedenis der Christlyke Kerke*, geduurende dat tydperk voor; vermeldende de Voor- en Nadeelige Lotgevallen, welke toen de Kerk overkwamen; en hoe zeer *Roomschen* en *Onroomschen* yverden, om den *Christlyken Godsdienst* voort te planten, en de Vyanden van dien Naam hunne pogingen, ter stuiting en afbreuk, aanwendden. —— In de *Tweede Afdeeling*, de *Geschiedenis der Oude Kerke* betreffende, vindt de Leezer een byzonder berigt van de *Roomsche* of *Latynsche Kerke*, als mede van de *Grieksche* en *Oostersche Kerken*, 't welk dit Deel besluit.

Wy zullen ons niet inlaaten, om de veelvuldige zeer aanmerkelyke, en hier keurlyk uitgewerkte stukken, zelfs aan te stippen: wy zouden dan in de noodzaaklykheid weezen, om bykans den geheelen Inhoud op te geeven. De Leezer ver-

wagt nogthans, volgens gewoonte, een proefje uit dit Deel, en wy twyfelen niet, of het geen wy voor hebben op te disschen zal hem smaaken.

CICERO heeft reeds opgemerkt, dat de Kunsten en Weetenschappen aan elkander nauw verwant en als verbonden zyn: het komt overzulks, in eene *Kerklyke Geschiedenis*, zeer te passe eenige melding te maaken van den staat der Geleerdheid, en Wysbegeerte, die op den Godsdienst, door alle Eeuwen, zo grooten invloed hadden; dit hieldt MOSHEIM, in de vroegere Tydperken, altoos in 't ooge, en dit trekt byzonder zyne aandagt, nu hy tot de *Zeventiende Eeuwe* gekomen is. Laaten wy hem in de beschryving daar van volgen.

„ De opluikende en bloeiende staat der Kunsten en Weetenschappen, in de Zeventiende Eeuwe, is te overbekend: wy zien de uitwerkzels, en genieten de vrugten van de poogingen, toen in 't werk gesteld, om de Geleerdheid kragtdaadig voort te zetten. Geen tak der Beschaafde Letteren scheen toen verwaarloosd te worden. De Redeneerkunst, de Wysbegeerte, de Geschiedkunde, de Dicht- en Rederykkunst, met één woord, alle de Weetenschappen, die tot de ondervinding, de waarneeming, het vernuft, het geheugen en de verbeeldingskragt, de onderscheidene bekwaamheden van 's Menschen Geest, behooren, werden met wonder gelukkigen uitslag in de *Christen Wereld* beoefend en gehandhaafd. —— Terwyl de Geleerden van dit gelukkig tydperk zulk cenen blaakenden yver lieten blyken, voor de bevordering der Weetenschappen, werd die yver meer en meer ontvonkt, en daarenboven tevens bestuurd, door een der grootste en zeldzaamste vernuften, die oit tot onderwys des Menschdoms opstonden: te weeten, FRANCISCUS BACON, Lord VERULAM, de roem van *Engeland*, die, omtrent den aanvang deezer Eeuwe, in zyne Werken, welke, door alle Eeuwen heen, de verwondering zullen weg draagen, de paden opende, die tot de waare Wysbegeerte leiden. Men moet, 't is waar, bekennen, dat de regels, door hem voorgeschreeven, om de gangen der Letteroefenaaren te bestuuren, alle niet uitvoerlyk zyn, te midden van de ontelbaare vooroordeelen en sterke hinderpaalen, welke de yverigste Onderzoekers voorkomen en belemmeren, in het opspeuren der waarheid, en het blykt middagklaar, dat deeze groote Man, voor wiens verheeven en veel bevattend verstand, alle dingen ligt en gemaklyk scheenen, zich zomwylen zo verre liet verrukken, door de wyduitgestrektheid zyner denkbeelden, dat hy meer van de bekwaamheden en vlyt der Menschen vorderde, dan zy in staat waren te volbrengen, en het *einde-*

be-

begeerde, zonder altoos behoorelyk na te gaan, of de *middelen* ter bereiking van 't zelve mogelyk waren. Dan, tevens kan niemand ontkennen, dat het meerendeel der verbeteringen in de Geleerdheid, en der vorderingen in de Weetenschappen, staande deeze Eeuwe, in *Europa* gemaakt, moet toegeschreeven worden aan de lessen en onderrigtingen van deezen uitsteekenden Mensch. Dit heeft byzonder plaats ten aanzien van het herstel der Natuurlyke Wysbegeerte, aan welke edele Weetenschap BACON zo groote diensten gedaan heeft, dat deeze alleen genoegzaam strekken, om zynen naam onsterflyk te maaken. Hy opende de oogen der zodanigen, die zich geblind hadden laaten leiden, door het twyfelagtig gezag van Stelzels, hand over hand overgeleverd, en afgegaan waren, op het onzeker bestuur van gissingen en veronderstellingen. Hy bragt hun tot de Natuur, ten einde zy die Godspraak zelve mogten raadpleegen, en haare antwoorden hooren; en, door het invoeren der Proefondervindingen, vestigde hy de Wysbegeerte op eenen nieuwen en onverwrikbaaren grondslag. Hier door verbande hy, buiten twyfel, de vooroordeelen van vroeger tyden, in gevolge waar van men alle Menschlyke Weetenschap aanmerkte, als omschreeven binnen de perken van *Grieksche* en *Latynsche Taalgeleerdheid*, en de kennis der beschaafde Weetenschappen en vrye Kunsten. Dus opende hy, in de wyduitgestrekte ryken der Natuure, tooneelen van leering en weetenschap, die, schoon dus lang onbekend of verwaarloosd, oneindig verheevener en edeler waren, en een veel beter onthaal verschaften aan den graagen geest der verstandigen, dan die soort van Geleerdheid, welke voor zynen tyd in zwang ging.

„ Het is opmerkenswaardig, dat de Natuur- de Wis- en Starrekunde, in deeze Eeuwe, by alle Volken van *Europa*, tot zulk eenen trap van volkomenheid werden opgevoerd, dat zy eensslags, van den zwakken staat der Kindsheid, tot dien van volwasse manbaarheid, scheenen op te klimmen. Voorwaar, men kon de Wysgeeren, de Wiskundigen en Starrekundigen van de Zestiende en Zeventiende Eeuwe, nauwlyks by elkander vergelyken; de eerstgemelden vertoonen zich als Dwergen, by de Reusagtige gestalte der laatstgenoemden. — Aan het hoofd der laatsten praalt GALILEUS GALILEI, het puikcieraad der Natuurkunde in *Italie*, die, in zyne Starrekundige waarneemingen en ontdekkingen ondersteund werd door de milddaadigheid en bescherminge der Groothertogen van *Toscaane*; naa hem kwamen in *Frankryk*, RENATUS DESCARTES, en PETRUS GASSENDI te voorschyn, die zeer veele

voortreflyke Leerlingen maakten; in *Denemarken* blonk TYCHO BRAHE uit; *Engeland* zag een BOYLE en NEWTON, onsterflyke Mannen, gebooren worden; *Duitschland* mogt zich beroemen op KEPLER, HEVELIUS en LEIBNITZ; en *Zwitserland* op de twee BERNOULLI's. — Die Wysgeeren van de eerste grootte, mag ik deeze uitdrukking bezigen, verwekten zulk een geest van nayver in *Europa*, en werden, door zo groot eene menigte van Verwonderaars en Mededingers gevolgd, dat, indien wy die Landen uitmonsteren, welke nog in een' staat van volslaagene onkunde en woestheid zaten, 'er nauwlyks een Volk was, 't welk zich niet mogt beroemen, eenen diepdenkenden Wiskunstenaar, eenen beroemden Starrekundigen, of een uitsteekenden Wysgeer te bezitten. — Ook waren de Groothertogen van *Toscaane*, hoe zeer uitmuntende door hunnen erflyken yver voor de Weetenschappen, en hunne milddaadigheid jegens de Geleerden, de eenige Schutsheeren der Wysbegeerte niet in deeze dagen: bekend is het, dat de Koningen van *Groot-Brittanje* en *Frankryk*, CAREL de II en LODEWYK de XIV, de Weetenschappen eerden, en de beoefenaars derzelven met hunne bescherming en aanmoediging begunstigden. Aan de edelmoedige milddaadigheid deezer Vorsten is de *Koninglyke Maatschappy* te *Londen*, en de *Academie der Weetenschappen* te *Parys*, haare oprigting en vaststelling verschuldigd; van hun ontleenden zy haare voorregten, eere en begiftigingen; aan deeze Koningen hebben wy, gevolglyk, dank te weeten, alle die gewigtige ontdekkingen, door de Leden deezer twee geleerde Maatschappyen gedaan; het oogmerk van welker instellinge geen ander is, dan het naspeuren en ontvouwen van de werken der Natuure, het voortzetten van Konsten en Weetenschappen, die ons tot de kennis der waarheid opleiden, en nuttig zyn voor het Menschdom. — Deeze stigtingen en de naspeuringen, welke daar door natuurlyk aangemoedigd en bevorderd werden, bleeken, by den uitslag, niet alleen hoogst nuttig te weezen voor de Burgerlyke belangen der Menschen-kinderen; maar bragten teffens, aan den waaren Godsdienst, onschatbaare voordeelen toe. Door die ontdekkingen kreeg het Ryk des Bygeloofs, 't welk altoos strekt, om weezenlyke Godsvrugt te onder te brengen, en dikmaals oproer en elende in Koningryken en Staaten verwekt, een zwaare schok — door dezelve werden de gewaande Voortekens, die zo langen tyd de elendige Stervelingen den zidderendsten schrik aangejaagd, en hun in slaafscher vreeze gehouden hadden, van hunnen invloed beroofd; — door deeze zag men den Natuurlyken Godsdienst

kragtig bevestigd, wonder opgehelderd en in 't schoonste licht geplaatst; naardemaal de oneindige Volmaaktheden van het OPPERWEEZEN, op 't duidelykst en sterkst, betoogd werden, uit het maakzel des Heelals in 't algemeen, en de wonderbaare schikking der byzondere deelen*.

- Wyders ontvouwt MOSHEIM, hoe de vorderingen in de Geschiedkunde gemaakt, en inzonderheid de nieuwe straalen van licht, over de oude Geschiedenis der Kerke verspreid, van uitneemenden dienst waren voor de belangen des waaren *Christendoms*. Men ontdekte (op dat wy verkort deeze voordeelen ophaalen), den weezenlyken oorsprong van veelvuldige ongerymde Gevoelens en Instellingen. —— Men zag ontelbaare Dwaalingen, die den ras beangsten geest der ligt- en bygeloovige menigte vervuld en verbasterd hadden, van kragt en invloed beroofd. —— Hier door zyn veele uitmuntende en Godvrugtige Mannen, welke onkunde of kwaadaartigheid met den haatlyken en leelyken naam van *Ketters* hadt gebrandmerkt, van dien smaad en schande ontheeven; zy hebben hunnen goeden naam herkreegen, en zyn dus verdeedigd tegen de vuilaartige schend- en lasterzugt des bygeloofs. —— Hier uit bleek, dat veele Godgeleerde Geschillen, dikmaals van de allerrampzaligste gevolgen voor 't Menschdom, aan de beuzelagtigste en geringste oorzaaken, aan de duisterheid en dubbelzinnigheid van zekere Godgeleerde spreekwyzen, en bewoordingen aan Bygeloof, onkunde, nyd, geestlyken hoogmoed en heerschzugt moesten toegeschreeven worden. —— Hier door werd, met de tastlykste baarblyklykheid, beweezen uit hoe beroerde en vuile bronnen, veele Godsdienstige Plegtigheden en Gebruiken, zo lang als van Godlyke herkomste aangemerkt, voortkwamen. —— Hier uit bleeken de heerschzugtige oogmerken der Bisschoppen en andere Kerklyken. —— En 't was, door 't licht der Geschiedenissen, dat die Kerkvergaderingen, wier Besluiten zo langen tyd als onfeilbaar en heilig waren aangezien, en geëerbied als de voorschriften van Hemelsche Wysheid, den opletteaden Beschouwer voorkwamen als Vergaderingen, waar in een haatlyk mengzel van drieste Onkunde, en schelmsche Boosheid dikwyls voorzat. —— Onze gelukkige ondervinding, in deeze laatere tyden, levert ons dagelyks voorbeelden op, van de heilzaame uitwerkzels deezer gewigtige ontdekkingen, wegens den staat der *Christen Kerke*, en de gesteltenis van alle haare Leden. Van hier Inschiklykheid en Verdraagzaamheid, onder de verschillend gevoelenden; —— voorzigtigheid en bedagtzaamheid in het opmaaken van anderer gevoelens, en het beslissen van ge-

ſchillen. —— Dit ſtrekt ter oorzaake van dien onderſtand en beſcherming, verleend aan Mannen van verdienſten, wanneer zy door kwaadaartigheid of bygeloof beſprongen, en aangevallen worden; als mede van die zigtbaare vermindering der dwaalingen, bedriegeryen en wreedheden, met welke het bygeloof voortyds de vermaaken des Menschlyken leevens verbitterde, de geneugten der vriendlyke zamenleevinge geheel verbannende.

Veelen der Leeraaren, in deeze Eeuwe, bevlytigden zich met eenen allergelukkigſten uitſlag, in de *Hebreeuwſche en Griekſche Letterkunde*, in de *Oosterſche Taalen en Oudheden*. Dit diende zeer om licht te verſpreiden over duistere plaatzen der gewyde Bladeren: om veele Voorſtanders en Beſchermers van Volksbegrippen, van harsſenſchimmige en ongegronde verbeeldingen, te ontzetten van de bedrieglyke bewysredenen, waar mede zy hunne doolingen ſtaande hielden. Niet weinig voordeels gaf de arbeid der zodanigen, die hun best deeden, om de zuiverheid en fraaiheid der *Latynſche Taale* te bewaaren, als mede de poogingen van hun, die zich bevlytigden om hunne Moederſpraaken te verbeteren en te beſchaaven.

„ De regels van Zedelykheid en Deugd, in de Heilige Schriften, door CHRISTUS en de hoogverlichte Apostelen, voorgeſchreeven, kreegen een beter gedaante, ontvingen nieuwe ophelderingen, en werden door nieuwe en hegte beginzelen onderſchraagd: wanneer dat groote Stelzel des Regts, 't welk uit de geſteltenis der Natuure voortvloeit, en op de uitſpraaken der gezonde Rede gegrond is, vlytiger beoefend, nauwkeuriger onderzogt en duidelyker ontvouwd werd, dan in voorgaande Eeuwen gedaan was. —— Tot deeze verheevene beoefening van het *Natuurlyk Regt*, baande de onſterfſlyke HUIG DE GROOT, *Hollands Juweel*, den weg, in zyn uitmuntend Boek *over het Regt des Oorlogs en des Vredes*: zo groot was de waardigheid en het gewigt deezes onderwerps, dat zyn arbeid den vlyt en nayver der bekwaamſte en ſchranderſte Verſtanden opwekte, die hunne aandagt voornaamlyk vestigden op deeze edele Weetenſchap. —— Hoe veel de arbeid dier uitmuntende Mannen toebragt, om den Dienaren, van het *Euangelie* de behulpzaame hand te bieden, zo in hunne Redenvoeringen, als in hunne Schriften, over de Deugden en Pligten der *Christenen*, blykt zonneklaar, wanneer men de Boeken, over de Zedekunde handelende, zints het Tydperk, waar van wy thans ſpreeken, uitgegeeven, vergelykt met die in vroegere tyden het licht zagen. [Er is nauwlyks eene Verhandeling over eenig onderwerp der *Christlyke Zedekunde*,

van

van hoe weinig betekenis dezelve anderzins ook moge weezen, of zy draagt de kenmerken van de verbeteringen, in de Zedekunde ingevoerd door deeze groote Mannen, die ter opheldering van dezelve de Natuur raadpleegen, den aart en gesteltenis van redenmagtige en zedelykwerkende weezens, en de betrekkingen, in welke wy Leden zyn van één groot huisgezin, onder het opzigt en bestuur van éénen algemeenen Vader, overwoogen.] — Het gaat onbetwistbaar zeker, dat, naa deezen tyd, de Voorschriften des *Natuurlyken Regts*, en de Pligten der *Christlyke Zedeleere*, veel nauwkeuriger bepaald, en zekere Geboden van het *Euangelie*, welker aart en grondslag men voorheen maar zeer gebreklyk begreep, volkomener opgehelderd zyn. Desgelyks kan niet ontkend worden, dat men toen de voortreflykheid van de Zedekunde der *Euangelie-Leere* boven dat Stelzel van Pligtsbetragting, 't welk alleen uit het licht der Natuure wordt afgeleid, volkomener betoogd, en die algemeene denkbeelden en beginzels, die ten grondslage van zedelyke verpligting strekken, en alleszins geschikt zyn om alle twyfelingen, welke mogen ontstaan, en alle geschillen, welke men ter baane brengt, over de natuur van *Euangeliesche Regtvaardigheid* en *Deugd*, te verdryven, en ten einde te brengen, duidelyker gemaakt en vaster beweezen heeft. — Hier mogen wy nevens voegen, dat de Godloosheid dier Ongeloovigen, die onbeschaamdheids genoeg bezaten om te beweeren, dat de Geboden van het *Euangelie* met de voorschriften des gezonden verstands, en de gesteltenis onzer Natuure strydig, met de belangen der Burgerlyke Maatschappye onbestaanbaar, en geschikt waren om de Ziel te verlaagen, en den Mensch af te trekken van de bezigheden, pligten en genietingen deezes leevens, in de Zeventiende of Achttiende Eeuwe, veel bondiger wederlegd, en zegenpraalender tegengegaan is, dan in eenig ander Tydvak der *Christlyke Kerke*".

Verhandelingen ter beantwoordinge van een Voorstel, opgegeeven door de Heeren Administrateurs van 't Stolpiaansch Legaat. Te Leiden by S. *en* J. Luchtmans. *Bebalven de Voorreden* 108 *bladz. in groot quarto.*

HEt niet noodzaeklyk bestaen van dit Heel-Al, of de Afhanglykheid der Waereld, is het hoofdonderwerp dezer Verhandelingen, in beantwoordinge aen het Voorstel, om ,, uit de Hoedaanigheden, die aan alle dingen van het

Heel-Al gemeen zyn, te betoogen, dat die dingen niet noodzaakelyk bestaan, maar van een noodzaakelyk Wezen geschapen zyn." Uit een aental van, ten dien einde ingeleverde schriften, heeft ene Latynsche Verhandeling, geschreven door LAURENTUIS MEYER, Predikant te *Twysel* en *Kooten*, in Vriesland, den prys van het Stolpiaensche Legaet weggedragen; en de Heren Administrateurs hebben daar benevens zo veel genoegen gevonden, in ene Nederduitsche Verhandeling van ALLARDUS HULSHOFF, A. L. M. Ph. Dr. Leeraer onder de Doopsgezinden te *Amsterdam* en Lid der Holl. Maatschappye te *Haarlem*; dat het hen bepaeld heeft, om dezelve, met de bovengemelde van den Eerwaerden *Meyer*, het licht te doen zien. —— Het gewicht van 't onderwerp, en de manier op welke het, zo in 't ene als in 't andere Geschrift behandeld word, is de oplettende nadenking aller verstandigen overwaerdig. De denkbeelden van sommige hedendaegsche zogenaemde Wysgeren, die, in het kunstryke welgeordende Heel-Al, de hand van enen Verstandigen Maker niet opmerken, worden hier van ene andere zyde te keer gegaan. Men brengt hun onder 't oog, hoe ontegenzeggelyk het blyke, dat alles, wat dit Heel-Al uitmaekt, geen noodzaeklyk bestaen op zich zelve heeft; maer alleen bestaet, in gevolge der werkzaemheid van een Beginsel, dat, onderscheiden van 't Heel-Al, noodzaeklyk op zich zelve bestaet, welks niet bestaen volstrekt onmogelyk, en op zich zelven tegenstrydig is. Tegen dit slag van Wysgeren in 't algemeen zyn deze Verhandelingen ingericht; en die van den Eerwaerden *Hulshoff* strekt daer en boven wel byzonder, ter ontdekkinge van de valschheid en ongegrondheid der denkwyze van den Schryver van een stukje, getyteld *Systeme de la Nature*; dien hy, met het hoogste regt, „ een, tot geestdryvens toe, leerstellig Ongodist" noemt. Dit bepaelde doelwit maekt de Nederduitsche Verhandeling wel inzonderheid onderscheiden van de Latynsche, en de Lezer vind dus in dit stuk eerst ene algemener en vervolgens ene nog bepaelder beschouwing van dit onderwerp; die zeer wel te samenloopen, om het Stuk van onderscheiden zyden, ter voller overtuiginge, of versterkinge in de hoofdwaerheid van den Godsdienst, die van Gods Bestaen, te overwegen.

De Eerwaerde *Meyer* verledigt zich, na ene verklaring van het Voorstel in alle deszelfs deelen, en hoofdbedoelde, in de eerste plaetse, tot ene optelling dier Hoedanigheden, welken aen alle dingen van het Heel-Al gemeen zyn. Hier toe brengt hy, (1.) de Veranderlykheid aller dingen; (2.) derzelver Eindig-

digheid; (3.) derzelver Toevalligheid; (4.) derzelver oogenbliklyk Achtervolgend bestaan; (5.) derzelver trapswyze tot meerdere Volmaaktheid opklimmend bestaen; en eindelyk (6.) het Ondergeschikte Verband, dat zy met elkanderen hebben. — Getoond hebbende, dat men het bovengemelde ten duidelykste in alle dingen van dit Heel-Al bespeurt, gaet hy daer op over, om stukswyze te doen zien, hoe ieder dezer Hoedanigheden, en alles te samen genomen, ons onwrikbaer overtuigt, dat allen dien dingen geen noodzaeklyk bestaen eigen is. Hier uit leid zyn Eerwaerde dan verder af; (1.) dat het Heel-Al niet uit zich zelve bestaet; (2.) dat het niet van eeuwigheid geweest is, als mede (3.) dat het niet van eeuwigheid heeft kunnen zyn. En dit brengt hem ten laetsten tot het besluit, dat het Heel-Al geschapen is, door een volstrekt noodzaeklyk bestaend Wezen, welks bestaen in voorige Verhandelingen betoogd is; des hy daer in beruste. Alleenlyk wyst hy nog aen, hoe het denkbeeld der Scheppinge alle gedachten op enige voorbestaende Stoffe afwere, en in zich sluite ene voortbrenging uit niets; waer omtrent wel in acht staet te nemen, dat zulks geen tegenzeglykheid vervat, en dat het woord *niets* generleie stoffe betekent waer uit het Heel-Al geschapen zou zyn, maer alleenlyk dat geene, dat op zich zelven mogelyk is, maer nog niet bestaet. Hier uit neemt zyn Eerwaerde voorts aenleiding, om te betoogen, dat de Schepper ene oneindige Macht, en een onbeperkt Verstand moet bezitten, benevens een Wil, die met de volmaektste Wysheid en Vryheid werkzaem is: het welk alle andere voortbrengende oorzaken uitsluit, en te gelyk toont, dat de Schepdaed niet aen te merken is, als ene *inblyvende*, maer als ene *overgaende* daed van God; waer door hy, buiten zich werkzaem zynde, iets voortbrengt, dat daedlyk van hem onderscheiden is. Ten laetste word deze Verhandeling besloten met een uit alles afgeleid plichtmatig gevolg; ons, als afhanglyke Schepsels, noopende tot ene eerbiedige onderwerping aen, en hartgrondige verheerlyking van het Opper-Wezen.

In de daer aen volgende Verhandeling, bepaelt de Eerwaerde *Hulshoff* onze aendacht terstond, tot de bloote Stof, waer uit het Heel-Al bestaet, afgescheiden van allen Vorm en Samenstelling; en eischt dat men wel in 't oog zal houden, de juiste onderscheiding van *volstrekt noodzaeklyk* en *niet volstrekt noodzaeklyk*; behoorende alles, wat, onder een zeker beding, noodzaeklyk bestaet, tot het *niet volstrekt noodzaeklyke*, en dus tot het *gebeurlyke*; terwyl het *volstrekt noodzaeklyke*, zonder

der eenig beding, noodzaeklyk bestaet, zo dat het niet zyn van het zelve, bloot onmogelyk in zich zelve, blootlyk en op zich zelve tegenstrydig is. Dit wel in aenmerking genomen hebbende bepaelt hy zich, ten einde het getal van vele ineenloopende Redenkavelingen te vermyden, om het gedane Voorstel te bewyzen, door inzonderheid te letten op de *Veelheid*, of de Meervoudigheid, op de *Eindigheid* en op de *Veranderlykheid* der Dingen, welker Verzameling of Samenvoeging het Heel-Al uitmaekt. In de uitvoering hier van toont hy; dat de volstrekte Noodzaeklykheid alleenlyk tot het aenwezen van *één enig ding* behoort; dat de *Oneindigheid* onafscheidlyk met dezelve vereenigd is; en dat dezelve onmogelyk aen enige *Verandering* onderworpen kan zyn. Daer nu, gelyk hy tevens, in tegenoverstelling, betoogt, het Heel-Al uit *vele dingen* bestaet, die dingen alleszins *eindig*, en aen veelvuldige *veranderingen* onderhevig zyn; zo is de niet-noodzaeklykheid der Zelfstandigheden, welken het Heel Al uitmaken, ten volle blykbaer.

Met dit betoog verbind zyn Eerwaerde ene soort van uitweidend, doch echter wel ter zake dienend onderzoek, betreffende het geen men *Krachten* en *Wetten der Natuure* noemt. In dit gedeelte toont hy aen, dat de Stof ene stellige Traegheid bezit, die niet alleen plaets heeft in den staet van rust, of de geringste beweging, maer altoos even dezelfde blyft, ook in de snelste beweging; zo dat de Stoffe gene verandering van staet onderga, dan door ene uitwendige oorzaek. En hy legt het vervolgens 'er op toe, om overtuiglyk te bewyzen, dat het denkbeeld van *inklevende Krachten* in de Stoffe geen verstandig onderzoek kan doorstaen, en dat de zogenoemde *Wetten der Natuure* niets anders kunnen zyn, „ dan *Gods Kragtdaadig Welbehagen* ten aanzien der Veranderingen in 't stoffelyke, volgens welke de betrekkelyke en schynbaare *Werkingen* der Natuur met zekere Eenparigheden geschieden, naar verscheidene algemeene Regels".

Na 't afhandelen van deze byzonderheid, welke, overeenkomstig met den aert van 't Voorstel, de afhanglykheid van 't Heel-Al, uit het geen zich in 't stoflyke in 't gemeen vertoont, ten krachtigste bevestigt; ontvouwt hy het bedrieglyke en ongegronde van de voornaemste uitvluchten en voorwendingen der Ongodisten, met het noodzaeklyk bestaen der Stoffe te beweren, of eindlyk zich te beschermen, door te zeggen alles is by GEVAL, dat is, *om Niets*; en hier mede alle Reden en Oorzaeklykheid te ontkennen; schoon niemand, van eenig nadenken, in goeden ernst kunne twyfelen, aen de zekerheid

der

der ſtellinge, *Niets is by Geval*, of, om Niets gebeurt Niets. —— En hier op leid hy, uit al het bovengemelde, de Schepping af, als beſtaende, in het doen worden uit niets, of het *veroorzaken der Zelfſtandigheid*; waer van hy de mogelykheid bepaeldlyk bewyst, met beantwoording der Tegenbedenkingen, welke men gewoon is, op de veroorzaking van Zelfſtandigheden, te maken; om dat men de *Wyze* dier Werkinge niet kan begrypen; als had men reden, om het begrip van het *Hoe* tot een beding van overtuiging te maken. —— Eindelyk hecht zyn Eerwaerde aen dit alles nog de oplosſing der twee of drie volgende Vraegſtukken.

1. „ Maakt het Scheppen geene Verandering in de Godheid? wel eer, immers, heeft het Opperwezen gewild, dat de Waereld *nog niet* zyn zou; van niet ſcheppende, is God overgegaan tot de bezigheid van het ſcheppen". In 't beantwoorden hier van merkt hy aen, dat deze vraeg ſteunt op ene menschlyke verbeelding, van een voorafgaenden tyd, een overleg, een beſluit, een arbeidzaem bedryf, en eindelyk de voltooijing van het Werk; welk alles ondertusſchen, gelyk hy toont, geen plaets heeft in 't volmaekte Opperwezen. „ Het Opperweezen, zegt hy daerom, is niet veranderd, in zyn Beſtaan koomt geene Opvolging, door beſtendig goed te vinden het Beſtaan eener Reeks van Veranderingen, welke altoos, door het oneindig Verſtand, volmaaktlyk was, —— is, —— en zal begrepen worden". —— Ene tweede en daer nevensgaende derde Vraeg luid aldus.

„ Hadt God de Waereld *eeuwig* kunnen maaken, alzo het ſcheppen Gode van eeuwigheid mogelyk was? *En*, Hadt de Schepping niet *vroeger* kunnen voorvallen"? De beantwoording dezer Vragen zullen wy hier, ten ſlot, wat breeder opgeven, te meer, om dat dezelve aenleidelyk is, om tevens uit ieder Verhandeling nog iets te berde te brengen".

Op de eerſte dezer twee laetſte Vragen antwoord de Eerwaerde *Hulshoff* kortlyk: „ Dit is geen voorwerp van de Almagt, dewyl 'er nooit een eindelooze Tyd verſtreken kan zyn (*)". —— De Eerwaerde *Meyer* opzetlyk bewerende, niet alleen dat de Waereld niet van eeuwigheid geweest is; maer ook dat dezelve niet van eeuwigheid heeft kunnen zyn, doet ons opmerken; dat men zich geen denkbeeld van ſcheppen kan vormen, zonder dat het een begin van beſtaan, aen de zyde van 't geſchapene, insluite. Dit denkbeeld toch vervat in zich, dat, van afhanglyk van een ander, gebeurlyk en oo-

(*) VAN DE WYNPERSSE *Inſtit. Metaph.* §. 1028.

oogenbliklyk achtervolgende te bestaen, en verbant dus, dat, van 't afweezen van een begin van bestaen. Daer en boven sluit de voortbrenging uit niets onvermydlyk in, de verkryging ener bestaenlykheid, welke het wezen te vooren niet had, en ene overbrenging uit den staet van mogelykheid van te bestaen, tot dien van daedlyk te bestaen: en hoe zullen zy, die ene eeuwige Waereld mogelyk oordeelen, dit denkbeeld zuiver houden; of hoe zullen zy het werk der Scheppinge en der Onderhoudinge onderscheiden? Men kan niet zeggen, dat iets niet, of in den staet van niet, of bloot mogelyk geweest is; als men beweert dat het altoos bestaen heeft, en alle begin van bestaen van 't zelve ontkent. ——— 't Is waer, zegt onze Verhandeling-Schryver vervolgens, God had van eeuwigheid het vermogen van de Waereld te kunnen scheppen; doch dit maekt een eindig, en oogenbliklyk achtervolgend bestaend Wezen, niet vatbaer voor ene eeuwige bestaenlykheid; en men kan uit dit kunnen van God niet besluiten, tot dat van het bestaen der Waereld. Ook is 't, gelyk zyn Eerwaerde verder toont, niet min ongerymd zich hier te behelpen met deze en gene onderscheidingen van de eeuwigheid; door dezelve op verschillende wyze te beschouwen; nadien alle deze onderscheidingen niets doen tot het denkbeeld van de wezenlyk onbegonnen eeuwigheid der Waereld. En even zo min, zegt hy, word dit gevoelen opgehelderd, of gestaefd; door 't bybrengen der voorbeelden van uitwerkingen, die gelyktydig zyn met de oorzaek; als daer is het licht en de zonnestralen, die te gelyk met de Zon bestaen. Betuigt men eindelyk, volstrekt niet te kunnen begrypen, hoe God, van eeuwigheid af niet naer buiten werkende, op een zeker begin des tyds, eindelyk tot den staet van werkzaemheid naer buiten is overgegaen; denzulken mogen wy hier tegenstellen de benoeming van een *eeuwig schepsel*, een *eeuwigen en oneindigen tyd*, die even zo onbegrypelyk is, en, naer ons inzien, ene tegenzeggelykheid in 't bygevoegde vervat. „ Ene oogenbliklyke achtervolgende duuring toch, die een allengskens toenemenden afstand van 't begin van 't bestaen insluit, wederspreekt de eeuwigheid of de duuring zonder begin van dat bestaen ". (*) En men behoort zich nooit tegen duidelyke en bewezen waerheden te verzetten, door 't geen ons onbegryplyk is (†). ——— Dus

(*) Zie LULOFS *Theol. Nat.* §. 84.

(†) „ Op hoedanig eene wyze gy ook de *schepping* moogt begrypen, of op hoedanig eene wyze gy u ook moogt voorstellen het geen

Dus; ver de Eerwaerde *Meyer* over dit Vraegstuk. Men hoore nu nog den Eerwaerden *Hulshoff* over 't laetste, of de Vrage; „ Hadt de Schepping niet *vroeger* kunnen voorvallen?

„ Dit, *zegt hy*, veryat bedrieglyk Onzin, gelyk andere soortgelyke vraagen, waarin dit ongerymde schielyker ontdekt wordt, en waar van wy daarom eenige zullen bybrengen, ter Voorbereiding tot het Antwoord. Kan het Heel-Al *verplaatst* worden? Men verbeeld zig eene zaakelyke *ledige Ruimte*, grooter dan 't Heel-Al of onbeperkt, —— welke Ruimte men overal, ook daar de Waereld is, verdeelt in *Vakken*, waar in men vaste *Merkteekens* drukt en grensscheidingen maakt; daar op verschuift men die Uitgebreidheid, welke het Heel-Al beslaat, om de Waereld te doen overgaan in andere Vakken; of men doet het Heel-Al zweeven, terwyl men de verlaaten Wooningen vasthoudt. Dus maakt men eene betrekkelyke Beweeging mogelyk, welke inderdaad niets verschilt van de Rust, alzo die Vakken niet zyn. Men zou insgelyks in overweeging kunnen neemen, of de albevattende, de oneindige Ruimte *zelve* niet kon voortgaan, indien men dit kon zeggen van *alle* derzelver Afdeelingen, afzonderlyk genomen. Nog voegen wy hier by de Bedenking derzulken, die het Heel-Al, met alles in het zelve, doen *draaijen* om de Spil der Inbeelding, terwyl zy een *onder* en *boven* in de ledige Ruimte aanteekenen. (*) Ook zyn 'er die waanen, dat *deeze Menigte* van Zelfstandigheden, welke het Stoffelyk Heel-Al uitmaakt, eenpaarig *grooter* of *kleiner* kan worden,

ter-

geen dat *geschapen* is, nimmer zeker zal 't u mogelyk zyn, een denkbeeld te vormen van 't geen geschapen word of geschapen is, zonder een begin van bestaan. Hier uit kan men oordeelen, of de waereld van eeuwigheid geschapen heeft konnen worden? Ik ontken zulks ten sterkste. Want *geschapen te worden* en noghtans *van eeuwigheid te zyn* is ene tegenzeglykheid in de zaak zelve." BAUMEISTER *Inst. Metaph.* §. 879. De beroemde ENGELHARDT bewyst dit ook hier uit om dat eindige zelfstandigheden niet kunnen afzyn van een begin van bestaen te hebben. *Metaph.* §. 512. En dit is mede het gevoelen geweest der vroegere Oudvaderen, en der latere Schoolsche Leeraren; als te zien is by PETAVIUS *Dogm. Theol.* T. I. L. III. C. VI.

(*) De Tegenwerping, ontleend uit de wording der middenpuntvliedende Kragt, wordt overwogen in eene *Diatriba de Motu* §. 60, te vinden in *a Miscellany, by the Bishop of* CLOYNE. *Lond.* 1752.

terwyl zy de oude *Wanden* of van 't Heel-Al of van de kleinste *poriën* in het Ydel vasthegten. — Men kan zeggen: de Waereld is aan geene *Plaats* verbonden, en nogtans onbeweeglyk; want de gewaande Beweeging of Verplaatzing betekent eigenlyk Niets. Niets bestaat 'er buiten 't Heel-Al, waar van de Waereld zou afwyken, of waar toe dezelve zou naderen. — — Wy keeren weder tot het vroeger scheppen. Men verbeelde zig, buiten de Waereld, den TYD, als eene onbeweeglyke *Lyn*, getrokken door de ledige Ruimte; men merke daar op, met een Streepje, de Schepping van het eerste Schepsel of van den eersten Mensch, als mede het Uur, waar in men dit denkt; daar na schuift men de Waereld, voorby het afgelegen Streepje, dieper in 't voorledene, laatende het ontledigd Tydperk zitten, en dan waant men, dat het *vroeger zyn* een aanmerkelyk *Onderscheid* zou maaken. Ondertusschen is dit Onderscheid Niets; want, de gestreepte Lyn uitgewischt zynde, is 'er geene Verandering voorgevallen. Neem, dat de Waereld zo vroeg is geschapen als gy voorstelt; wat is 'er gewonnen of verloren? Gy waart mede vooruitgegaan en op denzelfden Afstand. Zo uw Bestaan verder van het Begin, al het overige ten uwen opzigte verder vooruitgezet ware, — zou 'er immers eene *andere* Waereld zyn, andere aaneenschakelingen van tweede Oorzaaken. Meent gy hier door een vroeger Begin van alles te hebben? Wel aan! alle uwe Voorslagen van dien aart zullen voldaan worden, doordien de Duuring van 't Heel Al nimmer zal eindigen. Dit zal de Schepping te rug zetten, door zo veele Afstanden van Tyd, als 'er met Getallen kunnen uitgedrukt worden, door te schryven zonder Einde. Weshalven 'er geene Tyden *verloren* zullen *blyven*." — Ten besluite hier van, en tevens der Verhandelinge zelve, drukt de Eerwaarde *Hulshoff* zich laatstlyk aldus uit.

„ De Zwaarigheden, welke hier voorkomen, ontstaan meestal uit de ontydige Speelingen onzer Verbeelding; terwyl de *zuivere Redeneering* niets inbrengt ter verzwakking van onze Overtuiging, die zeer weinig te lyden zou hebben, indien wy ons steeds duidelyk voorhielden de Afhankelykheid en het ondersteund bestaan der dingen, die geduurig gereed staan om niet te zyn, en wier Zelfstandigheid en Vermogens alle oogenblikken uit het Niets moeten gehouden worden, door een alvermogend Welbehagen. Een Wysgeer kan niet beduiden, wat hy inwendig, met eene heilige siddering, gevoelt, terwyl hy ingespannen peinst op dat *ondersteund* bestaan; maar hy verwondert zig onophoudelyk over

de

de Kragt en Gepastheid van de Uitdrukking des Apostels, wanneer dezelve zegt, dat wy, *in God, leven, ons beweegen en zyn.*"

De Belangens der Kristelyke Vryheid en Verdraagzaamheid in de Publieke Kerk van Nederland, op Protestantsche en Gereformeerde gronden, voorgestaan; in Beantwoording van de Hooggeleerde Heeren G. BONNET *en* DID. V. D. KEMP, *Professoren op de Hoge Scholen van Utrecht en Leyden. Door* H. GOODRICKE. *Eerste Stuk. Te Groningen en te Leyden by* J. Bolt *en* J. le Mair 1772. *Behalven het Voorwerk, (van ruim* 250 *bladzyden,)* 166 *bladzyden in groot octavo.*

Het twistgeding van den Heer *Goodricke*, met de Hoogleeraren *Bonnet* en *van der Kemp*, heeft ene menigte van Geschriften ten gevolge gehad, en 't verschil, over de uitgestrektheid of bepaling der Verdraegzaemheid, is 'er nog op verre na niet door beslist. De Heer *Goodricke* geeft ons hier, by wyze van ene Inleiding, tot deze zyne Beantwoording dier Hoogleeraren, (waer mede hy, volgens zyne betuiging, geheel en al van deze geschillen afscheid,) een uitvoerig verslag van den oorsprong en voortgang dier Geschillen, met een beredeneerd bericht rakende de veelvuldige Schriften, die daer over, zo van de ene als andere zyde, het licht gezien hebben. Men kan 'er zeer duidelyk uit afnemen, dat die geschillen, gelyk het meermaels gaet, allengskens verwarder zyn geworden; en wy hebben genoegzaem geen hoop, dat het agtervolgen van dezelven, op die wyze, van ene wezenlyke nuttigheid zal worden. Byzondere aenmerkingen, wederleggingen van dezelven, beantwoordingen daer van, die veelvuldig, weinig of niet ter zake doen, houden hier veel al de Schryvers dermate bezig; dat de wezenlyke stukken van 't verschil, of uit het oog verlooren, of zo zeer met andere van ter zyde komende bedenkingen vermengd worden, dat het naeuwlyks mogelyk zy, het verschil zelve onderscheidenlyk na te gaen.

In dit Geschrift stelt zich de Heer *Goodricke* nu nog eens bepaeldlyk voor, het beantwoorden van de laetste Schriften, der bovengemelde Hoogleeraren; en verdeelt deze zyne laetste Verantwoording in tien Hoofdstukken, waer van de twee eersten thans afzonderlyk uitgegeeven worden; staende de overigen insgelyks twee aen twee te volgen. — Voor af gaet ene Korte Verklaring van enige byzonderheden, betref-

fende de Kerklyke Verdraegzaemheid; waer in de Autheur, meerendeels, by manier van Stellingen, zyne gedachten voordraegt over den aert der Kristelyke Gemeenten en Genootschappen in 't gemeen, van derzelver Rechten, Vryheden, Verplichtingen enz.; die hy dan vervolgens overbrengt op de Nederlandsche publieke Kerk. Deze Verklaring behelst een beknopt verslag van des Autheurs denkwyze over dit onderwerp; en de Lezer, die de Verantwoording zelve geliefd te doorbladeren, zal wel doen, met deze Verklaring oplettend te lezen; alzo hem dezelve van dienst zal konnen zyn, om de Verantwoording te gereeder te verstaen; door ene duidelyker bevatting van 't geen de Heer *Goodricke* bepaeldlyk beweert. Ook kan dit gedeelte van dit Eerste Stuk nog aangemerkt worden, als iets dat in 't geschil zelve zyne nuttigheid heeft; voor zo ver het zelve des Autheurs gevoelens duidelyker openlegt, dan men die uit zyne andere Schriften, geleidlyk, kan opmaken. En veelligt was het verschil regelmatiger behandeld, indien de Heer *Goodricke* met zulk ene Verklaring begonnen was, dan Tegenschryvers ontmoet had, die volstrekt voet by 't stuk hielden; en dat hy zelf niet afgeweken was, of zich had laten aftrekken. Dan dit beding vereischt iets, dat bezwaerlyk stand schynt te kunnen houden in 't schryven van Twistschriften; waer door ze vaek lastig en dikwerf van weinig nut worden.

Onze Autheur deze zyne Stellingen medegedeeld hebbende, vangt voorts zyne opzetlyke Verdediging aen, en geeft ons hier deswegens de twee eerste Hoofdstukken, betrekkelyk tot het Geschrift van den Hoogleeraer *v. d. Kemp*, dat ten titel heeft, *De gronden der goede Hope voor Neerlands Hervormde Kerke verdedigt* enz. Het eerste Hoofdstuk strekt om aen te wyzen, „ hoe men verkeerdelyk speelt met het woord „ KERK, en onvoorzigtiglyk aanleiding geeft, om de ware „ Kerk van den Heere J. KRISTUS te bepalen binnen den om„ trek van de Nederlandsche publieke Kerk.". En het tweede dient ter beantwoordinge van de Vraeg; „ In hoe verre, „ of in wat opzigt, de Publieke Kerk van Nederland gezegd „ kan worden, op den doorlugtigen PRINS ERF-STADHOUDER „ haar goede hope te gronden." —— Zy die de voorige Schriften over dit onderwerp bezitten, en nog niet moede zyn van dit geschil in deszelfs geheele uitgestrektheid en alle de byzonderheden na te gaen, vinden hier op nieuw werk, om alles met elkanderen te vergelyken, en te overwegen; doch wy durven hun 'er niet veel nuttigheids van belooven. Scherpheid en langdradigheid, in overwegingen van geen byzon-

zonder aenbelang ten opzichte van 't wezen des verschils over de Verdraegzaemheid, maken dit gedeelte vervelende; en 't geschil zelve word 'er niet door opgehelderd. Mogelyk zullen de volgende Hoofdstukken meer ter zake doen, en ons gelegenheid geven, om stil te staen, op enige byzonderheden, die bepaelder overweging verdienen.

Aanteekeningen op het Boek van den Edel. Heer H. GOODRICKE, *getyteld*, *De belangens der Kristelyke Vryheid en Verdraagzaamheid enz. Strekkende ter ontdekking van deszelfs onedelmoedige handelwyze, intolerante Schryfstyl enz. Brievswyze voorgedragen aen den Schryver van de Proeve ter Vergelyking*, *door* CHRISTIANUS ORTHODOXUS. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1773. *In groot octavo* 160 *bladzyden.*

Deze aentekeningen bestaen meerendeels uit losse bedenkingen, over enige voorstellingen en gezegden van den Heer *Goodricke*; die de Autheur, nu eens scherp dan eens boertende, poogt te hekelen, of te wederleggen. Hy deelt dezelven briefswyze mede aen zynen Vriend, den Schryver van de *Proeve ter vergelykinge*; mengende enigermate ene verdeediging van dat Geschrift in dezen zynen Brief. Daer benevens vind men hier, in navolging der bovengemelde *Korte Verklaring* van den Heer *Goodricke*, ook van dezen Schryver ene *Korte Verklaering van eenige Byzonderheden*, *betreffende de Kerk*, *het Kerkbestier*, *de Kerktucht*, *de Sacramenten en de Formulieren*; in den smaek van ene Geloofsbelydenis opgesteld. Wanneer men deze Verklaring, in welke de Autheur zyne gedachten insgelyks by korte Stellingen geschiktlyk opgeeft, met die van den Heer *Goodricke* vergelykt, kan men wel dra zien, dat zy zeer verre van elkanders denkbeelden verwyderd zyn. En 't is op ene aendachtige beschouwing hier van ligt te bevroeden, dat 'er niet veel kans is, om Menschen, wier denkbeelden zo zeer verschillen, tot eensgezindheid in dit Stuk te brengen; en dat 'er dus, by aldien de zogenaemde *Toleranten* en *Contratoleranten*, (gelyk men thans de Partyen noemt,) over 't geheel, na al dit schryven, nog niet nader aen elkander konnen komen, geen grond zy om te verwachten, dat zy zich eerstdaegs onderling zullen beginnen te verstaen; of in staet zyn, om dit verschil wederzyds, met een geest van zachtmoedigheid, te behandelen.

Opwekking aan alle Beleiders van den waren Gereformeerden Godsdienst, om, in deze gevaerlyke tyd, voor de waerheid te stryden in de lievde. Door een Liefhebber der Waerheid. Te Utrecht by D. Baars 1773. *Behalven het Voorberigt* 88 *bladzyden in octavo.*

Yver en Welmenendheid bezielen den Schryver dezer Opwekkinge, als uit den aert zyner Schryfwyze is af te nemen. Dit noopt hem, zyne Kerkgenooten aen te moedigen, om acht te geven op de doodlyke Gedaente der Kerke, en in de bresse te staen, tegen de Tolerantie, en de Onverschilligheid daer omtrent; mitsgaders hun onder 't oog te brengen, de noodzaeklykheid der Hervorminge in dezen; met aenwyzinge der middelen, welken niet, en welken al, als daar toe dienstig, in 't werk gesteld moeten worden. Hy heeft dit Stukje geschreven voor min vermogenden en min geoefende belyders, dien de Schriften, welken thans over de Verdraegzaemheid in 't licht komen, te diepzinnig, te uitgebreid en te duur in prys zyn. Doch wy zouden dezulken veel eer geraden willen hebben, om zich met dat verschil der Geleerden niet op te houden, als voor hun van geen wezenlyke nuttigheid. Het Gemeen op te wekken tot ene naerstige beoefening van de Leer der waerheid die naer de Godzaligheid is, en tot ene yverige behartiging van ene geloovige gehoorzaemheid, waer omtrent ene maer al te doodelyke gedaente duidelyk in de Kerk te bespeuren is, zouden wy van meer dienst oordeelen ter ware Hervorminge; dan hen aen te moedigen om deel te nemen, of party te trekken, in zulke verschillen, die hevig betwist worden.

Het A. B. C. van het Christendom, dat geleerd word in het Kruisschool van Christus, over Matth. XVI. 24. Door JOH. CLAESSEN. *Leeraar te Leerdam. 's Gravenhage by* Johannes Mensert 1772. *Behalven de Voorrede* 157 *bladz. in groot octavo.*

In dit Stukje zyn vervat vier Leerredenen, over die aenmerkelyke tael van onzen Hemelschen Leermeester, *Soo yemant achter my wil komen, die verloochene hem selven: ende neme syn kruys op, ende volge my.* De Eerwaerde *Claessen* beschouwt, in derzelver overweging, de oefening van Christus Kruisschool, ontvouwende de betrekking welke 'er plaats heeft,

heeft, tusschen dien Godlyken Leermeester en deszelfs Geloovige Leerlingen, die *achter hem willen komen*, die zich gewillig en volvaerdig aen hem als hunnen Leermeester overgeven; mitsgaders de drie eerste Lessen, die hy zynen Leerlingen voorstelt; rakende het *verloochenen van zich zelven*, of het verzaken van eigen wysheid met deszelfs gevolgen; het *opnemen van zyn kruys*, of het lydzaem verdragen van de tegenspoeden; en het *volgen van hem*, of het daedlyk toeleggen op de beoefening van zynen plicht, zoekende het voorbeeld des Leermeesters in alles gelykvormig te worden. Men vind deze zedelyke onderwerpen, naer 's Mans denkwyze, in een geschikten Leertrant, stichtlyk ontvouwd en gemoedlyk aengedrongen. In 't doorbladeren van dezelven ontmoette ons ene Schets van 't voorbeeldlyke gedrag dier doorluchtige Personaedje; welks navolging zyn Eerwaerde ten sterkste aenbeveelt; en die ons der moeite wel waerdig scheen, den Lezer, by deze gelegenheid, voor te dragen. Zyn Eerwaerde vertoont ons in deze Schets dien Leermeester, wiens voorbeeld ons te volgen staet, eerst zo als hy voor zich zelven, en dan, zo als hy voor anderen werkzaem is.

„ 1. Ik zeg voor zich zelvs: is 'er iemand geweest, die men den roem van eene deugdzaame eigenlievde geeven konde? hy was het: in hem leevde altyd een vermaak in de volmaaktheid; hierom wagte hy zich zorgvuldig om niets te besluiten of uit te voeren, dat hem in zyn lichaam of in zyne ziele eenig nadeel veroorzaaken konde. Dit was hem eene altoos werkende springveer om in het gebruik van spyze matig, in zyne kleedye zedig en nederig te zyn, en alle de vermogens van zynen Geest tot bevorderinge van zyn genoegen te doen werkzaam zyn. Hy was zuinig op zynen tyd, en zou van denzelven niets doorgebragt hebben zonder iets goeds te doen. Met eene onvermoeide naerstigheid was hy bezig om zig zelvs redelyk liev te hebben. Eene allerstrengste eerlykheid verzelde alle zyne daaden, hy week ter regter nog ter slinker hand af van de paden des regts. Voorzigtigheid bestierde alle zyne besluiten en de uitvoeringe daar van: geene verwyvde wispeltuurigheid deedt hem by de oogenblikken veranderen van voorneemens; men bespeurde daar en tegen eene manlyke standvastigheid in alle zyne daaden. Wat voorspoed hem ook toelachte, hy was daar op nooit trots of laatdunkend, maar hy beantwoorde den zelven met eene nederige dankbaarheid. Geraakte hy in tegenspoeden, wierdt hy met den pynlyken geessel der tongen geslaagen, hy sloot zyne lippen, en vergold nimmer schelden met schelden: vielen 'er

ſtormwinden van rampen en de baaren van verdukkingen op hem aan; hy bezat zyne ziele in lydzaamheid, en hy was gerust in het midden der golven: hy betaalde aan de droevheid den tol, en was niet verhard onder het kwaade, maar moedloosheid en wanhoope waren verre van hem geweerd: ongenoegen had hy over de zonden van anderen, dan geene beleedigingen waren in ſtaat om hem zondig te doen toornen, of eene wraakgierigheid te ontdekken."

„ 2. Niet onbevalliger zal zyn beeld zyn ten aanzien van anderen."

„ *A*. Laat ons van God beginnen: in hem hadt hy zyn grootſte vermaak; de wezenlyke erkentenis, dat hy van hem veele heerlyke weldaaden genoot, deedt hem de allerzuiverſte en welmeenendſte dankbaarheid aan hem brengen. By wien blonk de lievde Gods heerlyker uit dan by hem? Toonde hy dat niet in zyne volkomen gehoorzaamheid aan alle des hemels begeerten en geboden? is 'er wel iets van den wille Gods voor hem geweest, dat hy niet betragtede? was het zyne ſpys niet dag en nagt te doen den wille van zynen hemelſchen Vader? vaak was die wil tegen de uiterlyke belangen aanloopende, en niet dan door Kruis te volbrengen; dan dit wederhieldt hem van zyne gehoorzaamheid niet, afhanglyk onder dien hoogen wil te ſtaan, was zyne blydſchap: hoort hem dit betuigen, niet myne, maar uwe wil geſchiede! Is bidden de ziel van den waaren Godsdienst? waar kan men heerlyker, nadruklyker, aanhoudender, en opregter Bidder vinden, dan hy was? dat heilig eenzaam en ziel verrukkend gemeenzaam met den Heere verkeeren, was zyn dagelyks en herhaald bedryv, waar over alle de Euangelien met onbepaalden roem en lov ſpreeken."

„ *B*. Niet minder ſchoon was hy in de lievde des naasten."

„ 1. Stel ik hem my voor als een burger en onderdaan van zyne zo kerklyke als waereldlyke overheid; niemand hunner heeft eenige klagten met rede tegen hem in te brengen; hy vervulde de wetten van den Moſaiſchen Godsdienst, en overtrad geene van dezelven: hy leevde als een Godsdienſtige Jood onder de Jooden. Gelyk hy leerde, dat men den Keizer moet geeven, dat des Keizers is, alzo deedt hy ook; eer deedt hy een wonderwerk, en verſchafte zich geld uit eenen gevangen vis, eer hy zyn hoofdgeld, of dat zyner Aanhangers ſchuldig zoude gebleeven zyn. Deeze was een gehoorzaamer der burgerlyke heerſchappy, en nooit was 'er een grein muitzugt of van eenen oproerigen geest ſtaande naa niewigheeden in hem te vinden; hy vreesde God, en eerde den Koning."

„ 2. Zo

„ D. Zo waare vriendschap onder de menschen lof waerdig is, dat dan alle tongen zynen lov als die van den besten en getrouwsten aller vrienden vermelden; die hem tot zynen vriend hadt, kon staat maaken, dat hy eenen vriend bezat, die de beste vriendschap kende, en het tot zyn grootste vermaak rekende dezelve te oeffenen: de Menschen-lievde hadt hem zodanig ingenomen, dat hy aller vriend was: bescheidenheid tegen alle was hem aangebooren; zyne lievtallig- en vriendlykheid in het bejegenen van zyne mede-menschen, was allen bekend. Zyne mewaarige ziel gevoelde een allertederste medelyden met elendigen, en dat drong hem aan om alle zyne vermogens te beproeven, op dat hy hun redden en gelukkig maaken mogt: hy spande alle kragten in om de nadeelen, die zyne natuurlyke medemenschen over het hoofd hingen, af te weeren: voorzag hy de rampen, die *Jeruzalem* stonden te treffen, met traanen op de wangen zal hy het zelve raaden, bidden, en dringen om die voor te komen. De armen droeg hy op zyn harte, en daar hy zelvs weldaadig was, prees hy die deugd op het sterkste aan. Het sterven van eenen vriend, kon hem de traanen de oogen uitpersfen. Hy beöogde niets anders dan zyne broeders zo naar den geest als naar het lichaam waarlyk gelukkig te maaken. Die hem volgden, hadden geen gebrek, want hy was gereed den honger van duizenden wonderdaadig te stillen: laat ik 'zwygen van zyne bereidvaerdigheid om zyne hand tot geneezinge van kranken en kwaalyk gestelden te wenden. *Titus* de Romein zy de wellust van het menschlyk geslagte geheeten, om dat hy dien dag, op welken hy niemand eenig wezenlyk goed gedaan hadt, verlooren rekende; deze is de wellust der menschen met meer regt, want 'er ging geen zon onder, of hy hadt niet dezen of geenen maar alle, die ontrent hem waren, goed gedaan, ja zo veel goed, als mogelyk ware. Zyne vyanden liev te hebben, mag als eene ondoenlyke pligt by de natuurlyke menschen aangezien worden; hy heeft ze geleerdt en gedaan, hy was zyner vyanden vriend; getuigen daar van zyn de gebeden voor zyne bitterste vyanden zo welmeenend als opregt uitgestort."

De Leere der Verzoeninge tusschen God en Menschen, beredeneerd door J. E. VOET. *Te Utrecht, by de Wed.* J. J. v. Poolsum *en* A. v. Paddenburg 1772. *In groot octavo* 61 *bladz.*

DE Heer *Voet* stelt zich in dit Geschrift voor, te toonen, dat het Gode betaemlyke en redelyke op allerleie wyze

doorstraelt in het Leerstuk der Verzoeninge, zo als het van de Gereformeerde Kerk is aengenomen, en by dezelve in den ruimsten zin opgevat word. Hy verstaet hier des, door de Verzoening tusschen God en Menschen, het begin en einde van deze volkomen bevrediging; en handelt, in gevolge hier van, eerst over de Verzoening, als door God in Jesus Christus aengeboden; dan over het Geloof, als het eenige middel, waer door 'er een Zondaer deel aen krygt; en vervolgens over Gods Eindoogmerk, dat hy door deze Verzoening en dit Geloof aenvanglyk erlangt, en eens volmaekt verkrygen zal: „ om namentlyk zyne heerlykheid van tyd tot tyd luisterryker te openbaaren onder alle de redenmagtige geschapene wezens, en daar door zo veel zedelyk goed, en zo veel zaligheid in het nooit gemeeten Godsryk te verwekken, als het de natuur der zaaken zou toelaaten, en Gods deugden zoude mogelyk wezen ".

Het hoofdbedoelde van den Autheur in dezen is derhalve niet, het gewoone Leerbegrip te staven, als gegrond op de Openbaring; dit word veel eer voorondersteld; maer hy tracht het zelve indiervoege te ontvouwen, en in zodanig een licht te zetten, dat het blyke; „ hoe 't zelve zich laat vereenigen met den eisch van Gods volmaaktheden; mitsgaders overeenstemt met den toestand en de nooden van eenen Zondaar; als mede hoe, volgens die bevattinge, de verzoeningsweg uitloopt tot openbaringe van Gods heerlykheid, in de herstelde vrede tusschen hemel en aarde in Jesus Christus". — Ook staet hier wel aen te merken, dat hy zich in dezen niet wil bemoeien met zulken die de Leer der Verzoeninge betwisten; maer dat hy boven al medelyden heeft met de zodanigen, „ die 'er een groot belang in stellen, doch door verkeerde inboezemingen, of eigen gemaakte misvattingen, in de troostelooze duisternis blyven omzwerven; die het werk der verzoeninge met God zoo donker inzien, dat het hun bykans hopeloos voorkomt, om daar toe te geraaken. Zy beschouwen, *zegt hy*, dit werk gedurig van de zyde van God, en zelden wat dit werk zyn moest van hunne zyde; zy denken, en besluiten, met betrekking tot zich zelven, daar zoo over, als of God ten hunnen opzichte nog niets gedaan hadde, en geen de minste blyken had gegeeven van een genadig voorneemen, waar door Hy hun getoond had welgezind te wezen". — 'Er heerscht, gelyk hy by zekere gelegenheid aenduid, by velen „ eene diepduikende onderstelling, dat God als nog moet bewogen worden, om Christus volbragte zoenofferande ook voor hun aan te neemen, daar de duidelyke Leer van 't

Euan-

Evangelie is, niet, dat God de verzoening voor iemand moet aanneemen, maar dat de Zondaar de volbragte verzoening voor zich moet aanneemen: —— door namentlyk zyne hartelyke toestemming te geeven aan een betaalinge, welke Christus, buiten hem, onverzocht en onverplicht gedaan heeft; en welke God uit menschlievendheid heeft aangenomen voor hem, en voor elk die deze betaling voor zich wettig verklaart, en van harten aanneemt, om nu voortaan als een met God verzoende te leeven".

Schoon men niet konne zeggen, dat de Heer *Voet*, in 't voorstellen zyner gedachten, eenige nieuwe denkbeelden verleene, is echter zyne manier van voordragen grootlyks nieuw te noemen, en zeer wel geschikt, om des Lezers aendacht op te houden. Dezulken, dat al vry gemeen plaats heeft, die aan de gebruikelyke spreekwyzen en bepalingen onzer Godgeleerden gewoon zyn, zullen, gelyk ons alrede is voorgekomen, wat moeite hebben om hem na te gaen; dewyl hy de Godgeleerde denkbeelden wat meer ene soort van Philosophisch kleed schynt om te hangen; en veelligt was 't niet kwaed geweest, dat de Autheur zich, ten gevalle der zodanigen, wat meer in den Godgeleerden smaek verklaerd had. Doch ene oplettende lezing zal dezulken; „ die zich reeds een weinig geoeffend hebben "; voor welken hy betuigt te schryven, het voorgestelde wel dra gereedlyk doen bevatten; en tevens doen opmerken, dat alles genoegzaem beantwoord aen de algemene Godgeleerde kundigheden; en dat de Heer *Voet*, hier op steunende, de Leer der Kerke in een gevalliger daglicht gezet heeft, dan ze dikwerf door anderen word voorgesteld.

Uitvoerige Verklaringe van de Goddelyke Waarheden vervat in den kleinen Catechismus van LUTHERUS *in Vragen en Antwoorden, en met plaatsen der Heilige Schrift bewezen, opgesteld van het Hamburgsche Ministerie. Uit het Hoog- in het Nederduitsch vertaalt. Eerste Deel. Te Rott. by* J. F. Ebert 1772. *Behalven de Voorrede 269 bladz. in octavo.*

HEt Hamburgsche Ministerie, in acht nemende het gebreklyke dat 'er tot nog plaets had, in de Catechetische Onderwyzingen, in de Schoolen, aldaer gebruiklyk, heeft het raedzaem geoordeeld, met goedvinden van den Hoog Edelen en Hoog Wyzen Raed, ene voldoende verklaring van *den kleinen Catechismus van Lutherus* op te stellen. Zulks is daer

op tweezins verricht geworden; men heeft eerst ene beknopte, voor de tedere Jeugd, en verder ene uitvoeriger verklaring, voor de meer gevorderden, en ten dienste der Leermeesteren en Leervrouwen, vervaerdigd: ten einde de Jeugd, volgens deze met openlyk gezag ingevoerde leiding, eenparig onderwezen mogte worden. — Van deze *Uitvoerige Verklaring* ziet thans het Eerste Deel in 't Nederduitsch het licht; uit welks inhoud, bestaende uit ene algemene Voorbereiding, en ene ontvouwing van 't eerste Catechetische Hoofdstuk, dat over de *Tien Geboden* gaet, af te nemen is; dat het Hamburgsche Ministerie alle oplettendheid gebruikt heeft, om der Kerke, volgens de vastgestelde Leerbegrippen, dienst te doen.

Heelkundige gevallen, nevens Aanmerkingen over dezelve; door CHARLES WHITE, Lid van het Koninglyk Genootschap &c. *Met Platen. Waar by gevoegd is, Proeve over de Binding der Slagaderen, door* J. AIKIN, Heelmeester. *Uit het Engelsch, door* H. VAN SOMEREN Stads Heelmeester te Haarlem. *Te Amst. by* F. de Kruiff *en* A. van der Kroe 1773. *In groot octavo* 211 *bladzyden.*

IN de eerste Verdeeling van dit Werk, wordt een verbeterde manier, om het Been een weinig boven het gewrigt van den Enkel af te zetten, benevens eene Beschryving van een byzonder Werktuig, om aan den stomp te voegen, voorgesteld; men doet in de ongemakken van den Enkel, welke de wegneeming van het Lid noodzaakelyk maaken, gemeenlyk de Afzetting een weinig beneden de Knie, en neemt dus een groot gedeelte van het gezonde been mede weg: om dat het aanzetten van een Kunstbeen aan het einde van den stomp zeer ongemakkelyk is, en een lange stomp zeer hinderlyk is, wanneer men het zelve aan de gebogen Knie vastmaakt: 'er zyn egter Heelmeesters geweest, welke deeze Konstbewerking in het benedenste gedeelte verrigt, en een Konstvoet om mede te gaan uitgevonden hebben; dog men heeft deeze Konstbewerking weder verlaaten, volgens de gedagten van onzen Schryver, om dat men toen de dubbele insnyding nog niet en kende en de Konstbewerking met den lap nog niet tot hare volkomenheid gebragt hadde, daar by waren haare werktuigen, in vergelyking van de samengestelden van de onzen, ruw en zwaar. 't Zien van een Vrouw, welker Been, veele jaaren geleeden, een weinig boven den Enkel afgezet was, en die, door behulp van een Kunstbeen, aan 't einde van den stomp gevoegd, gemakke-

kelyk en vlug gaan konde, overtuigde onzen kundigen Heelmeester, het eerst van de nuttigheid van deeze manier, met eenige verbetering in 't werk gesteld; waar op hy dezelve met een goed gevolg in verscheide gevallen in 't werk stelde. Hy betuigt niet gezien te hebben, dat men in het verrigten dezer Konstbewerking eenige verbeeteringen meer konde maaken, voor dat de Hr. O'HALLORAN, Heelmeester te *Limerik* in Ierland, in 't Jaar 1765 zyne nieuwe manier, om afzettingen te doen, gemeen maakte; dezelve is eene verbetering van de Konstbewerking met den lap. De voornaamste verandering, welke hy daar in gemaakt heeft, bestaat daar in, dat hy, in plaats van den lap onmiddelyk te vereenigen, zulks tot den 10den, 12den of 14den dag uitstelt, en dat hy het einde van den stomp en den lap tot dien tyd, als twee onderscheide, en afzonderlyke Zweeren behandelt. De Auteur heeft daar op in 't eerste geval welke hem voorkwam, waar in het afzetten van 't benedenste gedeelte van 't been nodig was, de Konstbewerking met den lap beproefd: en dezelve zeer nuttig bevonden; hy getuigt 'er van waargenomen te hebben, dat, na dat hy de Konstbewerking met den lap deed, zyne voorzorgen om het drukken van het einde van den stomp op den bodem der holte, waar in dezelve vervat word, te verhinderen, onnodig waren, *dewyl de Lyders, eer zy het Gasthuis verlieten, in staat waren het einde van hunnen stomp op den grond te zetten, en met hun geheele zwaarte op denzelven te rusten*: hy geeft daar op een beschryving en afbeelding van een Konst-been, door hem uitgevonden, 't welk in deeze gevallen met nut gebruikt kan worden. Ons bestek laat niet toe een breed verslag te geeven, van de overige nutte waarneemingen en aanmerkingen; welke in dit Werk gevonden worden, waar van ook verscheide, in de Verzamelingen door de geleerde Genootschappen in Engeland uitgegeeven, reeds van te vooren zyn gemeen gemaakt. Onze Auteur toont door verscheide voorbeelden het nut van 't gebruik van de Spons, in 't stempen van een bloedstorting door een wond veroorzaakt. Als mede derzelver merkwaardige uitwerking, in het verhinderen van de wederopneming der Etterstoffe in 't bloed. De Proeve over het toebinden der slagaderen, door den Hr. J. AIKIN agter deeze Aanmerkingen gevoegd, verdient ook zeer de opmerking van onze Heelmeesters. Wy voegen hier by, tot eene proeve, twee Waarneemingen, over een ongemak van het Oog. De eerste bestaat in een merkwaardige verplaatzing van het zelve.

„ C. D. vervoegde zig omtrent tien of twaalf jaaren geleden tot my, uit hoofde van het volgende merkwaardig toeval, welk zo even

geschied was. Terwyl hy in gezelschap zat, stootte iemand hem het dunste einde van een Tabakspyp, door het midden van zyn onderste Ooglid. Het zelve was tusschen den Oogbol en den ondersten uitwendigen omtrek van de oogholte, welke door het *os jugale* gevormd word, doorgegaan: en door dat gedeelte van het *os maxillare* doorgedrongen, welk het onderste en inwendige gedeelte der *orbita* uitmaakt. De pyp was in de wond gebroken, en het afgebroken stuk, welk uit de beschouwing van het overige bleek, omtrent drie duimen lang te zyn, was geheel buiten het bereik van het gezigt en gevoel; ook konde den Lyder geen berigt geeven, wat 'er van het zelve geworden was. Het Oog was opwaards verplaatst, drukkende het opperste Ooglid tegen het bovenste gedeelte van de ooghokte aan: de *Pupil* was loodregt opwaarts gerigt: de *Musculus deprimens* ten sterksten uitgerekt, en hy ten eenemaal van het gezigt beroofd. Ik plaatste myn eenen duim boven, en den anderen beneden het Oog; en na eenige weinige pogingen tot deszelfs herstelling, glipte het Oog schielyk in deszelfs holte. De Lyder kreeg op 't oogenblik zyn gezigt volkomen wederom, en gevoelde, geduurende eenen langen tyd daar na, geen ander ongemak, dan dat van eene bestendige reuk naar tabaksrook in de Neus; want, volgens het geen hy my berigtte, was 'er kort voor het ongeluk geschiedde, uit de pyp gerookt. Omtrent twee jaaren daarna, deed hy my roepen, om my kennis te geven, dat hy dien morgen, in een aanval van hoesten, een stuk van een Tabakspyp, van twee duimen lengte had ontlast, welk met zulk een geweld was uitgedreven, dat het wel zeven ellen van de plaats, alwaar hy stond, was voort gevlogen. Omtrent zes weeken daar na, gaf hy hoestende, nog een ander stuk op van eenen duim lengte, op dezelve wyze, en heeft zedert nimmer het geringste ongemak gevoeld". De tweede behelst de beschryving van een ongewoon gezwel aan het onderste gedeelte van de Oogholte, perssende het Oog tot buiten dezelve, gelukkig weg genomen, door Dr. THOMAS WHITE.

„*Ann. Lutton* had een gezwel, tusschen den *processus Zygomaticus* en de Neus, ontstaande uit het onderste gedeelte van de *Orbita* van het linker Oog. Binnen twee jaaren nam het eene verschrikkelyke gedaante aan, zynde tot zodanig eene grootte toegenomen, dat het de Neusgaten derwyze naar eene zyde perste, dat de doorgang der lugt door dezelven ten eenemaal gestopt was; en het Oog indiervoege tot buiten deszelfs holte dreef, dat het zelve op het linker slaapbeen lag: nogthans, hoewel het dus verdraaid was, bleef het zelve steeds zynen dienst verrigten. Het

Ge-

Gezwel besloeg het grootste gedeelte der linker zyde van het aangezigt, zig uitstrekkende van het onderste gedeelte der opperkaak, tot aan den top van het voorhoofd, en van het uiterste gedeelte van het linker slaapbeen, tot aan den uitwendigen hoek van het Oog. Ten laatsten zogt zy hulp by my. Het gezwel betastende, bevond ik het van eene ongewoone en ongelyke beenachtige hardheid. Het zelve had eene donkere loodverwige kleur, met aderspatten over deszelfs oppervlakte verspreid, en 'er was eene zagte uitpuiling in, die naar de Neus gekeerd was, alwaar de Natuur eene vergeeffche poging ter harer herstelling gedaan had. Dewyl deze arme Lyderes besloten had, iets ter haarer genezing te willen ondergaan, deed ik nog vier Geneesheeren roepen, om met hen over dit geval te raadplegen, en men kwam over een, om ter haarer herstelling, eene Konstbewerking te ondernemen, welke ik op de volgende wyze volvoerde. Ik maakte een aanvang, met het doen eener halve kringswyze insnyding, beneden het verplaatste Oog, met oogmerk om dat werktuig, en zo veel van de *Musculus orbicularis* te behouden als mogelyk was: daar na de insnyding langs het uitwendig gedeelte van het Gezwel vervolgende, naderde ik deszelfs bodem, en klom vervolgens opwaards tot de plaats van waar ik begonnen was, zorg dragende den linker vleugel der Neus niet te beledigen. Na het uitwendig gedeelte van het gezwel weggenomen te hebben, dat in het midden door eene onvolkome verettering gescheiden was, verscheen 'er een groote hoeveelheid van stoffe gelyk verrotte Kaas, welke gedeeltelyk door eene beenachtige zelfstandigheid, welke egter zo bedorven was, dat zy gemakkelyk konde verbroken worden, bedekt was. Ik nam eene groote hoeveelheid dezer stoffe, met een groot aantal verrotte stukjes been weg. De wond van bloed gezuiverd, en met spons gevuld hebbende, vond ik het linker Neusbeen en de *processus zygomaticus* bedorven, en nam dezelven gemakkelyk weg met een *elevator*, 'er waren geene overblyfzelen van de beenderen, welken de *orbita* uitmaakten; zy waren allen door dezelve ziekte vernietigd. De gezigtzenuw was, tot aan de *dura mater*, van hare bekleedzelen beroofd; en de *dura mater*, benevens de klopping van de bloedvaten der hersenen, waren aan het gezigt en gevoel blykbaar. Het linker opperkaakbeen, in welks boezem deze ziekte haaren oorsprong had, en een langen tyd was verscholen gebleven, was op eene wonderbare wyze uitgezet, en op sommige plaatzen bedorven: deszelfs onderste gedeelte was tot aan de hokens der tanden afgescheiden, welk gedeelte op dezelve wyze wierd weggenomen. Ik

maak-

maakte gebruik van het gloeijend brandyzer op de overige beenen en verrotte deelen, zorg dragende het oog en de naburige deelen, welken gezond waren, niet te beledigen. De Lyderes ademde door de wond, en ſtond zo veele ongemakken uit, door het vloeijen der ſtinkende ſtoffe tot in haren Keel, dat zy verſcheiden weken verpligt was, op haar aangezigt te leggen, om eene verſtikking voor te komen. Niettegenſtaande haaren elendigen toeſtand, kwam de Natuur haar insgelyks ten laatſten te hulp: de etter wierd goed, 'er kwam een gezond vleesch hervoort, en de Lyderes herſtelde. Het oog hernam deszelfs plaats, en zy ziet volmaakt wel met het zelve. Het eenige ongemak dat overgebleven is, beſtaat in eene geduurige uitvloeijing van ſlym uit den groten ooghoek, welke ik nimmer volkomen heb kunnen geheeld krygen".

Grondbeginſels der Sterrekunde. Door PIBO STEENSTRA. *A. L. M. Phil. Doctor en Lector der Wiskunde, Zeevaart en Sterrekunde. Twee Deelen. Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel. 1772. *Bebalven het Voorwerk, den Bladwyzer en de Tafels* 764 *bladzyden in groot octavo.*

Als men eenig bezef heeft van den invloed der Sterrekunde op de Zeevaart, (en wie, die maar de minſte kennis van deeze beiden heeft, is 'er onkundig van?) begrypt men terſtond, dat de beoefening der Sterrekunde van een weezenlyk belang is voor onze Natie, die de Zeevaart, buiten kyf, voor een grooten Steunpilaar van 's Lands welzyn heeft te houden. Dit zo zynde kan men niet dan met vermaak zien, dat de Heer *Steenſtra* zyne Landsgenooten in 't openbaar de hand biedt, om hun eene duidelyke onderrigting van deeze zo nuttige Weetenſchap te doen erlangen. Dit moet te meer aangenaam voorkomen, daar ons, in 't Nederlandsch, tot nog een Werk van die natuur ontbrak; dat recht geſchikt was, om eerstbeginnenden tot eene geregelde kennis hier van te brengen; en hen in ſtaat te ſtellen, om, op vasten grond, niet alleen eene beſpiegelende, maar ook eene werkdaadige kennis te verkrygen; en dus bekwaam te worden, om 'er zig met vrugt van te konnen bedienen. In hoe verre het hier aangekondigde Geſchrift, van deezen onzen Sterrekundigen, aan dit ons gezegde beantwoorde, zal ieder oplettende, in deeze Weetenſchap ervaaren, wel dra bemerken, als hy 's Mans manier van onderwyzen nagaat; en wy twyfelen in geenen deele, of hy zal eenſtemmig met ons van oor-

oordeel zyn, dat deeze Handleiding de sterkste aanpryzing verdient; ter bevorderinge eener Weetenschap, die, hoe nuttig ook voor ons Vaderland, egter van onze Landsgenooten veelal niet naar waarde beoefend wordt. Is dit, veelligt, eenigermaate, als ter verschooninge, toe te schryven, aan gebrek van de vereischte hulp; die uitvlugt is dan nu weggenomen; daar de Heer *Steenstra* zig niet bepaalt aan 't geeven van openbaare en byzondere Lessen; maar zig verder ook verledigt, tot het samenstellen van een geregeld Onderwys, de moeite op zig neemt, om het zelve door den druk gemeen te maaken, en dus gelegenheid geeft aan allen, om 'er het bedoelde nut uit te trekken.

Ten einde dit zyn Werk hier toe alleszins geschikt op te stellen, heeft hy zig toegeleid op eene klaare ontvouwing, en duidelyke betooging deezer Grondbeginselen, die hy, na eene naauwkeurige overweeging, in zulk eene juiste orde geschikt heeft, dat men het verband van alles met weinig moeite konne nagaan, en dus by voortgang zyn onderwys bestendig gereedlyk volgen. —— Het Werk zelve is verdeeld in drie Boeken, behelzende het eerste de *Klootsche*, het tweede de *Beschouwende*, en het derde de *Werkdaadige* Sterrekunde. —— In de behandeling der *Klootsche* Sterrekunde, wordt ons het schynbaare vertoon, en in die der *Beschouwende*, de waare gesteldheid der verschynselen van ons Planeetgestel ontvouwd; met verklaaringe van 't geen men in derzelver waarneeming gade heeft te slaan, aantooning van de wyze op welke men hier van gebruik maakt, en een duidelyk betoog van de waare reden en oorzaaken dier verschynselen. Op dit alles volgt eindelyk de *Werkdaadige* Sterrekunde, die ons leert, hoe men, door gebruik van daar toe gemaakte Tafelen, (welker grondslag hier ten duidelykste nagegaan wordt,) de Zons- en Maansplaatsen, mitsgaders derzelver Verduisteringen, kan berekenen. Hier by zouden ook nog behooren de Tafels der Planeeten en Comeeten, benevens derzelver rekenkundig gebruik; dan de Heer *Steenstra* heeft zulks tot nog agterwege gelaaten, om den prys van dit Werk niet te hoog te doen steigeren: betuigende egter niet vreemd te zyn, van dit in een derde Deel te agtervolgen, indien onze Landsgenooten hem, door hunne goedkeuring van deezen zynen arbeid, verder aanmoedigen, gelyk hy in 't slot zyner Voorreden te kennen geeft. —— Deeze Voorreden behelst niet alleen, een naauwkeurig verslag van het beloop van 't geheele Werk, als mede van de moeite des Autheurs, om de Tafels, uit het beroemde Werk

van den Heer de *la Lande* overgenomen, ten zuiverste het licht te doen zien; maar men vindt 'er tevens, by manier van Inleiding, eene leezenswaardige Verhandeling, over de eerste opkomst en den toeneemenden voortgang der Sterrekunde, met derzelver nuttigheid, byzonder ten opzichte van den Landbouw en de Zeevaart. —— Oplettende beoefenaars der Sterrekunde zullen wyders in dit Werk, hier en daar, verscheiden opmerkingen ontmoeten, die, zo al niet geheel nieuw, (dat naauwlyks te wagten is,) genoemd mogen worden, egter konnen dienen, om 't een en 't ander in 't klaarste daglicht te stellen. Van dien aart is onder anderen wel byzonder het geen de Autheur bygebragt heeft, raakende de jaarlyksche en dagelyksche beweeging der Aarde; welke hier ten duidelykste opgehelderd wordt; en in welker ontvouwing de Heer *Steenstra* ontegenzeggelyk toont, hoe alles te samenloope, om het Stelsel van *Copernicus* onwankelbaar te bevestigen. —— Om den Leezer desaangaande nog iets mede te deelen, (zynde het geheele betoog te breedvoerig,) zullen wy alleen staan blyven, op ééne byzonderheid, die ons altoos boven al aanmerkelyk, en na genoeg beslissend, is voorgekomen; die naamlyk, welke betrekking heeft, tot de zogenaamde Wet van *Keplerus*, raakende de beweeging der Planeeten, waar van onze Sterrekundige zig op de volgende wyze bedient.

„ Ik zal, zegt hy, [na 't aandringen van verscheiden reden, die in eene zeer goede orde ten bondigste voorgedraagen zyn,] dit groote Vraagstuk, omtrent de beweeging der Aarde, besluiten, met aan te toonen, hoe volmaakt deeze stelling overeenkomt, met de algemeene wet van Beweeging, wier ontdekking wy aan den vermaarden *Keplerus* verschuldigt zyn."

Keplerus naamlyk had, gelyk de Heer *Steenstra* in 't voorige gemeld heeft, „ zo uit zyne eigene als uit de menigvuldige waarneemingen van *Tycho Brahé* en anderen, de afstanden der Planeeten van de Zon, en haare omloopstyden om dezelve gevonden. Hy had daar uit bemerkt, dat de Planeeten, die het naaste by de Zon waren, met de grootste snelheit liepen; en dat de snelheit in de Planeeten verminderde, naar maate dat ze verder van de Zon verwydert waren. Hier op onderzogt hy, of 'er ook een bepaalde regel in deeze vertraaging plaats had; en ontdekte toen deeze Algemeene en Standvastige Wet, dat van alle Planeeten, *de vierkanten haarer omloopstyden om de Zon, evenredig zyn met de Cubi of Teerlingen van haare afstanden van de Zon.* Dat is, als men van een Planeet de omloopstyt $=$ T, en haare afstant van de Zon gelyk aan A stelt; en men stelt van eene andere Planeet de omloopstyt t, en haaren afstant a;

heeft

heeft men volgens deeze wet, dat $TT : tt$ = gelyk $A^3 : a^3$ is." Volgens deezen regel berekent men, gelyk de Heer *Steenstra* toont, de afstanden der Planeeten van de Zon, en men vindt die berekening zo overeenkomstig met de waarneemingen, dat het duidelyk blyke, dat alle de Planeeten deeze wet van beweeging naauwkeurig opvolgen; ja dat ook de Wagters van Jupiter en Saturnus, naar die zelfde Wet, hunnen omloop om hunne Hoofdplaneeten volbrengen.

„ De grondslag van die Wet, zegt hy verder, is naderhant door den grooten *Newton* aangetoont; en beweezen zoodanig te zyn, dat de beweeging der Planeeten volgens geen andere wet geschieden kan, zo lang de allereerste en meest bekende Grondbeginselen der Natuurkunde worden toegestemt. Het welk de Sterrekundigen verplicht, die wet van *Keplerus* voor een algemeene en standvastige Regel van de beweegingen der Planeeten aan te neemen; en daarom zo veel te sterker de beweeging van de Aarde zal bewyzen, als wy zullen aangetoont hebben, dat de stelling van de beweeging der Aarde, op de volmaaktste wyze, aan deeze wet voldoet; terwyl daar in tegen de beweeging der Zon, volgens dezelve, in geenen deele bestaanbaar is."

Om dit te toonen, te weeten, of men de Zon benevens de Maan, als omloopers van de Aarde, dan de Aarde, benevens de overige Planeeten, als omloopers van de Zon moet aanmerken, herinnert ons de Heer *Steenstra*, uit het voorgaande, dat de Aarde het middelpunt der beweeging van de Maan is; en dat de Maan haaren loop om de Aarde volbrengt, in den tyd van 27 dagen 7 uuren en 43 minuten, als mede dat haare middelbaare afstand van de Aarde is 59,86 maalen de halve middellyn van de Aarde. Voorts is 't bekend, dat de omloopstyd van de Zon, of de lengte van een jaar, gesteld wordt, op 365 dagen 5 uuren en 50 minuten. „ Om nu hier uit, zegt hy, de afstant der Zon van de Aarde te vinden, als de Aarde ook voor het middelpunt der beweeging van de Zon genomen wort, bedraagt de omloopstyt der Maan, in tiende deelen van dagen, 27, 322; deeze gelyk t stellende, en de omloopstyt der Zon 365, 243 = T, de Afstant der Zon = A, en die van de Maan 59,86 = a stellende; heeft men in de formule, $A = \sqrt[3]{\frac{a^3 TT}{tt}} = a \sqrt[3]{\frac{TT}{tt}}$ § 520.

derh. $A = 59{,}86 \sqrt[3]{\frac{365{,}243 \times 365{,}243}{27{,}322 \times 27{,}322}} = 340$ halve middel-

ly-

lynen van de Aarde, het welk de afstant der Zon van de Aarde zoude moeten zyn, zo men de Zon, benevens de Maan, voor een omlooper van de Aarde neemt.

§ 546. Ondertusschen vinden wy door de Horizontale Parallaxis van de Zon, dat haare afstant van de Aarde 22918 halve Aardkloots middellynen is. § 437. Bygevolg ruim 67 maal grooter, dan de afstant der Zon van de Aarde zoude behooren te zyn, als de Zon, benevens de Maan, om den Aardkloot loopende, aan de vermaarde wet van *Keplerus* zoude gehoorzaamen: derhalven kan men de beweeging der Zon niet stellen, zonder af te gaan, van die algemeene wet, die anderzints alle de Hemelsche Lighaamen, in hunne beweegingen om een gemeen middelpunct, zo naauwkeurig opvolgen. Het welke ons wederom op nieuw verbiet, om de Zon als een omlooper van de Aarde te stellen.

§ 547. Zo wy nu in tegendeel de Aarde onder de Planeeten plaatzen, en de overeenkomst van haaren afstant van de Zon met haaren omloopstyt vergelyken met den afstant en omloopstyt van een der andere Planeeten, vinden wy terstont, dat de algemeene wet van *Keplerus* ook daar in wederom volkomen plaats heeft. Want, by voorbeelt, voor a en t den afstant en omloopstyt van Venus neemende, A de afstant der Aarde van de Zon, en T haare omlooptstyt, dan heeft men

$a^3 : A^3 = tt : TT$, en $a = A \sqrt[3]{\frac{tt}{TT}}$. Hier van den afstant der Zon van de Aarde gelyk de eenheit, of gelyk aan 100000 stellende; heeft men $A = 100000$, $T = 365,243$ en $t = 224,7$; om dat de omloopstyt van Venus is 224 dagen 16 uuren 39′ 4″ (*a*).

Derhalven $a = 100000 \sqrt[3]{\frac{224,7 \times 224,7}{365,243 \times 365,243}} = 72334$, het welke, volgens de wet van *Keplerus*, de afstant van Venus van de Zon zoude moeten zyn, als de Aarde, volgens den afstant der Zon, tusschen Venus en Mars, onder de Planeeten geplaatst wort: en door de Horizontale Parallaxis van Venus, vint men haaren afstant van de Zon in der daat 72333

zodaanige deelen, het welke slegts 0,00001 of $\frac{1}{100000}$ van den geheelen afstant der Zon verschilt. Weshalven 'er geen twyffel meer over blyft; op men moet de Aarde, volgens haaren af-

(*a*) Zie DE LA LANDE, *Astr.* § 846.

afstant van de Zon, onder de Planeeten plaatzen; en stellen, dat ze haaren loopkring, tusschen die van Venus en Mars, jaarlyks rontom de Zon beschryft; en even als de andere Planeeten, dagelyks van het Westen naar het Oosten, dat is, volgens de order der teekens, van ♈ naar ♉, ♊ enz. voortgaat.

Historie der Regeering van Keizer KAREL den V. *In 't Engelsch beschreven, door* W. ROBERTSON. D. D. *Opperste van de Edenburgsche Universiteit enz. Derde Deel te Rotterdam by* D. Vis *en* P. Holstein 1772. *In groot octavo* 335 *bladzyden.*

OP het ontvouwen der Staatkundige gesteldheid van Europa, in 't begin der zestiende Eeuwe, maakt de Heer *Robertson*, met dit derde Deel, een aanvang van de beschryving der Regeeringe van Keizer *Karel den V*, gebooren te Ghent, op den twee en twintigsten van February in 't jaar 1500. Onze Geschiedschryver, kortlyk stil gestaan hebbende, op 's Vorsten geboorte, en de gunstige samenloop van omstandigheden, die hem tot de bezitting van een zeer uitgestrekt Ryksgebied bragt, ontvouwt verder de gewigtigste voorvallen van deszelfs Regeering, tot in 't jaar 1524, waar mede dit Deel besloten wordt. In beantwoordinge aan het oogmerk dat hy zig voorgesteld heeft, om naamlyk niet zo zeer stil te staan op de byzonderheden, die eigenlyk tot eene gezette Leevensbeschryving behooren, als wel op die groote verrigtingen, welken geduurende de Regeering van deezen Vorst zyn voorgevallen, en welker uitwerksels algemeen geweest zyn, of zig nog heden doen gevoelen; vind men in dit gedeelte een uitvoerig verslag van de aanmerkelykste gebeurtenissen, staande het bovengemelde Tydperk, welken een zeer uitgestrekten invloed op verscheide Staaten gehad hebben; die niet slegts Geschied- maar tevens Oordeel- en Staatkundig beschouwd worden. Uit dien hoofde komt hier dan, naast het voorgevallene by gelegenheid van 's Vorsten verheffing tot Koning van Spanje, in 't jaar 1516, en deszelfs verkiezing tot Keizer van 't Duitsche Ryk, in 't jaar 1519, met de gevolgen daar van, boven al in aanmerking, de zo gewigtige gebeurtenis der Hervorminge; welke geduurende dit Tydbestek den voornaamsten grondslag geleid heeft, tot eene reeks van voorvallen, in welker heu-

gelyke gevolgen, voor de Vryheid in den Godsdienst, wy nog heden deelen. —— 't Is ook dit stuk, dat de Autheur in deezen wel opzetlyk gade slaat; met eene naauwkeurige opmerkzaamheid, op den oorsprong en verderen voortgang der Hervorminge. By die gelegenheid vlegt hy, in dit zyn Geschiedkundig verhaal, ook inzonderheid eene aandagtige nasspooring der oorzaaken, welken, onder de Godlyke Voorzienigheid, mede gewerkt hebben, om de Hervorming, zelfs boven verwagting, te doen stand grypen. —— Eene beknopte voorstelling dier oorzaaken zal, vertrouwen wy, onzen Leezeren niet onaangenaam weezen; waarom wy 't hoofdzaaklyke van des Autheurs bedenkingen hier over kortlyk zullen melden.

In de eerste plaatse komen daar omtrent zekerlyk in aanmerking de Aflaats-brieven; tot welker verkooping geene geringe aanleiding schynt gegeeven te hebben, de kostbaare leevenswyze van Paus *Leo den X*, welke de inkomsten der Kerke uitgeput vond, door de groote onderneemingen zyner twee Staatzugtige Voorgangeren, *Alexander den VI* en *Julius den II*. De schandelyke koophandel, daar mede gedreeven, verwekte eene algemeene ergernis; en hier door vond de Leer van *Luther*, zo dra hy zig tegen deezen Aflaathandel aankantte, een vry gereeden ingang. De tegenstand, welken men hem bood, deed zyn yver toeneemen, zette hem aan tot een verder onderzoek, en 't geschil over de Aflaaten breidde zig ongevoelig al verder uit, zo dat het eerlang de gansche Leer der Roomsche Kerke betroffe; en de aanhangers van *Luther* werden trapswyze opgeleid, om met hem verder van die Leere af te wyken. —— Het Hof van Rome had zulks in den aanvang veelligt konnen stuiten, maar handelde onvoorzigtig; en *Luther*, hoe driftig anders, gedroeg zig, mag men zeggen, als ware hy een voorzigtig Staatkundige geweest, dat egter eer een natuurlyk gevolg der zaake, dan het uitwerksel zyner voorzigtigheid was. Zelfs van trap tot trap de verkeerdheid der Roomsche Leere ontdekkende, stelde hy niet eensklaps de verkeerdheid dier Leere den Volke voor oogen; maar van leerstuk tot leerstuk voortgaande, werd het Volk als van zelve steeds meerder afgetrokken, en volgde hem greetig in alle zyne Leeringen. Ieder stap, om zo te spreeken, maakte een nieuwen voortgang, en gaf aanleiding tot een volgenden, dat *Luther* met zynen aanhang veel grooter vorderingen deed maaken, dan men zig wel voorgesteld, en 't Hof van Rome in de eerste beginselen verwagt had. ——

Hier

Hier by kwamen wyders nog verscheiden omstandigheden, die deeze omwenteling begunstigden.

De Pausselyke waardigheid had niet weinig van haaren eerbied verlooren, door de langdurigheid der ergerlyke scheuringe, in 't laatste der veertiende en in 't begin der vyftiende Eeuwe. Dezelve was verder niet weinig afgenomen, door het zeer ergerlyke gedrag van *Alexander den VI* en *Julius den II*, met het afloopen der vyftiende en 't aanvangen der zestiende Eeuwe. Het ongestrafte zedenlooze gedrag der Geestlyken, de uitspoorige rykdom der Kerke, en de daar mede verknogte overheersching der Kerklyken, die met de grootste voorregten begiftigd waren, om hunne overheersching te kunnen handhaaven; dit alles liep daar benevens te zamen, om de Gemoederen des Volks van de Geestlykheid te vervreemden. In zodanige omstandigheden had *Luther* natuurlyk merkelyken invloed; zelfs werkte dat hevige en vinnige, dat verwaande en veragtlyke, dat bespotlyke, het welk, in zyn gedrag en schryven tegen zyne partyen, ons nu wat sterk in 't oog schynt te loopen, dies tyds ten sterkste op het verbitterde gemoed des Volks. Het Volk was overtuigd van de verkeerdheid der Kerklyken, van de gegrondheid der verwytingen hun aangedaan; gaf 'er hunne toestemming toe; en 't maakte hen geschikt om te meer agt te geeven op *Luthers* Leer.

Behalven deeze oorzaaken, betreklyk tot den aart der onderneeminge, en de gesteldheid des Volks in die dagen, vonden de eerste Hervormers zig ook begunstigd door de uitvinding der Drukkunste, en de herleeving der Letteren. De kundigheden werden hier door, zelfs onder 't Gemeen, gemaklyk verspreid; en het beoefenen der Weetenschappen, de denkbeelden beschaavende, deed veelen de ongegrondheid en valschheid veeler aangenomen kundigheden bemerken; en wakkerde den lust tot een onzydig onderzoek gestadig meer aan; 't welk de zaak der Hervormers niet weinig bevorderde.

De Heer *Robertson* alle deeze oorzaaken, in derzelver natuur en kragtige uitwerking, breedvoerig ontvouwd hebbende, besluit ten laatste dit zyn voorstel aldus.

„ In het opnoemen van zoo veele omstandigheden als samenliepen, om den voortgang der gevoelens van LUTHER te begunstigen of den wederstand zyner tegenstreeveren te verzwakken, heb ik vermyd my zelve in te laten in eenige navorschingen, wegens de Theologische leerstukken van 't Pausdom, en nergens getracht aan te toonen, hoe strydig dezelven waren met den geest van 't Christendom, en hoe

 ont-

ontbloot van alles wat op reden, op de Schrift, en op de tucht der eerste Kerke steunt. De Kerkelyke Historieschryvers, wier werk het eigenlyk is die onderwerpen te behandelen, laat ik zulks geerne over. Maar wanneer men het uitwerksel van deze Godsdienstige bedenkingen voegt by den invloed der Staatkundige oorzaken, heeft men zich niet te verwonderen over het schielyke en zegepralende indruksel, welke de werking van deze vereenigde krachten op het menschelyke verstand doen moest. De tydgenoten van LUTHER waren misschien te naby het schouwtooneel, of hadden 'er te veel belang in, om de oorzaken naauwkeuriglyk op te merken, en dezelve met bedaardheid te onderzoeken. Sommigen, die van den schielyken voortgang dezer omwenteling geen uitleg wisten te geven, eigenden dezelve toe aan eene soort van ongemeene en kwaadaartige invloed der starren (*), welke over de weereld den geest van zwymeling en nieuwigheden verspreidde: maar 't is klaarblyklyk, dat de goede uitslag der Hervorming het natuurlyk uitwerksel van verscheidene oorzaaken was, die door eene byzondere Voorzienigheid voorbereid waren, en door eene gelukkige overeenstemming tot een zelfde oogmerk medewerkten."

(*) JOVII, *Historia Lut.* 1553. *fol. p.* 134.

Letterkundige Verhandeling over de Veranderingen in de Studie der Kerklyke Geschiedenissen, door Dr. CH. W. F. WALCH, *Professor in de H. Godgeleerdheid, en Wysbegeerte te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg 1772. *Behalven het Voorbericht* 178 *bladzyden in groot octavo.*

EEn oplettend onderzoek van de verschillende wyzen, op welken men de Kerklyke Historie, byzonder zedert de Hervorming, beoefend heeft, van de daar in gemaakte vorderingen, met nevensgaande opmerkingen, raakende het geene ons nog ontbreekt, en wat 'er ter verdere voorzettinge deezer oefeninge te wenschen zy, maakt den inhoud deezer Verhandelinge uit. De Hoogleeraar *Walch*, met een oplettend oordeel de Schriften der Kerklyke Historieschryveren geleezen hebbende, tevens agt geevende op de tyden en omstandigheden, in welken zy hunne Schriften zamenstelden; verleent den Liefhebberen deezer Studie, eene agtervolgende

de

de oordeelkundige befchouwing van 't voornaamfte, dat men omtrent dit flag van Schriften, zo van den vroeger als laater tyd, in aanmerking heeft te neemen. Hy brengt hun tevens ten klaarfte onder 't oog, welke omftandigheden inzonderheid een grooten invloed gehad hebben, op het verbeteren deezer Weetenfchap, en in hoe verre men thans in ftaat gefteld is, om 'er nog grooter vorderingen in te maaken; als mede op hoedanig een wyze men zig, ten meesten nutte, daar van behoore te bedienen. Dit alles heeft de Hoogleeraar nog vergezeld doen gaan van eene tweede Verhandeling, in welken hy de eerfte weezenlyke bronnen der Kerkhistorie nagaat: die mede eerstdaags in 't Nederduitsch het licht ftaat te zien.

De Hoogleeraar *Walcb* heeft deeze Verhandelingen gefchreeven, om, by wyze van voorbereidende Oefening, geplaatst te worden voor eene Hoogduitfche uitgaave van *Mosbeims Kerkelyke Historie*, zo als de Infpector *van Einem* dezelve verzameld heeft, uit 's Mans Hoogduitfche en Latynfche Schriften. En alzo dit Werk na de thans vertaalde uitgave van des Hoogleeraars Latynfche Kerkhistorie, geene Nederduitfche Vertaaling, als onnoodig, wagt; zo heeft men geoordeeld den Leezeren van dat hooggeagte Werk des Hoogleeraars dienst te doen, met hun deeze Verhandelingen in onze Taale ter hand te ftellen. De Hoogleeraar *Mosbeim* heeft ook dit onderwerp eenigermaate ontvouwd in zyne voorafgaande Inleiding; dan zig zo opzetlyk niet bepaald hebbende om het zelve uitvoerig na te gaan, kan dit Gefchrift van den Hoogleeraar *Walcb* 'er niet oneigen bygevoegd worden; als ftrekkende tot eene vollediger befchouwing van 't geen de eerstgemelde, volgens zyn bepaalder doelwit, beknoptlyk aangeduid heeft. Ook kunnen de zulken, die de oordeelkundige Kerkhistorie van den Hoogleeraar *Cotta* bezitten, dit Gefchrift, als zeer gepast, daar mede gepaard doen gaan; te meer daar deeze Verhandelingen met een geheel ander oogmerk gefchreeven zyn, dan die Hoogleeraar zyne breedvoerige Inleiding opgefteld heeft; waar door het eene het andere, in verfcheiden opzigten, nog al merkelyk lichts kan byzetten.

Oeuvres de BOILEAU DESPREAUX. *Nouvelle Edition.* V *Tomes. A Amsterdam, chez* D. J. Changuion 1772. *In octavo.*

EEne nieuwe, alleszins keurige, en in veele opzigten verbeterde Fransche uitgave, van *de Werken van Boileau Despreaux*, kan niet anders dan gevallig zyn, aan eenen ieder die de Schriften van deezen Franschen Dichter hoog schat. En wie, die dezelven eenigermaate kent, waardeert ze niet grootlyks; zo hy eenigen smaak heeft voor de Dichtkunde, voor de Schriften van een schrander vernuft, met eene leevendige verbeeldingskragt en een juist oordeel begaafd? Deeze algemeene welverdiende hoogagting ontslaat ons van de noodzaaklykheid van een byzonder berigt te geeven, betreffende den inhoud deezer Schriften; ze zyn te overbekend. Maar op het inzien deezer nieuwe uitgave, hebben wy niet kunnen nalaaten, met één kort woord gewag te maaken, van derzelver voortreffelykheid, waar door ze by uitstek der aanpryzinge waardig is.

Men heeft over 't geheel de beste vroeger uitgave, te weeten die van *M. de St. Marc* van 't jaar 1747 gevolgd; tevens in agt neemende het verbeteren van zodanige byzonderheden, die *M. de St. Marc* zelven in 't oog liepen, dog welken, door de wyze, waar op hy dit Werk diestyds uitgaf, niet wel te vermyden waren. Buiten deeze en eenige andere mindere byzonderheden, in 't beschaaven van ettelyke Aantekeningen, heeft men hier, met opzigt tot het voorgevallen tusschen *Boileau* en de *Jesuiten*, vryer durven handelen, dan *M. de St. Marc* kon doen. In gevolge daar van zyn de aanmerkingen van *M. du Monteil* in deezen ook weder overgenomen, en met nog anderen vermeerderd; welken niet weinig ter ophelderinge van verscheiden uitdrukkingen des Dichters dienen. En daar benevens heeft men des mede geene zwaarigheid gemaakt, van hier in te voegen, *Boileau aux prises avec les Jesuites*, met eenige papieren daar toe betrekkelyk, en alles door vereischte aantekeningen in een genoegzaam licht te stellen. Ook heeft men, voor de Lofspraaken, nog geplaatst een kort berigt van des Autheurs Leeven, 't welk met regt gezegd mogt worden aan de uitgave van *M. de St. Marc* te ontbreeken. Voorts vindt men in deezen alles ten zindlykste uitgevoerd, en de uitgave wel byzonder vercierd met fraaie Konstplaaten; ten welken einde men de voortreflyke Plaaten van den beroemden *Picart*, daar de Amsterdamsche uitgave in Folio mede pronkt, oplettend en kunstig gecopieerd heeft;

waar

waar nevens ook hier en daar keurige Vignetten in deeze uitgave geplaatst zyn. —— De Liefhebbers vinden hier dus eene uitgave, welke alle de voorigen, in verscheiden opzigten, overtreft; en 't zal, buiten dit, veelen, dien de ouder niet regelmaatige en ongelyke spelling van *Boileau* gansch niet eigen is, niet onaangenaam weezen, dat men alle mogelyke oplettendheid gebruikt heeft, om het geheele Werk gelykvormig te maaken, in navolging der Spelkunde van *M. Restaut*, dat de leezing in den tegenwoordigen smaak zeer veel gevalliger doet zyn. Men heeft dus alleszins reden, om de nieuwe moeite des Uitgeevers danklyk te erkennen; en zy die 'er door opgewekt mogten worden om deeze Schriften, van een der grootste Fransche Vernuften, met oplettendheid te doorbladeren, zullen het te meerder doen, als zy bezeffen het nut, dat zy 'er uit getrokken zullen hebben.

Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk. Door JOSEPH BARETTI, *Secretaris der Buitenlandsche Correspondentie van de Koninklyke Academie der Schilder- Beeldbouw- en Bouwkunde, te Londen. Naar de Derde Uitgave, uit het Engelsch vertaald. Derde Deel. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel. *Te Harl. by* F. van der Plaats *en* Junior 1773. *Behalven het Voorwerk* 173 *bladzyden. In gr. octavo.*

MEt geen minder vermaak, dan de twee voorgaande Deelen van dit ter uitspanninge zeer geschikt Werkje, hebben wy dit *Derde Deel*, 't welk wy thans voorhanden hebben, doorbladerd. Het zelve bevat één aantal van niet meer dan dertien Brieven; zynde dus hier in ongelyk aan de voorige Stukjes, als waar in doorgaans een grooter getal voorkomt. De reden deezer ongelykheid is, onder andere, de uitgestrektheid van den LVII Brief, den eersten in dit Deel, in welken de Schryver, benevens andere by[illegible]erheden, een vry uitvoerig berigt geeft, wegens de Spaansche Tooneelstukken, en voornaamste Tooneeldichters, als mede den onwaardeerbaaren schat van Arabische Handschriften, die in de Boekery van het *Escuriaal* bewaard worden. Ook ontmoet men hier een beknopte schets van een geestig Werk, dat in Spanje zeer veel geruchts, inzonderheid, onder de Geestlykheid, gemaakt heeft, getyteld: *Geschiedenis van het Leeven van den beroemden Prediker, Broeder Gerundio.*

In den LIX. vindt men, onder anderen, de dagelyksche Leevenswyze van den Koning van Spanje; dan hier van reeds voorheen (*) gebruik gemaakt hebbende, zullen wy ons bepaalen, om, uit den LVII Brief, over de Spaansche Tooneelspelen, twee Staaltjes, mede te

(*) Zie *N. Vad. Lett.* Vde D. 2de Stuk. bl. 32 enz.

te deelen, waar mede het vrolyk Deel onzer Leezeren zich zekerlyk zal vermaaken.

„ Ik moet niet nalaaten, (schryft onze Reiziger aan zyne Broeders in Italie.) u te berigten, dat de Duivel in een groot getal Spaansche Tooneelspelen een zeer aanmerkelyk deel heeft, en doorgaans de Voorvegter is in die geenen, in welke hy wordt ingevoerd. Doch zo dikmaals hy de voornaamste rol vertoont, vind ik altoos een Engel, Heilig, of vroom Man ingevoerd om zyne ontwerpen te wederstreeven, zyne voorneemens te verydelen, en hem ter bevorderinge van de zaak der Deugd en des Godsdiensts te doen dienen. Verschoon eene korte schets van een van diergelyke Spelen. Dezelve zal u mogelyk een klaarder gezigt kunnen geeven van den smaak en het karakter van dit Volk, dan het uitvoerigste berigt, dat ik u van hunne algemeene neigingen kan geeven.

„ In de *Diablo Predicador* (*de Duivel Predikant*), wordt het Tooneel geopend met eene lange aanspraak van zyn Duivelsche Majesteit, rydende op een vuurigen Draak. In dat gesprek keert hy zyne woede tegen de Franciscaaner Monniken, die gestadig bezig zyn met hem van eene menigte te berooven, die anderszins de volkrykheid zyner vuurige gewesten zouden vermeerderen. Hy heeft zo even narigt ontvangen, dat deeze Monniken zyn gekoomen om zich te Lucca neder te zetten; en Lucca is eene Stad, in welke hy langen tyd in vrede geheerscht heeft, door middel der ontelbaare ondeugden van deszelfs bewooners, welke nu zullen bekeerd worden, zeer tot zyn nadeel en schande.

„ Om de Monniken te beletten, dat zy zich in die Stad nederzetten, beveelt de Duivel zynen knegt ASMODEUS zyne gewoone naarstigheid te verdubbelen, en derzelver verdryving te bewerken, voor dat zy eenigen vasten voet krygen, door de harten der Luccaanen op zo eene kragtdaadige wyze te steelen, dat zy nimmer mogen overgehaald worden om medelyden te hebben met de elenden der heilige indringers, en derzelver behoeften door de geringste aalmoessen te verligten.

„ De vereenigde poogingen van den bedrieglyken ASMODEUS, en zynen verschriklyken Meester, zyn zo kragtig, dat de Bevelhebber van Lucca een allerbitterst vyand der Franciscaanen wordt, en de inwooners, in plaats van hun brood te geeven, geene gelegenheid laaten voorby gaan om hen met steenen te werpen. De vervolging wordt zo hardnekkig, dat de godvrugtige oogmerken der Monniken op het punt zyn van te leur gesteld te worden, naardemaal zy zich bevinden in een dreigend gevaar van te sterven.

„ Doch de NINO JESUS kan de dubbele onregtvaardigheid van Menschen en Duivelen met geen geduld verdraagen: weshalven hy, in eigen persoon van den Hemel neder koomt, verzeld van den Aards-Engel MICHAEL; en, naa eene korte samenspraak, gebiedt hy hem heen te gaan, en den kwaaden *Principe de las tinieblas* (Vorst

der

der Duisternisse) te verzoeken om zelve de gedaante van een Franciscaaner Monnik aan te neemen, en den Luccaanen zo kragtig voor te prediken, dat zy zich spoedig mogen bekeeren van hunne langduurige dwaalingen, en wederkeeren tot den verlaaten weg, die ten Hemel leidt.

„ Het bevel, door MICHAEL aangekondigd, kan de Duivel niet wederstreeven. Hy raast en tiert, zweert en vloekt, en blaast vuur ten monde en neuze uit; nogthans moet hy zich onderwerpen, in weerwil van zynen hoogmoed en boosheid. Hy wordt een Franciscaaner; wordt tot Overste van het klein Genootschap verkoozen, en aanvaardt zyne zending met eene opregtheid en yver, daar hy niet tegen kan.

„ Maar behalven de verdorven Zeden der Luccaanen, bevindt hy, dat de Zeden van zyne nieuwe Medgezellen grootlyks verbetering noodig hebben. Geveinsdheid en geile lust, gulzigheid en luiheid, hoogmoed en gierigheid, zyn in het volle bezit van dat klein Genootschap; en hy moet het op zich neemen, om zo wel deeze gebreken, als die der Stedelingen, te hervormen.

„ Een der epgste Monniken in het Klooster is *Fray* ANTOLIN, die onlangs in een Minnehandel was ingewikkeld met eene minzieke Pylaarbytster. De gekloofd-voetige Vader Guardiaan (*) heeft geene van zyne helsche voorregten verlooren, hoewel hy in schyn van gedaante is veranderd. Hy bezit nog het vermogen om de heimelykste gedagten der menschen te kennen; en het bewaaren van dit vermogen stelt hem in staat om alle ontwerpen van den boozen Monnik ANTOLIN te ontdekken, op het oogenblik dat zy hunne uitwerking zullen doen. ANTOLIN bestemt zyne Hoer eene plaats; maar de Duivel komt tusschen beiden, en stoort hunne samenkomst. ANTOLIN maakt een gedeelte der aalmoessen te zoek, hem voor het gantsche Genootschap gegeeven; doch de Duivel vordert 'er hem rekenschap van af. ANTOLIN begeeft zich na eene eenzaame plaats, met oogmerk om zich zelven op een goeden maaltyd te onthaalen op een Vastendag; maar de Duivel grypt hem aan juist zo als hy de Ham zal snyden en de Vles ontkurken, noodzaakt hem zyne mouwen te ontledigen van alle de lekkernyen daar in verborgen, en veroorzaakt hem om 'er dies te strenger voor te vasten. Dus wordt ANTOLIN voor de Toehoorders ten toon gesteld, als een allerondeugendste en bedrieglykste schelm: en ik kan niet naalaaten my te verwonderen, hoe de Spaansche Monniken dit, en verscheide andere Spelen, kunnen verdraagen, in welke zy allerongenadigst bespot worden. Nogthans lachen zy met de vertooning van dezelve; want gy moet weeten, dat in Spanje de Monniken vryheid hebben om in de Schouwburgen te koomen; 'er is eene byzondere plaats voor de Kerkelyken geschikt.

„ Me-

(*) *Vader Guardiaan* is de tytel, dien de Franciscaanen aan den Overste van een Klooster geeven.

„ Menigvuldig zyn de geestige trekken in den *Diablo Predicador*, en menigvuldig de karakters in dat Stuk, die zeer by elkander afsteeken, inzonderheid tot nadeel der Geestlyke Orden, de Franciscaanen in 't byzonder. Doch een Volk, meer gewoon aan naauwkeurigheid in werken van vernuft, zoude 'er niet schielyk toe kunnen gebragt worden om smaak te krygen in deeze soort van boert, inzonderheid zo aanstootlyk doormengd met de gevallens van den *Nino* en den *Aartsengel*, die zekerlyk geene persoonadjen zyn om ze te doen dienen tot het vermaken van eene niet denkende menigte: ook kan 'er geene verdediging worden ingebragt voor zulke onbetaamelyke wanschapenheden. Nogthans, zo zeer zyn de godsdienstige begrippen onder de geneigdheid tot vrolykheid by dit volk verward, dat dit Spel, zo als my verzekerd is, altoos met grooten toeloop wordt vertoond, en altoos met de hoogste toejuiching. Wat my betreft, het ergerde my verscheidemaalen terwyl ik het las, doch ik moet bekennen, dat ik niet konde nalaaten verscheidemaalen insgelyks overluid te schaateren."

Na eenige uitweiding van onzen Autheur over het Tooneel in 't algemeen, en na verscheide soorten van Spaansche Tooneelstukken opgeteld te hebben, vervolgt hy aldus:

„ De langste van alle hunne Tooneelstukken zyn de *Entremés* en de *Mociganga*, welke doorgaans bestaan uit één, twee, of drie Tooneelen op het hoogst; de spreekende persoonen zyn zelden meer dan vier, twee Mannen en twee Vrouwen. Hoe de boertigheid grooter, hoe de *Entremés* en *Mocigunga* volmaakter is. Ik zal uw geduld zo veel vergen, dat ik u den zaaklyken inhoud mededeele van een *Entremés*, getyteld *De Wyk-Prediker*, welke ik zeer vermaaklyk vind, in spyt van derzelver onbedenkelyke ongerymdheid."

„ Een Boer opent het Tooneel met zyn Wyf. Wat, zegt hy, wat doet gy, Beschikmoer? Wy zyn drie Maanden getrouwd geweest, en gy hebt my nog geen Zoon gebragt. Meent gy, dat ik lyden zal, dat gy zo lui zyt? By St. Anthonius, ik wil hebben dat gy 't zo wel maakt als uwe Buurvrouw, of ik zal u vermoorden. Denk eens om den Barbier hier naast ons. Hy kreeg zulk een mooijen Jongen als men met oogen kan aanschouwen, reeds in de eerste week dat hy getrouwd was; en des Regters Dogter kwam ook van een Zoon in de Kraam, reeds voor dat ze getrouwd was. 'Er is naauwlyks één Vrouw in het gansche Land, die geen Moeder wierdt zodra zy een Vrouw was; en waarom zoudt gy zo goed niet zyn als zy? Hoor eens hier, Bemoeyal. Myn geduld is ten einde. Ik ga na de Markt, en ik zal tegen het Middagmaal te rug zyn. Indien gy my niet een Jongen brengt tegen dat ik t'huis koom, zal ik u zekerlyk de beenen breeken.'

„ Dit gesprek tragt de arme Vrouw verscheidemaalen af te breeken, en doet haar best om hem te doen zien, hoe hy het aan haare eer-

baar-

haarheid heeft toe te fchryven, dat hy dus lang zynen wensch niet heeft gekreegen; doch de Kinkel is verwoed, en wil geene reden hooren. Hy wil op het oogenblik een Jongen hebben, of hy zal haar de beenen breeken. Hy gaat heen, raazende over haare onbefchaamdheid dat zy zo zonderling is, en wil haar om haare luiheid ftraffen, indien zy niet een Kleintje heeft tegen dat hy van de Markt komt.

„ *De Wyk-Prediker en een Buurvrouw binnen.*

‚ Wat is 'er te doen, zegt de Vrouw. Wat deert uw Man,
‚ dat hy in zo een boozen luim het huis is uitgeloopen? Wy kwa-
‚ men hier op het gerugt aan, en dagten dat hy u wilde flaan.
‚ Wat deert den mallen Vent?'

„ Zy onderrigt hen beiden van haars Mans dwaasheid." ‚ Wat
‚ moet ik doen, Buuren? Ik bid u, geef my raad, en help my
‚ uit deeze verlegenheid zo gy kunt. Hy zal my zekerlyk flaan,
‚ zo ik zyn zin niet doe.'

‚ Zulk een Gek is gemaklyk te helpen, zegt de andere Vrouw.
‚ Wy hebben niets te doen, dan hem een Kind op te draaijen.

‚ Hoe kunnen wy dat beleggen, myn goede Buurvrouw?

‚ Wy moeten deezen onzen Wyk-Prediker in de luijeren bren-
‚ gen, en hem in de Wieg leggen; en zeg dan aan uw Man, dat
‚ dit een Jonge is, welken gy, volgens zyn bevel, ter waereld
‚ gebragt hebt.

‚ Dit zal een verwonderlyk goede uitwerking hebben. Myn Man
‚ is zulk een verfchriklyke Domoor, dat hy het gelooven zal. Wat
‚ zegt gy, Heer Prediker? Wilt gy myn Vriend zyn?

„ De Knaap wil zich niet in de luijeren laaten brengen." ‚ Ei
‚ lieve Heer Prediker, wees zo goed!' — ‚ Ik wil voorzeker niet.' —
‚ In de daad, gy moet het doen, of ik zal allerongenadigst geklopt
‚ worden. Ik bid u, heb medelyden met eene arme Vrouw!'

„ Na een korten twist onderwerpt de Prediker zich ten laatfte, op de leuze, dat men zyne lonken begreepen had, en hy naar zyns hartenwensch zou beloond worden, indien hy het Kind wil naboot-zen. Zulk eene aanbieding kan hy niet wederftaan, wordt tot aan de kin toe door de Vrouwen gezwagteld, en in de Wieg gelegd."

„ *De Man, van de Markt t'huis koomende, binnen; een rist Uijen, welke hy tot het Middagmaal gekogt heeft, nederleggende.*

‚ Wel, Befchikmoer, wat hebt gy gedaan? Hebt gy ——

‚ Eilieve, Man, maak het klein Schaapje niet wakker. Gy hebt
‚ een Kind, en hier is het. Kyk, Kyk!

‚ Zegen my, dat is een wanfchapen groot Kind! Het kan niet in
‚ de Wieg. Wat is het?

Lui-

„ Luister hier, Man. Gy waart zo driftig, en maakte my zo „ verschrikt, dat de vreeze het my tegen de algemeene regels deedt „ ter waereld brengen. Daarenboven hebt gy dikmaals gezegd, dat de „ Prediker de moolste Man in de Buurt is, en ik heb het in myn hoofd ge-„ kreegen om uw Kind zo mooi te maaken als hy. Zyt gy vol-„ daan? Waarom bedankt gy my niet? Zo dra hy opstaat, zal hy „ uw werk zo goed doen als gy zelve. Misschien beter. Wat zegt „ gy, Man?

„ Ik zeg, dat gy een beste Vrouw zyt. Hy ziet 'er, in de daad, „ even zo goed uit als de Prediker. Ik zag nimmer in myn leeven „ twee gelyker dingen. Laat ons hem eens los maaken. Ik durf „ zeggen, dat hy op zyne beenen staan kan, en met ons een deunt-„ je zingen. Hoezee! ik heb een Jonge zo mooi als de Prediker. „ Hoezee, hoezee!'

„ Dus eindigt deeze *Entremés* met Zang en Dans, gelyk alle *Entreméses* doen. Ik kon niet nalaaten dit misselyk stuk van boertzemaakery te verkorten, en bedrieg my grootlyks, zo 't u niet aan 't lachen brengt."

Oprecht Verhaal, wegens het Portraitteeren van Mejuffrouw SARA MARIA VAN DER WILP, *door* MARINKELLE, *Portraiteur in Miniatuur. Ter zyner Verdeediginge. Alomme te bekomen. In quarto 22 blads.*

Zig in zyne Kunst mingeagt te zien, valt hard voor een Kunstenaar: dit ondervindt de beroemde *Marinkelle*, en perst hem tot de uitgave van dit Verdeedigschrift. Hy heeft, naar luid van zyn Verhaal, het Portrait van Mejuffrouw *van der Wilp* getekend, volgens haare eigen ordonnantie; na 't vrugtloos aanwenden van alle poogingen, om haar te doen afzien van eene ordonantie, die zeer nadeelig aan de gelykenis, en naar alle verwagting mishaagen zou, wanneer het Portrait dus in Prent gebragt wierd.— De uitslag heeft aan die verwagting beantwoord; zulks heeft gelegenheid tot onheusche behandelingen gegeeven; te meer daar de Plaatsnyder *Vinkeles* weigerde naar zyne Tekening, (hoe zeer hy aanbood om dezelve te veranderen,) te snyden; en te wege bragt, dat de Miniatuur-Schilder *Bruyninx* op nieuw te werk gesteld werd; met vergunninge van haar te mogen tekenen in haare gewoone kleeding; die 'er ongelyk beter toe geschikt is, dan de buitengewoone toetakeling, waar in hy genoodzaakt was haar te portraitteeren. —— Het hoofd-oogmerk van den Heer *Marinkelle*, in 't openbaar uitgeeven van een breedvoerig verhaal van 't voorgevallen, zo met Mejuffrouw *van der Wilp*, als met den Heer *Vinkeles*, is het verdeedigen zyner eere, tegen de veragdenking, die men veelligt uit het gebeurde zou kunnen opvatten, raakende zyne bekwaamheid in het Portraitteeren. Hy doet 'er vry duidelyk in zien, dat de mislukking in dit geval niet zo zeer te wyten is aan hem, als wel aan Mejuffrouw *van der Wilp*, die hier geen fraaije rol speelt; en 't is te hoopen, dat hy vervolgens overvloedige gelegenheid zal hebben, om deeze zyne verdeediging daadlyk te versterken, door, in eene welgeregelde ordonnantie, Portraitten af te geeven, die ten zynen voordeele spreeken.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verdeediging der Heilige Schriften, en van Josephus, tegen den Heer DE VOLTAIRE. *In 't Engelsch beschreeven, door den Geleerden* ROBERT FINDLAY, *Leeraar te Glasgow. Te Amst. by* A. van der Kroe. *Te Harlingen by* F. van der Plaats *en* Junior, 1773. *Behalven het Voorwerk*, 560 *bladz. in gr. octavo.*

SChoon het Werk van den Eerw. FINDLAY ons, in 't oorspronglyke, als een werk van verdienften bekend was, verwonderde het ons eenigermaate 't zelve in *Nederduitsch* gewaad te zien; aangemerkt de breede Aanhaalingen, die de Eerwaardige Schryver bybrengt uit de Schriften van den bekenden Spotter VOLTAIRE. Hy handelt daar in zeker ter goeder trouwe, en zal niet beschuldigd worden van de woorden zyner Partye uit den zamenhang te rukken, om dus eenen heerlyken kans te hebben om ze te bestryden: niettemin kan zulk aanhaalen gelegenheid geeven om het lasterlyke, 't welk *Voltaire's* Schriften behelzen, algemeener bekend te doen worden. Met dit denkbeeld vervuld, floegen wy het Berigt van den Vertaaler op, die alle zwaarigheid daaromtrent, onzes agtens, vry gelukkig weg neemt.

Naa aangemerkt te hebben, hoe noodzaaklyk het is, de Openbaaring tegen de Spotternyen des Ongeloofs te verdeedigen, en dat de Schriften van VOLTAIRE tegenwoordig zo veel opgang maaken, gaat hy dus voort. „ Men zal mogelyk zeggen, deeze Heer schryft in 't *Fransch*, zyne Godsdienst onteerende stellingen, zyne mishandelingen der Heilige Bladeren zyn dus onbekend aan den *Nederlander*, en kunnen hier geene schade toebrengen, althans niet dan alleen by de Zodanigen, die der *Fransche Taale* magtig zyn. Men heeft my dit tegengeworpen, toen ik de Vertaaling van dit stuk ondernam, en daarby aangedrongen, dat, door dit vertaalen, de vinnige steeken, de schampere spotternyen van deezen Bestryder der Openbaaringe, onder veeler oogen kwamen, die des anders geheel onkundig zouden gebleeven zyn. Het zal niet onvoeglyk weezen, dat ik dit kortlyk beantwoorde.

„ Wat VOLTAIRE tegen den Godsdienst geschreeven heeft,

zegt men is in 't *Fransch* geschreeven, en onvertaald gebleeven, (eenige kleine stukjes uitgezonderd,) en kan dus den enkel *Nederduitschen Leezer* niet benadeelen. —— Ik zou hier, met rede, mogen aanmerken, dat de *Fransche Taal*, onder de *Nederlanders* van eenige opvoeding, zo gemeen is, dat het getal der enkel *Nederduitsche Leezeren*, die op de onderwerpen van deezen aart vallen, veel kleinder zal zyn, dan men, in den eersten opslag, denkt: in welk geval het gevaar dier *Fransche Werkjes* vry groot blyft. —— Doch de ondervinding heeft my geleerd, dat de Kinderen des Ongeloofs overvloedig yverig zyn in hunnen geslachte. Ik weet 'er, die, ongelukkig ingenomen door den aanvalligen styl, den geestigen schryftrant van VOLTAIRE, tot het Ongeloof overgeslaagen, het gewaande licht, 't geen zy meenen uit zyne Schriften ontleend te hebben, niet verbergen, maar onder hunne bekenden laaten branden, door 't geen hun 't voornaamste en treffendste toeschynt te vertaalen, en dat hunne Vrienden, die huns agtens, ongelukkig genoeg zyn om het oorspronglyke niet te kunnen leezen, toe te zenden en sterk aan te pryzen. Moet dit natuurlyker wyze niet strekken om de slinksche streeken, van welke hy zich op het allerlistigst bedient, een' algemeenen ingang te doen vinden, en derzelver nadeeligen invloed uit te breiden onder onze Landsgenooten, die enkel hunner Moederspraake magtig zyn? Gewis, dit kan niemand loochenen, en de kennis der menschelyke natuur leert ons, hoe stukjes, dus onder de hand overgeleverd, eene byzondere waarde bekomen, en met meer greetigheids gezogt worden. Hier op kan men de woorden van HORATIUS toepassen;

Si interdicta petes, vallo circumdata, nam te
Hoc facit insanum.

Uw heete drift ontbrandt, en doet u tochtig haaken
Om 't oog te slaan op 't geen verboôn is en bedekt.

als mede de spreuk van Koning SALOMO. *De gestoole wateren zyn zoet, en het verborgen brood is lieflyk.*

„ Hier komt nog by, dat deeze Leerlingen van VOLTAIRE, in Gezelschappen, eenigzins geschikt om 'er de zaaden des Ongeloofs te strooijen, niet zelden deeze en geene der Verdraaijingen en Misduidingen huns Leermeesters ophaalen, op eene zegepraalenden toon vermelden, en, met het veel schynend voorwendzel, dat dit maar geringe staaltjes zyn der Tegenwerpingen in de Schriften van dit Eerst Vernuft te vinden,

den, de luisterende Jeugd bedriegen, en in bekooringe brengen, om, zo zy het *Fransch* verstaan, die oorspronglyke werken te koopen en te leezen, of anders de toevlugt te neemen tot de onder de hand vertaalde stukjes, welke men elkander als iet dierbaars overlevert. —— Niet weinig wordt dit aangezet, door het denkbeeld, 't geen zy zo gaarne inboezemen, dat men het vertaalen en drukken dier Schriften nalaat, uit vrees voor eene bittere Geestlykheid, die, geen kans ziende om haare zaak te verdeedigen, het tegenschryven op alle mogelyke wyzen zoekt te beletten.

„ Wie, dit alles overweegende, zal ons niet toestemmen, dat het vergif des Ongeloofs onder onze Landsgenooten ruim en ryklyk wordt uitgedeeld, zonder eenig tegengif? en hoe het des noodig zy ook dit hun toe te dienen?

„ Gebeurt het, en het zal ongetwyfeld gebeuren, dat, door het vertaalen van dit Werk, de vinnige steeken, de schampere spotternyen, van deezen Bestryder der Openbaaringe, onder veeler oogen komen, die anderzins des geheel onkundig zouden gebleeven zyn. Welke zwaarigheid bid ik u? daar zy teffens de Wederlegging vinden, en den Spotter zien ten toon gesteld. Was zulks in dit werk niet gelukkig uitgevoerd, hadden de oplossingen, in kragt en klaarheid, voor de tegenwerpingen en zwaarigheden moeten onderdoen, wy zouden ons wel gewagt hebben, om, door een slegte voorspraak het woord te laaten voeren, eene goede zaak te verbrodden. Wy durven verzekeren, dat de Eerwaarde FINDLAY zich hier manlyk gekweeten en den Godsdienst eere aangedaan heeft.

„ Daarenboven waren eenige der Tegenwerpingen van VOLTAIRE, hier voorkomende, reeds bekend, door de uitmuntende *Brieven van eenige Portugeesche en Hoogduitsche Jooden*, in den Jaare 1770, uit het *Fransch* vertaald, en met groot genoegen ontvangen".

De Schryver vermeldt, in zyne breedvoerige Voorreden, den Oorsprong en Voortgang zyns Werks, verhaalende, onder andere, dat hy, voor de uitgave hadt nagegaan wat 'er tegen VOLTAIRE geschreeven was, en dat hy geene kennis gehadt heeft van de opgemelde Brieven, voor dat zyn Werk meest was afgedrukt. „ Doch hadt de Eerw. FINDLAY, gelyk de Vertaler in eene aantekening schryft, dit Werk gezien, het zou, hoe heerlyk ook geschreeven, hem geen rede gegeeven hebben, om het zyne agter te houden. De wyze van behandelen, schoon dezelfde zaaken betreffende, verschilt doorgaans veel, en het oogmerk van den Heer FINDLAY strekt

 zich

zich veel wyder uit." Nogthans heeft de *Nederduitsche Overzetter*, waar eene vry groote gelykvormigheid was, het best geoordeeld, den Leezer tot die *Brieven* te wyzen, en dat gedeelte in 't vertaalen over te slaan.

FINDLAY bekent, openhartig, onder het opstellen van dit Werk duidelyk bemerkt te hebben, dat hy den Heer VOLTAIRE niet kon volgen in zyne bevallige en geestige schryfwyze: en nog veel min zyn onderwerp verleevendigen met de schertzende slagen diens Auteurs, doch dat de bewustheid van deeze ongelykheid hem niet heeft kunnen afschrikken. „ Want ik stelde, schryft hy, dat het iemands pligt was, zodanige vermogens van Verstand en Geleerdheid, als de Allerhoogste hem verleende, te moeten aanwenden, ter verdeediging van de zaak der Waarheid en der Deugd, schoon hy te kort schoot by eenen tegenstander daar van, om zyne gevoelens op eene geestige en leevendige wyze voor te draagen: te meer, dewyl zeer veelen aan goede bewyzen het oor willen leenen, en zich daar door laaten overhaalen, hoewel zy zich niet aanpryzen, door den zwier met welken zy bekleed zyn." — Wy wenschen hartlyk dat zyn bezadigd Oordeel by onze Landsgenooten de overhand behaale op eene ydele betooning van Vernuft!

Wat den Inhoud van het Werk zelve betreft. De Eerw. FINDLAY handelt. *Voor I.* Over de Verongelykingen door VOLTAIRE, den Geschiedschryver JOSEPHUS aangedaan. Hier door duidelyk toonende, dat hy deezen Schryver, als 'er zich gelegenheid opdoet om de oude Geschiedenissen, welke eene min of meer onmiddelyke betrekking hebben op de Godlyke Openbaaring, door te stryken, jammerlyk mishandelt en ter kwaade trouwe te werk gaat. — *Ten II.* Over VOLTAIRES Misduidingen en Verdraaijingen der H. Bladeren, voor welke hy het gezag der gemeene Overzettinge (*Vulgata*) kan bybrengen. — *Ten III.* Over de zodanige voor welke hy het gezag van geene Vertaaling heeft. — Dus verre gaat het thans uitgegeeven Stuk der Vertaaling. De Heer FINDLAY neemt, verder, eenige onregtmaatige Aanmerkingen en Verdenkingen, welke VOLTAIRE tegen verscheide Regelmaatige Boeken heeft ter neder gesteld, in opmerking, en wederlegt dezelve, om daar door de hoogagting, aan dezelve verschuldigd, te doen stand houden. — Hy heeft 'er een Aanhangzel by gevoegd, behelzende eene Verdeediging der Geloofwaardigheid van de Euangelische Geschiedenisse tegen de zwarigheden door VOLTAIRE tegen de Waarheid gemaakt, uit hoofde, dat men, by *Joodsche* en *Heidensche*

Ge-

Geschiedschryvers geen gewag vindt van den Kindermoord; de Wonderwerken en Tekens in de *Euangelien* gemeld. Dit zien wy met verlangen, in een tweede Stuk, te gemoete.

Oordeelkundige Bybelverklaaring. Door TH. CHR. LILIENTHAL, *Dr. Th. en Hoogleeraar op de Akademie te Koningsbergen. Met eenige Aanmerkingen vermeerderd. Dertiende Deel. Te Amsterdam by* J. Loveringh 1772. *Behalven de Voorrede* 533 *bladz. in groot octavo.*

NA de beschouwing van 't Mozaïsch verhael, raakende de oudste Geschiedenissen der Waereld, in 't voorgaende Deel van dit Werk, levert ons het tegenwoordige ene overweging van 't voorgevallen met Abraham, en zyn Zaed, uit Izaäk door Jacob; als dat Volk, dat God, op ene byzondere wyze, bestuurde. De Hoogleeraer vangt des aen met de afkomst en geboorte van Abraham, en ontvouwt hier de verdere Geschiedenissen van Gods Volk, tot op het afloopen van Samuels Rechterampt. Het beloop dier aenmerkelyke gebeurtenissen word hier, in derzelver verband, oordeelkundig voorgedragen; en tevens opgehelderd met nevensgaende overwegingen veler byzonderheden; vooral met betrekking tot de aenleidelyke oorzaken, het bedoelde einde, en den invloed van velen dier voorvallen. De Hoogleeraer maekt 'er intusschen ook zyn werk van, om de bedenkingen der Ongeloovigen, die voorheen niet wel onder de byzondere soorten van zwarigheden geschikt konden worden, tegen te gaen; met aenwyzinge der plaetsen, in welken de andere tegenwerpingen van 't Ongeloof, op het ene of andere gedeelte dier Geschiedenissen, in 't voorige reeds beantwoord zyn. — Men ontmoet hier dus ene achtervolgende verklaring van 't Geschiedkundige, betreffende Gods Volk in 't bovengenoemde tydperk; dat den Autheur dikwerf aenleiding geeft, om bepaeldlyk stil te staen, op verscheide merkwaerdigheden; en 't zyne toe te brengen om dezelven, inzonderheid tegen het Ongeloof, licht by te zetten. — Van dien aert is, onder vele andere, het volgende, rakende *Abrahams ontmoeting met Melchizedek*; waeromtrent hy ons de ongegrondheid, van 't geen *Thomas Chubb* deswegens beweerd heeft, in deezervoege voorstelt.

„ Abraham vondt, op zynen te rugtogt, na 't verslaan der heirmagt van vier vereenigde Vorsten, den Koning van

Salem, *Melchizedek*, van wien hy met zyn gezelschap ont-haald en gezegend werdt; waer op hy aen hem van den buit den tienden gaf. Het verhaal van Moses in deezen heeft geene zwaarigheden in, Gen. XIV: 18-20. *En Mel-chizedek, Koning van Salem, bragt voort brood en wyn: en hy was een Priester van den Allerhoogsten God. En hy zegen-de hem en zeide: gezegend zy Abraham Gode den Allerhoogsten, die hemel en aarde bezit: En gezegend zy de Allerhoogste God, die uwe vyanden in uwe hand geleverd heeft: en hy gaf hem den tienden van alles.* Van hem wordt gesproken met even dezelfde uitdrukkingen, gelyk van andere Koningen, die in deeze geschiedenisse voorkomen; zo dat hy, gelyk deeze, geweest is een mensch, en wel, zo als JOSEPHUS hem noemt (*a*), een Cananeesche Vorst. Doch, beneven de Ko-ninglyke waardigheid, nam hy mede het Priesterlyk ampt waar; het geen in deeze vroege tyden gansch niet onge-meen was (*b*): gelyk hy dan ook, wegens zyne rechtvaer-vaerdigheid, zo vermaard is geweest, dat elk een hem eene byzondere hoogachting toegedraagen heeft (*c*). Maar, ver-mits hy genoemd wordt een Priester van den Allerhoogsten God; zo is hy onbetwistelyk geweest een aanbidder van den waaren God, die ook daarom door *Abraham* als zulk een vereerd werdt, zoo dat hy aan hem, van den behaalden buit, den tienden gaf. Doch dit wil THOM. CHUBB (*d*) niet toe-staan; inzonderheid, om dat *Abraham*, willende van de ha-ve, die hy de vyanden afgenomen hadt, voor zich zelve niets behouden, vs. 23. daar van nog minder iet zou hebben kon-nen weggeeven aan anderen. Wanneer dan gezegd wordt: *hy gaf hem den tienden van alles*; dan zou dit, naar zyne gedachten, veel natuurlyker te brengen zyn tot *Melchizedek*, die, na dat hy zo veelerley verversching van *Salem* mede ge-bragt hadt, den tienden daar van voor af aan *Abraham* zou gegeeven hebben, om aan hem zyne hoogachting te betoonen, doch het overige onder zyn Volk zou hebben uitgedeelt. Nu zyn

„ (*a*) *In het 7de Boek der Joodsche Oorlogen*, *Cap.* 18.

„ (*b*) VIRGILIUS Æneid. Lib. III vs. 80. *Rex Anius, rex idem ho-minum Phœbique sacerdos.* En HOMERUS vertoont zyne helden veel-tyds als zulke, die Priesterlyke handelingen verrichten."

„ (*c*) JOSEPHUS *in het eerste Boek der Joodsche Oudheden*, *Cap.* 11."

„ (*d*) In de eerste der *vier Verhandelingen*, te *Londen* 1748 uitgegeeven, en *Vol. II* der *Posthumous Works App. I. pag.* 375."

zyn wel de Hebreeuwsche woorden zo gesteld, dat zy mede tot *Melchizedek* konnen gebragt werden (*a*), maar, dan zouden zy veel meer hebben moeten geplaatst geworden by het bericht, dat hy brood en wyn opgebragt heeft, en niet eerst, vs. 20. Doch *Abraham*, die betuigde, van het eigen belang, zo zeer afkeerig te zyn, zoude ook voorzeker zulk een groot geschenk niet aangenomen hebben, bedraagende het tiende gedeelte van de aangebragte leeftogt, naardien 'er ongelyk meerder waren, die verkwikking noodig hadden, en hy, voor zynen persoon, zo veel niet behoefde. Veel meer wordt *Abraham*, die de voornaame persoon van de geheele geschiedenis is, hier ook bedoeld, wanneer by het slot van het bericht omtrent *Melchizedek*, daar by gevoegd wordt: *en hy gaf hem den tienden van alles*; gelyk dan ook LXX Taalsmannen den naame *Abraham* hier inderdaad uitdrukken. En dit geeft ook de zaak zelve te kennen: het geeven van tienden was eene Godsdienstelyke handeling (*), deeze tienden wierden aan de dienaaren van den Godsdienst ter hand gesteld. Was nu *Melchizedek* een Priester; dan was het ontvangen der tienden aan hem meerder eigen, dan het geeven van dezelve. En was de gewoonte der overwinnaaren, van derzelver verkreegenen buit, aan de Godheid den tienden uit te keeren; zo was deeze handeling mede aan *Abraham* gepast. Hy vondt wel voor zich zwaarigheid, iet van 't geen den Koning van Sodom toebehoorde, en 't geen hy uit de handen der Vyanden verlost hadt, aan zich toe te eigenen: maar deeze Koning, die het zelfs billyk keurde, dat *Abraham* de goederen behouden zou, kon nu zo veel te minder iets daar tegen inbrengen, om dat *Abraham* van deeze goederen den tienden gegeeven hadt. En heeft hy dit gedaan; dan is het geschied met toestemminge van den Koning van *Sodom*, als die, by deeze ontmoeting met *Melchizedek*, tegenwoordig was. Doch het is waarschynlyker, dat de tiende gegeeven zal zyn, niet van deeze goederen, maar van den overigen buit, die den vyanden afgenomen was; gelyk dan ook naderhand de tienden, niet van de hoofdsom, maar alleen van de opkomsten der hoofdsomme, gegee-

„ (*a*) EUPOLEMUS *apud* EUSEB. *Lib. IX. Præp. Evang. Cap.* 17. *p.* 19. schynt dezelve zo verstaan te hebben, wanneer hy zegt, dat *Melchizedek* aan *Abraham* geschenken gegeeven hebbe: hoewel doch ook de ververschingen, die hy aan zyn Volk gaf, wezenlyke geschenken waren."

„ (*) *Gen.* XXVIII: 22."

geeven wierden. De Apostel zegt Heb. VII: 4. Dat *Abraham* den tienden gegeeven heeft ἐκ τῶν ἀκροθινίων, uit dat gedeelte van den buit, die als het beste voor de Godheid geschikt was; en ſtelt het dus buiten twyfel, dat niet *Melchizedek*, maar *Abraham*, die geene geweest is, die den tienden gegeeven heeft: ja, hy leidt daar uit af de hooge waardigheid van *Melchizedek*, en gevolglyk zo veel te meer van Christus, die door denzelven is afgeſchetst geworden. Maar dit is juist het voornaamſte dat CHUBB betwisten wil, en waarom hy zich zo veele moeite geeft om te bewyzen, dat niet *Abraham*, maar *Melchizedek*, den tienden gegeeven heeft. Hy houdt het geheel voorſtel van den Schryver des Briefs aan de *Hebreen*, voor zeer uitſpoorig en geheel onzeker (*a*). Maar waarom is dit voorſtel zo uitſpoorig? Immers was het niet zyn eigen inval, dat *Melchizedek* den Zoon van God uitgebeeld zou hebben, Neen, Gods Geest hadt hem door *David* reeds daar voor verklaard, die *Pſalm* CX: 4. van den Mesſias zegt: *de Heere heeft gezwooren, en het zal hem niet berouwen, gy zyt Priester in der eeuwigheid, naar de ordeninge Melchizedeks*. Ook verandert hy niet, naar de wyze der Jooden, en om zich naar derzelver ſmaak te ſchikken, de geſchiedenis van *Melchizedek* in eene willekeurige Allegorie; maar hy ontvouwt alleenlyk dat geene, waar in de overeenkomst met het voorbeeld beſtaat. Tot deeze overeenkomst brengt de Apostel onder anderen vs. 3, dat hy geweest zy *zonder Vader, zonder Moeder, zonder geſlachtrekeninge, noch beginſel der dagen, noch einde des levens hebbende; maar den Zoone Gods gelyk geworden zynde, blyft hy Priester in eeuwigheid*. Dat het eerstgenoemde alleenlyk zo veel betekene, dat men van zynen Vader, van zyne Moeder,

„(*a*) *Posthumous Works*, *Vol. II. App.* 1. *pag*. 385. „ En ten aanzien van den Autheur van den Zendbrief aan de Hebreen, dezelve heeft, met opzigt en ten aanzien van deezen *Melchizedek*, in deezen zelfden Zendbrief, zonder eenig blykbaar gezag, zulk een woest en buitenſpoorig verhaal gedaan, dat het al zyn gezegde te minder geloofwaardig maakt, en vervolgens dwarsboomt het al zyn recht tot die eerbiedigheid, die blinde onderwerping, welke men hem toeëigend." En pag. 387. „ Het buitengewoon en buiſpoorig verhaal, het welk deeze Schryver van *Melchizedek* geeft, dient duidlyk om den Leezer te verwarren, zo niet te misleiden, en maakt al het geen hy ook verder in zynen Brief gezegd heeft, minder geſchikt, om zich daar op te verlaaten."

der, en van zyn geslacht, geen bericht heeft, hebben wy elders beweezen (*a*). Chubb zegt (*b*), dat dit de meening van den Apostel niet zou kunnen zyn, als die daar uit opmaakt een bewys van zyne grootheid; terwyl het daar en tegen niets byzonders is, dat van iemands geslacht niets gemeld wordt, naardien dit zelfs plaats heeft omtrent de meest verachte lieden. Derhalve zou de Apostel dit eigenlyk moeten verstaan hebben, doch het geen ten hoogsten ongerymd en buitenspoorig zyn zou. Maar, *Paulus* leid immers de hooge waardigheid van *Melchizedek* niet af, uit de niet gedaane aantekening van zyn geslacht; maar uit deeze omstandigheid, dat zelfs *Abraham*, de Stamvader van het Joodsche Volk en van *Aärons* Priesteren, aan hem den tienden gegeeven heeft. Voor 't overige verklaart hy het stilzwygen van zyn geslacht zekerlyk voor geheimzinnig. *Moses* is anders gewoon, wanneer hy spreekt van aanzienlyke persoonen, mede derzelver geslacht en vaders te noemen. Vermits men nu dergelyke mede zou verwacht hebben, van zulk eenen byzonderen persoon, als hy den *Melchizedek* opgeeft; zo zullen 'er zekerlyk reden zyn, dat daar van een diep stilzwygen in acht genomen wordt. Welke deze reden zy, toont de Apostel aan, naamelyk, om den Zoon van God uit te beelden, die mede, uit hoofde van zyn geslacht, geen Priester was. Deezen vertoont *Melchizedek* ook hier in, dat hy, noch begin der dagen, noch einde des levens gehad heeft: niet, dat hy inderdaad nooit zou hebben begonnen te leeven, of dat hy daar mede niet zou hebben opgehouden; want dan zou hy geen mensch geweest zyn; maar al weder om deeze reden, dewyl daar van geen bericht gevonden wordt. Hy wordt als de eerste en als de laatste Priester van zynen aart ingevoerd: en vermits, door deeze uitdrukkinge, wel eens de eeuwigheid bedoeld word (*c*); zo vertoont hy daar door het altoos duurende Priesterdom des Zoons van God. Hy blyft Priester in eeuwigheid, eigenlyk, εἰς τὸ διηνεκές voor altoos, waar door iet dat bestendig en onafgebroken duurt, zo lange het zelve volgens zynen aart duuren kan, aangetoond wordt. En zo zyn dan ook de woorden vs. 8 te verklaaren: *en hier neemen wel tienden de menschen die sterven; maar aldaar, die, van welken getuigd wordt, dat hy leeft*, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ. Van *Melchizedek* is niets aangetekend dan zyn leven; zo dat

„ (*a*) Oordeelk. Bybelverkl. 8ste Deel Cap. XIV. § 72."
„ (*b*) *Loc. cit. pag.* 386. (*c*) *Openb.* I: 8, 11."

dat men van zynen dood even zo weinig bericht vindt, als van zyne afkomst en geboorte. Vermits nu de Schrift nergens zegt, dat hy, door zynen dood, voor eenen anderen Priester plaats gemaakt heeft, zo is zyn Priesterdom als steeds duurende aan te merken, het geen zelfs niet eens, door het naderhand opgevolgde Levitisch Priesterdom, is afgeschaft geworden. Dus vertoonde *Melchizedek* eenigermaate den Zoon van God, die in zyn Priesterdom geenen Voorganger en Opvolger heeft, en die ook in eenen allereigenlykften zin eeuwig leeft; het geen, van het voorbeeld, niet kan gezegd worden. Dat hy, gelyk *Enoch* en *Elias*, levendig ten Hemel zou gevaaren zyn, gelyk sommige zeggen, wordt, zonder grond, aangenomen, naardien de Heilige Schrift daar van niets spreekt. Wanneer men de plaats in den Brief aan de Hebreen aldus verklaart; dan worden aldaar van *Melchizedek* geene onwaarschynlyke dingen gezegd. Ja, terwyl de Apostel, juist op het stilzwygen der H. Schrift, aangaande de afkomst en de overige omstandigheden van *Melchizedek*, zo veel bouwt; zo zou het ontegenzeglyk een vergeefs werk zyn, te willen onderzoeken, wie hy eigenlyk geweest is."

De Zedenleer der Heilige Schrift; in de Hoogduitsche Taal beschreeven, door J. L. V. MOSHEIM, *Kancelier van de Koninglyke en Keurvorstelyke Hooge School te Gottingen. Naar het Oorspronklyke, volgens den laatsten druk vertaald. Vierde Deel. Eerste Stuk. Te Utrecht, by* G. T. en A. v. Paddenburg 1772. *In quarto 400 bladzyden.*

Op de beschouwing der geestlyke volmaektheden van het Verstand en den Wil, waer mede het voorige Deel afliep, volgt in dezen de overweging van derzelver uitwerking. „ De bekeerde Christen, zegt de Hoogleeraer, ziet de geopenbaarde waarheden, die ons gaande maaken en vermaanen, van den Heere te dienen en te gehoorzaamen, onbeneveld en duidelyk; hy voelt teffens derzelver kragt in den Wil, en wordt door vreeze, liefde en eerbied voor God ingenomen. Des hangt het niet meer af van zynen Wil, of hy besluiten wil, zo wel zyne ziel, als zyn gedrag naar het voorschrift der Godlyke wet te schikken en te regelen. Veeleer wordt hy door eene zagte en aangenaame magt genoopt, om een levendig en kragtig voorneemen op te vatten, van zig aan den Heere geheel over te geeven, en zo wel zyne beweegingen, als handelingen aan de wet, door Hem gegeeven, te onder-

wer-

werpen". — Dit breeder te ontvouwen, en in de gewichtigste byzonderheden na te gaen, is het bedoelde van den Hoogleeraer in dit Vierde Deel. Het tegenwoordige Stuk behelst deswegens, in de eerste plaets, ene algemene Verhandeling over de *Deugd*, of, in de tael der Godlyke Schryveren, de *Heiligheid* of *Heiliging*; bestaende „ in eene bereidwilligheid om den Heere te gehoorzaamen ". In dien zin is de Heiligheid iets ondeelbaers, en 'er is, nauwkeurig gesproken, maer ene enige Deugd, zich uitbreidende over alle de Wetten, die de Heere ons voorgeschreven heeft. Dan nadien deze Wetten onderscheiden zyn, en de Christenen zich in verschillende omstandigheden bevinden, zo konnen 'er, gelyk onze Zedenkundige verder aenmerkt, zo vele deugden gesteld worden, als 'er wetten van God zyn, die den Christen, naer gerade zyner omstandigheden, byzondere plichten opleggen. En zulk „ eene byzondere deugd is dan een tak der algemeene deugd, en eene bereidwilligheid, van deeze of geene wet des Allerhoogsten, naar alle kragten te gehoorzaamen ". — Dit leidt den Hoogleeraer voorts tot ene oordeelkundige beschouwing, van de verschillende wyzen, op welken men gewoon is, de byzondere deugden te tellen, of dezelven tot voorname Hoofdsoorten te brengen. Men doet hier omtrent, zynes oordeels best, als men wel in acht neemt, dat de Zedenleer der Christenen op drie groote wetten steunt. „ De eerste beveelt ons God boven alles lief te hebben; de andere, de menschen, wie ze ook zyn mogen, voor onze broederen te houden, die dezelfde rechten bezitten, als wy: en de derde, de overmaatige liefde tot ons zelven, die van natuure in ons woont, zo te maatigen, dat ze ons in de oeffeninge der twee eerste wetten niet hindere ". Dit gade slaande is hy van gedachten, dat men ook alle byzondere deugden, zonder enigen dwang, zeer gevoeglyk tot de drie volgende Hoofddeugden kan brengen: te weten, de *Yver voor Gods Eer*, de *Liefde tot den Naesten* en de *Verlochening*. ——— De twee eerstgenoemden worden overwoogen in dit Stuk, dat wy nu onder handen hebben; en de laetstgemelde Hoofddeugd zal tot een onderwerp van het volgende verstrekken. — Onze Zedenleeraer verhandelt dit gedeelte, even als de voorigen, met zeer veel naeuwkeurigheid; zynde boven al opmerkzaem op de verkeerde en zielverdervelyke denkwyzen, welken daer omtrent by velen plaets hebben.

Dus toont hy, by voorbeeld, ontvouwd hebbende, wat de Deugd zy, en hoe men dezelve als ondeelbaer hebbe aen te merken, in 't breede de ongegrondheid van 't denkbeeld derzul-

zulken, die wanen deugdzaem te zyn, om dat ze in hun gedrag aen enige wetten van God beantwoorden; terwyl ze zich in andere gevallen, de vryheid aenmatigen, om dezelven te overtreden. Op zulke gedachten steunde, gelyk hy meld, het *geestlyke dobbelspel* van *Wybold*, Bisschop te *Kameryk*, den Monniken in de tiende Eeuw aenbevolen; mitsgaders de *geestlyke Lotery*, die nog heden, zo men getuigt, in verscheiden Kloosters gespeeld word. In zodanig een Spel of Lottrekking valt een Geestlyken de *Matigheid*, de *Lydzaemheid*, de *Liefde* of ene andere byzondere Deugd ten deel: hier op is hy gehouden zich een jaer lang in het betrachten dier Deugd te beoefenen, en hy laet het waernemen der andere Deugden over voor zyne Medgezellen, dien ene andere Deugd ter harte staet te nemen; tot dat men, na 't afloopen van 't jaer, het Spel vernieuwd zal hebben. — De Hoogleeraer vertrouwt, dat men onder de Protestanten zo grof niet te werk gaet; doch het denkbeeld, waer op zulks gegrond word, is zo algemeen onder de menschen, zegt hy; „ dat het ons aen geen speelers en inleggers zou ontbreeken, wanneer iemand moedig was, van dergelyke geestlyke Loteryen op te rechten".

Even zo handelt de Hoogleeraer in de verklaringe der Hoofddeugden, onder het nagaen der byzondere Deugden, welken daer toe betrekkelyk zyn. De *Yver voor Gods Eer*, brengt in ons te wegen, *Liefde tot de Waerheid*, *Vertrouwen op God*, *Geduld*, *Vergenoegzaemheid*, en doet den *Godsdienstyver* naer buiten werkzaem zyn. De *Liefde tot den Naesten*, welke hier, in hare volle uitgestrektheid, voorgedragen, en onderscheidenlyk beschouwd word, zo als de Schrift dezelve verdeelt, in ene *Algemene* en in ene *Broederlyke Liefde*; leid ons op tot de algemene Deugden van *Stichting* en *Regtvaerdigheid*, die ons jegens alle menschen te betrachten staen; en tot enige byzondere deugden, die omtrent zekere menschen in bepaelde omstandigheden te passe komen; naemlyk de *Verzoenlykheid* en de *Dankbaerheid*, die in ons zelven gegrond zyn; benevens de *Zachtmoedigheid* en de *Barmhartigheid*, die hunnen grondslag buiten ons hebben. — Ieder dezer Deugden word onderscheidenlyk, in derzelver aert en uitwerkingen, aengewezen, met ene oordeelkundige beantwoording van de voornaemste bedenkingen en uitvluchten tegen, of gewetensvragen omtrent, derzelver beoefening. Tot een voorbeeld hier van strekke het volgende, betreffende de Broederlyke Liefde, ter wegneminge ener zwarigheid, uit hoofde van de Gemeentlyke verscheidenheid van begrippen; waer omtrent de Hoogleeraer zich in dezervoege uitdrukt.

„ De

„ De Christenen, zegt de beschroomde Liefde, zyn verdeeld in veele Gemeenten, die elkander by God zo wel, als by de menschen, als dwaalende beschuldigen. Onder dezen zyn 'er eenigen, die zeer verre van den regel der Waarheid, ons in de Openbaaringe gegeeven, afwyken. En nogtans is 'er geene derzelve, of zy kan Leden toonen, wier deugd en onschuld veele Regtzinnigen beschaamt. Zie ik op het geloof en de Leer deezer Godvrugtigen; dan moet ik ze van het getal der broederen uitsluiten. Stelle ik my hunnen wandel voor; dan moet ik ze voor navolgers van Jesus Christus, en voor myne broeders erkennen. Het geloof scheidt ons onderling. De Liefde vereenigt ons met elkander. Wat moet ik volgen? 't Geloof dan de Liefde? Moet ik ze om hun geloof alleen voor menschen, of moet ik hen om hunne liefde voor broeders houden? — Veele Yveraars zullen geene zwaarigheid maaken, 't geloof den voorrang te geeven, en te beweeren, dat de Liefde tot God en den Naasten, die men in veele dwaalenden bespeurd, eene onechte liefde, eene vrugt der natuure, of der wet, en niet der genade zy. 't Bewys voor dit streng oordeel zal dit zyn: waar geen geloof is, daar is ook geene waare liefde. Waar groffe dwaalingen plaats hebben genomen, daar is voor 't waar geloof de toegang gansch en gaar gesloten. Zo min als een onnutte of een bedorven boom aangenaame en gezonde vrugten voortbrengen kan; zo min kan het geloof, het welk regtvaardig en zalig maakt, uit valsche en gevaarlyke leeringen voortkomen. Wat goeds kan men dan denken van de godsvrugt der geenen, die zig door den geest der dwaalinge laaten regeeren? — Ik voeg my onbeschroomd by de party der liefde. Wie my ontegenzeggelyke getuigenissen voorlegt, dat hy door de liefde tot God de waereld en zyne lusten heeft overwonnen, en in de gehoorzaamheid van Jesus Christus wandelt, dien ben ik verschuldigd, de pligten van broederlyke liefde te bewyzen, al maakt hy zig, door zyne dwaalingen, den naam van een regtzinnig Christen onwaardig. 't Zal my geen moeite wezen, dit oordeel te regtvaardigen. De opregte liefde en de verlochening volgen alleen uit 't levendig geloof. Noch de natuur, noch de rede, noch de wet, noch de opvoeding, noch iets anders, is kragtig en werkzaam genoeg, om deze uitmuntende vrugten voort te brengen. Dienvolgens, waar zig eene ongeveinsde, onveranderlyke en bestendige godzaligheid vertoont, daar moet ik de eenige oorzaak aller waare godzaligheid, 't geloof, vermoeden. De vrugten getuigen van de natuur en 't soort des booms. *Een kwaade boom kan geen goede vrugten voortbrengen.* Matth. VII. 18.

Wien

Wien de genade des Heeren met het geloof begunstigd heeft, die is myn broeder. Deswege verwerpe ik de Leer niet, dat het geloof niet uit onwaarheden en dwaalingen ontstaan kan. 't Geloof, het welk den dwaalenden zo sterk maakt, dat hy zig zelven en de waereld kan verlochenen, leide ik niet af uit zyne dwaalingen, maar uit de Waarheid. Veelen der geenen, die zo ongelukkig zyn, dat ze de dwaaling in stee van de waarheid aanvaarden, behouden egter een gedeelte der waarheid, stellende het in hunne gemoederen zo, dat het de dwaaling, die 'er naast woont, geen nadeel kan toebrengen. Dit gedeelte der Godlyke Waarheid blyft in hen, die het gewillig en niet zonder eigenzinnigheid vindt, niet dood en onvrugtbaar. Het werkt en geeft zyn Leven te kennen. En zulks geschiedt niet zelden zo kragtig en nadruklyk, dat de dwaaling, welke ter zyde staat, verdort, en de kragt verliest van haare schadelyke vrugten voort te brengen. De dwaaling heeft haar zitplaats in het geheugen, in de verbeelding en op de lippen. De waarheid wortelt in 't verstand, en laat 'er zo veel lichts in opgaan, dat de Wil vernieuwd en geheiligd kan worden. De eerste heeft den schyn van heerschappy, maar heerscht niet: de laatste schynt onder te liggen, maar regeert. Daar van komt het geloof in zulke zielen, welke de kragt der dwaalinge voor het geloof onvatbaar schynt te maaken. Wy zeggen nog meer, en wy zeggen het met verzekering, om dat wy weeten, dat zy ons hunne toestemming zullen geeven, die door de ondervinding wys geworden zyn. Veele dwaalenden gelyken hen, die zekere natuurlyke bekwaamheden bezitten, maar niet merken, dat ze 'er mede begaafd zyn, voor dat zig eene gelegenheid opdoet, waar in zy ze noodig hebben. Veelen, die de dwaaling bekennen en verdedigen, eeren en beminnen de waarheid in hunne zielen, zonder te weeten, dat ze deezen schat bezitten, en leeren hun geluk niet kennen, voor dat ze in zulke omstandigheden komen, waar in ze den bystand der waarheid behoeven. Als dan breekt het licht, dat zy zelven niet gezien hebben, in zynen vollen glans, in dien hoek door, waar in 't voorheen verborgen lag, verduisterende den schyn der dwaalinge, die hen voormaals verleid hadt. Deze en geen, die op zyne eigen geregtigheid een langen tyd vertrouwde, om dat men hem, van jongs af, deze zwakke steunzels aangepreezen heeft, omhelst de geregtigheid van Jesus Christus, wanneer het laatste uur schynt te naderen. Een ander, die yverig geweigerd heeft de verlossing en voldoening door Jesus Christus te erkennen, troost zig alleen met de Leer, dat Jesus voor allen en ook voor hem gestorven is, wanneer hem zyn

Ge-

Geweeten, door de menigte zyner zonden, beangstigt (*). Dit is het buiten tegenspraak, waar op de uitspraak der grootste Leeraaren onzer Kerke rust, dat de Heere in alle bedorven Gemeenten een zeker verborgen zaad heeft, dat zyne Alweetendheid alleen van het onkruid onderscheiden kan, en dat zyne kragtige genade, midden in het Ryk des bederfs, verlossen zal".

(*) Men zal de redenering van den Hoogleeraer in dit opzicht, en in andere gevallen, te gereeder begunstigen, als men in opmerking neemt, dat de Gemeentlyke verscheidenheid van begrippen, meerendeels, niet zo zeer gaet over het wezenlyke, of de waerheid der zake zelve, als wel over het hoe, en de bepaelde wyze van beschouwing, ja niet zelden grootlyks bestaat in 't gebruiken van verschillende spreekwyzen. Een yverig Voorstander van de Augsburgsche Confessie, schoon hy niet regtzinnig zy, volgens onze Nederduitsche Belydenis, is echter onze Broeder; als bezittende een groot gedeelte der waerheid, dat hare kracht met nadruk kan oefenen.

Brieven over de Elektrisiteit, door den Heer Abt NOLLET. *Uit het Fransch vertaald, en met Aantekeningen, meest uit andere Werken van den Autheur, vermeerderd, door den Vertaaler van des Abts* Natuurkundige Lessen. *Te Utrecht en te Amst. by* S. de Waal *en* G. Warnars 1773. *Behalven het Voorwerk* 355 *bladzyden in octavo.*

NAauwkeurigheid in 't waarneemen, en Behoedzaamheid in 't trekken van gevolgen, doen den vermaarden *Nollet*, onder de hedendaagsche Natuuronderzoekers, zekerlyk uitmunten. En deeze twee treffelyke hoedanigheden maaken hem eigenaartig ook zeer oplettend, omtrent het geen anderen, raakende deeze en geene werkingen der Natuure, voordraagen. In gevolge hier van vestigde zyne aandagt zig ook wel dra op de denkbeelden van den beroemden *Franklin*, wegens de Elektrische Verschynselen, in *Pensylvaniën* waargenomen, toen ze in Europa eenig gerugt begonden te maaken. Het kwam hem voor dat men, zo men al niet miste in 't naauwkeurig waarneemen, nogtans, dat ook wel eens plaats had, althans niet behoedzaam genoeg was in 't trekken van gevolgen. Men was, zyns oordeels, terstond te verre gegaan, in 't afleiden van gevolgen, uit het geen men waargenomen mogte hebben: dit zettede hem ten kragtigste aan, om zig te behoeden, tegen verkeerde denkbeelden, waar toe zulke gevolgtrek-

trekkingen aanleidelyk waren; door alles, naar zyne gewoone naauwkeurigheid, te toetsen, en aan herhaalde proefneemingen bloot te stellen. Hier door heeft hy zeer veel werks gemaakt, van 't nasporen van alles van den Heer *Franklin*, en zulken, die min of meer tot deszelfs gevoelens overhelden; en daar uit is eindelyk ontstaan, eene verzameling van Aanmerkingen en Waarneemingen, met betrekking tot de *Elektriciteit*, die de aandagt der Liefhebberen overwaardig zyn. —— Men vindt in dezelven hoe de Heer *Nollet*, die zulks Briefswyze medegedeeld heeft, zig niet verhaastte, om een gevoelen, dat van het zyne merkelyk verschilde, terstond te verwerpen, maar alles met bedaardheid ter toetse bragt. Ook bespeurt men, dat hy dezulken, die 'er anders over denken, niet met veragting behandelt, maar in tegendeel hunne loflyke poogingen met genoegen erkent. En eindelyk wordt men gewaar, dat hy 't 'er meer op toelegt, om zyne Gevoelens te verdeedigen, dan om die van anderen te wederleggen; en wel byzonder bedoelt, om zyne denkwyze, in zo verre dezelve van dien van den Heer *Franklin* verschilt, ten kragtigste te staaven. Dit Geschrift levert, uit dien hoofde, den onderzoeklievenden, een aantal van Proeven en Aanmerkingen over de Elektriciteit, die ze met vermaak kunnen overweegen; en leidt hen ter naauwkeuriger toetse van de laatere gevoelens der voornaamste Mannen over dit onderwerp; het welk den weg baant, om 'er door den tyd allengs gegronder kundigheden van te erlangen.

In het eerste Deel, nu in 't Nederduitsch uitgegeeven, ontmoet men negen Brieven; waar van de eerste ons een naauwkeurig en oordeelkundig berigt geeft, aangaande de ontdekkingen, die in 't jaar 1752 in de Elektriciteit gedaan zyn. De zes volgenden gaan bepaaldlyk, over het gevoelen en de waarneemingen van den Heer *Franklin*. De agtste Brief behelst een onderzoek eeniger Proefneemingen van den Heer *Jallabert*; en de laatste strekt ter naspooringe van de redenen, die de nieuwe gemelde ontdekkingen hebben kunnen vertraagen. —— Zie hier het algemeene Grondbeginsel, van *Gelyktydige Uitvloeisels* en *Aanvloeisels*, waar op de Heer *Nollet* zyne verklaaringen van de Elektriciteit vestigt; dat hy in deezen blyft voorstaan; en waar mede hy alle de Verschynsels, die de Heer *Franklin* en de zynen waargenomen hebben, oordeelt te kunnen overeenbrengen.

„ Ik ben, zegt hy, van gedagten, dat de Elektrieke Stoffe, by wyze van Straalen, die zig van elkander *verspreiden*, uit het geëlektriseerd Lighaam voortschiet; en deeze noem ik

Uit-

Uitvloeiende Stoffe, Uitvloeisels. Een dergelyke Stoffe komt 'er myns oordeels, van alle kanten, 't zy uit de Lugt van den Dampkring, 't zy uit de andere naby zynde Lighaamen, rondom naar 't geëlektriseerde Lighaam toevloeien, welke ik den naam geef van *Aanvloeiende Stoffe, Aanvloeisels:* deeze twee Stroomen van Stoffe eindelyk, met regtdraads strydige beweegingen bezield, hebben beide te gelyk en op denzelfden tyd plaats; 't welk ik door het woord van *Gelyktydig* tragt uit te drukken".

Dit Grondbeginsel heeft de Heer *Nollet* eerst voorgesteld, als eene waarschynlyke gissing; doch nadere proefneemingen hebben hem zo veel verzekering gegeeven, dat hy het thans voor eene waarheid houde, gelyk het 'er ook van veelen voor erkend wordt. Het heeft, zegt hy, bestendig in zyne Proefneemingen aan zyne verwagting beantwoordt, en verleent hem altoos aanneemelyke en te eenemaal ongedwongen Verklaaringen van alle zodanige Verschynsels der Elektriciteit, die anderen opgemerkt, en daar tegen in gebragt hebben. Dit toont hy, ten opzigte van verscheiden Proefneemingen, in deeze Brieven; onder anderen ook ten aanzien eener Waarneeminge van den Heere *Jallabert*, die wy, ter opheldering hier van, nog zullen mededeelen.

„ Het is, (dus schryft hy aan dien Geneefschen Hoogleeraar,) eenigen tyd geleeden, dat ik Uw Werk (*) weder inziende, myn oog juist viel op een plaats, daar Gy dit volgende Verschynsel verhaalt. „ Als men met den Vinger of eenig
„ stuk Metaal, tot op één of twee Duimen Afstand een van zelf
„ ontstaan Lichtkwastje nadert, ziet men een Vertooning als
„ van twee Lichtende Kegels, die met hunne Grondvlakken op
„ elkanderen staan, en met hunne Toppen, de een op 't ge-
„ ëlektriseerd Lighaam, de andere op den Vinger rusten".
Gy voegt 'er by: „ Sommige Natuurkundigen zyn van gedag-
„ ten geweest, dat dit Verschynsel veroirzaakt wierd door twee
„ Stroomvloeden (van Elektrieke Stoffe), die tegen elkande-
„ ren inliepen, en wier eene uit de Staaf, de andere uit den
„ Vinger voortkwam. — Ik heb, om 'er de Waarheid van
„ te ontdekken, met myn Vinger, langzaam, en herhaalde rei-
„ zen, zulk een van zelf ontstaan Lichtkwastje genaderd; en
„ het scheen my altoos toe, als of de twee Lichtkegels ge-
„ vormd wierden, door de Straalen, die zig van een versprei-
„ dende uit de Yzeren Staaf schooten, maar vervolgens, door
„ meer

(*) „ De Tytel is: *Experiences sur l'Electricité, avec quelques Conjectures sur la cause de ses effets*".

„ meer naar de Loodlyn te naderen, zig kromden, om in „ den Vinger te loopen ".

„ Ik beken, Myn Heer, dat ik een van die Natuurkundigen ben, die in deeze Proefneeming twee Stroomvloeden van Elektrieke Stoffe meenen te zien, welke wederzyds tegen elkanderen inloopen, en dat ik die Proef zelfs als een zeer goed bewys aanmerk ten voordeele van de Gelykftondige Af- en Aanvloeifels, die ik ten grondflag gelegd heb van alle myne Verklaaringen der Elektrieke Verfchynfelen van dien aart. Neem niet kwalyk, dat ik kortelyk de verdediging van dezelve opvatte, en U eenige Aanmerkingen voorhoude over de verfcheiden wyzen, op welke men dat Verfchynfel kan waarneemen.

„ Gy hebt volkomen gelyk, wanneer Gy zegt, dat de zig van een fpreidende Straalen, die uit den Leider fchieten, en een Lichtkwastje aan deszelfs Uiteind vormen, zig krommen, als om het niet Elektriek Lighaam, dat men 'er op een kleinen Afftand voor houdt, te omhelzen. Dit is volkomen waar, en 'er zyn gevallen, in welke men ook niets anders ziet, dan dit alleen; dan, naamelyk, wanneer de Stoffe, die 'er uit het niet Elektriek Lighaam tegen in komt loopen, door de eene of de andere byzondere omftandigheid gebluscht wordt, en daar door onzigtbaar blyft. Maar zeer algemeen is het, dat deeze, zoo wel als de andere, zig aanfteekt en in Vlam raakt; en als Gy 'er dan naauwkeurig op gelieft te letten, zult Gy duidelyk bemerken kunnen, dat de Straalen van die twee Lichtkwastjes Beweegingen hebben, die zeer wel van elkander te onderfcheiden zyn, en regtdraads tegen één aanloopen.

„ Wilt Gy 'er U nog nader van overtuigen, doe U, terwyl gy op een Harskoek ftaat, Elektrifeeren, en fteek Uwe Hand, die Gy regt op en uitgeftrekt houdt, uit: laat iemand, die op den Vloer ftaat, met zyn Vinger, tot op den afftand van vier of vyf Duimen, het Vlak van Uwe Hand, in 't midden naderen. Gy zult, indien het Weêr de Proefneemingen van dien aart gunftig is, onfeilbaar de Elektrieke Stoffe tegen Uw Hand voelen aanfchieten, even als of 'er zagtjes tegen geblaazen wierd, en daar uit leeren kunnen, dat 'er waarlyk een Aanvloeiende Stoffe is, die naar 't Geëlektrifeerde Lighaam toefchiet.

„ Zet de Proef nog verder voort: wagt tot dat de Vinger, dien men tegen over uw Geëlektrifeerde Hand houdt, dezelve tot op den Afftand van twee duimen, of iets minder, genaderd is, en Gy zult een brandend Lichtkwastje zien, wiens Toppunt aan den niet Geëlektrifeerden Vinger hangt, en wiens

Grond-

Grondvlak naar uwe Hand gekeerd ftaat. Dewyl 'er in dit geval maar een enkel Lichtkwastje zig vertoonen zal, en de zwakke kant aan Uwe Zyde zal zyn, denk ik niet, dat Gy zult kunnen nalaaten te erkennen, dat die Stoffe, die Gy ziet, waarlyk een Aanvloeiende Stoffe is: en dewyl Gy 't beftaan van een Afvloeiende Stoffe, die uit de Geëlektrifeerde Ligchaamen voortfchiet, niet betwist, hoop ik; dat Gy 't in dit Stuk met my ééns zult zyn, en met hun, die myn gevoelen over de twee Gelykftondige Stofvloeden toeftemmen (*). Dog zo Gy nog eenige Redenen mogt hebben, die U by Uwe voorige gedagten doen blyven, doe my de Vriendfchap, van my dezelve te melden: Gy weet dat ik niet ftyfhoofdig ben, en in alle opregtheid, even als Gy, niets anders beoog dan de Waarheid (†)".

(*) „ Men zie over deeze Stofvloeden het Werk van den Heer *Boze*, onder den Tytel van *Recherches fur la caufe & la véritable Theorie de l'Electricité*, gedrukt in 't jaar 1748, in 't Aanhangfel pag. 44. en volgende. Het Werk van den Heer *Watfon*, in 't jaar 1746 in 't Engelsch in 't licht gegeeven, en in 't Fransch overgezet in een *Receuil des pieces fur l'Electricité:* te Parys 1748. De Verhandeling van den Heer *du Tour de Riom* in de *Memoires* van Geleerden, die geen Leden zyn der Akademie, onder het opzigt van de Akademie der Weetenfchappen uitgegeeven. Den Heer *Musfchenbroek* in zyne *Introductio ad Philofophiam — capite de Electricitate*. De Verhandelingen over de Elektriciteit van den Heer *Morin*, Hoogleeraar der Philofophie te *Chartres*, gedrukt in 't Jaar 1747. Een Werk van een onbekenden Schryver, 't welk ten tytel voert, *Caufe & Mechanique de l'Electricité* in 1749. 't Werk van den Heer *Boulanger* in 1750; en andere meer. In 't doorbladeren van alle die Werken wordt men overal zeer duidelyk gewaar, dat de Schryvers niet hebben kunnen nalaaten twee Stroomvloeden van Elektrieke Stoffe te erkennen.

„ Men zou hier nog kunnen byvoegen, dat de Heer *Waitz*, wiens Verhandeling den prys van de Akademie van *Berlyn* behaald heeft, zoo fterk voor de *Aanvloeiende Stoffe* heeft gepleit, dat hy geene andere heeft willen erkennen: deeze *Aanvloeiende Stoffe* is nogthans de eenigfte, die men betwisten durft; wat de *Uitvloeiende Stoffe* aangaat, die wordt van ieder erkend". *Aant. van Nollet.*

(†) „ Zedert de eerfte Uitgaave van deezen Brief, heeft de Heer *Jallabert* dit Verfchynfel op nieuw onderzogt, en zig met myn Gevoelen vereenigd". *Aant. van Nollet.*

Grondbeginsels der bespiegelende Scheikunde; door den Heer MACQUER, *Lid van de Koningl. Maatsch. der Weetenschappen, Hoogleeraer in de Geneeskunde enz. op de Hooge School te Parys. Volgens den laatsten Druk, uit het Fransch vertaald, door* P. L. *Met Plaaten. Te Dordrecht, by* P. van Braam *en te Rotterdam by* A. Bothall 1773. *Behalven het Voorwerk enz.* 350 *bladz. in groot octavo.*

MEn heeft de kwaade gevolgen, welke losse redeneeringen, zonder genoegzaame gronden, in alle Weetenschappen, en voornamentlyk in de Scheikunde, te weeg brengen, in alle Eeuwen waargenomèn: en schoon de Beoefenaars van deeze Weetenschap altyd proeven en waarneemingen gedaan hebben, was zulks egter niet in staat, om dezelve daar tegen te bevryden, dewyl de Proeven, gemeenlyk, volgens beginzels die geen anderen grond hadden dan in de verbeelding, werden in 't werk gesteld. Om hier van een bewys te hebben, heeft men maar acht te geeven op 't Stelzel der Alchymisten; welke geloofden, dat de Metaalen niet anders waren dan een beginzel van Goud, ten ruwsten door de Natuur gevormd, die door de kooking, welke zy in de Ingewanden der aarde ondergingen, verschillende trappen van rypheid en volmaaktheid verkregen, zo dat ze eindelyk dit voortreffelyk Metaal volkomen gelyk konden worden. Volgens dit beginzel, 't welk door geene Proeven of Waarneemingen konde betoogd worden, en in zich zelven weinig zekerheids had, ondernam men 't werk der Natuur te voltooijen; en de mindere Metaalen haare volmaaking te bezorgen. 'T vooruitzicht van winst, en om zich daar door een grooter aanzien te verwerven, veroorzaakte, dat derzelver Beöefenaars een geheim van deeze Konst maakten; 't welk zich verspreidde over de geheele Scheikunde, zo dat derzelver waare kenmerk werd, duister en onverstaanbaar te zyn. Wy zien tegenswoordig gelukkig deeze nevelen van over de Scheikunde verdreven, en dezelve, door den arbeid van beroemde en onvermoeide Mannen, tot een van de nutste Weetenschappen voor de Menschelyke samenleeving gemaakt. Wy vinden hier van een duidelyke Proef in het werk, 't welk wy thans voor ons hebben.

Het Geschrift van den Heer *Macquer* over de Scheikunde, mag, met het hoogste regt, als een der nuttigste Werken over deeze weetenschap aangepreezen worden; als behelzende in zyne soort eene volledige ontvouwing van die kundigheden, welken noodwendig vereischt worden in eenen ieder, die zig

op

op deeze Weetenſchap toelegt. Ten dienſte der zodanigen, heeft de Autheur zig bevlytigd, om in eene geregelde orde alles te ſaam te brengen, wat ſtrekken kan, om iemand een geleidlyk denkbeeld te geeven van 't geen, zo tot de *Beſpiegelende*, als tot de *Beoefenende Scheikunde*, behoort. Het Stuk, thans in 't Nederduitsch uitgegeeven, bepaalt zig tot het eerſte; en de volgende Deelen, die tot het laatſte betrekkelyk zyn, ſtaan mede eerlang in onze Taale het licht te zien.

In het thans afgegeeven gedeelte ontmoet men 's Mans onderrigtingen, aangaande die kundigheden, welken ten grondſlage der daadlyke bewerkinge dienen; en hy getroost zig der moeite, van de eenvoudigſte waarheden af te beginnen, en trapswyze voort te gaan. Dit doet hem een aanvang maaken met de beſchouwing der Hoofdſtoffen, en voorts een algemeen denkbeeld geeven van de betrekkingen der verſchillende Zelfſtandigheden; of duidelyk toonen, wat men, in de Scheikunde, door de Betrekking en Verwantſchap der Lichaamen verſtaat. Hier aan volgt een afzonderlyk verſlag van de ſamengeſtelde zelfſtandigheden; 't zy zoutagtige, 't zy metaalagtige, 't zy olyagtige; welken in haare voornaamſte verſchillendheden nagegaan worden. En dit leidt den Heer *Macquer* verder ter overweeginge van de Gisting, tot eene onderſcheidenlyke verklaaring van de Geestryke, Zuure en Rotagtige Gisting. Voorts verleent hy ons een algemeen denkbeeld van de ſcheikundige Ontleding, om te doen zien, in welk eene orde men de Hoofdſtoffen trekt, uit de verſchillende gemengde Lichaamen, 't zy ze tot het Ryk der Planten, dat der Dieren of der Mynſtoffen behooren. Daar nevens gaat, ter meerdere ophelderinge van 't voorgeſtelde, eene verklaaring der bekende Tafel van den Heer *Geoffroi*, raakende de Verwantſchappen, of verſchillende betrekkingen, die men in de onderſcheiden Zelfſtandigheden waargenomen heeft. Deeze Tafel, aan 't einde van dit Geſchrift geplaatst, wordt hier met eenige aanmerkingen opgehelderd, ter aantooninge van 't nuttige gebruik dat men van dezelve kan maaken. En ten laatſte voegt de Autheur by dit alles nog, eene gezette beſchryving van de ſamenſtelling der gebruikelykſte Vaten en Stookovens in de Scheikunde, met meldinge van 't geen men dáár omtrent voornaamlyk in agt heeft te neemen; welke beſchryving vergezeld is van drie Plaaten, ten rechten verſtande van het gezegde over deeze Werktuigen. —— De Heer *Macquer* ontvouwt alle deeze opgemelde byzonderheden met zo veel klaarheid en juistheid, dat het doorbladeren van zyn Geſchrift genoegen geeve aan kundigen; terwyl het zeer geſchikt is, om onervarenen op te

 lei-

leiden tot een recht begrip deezer weetenſchap, ten einde hen in ſtaat te ſtellen, om voort te gaan tot de beoefening der Scheikunde zelve. Zie hier, tot eene proeve van 's Mans ſchryfwyze, 't geen hy ons meldt, wegens den zonderlingen *Æther*, en deszelfs geboorte, uit de ſamenvoeging van het Vitrioolzuur met den Wyngeest.

„ Indien men, zegt hy, één deel volkomen uitgedampten vitriool-oly (*) met vier deelen wyngeest, wel van water gezuiverd, onder één mengt, ontſtaet 'er in den beginne eene merkelyke koking en opwelling, vergezeld met groote hitte en meenigvuldige dampen, wier reuk vry aengenaem is; doch die der borst' ſchadelyk zyn. Teffens hoort men eene ſisſing, gelykende naer die van een gloeijend yzer, 't welk men in het water dompelt. Zelfs is het noodig deze vermenging allengskens te doen: want anders loopt men gevaer om de vaten, waer in men ze maekt, te breken.

„ Wanneer deze twee vochten vermengd zyn, en men alles by eene zeer zachte hitte overhaelt, gaet 'er in den beginne een wyngeest van eenen zeer doordringenden en aengenamen reuk over. Omtrent tot op de helft gekomen zynde, is de volgende van eenen doordringender en zwavelachtiger reuk, en heeft ook een weinig meer waterdeelen. Als het vocht eenigzins begint te koken, gaet 'er eerst een water (†) van een sterken zwavelreuk over, dat, hoe langer hoe zurer wordt. Op dit water dryft eene kleene hoeveelheit van eenen zeer ligten en helderen oly. In het vat blyft een dikke, zwarte en als harst-of leemachtige zelfſtandigheit te rug. Van deze ſtof kan men vry veel vitrioolzuur, dat echter zwavelachtig geworden is, afſcheiden. Het overſchot is een koolzwarte klomp, die, in eenen ſmeltkroes op het vuur gezet, een kleen gedeelte van eene vaste aerde, die zelfs in glas kan veranderd worden, overlaet.

„ Door het zuiveren van den brandenden geest, die in de ſtoking van het mengſel, waer van wy zo even geſproken hebben, is overgegaen, verkrygt men een zeer zonderling vocht, dat

(*) „ Wanneer het *Vitrioolzuur*, gelyk onze Autheur voorheen aengemerkt heeft, weinig vochts in zich bevat, doch 'er echter zoo veel van heeft, dat het zich onder eene vloeibare gedaente vertoont, noemt men het *Vitriool-oly*, ter oorzake van eene zekere vettigheit. Doch het heeft, behalve deze vettigheit, geene eenige eigenſchap der Oliën, en draegt dus dezen naem zeer oneigenlyk".

(†) *Phlegma.*

dat wezenlyk van de oliën en brandende geesten verschilt, schoon het in sommige opzigten daer aen gelykt. Dit vocht is in de Scheikunde onder den naem van *Æther* bekend. Zie hier welke deszelfs voornaemste eigenschappen zyn.

„ De *Æther* is ligter, vlugtiger en ontvlambarer dan de gezuiverde Wyngeest. Hy verdwynt zeer schielyk, wanneer hy in de lucht is bloot gesteld, en vat plotselyk vuur, als 'er eenige vlam omtrent hem is. Hy brandt gelyk de Wyngeest, zonder eenige rook te verspreiden, en verteert geheel en al, zonder de minsten schyn van kolen of assche na te laten. In de olien en olyachtige stoffen wordt hy gemakkelyk en vaerdig ontbonden. Deze eigenschappen zyn hem met de brandende geesten gemeen. Maer hy gelykt daer in naer de oliën, dat hy met het water niet vermengd kan worden; waer door hy wezenlyk verschilt van den Wyngeest, die zich van nature met alle de waterachtige vochten kan vermengen."

„ De *Æther* heeft daer en boven eene zeer zonderlinge eigenschap, namelyk, dat hy veel verwantschap met het goudt heeft, en zelfs meer dan het Koningswater. Wel is waer dat 'er het goudt, als het in eenen klomp en onder zyne metaelachtige gedaente is, niet door ontbonden wordt; maer wanneer het in Koningswater ontbonden is, en men 'er eene geringe hoeveelheit van *Æther* by doet, en alles wel omroert, scheidt zich het goudt van het koningswater, en vereenigt zich met den *Æther*, die het dan ontbonden houdt."

„ De reden van alle deze verschynselen, waer van wy rekenschap gegeven hebben, en die uit de vermenginge van den Wyngeest met den Vitriool-oly voortspruiten, vindt men in de groote verwantschap, welke dit zuur met het water heeft: want indien het Vitriool-zuur zwak, en als met waterdeelen overladen is (*), verkrygt men door deszelfs middel noch oly, noch *Æther*. Maer indien het zeer uitgedampt, en dus in staet is om de waterdeelen naer zich te trekken, wanneer men het met den Wyngeest vermengt, maekt het zich meester van het grootste deel des waters, 't welk dezelve bevat, en zelfs van een gedeelte van het geene tot deszelfs wezen behoort, en hem tot Wyngeest maekt;

„ (*) Men noemt het dan, zegt onze Autheur, *Vitrioolgeest*. En als het geen waterdeelen genoeg heeft, om vloeibaer te zyn, en zich onder eene vaste gedaente vertoont, wordt het *gekristallyzde Vitriool-oly* geheeten."

maekt; weshalve eenigen der olyachtige deelen, waer uit het bestaet, van de waterdeelen gescheiden, en digter by een zynde, zich met elkander vereenigen, en onder hunne natuurlyke gedaente verschynen. Dit vormt den oly, die op het zwavelachtige water (*) dryft.

„ Het Vitriool-zuur verdikt, en verbrandt zelfs nog een gedeelte van dezen oly: hier uit ontstaet het leemachtig overschot, 't welk men, na de overhaling van ons mengsel, op den bodem van het vat vindt, en dat gelyk is aen het overblyffel, 't welk uit de vereeniging van het Vitriool-zuur met de gewoone oliën voortspruit. Eindelyk wordt ons zuur zwavelachtig, gelyk dit altoos gebeurt, als het zich met olyachtige stoffen vereenigt, en zeer waterig, uit hoofde van het meenigvuldige water (†), 't welk het den Wyngeest ontnomen heeft."

„ Wat den *Æther* betreft, men kan denzelzen beschouwen als een' Wyngeest, die ongemeen en zelfs derwyze is uitgedampt, dat zyne natuur daer door veranderd is; zoo dat de weinige deelen waters, welke hy nog behouden heeft, in geene genoegzame hoeveelheid zynde, om de olyachtige deelen te ontbinden en van elkanderen te scheiden, deze laetsten digter by één komen, dan zy in den gewonen Wyngeest zyn, en daer door dit vogt van de eigenschap, om zich met het water te vermengen, berooven (§)."

(*) *Phlegma.* (†) *Phlegma.*

„ (§) Wegens den *Æther* heeft de Heer HELLOT zeer merkwaerdige zaken opgegeven, waer van men de byzonderheden kan zien in de Gedenkschriften van de Maetschappy' der Wetenschappen."

Nieuwe Geographie of Aardryks-beschryving door den Heer ANTONI FREDRIK BUSCHING, *Dr. der H. Godgeleerdheid enz. Naar den vierden Druk en de medegedeelde nadere Vermeerderingen en Verbeteringen van den beroemden Schryver uit het Hoogduitsch vertaald, vermeerderd en verbeterd door een andere bekwame hand. Vierde Deels Eerste en Tweede Stuk. Te Amsterdam en Utrecht by* S. van Esveldt *en* A. v. Paddenburg 1773. *In groot octavo 774 bladz.*

MEt de uitgave van deeze Aardryksbeschryving gekomen zynde tot des Autheurs berigten van de Nederlanden, heeft men geoordeeld onzen Landsgenooten meerder genoegen te zullen geeven, wanneer men dit gedeelte wat breed-

voe-

voeriger behandelde, dan als men den Hoogleeraar *Busching* bepaaldlyk bleef volgen. De byzondere betrekking, die wy tot het Land onzer inwooninge hebben, eischt zulks eenigermaate; en de meerdere gelegenheid, die men heeft, om van alles gegronder narigten te krygen, ſtelt ook den Opſteller van zulk eene beſchryving te beter in ſtaat, om het zelve met de vereischte naauwkeurigheid te doen. 't Komt in zulk een geval maar aan op het vinden van een verſtandig en werkzaam Man, die zyne bekwaamheid met lust aanwendt, om een ſtuk van die natuur te voltrekken. En hier in zyn de Uitgeevers zo gelukkig geſlaagd, als men immer wenſchen kon. De Hoogleeraar *Bachiene*, die reeds herhaalde proeven van zyne bekwaamheid, ook als Aardrykskundige, en wel byzonder met betrekking tot de Nederlanden, gegeeven heeft, wiens onvermoeide arbeidzaamheid bekend is, heeft dit Werk op zig genomen: en 't is dus, mag men zeggen, in zo goede handen, dat men alleszins rede hebbe, om 'er eene voldoenende uitvoering van te verwagten. Ook ſtrekt dit afgegeeven gedeelte reeds ter overtuigende proeve, als toonende, dat hy met de vereischte kundigheid en oplettendheid alles poogt gade te ſlaan, wat dienen kan, om ons een naauwkeurig Aardrykskundig verſlag te geeven van de aanmerkelyke byzonderheden onzes Vaderlands.

Het eerſte Stuk van dit Deel, dat, zo als wy uit het Voorberigt afneemen, door eene andere bekwaame hand reeds ter Drukperſe vervaardigd was, voor dat de Hoogleeraar zig tot deezen arbeid bepaalde, behelst eene zeer wel uitgevoerde *Algemeene Beſchryving der Vereenigde Nederlanden*; en daar op ſtaat verder te volgen de *Beſchryving der byzondere Provincien*; waar mede onze Aardrykskundige een aanvang maakt in 't tweede Stuk; in 't welke hy ons de Provincien *Gelderland* en *Holland* laat beſchouwen. — Men heeft, in het een en 't ander, de wyze van beſchryving, door den Hoogleeraar *Busching* gehouden, zo wel gevolgd, dat ook dit Deel, ſchoon door andere handen voltrokken, genoegzaam gelykvormig zy aan 't geheele Werk.

De Algemeene Beſchryving geeft ons een beknopt verſlag van de ligging en uitgeſtrektheid der Vereenigde Nederlanden; van derzelver lugtsgeſteldheid, gronden en voortbrengſelen; mitsgaders van de gemeene geaartheid en gewoonen handel der Inwoonderen onzer Gewesten enz. Benevens een berigt van de binnenlandſche Wateren; dat de Autheur aanleiding geeft om te ſpreeken van de Visſchery, zo binnen in 't Land, als wel byzonder om en aan onze Kusten en verder af. Voorts

verledigt de Schryver zig tot eene afzonderlyke ontvouwing van 't geen de zaaken van den Godsdienst, het oefenen van Konsten en Weetenschappen, en het handhaaven, zo der Fabrieken als van den in- en buitenlandschen Koophandel, betreft. Dit doet hem verder bepaalder het oog vestigen op de Oost- en Westindische Maatschappyen, de Societeit van Suriname en de Maatschappy van de Berbice, als mede den uitgestrekten handel onzer Kooplieden op alle Handeldryvende Gewesten; met optelling van de voornaamste verhandelde Waaren in ieder van dezelven. Hier by komt nog eene korte melding van ons Muntweezen. En daar aan volgt eene geregelde ontvouwing van 't aanmerkelykste in 's Lands Historie, zedert den aanvang der Regeeringe van Keizer *Karel den V.*, tot op de plegtige aanstelling van zyne Doorlugtige Hoogheid *Willem den V.*; dat voorts vergezeld gaat van eene beschryving der vereeniginge en regeeringe deezer Gewesten. Op dit alles wordt dit Stuk ten laatste beslooten, met het voorstellen en aanpryzen der drie Grondbeginselen, waar op onze Staat gevestigd is: te weeten, het handhaaven van den Koophandel en de Zeevaard; benevens het bewaaren van de Vrede, en 't vermyden van den Oorlog, zo lang 't met onze Vryheid en Onafhanglykheid bestaanbaar is; en eindelyk, het heilig houden der gemaakte Verbindtenissen met andere Mogendheden.

Na deeze algemeene beschryving vangt, in het tweede Stuk, de arbeid van den Hoogleeraar *Bachiene* aan, die ons eene naauwkeurige beschryving van *Gelderland* en *Holland* verleent. Onze Aardrykskundige geeft hier, met opzigt tot ieder Provincie, eerst een doorgaand berigt van 't geen men omtrent de Provincie, ten aanzien van derzelver Landsgesteldheid en de daar toe behoorende byzonderheden, mitsgaders haare Lotgevallen en Regeering, tot eene gegronde kennis van dezelve, heeft gade te slaan. En hier op gaat hy over tot eene gezette beschouwing van de onderscheiden Districten, met eene bepaalde opmerking omtrent de Plaatsen in ieder derzelver gelegen. In de beschryving hier van houdt hy, met oordeel, een vry juisten middelweg, zo dat hy door geen langwyligheid verveele, noch door al te sterk in te korten nutloos worde. Men zal gemeenlyk uit het berigt dat hy geeft, voor al van zulke plaatsen, die eenige opmerking verdienen, zig gereedlyk een genoegzaam denkbeeld vormen; en daar 't te stade komt, weet hy 'er verscheiden Natuur- en Oudheidkundige aanmerkingen zeer wel in te vlegten. Zie

hier

hier het hoofdzaaklyke van 't geen hy ons wegens de Zuiderzee doet opmerken.

Deeze tegenwoordige Boezem der Noordzee (*) was, gelyk men uit *Tacitus*, *Mela*, en andere oude Schryvers bewyzen kan, eertyds niet anders dan een binnenlandsch Meer, rondsomme door vaste Landen ingeslooten. De Latynen noemden dit Meer *Lacus Flevus*, ook *Flevo*, en de Duitschers het *Fleer* of *Flie*; waar van ook nog de *Fliestroom* en 't Eiland *Flie* dien naam draagen. Het schynt toen bepaald geweest te zyn, tusschen het Eiland *Urk*, en de vaste kust van *Gelderland*. Het ontving zyn water eerst alleen uit den *Ysel*; dog zedert het graaven van de *Drususgrift* (†) ook, en wel meest, uit den Rhyn zelven. *Mela*, die ons het Meer dus opgeeft, (*Situ Orbis* L. III. c. 2.) berigt ons te gelyk, dat 'er uit dit Meer vervolgens weder eene Rivier voortkwam, die een Eiland, insgelyks *Flevo* genoemd, vormde, en vervolgens in Zee stortte. — De verwyding van dit Meir is toe te schryven aan de Noordzee, die, by een hoogen vloed, en daar mede gepaard gaande stormwinden, aan verscheiden plaatsen, de Duinen doorbreekende, zig met dit Meir vereenigd,

(*) „ Men heet dien boezem, in tegenoverstelling van de *Noordzee*, thans de *Zuider-zee*, met welke benaaming de *Vriezen* dezelve eerst benoemd mogen hebben, dewyl zy zig Zuidwaard van hunne Provincie strekt. Men geeft ook aan dat Water, het welk de *Noord-* en deeze *Zuiderzee* vereenigt, wel den naam van *Middelzee*".

(†) „ De *oude Ysel*, gelyk onze Autheur, in zyne beschryving van *Gelderland* gemeld heeft, die in *Kleefsland* ontspringt, liep eertyds afzonderlyk naar dit Meir: en 't blykt uit oude aantekeningen, (inzonderheid van *Tacitus*, *Annal.* L. II.) dat al het ander water, dat aan den *Ysel* medegedeeld word uit den *Rhyn*, van een weinig boven *Arnhem*, daar het van den *Rhyn* zich afscheid, (welke plaats men daar, den *Kop* of 't *Hoofd* van den *Ysel* noemt,) derwaard heen geleid is door een *Kanaal*, het welk door den Roomschen Veldheer *Drusus* gegraaven werd, ten einde de Nederlanden daar door af te sluiten, en tegen vyandelyke invallen te beveiligen. Jegenwoordig heeft dit water weinig gelykheid met een *Kanaal* of gegraven *Vaart*; die gewoonlyk nauwer is, en, zo veel doenlyk, recht doorgaat: dan 't is waarschynlyk, dat dit Kanaal, in den beginne smal zynde, van tyd tot tyd verbreed, en tot eene geheele rivier geworden is; en dat de doorbraken der dyken, binnen welke het eertyds beslooten was, het zelve dikwils van bedde hebben doen veranderen; waar door het zodanige bochten of kronkels ontfangen heeft, die altyd den natuurlyken Rivieren eigen zyn."

nigd, en de laage Landen daaromheen overstroomd heeft. Het is niet noodig te bepaalen of zulks geschied zy ten tyde van den Cimbrischen Vloed, ongeveer 150 jaaren voor 's Heilands geboorte (*), of by een laater ongemeenen vloed, in den jaare 860, toen de uitloop des Rhyns by Katwyk zou gestopt zyn. „ 't Is naast te denken, dat de een en ander der gemelde Vloeden saamgewerkt hebben, om deeze verandering in Neerlands kust te weeg te brengen. Men kan gereedlyk begrypen; dat de Zee, eenmaal, geheele stukken Lands, tusschen- en agter de Duinen, ontgrond hebbende; vermits zy daar omtrend geene Bergen, maar niets dan laage Landen aantrof, zich, langs hoe verder, zal hebben uitgebreid: waar door die binnenwateren verwyderd, en de dagelyksche ebbe en vloed, (die by het uit- en inloopen eene schuuring veroorzaakt,) langs hoe meer verdiept geworden zyn."

„ Hier door is dan, gelyk onze Autheur verder aanmerkt, de oude Zeekust aldaar, die eertyds met een keten van Duinen der Noordzee wederstand bood, grootlyks verzwolgen, de daar van nog overgebleeven Eilanden *Texel* enz. waren eertyds aan elkanderen en met het vaste Land verknogt, als nog af te neemen is uit het overschot hunner Duinen, langs hunnen buitensten rand tegen de Noordzee. Ook zyn *Oost-* of liever het eigenlyk gezegde *Friesland*, en *Westvriesland*, die eertyds niet meer dan de Rievier *de Flie* tusschen beiden hadden, hier door van elkanderen gescheiden. Men had daaromstreeks voorheen veele Bosschen; van waar het nog tegenswoordig genoemde *Hindelopen* zo veel als eene plaats, daar veele *Hinden* plagten te *loopen*. En thans verschaft die plek gronds veelen eene ryke Vischvangst; dog dezelve noodzaakt de bewoonders der Landen, welken die Zee bespoelt, tevens tot groote kosten, om dezelve door 't leggen van zwaare Dyken te keer te gaan; op dat hunne Landen, gelyk eertyds meermaals gebeurd is, tot hunne onnoemelyke schade, niet jammerlyk overstroomd worden.

„ Men

(*) „ Men wil dat deze Vloed, genoegzaam langs de geheele Kust der Noordzee, de grootste veranderingen heeft te wegen gebragt. Hier door zouden ook *Vlaanderen* en *Zeeland* gescheiden, en *Zeeland* in veele Eilanden verdeeld zyn. Ja sommigen meenen, dat *Frankryk* en *Engeland* door zulken Vloed van een gescheurd, en dus het *Kanaal*, tusschen *Douver* en *Calais* gevormd is; het welk, sedert dien tyd, uit de *Noordzee*, den weg naar den *Westlyken Oceaan* geopend heeft".

„ Men kan ook, vervolgt de Hoogleeraar, niet ontkennen, dat dit gevaar jaarlyks grooter begint te worden: vermits men opgemerkt heeft, dat de Zuiderzee allengs hooger wordt; zo verre, dat zy, ſedert den tyd van vier eeuwen, 70, 80 en meer duimen is opgereezen. Aan verſchillende oorzaken in de natuur, word deze ryzing, door den eenen en anderen toegeſchreven. Sommigen meenen, deeze verandering, niet zo zeer, in de *ryzing des waters*, dan wel, in de daaling der Landen te moeten zoeken; die natuurlyk moet veroorzaakt worden, door het afſlyten van den grond, ter oorzake van het regenwater; het welk veel zand en ſtof naar de Beeken en Rivieren weg ſleept, die het zelve Zeewaard afvoeren: waar door te gelyk de bodem der Zee, voornaamlyk aan de monden der Rivieren, verhoogt moet worden, Behalven, dat ſommigen van oordeel zyn, dat binnenlanden, door de zwaarte van den grond, in hunne eigen natuur, moeten zakken: het welk de opzwelling der Zee noodzaaklyk tot zyn gevolg moet hebben. Doch anderen willen, de *verhooging der Zuiderzee*, in 't byzonder, liefst toeſchryven, aan de *verwyding der Zeegaten*, tusſchen de Eilanden *Texel*, *Flieland*, *der Schelling*, *Ameland* enz. die meer waters, by elken vloedtyd, uit de *Noord-* in de *Zuiderzee* inlaaten. Welligt, dat alle deze oorzaken met elkander ſamenloopen, om uit te werken, dat de *Zuiderzee*, in elke honderd jaren, omtrend 20 duimen *hooger* word: weshalven, door den tyd, de Dyken verhoogt en verzwaard moeten worden; ten einde het gevaar van overſtrooming des te meer voor te komen."

Voorts maakt hy gewag van de menigvuldige *Slib-* en *Zandplaaten* in deeze Zee, die derzelver bevaaring zorglyk maaken, zo men van geen goede Lootſen voorzien zy. En tevens meldt hy, hoe deeze Lootſen, buiten de vaste Landmerken by dag, in den nagt afgaan op brandende Vuurbaaken, daar toe geſchikt: als mede hoe hun verder het rechte Vaarwater aangeweezen worde, door verſchillend gekoleurde *Tonnen*, door *Steekbaakens*, en *Houtkaapen*. Als mede hoe de Heeren der *Pilotagie*, welken hier over opzigt hebben, by eene invallende verandering deswegens, de Lootſen, in de Nieuwspapieren, hier van verwittigen. —— Van de Eilanden, die de Noord- en Zuiderzee ſcheiden, zegt hy, behoort *Texel* met het daar mede vereenigd *Eierland*, *Flieland* en *der Schelling* tot de Provincie *Holland*; en de anderen, die elkander in eene rey oostwaard volgen, als *Ameland*, *Schiermonnikoog*, *Bosch* en *Rottum*, worden onder

de

de naastbygelegen Provincien, *Friesland* en *Groningen* gerekend.

„ Deeze Eilanden, merkt hy aan, zyn als *voormuuren*, of als natuurlyke *Bolwerken*, om het geweld der Zee, van de Nederlandsche kusten, af te keeren: dewyl het Zeewater, het welk, by elken vloedtyd, uit de *Noordzee*, met een sterken stroom, de *Zuiderzee* invloeid, nu moetende indringen, door de enge *Zeegaten*, welke die Eilanden van elkander scheiden, daar door, in zyn loop vertraagd word, daar, anders, in gevalle de volle Zee, plotzelyk, op de kusten van *Noordholland*, *Friesland* en *Groningen* storten mogte, geene Zeedyken, (door welke deze Landen nu, by gebrek van Duinen, moeten beveiligd worden,) in staat zouden zyn, om dit geweld te keeren: en daarom by elken *vloedtyd*, meest by *springvloed*, voor al, wanneer dezelve, met sterke winden uit het Noordwesten verzeld waren, in groot gevaar van overstrooming, zich bevinden zouden. Hier uit kan derhalven te gelyk worden opgemaakt, dat, door het *verwyden* der gemelde *Zeegaten*, welke jaarlyks al meer en meer water doen doorvloeien, dit zelve gevaar grooter begint te worden."

Na dit alles geeft de Hoogleeraar eene byzondere beschryving van de bovengemelde Eilanden, die tot de Provincie *Holland* behooren; als mede van de Eilanden *Wieringen*, *Marken*, *Urk* en *Schokland*, die meer binnenwaard in de Zuiderzee gelegen zyn.

Kerkelyke Geographie der Vereenigde Nederlanden, door W. A. BACHIENE, *Leeraar der Hervormde Gemeente en Hoogleeraar der Sterre- en Aardrykskunde te Maastricht*, *Medelid der Hollandsche Maatschappy der Wetenschappen. Te Amsterdam by* D. Onder de Linden 1773. *Behalven het Voorwerk, enz. 226 bladz. in groot octavo.*

TEn besluite dezer Kerkelyke Geographie, vervat dit vierde of laetste Stukje nog, ene beschryving van de *Overysselsche Synode*, die van *Stad en Lande*, mitsgaders van *Drenthe*, en eindelyk van de *Waalsche Synode*. De Eerwaerde *Bachiene* heeft hier mede zyne taek ten einde gebragt, en 't laetste gedeelte met geen minder naeuwkeurigheid dan 't eerste uitgevoerd. Zelfs is hy, onder het opmaken van dit Stukje, nog steeds bedacht geweest, op het beschaven

der

der voorgaenden. De handen aen dit Werk geslagen hebbende, is hy van tyd tot tyd door de hulp van anderen ondersteund, met het toezenden van nog nadere berichten, dan hy voorheenen kon deelagtig worden; 't welk hem in staet gesteld heeft, om deze en gene byzonderheden met nog meerder naeuwkeurigheid op te geven. Hier van heeft hy gebruik gemaekt met dezelve te plaetsen, in een Naberİcht, dat dienen kan, om het voorheen gemelde verslag te volkomener te maken. Men heeft dus in deze vier stukken ene volledige beschryving van onze Nederlandsche Synoden, met derzelver Clasfikale Vergaderingen, en der Standplaetsen daer onder behoorende; met aentekening der voornaemste byzonderheden, welken daer toe betrekkelyk zyn. Dit met oordeel keurig ontvouwd verslag gaet vergezeld van 13 wel uitgevoerde Kaerten, die verdeeld zyn, naer de Clasfikale verdeeling onder ieder Synodale inrichting. Men ontmoet hier eerst ene Algemene Kaert van de Nederlanden, verdeeld naer derzelver Kerkelyk Bestuur; en voorts de byzondere Kaerten van de Geldersche, Zuid- en Noordhollandsche, Utrechtsche, Friesche, Zeeuwsche, Overysselsche, Groningsche en Drentsche aenzienlyke Kerkvergaderingen; welken ons de Standplaetsen van ieder Clasfikalen ring duidelyk voorstellen. Het geen wy met den aenvang der uitgave van dit Geschrift gezegd hebben, rakende deszelfs nuttigheid, niet alleen ten opzichte van de Eerwaerde Heren Predikanten en Proponenten, maer ook ten aenzien van alle beoefenaers der Kerklyke Geschiedenissen van ons Vaderland, is ons in het doorbladeren van alles steeds meerder bevestigd; nadien de Eerwaerde *Bacbiene* zyne Geographische berichten alomme voordraegt, met nevensgaende Geschiedkundige aenmerkingen, en aentekeningen over de verscheidenheid der Kerklyke inrichtingen, welken hier en daer plaets hebben.

Rivierkundige Waarneemingen opgegeeven door den Wel Ed. Gestr. Heere MARTINUS VAN BARNEVELT, *Vryheere van Noordeloos en Slingeland enz. enz. Te Amsterdam by* M. Magérus 1773. *Behalven het Voorwerk* 114 *bladzyden in groot octavo.*

MEn is dit Geschrift verschuldigd aan den Heere *Jacob Ploos van Amstel*, die zig verledigd heeft, om de waarneemingen van den Wel Ed. Gestr. Heer *Martinus van Barne-*

neveld in orde te fchikken, op het papier te brengen, en door den druk gemeen te maaken; alzo zyn Wel Ed. Geftr., den ouderdom van 82 jaaren bereikende, door ziekte onbekwaam was om zelf de pen te voeren. Overtuigd van 't nut van 's Mans bedenkingen, raakende de gefchiktfte middelen, ter voorkominge van Overftroomingen der aangelegenfte Rivieren in Gelderland en Holland, heeft hy dit Stukje gefchreeven, met goedvinden van zyn Wel Ed. Geftr.; die zelf alles nog nagezien en verbeterd heeft, eer het ter Drukperfe wierd overgeleverd. De Uitgeever vertrouwt, dat deeze ontvouwing der middelen, door zyn Wel Ed. Geftr. meermaals voorgeflaagen, van dienst zal zyn, om veeler oogen te openen; en hun, na het reeds voorgevallen, te doen bemerken, dat des Autheurs voorflagen weezenlyk wel gegrond zyn, en met de grootfte nuttigheid voor 't Vaderland in 't werk gefteld kunnen worden. En zo 't dien gunftigen uitflag, (welken hy van harte wenscht,) niet mogt hebben, hoopt hy egter, dat het overweegen van het hier voorgeftelde, in 't vervolg van tyd, zal ftrekken, om de gedagten van anderen te regelen; en hen op te leiden tot het in 't werk ftellen van middelen, welken, naar tydsgelegenheid, tot heil van 't Vaderland mogen dienen.

Ter algemeener aanpryzinge van des Autheurs voorftellingen, raakende het bovengemelde onderwerp, geeft de Heer *Ploos van Amftel*, in dit Gefchrift, voor af een beknopt verflag van zyn Wel Ed. Geftr.; als zulk eenen, die, door eene langduurige ondervinding, en aanhoudende oefening, met eene heerfchende Liefhebbery voor de Rivierkunde, zig by uitftek bekwaam gemaakt heeft, om over dit Stuk te kunnen oordeelen; des men zyne opmerkingen en bedenkingen hier omtrent niet wel gering moge agten; en natuurlyk bewoogen worde, om dezelven der overweeginge waardig te keuren. — Na deeze aanpryzende Vooraffpraak houdt onze Schryver zig bezig met het ontvouwen der kundigheden, welken iemand behoort te bezitten, zal hy op eene gegronde wyze middelen bedenken, die men met vrugt in 't werk kan ftellen, ter afkeeringe van 't Water. Op dit gedeelte, dat de voornaamfte kundigheden, daar toe vereischt, duidelyk voordraagt, volgt verder eene overweeging der redenen, waarom 'er nu meer gevaaren van Overftroomingen dan eertyds te wagten zyn. En dit leidt hem vervolgens tot een nader onderzoek, over de wyze op welke die meerdere oorzaaken voor gevaar van water, of liever derzelver uitwerkfelen, weggenomen kunnen worden. Hier tragt hy te doen zien, van hoe veel nuts ten dee-

deezen einde zyn, de middelen, welken de Wel Ed. Gestr. Heer *van Barnevelt* oordeelt, dat in 't werk gesteld behooren te worden; na dat hy zig eerst bevlytigd heeft om aan te toonen, de verkeerdheid der middelen, welken anderen hier toe aangewend of voorgeslaagen hebben. Onder de verrigtingen en concepten van zyn Wel Ed. Gestr. deswegens komt natuurlyk in de eerste plaatse voor, de reeds gemaakte *Baartwykſche Overlaat*; welks nuttigheid hier onderscheidenlyk aangeweezen wordt, met beantwoordinge van eenige daar tegen ingebragte zwaarigheden. De Heer *Ploos van Amstel*, het voordeel van den *Baartwykſchen Overlaat* ontegenzeggelyk aangedrongen agtende, gaat daar op voort, om te toonen, hoe men met zeer veel nuts ook van andere Overlaaten gebruik zoude kunnen maaken; en wel byzonder, hoe het Concept van zyn Wel Ed. Gestr., raakende een Overlaat, door een gedeelte van den Lande van *Altena*, met het geen verder ter beveiliginge noodig en doenlyk is, de sterkste aanpryzing verdiene. Om dit nog des te duidelyker voor te draagen, heeft hy aan 't slot van zyn Geschrift gevoegd, een volkomen uitgewerkt Plan van zyn Wel Ed. Gestr., betreffende deezen Overlaat, door den Lande van *Altena*, met eene nevensgaande Kaart, welker beschryving dit Concept ten klaarste ontvouwt, en de voordeelen van deszelfs uitvoering in een zeer gunstig licht stelt. —— Onder het schryven van dit Aanhangsel verkreeg hy nog een nieuw berigt, van eene heilzaame uitwerking van den *Baartwykſchen Overlaat*, op den 29 January 1773; waar van hy zig, ter bevestiginge van het voorgezegde, als een sterk en afdoenend bewys bedient; en dat, zyns oordeels, ter aanmoediginge van het werkstellig maaken, van 't verdere opgemelde Plan, behoort te strekken.

Men ontmoet alomme in dit Geschrift een oordeelkundig verslag van het geen tot dit Onderwerp behoort; en de Opsteller verleent ons een geregeld berigt van 't geen in de laatste jaaren, met betrekking tot de voorstellingen van zyn Wel Ed. Gestr., gebeurd is. Daar benevens dringt hy de opmerkingen, en de daar op gegronde Concepten van zyn Wel Ed. Gestr. met te meerder kragts als nuttig aan, uit hoofde der gelukkige uitwerkingen van den *Baartwykſchen Overlaat*; die hem versterken in 't gunstige vooruitzigt, van deeze manier van ontlasting der overtollige wateren, tot het afwenden der ten uiterste schadelyke overstroomingen. De Heer *Ploos van Amstel* geeft dit voorstel, naar zyn inzien ten hoogste nuttig, over ter beoordeelinge aan des kundigen, wier zaak

het is, alles van dien aart, dat overweeging verdient, ten keurigste na te gaan, en wenscht ten besluite, „ dat dit Geschrift den Vaderlande tot voordeel, en tot beter begrip van hen weezen mag, aan wien het bestier der zaaken toevertrouwd is; dat het zelve zonder vooroordeelen en haatlykheden mag geleezen en beoordeeld worden, en in één woord, dat het mag strekken tot heil van den noodlydenden Landman en Stedeling, om hunne kostelykste Panden niet door 't water verslonden te zien."

De Geusen, *door Jonkheer* O. Z. V. HAREN, *Fries Edelman. Te Zwolle*, *by* Simon Clement 1772. *Behalven het Voorwerk* 210 *bladz. in groot octavo.*

'S LAnds aanmerkelykste Lotgevallen zedert het aanbieden van het bekende Verzoekschrift der Edelen, (by welke gelegenheid de naam van *Geusen*, ten opzigte der Voorstanders van Nederlands Vryheid, ontstond,) tot op de overkomst des Prinsen van Oranje, ter verdere reddinge van Nederland uit der Spaanschen dwingelandy, verstrekken hier tot een onderwerp der Dichtminnende verlustigingen van Jonkheer *van Haren.* Men kan, dit Stukje doorbladerd hebbende, niet twyfelen, of zyn Ed. bezit nog die zelfde Geestgesteldheid, welke voorlang in hem huisvestte. Een Man vol vuurs, die, in hoogagtinge voor 't Huis van Oranje, een ernstig Voorstander is van Nederlands Vryheid en Welvaaren, vertoont zig in deeze Zangen; welken, los en leevendig opgesteld, ons 's Lands heuglyke omwenteling, met de heilryke gevolgen daar van niet ongevallig vermelden. Zyn Ed. maalt ons die gevolgen in des te verder tydperk; doordien hy de Vryheid neemt van de Hoop in te voeren, als bemoedigende den Oranje-Vorst, toen 's Lands zaaken hem bykans hooploos scheenen. Zy stelt hem in een zagten droom voor oogen een vooruitzigt van het heilryke lot, aan het diestyds veege Nederland, in laatere dagen beschooren; het welk den Autheur gelegenheid geeft tot eene beknopte melding van 's Lands gelukkige omstandigheden in den volgenden tyd. De Heer *van Haren* maakt, in het gansche beloop deezer Gezangen, alomme met lof gewag van de voortreffelyke verrigtingen der Nederlanderen, en wel inzonderheid van de bedryven zulker Helden en braave Mannen, die Nederlands Vryheid en Welvaard boven al bevorderd of bevestigd hebben. Ook heeft hy, ten slot deezer Gezangen, 'er nog eenige Aantekeningen by gevoegd, die ter opheldering van etlyke byzonderheden, waar op hy doelde, konnen dienen, en onder welken 'er nog al gevonden worden, die merkwaardig zyn.— Voldoen deeze Gezangen niet aan de keurige regels der Dichtkunde, ze zullen egter, door den inhoud, en de wyze van uitvoering, nog al genoegen geeven. De

Jonk-

Jonkheer *van Haren* ontvouwt dit treffende gedeelte van 's Lands Historie, niet zo zeer in bloote Geschiedkundige, als wel ten grooten deelen in speelende Verzen; waarin zyn Ed. zynen geest meermaals, over deeze en geene byzonderheden, welken hem leevendig in gedagten gekomen schynen, vrylyk laat uitweiden. Een voorbeeld van die natuur levert ons onder anderen de twee en twintigste Zang; waar in het braave character der Egtgenoote van den Veerschen Admiraal *Bastiaan de Lange*, met treffende koleuren, voorgesteld wordt; waarom wy het zelve den Leezer nog zullen mede deelen. De Heer *van Haren* gewag gemaakt hebbende van een stormenden nagt, en de onmogelykheid van gerust te zyn in zulken stond, als men reden heeft om te vreezen voor 't lot van Vader, Man of Kinderen, die op Zee zwerven, laat zig verder aldus hooren.

Maar niemand heeft in deeze wallen
Met meerder angst den avondstond
En donkre nacht, verhaast, zien vallen
Als Gy, deugdryke Rosemond!
't Is juist agt jaaren thans geleeden,
Dat Rosemond beroemd door zeeden,
Haar Trouw, de Lang', aan u verbond;
Dat gy, gelukkigste der menschen,
Genoot het toppunt van uw wenschen,
In 't bly bezit van Rosemond!

't Is waar, wanneer de Lentedagen
Met d' eerste milde zonnegloed,
Verdwynen deeden winter vlagen,
En minderen der golven woed';
Dat jaarlyks uwe nyv're zorgen,
U maanden lang voor 't oog verborgen
Van uwe Vrouw en Huisgezin;
Maar welke vreugd', in Na-jaars tyden!
Als Vader, Huys en Vrouw, verblyden,
En voeden kwam door syn gewin!

Zo lang de Dwinglandy, aan 't woeden,
Nog wederstand nog paalen kend,
Was hare zorg voor drift te hoeden
De Lang', aan hare raad gewend.
Dog als nu God, getergd door Spanje,
De Vryheid toonde by Oranje,
Was sy de eerste. die haar Man
Vermaand', in kryg en in gevaaren
Syn bloed en leeven niet te spaaren,
Daar God en Land hem roepen kan.

 Sy

Sy zeid', ik zal nooit overleeven
ó Waard', ó dierbaar Echtgenoot,
Den dag die u de dood zou geeven,
Voor 't Vaderland, op Kust of Vloot.
Maar 'k wensch het einde myner dagen
Veel eer als dat myn' oogen zagen
Dat voor gevaar, de Lange, beefd;
Dat ik verwyt zou moeten hooren,
Dat laffe rust hem kon bekooren,
Als 't Vaderland hem nodig heeft.

Hy antwoord, ó myn ziels beminde
Myn welzyn altyd is gewis,
Mits Rosemond maar ondervinde
Dat hare man haar waardig is!
Ik ga voor Godvrucht, en de Landen,
Voor Rosemond, en onse panden,
De Vryheid zoeken of de dood!
Het zal Oranje nooyt berouwen
Wat syne zorg mag toe vertrouwen
Aan my, te Land' of op de Vloot!

Hy scheen nog meer te willen spreeken,
Maar 't oog gezwollen, toond een Vloed
Van vogt, gereed om door te breeken
In weerwil van zyn taeye moed!
Dog Rosemond durfd vrylyk storten
Die traanen, welk' ons leed verkorten!
Een kus scheid haar en hare man;
Een teed're kus, die op de lippen
Haar beider zielen zaêm doed glippen,
En echte Min maar geeven kan.

Wyl Tweedragt uit de Hel ontslooten,
Rondsom in Neêrland rust belet,
En dat het menschebloed vergooten
Rivieren, Kust, en Zee, besmet,
Vuld Zagte Vreê (de Deugds belooning)
ó Rosemond! uw hart en wooning,
In beid' is alles even rein!
Geen driften gaan in 't harte zweeven,
Geen Weelde stoord de rust van 't leeven,
Het zeedig huys is net, en klein.

Drie

Drie kind'ren, zoet' en waarde panden,
Gewenschte vrugt van hare Trouw,
Vermeerd'ren nog de teed're banden,
Zo heilig by de kuysſche Vrouw!
De oudſte Soon nu zeeven jaaren
Spreekt reeds van op de Zee te vaaren;
Het meisje ſpeeld by 's Moeders ſchoot.
De meerd're gunst ſchynd haar te ſpyten,
Wanneer de Moeder, op het kryten
Van 't zuygend kind, de borst ontbloot.

Een weinig melk, een weinig water,
Met meel (misſchien een ey) gemengd,
Geeft d'eene vroeger, d'and're later
Het voedzel eerst op vuur gezengd.
Terwyl gaan 's Moeders oogen dwaalen,
Sy zoekt op wien zy meest kan praalen,
't Is egter of ſy 't hoogſte prykt,
Met hem, die haar is eerst gegeeven,
Die verst gevorderd is in leeven,
Die meest na haren man gelykt!

De buyen, die zig laten hooren,
't Gehuil der winden in de lucht,
Koomt deeſe zoete vreugde ſtooren,
En oorzaakt menig bange zucht.
Wie weet, zegd ſy, in zwaare reegen,
Wie weet waar hy nu is geleegen,
Of zwerfd verwaeyd in woeste Zee!
Sy ſpraaken laast van uit te vaaren,
En nergens Spanjens Vloot te ſpaaren,
Zelfs niet op Eng'lands Kust of Reê!

ô Dat men tyden mogt beleeven,
Dat ieder tedere jonge Vrouw,
Niet hoefde voor haar Man te beeven,
Nog wie haar Weeſen voeden zouw!
Haar Weeſen! —— Roſemond bewoogen
Voeld traanen duisteren haar' oogen
Die hare hand veegd ſpoedig af,
Maar d' oudſte kind'ren laaten 't ſpeelen
Om door haar zoentjes 't leed te heelen
't Geen ieder vreesde dat hy gaf.

Die kind'ren vergen nieuwe zorgen,
Haar matte leeden eysschen rust;
d' Aanstaande nacht zal voor de morgen
Bereiden kracht en nieuwe lust.
De moeyheid blykt alreed' aan 't gaapen,
Een kort gebed verhaast de slaapen;
Haar rust is zuiver, onverstoord;
Wyl Rosemond all' oogenblikken,
En met verdubbeling van schrikken,
't Verzwaaren van het onweêr hoord.

Sy denkt wat kan myn zorgen helpen!
Hy is, ô God! in uwe hand,
't Zy hem de golven oversteipen,
Of syne plicht hem vind' aan land!
Ik moet voor deese kind'ren leeven:
Nog eens de borst aan 't klein gegeeven!
En als de lamp is uitgebluscht,
Keerd Rosemond zig, in gebeeden,
Tot 's Hemels goedertierenheeden!
En hare slaap is ook gerust.

Behalve deeze Zwolsche, is 'er van dit Stukje ook nog eene Amsterdamsche uitgave; welke laatste men, buiten weeten van den Heer *van Haren*, het licht heeft doen zien. Deeze handelwyze is zeer vreemd; en de vooronderstelling, dat men 't, naar luid van het Voorberigt, gedaan heeft, om dat *van Haren* eene algemeene uitgave weigerde, en 't Stukje slegts als eene gift aan byzondere Vrienden en Bekenden wilde zenden, klinkt gantsch zeldzaam. Doch wat 'er ook van deeze zonderlinge manier, van dus iets uit te geeven, niet alleen buiten weeten, maar ook, zo als men vooronderstelt, ondanks den Autheur, te denken zy; men ziet baarblyklyk, dat de Zwolsche uitgave boven de Amsterdamsche te agten is. In de laatste ontbreeken eenige geheele Coupletten, mitgaders verscheide Aantekeningen; en hier en daar ontmoeten ons regels, die eene minder beschaavende hand schynen aan te duiden.

De Verdraagzaamheid in haren luister, of JAN HENNUYER, *Bisschop van Lizieux. Toneelstuk, in drie Bedryven. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* J. DÖLL 1773. *Behalven het Voorwerk 84 bladz. in groot octavo.*

JAN HENNUYER, de Hoofdpersonaadje van dit Toneelstuk, wiens leevensloop en character, in de Voorreden voor dit Geschrift, beknoptlyk geschetst wordt, was gebooren te *St. Quentin*, in 't

Stigt

Stigt van *Laon*, in den jare 1497. Zyne Leer-Oefeningen voltrokken, en de waardigheid van 't Doctoraat ontvangen hebbende, word hy vervolgens Hoogleeraar in de Godgeleerdheid; dog men hield hem, in de uiterste hoogagting, ten Hove; en 't liep aan, tot in het jaar 1558, eer hy van 't Hofleeven ontslagen wierd. Zints dien tyd bekleedde hy de waardigheid van Bisschop van *Lizieux*, een Bisdom in Opper-Normandie, en stierf, Deken van de Faculteit der Godgeleerdheid te Parys zynde, in 't jaar 1578.

Geduurende dit laatst tydbestek van zyn leeven, viel de beruchte Parysche Bruiloft voor, in den jaare 1572; toen men te Parys, op den St. Bartholomeus nagt, de afgryslykste woede tegen de Hugenooten pleegde. Ingevolge van het Koninglyke Bevel, naar alle oorden des Ryks afgezonden, om de Hugenooten op de slagtbank te brengen, verscheen des Konings Stedehouder ook voor deezen Bisschop van *Lizieux*; ten einde hem het bevel van 't Hof, dat hy gekreegen had, om alle de Hugenooten van *Lizieux* te vermoorden, bekend te maaken. Dan de Bisschop verzette zig standvastiglyk daar tegen; gaf eene Acte of Bevestiging, onder zyne handtekening, van dien tegenstand; verkreeg daar door van des Konings Stedehouder, dat dezelve den moord uitstelde; en behield door dat wyze uitstel de Hervormden, in zyn Bisdom, by 't leeven. —— Men vond ook hier en daar, in andere gedeelten van 't Ryk, Landvoogden, welken de uitvoering van dit Bevel verydelden, voorgeevende op nieuwe orde te wagten, als niet kunnende gelooven, dat de Koning zulk een moorddaadigen last gegeeven had. Het gedrag dier Landvoogden komt alleszins pryselyk voor; maar dat van den Bisschop van *Lizieux* loopt te sterker in 't oog; uit hoofde van zyn character als een Roomsch Bisschop, en wel zodanig een, die ten naauwste aan 't Hof verbonden was. —— Dit heeft aanleiding gegeeven, tot eene byzondere nagedagtenis aan zyn heldhaftigen yver; waar door hy zig dorst aankanten tegen de bevelen van een zwakken en woedenden Koning, en een lafhartig en wraakgierig Hof, verdeedigende met kloekmoedigheid de rampzalige slagtoffers, welken door de dweepery, en eene niet min blinde dan barbaarsche staatkunde, tot den dood gedoemd waren. — Men heeft, om het haatelyke der Vervolgzugte en het beminnelyke der Verdraagzaamheid, te leevendiger af te maalen, dit voorval ten Tooneele gebragt.

Hier vertoonen zig de Protestanten te *Lizieux* eerst in verlegenheid, over eenige losse verspreide gerugten, raakende het voorgevallen te Parys. In 't tweede Bedryf ziet men hen, door een ooggetuigen, van de waarheid dier afschuwelyke geschiedenisse verzekerd, en vervolgens door anderen onderrigt, dat hun in *Lizieux*, even als alle hunne Geloofsgenooten, door het geheele Ryk, dat zelfde lot te wagten staat, volgens een uitdrukkelyk bevel des Konings. De droefheid over het reeds voorgevallen, het akelige bezef van het toekomende, overmeesterde veeler harten, en een wanhoo-

pig besluit stond de overhand te krygen; was 't niet dat een oud, eerwaardig, bedaard Protestant hen wederhouden had; hen inzonderheid vleiende met een gunstig denkbeeld van 's Bisschops character, en hoop op deszelfs bescherming in deezen uitersten nood. Dit heeft invloed, en men oordeelt het eindelyk raadzaamst, om zich naar 't Paleis des Bisschops te begeeven; ten einde aldaar behouden te worden, of zig eenpaarig ten kloekmoedigste te verdeedigen. Het tweede Bedryf hier mede afloopende, zo vertoont ons het derde of laatste Bedryf het gedrag van den Bisschop, zo omtrent des Konings Stedehouder, als zyne onderhoorige Geestlyken, en voorts omtrent de Protestanten die hunne toevlugt tot hem genomen hadden, en welken hy van zyne bescherming, in verwagting van een goeden uitslag, verzekert; waar mede dit Stuk besllooten wordt. — De Opsteller van dit Geschrift heeft het natuurlyke beloop eener Geschiedenisse van dien aert zeer wel in agt genomen, en het Stuk verlevendigd, door eene welgepaste verscheidenheid van characters, dien regtgeschikte rollen toegedeeld zyn. Men hoore, tot eene proeve hier van, een gedeelte der redenwisselinge van den Bisschop met des Konings Stedehouder.

De Stedehouder hem berigt gegeeven hebbende van des Konings last, eischt dat de Bisschop hem zal ondersteunen, door de Priesters te bevelen, om het Volk aan te moedigen tot het uitrooien der Hugenooten. De Bisschop weigert hier aan gehoor te geeven; hy ziet het aan als een verhaast bevel, welks opvolging zeer onredelyk zou weezen; en betuigt dat het bevel hem onrechtvaardig, schriklyk, afgryslyk voorkomt. En hier op vervolgt hun gesprek in dezervoege.

DE STEDEHOUDER.

„ Staat het aan ons, Myn Heer, de bevelen van den Souverein te onderzoeken? God heeft den Koning op den troon gesteld, en regeert door hem. 't Is aan Hem alleen, dat hy voor zyne daaden verantwoordelyk is. Zy zyn aan geen ander oordeel, dan dat der Godheid zelve onderworpen.

JAN HENNUYER.

„ De Alleenheerscher, die zegt dat hy aan niemand dan aan God rekenschap verschuldigd is, zegt met andere woorden, dat hy aan niemand rekenschap wil geven; want de wetten verachtende, veracht hy de opperste Oorzaak der rechtvaardigheid zelve.

DE STEDEHOUDER.

„ Het is onze pligt te gehoorzamen. Wy zyn niet aansprakelyk wegens 't goed of kwaad, dat 'er uit voortvloeit. Onze ordres volbragt hebbende, zyn wy van 't overige ontslagen. Wanneer ieder onderdaan zig wilde bemoeijen met de redenen van den Vorst te wikken en te wegen; wat zou dan van 't oppergezag worden?

JAN HENNUYER.

„ Deze manier van redeneren voegt volkomen aan den Krygsman, wanneer hy in 't veld is, of in flagorde tegens den vyand ftaat. Dewyl hy dan flegts werkt als een gedeelte van 't gehele lighaam, waar van de Veldheer het hoofd en de ziel is, zo moet het oogenblikkelyk tydftip alles beflisfen, en de overlegging en wil der byzondere leden geheel ftil ftaan. Maar, wat zou u dunken, Myn Heer, wanneer 'er fchielyk een bevel kwam aan 't een of ander regiment, om op een regiment van dezelfde party aan te vallen, en de wapens dus tegen zyne eigene medeburgers te keeren: dan zou men, meene Ik, onderftellen, dat 'er een misverftand, een ogenblik van dwalinge, eenige verwarring of verbystering plaats had; en men zou, gelove ik, zig ontflaan van zyne makkers te gaan vermoorden.

„ Thans is het eveneens gefteld. Eene verbystering van dweepziekte heeft het hof van Karel vervoerd. Wacht u wel, om deze geweldige en haast voorbygaande beflisfingen met de Grondwetten des Koninkryks te verwarren: deze kunnen, voor een oogenblik, wel eens vergeten worden, maar zullen altoos in kracht blyven, om dat ze met het Geweten, met de Eer, en met de Reden overeenftemmen, en bygevolg van dit woedend en onzinnig bevel, 't welk dezelven beledigt en hoont, zeer veel verfchillen. Dewyl derhalve dit beginfel, waar uit het voortvloeide, wreed en ongerymd is; zo moet deze wil van één' Mensch, door ieder, die den naam van Burger des Vaderlands waardig wil dragen, ftandvastig verworpen worden.

DE STEDEHOUDER.

„ Myn Heer, ik kan deze onderfcheidingen niet toeftemmen, en make myn werk niet van zo diepzinnig te redeneeren.

JAN HENNUYER.

„ Men heeft niet diepzinnig te redeneren, om te voelen, dat men een Mensch en een Christen is, eer men onderdaan word; dat de Monarch, die eens zal ophouden te zyn, het Vaderland niet is; dat 'er palen zyn, die de Koninklyke macht niet kan verbreken, en zonder welke de onderdaan niet anders zyn zou, dan het verachtelykfte werktuig der flavernye; dat, eindelyk, de Deugd voor eeuwig in 's menfchen harte is gegraveerd, om hem te leeren, wanneer hy gehoorzamen moet, wanneer niet. En 't is met deze bloeddorftige bevelen zo gefteld, dat de Godheid zelve, (indien het mogelyk ware, dat zy Zulke gaf,) dezelve van geen rechtvaardig Man zou kunnen doen aanneemen..... Wat? Karel, twee en twintig jaren oud, zal aan Prelaten van zestig jaren, aan brave en oude Bevelhebberen, bevelen, om op zyn' eerften oogwenk honderdduizend hunner Medeburgeren de keel af te fteeken; en wy, alle natuurlyk licht, alle billykheid in onze harten fmorende; wy zouden niets anders moeten doen, dan ons in hun bloed baden?.... Indien Karel van gedachten ver-

veranderde, en ons ging bevelen, om den Godsdienst der genen zelven, welker leven hy nu verbeurd verklaard, te omhelzen; dan zou men, volgens dat zelfde beginsel, het Oude Geloof der Kerke moeten afzweren, en de Zaligheid zyner zielen moeten verachten...... De Menschlykheid, geloof my, heeft haare rechten, welke die van 't Koninklyk Gezag verre voorgaan. Die niet langer spreekt als Mensch, kan niet langer gebieden als Koning.... Wy moeten derhalve, Myn Heer, onzen jongen Monarch dienen, door hem niet te gehoorzamen; en 't zou my niet verwonderen, dat hy morgen met den dood strafte, al wie lafhartig genoeg geweest was, om zig te verhaasten met heden zulke bevelen uit te voeren.

DE STEDEHOUDER.

„ Vergun my, dat ik in dit onderzoek niet trede. Het zou zo onnut als gevaarlyk zyn, zig daar mede op te houden. Voeg u by my, Myn Heer; Ik bidde het u voor 't laatst..... Ik zou genoodzaakt zyn, een bezwaar tegens u naar 't Hof te zenden. Zyt gene oorzaak van uw eigen verderf.... Dit kan veel ongelukkiger gevolgen hebben, dan gy denkt.... Laat deze rampzalige Hugenoten aan hun lot over; de Koning doet, buiten twyffel, niet anders dan hunne woede voorkomen.

JAN HENNUYER.

„ Goede God! het is nog niet genoeg de misdaad te begaan, men tracht die te rechtvaardigen.... Gy hebt my genoeg verstaan, Myn Heer, om uw bericht te zenden.... Zyt verzekerd, dat niets my ooit kan bewegen, om myn antwoord te veranderen.... En indien by u iets van menschlykheid overig is, leer dan op myne wyze denken.

DE STEDEHOUDER.

„ Ik ben, Heer Bisschop, roomsch Katholyk, en ik stelle 'er myne glorie in. Ik gehoorzame mynen Godsdienst. Heeft dezelve ons niet, ten allen tyde, geleerd, den Koningen, hoe zy ook mogen zyn, te gehoorzaamen? Heeft dezelve niet beslist, dat zy het recht des zwaards hebben? Heeft dezelve den onderdaan niet verboden, oordeel te vellen over de rechtmatigheid der oogmerken van den Vorst? en over die der middelen, die hy nodig vind te werk te stellen? Wanneer de oudste Zoon der Kerke zig tegens de Ketters aangord, bevestigd hy zyne glorie, en zyn wil word een geheiligde wet.

JAN HENNUYER.

„ Gy dwaalt, zegge ik u... Dit is een werk van geweld, van trouwloosheid en schelmerye. Zoudt gy dan het Vaderland omkeeren, indien de Vorst het beval? De wet heeft dit geenzins duistere kenmerk, de algemene toestemming, naamlyk, van 't volk; en sedert wanneer hebben de volken zig eenen willekeurigen, volstrekten

en

en geheel onbepaalden Koning verkoren? Sedert wanneer hebben zy hem de macht opgedragen, om hen met hun eigen zwaard te keelen? Dat hy over hen regeert, geschied alleen om hen tegens den vyand te verdedigen, om de rust en orde binnen het Koninkryk te handhaven, om te waken, wanneer zy slapen; en geenzins om, naar zyn grillig welgevallen, met hun leven te handelen.

DE STEDEHOUDER.

„ Maar indien de Koning misdadigen te straffen heeft?

JAN HENNUYER.

„ Indien hy dat ongeluk heeft; dan moet het algemeen geroep de misdaad aantonen, en tegens de misdadigen getuigen. Het is zeer ligt de openbare stem des volks te onderkennen; zy doet zig horen, of liever zy dondert boven de Koninklyke kroon. Daar is gene verschoning voor den Souverain, die 'er het oor voor sluit. Ook moet hy het vonnis niet tekenen voor dat hy het gelezen heeft met de oogen van de bedienaren der Wet, die der Gerechtigheid geheiligd zyn, welker deugden en zorgvuldigheid, sedert lang, het vertrouwen des volks verkregen hebben. Hy moet voor zig zelven vrezen, en vooral bezorgd zyn, voor zyn' eigen verborgen zucht naar groter gezag, welke altyd tot onrechtvaardige ondernemingen dryft. Indien hy deze geduchte plegtigheden, beschutsels zo heilzaam voor hem zelven als anderen, veracht, dan zal hy in allerleie strikken vallen, die men hem spant; zyne macht word eene spoorlooze dwingelandy, en derzelver uitvoerers zyn niet anders dan zyne medepligtigen."

De Stedehouder, wel ziende dat de Bisschop niet over te haalen was, verzoekt eindelyk dat hy deeze zyne weigering tekent, 't welk dezelve ook gewillig en kloekmoedig verrigt.

Mengelzangen, door een klein gezelschap van jonge Dichtminnaaren. Gedrukt voor het Genootschap. Te Dordrecht by A. Blussé en Zoon 1773. *Behalven het Voorwerk* 120 *bladzyden in octavo.*

Losse leevendige Zangstukjes van de Jeugd voor de Jeugd. Indien onze jonge Dichtminnaars voortvaaren, en zig bevlytigen om hunne taal en den styl te beschaaven, is 'er nog al hoop, dat zy 't verder zullen brengen; en smaak krygen om hun Dicht-vermogen met meer ernst op gewigtiger onderwerpen te beproeven. Zie hier tot een staaltje den volgenden

VISSCHERS ZANG.

STEM: *Hoor, hoe aertig het gaet toe.*

I.

Laet de blyde Veldeling,
Laeten vry de Herdersknaepen,
Daer zy lustig vreugde raepen,
Roemen op den schoonen kring
Hunner ruime en groene velden;
Dat de Nimphjes in het woud,
Beurt om beurt den lof vermelden
Van het frisch en tierig hout;
Dat zy allen, vry van drukk',
Juichen om hun zoet geluk!

2.

Ik zing, met myne Engelinn'
Van 't bekoorlyk *Visschers leven;*
Welk genoegen 't ons kan geeven,
Als wy, één van ziel en zinn',
Langs de zandige oevers wandlen,
En, vereenigd hand' aan hand',
Zoetlyk van de liefde handlen,
Aen het altyd dorre strand;
Als ik van 't genot der minn'
Keuvel met myn *Visscherinn'*

3.

Wen ik met myn *Galathé*
Op de dobberende baeren,
Moog' een zoodje visch vergaeren,
Of aen de oevers van de zee
't Natte wand in 't windje droogen,
En ik, zonder minverdriet,
Liefdelonkjes uit hare oogen,
Kuschjes van haer' mond' geniet',
Dan begeer' ik vroeg of laet,
Nooit een vergenoegder staet.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Aanmerkingen over het zevende Kapittel, uit het Boek der Godspraaken van JESAIA, *door* G. DE HAAS, *Doktor der H. Godgeleertheid en Euangeliedienaar in de gemeente van Jesus Kristus, te Amersfoort. Te Utrecht, by* G. T. en A. van Paddenburg. *Behalven de Voorreden* 321 *bladzyden in groot octavo.*

EEne opmerkzame naspooring van de tydsomstandigheden in welken, en 't oogmerk waer mede de Propheet deze Godspraek voorgesteld heeft, leid den Eerwaerden *de Haas* tot ene ontvouwing dezer aenmerkelyke voorspellinge, welke hier en daer van den gewoonen weg afwykt. Onze Schriftkundige Uitlegger deelt zyne gedachten deswegens bescheiden mede, draegt dezelven gleidlyk voor, en stelt alles in zulk een daglicht, dat men rede hebbe, om 's Mans poogingen, ter opheldering van dit gedeelte der Orakelbladen, te pryzen; schoon men zyn Eerwaerden in alle byzonderheden niet mogte toevallen. — Om zyne denkbeelden te klaerder te ontvouwen, geeft hy ons, in den aenvang van dit Geschrift, enige uitgewerkte *Voorbereidende Aanmerkingen*, waer op hy zich dan verder in de Verklaringe zelve beroept: en de Lezer zal wel doen, van dit gedeelte met oplettendheid na te gaen; alzo de daer in voorgestelde bedenkingen ene gezette overweging verdienen, en tot grondslagen der Verklaringe strekken. Ze behelzen voornaemlyk vier hoofdzaken.

1. *Jesaia* sprak deze Godspraek uit in het derde jaer der regeringe van Koning *Achas*, toen de zedeloosheid van *Judà* ten top gestegen was, en men den ondergang van 't Volk had te vreezen.

2. De Propheet oogt hier op den toeleg der Koningen van *Syrien* en *Israël*, *Rezin* en *Pekah*, om het Huis van *David* uit te rooien; mitsgaders op de heerschende zonde van *Juda*, dat ongeloovig geworden was, omtrent de beloften rakende den *Messias*. En 't hoofddoelwit van den Godlyken Afgezant is, alles aen te wenden, om *Juda* te bewegen tot ene onwankelbare geloovige omhelzing dier beloften; in de verzekeringe, dat God het oogmerk der Vyanden zou verydelen, en zyne beloften aan *Davids* Huis gedaen zekerlyk vervullen.

3. Aen deze twee ſtukken hecht de Eerwaerde *de Haas*, ten derde, een tyd- en oordeelkundig verſlag, van de verrichtingen der Koningen van *Asſyrien*, in de gewyde geſchiedenisſen vermeld.

4. En ten laetſte bevlytigt hy zich om te toonen; „ dat de twee kinderen van den Propheet, *Schearjaſchub* en *Maher-Schalal-Chas-Baz*, teekenen geweest zyn, die den Mesſias ten doele hadden, en gediend hebben, om de groote beloften, die God weegens denzelven in het byzonder aan Juda, en allerbyzonderst aan het huis van David gedaan hadde, overtuigelyk en plegtig te bevestigen ”.

Na 't ontvouwen en aendringen dezer byzonderheden gaet zyn Eerwaerde over, ter verklaringe der Godſprake; welker inhoud, volgens zyne gedachten, hoofdzaeklyk hier op uitkomt.

De drie eerſte verzen berichten ons de aenleidelyke oorzaek der zendinge van *Jeſaia*, met zynen Zoon *Schear Jaſchub*, en hunne komst tot *Achas*. Hier aen volgt vs. 4—9 de eerſte aenſpraek van den Propheet, welke ſtrekt, om de ongeloovige vrees tegen te gaen. De raedſlag der vyanden, om *Davids* huis uit te rooien zal niet beſtaen; God zal de beloften rakende den *Mesſias*, hoe hooploos men 't ook moge aenzien, ten zynen tyde vervullen. *Syrie* zal zyn zetel niet vestigen in *Jeruſalem*, en *Israël* zal na 65 jaren geen Volk meer zyn (*). Dit voorſtel word beſlooten, met ene ernſtige waerſchuwing tegen het Ongeloof. —— Het ſchynt, dat de Propheet hier enigen tyd gezwegen heeft, om antwoord van *Achas* te verwachten; doch zulks niet verkrygende, vaert hy, volgens vs. 10—12, voort. In dit gedeelte vinden wy een aenbod van den Propheet, om den Koning een teken te doen erlangen, ter verzekeringe van de gedane voorſpelling; en des Konings weigering van een teken te begeeren, onder het geveinsde voorwendſel, dat dit zou zyn den Heer te verzoeken; het welk insloot ene beſchuldiging ten laste van *Jeſaia*, dat dezelve hem tot dit misdryf zogt te bewegen. —— De Propheet, gevoelig over dien hoon, toont vs. 13, de onbetaemlykheid van dit gedrag; en bevestigt vervolgens de zekerheid van 't voorſpelde, met het belooven van een teken; en de uitdruklyke toezeg-

(*) Dit is vervuld in het XXIIIſte jaer der regeringe van *Manasſe*, toen het overblyfſel van *Israël*, na dat dit Volk reeds grootlyks in den *Asſyriſchen* Staet ingelyfd was, met *Juda* vermengd wierd; zo dat het van toen af geen Volk meer ware.

zegging van de vervulling der Godlyke belofte, rakende den Messias. Dit is de inhoud van vers 14 en 15; waer op wy een weinig bepaelder moeten stilstaen.

De Propheet hecht het 14de vers aen 't voorgaende met het woordje *daerom*; oogende op de grootheid der Godlyke barmhartigheid; die, om zo te spreken, hooger klimt, naer gerade dat de Zonde toeneemt. Nademael gy u, wil hy zeggen, zo schandlyk vergrypt, *daerom* zal de onnadenklyk zondaersliefhebbende Oppermajesteit u een teken geven, om u weder te recht te brengen. Het voorstel zelve vs. 14 luid naer den oorspronglyken tekst aldus. *Daarom zal de Heere zelve uliedén een teeken geeven. Zie de maagd zwanger wordende, en eenen zoone baarende; en gy zult zyne naame Immanuel heeten.* Men heeft, zegt de Eerwaerde *de Haas* hier dus drie volzinnen: de eerste behelst ene bekendmaking, de volgende ene opwekking, en de laetste ene nadere voorzegging.

Hy maekt hun bekend, dat *de Heer hun een teken zou geeven*; een teken dat strekken zou, om het huis van *David* te hulp te komen, in deszelfs ongeloovigheid, omtrent de beloften van den toekomenden Messias. Dit is vervuld in de geboorte van des Propheets Zoon, *Maher-Schalal-Chas-Baz*, en 't voorgevallene by die gelegenheid (*), gemeld in de vier eerste versen van 't volgende VIIIste Hoofdstuk, die eigenlyk nog tot dit Hoofdstuk behooren.

Op deze bekendmaking volgt ene opwekkende vermaning. *Zie de maagd zwanger wordende en eenen zoone baarende.* De Propheet, vooronderstellende de geboorte van den Messias uit eene maegd als bekend aen 't huis van David, wekt hen hier mede op, tot een geloovig aendenken aen denzelven.

En hier by komt ten laetste ene nadere voorspelling; *en gy zult zyne naame Immanuel heeten*; waer mede de Propheet dan te vooren verkondigt, dat het Huis van David den Messias op deszelfs geboorte geloovig zal erkennen, en hem met den naem van *Immanuel* benoemen; gelyk zo ook *Joseph*, Davids Zoon, (Matth. I.) in vervulling dezer belofte, den Messias op deszelfs geboorte uit ene Maegd daer voor erkend heeft.

Nevens deze voorspelling gaet in 't 15de vers nog ene voorzegging, van de vrugtbare welgesteldheid des Lands, in de da-

(*) Het geen de Propheet by die gelegenheid H. VIII. 4. voorspelde is vervuld, in het vierde jaer der regeringe van *Achas*, in de overwinning, welke de Koning van *Assyrie* op de vyanden van *Juda* behaelde.

dagen van den Mesſias : hangende deze en de voorgaende toezegging, naer 't oogmerk van den Propheet, op de volgende wyze, te ſamen.

„ Gy vreest, ô huis Davids, dat gy uitgeroeid zult worden; dog u zy bekend, dat gy niet alleen niet zult kunnen verdelgd worden, voor dat de Mesſias uit u zal voortgekoomen zyn, maar dat ge ook daar en boven deezen overdierbaaren perſoon, wanneer hy uit uw nageſlagt zal gebooren zyn, met de uitneemendſte blydſchap ten uwen hoogſten gelukke in tyd en eeuwigheid Immanuel noemen zult. Gy vreest, dat het land van Juda, waar over gy het Opperbewind van den Heere ontvangen hebt, niet verre af is van deszelfs volkomen ondergang. Dog daar in moet de Mesſias gebooren worden. In dat land moet hy den troon van zynen vader David beklimmen! Dit zeggen de beloftenisſen Gods, die niet falen kunnen. Hoe het daarom met deezen lande gaan moge, het zal by de komſte van den Mesſias verre af zyn van onbewoond, en in een ſtaat van woestheid te liggen. Het zal in den tyd van Immanuels geboorte zyn vrugt geeven niet alleen tot genoegzaamheid, maar ook tot overvloed, ja tot zulk eenen overvloed, dat het denzelven van zyne voornaamſte inkomſten mildelyk dienen zal. Boter en honig zal hy eeten, tot dat hy weete te verkiezen het goede, en te verwerpen het kwaade ".

Die de gegrondheid of ongegrondheid dezer verklaringe verkiest na te gaen, kan in het Geſchrift zelve des Autheurs redenen ter ſtavinge in 't breede vinden; ons beſtek laet niet toe dezelven te berde te brengen; des wy ſlechts zullen voortgaen, om den inhoud van 't volgende gedeelte dezes Hoofdſtuks, naer de verklaring van zyn Eerwaerden, te melden.

De Propheet begint, na dit merkwaerdige voorſtel, in 't 16de vers een bepaelder geſprek, en rigt zyne reden, in 't byzonder tot *Achas*, het toenmalige Hoofd van Davids Huis. Hy voorſpelt hem, ter bevestiginge van het voorheen aengedrongen, het verwoesten van *Israël* en *Syrie*, en zegt dat zulks geſchieden zal, eer zyn Zoon *Schear Jaſchub*, dien hy by zich had, en op welken hy wees, den ouderdom van twintig jaren bereikt zou hebben (*). En verder bedreigt hy hem met de Godlyke oordeelen, die Hem, en zyn Volk en zyns Vaders Huis ſtonden over te komen, van wegens het ongeloo-

(*) Dit is vervuld in 't vierde jaer der regeringe van *Jehiskia*, toen *Salmanasſar* zich meester maekte van *Syrie* en *Israël*.

loovig verwerpen der beloften des Allerhoogsten. Gods belofte, rakende den Messias, zou gewis vervuld worden; maer *Judas* ongeloovigheid stond intusschen niet ongestraft te blyven. Die rampen zouden, volgens vs. 17, zeer zwaer zyn; wel byzonder stonden de *Filistynen* en *Assyriers* zich, naer luid van vs. 18 en 19, in 't land van *Juda* te vestigen; en 't zelve, gelyk de Propheet vs. 20. aenduid, te verwoesten; zelfs in zo verre dat een man van aenzien, die ryk in vee was, volgens vs. 21, naauwlyks één koeiken en twee schapen in 't leven zou houden (*). Die ongelukkige staet des Lands zou echter van ene voordeeliger gesteldheid gevolgd worden; het Land zou eerlang, meld de Propheet vs. 22. binnen korten zeer vruchtbaer zyn, en de Inwoonders gelyk te vooren voeden (†); maer eindelyk stond de tyd te komen, gelyk de Propheet vs. 23—25 aenkondigt, dat het Land geheel en al ter verwoestinge overgegeven zou worden (§). —— Alle deze rampen stonden Juda te treffen, en nogtans zou Gods beloften rakende den Messias niet feilen, deze zou komen, en in dat Land gebooren worden, in een tyd, wanneer 't zich in ene vruchtbare welgesteldheid zou bevinden.

De Eerwaerde *de Haas* schakelt dus de deelen dezer Godsprake aen elkander; tracht zyne verklaring alleszins met reden te staven, en de vervullingen dier voorspellingen, uit de Geschiedenissen van 't Joodsche Volk, onderscheidenlyk aen te toonen. Hier benevens vlecht hy 'er gestadig enige gemoedlyke en opweklyke bedenkingen in, welken bovenal geschikt zyn, om Nederlands Inwoonders te waerschuwen tegen den invloed van 't Ongeloof, en hen aen te spooren, tot ene gelovige gehoorzaemheid aen de roepende stem des Heren.

(*) Men zag de vervulling hier van in 't veertiende jaer der regeringe van *Jehiskia*, door de verwoesting welke *Sanherib* in 't Land van *Juda* aenrichtte.

(†) In dezen zegen deelde *Juda*, na dat de Heer zyn Volk verlost had, uit de handen van *Sanherib*.

(§) Zulks trof dat Land, na vele voorafgaende rampen, eindelyk ten jammerlykste met de gevanglyke wegvoering des Volks na Babel, en de gevolgen daer van.

Verklaaring van den tweeden Brief van Apostel PAULUS *aan de Gemeente te Corinthus, door* J. L. V. MOSHEIM; *uitgegeeven door* CH. E. V. WINDHEIM, *Hoogleeraar der Wysbegeerte en H. Taalen op de Frederiks-Hoogeschool te Erlangen, enz.. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. A. V. MOERBEEK, *Predikant te Dordrecht. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg *en* A. v. Paddenburg, 1773. *In quarto* 548 *bladzyden.*

HEt geen deze Verklaring van den hoogeachten *Mosheim*, over dit gedeelte der Apostolische Schriften, boven al aenpryst, is des Hoogleeraers naeuwkeurige oplettendheid op het bedoelde oogmerk des Apostels. Dit by uitstek in 't oog houdende, heeft hy gemeenlyk een vry vasten grond ter verklaring van de byzondere voorstellingen, en ter ophelderinge van de daer toe gebruikte spreekwyzen: des de Beoefenaers der Uitlegkunde, en de Liefhebbers van ene gegronde Bybeloefening, ook dit Stuk met nuttigheid zullen konnen doorbladeren, om hunne kundigheden te versterken of te vermeerderen. Dit zal men genoegzaem alomme in deze oordeelkundige Uitlegging bespeuren, en straelt op ene byzondere wyze door, in de ontvouwing van des Apostels redeneertrant in het derde, vierde en vyfde Hoofdstuk van dezen Brief; welker algemeenen inhoud zyn Hoog Eerwaerde, in ene vooraf gaende Inleiding, dus beknoptlyk en regelmatig voorstelt.

„ Dit gedeelte behelst eene verdediging van de Leer des N. Verbonds tegen de Jooden, of eenige Joodsgezinde Leeraeren te *Corinthen*, die 't ampt van *Mozes* en de Priesteren des O. Testamentes boven de bediening der Apostelen verhieven. De Gemeente des Heeren bestondt uit Jooden en Heidenen. Tusschen deze twee Volken was eene natuurlyke haat, en naa hunne bekeering was 't moejelyk, denzelven te eenemaal te verdelgen en uit te roeijen, zo dat zig nog gestadig eenige beweegingen en gestingen des gemoeds getoond hadden. De bekeerde Jooden meenden, dat de *Mozaïsche* Wet behouden, en met het Christendom vereenigd moest worden. Eenigen onder de Apostels, voornaamlyk *Petrus*, bewees omtrent deeze vooroordeelen toegeevendheid, *Paulus* in tegendeel yverde daar tegen, en predikte manmoedig van het einde, dat de *Mozaische* Wet in Christus hadt gekreegen. Deze omstandigheid maakte, dat eenige dwaalen-

lende Leeraaren nu eens 't Apostelschap van *Paulus* bestreeden, dan weer zyn Persoon aantasten. In de Gemeente van Corinthe waren zulke Joodsgezinden, die de bediening der Apostelen zo wel in 't algemeen, als die van Paulus in 't byzonder lasterden. Weshalven zig de Apostel gedrongen zag, om zig tegens hen te verdedigen. De vyanden der Apostelen stelden tegen de bediening des N. Testaments het Ampt van *Mozes*. Zyne bewyzen, waar mede hy deze valsche Leeraaren te keer gaat, zyn gewigtig. De Apostels, zegt hy, draagen eene leer voor, die den menschen kragten en sterkte teffens geeft, om dezelve te beleeven, die de ziel troost en opbeurt. Wat werkt in tegendeel de Wet, die *Mozes* heeft verkondigd? Angst, benaauwdheid, vrees en schrik. Voorts leid de Apostel den voorrang van het Apostolisch ampt daar uit af, dat het grootere kenmerken zyner Majesteit en heerlykheid hadt. Het derde bewys ontleent hy van de duurzaamheid des Euangeliums. De Apostels verkondigen eene huishouding van God, die tot het einde aller dingen duuren zal. Maar *Mozes* had te doen met eene huishouding, die een eind zou neemen. Nog een bewys: de Godsdienst onder het Oude Verbond was enkel schaduwwerk. De kern lag onder veele plegtigheden en voorbeelden verborgen. De Apostels verkondigden de waarheid zonder deksel, zonder schaduw, zonder voorbeelden. Van het bewys nopens de uitmuntendheid van het Apostelschap boven de *Mozaïsche* bediening, gaat *Paulus* over tot de wederlegging van die tegenwerpingen, waar meê de Jooden of de Joodschgezinden ongetwyfeld zig beyverden, den voorrang van *Mozes* te bewyzen. Zy stelden den Apostelen het slegt gevolg des Euangeliums voor. Zy wierpen tegen: Gy Apostels voert nogtans door uwe prediking in verre na dat geen niet uit, wat *Mozes* heeft gedaan. Gy predikt gestadig; maar de meesten worden niet bekeerd. De Apostel staat dit toe, maar ontkent het gevolg. Wy, zegt hy, zyn 'er de oorzaak niet van; het Euangelium ook niet. Het is der menschen schuld alleen, die 't Euangelium hooren. De rampen en wederwaardigheden, die den Apostels dikwils troffen, gaven den vyanden eene andere tegenwerping in den mond. Is het wel denkelyk zeiden zy, dat God zyne Booden en Afgezandten aan de woede eenes volks zoude overlaaten. Kan Hy wel toelaaten, dat de vyanden des geloofs hen zo kwellen en plaagen zouden? De Apostel antwoordt zeer grondig, en toont dezen menschen, dat hunne tegenwerping daar uit voortkomt, om dat ze zig de zaak niet uit alle gezigtspunten

voorſtelden. Zyn antwoord is zaaklyk dit: al moeten wy Apostels veel lyden, wy worden egter in alle wederwaardigheden door God kragtig onderſteund, en uit alle gevaaren verlost. Men moet hier op het Lyden niet alleen zien, maar onze Verlosſing moet hoofdzaaklyk overwoogen worden. Deeze regtvaardigt ons ampt, wanneer de wederwaardigheden het ſchynen verdagt te maaken. Is deze verlosſing geen duidelyk bewys, hoe God over ons waake? Geeft ze niet duidelyk te kennen, dat de Heere met ons is? Hier by laat het de Apostel nog niet berusten. Hy neemt de voorrechten des Euangeliums, die hy tot dus ver ſlegts zaaklyk bygebragt hadt, nogmaals onder handen, en voert ze verder uit. Men kan dit gedeelte van deezen Brief niet leezen, zonder zig over de ſterkte van des Apostels welſpreekendheid te verwonderen." Voorts heeft men het volgende zesde en zevende Hoofdſtuk, naar de gedachten van onzen Uitlegger, aan te merken als een aanhangſel van 't bovengemelde. De Apostel trekt hier, uit het bewys voor de voortreffelykheid van 't Apostolisch ampt, vermaningen tot godzaligheid en heiliging; die hy onderſteunt met zeer krachtige verzekeringen van zyne liefde jegens de Corinthers; wederleggende tevens nogmaals zyne vyanden, die ze verdacht wilden maken.

Drietal van voortreffelyke Leerredenen. Uit het Engelsch vertaald. Te Dordrecht by P. van Braam 1773. *Behalven de Voorreden* 112 *bladz. in groot octavo.*

IEder dezer Leerreden behandelt een onderwerp, dat door deszelfs byzonderheid veler aendacht trekt; en de Engelſche Godgeleerden hebben hunne gedachten daer over in diervoege voorgedragen, dat deze hunne Leerredenen wel der nadere opmerkinge waerdig geacht mogen worden.

De eerſte Leerreden van den Eerwaerden *William Robertſon* is geſchikt, om onze aendacht te vestigen, op de geſteltenis der Waereld, ten tyde der verſchyninge van Christus; en ſtrekt om te betoogen „dat God de verborgenheid van het Euangelie geopenbaard hebbe in eenen tyd, wanneer de waereld zulk eene openbaaring allermeest noodig hadde, en welke best geſchikt was, om dezelve te omhelzen." Dit getoond hebbende, zo ten aanzien van den Godsdienſtigen als den Burgerlyken ſtaet van 't Menschdom in die

da-

dagen, leidt 'er onze Redenaer uit af, dat wy een goeden grond hebben, om te wachten op de toekomende algemene uitbreiding der Euangelieleere, wanneer de gesteltenis der Waereld daer toe de geschiktste zal zyn.

Het onderwerp der daer aen volgende Leerreden is, des Zaligmakers verzoeking in de Woestyn. Volgens den Eerwaerden *John Mason* zyn 'er gewichtige reden, om het Euangelische verhael deswegens niet op te vatten als ene beschryving „ van daadlyk gebeurde zaaken, maer als die van een gezicht, van sterke en leevendige verbeeldingen van dezelven, aan den geest van den Zaligmaaker voorgesteld." De Eerwaerde *Mason* ontvouwt dit gevoelen en de reden daer voor met geen geringe waerschynlykheid; doch men kan niet zeggen, dat hy dit onderwerp enig nieuw licht byzet. Men vind 'er voorts ettelyke praktikale aenmerkingen bygevoegd, die zeer wel uitgewerkt zyn; waer in de Autheur 't 'er op toelegt, om ons te wapenen, tegen de verzoekingen tot de Zonde; en te toonen hoe wy daer tegen op onze hoede hebben te zyn; of ons, in de verzoekingen bevindende, denzelven tegenstand behooren te bieden.

Op deze twee volgt nog ene derde Leerreden van den Eerwaerden *Samuel Clark* over de ondoorgrondlykheid van Gods Voorzienigheid; die, schoon in zich zelve wys en goed, echter ten aenzien van ons in velerleie opzichte duister en ondoorgrondelyk is. Zyn Eerwaerde bedoelt in deze Leerreden wel byzonder te toonen „ in wat opzichten, en om welke reden, de beschikkingen der Godlyke Voorzienigheid voor ons ondoorgrondlyk zyn". In 't algemeen aengemerkt hebbende, dat zulks een natuurlyk gevolg is van de oneindigheid der Godlyke volmaaktheden, de bekrompenheid onzer kundigheden, en de bepaeldheid van ons vermogen; benaerstigt hy zich, om dit onderwerp nog wat meer byzonder en van naby te beschouwen. Hy stelt zich voor te bewyzen, „ dat in het beloop der Godlyke Voorzienigheid, de gewigtigste gebeurdnissen meenigmaal uitgewerkt worden door middelen, welken ons gansch *gering* en *onaanmerklyk* voorkoomen, en derhalve ten eenemaal onevenredig aan derzelver uitwerkselen; — of door zulken, die geheel *vervreemd* zyn van het voorgestelde einde, en aan 't zelve in 't minste niet verbonden; of, eindelyk, door zodaanige middelen, welken in derzelver aart en neiging tegen het zelve vlak uit *strydig* zyn. Als wy dit, zegt hy, wel in overweeging neemen, zal 't blyken, dat de handelwyzen der Godlyke regeering noodwendig, in veelerlei op-

zichten, ons donker en verward moeten voorkomen." Na ene welberedeneerde en met voorbeelden (*) opgehelderde beschouwing dezer byzonderheden, leid zyn Eerwaerde, uit een overtuigd bezef hier van, ten ernstigste de volgende plichten af. (1.) Wy hebben altoos met eerbied te denken en te spreken van Gods wegen. (2.) Wy behooren ons te wachten van niet te voorbarig te wezen, om over eens anders character te oordeelen, naer zyne uitwendige omstandigheden van voor- of tegenspoed. (3.) Het is betaemlyk dat we God looven, voor de gunstige verzekering, die hy ons geschonken heeft, dat alle dingen zullen medewerken ten goede, den genen die hem beminnen en dienen; het welk ons een gegronden troost verleent, in 't midden van alle bekommerlyke vooruitzichten. (4.) Het voegt ons ook gevolglyk, met alle blymoedigheid ons te onderwerpen aen 't bestier der Voorzienigheid, en in alle derzelver beltellingen, als ten hoogste wys en goed, volkomen te berusten. (5.) En eindelyk mogen we elkander aenspooren, om met vreugde voor uit te zien naer den dag, wanneer alle de zwarigheden, welken thans de wysheid en goedheid der Godlyke regering verdonkeren, zullen wechgenomen zyn. In dien tyd naemlyk, wanneer het bestek der Voorzienigheid omtrent deze waereld eenmael deszelfs volkomenheid bereikt zal hebben; wanneer wy de reden zien zullen, van die bestellingen der Godlyke Voorzienigheid, welken thans nog onuitlegbaer en verborgen voor ons zyn; wanneer het blyken zal, dat Gods throon, schoon wolken en duisternis denzelven nu omringen, echter op gerechtigheid en gerichte gebouwd is; en dat weldadigheid en waerheid eeuwig voor zyn aengezicht gaen.

(*) Men vind dit alles enigermate te samen in de geschiedenis van *Joseph*, en 't gevolg hier van voor zyn Geslacht. Een Jongeling, door de nydigheid en wreedheid zyner Broederen, verkocht tot een Slaaf, en voorts als een strafschuldige in Egypte gevangen, is het middel, waer van God zich bedient, om een geheel Koningryk van de verwoestende uitwerkselen des hongersnoods te bevryden, en voorts den weg te banen ter uitvoeringe van die oogmerken, welken hy met het Huisgezin van Vader Jacob voor had. Hoe *gering* is dit middel niet in 's Menschen oog, hoe *vervreemd* van 't bedoelde einde, ja hoe *strydig* met het zelve komt het niet voor? Hoe donker is hier van vooren de weg van Gods Voorzienigheid, en hoe klaar blykt het van agteren, dat God dit alles ten goede bestierd heeft?

Vrolyke Gedagten over het geluk van een Godsdienstig Leeven; waar by gevoegd zyn, Aanmerkingen over de ongenoegzaamheid eener Doodbeds Bekeering. Door den Eerwaarden Heer E. HARWOOD, *Predikant te Bristol. Uit het Engelsch vertaald. Te Haarlem by* J. Bosch 1773. *Behalven het Voorberigt* 172 *bladz. in groot octavo.*

HEt aengename en bevalligê van den Godsdienst, in deszelfs juiste daglicht te zetten, is de taek, welke de Eerwaerde *Harwood* in dit Geschrift op zich genomen heeft; en hy heeft dezelve, volgens zyne Godsdienstige denkwyze in een uitlokkenden styl zo wel volvoerd; dat het voorgestelde natuurlyk diene, om enen ieder te bewegen, tot het omhelzen en betrachten van den Godsdienst, welke zich van alle zyden ten beminlykste vertoont.

Zyn Eerwaerde vangt aen, met ons onder het oog te brengen, hoe onbetamelyk en schadelyk het is, den Godsdienst onder ene treurige gedaente te doen voorkomen. Verder toont hy ons, hoe dezelve der Menschlyke Ziele natuurlyk eigen is; en ontvouwt wyders een aental van trekken, die ons deszelfs beminlykheid ten bevalligste voordragen; zo ten opzichte van 't aengename in de betrachting der plichten welken de Godsdienst van ons vordert, als ten aenzien van 't inwendige vermaek der Ziele, dat ons dezelve verleent, en de heilryke vruchtgevolgen in tyd en eeuwigheid.

By dit opweklyk Geschrift heeft men nog gevoegd des Autheurs zeer wel uitgevoerde aenmerkingen, over de ongenoegzaemheid ener Doodbeds bekeeringe; ter ernstige waerschuwinge van alle dezulken, die hunne Bekeering van tyd tot tyd uitstellen. Hy tracht hen te doen zien, hoe onbezonnen zy spelen met hun hoogste Geluk; hoe dwaeslyk zy handelen, daer onze levenstyd slechts kort, en deszelfs duurzaemheid ten uiterste onzeker is; daer men zich zelven de Bekeering steeds moeilyker maekt, naer mate dat men dezelve uitstelt; en hoe men meerendeels genoegzame reden heeft, om aen de oprechtheid van zulk ene late Bekeering te wantrouwen. Dit alles versterkt hy met ene onderscheidenlyke ontvouwing der nietigheid van zulk ene Bekeeringe, naer alles wat de Rede en de Openbaring ons aen de hand geeft. En aengezien men zich hier omtrent veelal vleit, met het zogenaemde voorbeeld van den Moordenaer aen 't kruis; zo bepaelt hy zich in de laetste afdeeling dezer Verhandelinge nog, om te toonen, hoe ongegrond men troost zoekt in, en hoe opgeschikt men gebruik maekt van een geval,

val, dat 'er in genen deele aenleiding toe geeft, en gansch niet gepast is op de omstandigheden, waer in zy zich bevinden. De Eerwaerde *Harwood* besluit eindelyk deze zyne trouwhartige waerschuwing tegen de Doodbeds Bekeering, met ene ernstige Aenspraek aen de Jeugd, om zich, van jongs af, aen den Godsdienst te gewennen.

Het Graf, de Opstanding en het laatste Oordeel; nevens eenige Bespiegelingen over verscheiden stichtelyke Onderwerpen. Uit het Hoogduitsch van J. F. DANNEIL *in het Nederduitsch overgezet. Te Amsterdam by* P. Meijer 1772. *Behalven het Voorwerk* 380 *bladz. in groot octavo.*

'ER straelt in deze Bespiegelingen alomme door ene levendige verbeeldingskracht, en gemoedlyke aendoening; waer door ze recht geschikt zyn, voor dezulken, die smaek hebben in 't lezen van sterke hartstochtlyke voorstellingen; hoedanigen in dit Geschrift op ieder bladzyde voorkomen. De Eerwaerde *Danneil* leidt zyne Lezers op het Kerkhof, en doet hen, in verschillende omstandigheden, verscheiden characters, met betrekking tot de Sterflykheid, leerzaem opmerken. Vervolgens vestigt hy hunnen bespiegelenden geest op de Opstanding en voorts op het laetste Oordeel, dat hem insgelyks gelegenheid geeft tot ene opwekkelyke ontvouwing van wyd uit elkander loopende toestanden der Menschen, en 't verschillend lot van ieder hunner in dien grooten dag der dagen. Wyders zyn hier aen nog gehecht des Autheurs Bedenkingen over 's Heillands uitroep aen 't Kruis, *Myn God! myn God! waerom hebt gy my verlaten.* Zyne Bespiegelingen over de Werken der Barmhartigheid in 't verborgen, Zyne Overdenkingen by de wisseling van het Jaer. Zyne Christelyke Overdenkingen by gelegenheid van den Oorlog. Zyne Overdenkingen eenes Boetvaerdigen. Zyne Overdenkingen by het Heilig Avondmael des Heren. En, ten laetste, zyne Bedenkingen over de Goddelyke kracht, die van Jesus uitging, toen hy naemlyk, onder het doen veler tekenen en wonderen, het Joodsche Land doorging, goeddoende aen allen; welk denkbeeld de Eerwaerde *Danneil* hier geestlyk overbrengt, ten troost van alle geloovige boetvaerdigen. —— Men vind hier dus ene groote verscheidenheid van gemoedlyke overwegingen, die alleszins ingericht zyn, ter aenspooringe van een Godsdienstigen wandel; het hoofd-oogmerk, dat de Autheur zich in zyne Schriften heeft voorgesteld.

Een-

Eenvoudig verbaal eener reize na de Stad des grooten Konings, door een gedoopt Kind. Te Amſterdam by A. v. Goor. *In groot octavo* 26 *bladz.*

Verdediging der zuivere Waarheid, tegen den Schryver die zich een gedoopt Kind en Reiziger naar de Stad des grooten Konings noemt. Te Amſterdam by G. Bom. *In groot octavo* 8 *bladzyden.*

De onwankelbaare Voorregten van den H. Doop, ten behoeven aller gedoopte Kinderen der Christelyke Kerke verdeedigd. Gedrukt voor den Autheur, en alom te bekomen. In groot octavo 44 *bladz.*

Wederlegging van den Schryver der onwankelbaare Voorrechten. Te Amſterdam by G. Bom. *In groot octavo* 17 *bladz.*

'ER word in deze Stukjes getwist over het voorrecht der gedoopte Christenen; bewerende de een, dat de Gedoopten, in en door den Heiligen Doop, een volkomen recht ontvangen op de belofte en goederen des Genadeverbonds; terwyl de ander ſtaende houd, dat alleen de Geloovige Uitverkoorenen daer toe gerechtigd zyn. De *Reiziger* beklaegt zich over de denk- en handelwyze van velen, als zulken, die de Gedoopten van hunne Voorrechten willen berooven. En de *Verdeediger der Waarheid* houd ſtaende, dat deszelfs klachten onrechtmatig zyn; alzo de Ongeloovigen, die niet uitverkooren zyn, geen recht hebben op die goederen, en 'er dus niet van beroofd kunnen worden: dan hy word met yver tegengegaen, door den *Verdeediger der onwankelbaare Voorregten*; die het Recht der Gedoopten voorſtaet; waer tegen de *Verdediger der Waarheid* zich ten ernſtigſte aenkant; doch met betuiging, dat hy niet meer over deze Stoffe denkt te ſchryven. —— Het een en ander brengt niets toe ter ophelderinge van 't wezenlyke verſchil. (zo ver 't in geen woordenſtryd en verſcheidenheid van ſpreekwyzen beſtaet,) dat hier omtrent onder onze Kerkleeraers heerscht: ook zou 'er, om zulks te doen, ene gezetter manier van denken en ſchryven vereischt worden, dan in deze Geſchriften plaets heeft.

Kor-

Korte Schets der merkwaardigste omstandigheden, nopens de vlugt uit het Klooster van den Heer M. F. A. FIDLER, *eertyds Roomsch Priester enz. nu Dr. en Hoogl. in de H. Godgel. op de Hooge Schoole te Butzow, en werkelyk Consistoriaal-Raad te Rostok. Te Amsterdam by* A. Eichhorn 1773. *In groot octavo* 8 *bladz.*

Leerreden van bovengem. FIDLER, *ter gelegenheid van deszelfs plegtige Inzegening tot het Predikampt in de Euangelisch Lutbersche Kerk te Ludewiglust, den* 17 *Jan.* 1772. *Te Amsterdam by* A. Eichhorn 1773. *Behalven de Voorreden* 43 *bladz. in groot octavo.*

NAer luid van 't opgenoemde Verhael, en 't geen ons deswegens in de Leerreden zelve voorkomt, is de Eerwaerde *Fidler*, niet dan, na 't doorstaen van vele wederwaerdigheden, en na een naeuwkeurig onderzoek betreffende zyn character, onder de Euangelisch-Lutherschen tot Leeraer ingezegend. Zyne verandering van gevoelens, die hem de Roomsche Kerk heeft doen verlaten, komt ook niet voor als het uitwerksel van ene verbysterde drift, maar veel eer als dat van ene trapswyze overtuiging. Uit kragte hier van vertoont zich in alles geen list, maer welmenendheid; en overeenkomstig daer mede behelst ook de Leerreden ene gemoedlyke voorstelling van de hinderpalen, die velen beletten Jesus na te volgen; en onze verplichting, om 't zy in Voor- 't zy in Tegenspoed, des Heillands leiding te volgen, en zynen Wille alleen eene hartelyke Gehoorzaamheid te betoonen.

Antipapistisch Journaal. In 't Hoogduitsch beschreeven door M. F. A. FIDLER. *Eertyds Roomsch Priester enz. In 't Nederduitsch vertaald. Door* A. F. KLENKE *Hoog- en Nederduitsch Schoolbouder te Amsterdam. Te Amsterdam by* A. Eichhorn 1773. *Behalven de Voorreden* 192 *bladz. in groot octavo.*

Onvervalscht character van den Heer F. A. FIDLER, *open gelegt in een Brief van* R. P. ALOYSIUS MERZ, S. J. *Domprediker te Augsburg. En uit het Hoogduitsch vertaald door een Liefhebber der Waarheid. Te Amsterdam by* F. Sundorff 1773. *In groot octavo* 16 *bladz.*

ZIch in de bresse te stellen tegen de Roomsch Catholyken is veelal het eigenaertig Werk van dezulken, die de-

dezelven verlaten hebben, en tot de Protestanten overgegaen zyn; de verandering in denkwyze maakt hen gemeenlyk aendoenlyker en vuuriger. Dit bespeurt men ook in den Eerwaerden FIDLER, die, onder het opstellen van andere Schriften daer toe betrekkelyk, zig wel byzonder verledigd heeft tot het uitgeven van eenige Vertoogen, onder den naem van een *Antipapistisch Journaal*; met oogmerk om langs dien weg het Gemeen mede te deelen, eenige Brieven met derzelver Antwoorden, rakende de Leer der Roomsche Kerke; en verder een berigt van zodanige uitkomende Schriften, die de Leer dezer Kerke aengaen. Men heeft een twaelftal dezer Vertoogen in 't Nederduitsch overgezet; waer uit onze Vaderlanders 's Mans schryfwyze ten dezen opzichte kunnen leeren kennen; doch wy durven 'er onze Leezers niet veel nuts uit belooven. — De Eerwaerde *Fidler* komt 'er alleszins in voor als een welmenend Yveraer in 't bestryden der Roomsche Kerke; maer tevens als zodanig een, die zeer in 't wild schermt.

Wat voorts het hier tevens bovengemelde Geschrift van den Dompredikêr *Merz* betreft, het zelve slaet op dit Journaal, waer in de Predikatien van dien Pater meermaels niet zeer gunstig voorgesteld worden: waer tegen deze den Eerwaerden *Fidler* in een haetlyk daglicht poogt te stellen; wel inzonderheid als een Huichelaer, die zich met valsche streken behelpt, om des gewins wil. —— Pater *Merz* vertoont zich in dezen Brief meer als iemand die gemelyk is, dan als iemand die gegronde bewyzen tegen zyne Party weet by te brengen.

Schriften van die natuur laten zich best lezen in een Land, daer die twistende Partyen verkeeren; en daer die verschillen steeds levendig gehouden worden: des wy, vooral zo ze geen meer wezenlyke byzonderheden dan dezen behelzen, niemand zouden raden, zyn werk te maken van 't overzetten en uitgeeven van dat slag van papieren.

Bedenkingen over verscheiden onderwerpen der Zedekunde en Godvrugt, getrokken uit de Werken van wylen MASSILLON, *Bisschop van Clermont enz. Vertaald door* JAN SINKEL. *Te Amsterdam by* F. Sundorff 1773. *In groot octavo* 224 *bladz.*

EENe verzameling van Godvruchtige Zedekundige Lessen, die men uit de Schriften van den Eerwaerden *Massillon*, onder zekere Hoofden, by een gebragt heeft. Des Bisschops-

Re-

Redenvoeringen doorbladerende, ontmoet men in dezelven een aental van nadruklyke voorstellen, die men op zich zelven staende als levendige bedenkingen over verscheiden plichten kan aenmerken. Hier uit heeft men in dezen ene keuze gedaen, en 'er etlyken van by een verzameld, die men, als zynde meerendeels van geen groote uitgestrektheid, in een ledig uur, met stichting kan lezen.

Waarschouwing der Geestelykheid van Frankryk, (te Parys vergaderd met toelaating des Konings,) aan de Geloovigen des Koninkryks, tegen de gevaaren des Ongeloofs. Uit het Fransch vertaald, door E. Z. *Te Amsterdam by* M. de Bruyn. *Behalven de Voorreden,* 108 *bladz. in groot octavo.*

Dit Geschrift behelst ene by uitstek krachtige ontvouwing van 't haetlyke des Ongeloofs, en 't beminlyke van den Godsdienst; dat met de levendigste trekken, in ene recht manlyke tael, voorgesteld, door een bondigen redeneertrant, en de ernstigste vermaningen aengedrongen word. Zie hier het hoofdoogmerk, dat de Geestlykheid, in 't vervaerdigen van dit Geschrift, bedoelde; en waer aen de uitvoering op ene treffende wyze beantwoord.

„ Wy zullen ons werk maaken om u te doen zien, dat de voordeelen door het Ongeloove beloofd, en de kennis waar mede het zig vercierd, niet anders dan waan en leugen zyn; dat het, in plaats van den mensch te verheffen, hem onteerd en vernedert; dat, in plaats van hem nuttig te zyn, het zyn geluk vernietigt; dat het de banden der Maatschappy verbreekt, de gronden der Zedekunde met voeten treedt, de zuilen der ondergeschiktheid en der algemeene ruste t'onderste boven werpt. Wy zullen u terzelver tyd bewyzen, dat uwe dierbaarste belangens aan de handhaaving van den Godsdienst verbonden zyn; dat wy zonder denzelven, noch eene voldoende kennis onzer pligten, noch het vermogen om ze te beoeffenen, hebben konnen; dat onze zwakheid, onze onvolmaaktheden, het geene wy in ons zelven gevoelen, het geene wy van buiten ontwaar worden, dat alles de noodzaaklykheid en de voordeelen der Openbaaring aankondigt, eindelyk, dat zy alleen ons den weg der waarheid en des geluks aanwyst en open zet.

„ Indien deeze algemeene aanmerkingen niet voldoende zyn, om alle de twyffelingen, die het Ongeloof behaagen

schept

schept om op te werpen, weg te neemen, zy zullen u ten minsten het nietige van deszelfs beloften doen bespeuren; zy zullen u verlichten nopens de uitgestrektheid van het gevaar, 't welk u bedreigt, en zy zullen u met den moed bezielen, om 'er u tegen te beveiligen".

De Christen Wysgeer bezig in aandagtige overdenkingen, over de Werken van God in het Ryk der Natuur; en zyne Voorzienigheid op alle de dagen van 't Jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Bevattende de Maanden January — Juny. In 's Gravenhage, by J. du Mee 1773. *In groot octavo* 608 *bladzyden.*

MEt de afgifte van dit Werkje voor de maand Juny, maaken de zes Stukjes een bekwaam Boekdeel uit; waarom dit laatste niet oneigen met dien verzamelenden Tytel afgegeeven wordt. In de uitvoering van dit Geschrift, gaat men by aanhoudendheid op dezelfde wyze voort, als men aangevangen heeft; paarende de beschouwing der Natuure steeds met Godsdienstige overdenkingen; waar door het aan 't tweeledige oogmerk, onderrigting en stigting beantwoordt. Zie hier eene dier beschouwingen, met betrekking tot het Onweder, dat ons zomtyds in de Zomerdagen treft; waar omtrent de Autheur het volgende voordraagt.

„ In vroeger tyden, en zelfs nog in het begin deezer Eeuw, geloofde men, dat het onweder uit de ontsteeking der Zwavelachtige, Salpeterachtige en andere Deelen, die zig in de Lucht bevinden, ontstond. Men overreedde zig zelven, dat tusschen de werkingen van het Schietgeweer en den Donder en Blixem de grootste gelykheid plaats vond. Maar alle de uitleggingen, die ter overtuiging van deeze zaak gegeven werden, waren niet toereikende, om de zwaarigheden, die daar by onvermydelyk waren, weg te nemen, en de werking uit de opgegevene oorzaaken begryplyk te maken. Maar zedert men de werkingen van het Electrisch vuur naauwkeurig waargenomen heeft, heeft men goede gronden gevonden, om een geheel andere oorzaak van het ontstaan des onweders aan te nemen. De volkomen gelykheid, die tusschen een onweder en de Electriciteit ontdekt word, heeft ook de Natuurkundigen overtuigt, dat dit beide voor een zelve zaake moet gehouden worden. De Electriciteit is in onze handen even dat, 't welk de Donder in de handen der Natuur is. Deeze voert juist dat geene in het groote uit, wat het eerste in 't kleine navolgt.

„ De ongeleerde kan hier van genoegzaam overtuigt worden, als hy zig enkel de moeite geeft, om de werkingen van den Blixem en die van het Electrische vuur met malkanderen te vergelyken. De werken van den Blixem vertoonen zig door vuur en slagen. Gebouwen worden dikwils in vlammen gezet, als zy getroffen worden. De Lichamen van verslagen Perzoonen zyn dikwils geschroeit, of zwart gebrant; dog zomtyds ontdekt men aan dezelve geen teken van vuur, maar zy zyn door een vinnigen slag gedood; hunne kleederen zyn gescheurt, en zy worden ter Aarde geworpen; het getroffen Deel aan hun Lichaam is dikwils met veele gaten bevonden; sterke Steenen worden verbryzelt; en veelmaal vind men de werking van een geweldigen slag aan den grond, die daar door getroffen is.

„ Dit alles vind men, hoewel in geringer graaden, by de Electriciteit. Wanneer haare werking door Water verhoogd word, dan veroorzaakt een Electrische straal een zeer gevoeligen slag; tamelyk vaste Lichamen worden doorboort en kleine Dieren en Vogels gedoodt, en alle Electrische vonken zyn met een slag gepaart. Ook het stroomende en zisfende Vuur, 't welk by de Electriciteit uit de punten van geëlectrizeerde Lichamen uitvliegt, vertoont zig by de onweders. Zelfs ten aanzien van de snelheid, stemt de Blixem met de Electriciteit overeen. Als men, ten tyde van een onweder, een Deegen of een Keeten aan Zydene Snoeren in de open Lucht ophangt, worden deeze Lichamen Electrisch. Raakt men dezelve met een Vinger aan, dan ontstaan 'er kraakende vonken, wier sterkte zig naar de sterkte, en 't ver af zyn, van het onweder richten. Kortöm, alles wat men door het Electrizeeren verkrygen kan, volgt ook by een ongeëlectrizeert Lichaam, ten tyde van 't onweder, wanneer het niet op een stoffe rust die voortplant.

„ By zulke proeven kan niet de allerminste twyffel overig blyven, dat de Lucht by het onweder geëlectrizeerd is, en dat Donder en Blixem voor niets anders, als voor de werkingen van een sterk geëlectrizeert vuur gehouden moeten worden.

„ Op deeze wyze verdwynt het wonderbaare en 't schrikbaarende by dit natuurverschynzel, naar maate men zig met de wetten der natuur bekent maake. Ieder mensch moest daarom ten minste eene algemeene kennis der eerste gronden van de Leere der Natuur bezitten. Het Bygeloof en de benaauwtheid, die zig zo dikwils in onze Natuurbeschouwingen mengen, zouden ras verdreven worden, indien ieder Mensch 'er

zyn

zyn werk van maakte, om of de werkingen der Natuure te overdenken, of zig door verstandigen daar van te laaten onderwyzen. Wy zullen, myne Lezers, ook deze kundigheden, die wy wegens de wyze hoe het Onweder ontstaat, bezitten, daar toe gebruiken, dat wy de benaauwde vreeze, die ons in tyden van Onweder zo dikwils overmant, uit onze Ziele verbannen, en met onverschrokken Oogen tot dien God na boven zien, die zulke groote Wonderen op Aarde doet. Dan of schoon wy al bekwaam zyn, de oorzaaken der Onweders uit rechte en onwederlegbaare gronden der Natuur af te leiden, daarom houd deeze Natuurgesteldheid niet op, van wonderbaar te zyn. In tegendeel 'er bevinden zig nog by deeze zaak zulke omstandigheden, die zelfs voor den grootsten Geest onverklaarbaar blyven. Voor ons zy het genoeg, dat ons bekent is, dat de inrichting der Lucht en die van den geheelen Dampkring, dit verschynzel nootzaaklyk maakt, dat de Onweders in de handen Gods middelen ter vruchtbaarheid van de Aarde uitleveren, en dat ook daar voor onzen Schepper van ons dankzegging en aanbidding toekomt".

Donum Chemicum, *of Verbandeling over de nuttigbeid der Scheidkunde, enz. Door* PHIL. JOH. LOOFF, *Med. Dr. Te Groningen by* L. Huisingh 1773. 71 *bladzyden in groot Octavo.*

'T Ogmerk van deeze Verhandeling is, om de nuttigheid der Scheikunde, door 't mededeelen van eenige *zekere, onfeilbaare* en *nooit voor deezen*, volgens de gedachten van den Heer LOOFF, *gemeen gemaakte* Geneesmiddelen, aan te toonen. De Auteur getuigt dezelve, met geene geringe moeite, verkregen, en lange jaaren byna *alleen* bezeeten te hebben, en schoon hy reden mogte hebben, van ze als nog niet bekend te maaken, heeft hy egter, volgens eene edelmoedige denkwyze, beter geoordeelt, 't algemeen nut boven 't byzonder belang te trekken. In de Voorrede voor deeze Verhandeling meldt de Auteur een Waarneeming, aangaande de Dulle Kervel of *Cicuta*, welke aanmerking verdient. Een Jodinne was reeds sedert twaalf jaaren met een Melaatsheid, *Lepra* by de Ouden geheten, geplaagd. „ Het geheele lichaam van deze Vrouw was bezet met harde Korsten, gelykende na Schubben, in zo verre, dat zy zig naauwlyks buigen of bewegen konde, en dan nog altyd met een allerysselykste pyn. Als deeze Korsten op sommige plaatzen afvielen, had het de ge-

daante van een vuile Sweer, en wasemde een lelyke lugt uit: dog het duurde niet lang, of deeze plaats wierd wederom op nieuws vervuld en bezet, met een gelyke of nog grotere Korst als de vorige. Zommige dezer Korsten zelfs groeiden uit, by wyze als stompe hoornen, en maakten een naar aanzien". Deeze afschuwelyke Ziekte werdt binnen korten tyd door 't gebruik van de *Cicuta* geneezen. De Auteur meent, dat dit de eerstemaal geweest is, dat deeze Plant, wegens zyne deugd voor 't inwendig gebruik, beroemd geworden is. 't Is reeds kort na 't Jaar 1752 geweest, dat de Auteur deeze Waarneeming aangaande de krachten van de *Cicuta* gemaakt heeft, welke vervolgens door hem, aan het Koninklyke Genootschap der Geleerden te Gottingen, is medegedeeld. Dit Genootschap heeft dezelve daar na, in hunne Courant, aan de Geleerde Wereld bekend gemaakt. —— In 't begin van deeze Verhandeling, toont de Auteur, uit eenige niet onbekende voorbeelden, aan, de wonderlyke uitwerkzels der Scheikunde, en de groote menigte van nieuwe Verschynzels, welke dezelve dagelyks door 't byéén voegen en scheiden van byzondere lighaamen uitlevert: hy zegt verder, dat men niet moet wanhopen, „of de Scheikunde zal eindelyk, door zo een menigvuldige zamenstelling der zo zeer verschillende lichaamen, zodanige krachten en vermogens ontdekken en te voorschyn brengen, dat ten laatsten meest alle Ziekten herstelbaar en geneeslyk worden, uitgenomen die geene, welke eene verbreking der levensdeelen, of geheele verstopping derzelve tot haar oorzaak hebben". Wy verlangen zeer naar deeze gelukkige tyden; dog wy hebben als nog weinig hoope van dezelve te zullen beleeven. — Van de Watervrees melding maakende, getuigt hy, dat deeze verschrikkelyke Ziekte, binnen een uur tyds weggenomen is, door 't gebruik van de eenvoudige Olyf-olie met de doijeren van eijeren, op 't vuur tot een klomp gemengd. „Want weinig tyds na dat de Lyder, door hitte en dorst verteert, dezen brok had neergeslokt, konde hy drinken, en ledigde op eenmaal een grooten pot vol water, met een onbegrypelyken wellust". — Na gezegd te hebben dat veelen van de Oude, als ook nieuwe Geneesheeren, beweeren, en met hunne waarneemingen bewyzen, dat in het doodelyk Rottekruid een veilig geneesmiddel te vinden is tegen de *Kanker*: waar toe hy aanhaalt JOH. AGRICOLA, in zyne Aanmerkingen over POPPIUS, gaat hy over tot eene beschryving van een geneesmiddel uit de *Lapis Hæmatites*, of Bloedsteen en Ammoniac-zout bereid. Hy geeft eerst op, de bereiding van de *Flor. Lap. Hæmat.* en gaat vervolgens over tot de beschryving

van

van zyn Geneesmiddel: de Auteur zegt, dat de bereiding van deeze Bloemen zeer bekend is, welke men gebruikt tot de geneezing van de bloedstorting; dog welke aan de verwagting gemeenlyk flegt beantwoord. „ En dit is het geene wy hier boven herinnerden, dat van de geheime bereiding dezes middels bekent geworden was. Maar kwalyk onderwezen, hebben zy het onnutte bewaart, wegwerpende dat geene het welke zy het *Caput mortuum* of doodenkop noemen, en in zig behelst die verwonderlyke eigenschappen en deugden, welke wy eerlang zullen opnoemen". Dit overblyfzel moet, tot een fyn Poeijer gemaakt zynde, weder met de opgehevene Bloemen gemengd worden, en dezelfde bewerking ten tweede maal ondergaan, 't welk nog voor een derde keer weder herhaald moet worden. „ Scheid nu nauwkeurig, (gelast de Auteur verder), de *Sublimaat* van de onderste *Massa*, en bewaar dezelve in een wel toegestopt glas, onder den Titel van *Fl. Sal. Ammon. Mart. Lap. Hæmat.* De onderste *Massa*, maak in een yzeren Vyzel tot een fyn Poeder, en strooi het zelve dan op een aarde schotel, in welks midden een gat geboord zy, niet veel ruimer dan, dat 'er een middelmatige Schryfpen kan doorgestoken worden. Zet dan deeze schotel in een vogtige kelder, op zulk een wyze ondersteund, dat een porceleine kopje gevoeglyk gezet kan worden, onder het gat van de schotel, om het vogt uit de stof vloeijende te kunnen ontfangen".

Na vervolgens verder nog eenige zaken, aangaande de bereiding van dit vocht aangemerkt te hebben, beschryft hy de uitwerkingen hier van in het menschelyk lighaam.

„ Wanneer een drup of een gedeelte van een drup, (zegt hy), in een versche wonde met veel bloedstorting, ingedaan word, houd terstond de bloedstorting op, het bloed stolt, en word zelfs in drooge bolletjes verandert, welke zich wryven laaten. — In een sterk Neusbloeden in een volwassen Persoon, doen vier tot agt druppen in zeer korten tyd, en dikwyls binnen een minuut, al het bloeden ophouden". Het doet de zelfde uitwerkingen, volgens den Auteur, in de overige Bloedvloeijingen; wanneer het in eene behoorlyke Gifte gegeeven wordt, zelf in alle zoorten van Bloedstortingen van de *Uterus*, het geen de Auteur door eene Waarneeming bevestigt: schoon hy in staat is, meerdere gebeurtenissen daar van te melden. Wy vinden niet dat de bereiding van dit middel zo onbekend is, als de Auteur verklaard heeft 't zelve te zyn. Men vindt hier van by verscheide Scheikunstenaars gewag gemaakt, onder anderen van WEDELIUS en NEUMAN: het zelve wordt ook in de Beschryvingen van de Geneeskundige Berei-

dingen (*) gevonden. Wy laaten voor 't overige verder aan de ondervinding over, om te bepaalen in hoe verre dit aangeprezen middel, in de geneezingen van de Bloedstortingen zal bevonden worden, te voldoen. De Auteur gaat vervolgens over, tot 't mededeelen van de bereiding van een ander zeer voortreffelyk middel, uit het opgeheven bytend Kwikzilver, *Merc. Sublim. Corrosiv.* voortgebragt, het welk hy met deeze woorden beschryft: „ Neemt dan van deeze *bytende Kwik* zo veel gy wild, en wel droog zynde, pulverizeer dezelve wel fyn: (dog geef agt het vliegend stof niet in te ademen, nog op te snuiven), strooi dan dit Poeijer op een yzere Plaat, ter dikte van een halve vinger. De yzere Plaat moet een rand met een geut hebben, op dat het Poeder daar niet afvalle. Zet dan uw Plaat met de *Sublimaat* in de Kelder die koud en vogtig is, en wel op zulk een wyze, dat deszelfs geut voor overhelle, op dat de vogtigheid daar op vergadert". Het vergaderd vocht is helder, enigzins groenagtig van kleur, gevende een geel zetzel als 't lange stil staat. De Auteur getuigt, dat dit insgelyks „ een Geneesmiddel zy aller roem en lof waardig. De geneezing van maar een Ziekte, (zegt hy,) welke door dit voortreffelyk middel volbragt word, zal ik hier aanwyzen, niet twyfelende of een verstandig en voorzigtig Geneesheer zal in meer andere gevallen, tot het zelve zyn toevlugt nemen. Het geneest alle donkerheid en verduistering des gezigts, het zy dat dezelve voortkomt uit een verdonkering der oogvogten in het algemeen, of uit een beginnende Cataract, en dat deszelfs zitplaats alleen in het Crystalline vogt gelegen zy". Hy beschryft hier op 't gebruik van 't geneesmiddel, 't welk, in 't Werkje zelf, dient geleezen te worden, als ook de beschryving van de waarneeming der geneezing van een Cataract, door dit geneesmiddel te wege gebragt. Hy maakt vervolgens nog eenige Aanmerkingen, over een steenbrekend middel, in 't Jaar 1748 in Engeland gemeen gemaakt, onder den naam van *Liquid Shell*.

(*) In 't *Dispensatorium Regium. Borusso-Brandenburgicum pag. 77.* wordt de volgende beschryving van 't *liquor Martialis* gevonden: *Residuum in Cucurbita à Flor. Sal. Armoniaci Mart. Sublimatis in fundo restans, in cella per deliquium solutum, liquorem præbet Martialem, postremo saturatiorem, egregium, variis Medelis aptum.*

Na-

Natuurkundige Verhandelingen, of Verzameling van Stukken, de Natuurkunde, Geneeskunde, Oeconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende. III D. II St. Te Amsterdam by A. v. d. Kroe 1773. *In groot octavo* 180 *bladz.*

AAn 't hoofd deezer Verzamelinge ontmoet ons eene beknopte Verhandeling over de natuur van de *Daauw*; welke verscheiden aanmerkingen deswegen behelst, die aanleiding kunnen geeven tot verdere proefneemingen, ter naspooringe van de verschillende verschynselen deezer wateragtige Verhevelinge. Verder geeft men hier een berigt van het zogenaamde *Buikspreeken*, ter nadere ontdekkinge van het meermaals daar mede gepleegde bedrog, en om te toonen, dat het in 't werk stellen van dit kunstje zo ongeloovelyk niet is, als het wel in den eersten opslag toeschynt. Het komt hier naamlyk slegts aan, op eene mindere of meerdere toesluiting en zamentrekking van de Spieren in den Agtermond, of den Pharynx; die de stem veranderen, smooren, verzwakken, en zo bestieren, dat de toonen, op deeze wyze gevormd, van verre of ook uit de diepte schynen te komen; welk vermogen men zich door eene gezette oefening eigen kan maaken. Daar by komen Proeven en Waarneemingen over den langen leeftyd van *beslooten Padden*; waar uit blykt dat de berigten raakende leevende Padden, na een langen tyd in beslooten muuren gevonden, niet geheel als ongeloovelyk te verwerpen zyn. Wyders leert men hier, hoe men een nuttiger gebruik kan maaken van de *Beukeboomen*, dan gewoonlyk plaats heeft; alzo derzelver zaad zeer geschikt is, om, in eene ruime maate, eene voortreffelyke Oly te verleenen; waar van de behandeling in deezen ontvouwd wordt. Even zo geeft men ons de vereischte onderrigting, tot het ontbinden van de *Caoutchouk* of den veerkragtigen Harst van Cajenne, buiten verlies van deszelfs zonderlinge eigenschappen. Ook deelt men ons op nieuw proeven mede, wegens de bewaaring van *Eieren*, waer toe het gesmolten Wasch van den meesten dienst is; dat egter niet voldoet, om ze tien maanden lang vrugtbaar te houden. Voorts vinden wy in dit Stukje Aanmerkingen, en Proeven over eenige oorzaaken der heerschende *Sterfte onder het Hoornvee*; welken, omtrent dit nog steeds aanhoudende ongemak, boven al de opmerking onzer Natie verdienen.

De Heer *Gallisky*, Med. Dr. te Tilfe, deelt hier mede een aantal van Waarneemingen door hem op verfcheiden Beesten genomen; die hem wel inzonderheid geleerd hebben, dat het gebrek aan water, en 't weinig drinken der Beesten grootlyks aan te merken is, als de hoofdoorzaak deezer Ziekte. Dat dezelve, overeenkomftig hier mede, toeneemt, in heete en drooge Zomers, en buitengemeene ftrenge en langduurende Winters; voor al, wanneer een drooge Zomer en koude Winter, of een ftrenge Winter en dorre Zomer elkander opvolgen. Hy toont daar benevens dat men even dit zelfde in andere plaatfen opgemerkt heeft; en leidt, zo uit zyn eigen waarneemingen, als uit die van anderen af, dat Landeryen aan ftilftaande wateren gelegen, gelyk dit veel al plaats heeft in Holland, meer dan anderen aan dit onheil bloot gefteld zyn. Dit alles in 't breede ontvouwd hebbende pryst hy als het gefchiktfte middel, ter behoudinge van het Vee, boven al aan zorg te draagen, om het zelve fteeds eene genoegzaame hoeveelheid waters te bezorgen, en tevens zo veel zouts te doen gebruiken, dat het met graagte drinke. De ondervinding, zegt hy, heeft de nutheid hier van baarblyklyk getoond; en daar mede eindigt hy, voor tegenwoordig, zyne algemeene aanmerkingen; waar nevens hy vervolgens nog eenige byzondere zal voegen, die ter meerdere ophelderinge van dit Stuk dienen.

Op deeze verhandeling volgt een berigt eener nieuwe Uitvindinge om alle Vogten met *vaste Lugt* te bezwangeren; en een voorftel, ter onderzoekinge, of het niet mogelyk zyn zou, aan *'t Zintuig van den Reuk* een aanmerkelyk uitgebreider vermogen mede te deelen, dan het zelve by de Menfchen natuurlyk heeft. Hier by komt een verflag van eene Verhandeling, in welke de Autheur met meer vernuft dan juistheid beweert, dat de *Ontleedkunde* van geene groote noodzaaklykheid voor de oefening der Geneeskunde is. Van weezenlyker waarde zyn de daar op volgende nieuwe Proeven over de *verrotting der Dierlyke Vogten*; ftrekkende ter nadere ontdekkinge van verfcheiden byzonderheden, raakende het etteragtig Bezinkzel, de Wei van het Bloed en de Ontftekingskorst. Men vindt hier vervolgens nog eene Verhandeling over de oorzaaken der *Uitdoovinge* van de vlam eener Waschkaerfe, en van den *Dood* der Dieren, in een vertrek, met lugt vervuld, geflooten; welke dient, om te toonen, dat men zulks heeft toe te fchryven aan de befmettinge der Lugt. Deeze Verhandeling gaat vergezeld van Aanmerkingen over de *Verandering van Warmte en Koude*, welke

men

men in dezelfde Landen en Jaargetyden, maar in verfchillende Eeuwen, befpeurt, met overweeging der gevolgen van die verandering. Ten laatfte geeft men ons een verflag van de trapswyze ontdekkingen, raakende de *Elektrieke Visfchen*; tot een voorlooper der Proeven, welken de Heer *Walsh* op den Stompvisch der Franfche Kusten te Rochelle neemt, die men hoopt vervolgens te zullen konnen mededeelen. — Uit alle deeze Artikelen is genoegzaam af te neemen, dat deeze Verzameling by aanhoudendheid gefchikt blyft, om den Leezer eene verfcheidenheid van nutte Onderwerpen aan de hand te geeven, die hem tot eene aangenaame bezigheid konnen ftrekken, en tot een verder onderzoek noopen.

De voornaamfte verfchilpunten tusfchen het Nieuw uitgevonden MAGNETISCHE SYSTEMA, *en dat van den wydvermaarden Heer* ISAAK NEWTON, *aangaande den Hemelloop; aan alle Liefhebbers der Sterrekunde ten befchouwinge Op- en Voorgedragen: als betrekking hebbende tot de uitvindingen van het zoogenaamde* Oost en West. *Door* MEINDERT SEMEYNS, *Oud-Scheepen der Stad Enkhuizen. Te Enkhuizen by* R. Callenbach Klenck, *in groot octavo* II *bladz.*

DE Heer *Semeins*, bemerkende dat men genoegzaam geen agt meer flaat, op het geen hy, wegens het berekenen der Lengte, oordeelt uitgevonden te hebben, en dus vreezende dat alle zyne aangewende moeite verydeld ftaat te worden, poogt in deezen de aandagt van des kundigen, daar omtrent, weder op te wekken. Dit beweegt hem, hun, door dit gefchrift, onder 't oog te brengen, dat zyne ontdekking van te veel belang is voor de Hemelloopkunde, ter verbeteringe van de Zeevaart, en ter volmaakinge der Aardrykskunde, dan dat men dezelve zo geheel en al zou verwaarloozen. Ten deezen einde ontvouwt hy hun hier het voornaame verfchil, dat 'er is, tusfchen zyn *Magnetisch Systema*, en het *Newtoniaanfche Waereldgebouw*, zo als het hedendaagsch door onze Sterrekundigen geleerd wordt; op dat men hier uit te klaarder begrype, dat het wel der moeite waardig geagt mag worden, om zyne uitvinding met alle naauwkeurigheid na te gaan. Hy vleit zig fteeds nog met het denkbeeld, dat alle onbevooroordeelden, dit doende, van de egtheid zyner uitvindinge overtuigd zullen zyn, en derzelver wyduitgeftrekte nuttigheid ontwyfelbaar zullen erkennen. Wyders betuigt hy be-

bereidvaardig te zyn, om aan alle kundigen, des begeerende, nadere opheldering te geeven, over het geen hun vreemd mogte voorkomen. En hier mede agt hy alles gedaan te hebben, wat in zyn vermogen is, om het nuttige einde, dat hy zich voorgesteld heeft, te bereiken; weshalve hy dit voorstelt als zyne laatste pooging, „ zynde nu volkomen geresolveerd, daar omtrent geen verdere pogingen te doen, maar alles aan de Godlyke Voorzienigheid over te laaten." —— 't Is eenigermaate jammer, dat de Heer *Semeins*, zich dus ver als afgesloofd hebbende, geen aangenaam vooruitzigt op een gewenschten uitslag van zynen arbeid heeft; 't welk kundige Liefhebbers, daar ze zig met zyn *Systema* niet kunnen vereenigen, hem met medelyden doet aanschouwen.

Reis door Noord-Amerika, gedaan door den Heer PIETER KALM. *Professor in de Huishoudingskonst op de Hoge School te Aobo, en Medelid der Koninglyke Zweedsche Maatschappy der Wetenschappen. Vercierd met Koperen Platen. Tweede Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven *en* Comp. *en* G. v. d. Brink Jansz. 1772. *In groot quarto* 240 *bladz.*

DIt tweede Deel deezer Reize van den Hoogleeraar *Kalm* is niet min merkwaardig dan het eerste; als behelzende een oplettend verslag van 't geen hy met naauwkeurigheid nagespoord heeft, in 't vervolgen zyner waarneemingen, raakende Noord-Amerika, in New Jersey, New York en Kanada: waar nevens men, aan 't einde van dit Deel, gevoegd heeft, des Autheurs Dagtafelen raakende het Weder in Pensylvanie. Het opzetlyk reizen tot het doen van waarneemingen geeft dit Werk, gelyk we voorheen reeds aangeduid hebben, (*) een weezenlyken voorrang boven veele andere Reisbeschryvingen; te meer, daar onze Reiziger hier toe by uitstek geschikt was; het welk men in 't doorbladeren zyner aantekeningen alomme gewaer wordt. —— Om den Lezer nog een en ander staaltje daar van onder 't oog te brengen, zullen wy, gelyk we voorheen gewag maakten van *Philadelphia*, de Hoofdstad van *Pensylvanien*, nu het hoofdzaaklyke van des Autheurs berigt, betreffende *Quebec*, de Hoofdstad van *Kanada*, mededeelen.

Quebec ligt op den westlyken oever der *St. Laurence*, op een

(*) *Zie boven bl.* 64.

een uitſtek lands, gemaakt van die Rivier aan het oosten, en de Rivier *St. Charles* aan het noorden. Zuidwaards wordt de berg waarop de Stad ligt, nog hooger, en agter denzelven beginnen groote weiden; westwaards ſtrekt zig de berg nog een ſtuk wegs uit. Men verdeelt de Stad in eene *hooge* en eene *laage Stad*. De berg, waar op de bovenſtad ligt, is hooger dan de huizen der benedenſtad, ſchoon die van drie of vier verdiepingen zyn. Een deel van den berg in de lugt geſprongen zynde, is 'er, van de laage, naar de hooge Stad, maar één toegang; die, ſchoon hy krom loope, zeer ſteil is; en welken men egter met wagens op en af rydt. In de laage Stad woonen byna alle de Kooplieden; de huizen ſtaan digt by een, de ſtraaten zyn naauw, ongelyk en bykans altoos vogtig. Men vindt 'er eene Kerk en eene Marktplaats. In de hooge Stad, die vyf of zesmaal grooter, dog niet zo ſterk bewoond is, huisvesten de aanzienlykſte lieden, behalven verſcheiden Amptenaars en Ambagtsgezellen. Ook ſtaan hier de voornaamſte gebouwen, waar van ons de Autheur de merkwaardigſten beſchryft.

De Huizen zyn hier doorgaans van ſteen, en de weinige houten huizen mag men, als zy bouwvallig worden, niet vernieuwen. In de bovenſtad zyn ze, behalven de openbaare gebouwen, gemeenlyk maar van ééne verdieping. In plaats van tichelſteenen gebruikt men hier zwarte kalkleien, waar uit de berg beſtaat. Als ze eerst uit den berg gehaald worden, zyn ze zo vast, dat ze niet afſchilferen; maar eenigen tyd in de lugt geweest zynde beginnen zy zig in dunne ſchyven te verdeelen; zyn week en ligt te bearbeiden. De daken der openbare gebouwen zyn met gemeene leyen gedekt, welken hier niet gevonden, maar uit Frankryk herwaards gebragt worden: ze ſchynen vry wel beſtand tegens de lugt en het weder. De andere huizen zyn meest met planken gedekt. De hoeken der huizen en de posten der venſters zyn dikwils van een graauwen fynen kalkſteen, die ſterk ruikt (*). Deeze ſteen is op zommige plaatſen beter dan de zwarte kalkleien, die in de lugt altyd in ſchyven vallen. De meeste huizen zyn van buiten gewit, en de venſters ſlaan meest allen naar binnen open; ook bedient men zig 's winters op zommige plaatſen van dubbele venſters. Men verwarmt de vertrekken met klei-

"(*) Gelyk het *Nitrum Suillum* van LINN. S. N. Vol. 3. pag. 86. of de *Lapis Suillus prismaticus* van WALLER Min. p. 59. 41. De Heer FORSTER noemt dien ſteen *Stinkſtone*. Introd. to Mineral. p. 49."

kleine yzeren kachels. De vloeren zyn 'er zeer morsig, en worden niet meer dan eens in 't jaar gezuiverd.

De straaten in de bovenstad zyn breed genoeg, dog zeer oneffen, en 't is 'er lastig te gaan of te ryden; ook slyten 'er de schoenen zeer, dewyl de zwarte kalklei haare scherpe hoeken dikwils om hoog steekt. De straaten zyn ook niet regelmaatig aangeleid, maar loopen krom en dwars.

De menigte van Tuinen, by de huizen en de kloosters, maakt dat de Stad vry groot schynt, dog geen zeer groot getal van huizen bevat. Van 't zuiden naar 't noorden is zy 600, en van den oever aan de benedenstad tot aan den westelyken muur 350 of 400 *Toises* lang. Dog deeze geheele ruimte is niet bewoond; aan de zuid- en aan de westzyde zyn digt aan de muuren groote open plaatsen, die men betimmeren kan, indien de Stad vervolgens meer inwoonders krygt.

Voor 't overige is de Stad, gelyk de Autheur, met het verhaalen van derzelver lotgevallen, breeder meldt, zo door de Natuur, als door de Kunst, vry wel versterkt. Ook ligt ze zeer geschikt voor eene Zee- en Handelplaats; en vermits ze de eenige in *Kanada* is, zo loopt de geheele handel hier bykans samen. Egter wil men dat de Inwoonders, buiten eenige welgegoeden, meerendeels niet zeer magtig zyn, en dat veelen diep in schulden steeken; 't welk men grootlyks aan de kostelyke en pragtige leevenswyze, waar in de een voor den ander niet onder wil doen, toeschryft.

Om by deeze Plaatsbeschryving nog een berigt van een Plantgewas te voegen, zullen wy 't voornaamste, dat de Autheur van den *Ginseng* (*) gewaagt, hier op laaten volgen.

Deeze Plant is van oudsher in *Chineesch Tartarye* en in *Korea* bekend geweest. Zy wordt, volgens *Du Hamel* (†), voor de kostelykste en nuttigste plant van *Oost-Tartarye* gehouden, en de *Mantchou Tartaren* noemen haar *Orbota*, dat is de *Koningin der Planten* (§). De *Chinezen* stellen den wortel op grooten prys, zo dat het once goede *Ginseng* te *Peking* zeven of agt oncen zilvers gelde. De *Chinezen* en *Tar-*

„ (*) De Kruidkundigen kennen deze plant onder den naam van *Panax quinquefolium*, foliis ternis quinatis. LINN. *Mat. Med.* §. 116. *Spec. Plant.* p. 15. 12. GRONOV. *Fl. Virgin.* p. 247. Zie ook CATESBY'S *Nat. Hist. of Carol.* vol. 3. p. 16. t. 16. LAFITEAU *Gins.* 51. t. 1. CHARLEVOIX *Hist. de la Nouv. France.* Tom. 4. p. 308. Fig. 13. et Tom. 5. p. 24."

„ (†) *Description de l'Empire de Chine.* Tome 4. p. 9."

„ (§) Zie OSBECK'S *Voyage to China.* Vol. I. p. 223.

Tartaren spreeken 'er met veel roems van, als een uitmuntend geneesmiddel in veele zwaare ziekten, en zeer dienstig ter versterkinge van de kragten des lichaams, en ter opwekkinge van verzwakte zinnen. De Liefhebbers der Kruidkunde in *Kanada* hebben eindelyk opgemerkt, dat men dit Gewas ook hier, zo wel in de *Fransche* als in de *Engelsche* Volkplantingen, zelf wassende vindt. Men kan egter niet zeggen dat de *Ginseng* hier zeer gemeen is; men zal zomtyds eenige mylen door bosschen reizen, zonder eene enkelde plant te ontmoeten; en ten noorden van *Montreal* heeft men ze nergens in 't wild gevonden; dog waar zy wast, wast zy in de menigte. Zy zoekt de schaduw en eene diepe tuinaarde, maar geen natte of verheven plaatsen. Zy bloeit in Mai en Juny, en de bessen zyn ryp op het einde van Augustus. Men kan ze met den wortel 'er aan verplanten, en zy gaat dan weder ten eersten aan 't groeien. Eenigen, die de bessen in hunne tuinen gezaaid hebben, zeggen, dat zy een of twee jaaren in den grond blyven, voor dat zy opkomen. De *Iroquoisen* noemen deeze wortels, uit hoofde van derzelver gedaante, *Garangtaging*, dat, volgens zommigen *een kind*, maar, volgens anderen, *eene dye* betekent, naar welk laatste zy best gelyken. De Franschen schryven aan die wortel de kragt toe, van de benaauwdheid der borst weg te neemen, de maag te versterken, en de vrouwen vrugtbaar te maaken. Men dryft 'er een sterken handel mede; zelfs verhaalde men den Autheur, dat men ze met voordeel in *China* verhandelde; beweerende dat de *Chineeschen* den *Kanadaschen Ginseng* voor even zo goed als den *Tartaarschen* hielden (*). En schoon eene zeer sterke verzending den prys wel wat hebbe doen daalen, blyft de handel egter nog voordeelig. Gemeenlyk geldt het pond te *Kanada* honderd Fransche *Sols*, en, in 't jaar 1748, betaalde men 'er te *Quebec* zes Fransche Guldens voor. In 't jaar 1749, was 'er zo veel ordre ter verzendinge, dat men begon te vreezen, dat men ze sterk zou opzoeken; en dus gevaar liep, van dit Plantgewas hier eerlang uit te rooien, indien men eenige jaaren aldus aanhield: 't ging zo ver dat de *Wilden* zig genoodzaakt vonden, om ze diep binnen de grenzen der Engelschen te gaan zoeken. —— Als deeze wortelen door

(*) De Heer *Osbeck* schynt te twyfelen of de Europers enige winst doen met den handel in den *Ginseng* in *China*; en zegt dat de *Chinezen* de *Kanadasche* wortels zo hoog niet schatten als de Tartaarschen, waar door de eersten naauwlyks half zo veel gelden als de laatsten. Zie OSBECK's *Voyage to China*. Vol. I. p. 223."

door de *Wilden* aangebragt zyn, heeft men 'er nog veel moeite mede: men legt ze uit malkanderen op den grond om te droogen, waar toe twee maanden of meerder tyds vereischt wordt, naar dat het weder is. Ondertusschen moeten zy daags eens of tweemaal omgekeerd worden, op dat zy niet beschimmelen of verrotten. Men weet nog niet wel hoe de *Chinezen* den *Ginseng* verder toebereiden; dog men denkt dat zy, als de wortel begonnen is te droogen, een afkooksel van de bladeren maaken, en hem daar in laaten weeken. De wortel in *China* toebereid is doorschynend, en ziet 'er uit als hoorn. Om goed te zyn moet de wortel zwaar en van binnen geslooten zyn.

Zie hier eindelyk nog, tot een staaltje uit het Ryk der Dieren, de beschryving van een Nagtvogel, dien men in *Noord-Amerika* byna den geheelen nagt over hoort schreeuwen; dien de Zweeden *Whipperiwill* en de Engelschen *Whippoorwill* noemen.

„ CATESBY en EDWARDS beiden (*), zegt onze Autheur, hebben hem beschreven en afgebeeld. LINNÆUS houdt hem voor een soort van den *Caprimulgus Europæus* (†), dewyl de gedaante, de kleur en de eigenschappen deze beide Vogels bezwaarlyk doen onderscheiden. Dog het geluid van den Amerikaanschen Vogel doet hem van den Europischen en van alle andere Vogels onderkennen. Men vindt hem hier des winters niet, dog hy komt met de lente weder. Ik hoorde hem voor 't eerst den 22 April, en veele menschen zeiden, dat dit de eerste zomer was, dat zy hem hoorden. Zyn *Engelsche* en *Zweedsche* naam worden van zyn geluid ontleend; maar om juist te spreeken, hy roept niet eigenlyk *Whipperiwill* of *Whippoorwill*, dog veel eer *Whipperiwhipp*, wordende de eerste en laatste lettergreepen duidelyk uitgesproken, en de twee middelsten kort. De Engelschen veranderen dit geluid in *Whip-poor-will*, om het enige betekenis te geven, als wilde het zeggen, *den armen wilden man te kastyden*. Men hoort nog ziet dezen Vogel ooit by dag, dog na het ondergaan der zon begint hy te roepen, en houdt daar mede den nagt over aan. Na enigen tyd op ene plaats geroepen te hebben, vliegt hy naar ene andere en begint daar op nieuws. Hy komt gemeenlyk verscheiden malen op eenen nagt, en laat zig

(*) *Caprimulgus minor Americanus*, CATESBY *Nat. Hist. of Carolina* vol. 3. t. 16. EDWARD's *Nat. Hist. of Birds*, t. 63.

(†) *Geitemelker.*

zig digt by de huizen horen. Ik heb dikwils des avonds laat gezien dat hy op de huizen kwam zitten om te roepen. Hy was niet zeer schuw, want als men stil bleef liet hy zig ten eersten hooren. Hy zoekt de huizen ter oorzake der Insekten, waar van hy leeft, die des avonds digt by de huizen talryk zyn. Als hy stil zat te schreeuwen, en een Insekt voorby zag vliegen, vloog hy het schielyk na, ving het, en zettede zig weder neder. Somtyds hoort men 'er vier, vyf, of meer van, digt by malkanderen, als ware het om stryd, roepen, en een groot geweld in de bosschen maken. In de steden hoort men ze zelden, zynde zy daar of uitgeroeid of verjaagd door het gedurige schieten. Zy houden niet van op de bomen te zitten, maar zyn het meest op den grond, of in laag kreupelhout, of op de onderste palen van de tuinen. Zy vliegen altyd digt by de aarde. Des avonds houden zy met roepen aan tot dat het geheel donker is, zyn dan stil tot dat de dageraad begint te naderen, en schreeuwen dan tot dat de zon opkomt. Schoon ik met voordagt 'er naar luisterde, heb ik ze nooit in 't midden van den nagt gehoord, en velen anderen is het zelve gebeurd. Men zegt dat zy gene nesten maken, maar twee eijeren in het open zand leggen. Myn Bediende schoot eens op énen, en, schoon hy hem miste, viel hy egter van schrik neder, lag enigen tyd als dood, dog kwam naderhand by. Hy tragtte noit te byten als men hem in de hand had, dog zogt zig los te spartelen. Boven en vlak onder de ogen had hy, gelyk andere Nagtvogels, verscheiden zwarte, lange en harde hairen. De *Europers* aten dezen vogel. CATESBY verhaalt, dat, volgens het zeggen der *Wilden*, men dezen vogel noit vernomen heeft, voor het leveren van een zekeren slag, waar in de Engelschen een groot getal *Wilden* deden sneuvelen; en derhalven denken zy, dat deze vogels, die zo rusteloos zyn, en zulk een droevig geluid maken, de zielen zyn hunner gesneuvelde Voorouders.*

---

* *Institutions Politiques. Par Monsieur le Baron* DE BIELFELD. *Tome Troisieme. A Leide, chez* S. & J. Luchtmans 1772. *Sans la Dedicace & 456 pp. in quarto gr. p.*

IN 't jaar 1760 zagen de twee eerste Deelen deezer *Staatkundige Onderwysingen*, van den Baron *de Bielfeld*, reeds het licht, en 't geheele Werk was dies tyds, naar 't ons toeschynt, meerendeels, zo niet geheel, afgeschreeven. Doch de verdere uitga-

gave, door opkomende omſtandigheden, vertraagd zynde, is aggergebleeven tot na 's Mans dood, welke voorviel in den jaare 1770. De Uitgeevers der voorige Deelen genoegzaam verzekerd zynde, dat de Autheur zyn voorgeſtelde Plan voltooid had, hebben daar op het hunne aangewend, om des Autheurs Handſchrift te erlangen; en 't is hun gelukt een bekwaam Man te ontmoeten, die de moeite wel heeft willen neemen, om, het zelve van de nagelaaten Weduwe deelagtig geworden zynde, de nog overige Papieren in orde te brengen, met oplettendheid na te gaan, en te beſchaaven. Hier door heeft dit Werk ten laatſte zyn volle beſlag verkreegen, naar 't drieledig opſtel des Autheurs; als die zig voorgeſteld had, in de eerſte plaats, te ontvouwen het geen betrekking heeft, tot de Inwendige Staatsgeſteldheid der Maatſchappye; dan het oog te vestigen op het geen dezelve in agt heeft te neemen ten aanzien der Buitenlandſche Zaaken; en eindelyk eene beknopte Staatkundige Schets te geeven, raakende den tegenwoordigen toeſtand van Europa; tot welke laatſte dit derde Deel bepaaldlyk geſchikt is.

De Bielfeld regelt zig, in de uitvoering hier van, naar eene Aardrykskundige ſchikking, volgens welke hy een aanvang maakt, met de beſchouwing van 't Portugeeſche Ryk, en, Europa doorloopende, met die van het Ottomanniſche Gebied eindigt: hegtende hier aan ten ſlot nog eenige korte aanmerkingen over de Roofkust van Barbarie; mitsgaders eene algemeene voorſtelling, raakende het geen men, naar den inhoud van dit Werk, over de geheele Staatsgeſteldheid van Europa, in aanmerking heeft te neemen. Hy verleent ons, ten aanzien van alle de Keizerryken, Koningryken, Vorſtendommen en Gemeenebesten van Europa, een verſlag van derzelver ligging, Uitgeſtrektheid, Lugtsgeſteldheid, Natuurlyke voortbrengzelen en charaćter der Natie. Daar benevens geeft hy een berigt van de voornaamſte Hanteeringen, welken by ieder Natie in zwang zyn, als mede van derzelver Koophandel en Zeevaart. Byzonder legt hy 't 'er op toe, om onderſcheidenlyk voor te draagen, wat men te denken heeft van ieders Regeeringswyze; van 's Lands Inkomſten en Bevolking; van derzelver Krygsmagt en Godsdienst; mitsgaders van derzelver Staatkundige Inzigten en Belangen, zo in 't algemeen, als ten opzigte van ieder Natie in 't byzonder. Men ontmoet hier het merkwaardigſte daar omtrent in een kort beſtek by een verzameld; en erlangt, op het doorleezen, een genoegzaam algemeen denkbeeld van den Staat dier Gewesten, en derzelver onderlinge betrekking; voor al

ten aanzien van hunnen toestand, in 't midden deezer Eeuwe, toen hy dit zyn Werk schreef. De gestadige veranderingen, aan welken alle Maatschappyen onderhevig zyn, maaken zekerlyk dat een Werk van dien aart geen langen tyd in alle deelen voldoen kan; en 'er zyn, in 't afloopende gedeelte deezer Eeuwe, inzonderheid, zo aanmerkelyke veranderingen in verscheiden Gewesten ontstaan, dat veele omstandigheden samenwerken, tot het vormen van nieuwer Staatkundige bedoelingen en andere schikkingen. De Uitgeever van dit laatste Deel is zulks nog eenigzins te gemoet gekomen, door ettelyke Aantekeningen, die de gewigtigste veranderingen aanduiden; doch overtuigd van de wisselvalligheid der Maatschappye, meldt hy uitdrukkelyk, dat dezelve afgeschreeven zyn, den 24sten Augustus 1770; zedert welken tyd het Tooneel van Europa al weder op nieuw geen geringe veranderingen ondergaan heeft. Met dit alles nogtans blyft het geheele bestek, dat de Baron *de Bielfeld* hier voorgedragen heeft, zyne nuttigheid behouden; in zo verre de algemeene kundigheden, en veele byzondere betrekkingen, niet tegenstaande alle veranderingen, bestendig der overweeginge waardig blyven, voor alle de zodanigen, die zig op Staatkundige overweegingen toeleggen. En men kan, dit Werk doorbladerende, als men 't oog vestigt op de omwentelingen in verscheiden Gewesten van Europa, 'er nog deeze nuttigheid uit trekken; dat men ziet, hoe verscheiden gevallen, in de uitkomst, beantwoord hebben, aan 't vooruitzigt dat 'er de Baron van maakte. Eene oplettende leezing van 't geen hy zegt, wegens Pruisfen, Poolen, Rusland, het Oostenrykfche Huis, en 't Ottomanische Gebied, kan hier van verscheiden staaltjes uitleveren; dat eenigermaate dient, om verscheiden anderen zyner Staatkundige bedenkingen gewigt by te zetten.

De oordeelkundige *Formey*, wiens by uitstek wel ingerigte Lofspraak, van den Baron *de Bielfeld*, aan 't hoofd van dit Deel geplaatst is, doet onzen Schryver, daar hy van deszelfs Werken spreekt, alleszins regt, zonder tot eene laffe vleijery over te slaan; meldende zo wel het gebreklyke als het voortreffelyke van 's Mans Schriften. Deeze ziet, met dat onpartydig oog, dit Werk aan, als 't geen, waar aan hy de meeste oplettendheid te koste gelegd heeft, dat hem de grootste eer aandoet, en weezenlyk agtenswaardig is. 't Is waar, zegt hy, „ *de Bielfeld* komt 'er niet in voor als Schepper, maar hy komt 'er ook niet in voor als een bloote Verzamelaar. Hy heeft eene goede keuze gedaan, hy heeft alles in eene geregelde orde geschikt, en 't geen zyn ei-

eigen Werk is ontciert in geenen deele 't geen de geagte Schryvers hem verleend mogen hebben." De gegrondheid van dit oordeel is alleszins blykbaar in 't nagaan der uitvoeringe. Onze Autheur heeft met oplettendheid veeler Schriften geleezen, uit dezelven by een verzameld wat tot zyn plan noodig was, zulks met zyn eigen aanmerkingen vermeerderd of opgehelderd, en daar op alles met oordeel zodanig geschikt, dat zyn Werk tot eene zeer nutte handleiding in 't beoefenen der Staatkunde konne strekken. Verheven Staatkundigen mogen 'er niets in vinden, dat hun byzonder dienstig is; de Baron schreef eigenlyk niet voor hun: hy was niet verwaand genoeg om te denken, dat hy bekwaam was om de Meesters der Staatkunde te onderrigten. Zyn doelwit was, gelyk hy in 't slot betuigt, te schryven voor Leerlingen; en ten aanzien derzulken mag men dit Geschrift wel aanmerken, als een nuttig Samenstel van Staatkunde, dat derzelver onderscheiden deelen geleidlyk ontvouwt, door eene voegzaame schikking van 't geen men in een aantal van Schriften deswegens verspreid vind, en hier oordeelkundig in een gevallig daglicht geplaatst wordt. Hier door kan ieder, begeerig zynde om een algemeen geregeld denkbeeld van de Staatkundige gesteldheid van eenig Europisch Ryk te bezitten, zo veel als hem daar toe dienstig is, met weinig moeite uit deeze Bladeren opspooren. Men neeme hier toe, ten voorbeelde, het *Poolsche Ryk*, dat thans aller oogen tot zig trekt.

De ligging en uitgestrektheid van dat Ryk meldende, beschryft hy 't ons als bedeeld met schoone overvrugtbaare Gewesten, die een Volk gelukkig en ryk kunnen maaken, zo arbeidzaame handen zig maar willen bedienen van 't geen de Natuur midlyk verleent. Hy toont wyders aan, hoe 't bykome, dat de Poolen des niet tegenstaande over 't geheel in een armoedigen staat leeven; en op verre na dat genot niet hebben van de natuurlyke voordeelen des Lands, 't welk zy konden verkrygen; zo de Adel min trots, en de Boerenstand min slaafsch ware; indien men 't 'er meer wilde toeleggen, op het bevorderen van Kunsten en Weetenschappen, en 't voortzetten van den Koophandel. Het Poolsche Ryk is, zegt hy, wel bevolkt, maar de Steden en Dorpen maaken een slegt vertoon. Hovaardy gepaard met Armoede maalt het character der Natie. De oude Dapperheid is by dezelve niet meer te vinden; en een Poolsch Soldaat is niet zeer geschikt tot een aanhoudenden geregelden Kryg, maar alleen om te rooven en te vrybuiten. De inkomsten van den Staat zyn niet groot, dog genoegzaam voor 's Lands gewoone lasten;

die van den Koning kunnen ter naauwer nood ſtrekken ter voldoeninge zyner kosten; maar de Geestelyken zyn van oudsher overvloedig begiftigd. Voorts geeft onze Autheur een breedvoerig verſlag van de zeldzaame Regeeringswyze welke hier plaats heeft, van 't houden der Ryksdagen enz. Dit leid hem wyders ter beſchouwinge van de ſlegte Staatkundige geſteldheid der Poolen, als mede tot een verſlag van de Krygsmagt der Natie, die een zeer groot vertoon maakt, dog inderdaad niet geſchikt is, om 'er iets gewigtigs mede uit te voeren. Zie hier, uit alle deeze byzonderheden, die de Baron *de Bielfeld*, vooral ten aanzien van 's Lands Regeering, met veel naauwkeurigheid ontvouwt, 't geen hy ons meldt wegens de betrekking van dit Ryk tot deszelfs Nabuuren.

„ De Poolen, zegt hy, hebben geenerhand Staatkundig Stelzel, ten opzigte van vreemde Mogenheden. Zy laaten de Voorzienigheid hunnen Staat bewaaken, en houden geene Ministers aan eenig Hof van Europa. Hier en daar handhaaven zy nog eenige verbindtenisſen met hunne Nabuuren. Rusland is hun gevaarlykſte Nabuur; deszelfs nabyheid en gedugte magt kon dit Ryk ten uiterſte nadeelig worden; ook komt het deszelfs regten reeds te na, als zigtbaar gebleeken is, in de verkiezing van *Augustus den III*, in 't ſtuk der opvolginge in 't Hertogdom van Courland, en by verſcheiden andere gelegenheden. De Koning van Pruisſen is, aan de andere zyde, een magtig Nabuur, grenzende, door Pruisſen, Pomeranie en Sileſie aan 't Poolſche. In gevalle dat ze door de Rusſen gedreigd wierden, zou hy 't beste in ſtaat zyn, om hen door zyne hulp vaardig te onderſteunen. Wat het Huis van Oostenryk betreft, ze zyn ſteeds wel op hunne hoede, om nooit een Prins uit dat Huis tot hunnen Koning te verkiezen; nog te dulden, dat dit Huis zig te ſterk inwikkele in de zaaken van 't Poolſche Ryk; uit vreeze dat zy het zelfde lot, als die van Hongarye en Boheme, zouden ondergaan. En eindelyk de Poolen tragten beſtendig in eene goede verſtandhouding te leeven met de Ottomanniſche Porte; weetende dat zy niet in ſtaat zyn om een Oorlog tegen dezelve uit te houden." —— Indien onze Staatkundige Schryver tot op den tegenwoordigen tyd geleefd had, zou hy den nadeeligen invloed zo der Rusſen, als der Pruisſen, en van 't Oostenrykſche Huis op het Poolſche Ryk, ten duidelykſte hebben leeren kennen, en tevens had hy dan gezien, hoe de Porte, uit hoofde der goede verſtandhoudinge, met de Polen tegen de Rusſen ſamenſpannende, de overmagt van Rusland genoegzaam heeft moeten erkennen. Veelligt waren de gevolgen van dit alles zyne

verwagting te boven gegaan; maar hy zou zekerlyk reden gehad hebben van zig zelven eenigermaate toe te juichen; over de eenstemmigheid van 't gebeurde met het een en 't ander, dat hy, wegens den staat en de lotgevallen der thans krygvoerende Mogenheden, in 't melden hunner onderlinge betrekkingen, en der gevolgen, die daar uit konden ontstaan, voor ongeveer twintig jaaren, geschreeven had.

Analecta Belgica, edente PETRO BURMANNO SECUNDO. *II. Tom. Lugd. Batav. apud* C. v. Hoogeveen jun. 1772. *Absque præfixis* 878 *pp. in octavo cb. m.*

TEn dienste derzulken, die zig toeleggen op het beoefenen der Geschiedenisse van ons Vaderland, heeft de Hoogleeraar *Burman* de moeite wel op zig willen neemen, om op nieuw eene *Byeenzameling* te maaken van zodanige Schriften, welken tot de Historie der *Nederlanden* behooren, en tot nog niet uitgegeeven, of schaars te bekomen zyn. Hier door zien thans twee Stukken het licht, die verscheiden Papieren behelzen van twee Mannen, die geen gering aandeel in 't bestier der zaaken van den Staat gehad hebben.

In 't eerste Deel vindt men eenige Stukken van *Gaspar Schets*, Baron van Wesemal, Heer van Grobbendonk, Raad des Konings en Thresorier Generaal der Nederlanden. Van deezen Heer, welke aangesteld geweest is, tot Bemiddelaar tusschen *Jan van Oostenryk* en de *Staaten*, heeft men hier, na een beknopt verslag van de oorzaaken der onlusten in de Nederlanden, een breedvoerig berigt van 't voorgevallen staande de onderhandelingen met *Jan van Oostenryk*, en de gevolgen hier van. Wyders gaat daar nevens eene *Samenspraak over de Vrede*, welke die Heer geschreeven heeft, by gelegenheid der Keulsche Vredehandelinge; ter welker bywooninge hy door de Staatschen gemagtigd was. Voorts behelst dit Deel, behalven eenige Dichtstukjes, nog drie Brieven, ten tyde der opgemelde Vredehandelinge door *Schets* geschreeven, aan den Cardinaal *Granvelle*, en den President *Fonck*; mitsgaders eene Instructie van *Jan van Oostenryk* aan *Schets* in 't jaar 1577, behelzende zyne klagten tegen de Staatschen. — Deeze Papieren strekken inzonderheid om ons de denkwyze en de listige handelingen van *Schets*, (die zig na 't vrugtloos afloopen der Keulsche Vredehandelinge, benevens anderen, met den Koning verzoende,) te duidelyker onder 't oog te brengen; dat in sommige gevallen ter ophelderinge van eenige byzonderheden kan dienen. De Hoogleeraar *Burman* geeft ons, in ee-

eene aan 't hoofd geplaatste Voorreden, een breedvoerig verslag van deeze Schriften, met een naauwkeurig berigt van de voornaamste byzonderheden, die tot het geslacht van *Schets* behooren: ook verledigt hy zig in dezelve ter nadere ontvouwinge van 't voorgevallen tusschen *Jan van Oostenryk* en de *Staaten*, met aantooning der slinksche partydigheid van *Schets*.

Het tweede Deel bevat eene verzameling van Staatkundige Geschriften van den beroemden *Rabo Herman Scheele*, Heer van Veenbrugge en Welberge enz.; die zynen Overysselschen Landsgenooten byzonder van veel dienst geweest is, zo in hunne Huislyke onlusten, als in andere omstandigheden den Staat van hun Gewest betreffende, voor al geduurende het tydsverloop tusschen de jaaren 1650 en 1660. 's Mans Verhandeling, ter verdeediginge en handhaavinge van de Vryheid, gaat hier vergezeld van eene Redenvoering van *Th. Hogersius*, met betrekking tot dat zelfde onderwerp. Daar aan volgt een Geschrift van den Heer *Scheele* ter aanmoediginge tot Vrede, en een ander over de oorzaaken van den eersten Engelschen Oorlog: benevens twee Redenvoeringen van denzelfden *Hogersius*, by gelegenheid van den tweeden Engelschen Oorlog, en de getroffen Vrede. Voorts heeft men hier nog geplaatst het Geschrift van den Staatkundigen *Scheele* over 't Regt der Vorsten, geschreeven by gelegenheid van 't bekende Verdeedigings-Schrift van *Salmasius*; die 't Vorstlyke Regt te onvoorzigtig uitbreidde. By deeze Stukken komen nog eene Lykreden van *Grævius*; mitsgaders eenige Lyk- en Lofdichten, ter eere van *Scheele*; benevens ettelyke Brieven, gewisseld tusschen *Scheele* en *Heinsius*; en eindelyk een tot nog onuitgegeeven Brief van *Grævius* aan *Schultens*, betreffende het overlyden en de verdiensten van *Scheele*. —— Men leert uit deeze Schriften den Heer *Scheele* kennen, als een schrander Staatkundigen en een ernstig voorstander der Vryheid; en de daar nevensgaande Papieren toonen ons op hoedanig eene wyze men van die zyde, in deeze dagen, over 's Lands omstandigheden dagt; dat zyne nuttigheid kan hebben, in 't nagaan veeler handelingen. Boven al komt, ten aanzien van 't Geschiedkundige, in deeze Verzameling in aanmerking, het geen de Heer *Scheele* meldt, wegens den eersten Engelschen Oorlog; welks oorzaaken hy met oordeel ontvouwt. De Hoogleeraar *Burman*, in zyne Voorreden, een berigt geevende van den Heer *Scheele*, en de Papieren in dit Deel vervat, blyft ook daarom bepaaldlyk stil staan, op 't geen dien Oorlog betreft; om de onregtmaatigheid der Engelsche handelingen van dien tyd onderscheidenlyk aan te toonen. —— De beoefenaars onzer Vaderlandsche Geschie-

denisſen kunnen hier uit genoeg afneemen, dat deeze Verzameling zeer wel eene plaats verdient, by ſoortgelyke *Analecta* of Byeenzamelingen van Schriften, die 's Lands Historie betreffen.

Beknopte Geſchiedenisſe of Verbaal van 't voorgevallene, tusſchen de Remonſtranten en Contra-Remonſtranten: van de vroegſte tyden tot op het jaar 1772, *en wel byzonder in die van* 1618 *en* 1619. *Te Amſteldam, by* J. Kok 1773. *Behalven het Voorbericht enz.* 267 *bladz. in groot octavo.*

DE Schryver van dit Geſchrift heeft geoordeeld der Nederlandſche Kerke dienst te doen, met het opſtellen deezer Geſchiedenisſe; in welke de Remonſtranten opzetlyk van de haatlykſte zyde beſchouwd worden; onder het byeenzamelen van alles, wat men ten hunnen nadeele weet te duiden. Maar, een ieder, die eenigermaate kundig is, in 's Lands Historie, byzonder in 't voorgevallen tusſchen de Remonſtranten en Contra-Remonſtranten, en 't Geſchiedkundige onpartydig heeft leeren beſchouwen, bezeft genoeg, dat dit de rechte weg niet is, die een voorzigtig Man ten nutte der Kerke zou inſlaan. ——— Dan de yver heeft in meer gevallen, zelfs verſtandige Mannen, een onvoorzigtigen pas doen begaan.

De Geſchiedenis der Waereld, vertoond in de lotgevallen der Oude Volken, beſchreven door de Heeren ROLLIN *en* TAILHIE. *Naar den derden druk in het Nederduitsch overgezet, met eene Inleiding vermeerderd, en met Printverbeeldingen verſierd. Eerſte Deel. Te Amſterdam, by* R. Meijer 1772. *Behalven het Voorwerk* 407 *bladz. in groot octavo.*

OM een algemeen geregeld denkbeeld van het beloop der Oude Geſchiedenisſen te verkrygen, is dit Werk van den Historiekundigen *Rollin*, zo als het door de bekwaame hand van *Tailhie* ingekort en in orde gebragt is, van zeer veel dienst. Begeert iemand de Lotgevallen der Ouden nader te kennen, dan een Kort Begrip ons dezelven kan voordraagen; en is eene uitgebreide beoefening der Geſchiedkunde iemand van te veel omſlags; hy vindt in dit Werk eene ontvouwing van het merkwaardigſte in eene zo wel geſchikte orde, en tevens met zo veel beknoptheid, naar de wyduitgeſtrektheid van het onderwerp, dat het hem tot eene bekwaame handleiding kunne ſtrekken; waar van hy zich met vermaak en nut kan bedienen. ——— In dit eerſte Deel wordt ons, na eene voorafgaand Kort Berigt van den ſtaat der Waereld, ten tyde der Aartsvaderen, tot op de bekende verſtrooijing der Volkeren, onder 't oog gebragt, de

His-

Historie der Egyptenaaren; die der Karthaginensers, en der Siciliaanen, benevens de Geschiedenis van Babylon en Ninive, mitsgaders die van 't Koningryk der Meden, en de Lotgevallen der Lydiers, tot op den tyd dat Koning *Cresus* besloot de wapens tegen de Persiaanen op te vatten; waar mede dit Deel een einde neemt.

Beschouwing van den Aart en Inborst der Engelschen, Franschen, Italiaanen, Spanjaarden, Duitschers en Hollanders. Waar in derzelver onderscheiden uitmuntende Hoedanigheden en Gebreken onpartydig beschreven worden. Doormengd met Geschiedkundige Aanmerkingen. Uit het Engelsch vertaald. Te Amst. by de Erven van F. Houttuyn 1773. *Behalven de Voorreden* 475 *bladzyden in groot octavo.*

„HEt voornaamste oogmerk, (zegt de Schryver van dit Stuk,) in deze Verhandeling is, om die byzondere Eigenschappen in aanmerking te neemen, op welke het verschil tusschen [de bovengemelde Natien] het sterkst gegrond is, en die, even als de trekken in 's menschen wezen, hen alle op eene klaarblykelyke wyze van elkander onderscheiden". Dit doet hem agt geeven op de heerschende neigingen, welken by ieder deezer Volkeren, in hunne gewoone bedryven, vry algemeen doorstraalen; daar benevens slaat hy de voornaamste Volkshandelingen gade, en leidt daar uit af, wat het groote beweegrad hunner openbaare bedryven is; en verder gaat hy hunne zo Godsdienstige als Staatkundige gesteldheid na, met opmerkinge van den invloed, die dezelve op de Natie heeft, ter vorminge van derzelver character. —— Door deeze handelwyze gedraagt hy zig niet slegts als een algemeen Character-Schryver, die den aart van een Volk opmaakt uit eenige losse byzonderheden; dat niet dan oppervlakkige trekken verleent; maar hy legt het 'er op toe, om den inborst der Volkeren na te spooren, uit eene reeks van samenloopende omstandigheden, die gelyklyk medewerken, om den aart van een Volk te ontdekken. — Onze Autheur heeft dit over 't geheel vry onpartydig en naauwkeurig uitgevoerd; en schoon hy hier en daar in eenige byzonderheden wat te ruim en te sterk spreeke, beantwoordt het algemeene egter zeer wel, aan het geen het beloop der Geschiedenissen dier Volkeren uitwyst; des het doorbladeren van dit Geschrift zyne nuttigheid hebbe. Men leert hier uit de hoofdverschillendheid der Natien kennen, en begrypt daar door dikwerf te gereeder de oorzaaken van het verschil, dat in hunne handelwyzen plaats heeft; 't welk meermaals ter ophelderinge van deeze of geene voorvallen kan dienen. En wyders leveren 's Mans beschouwing, over de byzondere Deugden en Gebreken der Natie, leerzaame Lessen, om zig tegen de laatsten te wapenen, en de eersten tot verdere volmaaktheid

te brengen; in welk alles, men onzen Autheur met te meer genoegen kan hooren; om dat hy duidelyk toont, meer vermaaks te hebben, in 't pryzen van 't goede, dan in 't laaken van 't kwaade, dat hem onder deeze Volkeren voorkomt.

Reize door Engeland, Portugal, Spanje en Frankryk. Door JOSEPH BARETTI, *Secretaris der Buitenlandsche Correspondentie van de Koninklyke Academie der Schilder- Beeldbouw- en Bouwkunde, te Londen. Naar de Derde Uitgave, uit het Engelsch vertaald. Vierde Deel. Te Amst. by* Yntema *en* Tieboel. *Te Harl. by* F. van der Plaats *en* Junior 1773. *Behalven het Voorwerk* 170 *bladzyden. In gr. octavo.*

Zie hier het Vierde en laatste Deeltje, van deeze zo wel ontvangene Reizen van den Secretaris BARETTI. Het zelve bevat den LXX—LXXXIXsten *Brief*; agter welken gevoegd is een *Aanhangzel, tot onderrigting der geenen, die te Lande na* Madrid *willen reizen*, 't welk voor de zodanigen van een onbetaalbaar nut is. Voor 't overige is dit Deeltje van eene zelfde waarde, en in denzelfden leevendigen en vrolyken Styl geschreven, als de voorigen. —— Tot een Staaltje zullen wy nog mededeelen, een gedeelte van den LXXXIVsten Brief, alwaar onze Reiziger van *Antibes* scheep gaat na *Nice*.

„ Eens of tweemaalen ben ik, op myne onderscheidene togten door verschillende Landen, in leevensgevaar geweest, doch nimmer heb ik den dood my zo sterk zien aangryuzen als gister in den agtermiddag, naa dat wy *Antibes* verlaaten hadden, en terwyl wy op reize waren na *Nice* in een Felucca, die door twaalf mannen voortgeroeid wierdt.

„ Het was omtrent den middag toen wy uit de Haven voeren, hebbende de wind vry veel van die hevigheid verlooren, waar mede hy den gantschen nacht door gewoed hadt. 't Is waar, dat de Zee nog zeer hol stondt, en dat PADRON ANTONIO, de Schipper van de Felucca, van gedagten was, dat het beter ware niet te vertrekken, voor dat zy geheel bedaard was: maar een ongerymde vlaag van ongeduld deedt my op ons vertrek aandringen, en dwaaslyk zyne toestemming aan myn verzoek bekoopen, door hem een *Louis d'Or* meer, dan hy bedongen hadt, te belooven.

„ Wy hadden nog geen vier mylen gevaaren, toen ons een allerhevigste *Libeccio*, of Zuidewind, bestookte, die zulke golven tegen het land opwierp, dat onze manschap zeer bang keek, en met een zorgelyk stilzwygen voortroeide.

„ Ik zal niet onderneemen myn papier te versleren met de beschryving van een storm, waar van wy beloopen wierden, en door welken wy elk oogenblik verwagtten het onderst boven te zullen gesmeeten

zen worden. Het is genoeg u te zeggen, dat wy, na drie uuren lang ons wakker geweerd, en ons best gedaan te hebben om het van ſtrand te houden, in het gezigt van *Nice* kwamen. Door middel van myn Verrekyker zag ik de Haven aldaar van menſchen krielen, die, zo als my naderhand berigt wierdt, na ons ſtonden te kyken, allen niet anders denkende, of wy zouden ſchielyk verbryzelen tegen eene Rots, *il Cialassino* geheeten, liggende omtrent eene halve myl van de Haven: naardemaal zy zagen, dat de wind 'er ons met geweld heen dreef, en wy geen manſchap genoeg hadden om van koers te veranderen.

„ Maar het geen ons geval gantsch hoopeloos ſcheen te maaken, was, dat die menſchen, niet kunnende begrypen, hoe iemand zulk een waaghals konde weezen, om in zulk een weêr van Antibes te vertrekken, het in 't hoofd kreegen, dat wy niets anders weezen konden, dan een gedeelte van de manſchap van deezen of geenen Zeerover uit *Barbaryë*, dat door het een of ander toeval van hun Schip was af geraakt. Op deeze onderſtelling verbeeldden zy zich, dat wy beſlooten hadden, het koste wat het wilde, land te kiezen, en ons liever aan eene onvermydelyke gevangenisſe bloot te ſtellen, dan te ſneuvelen door in zo klein een Schuit op een onhoudbaaren afſtand van ſtrand te blyven.

„ Deeze opvatting, welke ſpoedig by hen allen ingang vondt, was oorzaak, dat niemand hunner eene wyl tyds de geringſte beweeging maakte, om zich te onzer hulpe in Zee te begeeven, gelyk zy anders zouden gedaan hebben, indien zy eenigerwyze hadden kunnen giſſen, dat wy die geenen niet waren, daar zy ons voor hielden. Dus, derhalven, voor eene kleine troep Africaanſche Zeerovers gehouden wordende, wierden wy aan ons eigen gevaar overgelaaten; om dat het langs deeze Kust altoos voor toegeſtaan gehouden wordt, dat de Zeerovers uit *Barbarye* altyd de Pest aan boord hebben; en op deeze onderſtelling zal niemand het immer durven waagen, hun hulp te verleenen, zo dikmaals het gebeurt (ſchoon dit zeer zelden geſchiedt) dat eene kleine Bark van die Natie op een kleinen afſtand in zulk een verlegenheid gezien wordt, als daar wy ons in bevonden; niemand wil zich gaarne aan eene verdrietlyke Quarantaine onderwerpen, gelyk hy onvermydelyk zoude moeten doen, al hadt hy ſlegts geſproken met het Volk van een Bark, niet van een *Gezondheids-Pas* voorzien, en inzonderheid met eene aan een der Zeerooveude Volken behoorende.

Padron Antonio, die dit alles giste, hadt flaauwe hoop uit dit gevaar te zullen verlost worden; nogthans ſtondt hy met zyn hoed te wuiven, zo ras hy dagt dat wy van ſtrand konden gezien worden, en tragte dus den een of ander ter zyner hulpe te lokken. Maar de ſlegtheid van het weêr, en het ryzen en daalen der golven, belette de lieden aan ſtrand eene wyl tyds ons volkomen in het gezigt te krygen; dit weerhieldt hen langen tyd eenige beweegingen ter onzer verlos-

losfinge te maaken, terwyl wy ondertusschen met groote snelheid de plaats naderden, daar wy ons onvermydelyk verderf zouden vinden. In 't einde behaagde het Gode, dat ze onze Europische kleeding konden onderscheiden, inzonderheid CORNACCHINI's rooden Rok met goud geboord. *Zo ras zy zich verzekerd hielden, dat wy geen Africaanen waren, kwam 'er straks een Bark met vier en twintig Roeijers op ons af, en ons Volk, hen ziende koomen, greep moeds genoeg om met verdubbelde poogingen te roeijen, en de Felucca te beletten, dat hy niet zo snel na de doodlyke *Ciabattino* dreef. De Bark kwam by ons, toen wy geen veertig roeden van onzen doodvyand af waren. Het einde van een touw wierdt ons toegesmeeten, het welk wy gelukkig met den eersten worp vatten, en terstond om onzen Mast vastbonden. Hadden wy mis getast, 't ware met ons het volgende oogenblik gedaan geweest. Onze verlossers roeiden op eene verwoede wyze den zelfden weg heen dien zy gekoomen waren, en hunne kragt, met de onze vereenigd, verloste ons in een oogenblik van die verschriklyke Rots. Wy liepen met groote snelheid den mond van de Haven in, aan elkander vastgebonden, tot groote verwonderinge van eenige honderden aanschouwers, wier geroep, gejuich en vreugde, by ons binnen koomen, zeer groot was. De Gelastigden tot het verneemen na de gezondheid der aankoomende Reizigers waren zeer naauwkeurig in hun onderzoek van onze Gezondheids-Passen, en gaven ons terstond vryheid om voet aan land te zetten. De menigte omsingelde ons van alle kanten, zommigen greepen ons by de hand, eenigen omhelsden en kusten ons, anderen bekeeven PADRON ANTONIO, dat hy van *Antibes* in zulk verschiklyk weêr was vertrokken; allen wenschten ze ons geluk met onze wonderbaare verlossing. Wy wierden in Draagstoelen na de naaste Herberg gebragt, en terstond te Bed gelegd, naardien wy, behalven de schrik, geheel van ons stel geraakt waren door de sterke beweeging van het water, die ons allen vreeslyk Zeeziek gemaakt had. De Andalusische Geestlyke en BATISTE zagen 'er uit als uitzinnige spookzels; CORNACCHINI en zyn Knegt hadden bloed gespoogen; en ik konde niet langer op myn beenen staan. Nogthans vonden wy ons, naa twee uuren rustens, zo verre hersteld, dat wy een weinig Vleesch-nat konden eeten: vervolgens vielen wy in slaap, welke voor my niet zeer verkwikkende was, naardien het haatlyk beeld van den rookenden *Ciabattino* zich gestadig voor myne verbeelding vertoonde.

„ Deezen morgen, terwyl wy aan het ontbyt zaten, kreegen wy een bezoek van zommigen onzer moedige verlossers, die in hunn' eigen en hunner Makkeren naam ons geluk wenschten met onze gelukkige ontkooming. CORNACCHINI en ik deeden hun zulk een geschenk, als hen overtuigde, dat wy dankbaar waren voor de wakkerheid ter onzer verlossinge betoond, en wenschten, dat het in onze magt stondt, hun nog een grooter vergelding te doen. Zy scheenen 'er volkomen over voldaan zo als het was: doch wat onzen goeden

den Andalusier aanbelangt, het spyt my te moeten zeggen, dat zyne goedheid *niet aan de vingers einden begint*, zo als het Spreekwoord luidt; en het is te vergeefsch, dat de Paus ons door het Opschrift op zyne Munt onderrigt, dat *melius est dare quam accipere*, „het beter is te geeven dan te ontvangen." De Man is zeer zagtmoedig en nederig: hy prevelt Gebeden bykans den geheelen dag door, en zoude gaarne zien dat wy hem gezelschap hielden in het leezen van Paternosters en Litaniën; doch wat aangaat de Mededeelzaamheid, ik heb nog niet ontdekt, dat dezelve eene van zyne Deugden is, schoon hy, ten aanzien van de Dankbaarheid, in het tegenwoordige geval, niet van naalaatigheid kan beschuldigd worden, om reden, dat de Zeeziekte hem, geduurende het gevaar, zo geweldig geplaagd heeft, dat hy 'er gantsch onkundig van was: ook is hy niet zeer genegen ons diesaangaande op ons woord te gelooven, naardien hy hier door een weinig armer zoude worden. Ik zoude hem, niettegenstaande zyne groote Heiligheid, niet tot een Reisgenoot op eene reize rondom de Waereld verkiezen."

De dwaaling der Begeertens. Door Mev. BENOIT. *Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by S.* v. Esveldt 1772. *In octavo 350 bladzyden.*

DIe het haatlyke der Jaloezie in haare volle kragt, met de leevendigste verwen, afgeschilderd wil zien, heeft het oog te slaan, op de Tafereelen, welken ons hier, onder den tytel van *de Dwaaling der Begeertens*, afgemaald worden. De deugdzaame *Leonice*, met haare Dogter *Paulina*, ondervinden de jammerlyke gevolgen deezer drifte, op de smertelykste wyze. *Leonice* ondergaat, op ieder vervulling haarer begeerte, daar ze zig telkens veel heils uit beloofde, slag op slag. En *Paulina*, in haare eerste jeugd bewaard voor de jaloersche woede, ziet zig naauwlyks op het punt van haares harten wensch te erlangen, of de jaloersheid van haaren Vader de Graaf *de Volment*, die haare Moeder altoos ongelukkig gemaakt hadt, brengt haar op den oever van 't Graf; des Moeder en Dogter beiden, in 't verkrygen haarer begeerten, alleszins bloot gesteld zyn voor de treffendste rampen: tot dat zy eindelyk, toen *de Volment* tot inkeer kwam, na 't doorstaan van dat alles, gelukkiger dagen beleefden. — Mevrouw *Benoit* heeft de schakels dier lotgevallen zeer wel aaneengehegt, en in 't geheele beloop van haar verhaal alles met eene niet ongevallige leevendigheid voorgedragen; ten afschrik tegen de jaloersheid; die, wanneer haar eens de teugel gevierd wordt, wel dra van geen bedwang meer weet, en op eene onzinnige wyze voortholt. Over 't geheel genomen zyn alle haare characters wel wat sterk; doch de manier, in welke zy dezelven doet werkzaam zyn, is

is aan zulke sterke characters niet oneigen; waar door men zulks te gereeder over 't hoofd ziet. —— Begeert men in een voorbeeld, uit veelen in dit Geschrift, te zien, hoe de jaloersheid, eenmaal post gevat hebbende, zelfs voedsel vindt in de onnozelste omstandigheden, het volgende geval zal hier toe kunnen strekken.

„ Op eenen dag dat *Leönice* zig bezig hield om de vogels haar tes vlugt te bekyken, nam zy 'er een uit, 't welk zy teder beminde; zy verbergde het onder haar' halsdoek; vervolgens kuste zy het; de gevoeligheid haarer ziele, in haare geringste daaden uitblinkende, maakte haare kusfen zeer teder. Zy besloot om het te temmen: om daar in des te eerder te slaagen, deed zy zig eene kooi geeven, om het van de anderen te scheiden; zy floot het 'er in; na het met de zagtste liefkoozingen belaaden te hebben; nam zy het op een balcon die op haar kamer zag. Toen zy 'er weer in kwam, en zig bereidde om de deur toe te sluiten, zag zy den Graaf met zynen Snaphaan belaaden, en mikkende op haar geliefden vogel: zy snelde naar de kooi, zonder te denken aan het gevaar waar in zy zig begaf. Eene zo natuurlyke beweeging zou haar byna het leeven gekost hebben. *Volment*, door jaloezye en gramschap vervoerd, stond op het punt om haar zyn slagtoffer te maaken, maar de begeerte om haar te verwyten het geene hy haar verraad noemde, weerhield zyn arm: hy naderde haar met zoo veel woede als of hy haar met haar' Minnaar betrapt hadde. *Leönice* bedroefd, over de verbystering van haar' man, in dit oogenblik niet beevende dan voor haar' beminden vogel, gaf hem de vryheid om zyn leeven te redden. De Graaf over deeze offerhande verwonderd, scheen ganasch ontzet. —— Hy zweeg stille; maar nieuwe denkbeelden, niet minder eigenzinnig dan de voorgaanden, verschaften hem welhaast middel om de stilzwygenheid te breeken. Het geene gy gedaan hebt, zeide hy, dient niet anders dan om my van uwe verraaderye te overtuigen: zy openbaart zig in alle uwe handelingen; zy is op uw voorhoofd geschreeven; en het is veel minder om deezen Vogel aan myne billyke wraak te onttrekken, dat gy hem buiten schoots gesteld hebt, dan in de hoope dat hy uwe kusfen en uwe zugten zal brengen aan den genen van wien gy ze ontvangen hadt. *Leönice* was zoo verwondert over dit vreemde gesprek, dat zy geene uitdrukkingen vond, om 'er op te antwoorden. En de Graaf, dit stilzwygen aanmerkende als een zeker bewys van haare misdaaden, gaf zig over aan de allersmaadelykste beschuldingen van haaren Broeder, tegen wien hy, zonder eenigen grond te hebben, den schandlyksten argwaan hadt opgevat.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Vyftal van Verbandelingen over eenige gewigtige waarheden des Christelyken Godsdienst. Door D. KLEMAN, *Leeraar der Gereformeerde Gemeente te Voorburg. In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink 1773. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 341 *bladzyden.*

IN 't opmaken dezer Verhandelingen heeft de Eerwaerde *Kleman* zich voorgesteld, enige gewichtige Waerheden van den Godsdienst, by manier van onderzoek, na te speuren; om dezelven, waer 't mogelyk, enigzins nader op te helderen, en te toonen, hoe men, met ene gegronde zekerheid, naer zyn inzien, daer omtrent hebbe te denken, en derzelver wezenlykheid te betoogen. Men behoort zich, gelyk hy, in de Voorreden van dit Geschrift aenduid, niet te vergenoegen met ene oppervlakkige beschouwing der Waerheden; maer 't 'er op toe te leggen, om derzelver innerlyken aert en mogelykheid te ontdekken; ten minste na te gaen, in hoe verre men tot ene voldoende kennis hier van moge indringen; en ten dien einde onpartydig den weg van onderzoek in te slaen, als de geschiktste, om tot ene redelyke overtuiging der Waerheid te komen. Dit pad van onderzoek heeft zyn Eerwaerde, ten opzichte der hier voorgestelde Waerheden, ten onpartydigste gezogt te bewandelen; en hy vleit zich met het denkbeeld, dat zodanig ene naspooring, indien ze algemeenlyk in 't werk gesteld wierd, van het uiterste nut zou zyn, in 't behandelen der Godsdienstige Waerheden; zo tot het ontdekken veler woordenstryden, als tot het onderscheiden van waerheid en dooling, en het gematigd redentwisten over verschillende denkbeelden omtrent dezelven. Tot ene proeve dezer handelwyze strekt dit vyftal van Verhandelingen, die met recht aengemerkt mogen worden, als navolgenswaerdige Voorbeelden; welken ons toonen, hoe men de gegrondheid of ongegrondheid van verschillende denkbeelden bezadigd kan onderzoeken, en zyn gevoelen betreffende betwiste waerheden verdeedigen, zonder eenig inmengsel van bitterheid jegens dezulken, die daer over anders mogten denken. Uit dien hoofde kan dit Geschrift van den hooggeachten *Kleman* met genoegen

gelezen worden, niet alleen van zulken, die met hem instemmen, maer ook van de zodanigen die in denkwyze van hem verschillen. Men ziet 'er bestendig in, een bescheiden Godgeleerden dien 't niet te doen is om woorden en spreekwyzen, maer die de zaken ter harte neemt; en 't 'er op toelegt om zyne denkbeelden met zo veel klaerheid te ontvouwen, en met zo veel bondigheid te staven als 't hem mogelyk is; gevende allezins blyken van een bezadigd wikkend oordeel.

De onderwerpen, hier in verhandeld, zyn de volgende.
„ I. Of en hoe verre het bewys van Gods aanzyn, genomen uit eene ingeschapen kennisse en denkbeeld van een noodzakelyk Wezen, deze gewigtige waarheid bevestigt? II. Uit hoe veel deelen een Mensch bestaat?" Dat is, of men den Mensch hebbe te beschouwen, als bestaande uit drie deelen, *Lichaem*, *Ziel* en *Geest*, dan of hy aen te merken zy, als bestaande uit twee deelen, *een stoflyk Lichaem* en *ene redelyke Ziel*. „ III. Wat ons de Goddelyke Openbaring en de Gezonde Reeden onderwyzen, aangaande des Menschen oorspronglyke verdorvenheid? IV. Hoe men de Leer der Regtvaardiging des uitverkoren Zondaars, in haar waar denkbeeld, eenvoudig hebbe te verstaan? V. Waar in het eigen weezen des waaren Zaligmakenden Geloofs gelegen zy?" Zie hier tot een stael van 's Mans schryfwyze, (om iets te nemen, dat wy, als op zich zelve staende, kunnen mededeelen,) het geen hy ons voordraegt wegens het gevoelen over *de ingeschapen denkbeelden*; by gelegenheid van zyn onderzoek rakende het bewys van *Cartesius* voor Gods bestaen, uit het denkbeeld Gods; dat hem aenleiding geeft, om enig onderzoek te doen, naer den oorsprong der denkbeelden in onze ziel.

„ *Cartesius* en die hem volgen, *zegt hy*, stellen de ingeschapen denkbeelden; anderen spreken dit heftig tegen, en beweeren, dat de ziel zich in alle haare denkbeelden werkelyk heeft, dat zy die uit haar eigen kragt en by gelegenheid van de aandoeningen haarer zinnen zelve formeert. —— Veel is hier over getwist en geschreven, 't geen wy niet nodig oordelen te berde te brengen. Wy willen alleen onderzoeken, of de naauwkeuriger waarnemingen op onze ziel gedaan, ons in dezen eenig licht kunnen geven. Plegen wy de bevinding raad, deeze leerd ons, dat wy van geene zaak, hoe zy ook wezen mag, eenig denkbeeld bekomen, dan door tusschenkomst der zinnen; dat het de ziel is, die aan de aandoeningen der zinnelyke vezelen in de herzenen, die in zoo verre tuigwerkelyk zyn, begrippen vast hecht, welke beschouwende zyn, wanneer zy omtrent de zinnelyke beelden op zich zelven verkeren;

te rug werkende of *wederkerende*, waarmeê zy afgeleid worden uit onze zinnelyke denkbeelden, en de besluiten, die wy uit de onderlinge vergelyking van dezelve maken. Zy leert ons, dat wy van geen ding eenig wezendlyk begrip vormen kunnen, dan die wy zelve ondervonden hebben of die met onze ondervindingen eenige overeenkomst heeft: hier door zyn alle onze weezendlyke voorstellingen ondervindingen, of het zyn voorstellingen, die met eene of meer van onze ondervindingen overeenkomst hebben. En hier in ligt de waare reden, hoe wy, kinderen zynde, ons eerst een groote voorraad van zinnelyke gewaarwordingen, moeten verzameld hebben, eer wy tot eene meer vernuftige vergelyking onzer denkbeelden kunnen overgaan; en waarom wy door ons geheele leven geen begrip kunnen maken van iets, het geen geene overeenkomst met eenige van onze gewaarwordingen heeft; als by voorbeeld, van eenige spys of drank die wy nooit geproefd hebben, en diergelyke. 't Is waar, wy maken veele voorstellingen van zaken, die wy noch ondervonden hebben, noch ooit kunnen ondervinden, alleen door redenkavelen en afgetrokken bespiegelingen, gelyk daar zyn de onstoffelyke weezens en algemeene waarheden. Maar zelve de allerafgetrokkenste voorstellingen, zullen zy niet maar bloote woorden zyn, die wy bezigen om niets te betekenen, zullen zy eenige wezendlykheid hebben, moeten ten minsten eenige overeenkomst met onze gewaarwordingen hebben, en uit de vergelykingen derzelven ontstaan. Zoo hebben wy, by voorbeeld, nooit ondervonden, wat een oneindig volmaakt weezen is: maar het voorstel der waarheid van 't bestaan van zulk een Weezen, heeft overeenkomst met onze vorige gewaarwordingen van aanzyn, volmaaktheid, eindigheid, bepaaldheid en onbepaaldheid. Hier uit word alleen begrypelyk, waarom wy in 't geheel geen stellig denkbeeld kunnen maken van 't oneindige, het enkelvoudige, een geest en wat dies meer is, nadien daar in niets overeenkomstig is met onze gewaarwordingen, schoon wy veele van derzelver eigenschappen en werkingen kunnen gewaar worden, en ons die stellig voorstellen, en van derzelver wezendlykheid een ontkennend denkbeeld formeeren. Is nu al onze kennisse, zoo de beschouwende als de te rug werkende, aan de zinnelyke gewaarwording haaren oorsprong schuldig, gelyk de ontwyfelbare bevinding ons leert, zoo zyn buiten bedenking alle onze denkbeelden verkregen denkbeelden; en het is de ziel, die op de tuigwerkelyke aandoeningen van haare zinnen zich werkdadig toont in het formeeren van alle haare begrippen, zoo enkelde

als vergelykende, die zy door haare redenskragt tot ſtant brengt."

„ Zie hier noch een ander en een nieuw bewys uit de dagelykſche bevinding insgelyks ontleend: wy zien dat alle menſchen in eene geheele onwetenheid geboren worden, en dat zy, gelyk in verſcheiden voorbeelden gebleken is, in eenen redenloozen ſtaat blyven volherden buiten de menſchelyke maatſchappy. Indien nu deezen alle hunne denkbeelden en derzelver ſchakel was ingeſchapen, moesten zy zich zoo wel buiten als in de menſchelyke maatſchappy uitgerold hebben; want zy hebben immers daar toe overvloedige gelegenheid gehad, zoo dat indien niet allen, veelen uit dien voor alle menſchen bedekten ſchat zouden zyn voor den dag gekomen. Niet alleen dit, maar wy zien dagelyks, welke hemelsbreed verſchillende gedagten menſchen en menſchen, en daar onder de geleerdſten, over eene en dezelve zaak maaken. Ik kan dit verſchynzel zeer wel begrypen, wanneer ik ſtel, dat een eindige geest zyne eigene denkbeelden formeert, maar onmooglyk, wanneer ik ſtel, dat God de oorſprong der denkbeelden in onze ziel is, 't zy meer onmiddelyk, 't zy volgens eenen vooraf vastgeſtelden ſchakel."

„ Ik weet zeer wel, dat ons daar in veel onbegrypelykheid overblyft, hoe 's menſchen ziel op haare zinnelyke aandoeningen, die ſtoffelyk zyn, magtig is onſtoffelyke en redelyke voorſtellingen van zaken te maken: maar, mogen wy eene zaak die door zoo veel proeven bevestigd is, lochenen, om dat wy het waare *hoe* van die niet begrypen kunnen? Indien wy het innerlyke weezen van de ziel wel kenden, zoo wy den waaren aart van ons wezentlyk lichaam, en wat deszelfs dierlyk leven is, grondig doorzagen, gelyk ook waar in de vereenigingsband van beide beſtaat, en hoe de eenheden van beide wezens op malkander kunnen werken, zoude deeze zaak ons niet zoo duister zyn; maar zo lang ons deeze kundigheden ontbreken, zullen wy hier van geen klaar begrip verkrygen."

De Godlykheid van den Bybel, geſtaafd door de Proefondervindinge, door J. E. VOET. *Te Utrecht by de* Wed. J. J. v. Poolſum *en* A. v. Paddenburg. *Te Amſterdam by* Lovering *en* Allart. *Behalven de Voorreden 65 bladz. in groot octavo.*

HEt Proefondervindelyke, waer op de Heer *Voet* in deeze Verhandeling het oog heeft, beſtaet in het naſpeuren

ren van de gevolgen en uitwerkselen, welken het Bybelwoord en 't Geloof in Jesus Christus hebben in de gemoederen dier menschen, welken het Euangelie aengenomen hebben. Deze uitwerkselen verlenen hem, zyns oordeels, een Proefondervindelyk bewys voor de Godlykheid van den Bybel; naer de volgende eenvoudige sluitreden.

„ Indien een mensch door eenig middel voor zynen redelyken geest verkrygt een voldoenden gelukstaat, dan is dat middel goed, waarachtig, en van God ingesteld.

„ Maar ik hebbe voor mynen geest deezen voldoenden gelukstaat verkregen, door het geopenbaarde woord, en het geloof in Jesus Christus, het welke op dat woord rust.

„ Derhalven is dat geopenbaarde woord, en dat geloof in Jesus Christus goed, waarachtig en het van God ingestelde middel."

Onze Autheur ontvouwt deze Sluitreden stukswyze, en beredeneert het voorgestelde, met beantwoordinge der tegenbedenkingen, welken hy te gemoet zag. Hy heeft dit bewys in waerheid ten sterkste voorgesteld, en in alles getoond dat hy niet ongeschikt is, om het zo veel krachts by te zetten, als men immer verwachten kon. Ondertusschen begrypt echter de Heer *Voet* zelf duidelyk genoeg, dat het niet zeer geschikt is ter overtuiginge van hun, die de Openbaring noch gelooven, noch betrachten; en geeft het daerom voornaemlyk op, als een bewys, 't welk dienen kan tot versterking en gerustheid van ons, die in Jesus Christus gelooven; „ en dus zullen, zegt hy, de bewyzen, in eene geschakelde orde by een getrokken zynde, eene dubbelde kracht kunnen verkrygen." En 't is ook baarblyklyk zeker, dat een Christen, op beredeneerde gronden, overtuigd zynde van de Godlykheid van 't Bybelwoord, door dit Proefondervindelyke ene voor hem zeer sterke kracht van overtuiging erlangt: op ene diergelyke wyze, als iemand voor zich zelven Proefondervindelyk overtuigd word van de gegrondheid zyner byzondere Godsdienstige kundigheden, die hy, na een beredeneerd oprecht onderzoek der Leere van 't Bybelwoord, omhelsd heeft; waer omtrent hy ook in dezervoege redenkavelt.

Indien een mensch door Godsdienstige kundigheden, die hy, na een beredeneerd oprecht onderzoek der Leere van 't Bybelwoord, omhelsd heeft, voor zynen redelyken geest verkrygt een voldoenden gelukstaet, dan zyn die kundigheden goed, waerachtig en van God geopenbaerd.

„ Maer ik heb voor mynen geest dezen voldoenden geluk-

 staet

ftaer verkregen, door die Godsdienftige kundigheden, welken my het Bybelwoord geleerd heeft.

Derhalven zyn die Godsdienftige kundigheden goed, waerachtig en van God geopenbaerd.

Langs dezen weg verkrygt een Contraremonftrant en een Remonftrant, mitsgaders een Euangelisch Lutherfche en een Doopsgezinde enz. ieder ene Proefondervindelyke overtuiging van de gegrondheid zyner byzondere Godsdienftige kundigheden, als van God geopenbaerd. Dit bewys is noch niet voldoende voor anderen, maer 't dient ter verzekeringe en gerustheid van ieder in zyne denkbeelden van den Godsdienst.

De Bybelvriend. In 't Hoogduitsch befchreeven, door G. CH. BEN. MOSCHE, *Eerfte Leeraar, Superintendant en Confiftoriaal-Raad te Arnftad. En in 't Nederduitsch vertaald, door* A. F. KLENKE. *Hoog- en Nederduitsch Schoolhouder te Amfterdam. Eerfte Deel. Te Amfterdam by* A. Eichhorn 1773. *Behalven het Voorwerk enz. 416 bladzyden in groot octavo.*

MEn heeft dit Werkje, in navolging der Hoogduitfche Uitgave, ook in 't Nederduitsch, by manier van Weeklykfche Vertoogen, het licht doen zien; en 't eerfte aental van LII Vertoogen thans tot een Boekdeel, met een Bladwyzer, zo der opgehelderde Schriftuurplaatfen, als der ontvouwde zaaken, byeen verzameld; met oogmerk om het zelve dus verder te vervolgen. Ieder Vertoog is gefchikt, om het een of ander gedeelte der Bybelbladeren, dat min of meer duister voorkomt, enig licht by te zetten; en den Lezer tevens te doen opmerken, het geen hy ter zyner ftichtinge daer uit heeft af te leiden. Het oogmerk is niet zo zeer te fchryven voor Geleerden, die geoefend zyn in dit flag van onderwerpen, als wel voor Ongeoefenden, die weinig of geen gelegenheid hebben, om zaken van die natuur na te fpeuren; ten einde hun behulpzaem te zyn, tot een beter verftand van die en deze byzonderheden, welken hun enigermate moeite baren in 't rechte verftaen van den zin der Heilige Schriften. Aen dit voorneemen beantwoord de uitvoering vry wel; en de Liefhebbers der Bybeloefeninge ontvangen dus weeklyks een onderwerp, welks overweging en nadenken zyne nuttigheid kan hebben. —— Zie hier, tot ene proeve, des Autheurs ophelderende aenmerkingen, over 's Heillands tael, Matth. VI: 28, 29. *En waarom zorgt gy voor de Kleeding?* ——

Aan-

Aanschouwt de Leliën op den Velde, hoe zy wassen: zy arbeiden niet, noch spinnen niet. Ik zeg u, dat ook SALOMON *in al zyne Heerlykheid niet bekleed is geweest, als een van dezelve.*

„ Dat het Oogmerk van den HEERE JESUS in deeze woorden geweest is, die genen, die voor hunne Kleeding al te angstiglyk zorgden, en van welken Hy vs. 25. hadt gewaagt, te beschaamen, en hen door eene oplettende Beschouwing der Bloemen tot het Vertrouwen op de *Godtlyke Voorzorge* aan te spooren; zal een ieder, die deeze Voorstellingen van onzen Wysten *Verlosser* maar met eenige Oplettendheid overweegt, van zelfs wel zien.

„ Doch, met welk een Recht telt onze Gezegende *Zaligmaaker* de LELIEN tot zodanige Gewassen, die op het Veld staan, en die, gelyk blykt uit vs. 30, midden onder het Gras, 't welk het Weiland bedekt, te vinden zyn? —— Deeze Vraag heeft men reeds voor lange geopperd; maar niet op eenerleie Wyze beäntwoord. Sommigen hebben door de LELIEN verstaan *Meybloemen* (een soort van *Lelien* van den Daale), andere *Keizerskroonen*, en nog anderen weder andere soorten van Bloemen (*a*). Maar hebben dan ook verscheiden soorten van deeze Bloemen zodanige prachtige en blinkende Verwen, dat dezelve by de Koninglyke Kleeding van SALOMON kunnen vergeleeken worden? —— Van *Tulpen*, *Anemonen* (Anemia's) en *Ranonkels* kan men dit eer der zeggen. Dat is wel waar; — zo zullen onze Lezers hier by denken; — echter wassen deeze Bloemen niet op de Velden, en in de Weilanden; maar dezelven moeten in de Bloemtuinen met veele Zorgvuldigheid geplant en getrokken worden. Wy antwoorden: Dit moet zeekerlyk geschieden in die Landstreeken, die wy bewoonen; maar wy kunnen van onze Landen geenzins besluiten op de *Oostersche* Gewesten. Dat in dezelven en voornaamlyk in *Syrien* purperroode LELIEN wassen, heeft PLINIUS, een van de oudste *Natuurkundigen*, reeds betuigd, in zyne *Natuurlyke Historie*, B. XXI. Cap. 5. —— Maar dat, behalven dit, ook nog tegenwoordig in de *Asiatische Provintiën*, tot welke ook *Palestina* behoort, de schoonste Bloemen op den Velde wassen, blykt uit verscheide nieuwe Reisbeschryvingen. Zo leezen wy, by voorbeeld, in de Reisbeschryving van den beroemden POCOCKE Deel II. p. 8. het volgende bericht. „ Ik zag ook (naamlyk in *Palestina*) vee-

(*a*) Zie de Naamen van deeze *Uitleggers* in WOLFII *Curis Philolog. in N.T. T. I. p.* 141.

veele Tulpen wild op het Veld wasſen; en wie de ſchoonheid van deeze Bloemen beſchouwt, die moest denken, dat dit die LELIEN waren, van welke het heet, dat SALOMON met alle zyne Heerlykheid daar by niet te vergelyken zy." Soortgelyke Berichten vindt men ook in des Heer Doct. HASSELQUISTS Reize naar *Palestina*. Toen deeze den 12 Feb. 1750. de Landſtreeken by *Smirna* doorreisde, ontdekte hy, gelyk men in zyne *Reisbeſchryving Pag.* 14. vindt, onder anderen ook deeze Merkwaardigheden. „ *Anemonen* en *Tulpen* ſierden het Veld, en groeiden in de Daalen, en aan de Voeten der Bergen overal in 't Wild. Gene waren ſchoon, van onderſcheiden verwen, purper, hoog root, Cochinel-Kleur, met eenen witten Kring aan de Voeten van de Blaaderen.' Een diergelyk Getuigenis vindt men ook p. 220. in de volgende Woorden. „ De *Amarant* (een ſoort van Duizendſchoon) hier te Lande begint nu haaren ſieraad aan te neemen. *Anemonen* van de ſchoonſte Verſcheidenheid verſieren het Veld. *Hiacinthen* ſtaan overal aan de Wegen. *Ranunkelen* van de ſchoonſte Verſcheidenheid vindt men overal in de Wyngaarden.' —— Maar — zo zal men mogelyk hier by denken: *Tulpen* en *Anemonen* zyn immers geen LELIEN. En JESUS ſpreekt nochthans eigenlyk ſlechts van deezen. Wy antwoorden: Het Griekſche woord (κρινα) daar MATTHEUS zich hier van bedient, wordt, wel is waar, voornaamlyk van de LELIEN gebezigt: het blykt ondertusſchen uit de *Griekſche* Overzetting des *Ouden Testaments*, en in 't byzonder uit Num. VIII: 4. en Jeſ. XXXV: 1. dat de *Jooden*, die *Grieksch* ſpraaken, met het zelfde woord *in 't algemeen* alle ſchoone en prachtige Bloemen beſtempeld hebben. En zo heeft men ook, behalven dit, eertyds de *Tulpen* tot de LELIEN gereekend; en Doct. MENTZELIUS betuigt (*a*), dat de beroemde GESZNER 't eerst in 't jaar 1560 die Bloemen, die wy *Tulpen* noemen, met deezen Naam daarom benoemd heeft, dat dezelve, ten aanzien van haare uiterlyke gedaante, het Turkſche Hoofd-ſieraad, 't welk men toen *Tulband*, en *Tulp* gewoon was te noemen, niet ongelyk waren."

„ (*a*) *In Indice nominum plantarum multilingui. p.* 309."

Proe-

Proeve van den tegenwoordigen Smaak der Hoogduitschers in zaken van Godsgeleerdheidt en Wysgeerte. Met eene Voorreden en ettelyke aanmerkingen van den Vertaler. Eerste Stuk. Te Utrecht by J. v. Schoonhoven *en* Comp. 1773. *Behalven de Voorreden* 109 *bladzyden in groot octavo.*

TEn rechten verſtande van dezen Tytel is 't noodig den Schryver der Voorreden zelven te hooren, zo als hy dit Opſchrift verklaert, en zyn oogmerk te kennen geeft; als hy ons meld, van welken Smaek der Hoogduitſchers hy bepaeldlyk Proeven in de Nederduitſche Tale aanbied.

„ Het is, zegt hy, in zaken van *Wysgeerte*, die Smaak, in welken de Hoogduitſchers, zedert de tyden van *Leibnitz* en *Wolf* hebben begonnen te Filozofeeren, en in welken zy tans genoegzaam doorgaans Filzofeeren.

„ In zaken van *Godsgeleerdheidt* is het de Smaak van sommige hedendaagſche, niet min Godvrugtige dan Wysgerige, Hoogduitſche Godsgeleerden, welke zig van den gewonen Godgeleerden Smaak voornamelyk onderſcheidt door de volgende kenmerken.

„ 1) Door alle waarheden van den Godsdienst betrekkelyk te maken, tot 's menſchen zedelyke Beterſchap of Heiligmaking.

„ 2) Door de meerder of mindere Noodzakelykheidt — en het meerder of minder Gewicht — der kennisſe van die Waarheden te ſchatten en te beoordelen naar derzelver nadere of verdere Betrekking tot — en verknogtheid met — 's Menſchen zedelyke Beterſchap of Heiligmakinge.

„ 3) Door ene grote en Godvrugtige omzigtigheidt in het bepalen van 't geen men *fundamentele Artikelen des Geloofs* noemt, en waar door men gewonelyk zodanige waarheden verſtaat, van welken niet alleen de *ontkenning*, maar zelfs de *blote onwetenheidt*, geacht word, ene genoegſame en onfeilbare oorzaak van 's Menſchen eeuwige verdoemenis te wezen.

„ 4) Door oneindig meer belang te ſtellen in de Uitbreiding en den Bloei van Kristus Koningryk, dat is het *Ryk der waarheidt*, die naar de Godzaligheidt is, *in 't algemeen*; — dan in die van de *Conſtitutie* en de zogenaamde *Orthodoxie* der *byzondere Gezinte*, van welke men, het zy ſlegts Lidmaat, of tevens Leeraar, is. In diervoege dat, in *cas* van ſtrydigheid der wederzydſche belangens, men altoos gewillig en gereed is, de belangens zyner byzondere Gezinte aan die

van het Ryk der waarheidt in 't algemeen, dat is aan die van Kristus Koningryk, —— maar nooit en nimmer deze laatsten aan de eersten — op te offeren."

Enige Verhandelingen, in dien smaak geschreven, uit het Hoogduitsch overgezet, van tyd tot tyd, in 't Nederduitsch gemeen te maken, is het oogmerk des Vertalers en Uitgevers van dit Eerste Stuk; waar op ook andere soortgelyken staen te volgen, zo de uitgave hier van enigzins gunstig ontvangen mogte worden; by mangel van welk dit *eerste Stuk*, gelyk hy betuigt, ook tevens het *laatste* zal zyn. — Men vind hier des ene Proeve van den Smaek der Hoogduitschers, ter Proeve van den Smaek der Nederlanders; en zal uit het min of meer gunstig ontvangen van dit Stukje enigermate kunnen oordeelen, in hoe ver 'er enige overeenkomst van Smaek tusschen deze Nabuuren heerscht.

Ter proeve hier van behelst het tegenwoordige Stukje *Vyf korte Vertogen over zeer gewichtige Onderwerpen, allen overgenomen uit de Hoogduitsche Mengelstukken van* Dr. J. G. TOLLNER, *Hoogleeraar in de Godsgeleerdheid, en Wysgeerte te Frankfort aan de Oder*. De hier in verhandelde Onderwerpen zyn de volgende. I. *Is Godsdienst tot zedelyke Goedheidt noodzakelyk? En zo ja! waarom?* II. *Wil God ware kennis om haar zelfs wille?* III. *Wat heet de Waarheden van den Godsdienst* interessant *voorstellen? En wanneer word derzelver Voorstel* interessant? IV. *Wat en hoeveel* behoort uit de Leer van de Erfzonde in de kennis van den *eenvoudigen Kristen?* V. Toets der uitspraak van den Heer DE VOLTAIRE: *De Godsverloochening geeft gene beweegredenen, ondeugden na te laten. De Geestdryvery of Fanaticismus* in tegendeel, of de valsche Godsdienst in 't algemeen, *geeft beweegredenen tot pleging van ondeugden.* —— Ieder onderwerp is gewichtig genoeg om de oplettenheid veler Lezers uit te lokken; en de naam van den Hoogleeraer TOLLNER is reeds bekend genoeg, om te doen denken, dat de uitvoering van dien aert is, dat dezelve overweging verdient. —— Doch laten wy 'er niet meer van zeggen, om den uitslag der bovengemelde Proefneminge af te wachten.

Nood-

Noodzaaklyke Herinneringen noopens de Aanmerkingen van den Heer Dr. BUSCHING, *over de Symbolische Schriften. Door* J. M. GOEZE *Leeraar by de St. Catharienen Kerk te Hamburg. Uit het Hoogduitsch in 't Nederduitsch vertaald, door* A. F. KLENKE *Hoog- en Nederduitsch Schoolhouder te Amst. Te Amst. by* A. Eichhorn 1773. *Behalven het Voorwerk* 176 *bladz. in octavo.*

EEn ernstig Voorstander van het onveranderlyk bewaren der Symbolische Boeken, van de Euangelisch-Luthersche-Kerk, draegt hier zyne bedenkingen voor, tegen het geen de Heer *Busching*, wegens het veranderen dier Schriften, te berde gebragt heeft; en legt het 'er op toe, om te toonen, dat men alle zodanige poogingen noodwendig heeft tegen te gaen; het welk hy, zo uit Kerklyke als uit Staetkundige inzichten, aendringt. Zy, die met den Eerwaerden *Goeze*, 'er zeer voor zyn, om de Euangelisch-Luthersche-Kerk in haeren ouden stand te zien, zullen 's Mans aenmerkingen, met yver opgesteld, vry algemeen goedkeuren; dewyl zulks zekerlyk ten grooten deele afhangt van 't onveranderd bewaren der Symbolische Boeken. Doch Schriften van die natuur konnen niet voldoen aan dezulken, die meer belang stellen, in 't opbouwen en uitbreiden der Christelyke Kerke, dan in 't handhaven ener byzondere Gezindheid van dezelve.

Twee Leerredenen over Jeremia XIV: 19[b], 20, 21. *en Jesaia* XXXIII. 6. *Door* J. A. EIKER, *Predikant te Deil en Enspyk. Te Utrecht, by* J. A. en A. J. v. Toll 1773. *Behalven het Voorwerk* 170 *bladz. in groot octavo.*

DE Eerwaerde *Eiker* heeft de eerste dezer Leerredenen uitgesproken, op den plechtigen Biddag den 17 Feb. des jaers 1773; en de tweede voorgesteld, ten tyde dat het Synode gehouden wierd te Harderwyk, op den 18 Aug. des jaers 1771. Ze behelzen, nevens ene zaeklyke breedvoerige ontvouwing der Textwoorden, ene gemoedlyke toepasfing, geschikt naer de tydsomstandigheden in welken zy uitgesproken zyn; bedoelende alleszins ene hartsveranderende Boetvaerdigheid en Kennis der ware Wysheid; dat derzelver inhoud stichtelyk en opwekkend maekt.

De

De Wysheid van God, in de Openbaaring van het Euangelie, voorgesteld in eene Leerreden, gehouden by het openen der algemeene Kerkvergadering van Schotland. In Meymaand 1758. *Door* W. LEECHMAN *Prof. in de H. Godgeleerdheid op de Hooge Schoole van Glasgow. Uit 't Engelsch vertaald. Te Amst. by* H. Gartman. *In groot octavo 73 bladzyden.*

IN deze Leerreden stelt de Eerwaerde *Leechman*, naar den hoofdzaeklyken inhoud zyner Textwoorden, 1 Cor. I. 21, zich voor, de twee volgende stellingen op te helderen, en te bevestigen. I. „ Dat de wysheid, waar aan de wysgeeren zig zo zeer vergaapten, in een allerweezenlykst stuk, om de waereld, namelyk, tot de waere kennis van God te leiden, in 't geheel geen steek houdt. II. Dat de Leere van 't Euangelie, dewelke zy verwierpen, door de wysheid van God geschikt is, om de krachtigste middelen te verleenen, ter verlichting en behouding van hen die gelooven. — De Hoogleeraer de gegrondheid dier stellingen, met een klemmenden redeneertrant, betoogd hebbende, leid 'er verder op ene leerzame wyze uit af, de ydelheid der poogingen van 't Ongeloof, zoekende Gods voorzienigheid en schikking in 't openbaren der Euangelieleere te dwarsboomen; mitsgaders onze verplichting om 't Euangelie geloovig te omhelzen, daadvaardig te betrachten, en alles aen te wenden wat dienen kan, om derzelver invloed onder 't Menschdom te bevorderen: waer toe ook boven al de Leeraers der Kerke hier ten sterkste aengespoord worden; met ene korte ontvouwing van 't geen, waer op zy in hunne Leerwyze inzonderheid acht hebben te geeven, om den gewenschten uitslag te verkrygen.

Verhandeling over den Vryen Wil, en de Begeerlykheid; door J. B. BOSSUET, *Bisschop van Meaux enz. Uit het Fransch vertaald, door* L. VAN RHYN. *Te Amst. by* T. Crajenschot 1772. *Behalven het Voorwerk* 232 *bladz. in octavo.*

NAer den Scholastiken redeneertrant, den algemeen heerschenden smaek der Roomsche Godgeleerden, voor al nog in de dagen van Bisschop *Bossuet*, word hier, in de eerste Verhandeling, welke dit Geschrift behelst, het Leerstuk van 's Menschen Vryheid ontvouwd. Zy, die latere Schriften over dit onderwerp gelezen hebben, welken naer ene beschaefder

Re-

Redeneerkunde opgesteld zyn, zullen zich gemeenlyk niet wel konnen vereenigen met des Bisschops denkwyze; te meer, daer ze dit stuk, door den Bisschop, in geen helderer daglicht geplaetst zien, dan het door anderen voorgesteld is — Het staet by hem vast; „ dat de mensch vry is in zyne keuze, om iets te doen, of niet te doen": en 't is by hem even zeker; „ dat de werken onzer vryheid in de Raedsbesluiten der Godlyke Voorzienigheid opgesloten liggen; en dat deeze zekere middelen heeft, om dezelven tot hare oogmerken te geleiden". Deze twee waerheden toonen hem het Gevoel en de Reden, zegt hy, zo ontegenzeggelyk, dat wy gehouden zyn dezelven te gelooven, al konden wy zelfs geen middel vinden, om dezelven over een te brengen; waer van hy egter vervolgens ene proeve neemt. In de beproeving hier van vind hy gene voldoening, by dezulken, die het wezen der Vryheid in het Vrywillige stellen; zich op de Middelwetenschap beroepen; of staen blyven op voorbereidsels en aenlokfels, waer door God zekere neiging in ons doet opkomen, die ons zo zoetlyk als kragtig eer tot de ene dan tot de andere zaek doet overhellen; maer men heeft hier, zyns oordeels nog by te voegen; „ dat God, door ene natuurlyke Voorbeweging en Voorbepaling, (*Premotion & Predetermination physique*,) onmiddelyk in ons uitwerkt; dat wy tot zulk enen kant besluiten; dat egter niet nalaat vry te zyn, om dat God wil, dat het vry is".

Aen deze Verhandeling over den Vryen Wil is gehecht ene tweede over de Begeerlykheid, behelzende ene Verklaring der zaken, vervat in 't Apostolische voorstel, 1 Joh. II. 15--17. In dezelve geeft Bisschop *Bossuet* ene Godgeleerde Zedekundige ontvouwing van den invloed der verleidende begeerlykheden, met leerzame vermaningen, om ons tegen dezelven te wapenen. Zyne denkbeelden, in het verband dezer twee Verhandelingen, zie men in 't volgende voorstel, met den aenvang van 't laetste Hoofdstuk.

„ Laaten wy, ongelukkige kinders van Adam, gedenken, dat wy met God te verlaaten, in wien de oorsprong en de volmaaktheid onzes weezens opgesloten ligt, ons zelven hebben aangekleefd, en dat in die rampzalige en blinde zelfsliefde, en wel voornamelyk in die der eigene uitmuntendheid, het wortelkwaad gelegen is: aangezien het deeze liefde is, die ons zelfs weezendlyk in onze oogen tot onzen God maakt, aanbidders van onze gedagten, gevoelens en gebreken, ja van onze deugden zelve, onbekwaam om, ik zal niet zeggen, de valsche goederen deezer Waereld, die ons overheeren en ver-

vervoeren, maar zelfs de waare goederen, die van God komen, te kunnen draagen, nadien wy, in plaats van ons te verheffen tot den geen', die ze, om hem te doen aankleeven, geeft, ik weet niet hoe, ons dezelve toeschryven, even als of ze ons eigen, of dat wy 'er de werkers van waren. Onze vrye wil, die onze eerste Ouders misleid heeft, misleid ons nog: en vermits Gy, ô God, gewild hebt, dat onze wil tot uw groot werk, dat onze heiligmaaking is, medewerken zoude, zo blyft hy, zonder te denken, dat gy, ô verborgen Beweeger, het zyt, die hem de goede keuze, die hy doet, ingeeft, by zig zelven staan, en waant iets te weezen, schoon hy van zig zelve niets is".

Oordeelkundige Geschiedenis van het Leeven van DAVID. *Door* S. CHANDLER, *Dr. in de Godgeleerdheid enz. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1773. *In groot octavo* 666 *bladzyden.*

GElyk de Eerwaerde *Chandler*, in 't eerste Deel, Koning *David* beschouwd heeft, van zyne Jeugd af tot op zyne Regering over Juda, zo verledigt hy zich, in dit tweede Deel, tot het nagaen der Geschiedenissen van dien Vorst, zedert zyne verheffing ter beheerschinge van gansch Israël, tot op zynen dood. Dit tydbestek verleent inzonderheid een aental van merkwaerdige verrichtingen, uit welken velen aenleiding genomen hebben, om Davids character boven mate te bezwalken; stellende ene menigte zyner bedryven in 't haetlykst daglicht; zonder behoorlyk agt te geven, op de omstandigheden, die dezelven vergezellen, of op het geen ter rechtmatige verzagtinge van verscheiden zyner daden kan dienen. — Ene zo eenzydige beoordeeling van 's Vorsten gedrag tegen te gaen, is een der hoofdoogmerken van dit Geschrift; waer in de Autheur zich voorgesteld heeft, nooit het kwaade goed te noemen, om dat David het gedaen heeft; maer, zo onpartydig als 't hem mogelyk is, zulk een verslag van dien Vorst te geven, als de Bybelbladen een oplettend Onderzoeker verlenen; met ene aendachtige overweging van alles, wat ten rechten verstande van 's Vorsten gedrag, en de toenmalige geschiedenissen, kan strekken. Uit dien hoofde ontmoet men in dit Deel, (even als in 't voorige, met opzicht tot het eerste tydbestek (*), ene geregelde oordeelkundige ontvouwing van het

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter Oef.* I D. bladz. 579.

het Historisch verhael der Heilige Schryveren, nopens het voorgevallen in dit later verloop des tyds; met ene nevensgaende tael- en oudheidkundige verklaring der Psalmen op byzondere voorvallen in die dagen door Koning David gedicht; en ene wel overdachte beantwoording der verdenkingen en beschuldigingen, waer mede men dien Vorst, (wiens character, schoon niet gansch onschuldig, echter over 't geheel lofwaerdig is,) ten onrechte bezwaerd heeft. — Men ziet, als men 't geheele beloop der Geschiedenisse nagaet, een uitmuntend Vorst, en als men 't oog vestigt op alles, wat men ten zynen laste aendringt, word men bykans genoodzaekt om te denken, dat men 't 'er op toegeleid heeft, om alles ten ongunstigste te beschouwen: zelfs in zo verre, dat men in David lake 't geen men in andere Staetkundige Personadien als pryzenswaerdig zou roemen. Dit is onder anderen, ten klaerste, te bespeuren, in 't geen men te berde brengt, met opzicht tot Davids beraedslaging, ter vernietiginge van Achitofels raed, volgens het aengetekende 2 Sam. XV. 30—37. omtrent welke geschiedenis de Eerwaerde *Chandler* het volgende aenmerkt.

Toen David, op den afval van Absolom, Jerusalem verlaten had, verstond hy dat Achitofel, zyn voornaemste Raedsheer, en een van zyne Opperamptenaers, mede in de zamenzweering was ingewikkeld, en zig by *Absolom* gevoegd had (*). Dit deed *David*, de ongemene Staatkunde en listigheid van dien bekwamen Raedsman kennende, zich tot God wenden, en zeggen; *ô HEERE, ik bidde u, veriedel zynen raed, en geef dat dezelve als enkele dwaesheid aengemerkt worde* (†).

„ En, naardien, gelyk *Chandler* verder zegt, geen eene om-

(*) Zommige Geleerde persoonen, zegt *Chandler*, hebben geoordeeld, en niet ongegrond, dat *Bathzeba* de kleindochter was van *Achitofel*, en dat Hy zig by *Absalom* gevoegd hebbe, om Hem in zyn optoer tegen zynen Vader te ondersteunen, uit wraake jeegens *David*, om het bekende onteeren van deeze zyne kleindochter. Want wy leezen, dat *Eliam*, waarschynlyk de Vader van *Bathzeba*, de zoon was van *Achitofel*, den *Giloniter*, en een van Davids voornaamste helden. 2 Sam. XXIII. 34.

(†) Op deeze trouwloosheid en verradery van *Achitofel* heeft *David* den LV Psalm gedicht; welk Lied de Eerw. *Chandler*, by deeze gelegenheid, ontvouwt, met aentooning van deszelfs natuurlyke gepastheid in die omstandigheden.

omstandigheid van den opstand *David* met grooter gevaar scheen te dreigen, dan dat dezelve door *Achitofel* onderschraagd wierd, dagt Hy geenzins, dat Hy, ter veriedeling van zyne raadslaagen en maatreegelen, niets anders te doen hadde als den HEERE te bidden, maar Hy was bewust, dat het zyn pligt waare om, uit liefde tot zig zelven en voor het welvaaren van zyn volk, alle voorzigtige maatreegelen te gebruiken, die Hem, ter bereiking van zyne oogmerken, het allerwaarschynlykst voorkwamen. En dierhalven, wanneer zyn oude vriend *Husai*, de *Architer*, Hem op den top van den Olyfberg ontmoette, hebbende zynen rok gescheurd, en aarde op zyn hoofd gestrooid, voorneemens zynde om Hem in zyne vlugt te vergezellen; overreede Hem *David*, naa dat Hy God op den berg plegtig hadde aangebeeden, om weder te keeren naar *Jerusalem*; en zeide tot Hem. „ Indien gy met my gaat, het zal my waarlyk veel eer tot eenen last, dan tot voordeel zyn: Want gy kondt my eenen veel weezenlykeren dienst doen, wanneer gy wederkeerde naar de Stad, en uw Hof by Absalom maakte (*), en Hem zeide dat gy, gelyk zynes vaders knecht geweest zyt, ook nu de zyne worden wilt; en door dat middel zult gy de maatreegelen, die op den raad van Achitofel zouden genoomen worden, konnen tegengaan en veriedelen. En wanneer gy in staat zult zyn om te verneemen, wat 'er in het Hof omgaat, zoo vertrouwt het vrylyk aan *Zadok* en *Abjathar* de Priesters, die met de Arke in de Stad blyven, deeze zullen hunne twee Zoonen zenden, om my het gene, dat gy hen zeggen zult, over te brengen". *Husai*, die een oprecht vriend van David was, keerde terstond weeder naar *Jerusalem*, en aldaar koomende bevond Hy, dat *Absalom* reeds bezit van de Stad genoomen hadde.

„ Deeze list van *David*, om den afval van *Absalom* te veriedelen, heeft den toorn van Mr. *B.* opgewekt, ja Hy veroordeelt dezelve zeer streng, als zynde *een daad, die een Pro-*

" (*) „ Een diergelyke list gebruikte *Hamilcar*, de *Carthager*, die, zig voegende by *Parmenio*, een van de Opperveldheeren en gunstelingen van *Alexander den Grooten*, door zyn toedoen, by dien Vorst gehoor verkreeg, by welke geleegenheid Hy Hem bekend maakte, dat Hy uit zyn Vaderland verdreeven en zeer geneegen was, biedende Hem zynen dienst aan, om Hem in zyne aanstaande veldtogten te dienen. Alexander nam zyne aanbieding aan, door welk middel *Hamilcar* met *Alexanders* maatregelen bekend wierd; en liet de Carthagers daar van kennis geeven. *Just. Hist. L. XXI. Cap.* 6".

Profeet, een heilig, en een eerlyk man niet betaamde; want, zegt Hy, een braaf Man zoude, als zodanig een, liever wenschen eene Kroon te verliezen, als een oorzaak van de verdoemenis (damnation) *van zynen Vriend te worden. Maar 't is een verdoemen van onzen vriend, zo veel als in ons is, hem aan te zetten tot het bedryven van eene misdaad. En 't is eene misdaad, te veinzen met allen iever de party te trekken van iemand, dien wy voorneemens zyn, door het geeven van kwaade raad, en het openbaaren van de geheimen van zyn kabinet, te verderven.* Doch hier op kan men antwoorden, dat *David*, voor zoo veel men dat bewyzen kan, niet de minste gedagten gehad hebbe, om *Husai's* verdoemenis te bewerken, wanneer Hy Hem verzogt de maatregelen van *Absalom*, en de raadslagen van *Achitofel* te veriedelen; ook niet, dat *Husai*, om dat Hy zyne toestemming daar aan gegeeven hebbe, immer verdoemd geworden zy. Mogelyk heeft *David* eerder gedagt, dat *Husai* daar toe pligtshalve verbonden was; en *Husai*, dat Hy zig de verdoemenis waardig maaken zoude, indien Hy het doen konde, en het nochtans weigerde te doen; en het is de eerstemaal, dat ik immer hoorde, dat de pooging om het leeven van een goed Vorst te behouden, en de ontwerpen van verraaders en afvalligen, om Hem te onttroonen en ter dood te brengen, met voorzigtigheid en Staatkunde tegen te gaan, een goed en getrouw onderdaan aan de verdoemenis heeft bloot gesteld. *Achitofel* was deeze verraader, en *Absalom* een onnatuurlyk rebel en vadermoorder. De Godsdienst en de voorspoed van het Koningryk hingen af van *Absalom* 's verderf, of van de vernietiging van den snooden afval, dien Hy tegen zynen vader verwekt hadde. Het gene *David* dan van *Husai* begeerde; *te weeten*, de raad van *Achitofel* te veriedelen, was in deszelfs aart billyk en goed; en het gene *Husai* aan *David*, als zynen vriend, toestond, en dat elk goed Onderdaan, die het welzyn van zynen Koning en zyn Vaderland ter herte gaat, ook niet zal weigeren, daar toe was Hy pligtshalve verbonden. *Husai* heeft dit gedaan, door *Absalom* zulk een raad te geeven, die Hy zelf en alle de mannen *Israëls* beter vonden, dan de raad van *Achitofel*.

„ Mr. BAYLE noemt dit *het allerslegtste schelmstuk, dat men zig verbeelden kan.* Doch Hy mogt dit verwyt gespaard hebben, want Hy was zeer gemaklyk in staat om veel grooter voorbeelden van schelmery, dan dit, te berde te brengen, en die om de allerstrafwaardigste en vervloektste reedenen uitgevoerd wierden. De verraadery van *Husai* strekte om de uitwerkingen van het allergruuwelykst verraad te verhinderen,

en was een bewys van gehoorzaamheid en trouwe aan zynen Koning en zyn vaderland. Zyn schelmery was de inspraak van eenen edelmoedigen geest en welmeenenden iever voor het Vaderland, en diende om de aanslagen tegen te gaan van eenen geweldigen en bloeddorstigen schelm, die de moord van eenen Vader en de bloedschande met zyne Vrouwen aanraadde om eenen onnatuurlyken, heerschzugtigen en roekeloozen Zoon te ondersteunen. Hoe verre deeze Staatkunde van Vorsten en groote Mannen over een te brengen zy met de regelen van zulke strenge Onderzoekers van geweetensgevallen (*casuists*) waar van Mr. *B.* spreekt, onderneeme ik niet te bepaalen. Dit weete ik, dat zommige regeeringen, zonder deeze en diergelyke listen, niet hebben konnen staande blyven, en dat zonder dezelve de snoodste aanslagen om alles, dat de mensch lief en dierbaar is, te verderven, niet veriedeld konnen worden; ja dat ze zyn gebruikt geworden van de beste en wysste Vorsten, welker gedrag in deezen, in plaats van eenige berisping te ondergaan, als een bewys van hun verstand en liefde voor de eere en het belang van hun Vaderland, geroemd en beschreeven is geworden. En dit word van Mr. *B.* zelf toegestaan, wanneer Hy zegt, dat *listen van dien aart, ongetwyfeld, zeer loflyk zyn, indien wy over de dingen, volgens de menschlyke voorzigtigheid en de Staatkunde der Souverainen, oordeelen.* Indien *David* dan in deeze zaak te werk gegaan hebbe, volgens de regelen van de menschlyke voorzigtigheid en de onveranderlyke Staatkunde der Souverainen, waarom moet Hy dan meer als andere groote en beroemde Vorsten, die even gelyk Hy gehandeld hebben, veroordeeld worden? Byzonderlyk, daar Hy niemand van deeze gestrenge *Casuisten* by zig hadde, die over zyne handelwyze zoodaanig een oordeel velden, als een heilig en eerlyk man niet betaamende. En gesteld zynde, dat deeze handelwyze niet in alles overeen te brengen ware met de regelen eener gestrenge *Casuistery*, nochthans konde *David*, indien Hy met dezelve niet bekend was, een heilig en eerlyk man zyn, zoo Hy dezelve niet in acht nam. Indien *Husai Absalom* het herte doorstooken hadde, onder schyn van vriendschap, gelyk *Brutus Cæsar* gedaan heeft, moesten dan de genen, die *Brutus* verdeedigen, ook niet *Husai* verdeedigen? Maar is het een schandelyker en strafwaardiger stuk, onder voorwendingen van vriendschap, eenen tyran, eenen onrechtvaardigen bezitneemer van het Ryk, en eenes Vadersmoorder's raadgeever, te verraaden; dan Hem, in diergelyke omstandigheden, van kant te helpen? Ik geeve het aan de genen, die *David* veroordeelen, oprechtlyk

over,

over, dit gewigtig punt van *Casuistery* te beslechten; of het op zig zelven ongeoorloofd zy zig van listen, *dat is*, bedriegelyke konstgreepen in het voeren van oorlogen tusschen Vorsten en gemeenebesten te bedienen. Indien niet, in welke gevallen dezelve dan geoorloofd, en met de strenge regelen van zedelykheid en deugd over een te brengen zyn. Wanneer deeze punten beslecht zyn, zullen wy beter konnen oordeelen over de zedelykheid en eerlykheid van *David* en zynen vriend *Husai* in het geval voor ons; en, zoo lang, als dit niet gedaan is, zal de beschuldiging van Mr. *B.* onoprecht en van allen grond ontbloot zyn. Ik moet 'er noch byvoegen, dat het karakter van *David*, als DE MAN NAAR GODS HERTE in deszelfs Schriftuurlyke beteekenis, geenzins insluite, dat Hy, als een Vorst, altyd verpligt zoude zyn om, volgens de regelen van zedelykheid, zoo als die van de *Casuisten* gesteld worden, te handelen; of, dat Hy in het voeren zyner oorlogen en veriedelen van eenen onnatuurlyken opstand, niet zoude mogen werken met de gewoone Staatkunde van wyze en braave Vorsten, en gebruik maaken van de noodige listen, wanneer zulks ter verdeediging van zyn Vaderland en tot behoudenis van zyn eigen leeven noodzaakelyk was.

„ Onder het Burgemeesterschap van *Cicero* borst de zamenzweering van *Catilina* uit, en dezelve wierd volkoomenlyk ontdekt door de dapperheid, voorzigtigheid en Staatkunde van deezen grooten Burgemeester. De gezanten van de *Allobrogen*, de oude inwoonders van *Savoye* en *Piemont*, waren toen ter tyd te *Rome*, om den Raad om verligting hunner lasten te verzoeken. *Umbranius*, een van de zamenzweerders, zogt deeze gezanten over te haalen, om zig in het ontwerp, door hen gesmeed, om *Rome* te verderven, in te wikkelen. Tot dat einde maakte Hy hun bekend de natuur van de zamenzweering, de naamen van de voornaamste persoonen, die daar in deel hadden, en beloofde hun alles, wat zy begeerden, indien zy hun volk wilden overhaalen om hen dezelve te helpen uitvoeren. De gezanten, de zaak overweegende, ontdekten de geheele zamenzweering aan *Fabius Sanga*, zoo als zy die uit de mond van *Umbranius* gehoord hadden. *Sanga* maakte dezelve terstond bekend aan den Burgemeester, en bragt de gezanten zelven voor Hem. Wat doet Hy? Waarlyk, volgens de gedagten van den gemoedlyken en rechtvaardigen Mr. *B.* gaat Hy te werk als een zeer boos en Godloos mensch; Hy beveelt hen zig te gelaaten als ieverige begunstigers van de zamenzweering, zo veele van de zamenzweerders, als zy konden, op te speuren, dezelve schoone beloften te doen, en, om dezelve vol-

koomen te ontdekken, alle hunne poogingen in het werk te stellen. De gezanten gingen, zoo als *Cicero* bevoolen hadde, naar hen toe, vorderden van de voornaamsten hunner een eed, met hunne eigene hand onderteekent, op dat zy hunne landgenooten des te ligter zouden konnen overhaalen om hen de hulp, die zy van hun begeerden, te geeven. Zy alle, zonder vermoeden van bedroogen te worden, teekenden eenpaarig den eed. De gezanten ontdekten alles aan *Cicero*, die terstond de voornaamste zamenzweerders liet gevangen neemen, en zig ten uitersten verblydde, *deels* om dat de zamenzweering (*) ontdekt was, *deels* om dat de Stad van het gevaar, dat dezelve onmiddelyk dreigde, verlost was.

„ De Raad oordeelde, dat *Cicero* eene treffelyke en vaderlandsch gezinde rol gespeeld hadde, want dezelve liet terstond een bevel (†) uitgaan, dat alle het volk op de allerplegtigste wyze zyne dankbetuiging doen zoude aan Hem door wiens *deugd*, *raad* en *voorzigtigheid*, het gemeenebest van de uiterste gevaaren verlost was; en dat men de Goden, in *Cicero's* naam, openlyk danken zoude om dat Hy de Stad van de uiterste verwoesting, de burgers van eenen moord, en *Italie* van eenen oorlog, bevryd hadde.

„ Handelde *Cicero* in deeze zaak als een eerlyk man, en een beminnaar van het Vaderland? Of heeft Hy, door dit Staatkundig beleid, zig zelven en de gezanten verdoemd, door hun te doen veinzen, dat zy de party van die menschen verkoozen, welkers verderf zy werklyk bedoelden? Wat strenge berisping zoude Hy niet ondergaan hebben, zoo Hy de zamenzweering hadde toegelaaten stand te grypen, en gedoogd hadde, dat zyn Vaderland verwoest wierd, door te weigeren gebruik te maaken van die Staatkunde, welke ter ontdekking en veriedeling van die zamenzweering noodig was? Van twee kwaaden, het is een oude grondregel, moet iemand, wanneer hy in de noodzaakelykheid is om 'er een te ondergaan, het minste kiezen. Dus waren de omstandigheden van *David* en Ci-

(*) *Salust. Bel. Catill. Cap.* XL —— XLVI. *Cicer. Orat.* 3. 4. *cont. Catilin.*

(†) *Primum mihi gratiæ verbis amplissimis aguntur, quod virtute, consilio, providentia mea respublica periculis sit maximis liberata.* —— *Atque etiam supplicatio diis immortalibus, pro singulari eorum merito, meo nomine decreta est* —— *quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberassem. In Catilin.* III. *Cap.* VI. Edit. Olivet.

Cicero geleegen, zy beide verkoozen de zyde van het Vaderland, en gelyk *Cicero* te recht genoemd word, *als een Vader en behouder van zyn Vaderland*, van het verderf, daar mede het zelve gedreigd wierd, zal *David* dezelfde lof verdienen om dat Hy, door diergelyke maatreegelen, de ontwerpen van Godlooze zamenzweerders veriedeld, en zyn volk van het verderf, dat hun dreigde, verlost heeft."

Natuurkundige Verlustigingen, behelzende Microscopise Waarneemingen van In- en Uitlandse Water- en Landdieren. Door M. SLABBER, *Lid van de Holl. Maatsch. der Wetenschappen, en van het Vlissingsch Genootschap ter bevordering van nuttige Kunsten en Weetenschappen. Te Haarlem by* J. Bosch *in groot quarto.*

Zints men de Natuur, door behulp van 't Microscoop, begon na te sporen, ontdekte men, niet alleen in de reeds bekende Schepselen, eene nieuwe Waereld van wonderen, die voorheen verborgen waren; maar tevens een onnoemelyk aantal, en eene onnadenkelyke verscheidenheid van Schepselen, die 't Menschlyke Oog in vroeger dagen nimmer aanschouwd had. En deeze ontdekkingen toonden, dat zelfs het kleinste Schepseltje, 't welk door 't Vergrootglas was na te gaan, niet minder dan een der grooteren, in de juiste gesteldheid en geschiktheid zyner tedere deeltjes, de doorslaande blyken van de hoogste Wysheid des Maakers verleent. Hoe meer men dit gade slaat, hoe sterker men gedrongen wordt, in vollen nadruk uit te roepen; *Hoe groot, of hoe veelvuldig zyn uwe werken, ô Heere! gy hebt ze alle met wysheid gemaakt, het Aardryk is vol van uwe goederen!* Men verwondert zig, met regt, over de handigheid van etlyke Kunstenaaren, in 't vormen van zeer kleine en wel geëvenredigde Kunststukken; dan 't kleinste en kunstigste van die allen is nog niet te vergelyken by de veelvuldigmaal kleiner en netter gevormde Kunststukken des grooten Maakers van 't Heelal, met deszelfs volheid. Deeze heeft eene menigte van Kunststukken voortgebragt, die ons bloote gezigt bykans, ja zelfs volstrekt, ontsnappen; en die, niet slegts in deezen kleinen uitwendigen vorm, maar ook inwendig, bedeeld zyn, met eene menigte van zeer kleine Kunstwerktuigjes, die tot hun bestaan leeven, en de in stand houding van hans gelyken vereischt worden. Het bezef hier van, als 't recht ernstig ter harte ge-

nomen wordt, vervult 's Menſchen Geest, in verwondering over de Wysheid des Maakers, met de diepſte eerbied voor aller Schepper; en doet hem dermaate verbaasd ſtaan, dat hy zig onmagtig vinde, om zyne aandoening met woorden uit te drukken. —— Deeze gedagten waren 't gevolg van een oplettende beſchouwing der hier bovengenoemde Natuurkundige Verlustigingen van den Heer *Slabber*, welken by uitſtek in ſtaat zyn, om denkbeelden van dien aart te verleevendigen.

Al voor eenigen tyd heeft die Heer zig verledigd, om eenigen zyner Microscopiſche Waarneemingen af te tekenen, in Plaat te laaten brengen, en alles in de natuurlyke coleuren afgemaald, met eene beknopte beſchryving van de opgemerkte byzonderheden gemeen te maaken. Hy heeft reeds een aantal van negen Plaaten dus afgegeeven, en ſtaat deeze Verzameling tot één, of mogelyk, by een aanhoudend vervolg, tot twee Boekdeeltjes te brengen; dat, aangezien de keurigheid der uitvoeringe, den Liefhebberen der Natuurlyke Historie niet anders dan aangenaam kan weezen. —— Ieder Plaat op 't zindelykſte uitgevoerd, behelst eene afbeelding van één of meer Diertjes, in derzelver natuurlyke grootte, zo die voor het bloote oog zigtbaar zy, en voorts mede in die gedaante, zo als de Heer *Slabber* dezelven door 't Microscoop beſchouwd heeft; waar by gemeenlyk het een of ander byzonder gedeelte, dat boven al merkwaardig is, in vergrooting afzonderlyk vertoond wordt; zynde alles zeer netjes naar 't leeven gecoleurd. Verder gaat ieder Plaat vergezeld van eene beſchryving, welke een naauwkeurig berigt geeft van 't afgemaalde Diertje, zo ver de oplettende Autheur zyne waarneemingen, met aanwendinge van alle moeite, heeft kunnen brengen; waar door hy aan de oefenzugtigen in dit geval zeer veel dienst gedaan heeft, ter uitbreidinge hunner kundigheden.

Dus vertoont ons de eerſte Plaat eene Westindiſche *Schulpſpin*, van hoedanig een Schepſel de Natuuronderzoekers tot nog geen gewag gemaakt hadden; niet weetende, dat 'er, onder de Spinnen, ook zodanigen gevonden wierden, die een Schulp tot hun verblyf hadden. 't Is inzonderheid aanmerkelyk dat deeze Spin bedeeld is met een aantal van vier oogen; juist zo veel als hem ter zyner beveiliging dienſtig geoordeeld konnen worden. —— Niet minder opmerking verdient de *Verwdraagende Spin*, in de tweede Plaat afgebeeld; die, vermoedelyk van *Delmina* herwaards gezonden, zeer ſchoon Karminkoleurig is. Volgens de Proefneemingen van den Heer *Slabber*, is 't niet vreemd te denken, dat men 'er eene zeer ſchoone Verw van zou kunnen trekken, als men eene menigte van dee-

deeze Spinnen had. — De derde en vierde Plaat leveren ons de *Vliegagtige Tipula* in zyne Wormen-Poppen- en Vliegagtige gestalte, welke de Autheur oplettend gade geslaagen heeft, ter verbetering van 't berigt van den Heer *Reaumur*. Deeze Worm der *Tipula*, hoe doorzigtig en teer dezelve ook schyne, is nogtans een Roofdier, dat geen geringe kragt kan oefenen. — In de vyfde Plaat ontmoeten wy eene *Zee-Water-Vloo*, genaamd *Stier*, wier zonderlinge gestalte, en niet minder zonderlinge gedaantsverandering, door den Autheur gelukkig waargenomen, alhier duidelyker afgebeeld en naauwkeuriger beschreeven wordt, dan ze elders voorkomt. — Even zo is 't gesteld met de zeldzaame gedaante van drie Zeediertjes, welke ons met de afgifte der zesde Plaate voorgesteld worden; vertoonende de *Zee-Water-Vloo*, genaamd *Wapendrager*; een *Naald-Visje*, dat den naam van *Opblaazer*, en een *Zeeworm*, die den naam van *Pyl* mag voeren; hebbende elk hunner een verwonderingswaardige gestalte. — Dit verwonderenswaardige klimt, mag men zeggen, nog hooger, in twee Zeediertjes, welken op de zevende Plaat voorkomen, zynde een *Zeeduizendbeen* en een zeshoekigen *Beroë*; die ons boven al, ten opzigte van de kunstryke zamenstelling der deelen, verbaasd doen staan; terwyl we ons tevens verwonderen over de ongemeene bekwaamheid en oplettendheid van den Heer *Slabber* in 't waarneemen.

Onder andere byzonderheden, welke hy ons meldt van den *Zeeduizendbeen*, (een Zeediertje zo klein, dat het in zyne natuurlyke grootte niet afgebeeld kan worden,) is het volgende. Het Microscoop ontdekte hem, hoe dit Diertje, in een wit Flesje met zout water bewaard, zig aan de wanden van 't Flesje hegtte, door middel van deszelfs agterste gedeelte, dat een platte Zuiger is. Het Diertje dus gevestigd beschouwende, vond hy dan op de eene dan op de andere zyde of plaats, aan een of meerder Pooten, (die ter wederzyde ten getale van twee en twintig geteld worden,) eene beweeging, gelyk aan die der Bastaart-Polypen, of wel Raderdiertjes; welken, ieder op zig zelven, verscheiden Pooten saam genomen, een stroom van water naar zig deeden komen. De Heer *Slabber* wist eerst niet, wat hier van te maaken; dog herhaalde waarneemingen overtuigden hem, dat deeze beweeging weezenlyk aan het Dier behoorde. Zig hier van verzekerd vindende, scheidde hy met zeer veel moeite een der grootste Pooten van het Lichaam af; en dien nader onderzoekende, „vond ik, zegt hy, onder aan den Poot extra fyne Steeltjes, aan welker einde zich als halve Hamer-

tjes vertoonden, die binnenwaarts naar het lichaam gekeerd stonden. Aan dezen Poot waren 'er agt; en zo aan verscheiden die ik onderzogt: deze hamertjes zyn het geweest, welke die stroomswyze beweeging gemaakt hebben, en dus zag ik my dan dit geheim ontdekt.

„Wie moet niet met een diepe eerbied opgewekt zyn, over de groote wysheid van zo een allervolmaaktst Werkmeester; vooral, als men het nut in dezen nafpoort: en dit is, dat door die sterke beweeging in het water, die, als een stroom, veroorzaakt word, andere Diertjes, in dien stroom vervallende, hem onder het bereik komen en hem dienen, hy dezelve ten voedzel gebruikt; daar men anderen, die hem niet dienen, in verscheiden stroompjes ziet heen en weder gedreven worden. Dit gezicht was my by herhalingen byzonder aangenaam en allerfraaist. Hier uit kan men nu een besluit opmaken, dat dit stelzel, welk hem tot het formeeren van die beweeging gegeeven is, alleen dienstig zy, om hem op eene gemakkelyke wyze van voedzel te verzorgen, 't welk hy zonder dit middel mogelyk niet zoude kunnen bekomen."

Soortgelyke wonderen, die den beschouwer met recht doen zeggen, *Eminet in minimis maximus ipse Deus*, (Het kleinste Schepsèltje toont ons den vinger des grooten Gods;) brengt ons de achtste Plaat insgelyks onder 't oog. Hier ontmoeten wy een *Zeedraadworm*, een der vuur- of lichtgeevende Diertjes, die men zeer menigvuldig in 't Zeewater vindt, in de warmste dagen der maanden Juny en July. Mitsgaders eene *Zeeslak*, eene *Zeeluis*, van eene by uitstek zonderlinge gestalte, een *Zeekwalletje*, en een tot nog toe weinig bekend *Zeediertje*, dat een plat eirond lichaam heeft; byzonder vlug in 't zwemmen is; zig naar zyn welgevallen draait en keert; zonder dat men 'er eenige de minste hulpmiddelen van zwemvoeten, of iets dergelyks aan bespeure. — Hier by komen nog in de negende Plaat vier Zeediertjes: te weeten, een *Zeepisfebed*, *Zeebrems*, met zeer fraaie koleuren; twee *Zeeluizen*, vermoedelyk Mannetje en Wyfje, en eindelyk een *Zeekwalletje*, dat eene aangenaame vertooning maakt, wanneer het zyne straalen, die 't naar welgevallen kan buigen, op zekere wyzen beweegt.

Der-

Derde Verbandeling over de verbetering der ontlastinge van Rhynlands Boezemwater, en bet Project der doorgraavinge uit bet Wyker-Meer naa de Noordzee: met aanmerkingen van den Schryver der tweede Verbandelinge. Te Haarlem by J. Bosch 1773. *Bebalven bet Voorbericbt* 75 *bladz. in groot octavo.*

VOor eenigen tyd hebben wy berigt gegeeven van twee onderscheiden Verhandelingen, raakende het bovengemelde Project (*); hier van nu is deeze derde Verhandeling als een vervolg aan te merken; in zo ver dezelve dient ter nadere overweeginge van het aldaar voorgestelde. —— De Schryver der eerste Verhandelinge verdeedigt hier zyn opgegeeven gevoelen, betreffende de heilzaame gevolgen der te werkstellinge van dit hulpmiddel, tot het ontlasten van Rhynlands Boezemwater; in beantwoording der aanmerkingen, door den Schryver der tweede Verhandelinge daar tegen ingebragt. Hy heeft hem dit zyn Geschrift beleefdlyk laaten toekomen, met verzoek om het zelve oplettend te overweegen, en met zyne nevensgaande aanmerkingen het licht te doen zien. —— Aan dit verzoek heeft de Schryver der tweede Verhandelinge in deezen voldaan; met de openbaare uitgave van dit Geschrift, vergezeld van zyne bedenkingen op het zelve. By nader onderzoek volhardt hy nog in zyne voorige gedagten, dat het Plan ten aanzien van 't bedoelde, met opzigt tot Rhynlands Waterstaat, niet voldoet, schoon 't anders niet te verwerpen zy, zo ver het zelve betrekking heeft, tot het voorkomen der nadeelige gevolgen van de steeds toeneemende ondiepte van het Y. —— Het laatste staat hy hem volledig toe; en het Project verdient, in dat opzigt, naar zyn inzien, alle opmerking; dog, in betrekking tot Rhynlands Waterstaat, moet hy betuigen, in dit Geschrift niets gevonden te hebben, dat hem des Schryvers denkbeelden aanneemelyker kan maaken. —— Men ziet in dit laatste Stukje, even als in de voorige Verhandelingen, twee verschillende Schryvers, die in bedaardheid elkanders gedagten overweegen; en toonen, hoe hun groote doelwit geen ander zy, dan dat van den Lande, waar 't mogelyk, nuttig te weezen; waar door deeze onderhandeling, van alle des kundigen, met genoegen nagegaan kan worden; het welk van dienst zou kunnen zyn, om het hoofdonderwerp, de verbetering van 's Lands Waterstaat, allengskens in een nog klaarder licht te stellen.

(*) *Zie H. Vaderl. Letter-Oef.* I Deel, bl. 506.

Inleiding der Mathematische Weetenschappen of gemeenzaame Leerwyze der Arithmetica en Algebra. Door A. B. STRABBE, *Leermeester der Wiskunde. Tweede Deel. Te Amsterdam by* J. Morterre 1772. *Behalven de Voorreden* 260 *bladz. in groot octavo.*

OP het ontvouwen van de eenvoudige Stelkundige bewerkingen, in 't eerste Deel voorgedraagen, volgt in dit tweede Deel eene onderrigting, welke geschikt is, om den Leerling tot hooger kundigheden, in deeze zo voortreffelyke Weetenschap, op te leiden; waar toe dezelve, in gevolge van 't voorgaande onderwys, niet ongeschikt is.

De Heer *Strabbe* begint dit Stuk met eene verklaaring van de Arithmetische en Geometrische Proportie en Progressie; en vangt daar op aan, met eene berekening der onbepaalde Voorstellen, waar mede hy verknogt eene oplossing der merkwaardige Vraagstukken van den beroemden *Diophantes*. Hier aan volgt eene verklaaring van de Magten en derzelver Exponenten, mitsgaders van het algemeene Theorema van den onvergelykelyken *Newton*, en deszelfs nuttig gebruik. Op het voorstellen hier van gaat onze Leermeester over, ter ophelderinge van den oorsprong en de samenstelling van alle soorten van Vergelykingen; met eene nevensgaende ontvouwing van de verschillende Leerwyzen om dezelven op te lossen. Dit leidt hem verder tot het voordraagen van de Leerwyze der Series, of Reien van Getallen, en ten laatste om te toonen, hoe men te werk moet gaan, om de Vierkantsen Teerlings-Wortelen uit Radicale tweeledige Grootheden te trekken. Voorts heeft de Autheur, tot meerder oefening der Leerlingen, nog eenige uitgeleezen Voorstellingen, aan 't slot van dit Deel, gevoegd, die, volgens de voorheen geleide gronden, opgelost kunnen worden.

Volledige Inleiding tot de Algebra, door LEONARD EULER. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Twee Deelen. Te Amsterdam by* M. Magérus 1773. *Behalven de Voorreden enz.* 886 *bladz. in groot octavo.*

MEn heeft, als iets byzonders, van dit Geschrift aan te merken, dat de Heer *Euler*, uit vroegere Oefeningen eene meer dan gemeene bekwaamheid bezittende, dit Werk met

met behulp van een jongen knaap, opgesteld heeft, toen hy van 't gebruik zyns gezigts versteeken was. Deeze byzonderheid heeft den Nederlandschen Uitgeever aanleiding gegeeven, om in de Voorreden opzetlyk gewag te maaken van den beroemden blinden Wiskundigen *Saunderson*; en aan te duiden, op welk eene manier dezelve vermoedelyk zyne werkstukken uitgevoerd heeft. Ter dier oorzaake behelst de Voorrede van dit Geschrift de opgave van een eenvoudig middel, waar door zelfs blinde Menschen de Rekenkunde, ja mogelyk het Schryven en 't Componeeren van Muzyk, zouden kunnen leeren oefenen; dat veelligt een goeden uitslag zou hebben, wanneer men bekwaame persoonen aantrof, die 'er met de borst op vielen, en een geduldigen Leermeester hadden.

Wat het Werk zelve betreft, het behelst vyf afdeelingen. De Autheur geeft ons eerst de noodige onderrigtingen over de verscheiden wyze van rekenen met eenvoudige Grootheden, en vervolgens van de verschillende manieren van rekenen met zamengestelde grootheden. Hier op gaat hy over tot de Leer van de Verhoudingen en Evenredigheden of Proportien; als mede ter ontvouwinge van de Algebraïsche Vergelykingen en derzelver Oplossing; en eindelyk ter verklaaringe van de onbepaalde Analysis; met oplossing der voornaamste Vraagstukken, welken daar toe behooren. —— Het hier verleende onderwys is alleszins geleidlyk, en pryst zig ten sterkste aan, door de duidelyke manier van oplossing der Voorstellen; waar omtrent de Heer *Euler* altoos beroemd geweest is.

De Leidsman, of de regte Wegwyzer tot de Negotie. Opgesteld door M. FR. FÖRSCH, *Praktiseerend Boekhouder. Te Amsterdam by de Wed.* P. J. Entrop 1773. *In quarto* 108 *bladzyden.*

ALs een vervolg, op des Autheurs voorgaande *Grondige Onderregting over het Italiaans Boekhouden*, behelst dit Geschrift een verslag van de algemeene kundigheden, die een Koopman te stade komen, met aanwyzinge, hoe hy zig voorzigtig hebbe te gedraagen, en zyn Boek in goede orde te houden. Onkunde en losheid ziet hy, niet ten onregte, aan, als twee hoofdgebreken in de Negotie; waar tegen hy de Jeugd door dit zyn Geschrift zoekt te wapenen, met hun de oplettendheid en voorzigtigheid in te boezemen, onder 't voorstellen van Lessen, die over 't geheel haare nuttigheid by onervarenen kunnen hebben.

His-

Historisch Verhaal van het begin, den voortgang en den tegenwoordigen staat des Koophandels, van de Generaale Nederlandsche Geoctroyeerde Oostindische Compagnie. Tweede Deel. Te Amsterdam by W. Troost, 1773. *Behalven het Voorwerk* 587 *bladz. in groot octavo.*

Op de ontvouwing der Geschiedenissen onzer Oostindische Maatschappye, zedert derzelver eerste grondbeginselen, tot in het jaar 1610, in 't eerste Deel voorgesteld, volgen in dit tweede Deel de verdere verrigtingen dier Compagnie, tot op het jaar 1650. In gevolge van het voorheen vastgestelde Plan (*), worden hier, op eene gelyke wyze als in 't eerste Deel, gevonden aaneengeschakelde berigten van 't voorgevallen in de Oostindiën, met aantekeninge van 't merkwaardigste den Schepen op hunne Reistogten derwaards overgekomen: en vervolgens een insgelyks verknogt verslag, van 't geen 'er, in dat verloop van tyd, in Europa geschiedde, met betrekking tot de zaaken der Maatschappy: zynde in 't eene en 't andere verhaal, ter gepaster plaatse, ingevlogten, de deswegens gemaakte Tractaaten, Octrooijen en Ordonnantien, zo hier te Lande als in de Oostindien. De Autheur geeft van dit alles eene beknopte melding, trekkende het geen men in veele Schriften verspreid vind, in eene voegzaame orde te zamen; en ontziet geen moeite om zyn Werk, door nadere onderrigtingen van des kundigen, tot te meerder volmaaktheid te brengen; 't welk hem gelegenheid geeft, tot het mededeelen van een des te naauwkeuriger verslag, raakende verscheiden omstandigheden, die den Koophandel betreffen. —— De Geschiedenissen dier Maatschappye, en de Koophandel daar door gedreeven, met de verschillende Lotgevallen welken daar aan verknogt zyn, mag men met regt aanmerken als behoorende tot de Geschiedenis van ons Vaderland; waar op zy een bestendigen invloed hebben, of liever, waar mede zy onafscheidelyk verknogt zyn: des de beoefenaars onzer Vaderlandsche Historie ook hierin een algemeen be-

(*) Men zie een berigt van dit Plan in de *N. Vaderl. Letter-Oef. III. D. bl.* 268. Het eerste Deel zag naamlyk het licht reeds in 't jaar 1768; en de voltooijing van dit tweede Deel is vertraagd geworden, door eene ongesteldheid des Schryvers; welke hy thans egter te boven gekomen is.

belang hebben; terwyl het den Kooplieden niet onaangenaam, en veelen zelfs byzonder dienstig kan weezen, oplettend na te gaan, welke vorderingen de Maatschappy gedaan heeft, en hoe 't van tyd tot tyd met den Koophandel deswegens gesteld is geweest. — Tot een staal van des Autheurs schryfwyze, (die in dit tweede Deel beschaafder is dan in het eerste, en dus voorts nog beter staat te worden en moet worden,) diene het geen hy aangetekend heeft, raakende het zo veel gerugts verwekkende voorval met de Engelschen te *Amboina*, in 't jaar 1623.

„ Men ontdekte naamlyk, in Sprokkelmaand van 't jaar 1623, tot groot geluk en behoudenis van geheel *Amboina* voor onze Maatschappy, een gruwelyk verraad, gesmeed tegen ons Kasteel, den Landvoogd en alle d'overige Hollanders, om hun op een bepaalden tyd te overvallen, en deerlyk van kant te maaken, en wel door 't volgende voorval.

„ Eenige dagen na den anderen had men bespeurt, dat zeeker Japonees, nu en dan, voor en op de Wallen van 't Kasteel Victoria kwam, en onder andere reedenen met onze Soldaaten die op Schildwagt stonden, heimlyk naspoorde, de sterkte en de geleegenheid van onze vesting, met hoe veel manschap en geschut dezelve was voorzien, en welken voorraad van Buskruid, Mondbehoeftens en andere Voorraad daar voor handen was, als meede wanneer de Japansche Soldaaten, die in dienst onzer Maatschappye waren, de wagt moesten waarneemen. Op welke daad hy, bereids al verdagt zynde, als een Spion op bevel van den Landvoogd, (zynde diestyds *Herman van Speult*,) wierd gevangen genoomen, waar na hy, door den Fiskaal en den Raad van Justitie verhoort en op de Pynbank gebragt zynde, openlyk bekende: dat eenige Japansche Soldaaten, welke in dienst onzer Maatschappye en binnen 't Kasteel waren, met een zeeker Portugees (die Opziender van de Slaaven onzer Maatschappye was) uit naam van den Engelschen Opperkoopman en Bestierder hunnes handels in Amboina, *Gabriël Towrson*, in 't heimlyk overééngekoomen waren, om op zekeren dag, (door deezen nader te bepalen,) met behulp der Engelschen, onzen Landvoogd en de verdere Nederlanders te vermoorden, en dus ons Kasteel in zyne handen te stellen, waar voor zy ieder van hem zouden genieten duizend Realen van Agten, behalven hun aandeel in den veroverden buit..

„ Op deeze bekentenis, liet onze Landvoogd alle de Japansche Soldaaten die in 't Kasteel waren, als meede de gemelde Portugees, in arrest neemen, waar van elv, op de Pynbank gebragt zynde, beleeden meedeplichtig aan 't bovengezegde,

ver-

verraad te zyn, daar nog byvoegende: dat 'er besloten was, zoo de Hollanders en Amboineezen, die onder 't Kasteel behoorden, weigerden aan d'Engelschen zig te onderwerpen, dat men zodanigen alle door 't Zwaard zoude verdelgen.

„Onze Landvoogd liet toen, met goedvinden van zynen Raad, het Engelsche Opperhoofd en zyne verdere Landsgenooten in 't Kasteel ontbieden, welke alle door hem in arrest werden gehouden, uitgezondert *Towrson*, die, op zyn verzoek en wel in aanmerking van zyne bediening, verlov kreeg, om in d'Engelsche logie door eenige Hollandsche Soldaaten bewaart te worden.

„ Men stelde vervolgens eenige der gevangene Engelschen te recht, waar van zommige, na alvoorens gepynigt te zyn, en anderen buiten pyn of banden, hunne aangeteigde misdaad niet alleen beleeden, maar gaven ook *Towrson* de schuld van alles, zeggende nog daar by: dat zy, op den eersten van Louwmaand 1623, by hem in de Engelsche Factoory ontbooden zynde, hy hun had voorgehouden, om aan hun eene zaak van groot gewicht te openbaaren, doch alvoorens van hun den Eed van stilzwygenheid gevorderd had, die zy dan ook met de behoorlyke plechtigheid, naar de gewoonte hunner Landsgenooten, verricht hadden; waar na hy hun van zyn voorneemen had kennis gegeeven, met verzoek dat zy hem in die gewichtige onderneeming bystand wilden doen; en wanneer eenige van hun de gevaarlykheid van dit fait hem hadden voor oogen gesteld, (in aanmerking geevende de kleine macht welke zy in *Amboina* hadden;) had hy hun gerust gesteld, met te zeggen; dat hy eenige der Japansche Soldaaten, welke in dienst onzer Maatschappye waren, door belovten van groote belooning op zyn zyde had weeten te krygen, die aangenomen hadden, om zo dra onze Landvoogd weer op een Tocht teegen de weerspannelingen uitging, (wanneer 'er in het Kasteel *Victoria* maar een kleine bezetting bleev) het zelve op een bepaalden dag aan hem over te geeven; op welken tyd hy alle de Engelschen, die in de Eilanden van *Amboina* waren, in zyn Factorie ontbieden zou; ook maakte hy staat, dat 'er dan wel Engelsche Scheepen op de Ree zouden zyn, om hem het Kasteel te helpen bemagtigen. Zelfs hadden die van *Loebne* en *Kambello* aangenoomen, om met een groote Vloot Coracoraa's hem te hulp te koomen. Op welke verzekering de voornaamste van hun in dit verraad gestemd hadden.

„ Toen wierd *Towrson* voor den Raad gebragt, en aan hem de beschuldigingen, zoo van de Japanders, de Portugees, als van zyne Landsgenooten voor oogen gelegd, 't welk hy eerst

eerst ontkende, doch vervolgens, gepynigd zynde, de waarheid daar van openlyk beleed; ook vroeg men hem, of dit verraad door hem alleen gesmeed was, dan of hy daar toe van zyne Landsgenooten bevel had ontvangen, en welke oorzaaken hem anders tot deeze verfoeijelyke daad hadden aangezet, waar op hy zeide: dat geene zyner Landsgenooten daar aan schuldig waren, maar dat hy zulks uit eigen overleg en op hoop van voordeel gedaan had, en voorneemens was geweest, zoo ras hy meester van 't Kasteel was, zulks aan zyne Landsgenooten in *Jakatra* te verwittigen, met verzoek van behoorlyken bystand; en wanneer zy hem dit geweigert hadden, als dan zoude hy, met behulp der Inlandsche Rebellen, het Kasteel voor zig behouden hebben, en met de Amboineesche Grooten zodanige voorwaarden hebben aangegaan, als tot zyn meeste veiligheid zouden gestrekt hebben.

„ Den 28sten van Sprokkelmaand wierd hy en zyne meedeplichtigen, zynde veertien Engelschen, tien Japoneezen en de meergedagte Portugees, andermaal voor den Raad gebragt, en hunne bekendtenisse voorgeleezen, die zy toen allen onderteekenden, en daar op het Doodvonnis, als Verraaders, over hun uitgesprooken zynde, wierd zulks aan hun, op den 9den van Lentemaand ter uitvoer gebragt; de andere Engelschen, die meede in hegtenis waren genomen, wierden onschuldig bevonden, en dus weer in vryheid gesteld. ”

De Landvoogd *van Speult* en zyne Raaden gaven, gelyk de Autheur vervolgens meldt, hier van een omstandig berigt aan den Opperlandvoogd der Maatschappye, *Pieter de Karpentier*: om vervolgens aan de Bewindhebberen voorgedraagen te worden; die 'er ook gebruik van maakten, toen de Engelschen hunne klagten hier over voor de Algemeene Staaten bragten; waaromtrent onze Schryver, het voorgevallen in Europa verhaalende, het volgende nog aantekent.

„ Zo dra de tyding hier van in Engeland kwam, vervoegde zig de Engelsche Oostindische Maatschappy by den Koning, en verzogt, dat zyn Majesteit, door zynen afgezant in den Hage, by de Algemeene Staten geliefde te vorderen, een behoorlyke vergoeding voor den hoon en kwaade Regtspleeging, door de bediendens onzer Maatschappye in *Amboina*, aan haare Landsgenooten gedaan, die, zo zy voorgaven, geheel onschuldig aan de hun aangeteigde misdaad waren, en deze slegts, door de zwaare en onmenschelyke pynigingen, gedwongen waren geweest, al dat geene

te bekennen, waar mee de Hollanders hem beschuldigt hadden,; zelvs dat deeze beschuldiging tegen *Towrson* en zyne Landsgenooten, door de Hollandsche Landvoogd van *Amboina* verdicht was, om door dien weg de Engelschen uit den Amboineeschen handel te stooten, waar in hun, volgens 't verdrag van 't jaar 1619, een derde part toekwam; ook gaven zy nog daar by veele andere zaaken ter haarer ontschuldiginge voor, en wel voornaamlyk, de onmooglykheid dat *Towrson* in staat zoude zyn geweest, om het hem opgedichte fait ter uitvoer te brengen; doordien de Hollanders veel te machtig in *Amboina* waren."

Deeze Memorie wierd door onze Afgezant te *Londen*, en vervolgens door den Engelschen Afgezant *Carleton*, by de Algemeene Staten ingeleevert, welke dezelve vervolgens aan de Bewindhebberen onzer Maatschappye lieten ter hand stellen, om haar Hoog Mogende daar op te dienen van hun bericht; waar op de Bewindhebberen dan ook aan de Algemeene Staten overgaven, een wydloopig verhaal, van de Regtspleeging in *Amboina* met de Engelschen gehouden; en waar by genoegzaam bleek; dat het Opperhoofd van de Engelsche Logie in *Amboina* en zyn meedeplichtigen, wel deeglyk aan het verraad schuldig waren, en zulks ook met de onderteekende bekentenissen van de schuldigen bevestigden; zelve dat onze Landvoogd *van Speult* aan *Towrson*, (na dat hy zyn Doodvonnis had ontvangen,) had gevraagd: of zyn voorgenoomen schendaad een vergelding zou zyn, voor de menigvuldige diensten door deeze aan hem beweezen; waar op *Towrson* met een diepen zucht had geantwoord: *Och ware dit stuk te herdoen, ten zou niet gedaan worden:* 't welk dus een vrywillige bekentenis van zyn misdaad was. Ook vond het Hollandsche verhaal, by 't Hof van *Engeland*, meer geloov als dat der Engelsche Maatschappye, zoo als men zulks by de Engelsche Schryvers van dien tyd zien kan (*a*). Egter hield de Koning van Engeland, door zyn Afgezant by de Algemeene Staten, zeer sterk aan op de vergoeding van dit ongelyk aan zyne Onderdaanen gepleegt. Het eenigste dat men ten nadeelen deezer Regtspleeging kan zeggen, is, dat onze Landvoogd *van Speult* en zyne Raden wat al te driftig waren geweest in het straffen der schuldigen; en veel beter hadden

(*a*) *Arthur Wilson*, in 't leven van Jacobus de Iste. pag. 388. als meede in 't tweede Deel der *Historie van Engeland*, verzameld in drie stukken in Folio, 1706."

den gedaan, om dezelven gevonnist naar *Batavia* aan den Raad der bescherming te zenden, die dan deeze Misdaadigers naar verdiensten had kunnen straffen, of anders aan hunne behoorlyke Regters, zynde den Koning en het Parlement van Engeland, konde hebben overgeleevert; waar door men groote verwydering tusschen de beide Natien had kunnen voorkomen.

„ In Wynmaand van 't Jaar 1624, liet de Koning van *Engeland*, door zyn gezant *Carleton* aan de Algemeene Staten verzoeken: dat men de twee geweezene Raaden van *Amboina*, *Houtman* en *Lourens Maarschalk*, die als Regters over de veroordeelde Engelschen gezeeten hadden, en in Holland vry en vrank gingen, in Regten wilde vervolgen, en des noods zoo lange in verzekeringe houden, tot dat zy haar gehouden gedrag in deeze zaak, behoorlyk, hadden verantwoord; en dat men den Opperlandvoogd *Koen*, niet weer naar Indiën moest zenden (*a*). Ook was de Koning al te vooren zeer verstoort geweest, over het drukken en verkoopen van zeeker Blaauwboekje, geintituleert; waarachtig verhaal van de tyding gekomen uit Oost-Indien, met het Jagt genaamt *de Haaze*, in Zomermaand 1624 in Texel ingekoomen, aangaande de *Conspiratie* ontdekt in de Eilanden van *Amboina* &c. In dit verhaal wierden de Engelschen grootlyks beschuldigt, en onze Amboineesche Regters, die dezelve veroordeeld hadden, volkomen vrygesprooken. Om dan zyne Majesteit in 't laatste geval eenig genoegen te geeven, hadden haar Hoog Mogende op den 18 van Oogstmaand dezes Jaars 1624, (*b*) het gezeide verhaal, voor *Fameus* en ondienstig verklaard, met verbod van het zelve in deeze Landen te brengen, na te drukken, leezen, ofte iemand ter hand te stellen, en beloovden wyders daar by een premie van vier honderd Guldens, voor den geenen die den Schryver of Drukker zoude komen aan te brengen. Doch op de voornaamste klagten van den Engelschen gezant, wierd by

(*a*) De Engelschen naamlyk hielden den geweezen Opperlandvoogd *Koen* mede verdagt, als schuldig aan 't voorgevallene te *Amboina*; maar t'onregte volgens het geen onze Schryver meldt; alzo die Heer reeds in Louwmaand 1623, en dus een maand te vooren van Batavia naar 't Vaderland vertrokken was; hebbende, op zyn verzoek ontslaagen zynde, den Heer *Pieter de Karpentier* tot zynen vervanger aldaar gelaaten: die zyne waardigheid, op het te rug keeren van den Heer *Koen* in 't jaar 1627, weder in deszelfs handen heeft overgegeeven.

(*b*) Groot Plakaat-Boek, Iste Deel, Fol. 451.

by haar Hoog Mogende weinig gelet; moogelyk om dat men begreep, dat 'er aan dien kant veele bewyzen van onschuld, voor de veroordeelden wierden ingebragt, die met de waarheid der zaak niet overeenkwamen". Men heeft dit Stuk, gelyk de Autheur verder aantekent, vervolgens meermaals op het tapyt doen komen, dog het liep aan tot in 't jaar 1654, eer dit verschil vereffend wierd; wanneer de Erfgenaamen van hun, die te Amboina ter dood gebragt waren, eenige voldoening in geld ontvingen.

Uittrekfel der Algemeene Historie, door HILMAR CURAS, *Koningl. Pruisf. Geheimschryver, en openbaar Leeraar by het Joachimdalsche Gymnasium te Berlyn. Volgens den Twaalfden Druk uit het Hoogduitsch overgezet, met een volledig Register. Te Amst. by* S. v. Esveldt 1773. *Behalven de Voorreden en den Bladwyzer* 518 *bladz. in octavo.*

IN 't opstellen van dit Uittrekfel is inzonderheid in agt genomen, het geen dienen kan om de Jeugd de gewigtigste voorvallen der Algemeene Historie in te drukken; of anderen, die de Algemeene Historie doorloopen hebben, de aanmerkelykste gebeurtenissen, met het doorbladeren van dit Geschrift, te leevendiger te herinneren. Het vangt ten dien einde aan, met de *Historie van Gods Volk*; hegt daar aan, de *Assyrische*, verder de *Persische*, voorts de *Grieksche*, en vervolgens de *Romeinsche Monarchie*. Deeze laatste wordt eerst voorgedraagen tot op de verdeeling van het Keizerryk, en daar op volgt, eene onderscheiden voorstelling van de *Oostersche* en *Westersche Keizers*; welke laatstgenoemden, naar de onderscheiden Huizen, uit welken zy voortgesprooten zyn, opgegeeven worden. Hier nevens gaat nog, by wyze van Aanhangzel, de *Turksche Historie*, die der *Markgraaven en Keurvorsten van Brandenburg*, mitsgaders eene korte Inleiding tot de *Saxische Historie*; waar mede vergezeld gaan de Geslachtregisters, die ter opheldering van de Brandenburgsche en Saxische Historie konnen strekken.

Het beloop deezer Geschiedenissen wordt, in eene geregelde orde, by wyze van Vragen en Antwoorden voorgesteld; en aan 't slot van ieder voornaam gedeelte vindt men eenige weinige omgekeerde Vragen met derzelver Antwoorden, strekkende, om 't geen boven al in aanmerking komt, door die omkeerende herhaaling, te vaster in 't Geheugen te prenten. Een oplettend gebruik van dit Geschrift kan, nevens andere Korte Begrippen, van dienst zyn, om een geleidlyk denkbeeld van de Algemeene Historie te verkrygen; en zy, die 'er an-

de-

deren in onderwyzen, konnen 'er een nuttig gebruik van maaken, om de aandagt hunner Leerlingen op de gewigtigste onderwerpen te vestigen; waar toe ook wel byzonder de omgekeerde Vragen behulpzaam zyn. Een geregeld onderwys in de Algemeene Historie, agtervolgd door een vraagswys onderzoek, en versterkt door zulk eene soort van omkeerende herhaaling, is natuurlyk zeer geschikt, om iemand het algemeene beloop van de voornaamste Geschiedenissen der Waereld zeer eigen te maaken; hoedanig eene kennis over 't geheel behaagelyk, en in veele gevallen zeer nuttig is.

Reisboek door Italien. Door D. J. VOLKMAN. *Ten dienste der Hollanderen, uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Utrecht, by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1773. *Behalven het Voorwerk* 356 *bladz. in groot octavo.*

AAn het hoofd van dit Reisboek vindt men eene uitgewerkte Voorreden van zeker Heer, die Lid is van verscheiden Academien in Italien; en op wiens aanraaden dit Werk grootlyks het licht ziet; het welk hem bewoogen heeft, de oorzaaken zyner aanpryzinge in deeze Voorreden gemeen te maaken. Hy begrypt dat het oplettend doorreizen van Italie van zeer groote nuttigheid is; dog dat 'er twee zwaarigheden zyn, welken men voor onze Natie uit den weg dient te ruimen, om zulks te bevorderen. De eene is, *de weinige kennis, die onze goede oude burgers van de tegenwoordige gesteldheid van Italie hebben*, met de daar uit spruitende *vooroordeelen en wanbegrippen nopens Italie en de Italiaanen*. De andere is, *het gebrek aan handleidingen voor onze jonge Lieden, die van hunne Ouders naar Italie gezonden worden, om het nut, 't welk men zig daar mede voorstelt, uit hunne reis te trekken.* Ter wegneeminge deezer zwaarigheden is dit Reisboek van den Heer *Volkman*, zyns oordeels, ten uiterste nuttig; en deszelfs Nederduitsche uitgave, in gevolge hier van, zeer dienstig te agten. De Schryver deezer Voorreden getroost zig der moeite, de twee bovengenoemde Artykels wat breeder te ontvouwen; dan de ruimte der stoffe noodzaakt hem voor tegenwoordig slegts op het eerste staan te blyven; met oogmerk om het tweede, met de uitgave van het volgende Deel, te berde te brengen. —— Dit eerste gedeelte nu verleent ons eene gezette beschouwing van 't character der tegenwoordige Italiaanen; met een oordeelkundig verslag van de berigten der Reizigeren, die deswegens geschreeven hebben. En hier uit kan men afneemen, hoe veel staats men op hunne berigten mag maaken; als mede hoe men nopens de te-

tegenwoordige Italiaanen behoort te denken; overeenkomstig met de ondervinding der opmerkzaamen; die, door hun verblyf aldaar, en hunne oplettende gemeenzaame verkeering met de Italiaanen, deswegens genoegzaam onderrigt waren. —— Ter betere kundigheid hier van, en tevens ter voldoeninge aan 't tweede oogmerk, pryst deeze Heer dit *Reisboek*, als het nuttigste, ten dien einde, op het sterkste aan.

Deszelfs Schryver de Heer *Volkman* meldt ons, na een oordeelkundig verslag van de reeds uitgegeeven Beschryvingen van Italie, dat hy meest voldaan is, met het Werk van den Heer *La Lande*, getyteld *Voyage d'un François en Italie*; en dat hy deszelfs Werk in dit zyn Reisboek grootlyks gevolgd heeft. Het plan en de schikking dier Reize, zegt hy, is volkomen gevolgd; ik heb hem ten deele vry overgezet, en 'er voorts eenige zaaken, die my van geen gewigts genoeg scheenen, uitgelaaten, en 'er anderen, die my nuttiger voorkwamen, bygevoegd. Het bygevoegde is voornaamlyk ontleend van *Richard*, *Wright*, *Baretti*, mitsgaders *Keizler*, en behelst voorts de eigen opmerkingen van den Autheur, die hy, staande een verblyf van anderhalf jaar in Italie, met zeer veel oordeel en naauwkeurigheid gemaakt heeft. Agtervolgens dit voorstel, levert ons dit Reisboek het berigt van den kundigen *La Lande*, verbeterd en vermeerderd, door de waarneemingen van anderen, die alleszins agting verdienen. En men vindt in 't zelve eene naauwkeurige beschryving van de Italiaansche Gewesten; der voornaamste plaatsen, en der merkwaardigste byzonderheden aldaar; voor al ten aanzien van de Kunsten en Weetenschappen, mitsgaders de Natuurlyke Historie, en 't geen verder het character der Inwoonderen, als mede hunnen Burgerlyken Staat betreft; des het in alle deelen geschikt zy, om ons, het zy men dat Gewest doorreize, of het zelve t'huis begeere te leeren kennen, eene nuttige onderrigting van dat, in 't Burgerlyke en Godsdienstige, zo merkwaardige Land te doen erlangen.

Voor het Reisboek zelve gaat eene treffelyke Inleiding; met eene daar aan verknogte Tydkundige Lyst der Italiaansche Schilders, naar de verscheiden Schoolen, met meldinge van hun kunsteigen character; waar by nog komen eenige aanmerkingen, over 't geen men in agt heeft te neemen, wanneer men 't 'er op toelegt, om eene verzameling van Schilderstukken en Tekeningen dier Meesters te maaken; op dat men 'er met oordeel in te werk gaa, en zig voor menigvuldige bedriegeryen hoede. — De Inleiding zelve geeft ons een algemeen verslag van 't geen omtrent Italie in aanmerking komt; ten op-

opzigte van de zeden, leevenswyze en gebruiken der Italiaanen, hunne ſtaatkundige geſteldheid; handhaaving der ſchoone kunſten en weetenſchappen; dat den Schryver aanleiding geeft, om den Reiziger onder 't oog te brengen, wat hy hier omtrent voor al heeft gade te ſlaan; en waar nevens hy voorts eenige byzondere onderrigtingen ten nutte der Reizigers voegt. —— Op dit Voorwerk, dat veele leezenswaardige byzonderheden behelst, waarom wy 'er wat breeder gewag van gemaakt hebben, volgt eindelyk het Reisboek zelve; dat een aanvang maakt, met de intreede in *Savoie*, het zy men den weg neeme van *Geneve*, of van *Lyons*, naar *Chambery*; en ons voorts in dit Deel het merkwaardige op de reis naar *Turin*, en van *Turin* naar *Genua*, of naar *Milaan* ontvouwt. —— Zie hier, tot eene byzonderheid uit het zelve, het hoofdzaaklyke dat hy ons wegens den Berg *Senis*, die *Savoie* en *Piemont* van elkanderen ſcheidt, meldt.

Den Reiziger onderrigt hebbende hoe hy te *Lanebourg*, 't welk zo na aan den voet van den berg *Senis* ligt, dat de inwoonders, van 't begin van November, tot den 17den January aldaar geen Zon aanſchouwen, ſchikking heeft te maaken, tot het overtrekken van dien berg, geeft hy ons een berigt van de reis zelve. De bagagie wordt op muilezels gelaaden, die elk ongeveer 300 ponden draagen; en de Reiziger doet ook best den berg met een muilezel op te ryden; dog dit is nederwaarts niet zo zeker. Die daar voor beſchroomd is, neemt, naar maate van zyne zwaarte, vier of acht draagers. Deezen, hunne zoolen met hars of wasch beſtreeken hebbende, draagen den reiziger in eenen zetel, zonder veel uitrusten, zeer veilig. De zetel, hier toe geſchikt, beſtaat uit gegevlogten ſtroo, met een voetbord en eene kleine rugleuning; hebbende aan de zyden een paar draagſtokken, en wordende aan breede lederen riemen gedraagen. De draagers, die den zwaaren arbeid van lastdieren verrigten, brengen den reiziger tot boven op den berg, een groot uur van *Lanebourg* gerekend, langs den weg, die ongemeen ſteil en byna loodrecht is; men heeft anders noch eenige afgronden noch ander gevaar te vreezen. Hier bevindt men zig, in een oneffen dal van twee uuren lang, omgeeven van veel hooger, en met eeuwigduurende ſneeuw bedekte bergen; van welken in 't voorjaar dikwils groote klompen afvallen, dat de reis gevaarlyker maakt.

In den winter vaart men over die vlakte met ſleeden, en de nedertogt, van de herberg *a la Ramasſe* tot aan *Lanebourg*, geſchiedt op eene zonderlinge wyze. „ Men zet zich name-

lyk by dit huis op eene kleine slede van twee persoonen, en vaart met eene gezwindheid, dat men naauwlyks adem kan scheppen, in zeven of agt minuten nederwaards, daar men anders met draagers een uur noodig heeft. Ieder reiziger bekomt eene slede, met eenen voorzittenden voerman, die dezelve met eenen stok regeert, en op elke zyde met eenen yzeren keeten voorzien is, waar van hy zich, in gevalle van noodzaaklykheid, in plaats van een anker bedienen kan, om de slede op te houden. Men noemt deezen vaart *aller a la Ramasse*; hy gevalt eenigen reizigeren zoo wel, dat zy zich weder naar boven laaten voeren, om denzelven te herhaalen".

In den zomer heeft men hier eene schoone vrugtbaare weide; en maakt 'er, van 't begin van July tot aan September, een grooten voorraad van kaas, die veel overeenkomst heeft met de Parmesaankaas, en in menigte naar *Piemont* gebragt wordt, dat een tamelyk voordeeligen handel uitlevert. Hier en daar zyn 'er ook bronnen en plaatsen, om het vee te drenken. Voorts heeft men op den berg een klein hospitaal voor pelgrims en reizigers, dien een ongeval op den berg bejegent.

Aan 't einde deezer vlakte, daar de berg begint te hellen, houden de reizigers gemeenlyk halte in eene herberg, daar men de schoonste forellen schaft. Deeze forellen, die dikwils 15 a 16 pond weegen, worden hier gevangen in een meir, dat ten minste een uur in den omtrek is, en gestadig toevoer van water heeft, door de gesmolten sneeuw der omliggende bergen. Uit het zelve vloeit eene beek, die aan den weg, welken men naar beneden reist, in geduurige cascades nederstort, tot dat zy zig na een loop van twee uuren in de kleine *Doire* verliest. Men noemt haar *Semar*, of ook wel *St. Nicolaas*. De hoogste deezer watervallen kan men niet zonder schrik aanschouwen; en een ander geeft voor de oogen een zo zonderling als pragtig schouwspel. Ongeveer een half uur van het meir is de rots, waar over het water nederstort, zo als het gansche gebergte, talk en glimagtig; door 't bestendig afspoelen van 't water ten schoonste gepolyst zynde, glinstert, by zonneschyn, alles als zilver. Niet ver van daar ziet men de treurige spooren eener verschrikkelyke Lauwine, of van afgestorte Sneeuwklompen; welke ongehoorde klompen van rotsen, in een dal van een vierendeel uurs in den omtrek, heeft nedergerukt, en het zelve geheel daar mede bedekt.

De lugt is op den berg bestendig koud en scherp, zo ter oorzaake van zyne eigen hoogte, als van 't sneeuwgebergte dat 'er om heen ligt, en wel 500 ellen hooger is. De Sneeuw neemt aldaar steeds toe in vastheid; zynde de kruinen meest

al

al met wolken en nevels bedekt; en zo 't al eens gebeure, dat de Zonnestraalen, op het afdryven dier wolken, eenige kragt op de Sneeuw beginnen te oefenen, ontstaan 'er terstond weder nieuwe dampen, die allengskens hooger opklimmen en grooter wolken vormen; welke wolken onbeweegelyk op den kruin liggen blyven, tot dat ze door den wind naar eene andere streek gevoerd worden.

„ Zulke hooge bergen kan men dus als den oorsprong der wolken aanzien, en, ongeagt hunne dorheid en onvrugtbaarheid, als 't ware voor vergaderplaatsen van water houden, welke naderhand der aarde den regen verschaffen. Het is merkwaardig dat men vastelyk op alle bergen een meir en bronnen van leevendig water zal aantreffen. De Heer Condamine vondt op de oppervlakte van den berg Senis, waar over men reist, en wel by het hospitaal, de hoogte van het kwikzilver 12 duim en eene halve linie, het welk ongeveer duizend Fransche ellen boven de oppervlakte der zee bedraagt. Op de hoogste spitze van deezen berg stond het kwikzilver 19 duim 10½ linie, gevolglyk is dezelve nog byna 500 ellen meer boven de zee verheven, of zy heeft eene hoogte van 1490 ellen. *Memoires de l'Academie des Sciences* l'An 1757. Hy heeft te vooren den hoogsten der Cordillerische bergen in Peru, Chiniboraco genoemd, 3220 ellen hoog bevonden. Gevolglyk zyn deeze ongelyk veel hooger, dan de Alpen en Pyreneesche bergen. De berg Canigoun, de hoogste onder de Pyreneesche, is maar 1440 ellen boven de zee verheven. Men zie gemelde *Memoires* van 't Jaar 1701".

De weg van de oppervlakte des bergs tot aan *Novaleze* bedraagt twee groote uuren, is steil, en wegens de menigvuldige losse steenen, die 'er op leggen, zeer gevaarlyk. Aan den kant ziet men dikwils schrikkelyke afgronden, in welke de bovengemelde *Semar* voortruischt. Van boven gelykt de weg een allengskens afloopende vervallen trap, wier treden ten deele in de rotsen gehouwen, ten deele gemetseld zyn. Op de halve hoogte van den berg komt men aan het dorp *Ferriere*, dat als aan den berg schynt te hangen, en onder zich de diepste afgronden heeft. Eindelyk komt men te *Novaleze*, een groot dorp, alwaar de eerste Piemonteesche tol is, van het welk men vervolgens de reis weder in eene Sedic of Postchaize voortzet.

Tusschen evengemelde beide plaatsen ziet men aan de linkehand den hoogsten berg onder de Alpen, den Rochemelon, van waar men, by helder weer, over *Milaan* tot aan *Venetie* ziet; dan de berg is veelal met nevels bedekt, die dikwils zeer spoedig ontstaan; des het alleen by een gelukkig toeval inkome,

me, dat de moeite van 't beklimmen, door 't ſchoonſte uitzigt, beloond wordt.

De lugt is in *Novaleze* niet zo ſcherp als in *Lanebourg*. De grond is 'er zeer vrugtbaar; dog het geſmolten ſneeuwwater, dat in 't voorjaar dikwils eene menigte van zand en ſteenen aanvoert, verydelt niet zelden de hoop der Inwoonderen; wier vlyt egter de ſchade, daar de bodem goed is, zo dra mogelyk, poogt te herſtellen.

Aanhangzel tot het Hollandsch Rechtsgeleerd Woordenboek. Eerſte Deel. Door een Rechtsgeleerde. Te Amſterdam by S. v. Esveldt 1772. *In folio* 592 *bladzyden.*

MEt de afgifte van het eerſte Stuk van dit Woordenboek, bemerkte men reeds, dat 'er hier en daar ettelyke Artykels overgeſlagen waren, die wel eene uitdrukkelyke melding verdienden. Dit gaf toen al gelegenheid tot het beſluit, van dit te kortſchietende door een Aanhangſel te vervullen; dat egter vervolgens gevaar liep van agterwege te zullen blyven; ter oorzaake dat de Uitgeever van 't Werk afzage, toen hy 't tot de helft van 't vierde Stuk gebragt had. Een ongeval van die natuur baarde den Boekverkooper eenige ongelegenheid; dog uit welke hy ten laatſte gered wierd, door een Regtsgeleerden, die de moeite wel op zig heeft willen neemen, om het Werk te agtervolgen; en ook eindelyk dit Aanhangzel, ter meerder voltrekkinge van het Woordenboek, op te ſtellen. —— Uit dit tegenwoordige gedeelte, dat de Letters A — F behelst, (ſtaande de Artykels der overige Letteren minder in getal en uitgebreidheid te zyn,) kan men afneemen, dat het zelve daadlyk dient, ter aanmerkelyke vermeerderinge niet alleen, maar ook ter beſchaavinge van dit Woordenboek; alzo de tegenwoordige Uitgeever, buiten het aanvullen der ontbeerende Artykelen, 'er tevens zyn werk van gemaakt heeft, om alles met oplettendheid na te gaan, en wegens 't een 't ander, daar hy 't noodig oordeelde, zyne nadere Aanmerkingen mede te deelen. Tot een ſtaal der ſchryfwyze van onzen Regtsgeleerden, dienen zyne volgende bedenkingen over den oorſprong van het Verſterfregt.—— Het vry algemeene gevoelen, ook door *Grotius* verdeedigd, en het byzondere denkbeeld van *Bynkershoek*, hier omtrent ontvouwd hebbende, draagt hy zyne gedagten deswegens aldus voor.

„ Dat de oorſprong van het Verſterfregt niet uit de gepreſumeerde wil van den overleeden gehaald moet worden, zo als GROTIUS en de meeste Schryvers met hem hebben geoordeeld, is door BYNKERSHOEK, uit de uitſluiting van de Vrouw onwederſprekelyk aangetoond; het getuigenis van MOSES, Gen. II: 24. by hen aangehaald, is zo waaragtig, dat het by alle Volkeren is erkend. VONDEL noemd de trek of liefde tusſchen Man en Vrouw een band, die vaster bind, als de liefde van een Moeder tot haar kind, en ſterker is als de allesoverwinnende dood zelfs. En de brave Digter ARNOLD HOOGVLIET, die in

in staat was om byna alles, dat met het verstand kon worden begreepen, met zyn meesterlyk besnedene pen cierlyk en weergaloos verstaanbaar uit te drukken, schoot hier in te kort, en verzend ons tot de innerlyke bevinding derzelve liefde. ABRAHAM DE AARTSVADER 6. *Druk bl.* 14. Kan 'er dan wel groter presumtie voor de intentie van een overleeden zyn, als dat hy zyn Vrouw de Erffenis gunt? En egter is zy by versterf uitgesloten.

„ Wat het eige gevoelen van BYNKERSHOEK betreft, die den oorsprong van het regt van versterf afleid uit de Conditie der bloedverwanten, in aanmerking van de familie waar van zy leeden zyn, en het *syndespotismus* of meedeheerschappy der kinderen, is waarlyk te ver gezogt, en zoude, in geval de gemeene Stamvader ontbreekt, tusschen collaterale bloedverwanten, bezwaarlyk, zo niet geheel onmogelyk, kunnen worden toegepast. De continuatie van den eigendom, en het bezit na de dood van den Stamvader zonder aanvaarding, dat is na de Salische wet, *le mort saisit le vif*, is een fictie en subtiliteit, dewelke in de eenvoudigheid van het regt der Volkeren of der natuur, zo als de oorsprong van het Versterfregt is, niet kan worden toegelaten.

„ Ons aangaande, dewyl het regt van Versterf ouder is, als de successie by Testament, welke laatste by alle Volkeren niet is aangenomen geweest, en volgens TACITUS zelfs niet by de GERMANEN (*), uit welke wy zyn gesproten, zo besluiten wy, dat het regt van Versterf eenvoudig, in plaats van op des overleedens intentie te zien, uit de natuurlyke betrekking, die de overleedene tot anderen had, moet worden afgeleid. De eerste betrekking is van een Vader tot zyn kind, die ontbreekende tot zyn Ouders, voorts tot Broeders, Oomen &c. Van deeze betrekking is de Vrouw uitgesloten, alzo de vereeniging van een Man en een Vrouw, tot onscheidbaarheid des leevens, het geen wy huwelyk noemen, is een contract of handeling onder de leevenden, en strict genomen na de natuurlyke Wet onbekent, en kan daarom, zonder tusschenkomst van een wederzydsche toestemming, niet begrepen worden. En het huwelyk dus voor het leeven aangegaan, houd de betrekking met de dood op; ook als de grondoorzaak waarom men huwt, dat is de inhoud van het contract, van de eene zyde niet word gepræsteerd, kan het huwelyk by het leeven van beide vernietigt worden, als in cas van Overspel; maar de natuurlyke betrekking nooit. Deeze natuurlyke betrekking nu, is by ieder Volk, na deszelfs bevatting der billykheid, voor zig toepasselyk gemaakt; en zo zyn in de Landen van Holland en Westvriesland, die van ouds niet één Landschap zyn geweest, maar met 'er tyd uit veele stukken by Oorlog, Tractaten, Cessien als anderzins tot één zyn ver-

(*) TACITUS *over de Zeden der Germaanen H.* 20. „ De Kinderen zyn erfgenaamen der Ouderen, en volgen hen op in de bezitting hunner goederen; want by hen heeft geen uiterste maaking plaats. Indien 'er geen kinderen zyn, staan de Broeders en Oomen, beide van Vaders en Moederswege, in den naasten trap van bezitneming der goederen."

vergaderd, tweederlei regten van Versterf, van ouds af, in gebruik geweest, beide haar grondslag hebbende in die natuurlyke betrekking, die de overleedene tot anderen had, en worden genaamd Aasdoms, dat is der Friesen, en Schependoms, dat is der Zeeuwen, Versterfregt. Zie GROTIUS *Inl.* 2 *B.* 28 *D.* De grond van het AASDOMS REGT is, *het naaste bloed beurt het goed*; billyk waarlyk, want tot wien heeft de overleedene meerder natuurlyke betrekking gehad, als tot zyn *naaste bloed?* Het fundament van 't SCHEPENDOMS REGT is, *'t goed moet gaan, van daar 't gekomen is:* meede billyk; want al maakt dat een onderscheid in 't bloed zelfs, egter ziet het op de natuurlyke betrekking of verpligting, waar onder de overleedene was; oordeelende dat hy, voor zo veel de succesfie zyner goederen aanging, eene meerdere betrekking tot dat gedeelte van zyn bloed had, daar het goed van daan was gekomen, als tot de verdere.

PHÆDRI *Augusti Liberti Fabularum Æsopiarum Libri quinque. Of de Fabelen van* PHÆDRUS, *aangaande de woorden en zaaken tot gebruik der Jeugd in 't Nederduitsch verklaard, door* C. FR. HACHENBERG. *Te Wageningen by* Wynand Sandelyn 1772. *Behalven het Voorwerk* 204 *bladz. in octavo.*

TEn dienste der Latynsche Jeugd, heeft de Heer *Hachenberg* eene nieuwe uitgave deezer Fabelen, met Nederduitsche ophelderende aantekeningen, vervaardigd. Men geeft der Jeugd op de Schoolen gemeenlyk Latynsche Boeken, die ze zonder behulp van aantekeningen niet wel konnen verstaan; dit heeft al vroeg aanleiding gegeeven tot het maaken van aantekeningen, geschikt naar de vatbaarheid der Jeugd, die onbetwistbaar van eene weezenlyke nuttigheid zyn. Dan nademaal deeze aantekeningen, mede in 't Latyn geschreeven, reeds eene merkelyke vordering der Jeugd, in de kennis der Latynsche Taale, vooronderstellen; zo komt in bedenking of men der Jeugd, die dikwerf de eerste Schoolboeken in handen krygt, eer ze zo ver gevorderd zyn, dat ze de Latynsche aantekeningen grondig verstaan, geen byzonderen dienst zou doen, als men hun Nederduitsche aantekeningen verleende? Dus doende schikt men zig meer naar de vatbaarheid der Jeugd; en zy worden te beter in staat gesteld, om hunnen Autheur naar den eisch te verklaaren. —— De Heer *Hachenberg* neemt hier van eene proeve met deeze uitgave der Fabelen van *Phædrus*, voorzien van Nederduitsche aantekeningen, met welker behulp de Schooljeugd, langs een gemaklyken weg geleid wordt, tot het recht verstaan van derzelver inhoud, en ter gegronder kennisse van het gebruik der Latynsche spreekmanieren. Hy belooft zig van zulk eene Leerwyze, voor al, wanneer men zyn verder voorafgaand bericht in agt neemt, eene aanmerkelyke nuttigheid; en 't is niet vreemd te denken, dat de Jeugd zig met goed voordeel van zulk een onder-

wys

wys zou mogen bedienen. —— Men oordeele hier van eenigzins uit 's Mans aantekeningen, op de eerste Fabel van 't eerste Boek.

1 *Lupus et Agnus*

Ad rivum eundem Lupus et Agnus venerant,
Siti 2 compulsi. Superior stabat Lupus,
3 Longeque inferior Agnus: Tunc 4 fauce improba
5 Latro 6 incitatus 7 jurgii caussam intulit.
Cur, inquit, turbulentem fecisti mihi
8 Istam 9 bibenti? 10 Laniger contra timens;
Qui 11 possum, quæso, 12 facere, quod 13 quereris, Lupe?
A te 14 decurrit ad meos haustus liquor.
15 Repulsus ille veritatis viribus;
16 Ante hos sex menses male, 17 ait, 18 dixisti mihi.
Respondit Agnus: 19 equidem natus non eram.
Pater, 20 hercule, tuus, inquit, maledixit mihi.
21 Atque ita 22 correptum 23 lacerat 24 injusta nece.
Hæc propter illa scripta est homines fabula,
Qui 25 fictis caussis innocentes opprimunt.

1. By dit en andere opschriften kan men verstaan: *hac fabula proponuntur*, of *inducuntur loquentes.* 2. *Quia* of *quo compulsi erant.* *Compellere* beteekent op eene plaats samen dryven of brengen; als mede door geweld of eenige zaak, die sterk aanzet, ergens toe noodzaaken of dringen. Hier is het evenveel hoe men dit woord neemt. Want beide beteekenissen geeven te kennen, dat de dorst gemaakt heeft, dat zy daar gekomen zyn. 3. *Longe inferior stat*, hy staat verre beneden, t. w. aan de beek naar den afloopenden kant. Dus word de *Comparativus* by de vergelyking van twee zaaken gebruikt. Voorts staan in 't Latyn *Adjectiva* in plaats van de Duitsche *Adverbia*, om de plaats of tyd te beteekenen. 4. *Improbus*, ondeugend, beteekent dikwils onbeschaamdheid, voornaamlyk in 't herhaalen van aanvallen. Deswegens kan hier de sterkte des hongers, of de onverzaadelykheid der gulzigheid daar mede beteekend worden, om dat daar by herhaalde aanprikkeling is. *Fauces*, de keel, wordt weinig in de *Singularis* gevonden. *Fauce improba incitari*, door sterken honger of onverzaadelyke gulzigheid sterk aangezet worden. In sommige boeken staat *face improba*, waar door aanhoudende en brandende honger verstaan, en de sterke begeerte naar spyze beteekend wordt. 5. *Latro*, een roover, geeft hier de eigenschap van een wolf om te rooven en te moorden wel te kennen. 6. *Incitatus est*, of, *quia incitabatur*. 7. *Jurgii caussam inferre*, oorzaak tot twist opgeeven of iets voortbrengen om oorzaak tot twist te hebben. 8 Sc. *aquam*. 9. *Dum bibo*, juist nu terwyl ik drink. 10. *Laniger*, woldraagend, beteekent een Schaap, welk wel in versen, maar niet in onrym dus pleegt genaamd te worden. 11. Sc. *inquit*. 12. Sc. *id*. 13. *Aliquid queri*, over iets klaagen. 14. *Haustus*, het putten, het drin-

drinken, een teug. *Liquor*, helder vocht, beteekent hier water. Maar deszelfs helderheid word hier wel bygebracht, om den wolf te wederleggen. *Liquor ad meos baustus decurrit*, het water loopt naar beneden tot die plaats, waar ik drink. 15 *Quum repelleretur*, of *postquam repulsus est*. *Veritatis viribus repelli*, door de sterke kracht der waarheid afgeweerd of wederleid worden. 16 *Ante hos sex menses*, voor deeze laatste zes maanden, of het is nu zes maanden geleeden. *Hic* word dus wel gebruikt om den naast voorgaanden maand te beteekenen. 17 *Ait* wordt even als *inquit* doorgaans tusschen die woorden ingevoegd, welke men bybrengt als van iemand gesproken. 18 *Maledicere alicui*; van iemand kwaad spreeken. *Male* wordt hier van *dicere* gescheiden; maar gewoonlyk worden die woorden saamengevoegd. 19. *Equidem*, zeker, wat my betreft, of wat deeze zaak aangaat. Dit woord vindt men meest by den eersten persoon geplaatst, en het wordt gebruikt, om iets te bevestigen en te bepaalen. Volgens sommigen is 't zo veel als *ego quidem*; maar volgens anderen zo veel als *et quidem*. 20. *Hercules*, *hercule*, *hercle*, *mehercule*. Deeze woorden gebruikten de heidenen om iets by *Hercules*, hunnen afgod, te bevestigen. Men verklaart dezelve dus, *me*, *Hercule*, *juva* of *me Hercules juvet*, of *per Herculem*, volgens 't Grieksche μὰ Ἡρακλέα. 21. *Atque ita*, en hier op, of, en aanstonds hier op. Hier mede wordt beteekend; dat op het voorige dit onmiddelyk gevolgd is. Zie L. I. Fab. 229. 22. *Corripit eum et lacerat. Corripere*; met geweld grypen. 23. Het *Præsens* staat hier wel, om de uitkoomst kortelyk uit te drukken, en om aan te toonen, dat op het spreeken het verscheuren aanstonds volgde. 24. *Injusta nece* beschryft hier de manier of het gevolg van het voorgaande: zo dat het onrechtvaardiglyk gedood wierd, of, en dus wierd het op eene onrechtvaardige wyze gedood. 25. *Caussa* beteekent zo wel eene waare als valsche oorzaak. Dus zyn hier *ficta caussa*, verdichte beschuldigingen. Men denkt, dat met deeze laatste woorden *Tiberius* bedoeld wordt, die naar zyn behagen de onschuldigsten onder valsche voorwendselen liet dooden."

ADAM *buiten het Paradys geslooten, klaagende over de Waereld na zyne Val, en vermaaning aan de Nakomelingschap der laatste Eeuwen. In dichtmaat door een jong Liefhebber. Te Leiden, by* F. de Does P. z. 1773. *In groot octavo 24 bladz.*

ALler Menschen Stamvader komt hier voor als beklaagende zyn gemis van het Paradys, na zyne schandelyke overtreeding van Gods Wet. Men hoort hem, in vooruitzigt van het toekomende, zyne jammerklagten uitstorten, over der menschen wederspannigheid en verkeerdheid in de laatere dagen, door alle tyden; en tevens de nakomelingen vermaanen tot eene gehoorzaame onderwerping aan Gods wil en welbehaagen. De Opsteller van dit stukje toont alles-

zins

zins blyken van zyn welmeenendheid, maar Verzen te maaken is tot nog zyne zaak niet. Men oordeele hier van uit den aanvang, welke aldus luidt.

Ô! Kunstgewrogt! gevormt, en 't zaam gesteld uit aarde;
Van welk de Heerlykheid! des Grooten Maaker straalt:
Uitmuntend Puikjuweel, dat met Onschatb're waarde
En Edele gaven van den Eeuwige Heerscher praalt.
Ô! Mensch! die naar het Beeld van 't eeuwig Alvermoogen,
Ben afgedrukt! en voort in 't Paradys! gestelt,
Bedouwd van ryke Gunst, en Zegen uit den hoogen,
Van al wat Dierbaar, al wat Heerlyk is verzeldt.
Dat Paradys! daar ik in stillen rust en vreede,
Steeds leefde onbezorgd, alleenig God! ten prys,
Dat Paradys! het welk de Menschelyke Reden
Geensinds of malen kan, nog melden naar den eis:
Waar uit ik na verdienst, voor altoos ben verdreven.
't Welk Myn vervloekt bestaan my nu betreuren doet,
Daar ik zoo lang, ik op der aard zal moeten leven,
Nu myne onderhout, in kommer zoeken moet.

XXV Brieven, ter bewaring der Gezondheid, Schoonheid en Bevalligheid, der Vrouwelyke Sexe, en ten regele voor het Nederlandsche Jufferschap. Gevolgd naar 't Engelsch. Te Amsterdam by Laurens van Hulst 1773. *Behalven het Voorwerk* 106 *bladz. in groot octavo.*

Een Man van ervarenis, die, met een galant Heer, vyf volle jaaren het Ottomanische Ryk doorkruist, en een rond jaar met de Circassische Schoonheden verkeerd heeft; dien 't gelukt is, als Geneesheer, gemeenzaam te verkeeren in de Harams der Turken, ja in 't Serail van den grooten Heer, en wiens voortreffelyke gedaane diensten aldaar edelmoedig beloond zyn, komt voor als de Schryver deezer Brieven. Zulk een Man verdient ongetwyfeld gehoor, daar hy Lessen geeft, welke aan de schoone Sexe gerigt zyn; om haar onder 't oog te brengen, wat zy in agt hebben te neemen, ten opzigte haarer uitwendige bekoorlykheden. Zyne ondervinding heeft hem verscheiden Recepten by een doen verzamelen, welken dienstig zyn ter wegneeminge of voorkominge van deeze en geene ongevalligheden. Zyne opmerkingen hebben hem in staat gesteld, om na te gaan, welke kleederdragten, welke leevensmanieren, aan de bevallige Schoonheid en Gezondheid der Vrouwen, het meeste voor of nadeel toebrengen. En zyne kundigheid als Geneesheer maakte hem bekwaam, om alles wat hy voorstelt te beredeneeren; niet op een smaakloozen trant, maar als iemand die gewoon is met Dames om te gaan; dat hy gemeenlyk zeer wel in 't oog houdt, wanneer

hy 't niet van 't uiterste belang agt, om een ernstigen toon op te vatten; in hoedanige gevallen hy zig egter ook overeenkomstig met zyn character weet te gedraagen. Met een woord de Man is bekwaam, en de Jufferschap, vertrouwen wy, zal over 't geheel wel doen, met zyne Lessen, byzonder raakende den opschik en de leevenswyze, te volgen. Zommigen zyner aanmerkingen zullen, 't is waar, wel eens wat hard ter involginge voorkomen; maar de Man bedoelt niet anders dan de Sexe bevalliger te maaken; en mogelyk zal juist dat slag van aanmerkingen hier toe byzonder dienstig zyn. — Van dien aart is onder anderen de volgende voorstelling, betreffende *het Kapsel*, die, hoewel ze al wat vrymoedig schyne, niet wel agtergehouden kon worden, zo men het Jufferschap, in dit geval, een goeden raad wilde geeven. — De Autheur, opgemerkt hebbende, dat de wispeltuurige en grilzieke smaak der hedendaagsche tyden zig boven al ten toon spreidt, door de merkelyke en menigvuldige veranderingen, welken van tyd tot tyd, in de mode van het hair op te zetten, gebragt zyn geworden, vervolgt aldus.

„ Ik zou het niet te zeer vergrooten, wanneer ik zeide, dat ik by myn' tyd alleen het zelve in byna zo veel onderscheidene gedaanten hebbe zien opmaaken, als 'er Hairen op het Hoofd zyn, en ik weet niet, dat 'er ooit uitspooriger Mode in de waereld bekend geweest is, dan die, welke thans gevolgd wordt. Niet te vreden met een natuurlyk welig hair, schynen wy om stryd te willen streven, wie op haar Hoofd de grootste bossen hair zal kunnen op een stapelen; en wy zyn, even als de Indianen op hunne Hoofdschedels, grootsch op den roof van de Hoofden van anderen. Indien een Natuurkundige zyn gevoelen over de eigenlyke zwaarte van een modern' Juffers Hoofd gevraagd wierdt, zou hy zekerlyk antwoorden, dat zy ongemeen *Ligthoofdig* was, en ik zou, denk ik, wel gerust mogen verzekeren, dat zy teffens *Heethoofdig* was. 't Kan onmogelyk anders zyn, of zo een groote vragt van valsch Hair moet het Hoofd ten hoogste nadeelig zyn; en zo moet het insgelyks aan het natuurlyk Hair wezen, 't welk door de hitte, welke het veroorzaakt, en waar door de Olie, met welke het bestreken wordt, muf en stinkende gemaakt wordt, noodwendig bedorven en vernield wordt. Het zy my vergund, hier verder by te voegen, dat het eenen kwaaden en onaangenaamen reuk in 't Bed geeft, welke omstandigheid, vertrouw ik, geene nadere uitbreiding, om een' indruk op u te maken, noodig heeft.

Ik ben des te vrymoediger tegen de hedendaagsche Mode van het Hair te kappen en op te zetten uitgevaren, naardien ik verzekert ben, dat alle Luiden van smaak in deze Landen zich met myn gevoelen vereenigen zullen, en dat men 't alleen aan de baatzuchtige Paruikmakers en hunne zoortgelyken te danken heeft, dat gylieden zo lang by een gebruik volhardt, welk niet alleen aan uwe gezondheid schadelyk, maar teffens aan uw uiterlyk voorkomen ten uiterste nadeelig is. Gy, bevallige Juffers, gylieden zyt door de Natuur volmaakt, maakt u zelven dan niet bespottelyk door de Konst."

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Verhandeling over de Natuur en Onveranderlykheid der Waerheid. Door JAMES BEATTIE, LL. D. *Hoogleeraer in de Natuurlyke Wysgeerte enz. Vertaeld en naer de laetste uitgaeve nagezien door* P. O. DUKER. *Te Utrecht by* J. C. ten Bosch 1773. *Behalven het Voorwerk 606 bladz. in groot octavo.*

ZYne uiterste vlyt aan te wenden, om het Menschdom voor te lichten op den weg ter Waarheid, en hen op 't ernstigste te waarschouwen tegen die dwaallichtjes, welken veelen spoorbyster maaken, is ongetwyfeld eene loflyke onderneeming; en hier in, zo al niet ten opzichte van alle byzonderheden, ten minste over 't geheel gelukkig te slaagen, is buiten tegenspraak iets groots. En dit, dit mag, zo we vertrouwen, met het hoogste regt gezegd worden, van den beroemden *Beattie*, ten aanzien der uitvoeringe van dit zyn Geschrift. Met eene edele zugt voor de Waarheid bezield heeft hy 't 'er op toegelegd, om te toonen; hoe de hedendaagsche a la modische Wysgeerte, die veelen zo zeer liefkoozen, deszelfs aanhangers op ongebaande wegen leidt, die hen van de Waarheid doen afdwaalen; en hoe dezelve hen eerlang in eene dikke duisternis, die hen verwart, laat omzwerven: daar 'er intusschen een gebaand pad is, dat den oplettenden, met een helder licht, de zuivere Waarheid doet vinden; tot zulk een trap van zekerheid of waarschynlykheid, als dezelve na te speuren is. Men volge, zegt hy, hier toe slegts het *Gemeen Natuurlyk Begrip*, en houde zig alleen aan de zelf-blykelyke grondbeginselen, die 't zelve ons verleent; zonder ons te laaten verleiden, door eenige zogenaamde redeneeringen der tegenwoordige Twyfel-Wysgeeren; nadien 't klaarblykelyk is, dat alles, wat met die beginselen strydt, of daar mede niet overeenkomt, geen waarheid maar valschheid is.

Onze Autheur is zo ver van 't eens te zyn, met hun, die beweeren, dat alle onderzoek in de Wysgeerte met twyfelen begonnen moet worden; en dat men niets voor toegestaan houden, niets gelooven moet zonder bewys; dat hy

eene daar mede ſtrydige ſtelling op zig neeme te verdeedigen. Het ſtaat by hem vast, dat, „zo wy niet ene menigte dingen zonder bewys gelooven, wy nimmer iets, hoe genaemd, zullen gelooven kunnen. Alle gezonde redenering, zegt hy, moet eindelyk ſteunen op de grondſtellingen van het gemeen natuurlyk begrip, dat is, op zulke grondſtellingen, die beſchouwelyk zeker, of beſchouwelyk waarſchynlyk zyn. En by gevolg is het gemeen natuurlyk begrip de laetſte en beſlisſende rechter der waerheid, aen welken de rede geſtadig in haere werkingen ondergeſchikt moet blyven." —— De Hoogleeraar, deeze zyne ſtelling, in 't eerſte Deel van dit Werk beweezen hebbende, verledigt zig vervolgens in het tweede gedeelte, om zyne voorgeſtelde Leer nader op te helderen, met aan te toonen, hoe dezelve, ſchoon onbeſtaanbaar met den geest van twyfelaary, egter volmaakt beantwoordt aan dien der waare Wysgeerte; het welk hem aanleiding geeft, om gevolglyk te toonen, hoe men de voornaamſte bedrieglykheden der Twyfel-Wysgeeren gereedlyk kan ontdekken. Men hoore hem deswegens, daar hy, het hoofdzaaklyke van zyne voorſtellingen te ſamentrekkende, zig aldus uitlaat.

„Al ſchoon 't zeker zy, dat alle juistmaetige redenering ten laetſten in de grondbeginſelen des gemenen natuurlyken begrips eindigt, dat is, in grondbeginſelen welken op hun eigen gezag, zonder getuigenis, of ten minſten zonder bewys, als zeker, of als waerſchynlyk moeten toegeſtaen worden; even gelyk alle wiskundige redeneringen ten laetſten in zelf-blykelyke zetregels eindigen: nochtans zyn de Wysgeeren, in 't byzonder die genen, welken zich op het naſpooren van de wetten der menſchelyke natuur hebben toegelegd, juist niet altyd zorgvuldig geweest om het redenerend vermogen binnen deszelfs eigen kring te beſluiten, maer hebben zig ydelyk verbeeld, dat zelfs de beginſelen des gemenen natuurlyken begrips de vierſchaer der rede onderworpen zyn, en door bewysreden of geſtaefd of wederlegd kunnen worden. Dienvolgens hebben zy, in verſcheide voorbeelden, hunne naſpooringen verder voortgezet dan tot de laetſte en zichzelf-ſtaevende beginſelen des gemenen natuurlyken begrips; en hebben zoo doende verſcheide dwaelingen, en veel valſche redenering, in de zedekundige wetenſchappen ingevoerd. Om dit te verhelpen, had ik voorgenomen het afgezonderd rechtsgebied der rede en des gemenen natuurlyken begrips te bepaelen, als ene zaek, die wel eene ernſtige overweging verdiende. En om dat het, in verſcheide gevallen, moeilyk mag zyn om een

beginsel des gemenen natuurlyken begrips van een verkregen vooroordeel te onderscheiden; en, by gevolg, te weten by welk punt de redenering moet ophouden, en het gezag des gemenen natuurlyken begrips voor beslisfend te achten zy; heb ik nodig geoordeeld te onderzoeken, „ Of zodanige redeneringen die verder dan de laetste beginsels getrokken zyn, niet met enige kenmerken getekend zyn, volgens welken men dezelven van alle rechtmaetige navorsching onderscheiden kan". Om dit stuk op te helderen, heb ik de leer van *de niet-aenwezigheid der stoffe*, en die *der noodzaekelykheid van 's menschen daeden*, ten voorbeeld uigekoozen; in welken, ten minsten, in het eerste, 't gemeen natuurlyk begrip, volgens het gevoelen van alle bevoegde rechters, openlyk word verkracht; —— wy hebben de natuurlyke uitwerkselen, die de redeneeringen, welken ten voordele dezer leringen zyn aengedrongen, op den geest te weeg brengen, overwogen; —— en wy hebben de gevolgen, die uit het toestaen van zulke redeneringen spruiten, onderzocht en verklaerd. En wy hebben bevonden, dat de redeneringen, die ten voordele dezer leringen zyn aengedrongen, wezendlyk sommige byzondere kenmerken hebben, die wy gemeend hebben, dat tot gene rechtmaetige redeneringswyze, hoe genaemd, kunnen behooren. Nopens deze redenering hebben wy aengemerkt, en bewezen, „ Dat de leringen, die zy voor hebben te vestigen, strydig zyn met het algemeen geloof van alle menschen, door alle tyden heen; —— Dat zy, schoon met ene zonderlinge spitsvindigheid opgedrongen en geschraegd, schoon van enigen die voor Wysgeren uitkwaemen, toegestaen, nochtans die overtuiging niet te weeg brengen, welke ene gezonde redenering nimmer feilt in ene verstandige ziel te weeg te brengen; —— en, eindelyk, dat zodanige leringen en redeneringen, worden zy wezendlyk geloofd, en gaet men na zo een wezendlyk geloof derzelven te werk, van dodelyke gevolgen moeten zyn voor de wetenschappen, de deugd, de menschelyke maetschappy, en voor alle de gewichtige belangen des menschdoms."

„ Ik wil niet zeggen, dat alle dwaelingen, die veroorzaekt zyn door geen acht op de grondvest der Waerheid, en eigenlyke regels der redenering, zo als zy hier ontvouwd staen, geslaegen te hebben, even gevaerlyk zyn. Sommigen derzelven zyn misschien schadeloos; tot de zodaenigen kunnen de laetsten dezer gemelde kenmerken niet behoren. Zoo zy geheel en al schaedeloos zyn, dan koomt het 'er weinig op aen, of wy weten dat het dwaelingen zyn of niet. Word

'er in zedelyke wetenſchappen ene nieuwe leer voorgedragen, dan moet het een ſterk vermoeden tegen dezelve geven, zoo zy tegen het algemeen gevoelen aenloopt: want dewyl ieder mensch de klaerblyklykheid der zedelyke kennis in zyn eigen boezem vinden kan, zoo moet men niet denken, dat het grootſte gedeelte der menſchen, geduurende een langen tyd, in ene dwaeling zal blyven volharden, welke hunne eigene daegelykſche ondervinding, zoo zy 'er zonder vooroordeel acht op ſlaen, niet zou kunnen nalaeten te verbeteren. Dat men, derhalven, de klaerblyklykheid ener nieuwe leer zorgvuldig onderzoeke, en 'er acht op ſlae. Brengt zy ene volledige en klaere overtuiging in een verſtandigen geest te weeg, en helpt zy te zelfder tyd de oorzaeken van de algemeenheid en den langen duur des ouden bedrieglyken gevoelens verklaren, dan moet men dezelve zekerlyk voor waerachtig aennemen. Maer is de toeſtemming, welke de nieuwe leer te weeg brengt, onzeker, onbepaeld, en onvoldoende; verzetten de natuur en het gemeen natuurlyk begrip 'er zich tegen; pryst zy denkenswyzen aen, die onbegrypelyk zyn, en handelwyzen, die niet werkſtellig gemaekt kunnen worden; — dan is, noch kan zy waer zyn, welk een ſchoonſchynend voorkomen zy ook hebben mag." —— ——

„ Deze leerwyze kan, zoo ik my niet geweldig bedriege, merklyk dienen, om ons in ſtaet te ſtellen, van alle zulke redeneringen op haeren rechten prys te zetten, welken, het gemeen natuurlyk begrip verkrachtende, alleen daer toe ſtrekken, dat zy alle beginſelen des redelyken geloofs overhoop ſmyten, de grondvesten der waerheid en wetenſchappen ondermynen, en den geest aen alle de yslykheden der twyffelaery ten prooi laeten. Door zulke redeneringen in 't naeuw gebracht te worden, is noch misdadig noch ſchandelyk; ſchoon 't in verſcheide gevallen beiden ſchandelyk en misdaedig zyn kan, te dulden, dat men door dezelven om den tuin geleid word. Want is dit niet de dubbelzinnige ſtem van een ydelen, verſtikkenden, en niets dan zichzelven in 't oog hebbenden, hairklover, boven de klaere, de goedwillige, de onfeilbaere inſpraeken der natuur ſtellen? Is dit niet onze gevoelens verlochenen, onze geſteldheid verkrachten, tegen onze eigene ziel zondigen? Is dit niet, , de fonteinen des levendigen waters verlaeten, en ons zelven gebrokene bakken uithouwen, bakken die geen water houden?'

Het overige van dit Geſchrift vervat eene beantwoording der tegenwerpingen, welken de Schryver bezeft, dat men ligtlyk tegen zyne voorgeſtelde Leer te berde zou kunnen brengen.

By

By die gelegenheid ontvouwt hy ten klaarste, de onvolmaaktheid der Schoolsche Redeneerkunde; toont ons hoe men de Overnatuurkunde op haare rechte waarde hebbe te stellen, en welke de oorzaaken zyn van de tegenwoordige verbastering der Zedekundige Weetenschappen; waar by nog komt eene onderscheidenlyke voorstelling van de gevolgen der Overnatuurkundige Twyfelaarye. En aan dit alles hegt de Hoogleeraar, ten slot, eene Narede, welke grootlyks geschikt is, om zyne schryfwyze, in deezen gehouden, te verdeedigen, tegen alle zodanige bedenkingen, die den invloed zyner voorstellingen zouden mogen belemmeren.

De Hoogleeraar *Beattie* heeft dit onderwerp over 't geheel met zo veel klaarheid ontvouwd, dat iemand, schoon anders niet gewoon stoffen van dien aart te overweegen, zo hy maar eenige oplettendheid aanwende, 's Mans denkwyze gereedlyk konne nagaan. En hier door is dit zyn Geschrift by uitstek dienstig, om de Leezers te wapenen, tegen de verleidende redeneerwyze veeler Twyfel-Wysgeeren; om hen altoos op hunne hoede te doen zyn, tegen alle spitsvindinge bedenkingen, die 't Gemeen Natuurlyk Begrip wederstreeven.

Verzameling van Akademische Lessen, over de voornaamste onderwerpen in de Geestkunde, Zedekunde en Godgeleerdheid, door wylen den Eerw. Heer PH. DODDRIDGE, *Doctor in de H. Godgeleerdheid en Predikant te Northampton. Uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Rotterdam by* A. Bothal, D. Vis *en* P. Holsteyn 1773. *Behalven den voorafgaanden Inhoud der Lessen* 411 *bladz. in groot octavo.*

OP de ontvouwing van 't geen de kennis, zo van den Mensch als van God, mitsgaders de Deugd, en 's Menschen verplichting ter betrachtinge van dezelve, met andere daer aen verknochte kundigheden, betreft, in 't eerste Deel voorgesteld(*); volgt in dit tweede Deel, de overweging der Openbaringe, waer mede God de Menschen heeft willen begiftigen, waer door hy zich nader aen het Menschdom bekend gemaekt heeft; staende voorts in 't derde of laetste Deel nog beschouwd te worden, 't geen de Openbaring van Gods Wegen en Wetten ter zaliginge van 't Menschdom leert, met het geen deswegens verder in aenmerking komt. Dit tegenwoor-

(*) Zie *Nieuwe Vaderl. Letter-Oef.* V Deel, bl. 97.

woordige stuk is afgedeeld in drie deelen. —— Het eerste handelt „ over de reden om eene openbaaring te verwachten en te verlangen; en over de in- en uitwendige klaarblykelykheid, met welke wy onderstellen mogen, dat ze vergezeld behoore te gaan." —— In het tweede gedeelte, „ word de Echtheid en Geloofwaardigheid van het Oude en Nieuwe Testament beweerd en verdeedigd." Hier nevens komt dan nog, in de derde plaets, „een berigt van de leere der Schriftuure, betreffende het bestaan en de natuur van GOD, en de Godheid van den ZOON en GEEST."

Doctor *Doddridge* deze Lessen opgesteld hebbende, byzonder ter handleidinge van de studeerende Jeugd, heeft zich in alles der kortheid en der geregelde orde bevlytigd; met aenwyzinge, voor al, der Engelsche Autheuren, by welken men het voorgestelde uitvoeriger ontvouwd kan vinden. En dit zyn Geschrift, gelyk we reeds by een andere gelegenheid gemeld hebben, verdient te meer de opmerking onzer Nederlanderen, alzo het des Autheurs geheele Leerstelsel vervat, zo als hy 't der Jeugd voorgedragen heeft; waer uit men gevolglyk van 's Mans Rechtzinnigheid, in 't geheele verband zyner Leere, die by sommigen verdacht geweest is, kan oordeelen. —— Zie hier nog, tot een stael van 's Mans Leerwyze, zyne gedachten over de Voorwezenheid van Jesus Christus. Zyn Voorstel deswegens luid aldus,

„ Die voortreffelyke Persoon, die onder den naam van JESUS KRISTUS in de weereld verscheen, begon niet te bestaan, toen hy door de *Moedermaagd* ontfangen was, maar had een wezen, niet alleen voor dat tydstip, maar ook voor de Schepping der weereld." —— De gegrondheid van dit Voorstel betoogt hy in dezervoege.

„ 1. Hy is het, van wien by *Joannes* onder den naam van het WOORD gesproken, en uitdrukkelyk gezegd word, dat hy *in den beginne by God* geweest, en naderhand *Vleesch geworden, dat is*, in eene menschelyke gedaante verscheenen is, *Joan.* I: 1, 2, 3, 14. Vergelyk *Openb.* XIX: 13. Zie ook *Hebr.* II. 14.

2. Onze Heer heeft zelf zyne *nederdaaling uit den hemel*, als zyns Vaders bode, dikwerf beweerd, 't geen hy met geene eigenlykheid kon gedaan hebben, zo hy voor zyne vleeschwording geen bestaan had gehad; want het geene de *Socinianen* beweeren, dat hy, eer hy zyne openbaare bediening aanvaardde, ten hemel opvoer, om van daar bevélen te ontfangen, is eene zaak, die niet beweezen kan worden, en echter zekerlyk gewigtig genoeg was om aangeteekend te zyn; daar

de

de omgang van *Moses* met God op den berg, en de *verzoeking* van Kristus beide zo breedvoerig gemeld worden. Ook zal men bevinden, dat sommige van de texten, beneden aangehaald, opzigt hebben op een *gezet verblyf* in den hemel, voor zyne verschyning onder de menschen, en niet op eenen korten togt derwaards, *Joan.* III. 31. VI. 38, 50, 62. XIII. 3. XVI. 28. XVII. 5. En wat *Joan.* III. 13. aangaat, de laatste zinsneede is een veel sterker bewys *tegen* de tegenovergestelde onderstelling, dan de eerste *voor* dezelve is.

Clarke on the Trin. No. 574, 575. | *Fam. Expos. vol.* II. §. 179. *Note* (*f*) p. 487.

3. *Paulus* beweert dat Kristus *zich zelven ontdaan hebbe* van eenige heerlykheid, die hy te vooren bezat, op dat hy in staat gesteld zou worden, om in onze natuur te lyden en te sterven, *Filipp.* II. 6, 7. (*in 't Grieksch*) met welke men de volgende texten wel mag vergelyken, die, schoon niet even klaarblykelyk met de voorige, echter eenige betrekking tot dezelfde zaak schynen te hebben. *Joan.* VIII. 58. 1 *Kor.* XV. 47.

Clarke on the Trinity, No. 535 & 591.

4. Kristus schynt de persoon geweest te zyn, die aan *Jesaia* verscheen; (vergelyk. *Jes.* VI. *doorgaans*, met *Joan.* XII. 41.) waar uit, zo wel als om dat hy het *Woord* genoemd word, en uit eenige andere omstandigheden, het redelyk schynt te besluiten, dat Kristus de persoon geweest zy, die den *Engel van Gods aangezigt* genoemd word, door welken hy zich zelven aan *Abraham*, *Jacob*, *Moses*, en den anderen heiligen van het oude Testament openbaarde: *Jes.* LXIII. 9. *Exod.* XXIII. 20, 21. (*).

Watts 's Script. Doct. of the Trin. Prop. VIII. p. 51—54.

5. Het werk der scheppinge word hem in de schriftuur zo uitdrukkelyk toegeschreeven, dat het zelve alleen een genoegzaam bewys kan zyn, dat hy eene wezenlyke bestaanlykheid gehad hebbe, voor dat de weereld gemaakt was. *Joan.* I. 3. *Koll.* I. 15, 16. *Hebr.* I. 2, 8. *enz.* *Ef.* III. 9.

1, 2, 3 *en* 4 *en* 5. | 6. *Valet Propositio.*

Paar-

(*) Dit heeft de Dr. vervolgens in een onderscheiden voorstel behandeld, beweerende, „ Dat KRISTUS de persoon was, in en door welken God den menschen, onder het oude verbond, verscheen, onder den naam van JEHOVAH”.

Pearson on the Creed, p. 107-119.
Fowler's Decent. of Christ, *pass.*
Watts's Diss. on the Trin. No. IV. §. 1, 2, 4.
Watts on the Glory of Christ. *Diss.* II.
Emlyn's Vindic. of Fowler, *apud Tracts vol.* 1.

1ste *Aanhangsel.*

Voor zo verre 'er in verscheidene van de voorgaande schriftuurplaatsen zodanige *verandering* en *verootmoediging* aangaande Kristus beweerd word, als eigenlyk aangaande een eeuwig en onveranderlyk wezen, als zodanig aangemerkt, niet kon beweerd worden, is 'er reden om te gelooven, dat Kristus, voor zyne vleeschwording, eene *geschapene* of *ontleende* natuur hadde, die zodanige verandering kon toelaaten: schoon wy verre zyn van te zeggen, dat hy *geene andere* natuur hadde, en dat alle de boven aangehaalde texten daar opzigt of betrekking op hebben.

2de *Aanhangsel.*

Deze verheven Geest of dit *Woord* moet ongetwyfeld een zeer wonderbaar persoon zyn geweest, begaafd met eenen overgrooten en onbekenden trap van natuurlyke en zedelyke volmaaktheden, (want die beide moeten in de uitdrukking van het *beeld van God* liggen opgesloten) boven eenige der schepselen beide in hemel en op aarde, die door zyne werking werden voortgebragt.

Watts's Diss. on Trin. No. III.

3de *Aanhangsel.*

Dat hy zich zelven om onzen wille vernietigd, en de gestalte eens dienstknechts aangenomen hebbe, (gelyk hy uitdrukkelyk gezegd word gedaan te hebben, op dat hy in staat gesteld mogte worden om voor ons te lyden en te sterven, zie *Filip.* II. 7, 8. *in 't Grieksch*, *Hebr.* II. 9—17.) was een zeer verbaazend voorbeeld van vernederinge, en legt hen, ten wiens voordeele het geschikt werd, onder de sterkste verpligting, om hem te beminnen, te eerbiedigen en te gehoorzaamen.

4de *Aanhangsel.*

De wydluftige openbaaring van zodanigen persoon, die door

door het licht der natuure ten eenemaal onbekend was, moest eene roemruchtige byzonderheid van het Kristen ontwerp zyn, die het zelven onze hoogste eerbied aanbeveelt, en onze ernstigste oplettenheid vordert.

5de *Aanhangsel.*

Zy, die, door het verwaarloozen van het onderzoek der klaarblykelykheden van den Kristelyken Godsdienst, zich zelven in de noodzakelykheid brengen om dezen voortreffelyken persoon te verachten, brengen door hunne verwaarloozing over zich zelven eene schuld, die evenredig is met de uitmuntendheid van zyne natuur, de grootheid van onze verpligting, en de gelegenheid, die zy hadden om hem te kennen, zo zy de talenten, die hun in handen gesteld waaren, vlytig gebruikt en wel aangelegd hadden.

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER; *Predikant der Evangeliesch-Hervormde Gemeente te Leipzig. Naar den tweeden Druk in het Nederduitsch overgezet. Eerste Stuk. Te Amst. by* P. Meijer 1773. *Behalven den Inhoud der Leerredenen* 311 *bladz. in groot octavo.*

EEne welberedeneerde ontvouwing van onderwerpen, die aller overweging verdienen; en een recht ernstige aendrang van derzelver gewicht; voorgesteld in een manlyken onopgesmukten styl, en op eene wyze welke ieder oplettende zonder moeite kan nagaen, characterizeert enigermate deze Leerredenen van den Eerwaerden *Zollikofer*; die te gelyk grondig onderwyzen, en opwekkend stichten. — De behandelde onderwerpen zyn de volgende. (1.) De ydelheid van alle aerdsche dingen. (2.) De geestlyke ondervindingen. (3.) De beschouwing van onze wegen. (4.) De hoop der zalige Onsterflykheid, als de voornaamste bron van onze gerusstelling en vergenoegdheid beschouwd. (5 en 6.) De rechtvaerdiging der Godlyke Voorzienigheid, met betrekking tot den aerdschen welvaert der Godloozen en der Vroomen, in twee Leerredenen. (7.) Het zedelyk character van Jesus Christus. (8.) De navolging van Christus voorbeeld. (9.) De voornaemste en algemeenste gebreken in de opvoeding der Kinderen. En eindelyk (10.) De voornaemste bronnen van het Ongeloof. — Wy zullen hier, op deze laetste Leerreden, om 'er iets uit mede te deelen, een weinig staen blyven.

De Eerwaerde *Zollikofer* vangt aen met die kundigheid, dat een kwaed gemaklyker voor te komen, of te verhelpen is, naer mate men de oorzaken van 't zelve beter kent. Dit overbrengende op 't nasporen der bronnen van 't ongeloof, toont hy kortlyk, hoe de Apostel in zynen text 2 Cor. IV: 3. aenduid, dat het gebrek van verlichting der ongeloovigen niet ontstaet uit de duisterheid der Evangelieleere; maer dat zy zulks te wyten hebben, aen de blindheid en verkeerdheid hunner harten; waer door ze zich zelven in het verderf storten. Even dit merkt hy aen heeft nog heden plaets, en men ontdekt wel inzonderheid vier hoofdbronnen van 't Ongeloof.

1. Onwetendheid, zo by dezulken, die den Christelyken Godsdienst, als een vooroordeel hun in de Jeugd ingeboezemd, vaerwel zeggen, als by de zodanigen, die denzelven openlyk bestryden, is ene algemene bron van 't Ongeloof. Gebrek van oefening en onbekwaemheid om te oordeelen, over 't geen zy niet beoefend hebben, straelt alomme by dezulken door.

2. De valsche begrippen, die men niet zelden van de Leerstellingen des Christendoms gemaekt heeft, en nog maekt; de duisterheid, in welke men dezelven, in plaets van ze op te helderen, inwikkelt, en de menschlyke byvoegsels, waer mede men dezelven misvormd heeft, zyn ene andere bron van het Ongeloof. Men ondervind ten klaerste, dat de aenmerkelykste tegenwerpingen van 't Ongeloof zich gronden op die soort van denkbeelden, en niet op de zuivere Euangelieleer.

3. De hoogmoed is de derde bron van het heerschende ongeloof. Die beweegt den ongeloovigen, om van de aengenomen denkbeelden af te wyken; die wederhoud hem van Leerstellingen aen te nemen, welke hy, om dat hy ze niet volkomen begrypt, onmogelyk acht; die maekt hem onwillig tot nader onderzoek en hardnekkig in 't voorstaen van 't geen hy eenmael beweerd heeft; waer by nog komt dat de inhoud der Euangelieleere zodanig gesteld is, dat de hoogmoed onmogelyk smaek in dezelve kan vinden.

4. En dit leid ons eindelyk tot de vierde bron van 't Ongeloof, welke te vinden is, in de zondlyke lusten en genegenheden, door welken de Ongeloovige zich laet beheerschen, en met welker involging het Euangelie stryd, als doemende dezelve met bedreiging van zware straffen. Dit stoort den Ongeloovigen in zyne dwaze lichtvaerdigheid en vleeschlyke gerustheid; hier door staet hem het Euangelie tegen, en dit doet hem de Leerstellingen van 't Christendom verachten en loochenen.

Onze Leeraer ieder dezer oorzaken van 't Ongeloof in derzelver schandelykheid, ontvouwd hebbende, doet ons de haatlykheid van 't Ongeloof opmerken, en sluit zyne Verhandeling met ene aenmoedigende vermaning, om op onze hoede te zyn, tegen het Ongeloof, ten welken einde hy wil, dat wy het volgende in acht zullen nemen.

„ Het moet onze daagelyksche, onze aangenaamste bezigheid zyn, de Goddelyke openbaaring met oplettendheid en leergierigheid te leezen, ons duidelyke en juiste begrippen van derzelver gewigtigen en verheven inhoud te maaken, en ons daar door in de overtuiging van haaren hemelschen oorsprongk te versterken. Wy moeten de voortreflyke hulpmiddelen, die ons de Goddelyke Voorzienigheid daar toe gegeven heeft, zorgvuldig gebruiken, en steeds bedenken, dat de onweetendheid en de dwaaling, dat een flaauwe en oppervlakkige kennis van den Godsdienst in onze dagen, nu het licht der waarheid zo helder schynt, veel minder dan ooit verontschuldigd kan worden. Wy moeten ons daar by bevlytigen, om ootmoedig en bescheiden te zyn, ons dikwyls onze natuurlyke zwakheid, en de onvolmaaktheid van onzen tegenwoordigen toestand te binnen brengen, en nooit vergeten, dat wy hier in geloof en niet in aanschouwen wandelen, en dat de gedachten en wegen van God zo ver, boven onze gedachten en wegen verheven zyn, als de hemel van de aarde verwyderd is. Boven alle dingen echter moeten wy ons hart voor den heilzaamen invloed der Christelyke leere openen, haare schoone en wyze voorschriften gewillig opvolgen, alle ongeregelde lusten en begeerlykheden, die in ons zyn, en die ons de waarheid gehaat en onaangenaam zouden kunnen maaken, bestryden, en met onvermoeide vlyt aan onze verbetering arbeiden. Dus zullen wy het geloof en een goed geweeten behouden. Dus zal ons het Euangelium eene Goddelyke kracht en eene Goddelyke wysheid zyn. Dus zullen wy de voortreffelykheid der leere van onzen Verlosser uit eigene ondervinding leeren kennen, en in de kennis en beoefening derzelve alles vinden, wat ons verlichten en heiligen, troosten en verheugen kan. In plaatse van, ten aanzien der gewigtigste en noodwendigste waarheden, met de ongeloovigen in het duistere te tasten, zullen wy tot vrede met God, en tot eene duurzaame gemoedsruste geraaken. In plaatse van naar blinde driften, naar woeste begeerten, of naar onzekere grondregels en veranderlyke gewoonten te handelen, zullen wy by Christus de voortreflykste aanleiding tot een heilig en met zich zelven overeenstemmend gedrag, en den magtigsten bystand

tot

tot vervulling van alle onze pligten vinden. In plaatſe van den toekomenden ſtaat met bangen twyfel te gemoet te zien, zullen wy onze hoop op onbeweeglyke gronden bouwen, en dood en graf, oordeel en eeuwigheid zullen ons niet verſchrikken. Heerlyk, Goddelyk geloof, dat ons deeze voorrechten verſchaft! U willen wy als ons kostelykst kleinood met alle vlytigheid bewaaren. Uw onderricht, uw troost, uwe heiligende kracht zal ons ter waarheid, ter deugd, ter zaligheid geleiden. Aan U willen wy ons in geluk en ongeluk, in leven en in ſterven vast houden, en zullen dan zekerlyk niet te ſchande worden, Amen".

De lydende Emmanuel, door J. A. CRAMER, *eertyds Koninglyke Deenſche Hofprediker, thans Superintendent der Kerken van Lübek. Naar den tweeden Druk uit het Hoogduitsch vertaalt, door* J. H. HERING. *Eerſte Deel. Te Dordrecht, by* A. Bluſſé en Zoon 1773. *Behalven het Voorwerk* 390 *bladz. in groot octavo.*

GEwoonlyk zyn de gedachten, wanneer men van 's Heillands lyden gewaegt, voor al gevestigd op het lyden, dat hy onderging in de laetſte dagen zynes levens; en niet geheel ten onrechte, alzo hy toen by uitſtek leed, gehoorzaem zynde tot den dood, ja tot den dood des kruiſes. Edoch, wanneer men 't oog vestigt op den geheelen levensloop van Jeſus Christus; wanneer men hem beſchouwt, van zyne Menschwording tot op zyn Kruisdood, ontdekt men zekerlyk alomme een lydenden, wiens levensloop een aenvang neemt met vernederende omſtandigheden, wiens omwandeling op Aerde geſtadig vergezeld gaet van veelvuldige ſmertlyke, en zeer aendoenlyke ontmoetingen; kwaedaertige behandelingen, en daer mede verknochte wederwaerdigheden; die trapswyze hooger klimmen, en ten laetſte, met den dood, in de pynlykſte en ſchandelykſte kruisſtraf eindigen. —— Dit op ene leerzame en gemoedlyke wyze voor te dragen, mitsgaders ernſtig ter betrachtinge aen te dringen, is het doelwit van den Eerwaerden *Cramer*; in een aental van vyf en zestig Leerredenen, waer van de veertien eerſten in dezen het licht zien.

De Heer Superintendent vangt deze zyne beſchouwing aen, met ene Leerreden, rakende de Eigenſchappen ener nuttige overweginge, by het Lyden van Jeſus Christus; en ſtelt ons verder het leven des Heillands voor als een geduurig lyden. Na dit algemene bepaelt hy onze aendacht op de Vernedering

van Gods Zoon, en ontvouwt ons het lyden van Jesus Christus, zints zyne Menschwording, tot op de aenvaerdiging zyner Middelaersbedieninge. Hier op slaet hy verder gade het lyden, dat hem geduurende het volgende tydbestek zynes levens overgekomen is, zo door de verzoekinge van den Duivel, als door het geen hy heeft moeten ondergaen, van wegen het Joodsche Volk, van wegen zyne Naestbestaenden, en van wegen de Overpriesteren en Schriftgeleerden, voor zyn laetste lyden, dat vervolgens in overweging zal komen. — Tot ene proeve zyner maniere van 't lyden van Jesus Christus te beschouwen, strekke zyne volgende overdenking over 's Heilands gemoedlyke aendoening, wegens het gedrag des Joodschen Volks, uit hoofde van deszelfs ergernis aen zynen nederigen staet. De Eerwaerde *Cramer* die ergernis, en het daer uit volgende gedrag der Jooden, mitsgaders de haetlykheid en onrechtmatigheid daer van voorgesteld hebbende, laet zich ter dezer oorzake verder aldus hooren.

„ Wat al bitterheden voor onzen Verlosser ontsprongen 'er uit deze verkeerde begrippen van Zyn Volk tegen Hem! Eene zo onverdiende, zoo onrechtvaerdige en kwaedaertige onverschilligheid moet Hem de ziel doorsneden hebben! Indien een rechtmatig oordeel van anderen omtrent roemwaardige eigenschappen en handelingen, indien eene verdiende achting en eerbied onder de belooning der deugd behoort; indien een diergelyk oordeel een onschuldig verlangen, een welbehagen naar rechtmatige eer inboesemt, en indien JESUS KRISTUS alle onschuldige neigingen der Menschelyke Nature bezat; zoo moet HEM de verachtelyke onverschilligheid des Volks, omtrent zyne verhevene voorrechten, zeer zwaar gevallen zyn. Niettemin, Hy verdroeg ook dit lyden, met alle gedult en onderwerpinge aan den wille Zynes Vaders, om dat Hy besloten hadde, ter onzer verzoeninge, het *Lam van God* te zyn; maar echter het bleef een lyden. In den Staat zyner vernederinge werkte alles op Zyne Menschheid, wat droefheid en kommer in Menschelyke zielen werken kan. Hoe treurig moet dit Hem gemaakt hebben, dat Zyne nederige gestalte Zyn Volk zoo verblind maakte, tegen de duidelykste voorzeggingen omtrent Zynen Persoon, zoo verblind en onvatbaar, om door Zyne Goddelyke leer en daden verbetert te worden! Het gebrek van verschuldigde achting, eerbied en liefde tegen Hem, was een groot kwaad, om dat het de heilsame uitwerking van Zyn onderwys hinderde. Dan, wanneer wy eerbied voor, en hooge gedachten van onze Leermeesteren hebben, hoe opmerksaam zyn wy dan niet op hun onderwys; en welk ee-

eenen openen toegang vinden zy niet naar ons hart? Hoe kon des de Godmensch, daar zich het Volk aan Zynen laagen Staat ergerde, in welken Hy toch als onze Verlosser en Middelaar verschynen moest, ongevoelig blyven! Is alle zedelyke onvolmaaktheid in anderen, by hem, die lyden en verdragen kan, eene oorzaak van droefheid, hoe treurig moest het dan Jesus in Zyne vernedering niet zyn, te zien dat Zyn Volk, niet tegenstaande hun het licht der Goddelyke Openbaringe zoo helder scheen, nogthans de rechte waarde en hoogheid der Menschelyke Nature zoo weinig kende; dat onschuld, Godzaligheid, rechtvaardigheid en deugd hen niet bewegen kon, ten ware onder den valschen schyn van grootheid; dat zy zich dermaten door de vooroordeelen van trotsheid en vleeschlyke begeerlykheden beheerschen lieten! Hoe meenigvuldig, hoe ontelbaar waren de aandoeningen, welke Zyne Ziel in hare vernedering bestormden, en derzelver vlugheid verdoofden! En hoe dwalen wy, wanneer wy gelooven, dat Zyn laatste en zichtbaar lyden, zyn eenigste lyden zoude geweest zyn!

Nieuwe Apologie van SOCRATES, *of onderzoek der Leere, aangaande de Zaligheid der Heidenen. Door* J. A. EBERHARD, *Luthersch Predikant in Berlyn. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhaage, by* P. van Cleef 1773. *Behalven de Voorreden* 464 *bladzyden in groot octavo.*

HEt hoofdonderwerp van dit Geschrift is, niet het character van *Socrates*, maer, gelyk de Tytel reeds enigermate aenduid, *de Leer aengaende de Zaligheid der Heidenen.* De vroegere nog bekende Twistschriften, over het character van *Socrates*, hebben den Eerwaerden *Eberhard*, zo als hy met den aenvang van dit Werk meld, wel byzonder aenleiding gegeven, om dit Stuk opzetlyk te onderzoeken. Hy verledigt zich hier, na een kort verslag der bovenbedoelde Schriften, waer in hy zich ter begunstiginge van *Socrates* verklaert, voor eerst, ter nasporinge van de wyze, op welke het gevoelen, dat de Heidenen, dat de Volken, die buiten kennis van 't Christendom leven, in een staet van verdoemenis liggen, zo algemeen, in het Christelyk Leerstelsel gekomen is, en zich daer in staende gehouden heeft. Verder gaet hy na, op hoe verschillende wyzen men daer omtrent in de Christelyke Kerk gedacht heeft; en op hoe onderscheiden gronden sommigen onder de Christenen beweerd hebben, de mogelykheid van de

za-

zaligwording derzulken, die, by mangel van kennis der Christelyke Leere, den Christelyken Godsdienst niet omhelzen; en zich dus, buiten hunne schuld, bevinden, buiten het Christendom, dat de eeuwige gelukzaligheid, op eene geloovige gehoorzaemheid aen de Euangelieleere, uit Gods genade, verwacht. Dit op ene beredeneerde geschiedkundige wyze ontvouwd hebbende, stelt hy zich de twee volgende Vragen ter overweginge voor.

„ Is deeze uitsluiting van eene zo aanzienlyke menigte menschen voor Gods Wysheid en Goedheid betaamelyk? En, zyn de gronden, waar op men dezelve vestigt, zo vast als men voorgeeft"?

In de beantwoording der eerste Vrage legt hy 't 'er op toe, om te toonen, dat de Godheid niet volstrekt een gedeelte van het Menschdom verdoemen kan. En in 't nagaen van de tweede tracht hy te doen zien, dat men de verdoemenis der Heidenen vestigt op Leerstellingen, welker ongegrondheid hy ten sterkste beweert. Dit leidt hem voorts tot het besluit, „ dat 'er niets anders is, waar door iemand, die niet tot de Christelyke Kerk behoort, van zyn aandeel aan de gelukzaligheid uitgesloten wordt, dan zyne eigene schuld". Des zou dan, vervolgt hy, de vraage weezen:

(1.) „ Is in de Religiekennis van eenen mensche, die van de hulpmiddelen des Christendoms versteeken is, noodwendig iets, dat hem in de oogen van God strafbaar maakt? (2.) Is hy tot het noodig goed, of zo als zelfs sommigen willen, tot alle zedelyk goed onbekwaam"?

Om ieder dezer Voorstellen met te meerder onderscheidinge te behandelen, beantwoord hy de eerste Vraeg, in een onderzoek der drie navolgende overwegingen.

(1.) „ Zyn alle Religien, buiten en behalve de Joodsche en Christelyke, *altoos* afgodisch en veelgodisch geweest? (2.) Zyn alle burgers van een Staat, welker openbaare Godsdienst afgodery en veelgodery is, noodwendig afgodendienaars en veelgodendienaars? En (3.) indien zy zodaanige zyn, konnen zy dit niet weezen uit een dwaalend geweeten"?

Op ene diergelyke wyze schift hy de tweede Vraeg mede in twee deelen.

(1.) „ Hebben de heidensche Religien in 't geheel geene leeringen, die tot de deugd opleiden? (2.) En zo zy die niet hebben, vindt dan een Heiden geene andere soorten van bevorderinge der Deugd, behalve de geene, welke de Religie hem verschaffen zoude?"

De Eerwaerde *Eberhard* gaet, in 't beantwoorden dezer Vra-

Vragen, de Heidensche denkbeelden van Godsdienst, en de aenspooringen ter Deugd onder welken zy leven, na; door ene oplettende beschouwing van 't geen de Geschiedenis der beschaefde Volkeren aen de hand geeft; om den Lezer onder 't oog te brengen, hoe verkeerdlyk men zich, zyns oordeels, veel al de Heidenen voorstelt; en hoe onrechtmatig men gevolglyk het vonnis der verdoemenisse over hen uitspreekt. Hier aen hecht hy wyders nog een onderzoek der gronden, op welken het algemene denkbeeld van de eeuwigheid der Helsche Straffe steunt; en poogt te bewyzen, dat dit denkbeeld geenszins overeenkomt, maer in tegendeel strydig is, met de echte begrippen van God en de Menschlyke Ziel. By dit alles komt ten laetste nog, ene *Nieuwe Apologie van Socrates*, of ene verdeedigende Aenspraek van zulk enen; op zodanig enen trant, als de Autheur zich voorstelt, dat een Man van zyn character zich, in den tegenwoordigen tyd, ter zyner zuiveringe, zou mogen uitdrukken. Ook heeft hy aen 't einde dezer Aenspräke nog enige aenmerkingen gevoegd, over byzonderheden, de onschuld van *Socrates* betreffende, die niet wel in de Apologie zelve ingevlochten konden worden.

De Hoogduitsche Godgeleerde wykt in dit Geschrift, gelyk men uit den voorgestelden inhoud bemerkt, grootlyks af van den gewoonen weg onzer Nederlandsche Godgeleerden; en wel zo verre dat het enigen ongetwyfeld zeer zal stooten. Met dit alles bevind men echter, in 't doorbladeren, dat zyn Eerwaerde niet slechts los daer henen schryft, maer alles, volgens zyne manier van denken, ernstig overwoogen heeft. —— Buiten de Godgeleerde verschillen komen 'er nog al etlyke aenmerkingen in voor, rakende de Godsdienstige kundigheden der Heidenen, de verschillende stelsels der Wysgeren, derzelver invloed op de Zeden enz. enz., welker nadenken men zich niet zal behoeven te beklagen. —— En zy, die hun werk maken van de *Theologia Polemica*, of Twist-Godgeleerdheid, mogen dit Werk van den Eerwaerden *Eberhard* wel tellen, onder dat slag van Schriften, wier beoefening hun van nut kan wezen; alzo hy verscheiden verschilstukken, (schoon hy ze gewislyk niet afdoe), op zulk ene wyze behandelt, dat dezelve de oplettendheid der zodanigen vordere.

De

De Belangens der Kristelyke Vryheid en Verdraagzaamheid in de Publieke Kerk van Nederland, op Protestantsche en Gereformeerde gronden, voorgestaan: in beantwoording van de Hooggeleerde Heeren, G. BONNET *en* DID. V. d. KEMP, *Professoren op de Hooge Scholen van Utrecht en Leyden. Door* H. GOODRICKE. *Tweede Stuk. Te Groningen en te Leiden, by* J. Bolt *en* J. le Mair 1773. *In groot octavo* 180 *bladzyden.*

IN dit Stuk ontmoeten we des Autheurs verdere beantwoording van den Hoogleeraer *V. d. Kemp*, met betrekking tot de gemaekte aenmerkingen op deszelfs Redenvoering. De Heer *Goodricke* stelt zich hier voor; „ te voldingen, dat des Professors Redenvoering, *over de goede Hope der Kerke van Nederland*, beschouwd in haar inrigting, oogmerk en nadere verdediging, niet alleen beuzelagtig en onvoldoende is, maar ook op zulke beginselen geschoeid, welke met de grondstellingen van het protestantendom onbestaanbaar is". En verder verdeedigt hy zig tegen enige Aenmerkingen van den Hoogleeraer, over 't geen hy geschreven heeft „ betrekkelyk tot zekere veronderstellingen in des Hoogleeraers Redenvoering". Het geheele Stuk raekt dus meerendeels de beredeneerde beschouwing der Redenvoeringe van den Hoogleeraer, en 't verschil, of de Heer *Goodricke* hier in rechtmatig te werk gegaen zy, den Hoogleeraer wel begrepen, en alles in 't juiste licht gesteld hebbe. De beschuldingen des Hoogleeraers deswegens tegen te gaen, zich daer omtrent te verdeedigen, en het gezegde nader te bevestigen, is de hoofdinhoud van het alhier voorgestelde; welk alles, van de ene en andere zyde, na te gaen, voor den Lezer meer lastig dan nuttig is. Trouwens de Heer *Goodricke*, die zich, gelyk het gemeenlyk in Twistschriften gaet, dit lastige niet wel kon onttrekken, is zelf blyde dit Stuk zo ver ten einde gebragt te zien; en betuigt, in 't slot; „ het gezelschap van den Hoogleeraar *V. d. Kemp*, waar van hy in dezen twist deerlyk moede is, zeer gaarne een poos voor dat van den Hoog Eerw. BONNET te zullen verwisselen: het geen, *zegt hy*, denkelyk, mynen Lezer niet minder aangenaam zal zyn".

*Het bestaan der Geleygeesten beredeneerd betoogd, in een Gesprek, tusschen den Heer R. met een Philosooph in Ierland, doormengd met veele zonderlyke Geschiedenissen hier toe strekkende. Op een wysgeerige en geestige trant geschreven, door den Abt *****. Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* H. H. v. Drecht 1771. *In groot octavo 77 bladz.*

IN vroegere dagen, toen men ligtgelooviger was, en veel op had met verschyningen en openbaringen, mogt een Geschrift van dien aert nog enigen invloed gehad hebben; maer de Waereld is 'er thans niet naer geschikt, om zich door brabbeltael en sprookjes, daer noch Wysgeerte noch Geestigheid in steekt, te laten overhalen, tot het denkbeeld, dat 'er een afzonderlyk slag van Geesten is, die als *Geleigeesten* geschikt zyn, om byzonder voor ons tydlyk belang te waken, en ons daer in behulpzaem te wezen. Wat de Schryver in dit Stukje byzonder beooge, is voor ons niet te bepalen; maer dat hy bedoeld hebbe te overtuigen en geloofd te worden, komt by ons zo min in bedenking, als we twyfelen, of hy geloof slaet, aen de komst van een Sylph uit China, om zynen Ierschen Philosooph te raedplegen, over enige zwarigheden; „ die het Boek van Enoch, en de verzameling der Voorschriften aan de kinderen van Noach gelaten, onder de Wyzen van China heevt doen gebooren worden".

JOHANNIS DAVIDIS HAHNII Oratio de usu Venenorum in Medicina, habita VII. Calend. Aprilis CIƆIƆCCLXXIII. Traj. ad Rhenum ex Officina *A. van Paddenburg.*

Redenvoering over het gebruik der Vergiften in de Geneeskunde, enz. 128 *bladzyden in quarto.*

WY zullen onze Leezers een kort verslag mededeelen, van deeze wel doorwrochte Redevoering, welke de Hooggeleerde HAHN, by gelegenheid dat hy voor de tweede maal zyne jaarige bestiering van de Hooge School plegtig nederleide, gedaan heeft. 't Onderwerp, aangaande 't gebruik der Vergiften in de Geneeskunde, is van belang; de styl welke van den Auteur in deeze Redenvoering gevoerd word, is inneemend en cierlyk, en de zaaken worden 'er op eene aangenaame en krachtige wyze in voorgesteld. De Hoogleeraar neemt zyne Inleiding uit eene Wet, welke PLATO voor zyn Ge-

Gemeenebest uitgedagt heeft, waar door de Geneesmeesters, welke de Vergiften misbruikten, om anderen daar mede van 't leeven te berooven, zonder uitzondering ter dood veroordeeld worden. Onder de gevolgen, welke hier uit kunnen worden afgeleid, blykt 't dat deeze groote Man veronderfteld heeft, dat 'er ook Geneesmeesters in zyn Gemeenebest zouden gevonden worden; schoon 'er anders een plaats (*) in zyne Werken voorkomt, welke aantoont dat hy niet gunftig dagte over een Staat, welke de Geneesmeesters niet ontbeeren konde. Niet tegenftaande 't waarfchynlyk is, uit de aangehaalde Wet van PLATO, dat hy van oordeel is geweest, dat de Vergiften mede onder de Geneesmiddelen behoorden, en dat derhalven derzelver gebruik geoorloofd was, vindt de Auteur evenwel de Vraag, aangaande 't gebruik der Vergiften in de Geneeskunde, ingewikkeld en ongemakkelyk, en daarom der moeite waardig, van by deeze gelegenheid verhandeld te worden. — De Auteur ftelt twee zoorten van Vergiften; lighaamelyke en onlighaamelyke: tot de laatften brengt hy de Ziels-aandoeningen, welke hy wegens haare verderfelyke uitwerkingen, in veele gevallen tot de Vergiften brengt: schoon ze in 't algemeen daar onder niet begrepen worden. Men vindt 'er vervolgens eene befchryving van de byzondere aandoeningen en derzelver uitwerkzels. — De fterke Gemoeds-aandoeningen kunnen ook werken als Geneesmiddelen, en fomtyds verwonderlyke geneezingen te weeg brengen, waar van voorbeelden voor handen zyn. 't Staat daarom den Geneesheeren vry, opzettelyk en voorbedachtelyk zulke Gemoeds-aandoeningen te veroorzaaken, als 't best kunnen medewerken tot geneezing van den Lyder: 't word verder aangetoond, op wat wyze zulks kan en mag gefchieden. De Auteur toont in de geheimen van deeze Kunst wel ervaaren te zyn: dog dewyl dit 't voornaame oogmerk van deeze Redenvoering niet uitmaakt, zullen wy ons daar by niet langer ophouden. — In 't handelen over 't geneeskundig gebruik, van 't geen men gewoonlyk door de Vergiften verftaat, vindt de Auteur het met recht noodzaakelyk van na te fpeuren, wat dien aangaande, in de geneeskundige Gedenkfchriften, gevonden wordt. Onder de Ouden was 't gebruik der Vergiften eer gemeener dan in onzen tyd: men bediende zich van dezelve by verfcheide gelegenheden, in 't openbaar en in 't heimelyk; 't fcheen zelfs

(*) *Malæ & turpis disciplinæ certissimum in Civitate indicium est, si homines non modo humiles & Operarii, sed etiam liberaliter educati Medicis indigeant, in Lib. III. de Rep. pag. 620.*

zelfs een verdienste te zyn; wanneer men in onoverkomelyke ongelukken gestort was, zich door Vergif van kant te helpen. De Ouden hadden hier door gelegenheid, van de verwonderlyke uitwerkingen der Vergiften, in 't Menschelyk Lighaam, waar te neemen. Men kan byna niet twyfelen, of zommigen van deeze ongelukkigen zyn in een enkel geval, door 't neemen van Vergif, van hunne drukkende kwaalen gered. Dit heeft zekerlyk mede te wege gebragt, dat men dezelve heeft begonnen in Ziekten te gebruiken. —— De Auteur toont vervolgens, dat 't gebruik der Vergiften in ziekten, in de oudste tyden, is bekend geweest, voornamentlyk van de *Cicuta*, *Mandragora*, *Hyoscyamus* en *Aconitum*. Zommigen van deezen worden zelfs door HIPPOCRATES aangeprezen. Men vindt dezelve van de Ouden ook gebruikt, om Buik-ontlastingen te verwekken, zo als de *Helleborus*, *Euphorbium*, *Colocynthis*, *Bryonia*, *Thymelæa* enz. De Arabische Geneesmeesters hebben vervolgens 't gebruik der oude Grieken en Romeinen, in 't toedienen der Vergiften, aangehouden, en verder uitgebreid, schoon hen de lof toekomt, dat ze zachte buikontlastende middelen als Cassia, Tamarinden enz. in plaats van de vergiftige Kruiden der Ouden ingevoerd hebben.

Ter deezer tyd is 't Leerstuk voornaamentlyk sterk doorgedrongen, aangaande de onderlinge vernieling der Vergiften tegen malkanderen; men stelde namentlyk, dat men een genomen Vergift, door een ander tegenstrydig Vergift, overwinnen kon. Daar door is een groote yver, om de Tegengiften uit te vinden, ontstaan: hier by niet stilstaande, heeft men verder gemeend, dat in de vergiftige dingen zelfs, en wel voornamentlyk der Dieren, een Tegengift gevonden werdt, gelyk als uit 't voorbeeld van de Scorpioen en anderen blykt. Men meende ook een Tegengift te vinden, in al 't geen schadelyk voor de vergiftige Dieren gevonden werdt. —— De Auteur gaat daar na over tot een Geschiedkundig Verhaal, en toont aan, wat 'er van de vyftiende Eeuw af, tot in de agttiende toe, voorgevallen is, aangaande 't gebruik der Vergiften in de Geneeskunde. Men vindt hier de voornaamste Auteuren, welke over dit Stuk van tyd tot tyd gehandeld hebben, aangewezen. De kortheid, waar aan wy verbonden zyn, laat ons niet toe, hier van een wydloopig verslag te geeven. —— In 't laatst van de voorgaande Eeuw heeft men beginnen te gelooven, dat de Ziekten, welke met uitslag en Verzweringen verzeld waren, de Huidziekten &c. haaren oorsprong aan levendige Diertjes verschuldigd waren. Dit gevoelen is door den beroemden LINNÆUS weder hernieuwd en verder uitgebreid: 't zelve heeft

zeer

zeer veel toegebragt tot een gemeener gebruik der Vergiften, dewyl 't bekend is, dat men door dezelve 't ongedierte 't best kan verdryven en dooden. De Auteur merkt te recht aan, dat men hier te schielyk uit eenige byzondere gevallen, een algemeen besluit opgemaakt heeft, 't geen in de Geneeskunde altyd nadeelige gevolgen gehad heeft. 't Is dan in deeze Eeuw, dat 't gebruik der Vergiften veel gemeender is geworden, dan 't te vooren geweest is. De beroemde FRICCIUS is, in 't begin van deeze Eeuw, een groot Voorstander van 't nut der Vergiften in de Geneeskunde geweest. Volgens de aanmerking van den Auteur is FRICCIUS, schoon zo groot een Voorstander zynde van 't gebruik der Vergiften, evenwel zeer bevreesd geweest, en afkeerig van 't verspreiden der Vergiften van de besmettelyke Ziekten; 't welk naderhand, voornamentlyk door de Inenting der Kinderziekte, zeer de overhand gekreegen heeft. — De Auteur maakt by deeze gelegenheid eenige Aanmerkingen, over de Inënting der Kinderziekte, en gelooft dat even eens als de Vruchten, door 't Inënten, hunnen wilden aart verliezen, zacht en gezond worden, zo ook 't Vergift der Kinderziekte hier door getemd worde. Hy is van gedachten, dat men dit denkbeeld verder zal uitbreiden, en in 't vervolg de overige besmettelyke Ziekten, met een ongehoorde stoutheid, zal zoeken in te enten. — Uit 't geen tot hier toe gemeld is, blykt 't genoeg dat de Vergiften, door alle tyden heen, in de Geneeskunde gebruikt zyn, en dat by gevolg de vraag, of men dezelve gebruiken mag, niet zo zeer in aanmerking komt, als wel, of men dezelve zonder nadeel in de Kunst zoude kunnen ontbeeren. Dewyl 't onderzoek, 't welk deeze Vraag vereischt, meer tyds zoude noodig hebben, dan deeze tegenwoordige omstandigheden toelaaten, zo heeft de Auteur zich vergenoegd, met dien aangaande alleen kortelyk zyne eigene gedachten bloot te leggen. Zyn gevoelen is, dat deeze heftige middelen in ervaarene handen zynde, veel kunnen afdoen, en dat dezelve, in zwaare Ziekten, met nut kunnen gebruikt worden: dog hy gelooft tevens, dat 'er veel misbruik van gemaakt wordt, waar door zomtyds groot nadeel gedaan wordt. Vooral waarschuwt hy de jonge Geneesheeren, van hierin omzichtig te zyn. Wy wyzen voor 't overige onze Leezers tot de Redevoering zelve, om daar in verder na te gaan, de nutte zaken, welke 'er in bevat worden.

De voortreffelykheid en schoonheid der Natuur, in onderlinge Gesprekken voorgesteld, en met Aanmerkingen verrykt. Door den Heer J. G. SULZER, *Professor; en Lid van de Koningl. Acad. der Weetenschappen te Berlin. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* H. V. ERVELVELT. *Te Amst. by* S. v. Elveldt 1773. *Behalven het Voorwerk* 146 *bladzyden in octavo.*

EUCRATES, een opletteud beoefenaar der Natuure, leidt hier CHARITES, die de Natuur tot nog niet behoorlyk gade had geslaagen, in een leerzaam onderhoud op, tot eene aandagtige beschouwing van dezelve. De Hoogleeraar SULZER bedient zig van deeze schryfwyze, ter aanpryzinge dier oefeninge; om te toonen, het aangenaame en nutte, dat 'er ligt in eene opmerkzaame overweeging van Gods Werken in de Natuur: en heeft zulks indiervoege voorgedraagen, dat het zeer geschikt zy, om eenen ieder aan te moedigen, tot het voortzetten van zodanige overdenkingen, die geschikt zyn, om het verstand en 't hart te verbeteren, tot eer van den grooten Schepper, Onderhouder en Bestierder van 't Heel-Al.

Hy heeft dit Stukje verdeeld in vyf Gesprekken, die met elkanderen daar toe alleszins aanleidelyk zyn. Men vindt hier Schoonheden, die op onze uiterlyke zinnen werken, en zulken die het verstand ten sterkste aandoen. Men ontdekt hier Kunststukken, die toonen hoe ver de Natuur de Menschlyke Kunst te boven gaat, en onzen geest verrukken door de ontegenzeggelykste blyken van de volmaaktste Wysheid des Maakers. Men wordt hier door gedrongen, om te erkennen, dat het loochenen van de hand eener Verstandige Oorzaake, in alle deezen, het toppunt der Menschlyke dwaasheid is. Men wordt hier, hoe men verder doordringt, hoe meer gewaar, dat 'er, in ieder der drie Ryken van de Natuur, een onnaspeurelyk aantal van de zeldzaamste wonderen voorkomt, die ons eene onuitputtelyke stof tot verrukkelyke bespiegelingen verleenen. En eindelyk ondervindt men, hoe dit alles ons ten sterkste vervult met eerbied en dankbaarheid aan Gode, en van alle zyden medewerkt, om onze Natuur te volmaaken, en ons waar geluk te bevorderen. —— De voorstelling van dit alles is te meer geschikt, om een algemeenen invloed te hebben; nadien de Hoogleeraar de Gesprekken bestendig indiervoege ingerigt heeft, dat ze geen diepzinnige of verheven kundigheden, maar slegts eene algemeene vatbaarheid, ten rechten verstande, vereischen. De volgende vergelyking, tus-

schen

ſchen de Vindingen der Kunst en die der Natuur, mag tot een voorbeeld hier van ſtrekken.

„ Men verwondert zich, zeide EUKRATES, men verwondert zich, CHARITES, over de Konstwerken van *Vaucanſon.* Zyn beste Werk is eene Eend, die zwemmen, eeten, verteeren, (als men verteeren mag noemen 't geen in de Maag klein gewreven word,) en weder uitwerpen kan. Deeze zo beroemde Vinding komt my belagchelyk voor, als ik ze tegen eene wezentlyke Eend, als eene Vinding der Natuur, vergelyke. Deeze doet niet alleen alles wat de Nagemaakte doet, maar zy doet het zonder opgewonden te worden; op duizenderlei onderſcheiden wyzen, en ongelyk beeter. Maar bedenk ook, EUKRATES, zeide ik, dat de werkelyke Eend een Dier is dat leeft, voelt en zich beweegt, zo als het wil, waar tegen de Eend van *Vaucanſon* maar een dood lichaam, een enkel Konstwerk is. Of wilt gy met *Des Cartes* beweeren, dat de Dieren niet anders dan *Machinen* of Konstwerken zyn? Waar op hy antwoordde: Wat voor eene Ziele de Dieren ook verlevendige, zo is het nogtans zeeker, dat hunne ligchaamen Konstwerken zyn, en dat alle beweegingen des Lichaams uit zyn gebouw en ſchikking voortkomen. Stel eens dat de door Konst gemaakte Eend door eene Ziel verlevendigd werde, zal zy zich als dan beter beweegen, dan zy nu doet? Wanneer de Konſtenaar de Beenen zodanig gemaakt heeft, dat ze drie of vierderlei beweegingen kunnen maaken, zal de daar in gezette Ziele meer doen kunnen, dan die, waar toe de bouw der Beenen bekwaam is? Zal zy het ligchaam kunnen buigen daar geene Leden gemaakt zyn? Ik beken, zeide ik, dat de door Konst gemaakte Eend door eene Ziel niet bekwaamer zou worden..... Derhalven, vervolgde hy, is het onderſcheid tusſchen de Levendige en nagemaakte Eend alleen dit, dat de waare Eend met ongelyk meer Konst vervaardigd is; dewyl zy, in plaats van weinige beweegingen en verrichtingen, die de andere doet, ontallyk veele, en op volmaakter wyze, kan doen. Zy beweegt zich met een ongemeene vaardigheid naar alle zyden, nu ſchielyk, dan langzaam, volgens oneindig veele Graden der Gezwindheid, zo als de omſtandigheden zulks vereiſchen. Zy vliegt, en in deeze vlucht maakt zy honderd zwaare en konſtige beweegingen. Welk een menigte Werktuigen en wonderbaare beweegingen worden 'er niet tot het eeten, doorſlokken en werkelyk verteeren vereischt, op dat eene ſpyze in wezentlyk bloed, en naderhand in vleesch verandere. Dit alles doet het bloote lyf, een enkel Konst-

werk (*); hier, CHARITES, is Konst, waar over ook een Wyze zich moet verwonderen, en waar by men zulke nabootzingen niet vergelyken kan. Bedenk nu eens, als 'er tot eene zo slechte *Machine* zo veel Konst en Vinding vereischt word, en men zich daar over zo verwondert, hoedanig iemand, die de Natuur kent, zich dan moet verwonderen, daar hy zo volmaakte en zo oneindig veel verscheidene *Machinen* kan zien".

Dit Geschrift van den Heer *Sulzer* voegt zeer wel by zyne *Bespiegelingen van de Werken der Natuur*, en by zyne *Theorie der aangenaame en onaangenaame Bevindingen*; welke Stukjes, reeds voor eenigen tyd, insgelyks door denzelfden Uitgever in 't Nederduitsch in 't licht gebragt zyn, en met elkanderen een gevoeglyk Boekdeeltje uitmaaken.

(*) „ Men moet verbaasd staan, wanneer men bedenkt, welk een ongelooflyke voorraad van Konstwerken byna tot een iegelyke Animallsche of Dierlyke beweeging vereischt word. By voorbeeld tot het kaauwen en doorslokken der spyze &c. Zie *Hallers Comment.* over *Boerhave*".

Gedachten over den Smaak, benevens eene Verklaaring van Schoonheid in de Schilderkunst. Gevolgd naar het Hoogduitsche van RAPHAEL MENGS, *door* HARMANUS NYMAN. *Te Amsterdam by* Martinus de Bruyn 1772. *Behalven het Voorwerk* 126 *bladz. in groot octavo.*

ONder het herleeven der Teken- en Schilderkunste in ons Vaderland, daar ze thans weder meer dan wel in vroeger jaaren aangemoedigd wordt, is de uitgave van dit Geschrift van den Heer *Mengs* niet ongepast te noemen. Het behelst leerzaame onderrigtingen, ter bevorderinge van den goeden Smaak der Schilders, en leidt hen op, om het weezenlyke Schoone wel in agt te neemen; waar van niet alleen de Schilders vrugt konnen trekken; maar dat ook van dienst kan zyn, om de Liefhebbers der Schilderkunst te beter in staat te stellen, tot eene rechtmaatige beoordeeling der Schilderstukken; ten einde zy 't, in de dagen eener heerschende Liefhebberye, met te meerder oordeels, toeleggen op eene keurige Verzameling, die hun tot lof kan strekken.

De oplettende *Mengs* ontvouwt hier toe, in de eerste deezer twee Verhandelingen, de natuur van den Smaak, en toont

toont wat 'er vereischt wordt om denzelven te bevorderen, en tot meerdere volmaaktheid te brengen. Ter dier oorzaake gaat hy kortlyk na, de opkomst, den bloei en 't verval der Schilderkunfte, inzonderheid ten aanzien van den Smaak, tot op den tyd van *Raphaël*, *Corregio* en *Titian*; die den goeden Smaak in verfchillende opzichten weder werkzaam gemaakt hebben. Het onderfcheid, dat 'er plaats heeft, tusfchen deeze drie voortreffelyke Kunftenaars, welken de Heer *Mengs*, naast en benevens de Ouden, als voorbeelden van navolging, ter vorminge van den goeden Smaak aanpryst, werdt hier naauwkeurig voorgedraagen; met oogmerk om den Schilder onder 't oog te brengen, wat hy in ieder Meester boven al behoort te volgen. En men heeft des, gelyk hy in 't flot deezer Gedachten fchryft, „om den goeden, dat is, den besten Smaak te vinden, en zig hebbelyk te maaken, onder het vlytig oordeelkundig nafpooren van het *Leeven* zelve, *den Smaak der Schoonheid* op te zoeken en te leeren uit *de aloude Kunftenaaren*; dien der *Betekenisfe* of *Uitdrukkinge* uit *Raphaël*; dien der *Bevalligheid* of *Harmonie* uit *Corregio*; en dien der *Waarheid* of der Verwen uit *Titian*."

Aan deeze Verhandeling over den *Smaak* is nog gehegt eene Verklaaring van de *Schoonheid*; welke den Schilder onderrigt, wat men wezenlyk Schoon heeft te heeten; waar in de Schoonheid zelve beftaat, welke uitwerkingen zy heeft, en hoe 't Vernuft des Kunftenaars behoort te werk te gaan, om, in het treffen der Schoonheid, tot te meerder volmaaktheid op te klimmen. Het geen hy deswegens heeft voorgefteld komt, gelyk hy 't ten laatfte te famen trekt, hier op uit.

„ Gelyk de volkomenheid een geest is, en niet zichtbaar, alzo kan de Schoonheid, in tegenoverftelling, de gedaantelyke en zichtbaare volkomenheid der ftoffe geacht worden. De ftoffelyke volkomenheid echter beftaat, uit eene overeenftemming met onze begrippen, en die begrippen ontftaan uit onze bewustheid der Bepaaling. Eene zaak kan volkomen genoemd worden, waar van het enkel denkbeeld en de ftoffe, met elkanderen overeenkomen. De volkomenheden zyn, even als bedieningen, in de natuur uitgedeeld; uit hoofde van welke onderftelling, men die zaak, in haar foort, voor de volkomenfte kan aanzien, die het einde, waar toe zy bepaald fchynt, het bondigfte kan bereiken; in welke bepaaling het verachtelyke zelfs eenigermaate kan onderfteld worden Schoon te zyn. Met dit alles blyft het zeker, dat eene zaak, hoedanige uit ééne oorzaak beftaat, waar mede de ftoffe geheel

 over-

overeenkomt, verre weg grootere mate van Schoonheid bezit, als eene andere, waar in zich veele oorzaaken openbaaren. Al het geen voller van geest dan ftof is, is ook, naar mate, verhevener. Het geestelyke heeft het vermogen, om het ftoffelyke zyne volkomenheid te verleenen, en het ftoffelyke kan dezelve aanneemen. Wil nu een Kunftenaar iets fchoons voor den dag brengen, zoo zal hy moeten voorneemen, om, van trap tot trap, uit het ftof op te klimmen, niets zonder oorzaake te ontwerpen, en niets doods of overvloedigs te gedoogen: want daar door word alles, waar zulk een onachtzaamheid plaats vindt, geheel en volkomen bedorven. Myn geest moet, door eene wyze verkiezing, de volkomenheid aan de ftoffe poogen toe te brengen. Deze geest nu is het vernuft van een Schilder. Het vernuft moet heerfchappy over het ftof voeren. Deszelvs hoogfte bedoeling moet, op het wel bepaalen der oorzaaken, van deeze of geene zaaken, en, in een geheel werk, op het volgen van ééne hoofdoorzaak, (op dat ook alleen ééne oorzaak daar in de ware volkomenheid zy, en die oorzaak, door het geringfte deel van het geheel, bewaard worde,) uitloopen. Hy moet het beste en bekwaamfte, uit de geheele natuur, opfpooren, om zyne gedachten aan den toeziender verftaanbaar te maaken. Gelyk de natuur de volkomenheid trapswyze heeft uitgedeeld, zo moet ook de Kunftenaar, in elke zaak, eene onderfcheidene betekenis trachten te brengen, welke onderfcheidingen toch tot ééne hoofdbetekenis afvloeien. Daar door zal elk befchouwer in ftaat gefteld worden, om aan elke zaak het eigenaartig denkbeeld te verleenen, en in alle de deelen te faamen de oorzaak van het geheel. Daar en boven zal hy een zodanig werk als volkomen houden en pryzen, in het welke hy de ftoffe van het werk en het natuurlyk denkbeeld te gelyk vindt vereenigd, zynde die vereeniging dan voor de Schoonheid van het werk te houden, die uit alle deelen te faamen vloeit, en de ziel des toezieners zal kunnen aandoen: want, nademaal ieder zaak, gelyk dan een zodanig werk voorftelt, ééne oorzaak en geest heeft, zo behoort het zelvde werk vol geest, en, uit kracht daar van, fchoon te wezen, en als zodanig, de volkomenheid der ftoffe te bevatten. En, gelyk nu de wyze Voortbrenger der natuur, in alle zaaken, eene volkomenheid gelegd heeft, waar door wy de geheele natuur met verwondering, en den Schepper waardig befchouwen, zo behoort ook een Kunftenaar, in elken trek, en elken Penceelftreek, eenig blyk van zyn verftand te brengen, waar

door

door andere menschen, ten allen tyde, mogen verplicht worden, om zyn voortbrengzel voor een werk, dat de handeling eener vernuftige ziele toont waardig te zyn, te erkennen."

M. GUYOTS *Nieuwe Natuur- en Wiskonstige Vermaaklykheden. Uit het Fransch vertaald en met eenige Aanteekeningen vermeerderd. Tweede Deel. Met kopere Plaaten. Te Rotterdam by* R. Arrenberg 1773. *Behalven de Voorreden enz.* 591 *bladz. in octavo.*

VAn de aangenaame nuttigheid deezer Vermaaklykheden, in een uur van uitspanning, ter ontdekkinge veeler zogenaamde Kunstenaaryen, daar 't Gemeen zig grootlyks over verwondert; hebben wy reeds gewag gemaakt, met de uitgave van 't eerste Deel deezer Verzamelinge (*); waar uit men het bedoelde van den Heer *Guyot* genoegzaam kan afneemen; dat ook in dit tweede plaats heeft. Het voorige betrof voor, naamlyk eenige Kunstenaaryen met den Zeilsteen; en 't tegenwoordige gaat inzonderheid over de Getallen, ter ontvouwinge van verscheiden Kunstgreepen, die, by manier van eene gemaklyke berekening, geschieden; en voor dezulken, die 't geheim niet verstaan, wonderlyk voorkomen. Dezelven worden hier met de noodige onderrigtingen voorgedraagen, en met de vereischte plaaten opgehelderd; zo dat iemand, eene handige vaardigheid daar in verkreegen hebbende, in staat gesteld worde, om 'er een gezelschap mede te vermaaken. By deeze gelegenheid laat de Autheur zig ook uit, over verscheiden geheime Schryfwyzen, en de manieren op welke men geheime onderhandelingen kan houden; dat hem mede aanleiding geeft, om te melden, hoe men zodanige Brieven, wanneer ze, volgens eene regelmaatige schikking, geschreeven worden, zonder Sleutel heeft te ontcyfferen. Zie hier eene algemeene onderrichting des aangaande, met opzigt tot het algemeenste slag van Brieven van die natuur, in onze Nederduitsche Taal geschreeven. Het eenvoudigste middel, dat men hier toe in agt heeft te neemen, is het volgende wel gade te slaan.

1. Dat in onze Taal de Letter *e* die gene is, die het meest gebruikt wordt, en by gevolg dat het teeken, 't welk het meest

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef.* I D. bladz. 178.

meest voorkomt in de Brieven, die men tragt te ontcyfferen, deze *e* zelve is.

2. Dat de Letter *a* in een woord van twee Letteren altyd voorgegaan wordt van de Medeklinkeren *g*, *b*, en *n*, en gevolgd door de Medeklinkeren *g*, *l*, en *s*.

3. Dat 'er buiten den Klinker *u* by ons geen Klinker is, die alleen ſtaan en een geheel woord maken kan; uitgezonderd in een eenig geval ook de lange Klinker *y*: in het woord *y*, eene Rivier.

4. Dat de Klinker *e* in een woord van twee Letteren altyd voorgegaan word door de Medeklinkeren *s*, *d*, *g*, *b*, *t*, *n*, en *z*, en gevolgd door de *b*, *g*, *m*, en op ontelbaare plaatſen door de *n*.

5. Dat de Klinker *i* in een woordt van twee Letteren voor zig nooit een eenige der Medeklinkeren, maar agter zig de *k*, *n*, en *s* heeft, en dit al zeer dikwyls.

6. Dat de Klinker *o* in een woord van twee Letteren nooit op een Medeklinker volgt, maar wel door eene *f*, *g*, *m*, *p*, of *s* gevolgt wordt.

7. Dat de Klinker *u* gelyk boven in No. 3. gezegd is, wel een woordt alleen, maar nooit met een Medeklinker een woordt van twee Letteren uitleveren kan, als alleen met de *w* agter en de *n* voor zig.

8. Dat by ons geen een woord uitgaat in eene *c* of *b*, maar nog wel in eene *cb* of griekſche *χ*; ook nooit in eene *q* of *x*, als welken geene Nederduitſche Letters zyn, maar ook eindelyk by goede Taalkenners nooit in eene *v* of *z*.

Deeze kundigheden zyn doorgaans genoeg om gemakkelyk en zonder Sleutel alle zoodanige Brieven te ontcyfferen, omtrent welken men overeen gekomen is, andere Letters of Teekens in plaats van de gewoonen te ſtellen. Men moet dan eerst naar een Woord van een Lettergreep zoeken, en zig verzekeren van 3 of 4 gewisſe Teekenen, dat zy noodwendig die Letters uitmaaken; en dit gevonden hebbende, moet men Woorden van drie of vier Letteren zoeken, en wel zulken, van dewelken de reeds bekende een gedeelte opleveren; en 'er dan byvoegen zulke Letters, die geſchikt zyn tot het maaken van één Woord.

Daar doen zig egter in het ontcyfferen van zulke Brieven in onze Taal ſomtyds eenige moeijelykheden op, die gedeeltelyk voortvloeijen uit de gebrekkige, verkeerde en verſchillende ſpelling der Woorden, en gedeeltelyk uit de inmenging van Bastaardwoorden; op welken men derhalven altoos bedagt moet zyn.

Daar-

Daarenboven heeft men tot het ontcyfferen van zulke Brieven ook altoos noodig eene goede Taalkunde; invoegen zy, die de regels der Taal, Samenstellinge, en buiginge der Woorden wel kennen, daar het best in staat toe zyn.

VOORBEELD.

Als men het Woord van eenen Lettergreep uit twee Letteren bestaande gevonden heeft, naamlyk *en*, mag men billyk besluiten, dat de derde eene *d*, *b*, *m*, of *w* is, en dus deze, *d*, *b* of *m*, als eene derde weetende, heeft men *de*, *be* of *me*; en een woord ontmoetende, dat met die begint, en nog eene Letter agter die *b* of *m* heeft, besluit men met reden, dat zulk een teeken een *t* is, en dat het woord *bet* of *met* daar gemeend wordt.

Aldus dan voortgaande, komt men tot het kennen van eene vierde, vyfde en zesde Letter, en zoodra men 'er 8 of 10 ontdekt heeft, vindt men de overigen zoo veel gemakkelyker, en men ontdekt zelfs dikwyls al rasch den Sleutel; wanneer het zeer ligt valt den geheelen Brief te ontcyfferen.

OPMERKING.

Als de Brief uit een klein Getal van Woorden bestaat, en 'er verschillende Sleutels in gebruikt zyn; of wanneer verschillende Teekens dezelfde Letter kunnen beteekenen, valt het zeer moeilyk denzelven te ontcyfferen.

Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Derde Deel. Te Middelburg by P. Gillissen 1773. *Behalven het Voorwerk* 662 *bladz. in groot octavo.*

NA een Historisch verslag van 't voorgevallen in de Maatschappy, zo ver het gemeen 'er belang in kan vinden, zedert de uitgave van het tweede Deel, vindt men, in 't Voorwerk van dit derde Deel, een treffend Dichtstuk; ter blyde nagedagtenisse van de grondlegging en herstelling der Nederlandsche Vryheid, by gelegenheid van derzelver Eeuwgetyde in 't jaar 1773. En voorts strekt een aantal van Verhandelingen, over verscheiden soorten van onderwerpen, ten getuigen van den loflyken voortgang der Maatschappye; welke hier eene verzameling van nutte onderzoekingen mededeelt, waar in

in Liefhebbers van verschillende oefening veelvuldige gelegenheid vinden, om hunnen weetgierigen geest met aangenaamheid bezig te houden.

Ten opzigte van den toestand en de geschiedenis onzes Vaderlands, leeren ons de vyf eerste Verhandelingen ettelyke byzonderheden, die der overweeginge wel waardig zyn. De drie eersten strekken ter beantwoordinge van de voorgestelde vraag, raakende *de Vallen of Grondbraken in de Zeedyken*, en geeven verscheiden middels aan de hand; welken, naar maate de verschillende omstandigheden, met vrugt aangewend konnen worden, om dezelven voor te komen, of ten spoedigste en minst kostbaar te herstellen. Eene daar aan volgende Verhandeling levert ons de Geschiedenis van 't eertyds merkwaardige *Kasteel van Rammekes* naauwkeuriger, dan men dezelve tot nog bezat. En een daar nevensgaand onderzoek over een *Giftbrief* van Koning *Lodewyk* aan Bisschop *Hungerus* strekt ter ophelderinge van 't geschiedkundige van dien tyd.

Betreffende het Godgeleerde, ontmoeten wy eene Verhandeling over de gewyde Beurtgezangen; waar uit men mag afneemen, dat dit onderwerp nog wel eene nadere overweeging verdient; en 't der moeite waardig is, om na te gaan, in hoe verre men, op goede gronden, gebruik heeft te maaken van de Beurtgezangen der Ouden, ter verklaaringe van deeze en geene deelen der Heilige Schriften: waar toe hier het spoor wordt aangeweezen.

In het Genees- en Heelkundige verschaft men ons verscheide waarneemingen, die van nuttigheid konnen zyn. Een Geneesmiddel tegen de vallende ziekte wordt ter beproevinge voorgesteld; het oefenen der Keizerlyke Snede wordt aangepreezen; men geeft ons berigt van gevallen waar in eene opstopping van water eene hevige long-ontsteeking, eene ontlasting van waterblaazen door den afgang, en eene Longeteering, door steenstoffe veroorzaakt, plaats had; als mede van 't geneezen eener lammigheid door behulp der Electriciteit. Hier by komt nog een ontleedkundig verslag van een verwonderenswaardig Beursgezwel, in de borstholligheid van een dood lichaam gevonden; mitsgaders de beschryving van eene allerzonderlingste wanstallige Menschenvrugt.

Men treft hier wyders, ten opzigte van de Aardryks- en Hemelloopkunde, twee Verhandelingen aan; eene betreffende de gedaante der Aarde, en eene wegens den overgang van Venus over de Zon, den 3 Juny 1769, te *Philadelphia* waargenomen.

Voorts behelst dit Deel nog ettelyke opmerkingen raakende

de de Natuurlyke Historie: als eene beschryving van zonderlinge Zee-Insecten, gevonden aan de Zeewieren op het strand van 't eiland Walcheren; van een hard geschaald ey van een Zeehoorn; van eene nieuwe soort van eene Americaansche plant, *Echites Semidigyna* genaamd; een berigt van eene voor de Visschen doodelyke keering van 't water in een vyver; van de Tarwteelt, volgens het voorschrift van den Heer *Miller*; als mede van eene miswyzing van 't Compas door den Donder. En ten laatste sluit dit Deel met de opgave van Waarneemingen, raakende de lugtsgesteldheid en den gevallen regen te *Zierikzee*, in de jaaren 1770 en 1771; benevens die van Meteorologische Waarneemingen in 't jaar 1770 te *Vlissingen* gedaan.

Het meerendeel deezer Verhandelingen verdiende wel eene breeder melding; dan wy hebben derzelver opgave opgekort, om te meerder plaats te houden, tot een onderscheiden verslag van den inhoud van 't voorgestelde, wegens een Giftbrief van Koning *Lodewyk*; die onze aandagt, onder het doorbladeren deezer Verzameling, byzonder tot zig getrokken, en ons bewoogen heeft, om 'er bepaalder gewag van te maaken

De Heer en Mr. *H. v. Wyn* bepaalt zig hier ter naspooringe van het Jaar, in 't welke *Lodewyk*, Koning van Germanie, aan den Utrechtschen Bisschop *Hungerus*, de vryheid zyner Kerke bevestigd heeft; en tragt daar door aan eenige byzonderheden merkelyk lichts by te zetten.

Het Charter van Koning Lodewyk, hier volledig geplaatst, is van eene genoegzaam erkende echtheid, die door onzen Schryver nog kortlyk gestaafd wordt. Meer verschils is 'er over het juiste bepaalen van den tyd der ondertekeninge, welke aldus luidt.

„ Het teeken van den Heer *Ludowyk* den godvruchtigsten Koning; ik *Hardbertus* heb dit, in plaatz van *Ratlerius* nagezien. Gegeeven *den* 18 *Mei*, *in het* 21 *jaer van den Heer en doorluchtigsten Koning Lodowyk*, *in Oost-Frankryk regeerende*; *de tweede Indictie*. Gedaen te Francfort in het Koninglyk paleis."

In het bepaalen van den tyd deezer ondertekeninge is men 't niet eens. *Furmerius* brengt dit Charter tot het jaar 869; *Buchelius* weet niet, of hy 't jaar 861 dan 't jaar 854 zal verkiezen; en *Conringius* meent, dat men hier om het jaar 870 heeft te denken. De Heer en Mr. *van Wyn*, dit stuk met opzet onderzoekende, toont ten klaarste, dat *Furmerius* en *Conringius* misgetast hebben; en benaarstigt zig voorts om de twyfeling van *Buchelius* weg te neemen, met te doen zien, dat

dat deeze ondertekening niet gebragt kan worden tot het jaar 861, maar zekerlyk geschied is, in 't jaar 854. —— Ter staavinge van 't ontkennende, dat onze Schryver van alle zyden met de vereischte klaarheid voorstelt, is 't voor ons genoegzaam, uit het geen hy deswegens bybrengt, te melden, dat Bisschop *Hungerus* gestorven is in 't jaar 866, en dat *Ratlerius*, de Opper-Cancellier van Koning *Lodewyk*, reeds voor 't jaar 856 gestorven was. Dit zo zynde, gelyk onze Autheur aantoont, is 't zeker dat men hier zo min om 't jaar 861, als om dat van 869 of 870 heeft te denken. — Dit afgehandeld hebbende gaat hy over tot het bevestigende; om te bewyzen, dat de bovengemelde echte leezing van regeerings en indictiejaaren, (reeds te vooren verdeedigd,) ons brengt tot het jaar 854; nadien alleenlyk in dit jaar het 21ste jaar der regeeringe van Koning Lodewyk over Oost-Frankryk, overeenkomt met de 2de Indictie. *Lodewyk*, naamlyk, werd in 't jaar 817 Koning van *Beieren*, en stierf in 't jaar 876 op den 28sten Augustus; gevolglyk viel de 2de Indictie, geduurende zyne regeering, viermaal voor, te weeten, in de jaaren 824, 839, 854, en 869. Het eerste en vierde komt hier niet in aanmerking; op 't tweede mogt iemand nog denken, om dat Lodewyk toen ruim 21 jaaren Koning van *Beieren* geweest was; maar dit vervalt, (behalven om andere reden ook door den Heer en Mr. *van Wyn* gemeld,) om dat het Charter duidelyk spreekt, niet van zyne Regeering als Koning van *Beieren*, maar als Koning *in Oost-Frankryk regeerende*. 'Er blyft derhalven niet over dan 't jaar 854; en 't komt 'er maar op aan, om te onderzoeken, of dit beantwoordt aan 't 21ste jaar zyner regeeringe over *Oost-Frankryk*. Schoon 't nu onzeker zy, of die Vorst de jaartelling zyner regeeringe over *Oost-Frankryk* met het jaar 833 of 834 begonne, is 't egter ontegenzeggelyk, gelyk onze Autheur uit andere Charters doet zien, dat men het eerste jaar van 's Vorsten regeering over Oost-Frankryk gerekend hebbe, voor en na den 18den May 834, en dus ook op dien 18den May zelven. En hier uit volgt onbetwistbaar dat men den 18den May des jaars 854, toen de Indictie 2 was, het 21ste jaar deezer regeeringe telde; des het in dit Charter bedoelde jaar geen ander zyn kan, dan het jaar 854; als 't welke eeniglyk en alleen volkomen met die jaartelling overeenstemt. —— Ter verdere bevestiginge hier van gaat de Autheur eindelyk nog na, of 'er ook andere omstandigheden zyn, die ons zouden beletten, om ons tot dat jaer te bepaalen, en hy vindt 'er geenen. Koning *Lodewyk* had toen zekerlyk het gebied over een deel van Utrecht

recht en het Utrechtsche. *Hungerus*, schoon men niet weete wanneer hy Bisschop werd, kan egter toen zeer wel al Bisschop geweest zyn. De Onder-Cancellier *Hardbertus*, van wien men in de Jaaren 853, 855 en 859 gewag vindt, kan in 't jaar 854 ook zeer wel in dienst geweest zyn. De Opper-Cancellier *Ratlerius*, hoewel voor 't jaar 856 gestorven, kon in 't jaar 854 nog wel in weezen geweest zyn. En eindelyk Koning *Lodewyk*, die zig meest te *Ratisbon* en *Frankfort* ophield, kan zig in 't jaar 854 zeer wel te *Frankfort* bevonden hebben. —— Nadien in dit alles geene de minste zwarigheden zyn, mag men, naar luid deezer ondertekeninge, wel voor vast stellen, dat deeze mogelyke dingen daadlyk zo geweest zyn, op den tyd toen deeze Giftbrief gegeeven werd; dat volgens het voorheen betoogde geschiedde in 't jaar 854, op den 18 van Bloeimaand.

Alle de hier opgenoemde en daar toe behoorende byzonderheden worden, in deeze Verhandeling, niet slegts voorgedraagen, maar geschied- en oordeelkundig beweezen; dat het een en 't ander van dien tyd grootlyks opheldert. Vooral maakt de Heer *van Wyn* veel werks van te toonen, dat Koning *Lodewyk* in 't jaar 854, uit hoofde van zyn gezag, in 't *Utrechtsche*, zodanig een Charter heeft kunnen geeven: tegen het denkbeeld van *Conringius*, die beweert, dat *Lodewyk Utrecht* niet bezeten heeft voor het jaar 870; en dus dit Charter niet vroeger dan in 't jaar 870 heeft kunnen geeven. Hieromtrent brengt hy ons het volgende wat breeder onder 't oog, om dat dit onderwerp, zo veel hy weet, nooit dus bepaeldlyk behandeld is.

„ Wanneer Keizer Lodewyk de Vrome in 't jaer 840 gestorven was, en zyne drie Zoonen Lotharius, Karel en onze Lodewyk met elkanderen in den felsten kryg geraekt waren, kwamen zy eindelyk, in 't jaar 843, te Verdun by een (*a*), alwaer het Ryk van hunnen Vader gedeeld werd, en *Lotharius* onder anderen bekwam alles, 't geen *tusschen de Schelde* (sommigen zeggen de Maes), *en den wester oever des Rhyns* begreepen was; 't geen sedert naer hem *Lotharingen* genoemd werd: (*b*) terwyl onze *Lodewyk* het land, aen de overzyde van den Rhyn gelegen, *van haren oostelyken oever af*, met geheel Duitschland enz. verkreeg (*c*).

„ Nu

(*a*) „ *Ex annal. Fuldens. ad annum* 843.

(*b*) „ *Nithard. hist. Annal. Metens. Bertiniani* en byna al de gelyktydige Schryvers op 't jaer 843. Zie ook Vaderl. Hist. II D. bladz. 61, 62. (*c*) *Ll. cc.*

„ Nu is 't waar, dat *Hungerus* onder de Bisschoppen van het Lotharingsche Ryk gerekend werd (*a*), onder den opvolger van Keizer *Lotharius*, of deszelfs Zoon van den eigensten naem; die, *met toestemming en onder gunst* van onzen *Lodewyk* mede, zedert dit Ryk kreeg (*b*); en 't is dus meer dan waerschynlyk dat Utrecht ook in het *Lotharingsche* gebied, of aen de *west-zyde* van den Rhyn zal geleegen hebben; een zaek die ik, op zich zelve, niet tegenspreke, als die overeenkomt met de reiskaert van *Antonyn* (*c*), welke reeds *Trajecto* op die *west* of *slinke* zyde plaetst; en 't kan wel zyn dat hier de plaetz haer eersten of voornaemsten aenleg gekreegen hebbe, en dat naer dien eersten of voornaemsten aenleg, of mooglyk om eenige andere reden, de Bisschop zederd byzonder onder die van 't *Lotharingsche* Ryk geteld wierd (*).

„ Maer daer *Antoninus*, of die zyne reiskaert gesteld heeft, den *rechter* oever des Rhyns niet beschryft, en daer men een *trecht* of *overvaert*, voornamelyk zulk een, die op de grenzen legt, (want ik behoef niet te bewyzen, dat de Rhyn reeds in de oudste tyden de grensscheiding (*d*) was, tusschen de Romeinen met de hun onderhoorige Germanen, en de Galliers,) doorgaens ten minsten met eenige huizen voorziet, is het niet minder waerschynlyk, dat men, of wat vroeger, of immers niet veel later (*e*), ook den *oostelyken* oever zal hebben bebouwd, en dus de stad al vroeg, en zelfs al lang voor 843, *aen wederzyde der riviere* zal hebben geleegen: 't geen mede volkomen overeenstemt met den naem van *vicus super fluvium Rheni*, of *open plaetz op de rivier den Rhyn*, welke zy reeds

(*a*) „ *A. Matthaei Anal. T. V. Oct. p.* 503. *T. III. in Quarto p.* 57.
(*b*) „ *Annal. Fuld. ad annum* 856.
(*c*) „ *Antonini Itinerarium*, *p.* 369. *Edit. Wessel.*, alwaer hy de plaetzen van Lugdunum tot Argentoratum, en dus links den Ryn gelegen, beschryft".
(*) [*Hungerus* had, by gelegenheid dat de Deenen Utrecht bemagtigden, zyne toevlugt genomen tot Koning *Lotharius*; en was, gelyk de Heer *van Wyn* ook opgemerkt heeft, met het klooster *Odilienberg* by *Roermonde* beschonken in 't jaar 858. Dit nagaande komt het ons niet vreemd voor te denken, dat men de reden, waarom *Hungerus*, na dien tyd, onder de Lotharingsche Bisschoppen op de Kerkvergaderingen voorkomt, heeft te zoeken in zyn verblyf by *Roermonde* in 't Lotharingsche Ryk gelegen; en dit zo zynde vervalt de geheele zwaarigheid, die hier uit schynt te ontstaan.]
(*d*) „ Zie Vad. Hist. I D. bl. 4 en 5 en daer aengehaelde plaetzen.
(*e*) *Bosbaert de prim. vet. Fris. Apost. dissert.* VI."

reeds in den jare 753 draegt (*a*), en voornamenlyk strookt met 't geen de Bertiniaensche jaerboeken (*b*) op den jare 834 getuigen, te weten: dat de Deensche Vloot, in Friesland gekomen zynde, van daer, (*per vetus Trajectum*) *door het oude Trecht* (dezen naem draegt de Stad ook in ons Diploma;) naer de koopplaetz Dorestad gevaeren is: zy voeren dan *door*, en niet *langs* of *bezyden* de stad henen; een aanmerking, die ik aen den kundigen Heere *P. H. van de Wall*, te Dordrecht, verplicht ben, en welke is overeenstemmende met het gevoelen van den uitmuntenden *Wagenaer* (*c*), als mede met dat van *Alting* (*d*), en de Schryvers der kerkelyke oudheden, meenende de twee laetsten, op 't getuigenis van *Beda*, dat het kasteel van Radbodus, Koning van Friesland, waer in die Vorst zich plagt op te houden, en 't geen, na dat hy verjaegd was door Pipinus, in den jare 696 of 697 aen Willebrord geschonken werd (*e*), mede op de *rechter* zyde van den Rhyn gesticht was; ene mening, die de naauwkeurige *d'Anville* (*f*) mede omhelsd heeft.

„ Maer lag dan de stad voor 843, en dus ook voor den jare 870, aen *wederzyden* de rivier, dan volgt ook, dat zy, zederd die verdeeling, reeds niet alleen aan Lotharius, maar ook gedeeltelyk aen onzen Lodewyk behoorde, dat is, dat zy mede onder dezes gezachs stond; en hy kon dierhalven, lang voor den jare 870, uit dien hoofde, Hungerus mede aenmerken als te moeten gehoorsamen aen zyn Ryk, (*parere imperio* zo als het charter zegt,) en hem bevestigen in de giften der vorige Frankische Koningen. Dit wordt zelfs noch klaerder, wanneer men acht geeft dat die giften, ('t geen hier zeer merkwaerdig is,) dikwyls op goederen gezien hadden, aen de *oostzyde* des Rhyns geleegen, die dus alle, zedert 843, aen Lodewyk, en niet aen Lotharius, onderworpen waren, en op welken dit ons charter zekerlyk zien zal. Zulke goederen waren, by voorbeeld, het dorp *Leusden*, in 't landschap *Flebite*, op de rivier de *Eem*; mitsgaders de boschagien *Hengestschote*, *Fornbese*, *Mokoroth* en *Widock*, aen wederzyde de *Eem* geleegen; die Karel de Groote reeds in den jare 777 aen de Ut-

(*a*) „ Zie by *Heda pag.* 36. (*b*) *Annal. Bertin. ad annum* 834.
(*c*) *Vaderl. Hist. II D. bl.* 52.
(*d*) *Alting Germ. inf. pars alt. p.* 179.
(*e*) Historische beschr. van Utrecht, I D. bl. 1 en 4. [Vergel. Tegenw. Staat der Vereen. Nederl. XI D. bl. 312, 313.]
(*f*) *d'Anville Notice de l'Ancienne Gaule p.* 650.

Utrechtsche Kerk schonk (*a*), en *beoosten den Rhyn*, *tusschende Zuiderzee*, of *'t Flevo*, (van waer 't landschap zeker (*b*) den naem droeg,) en Dorestad, of Wyk te Duurstede, te zoeken zyn; zoo als *Buchelius* reeds wel gezegd heeft (*c*).

„ Ja maer zegt men misschien, hoe kan Lodewyk voor 870 gezach hebben gehad over Utrecht! daer 't immers bekend is, dat ten dien tyde, na Koning Lotharius dood, zyn ryk, dat *bewesten* den Rhyn lag, onder de twee broeders Karel en Lodewyk wierd verdeeld, en by die verdeeling, van welke wy nog meer dan een afschrift overig hebben (*d*), Lodewyk onder anderen duidelyk gezegd wordt *Utrecht* te krygen; 't geen immers een vast bewys is, dat hy het te vooren niet had?

„Maer ik antwoorde, voor eerst; zoo hier het woord *Utrecht*, of, zoo als ik by *Aimonius* leze *Utrech*, al het onze bedoele, zal het dat gedeelte *aen den wester oever* van den Rhyn aenwyzen, 't geen Lodewyk waerlyk voor 870 niet bezat, en 't geen wy gezien hebben, dat voor dien tyd tot Lotharius behoorde, en dat in de reiskaart van *Antoninus* bereids *Trajecto* genoemd wordt. Doch ten anderen, wie zegt ons dat dit *Utrecht*, daer de verdeeling van spreekt, niet eerder zy dat *Trecht*, dat aen de *Maes*, dan dat aen den *Rhyn* ligge, en dus *Maestricht*? want de woorden *aen den Rhyn*, die men in 't charterboek van *Mieris* (*e*) 'er by gesteld vindt, dienen maer tot verklaering, en hebben geen bewys. *Aimonius* zelve, (in de uitgave welke ik voor my hebbe,) zegt alleenlyk *Utrech i Trajectum*, en zoo deeze woorden *i Trajectum* al in den oorspronglyken text van dien monnik, die ten deezen tyde leefde, gestaen hebben, is het echter genoeg bekend, dat beiden de Steden dien naem droegen, en dat hier door meermaelen verwarring is ontstaen. Maer buiten dit, ik zal wel geen gebruik maken van de lezing van Jonker *van der Houven* (*f*), die uit de woorden by *Ammianus Marcellinus*, *obtricensi Mosæ oppido propinquabat*, verstond dat hier *Maestricht obtricht*, of *overtrigt*, *Trajectus superior* genoemd wierd, als zynde die leezing (*g*) reeds door *Lindenbrogius*, en zederd door den Heer *H. Cannegieter*, (wiens naem ik met aendoening, als dien van een

(*a*) „ *Hedâ p.* 41.
(*b*) *Alting* heeft dit reeds aangemerkt *l. c. in voce.*
(*c*) *Ad Hedam l. c. pag.* 42. *not.* e.
(*d*) *Apud Aimon. de gestis Franc. L. V. C.* 25. *Utrech. i Trajectum.*
(*e*) I D. bl. 24. en den daer aengeh. *Miræus l. c.*
(*f*) Handvest-Chronyk II D. bl. 132.
(*g*) *Lindenbrog ad Ammian. Marcell. L. XX. in Observ. p.* 93.

een ouden, doch nu ontslapenen vriend, noeme,) wederlegd; (*a*) doch het is egter zeker, dat in een oude pergamente lyst van eenige Gallische steden *civitas Trejectum, id est Uztricht* gevonden wordt (*b*), en dat men, hoewel de kundige *Wagenaer* 'er ons *Utrecht* door verstaet (*c*), veel reden heeft dit *Uztricht* op *Maestrigt* te huis te brengen; immers 't is deze stad, die veel dichter dan het nederstift by Tongeren en Keulen geleegen is, twee steden die haer in de orde der voorgemelde lyst onmiddelyk voorgaen, en, als men weet, verre van *Utrecht* te zoeken zyn. Laet ik hier noch mogen byvoegen, dat in de lyst der verdeelinge van 870 zelve *Utrech* mede agter Keulen en Trier opgenoemd wordt, en dat Lodewyk die plaetzen krygt, die omstreeks Maestricht lagen, namelyk het Akensche *Inda* of S. Cornelis Munster by Aken, een gedeelte van Luik enz. welk laetste hier op zich zelve te aenmerkelyker is, om dat het beschreven wordt, als *Lingas, quod de ista parte est* (scil. Mosæ,) d. i. *Luik 't geen aen de ene* (of *de rechter*) *zyde van de Maes ligt*, terwyl in 't vervolg aen Karel wordt toebedeeld, *Lingas, quod de ista parte Mosæ est, & pertinet ad Vesatum*, d. i. *Luik 't geen aen de ene of slinke zyde der Maze* (*d*) *geleegen is, en tot Viset behoort.* Waeruit blykt dat deze stad; door welke, als men weet, de Maes noch henen loopt, nu *ten deele* onder 't bestuur van Lodewyk, *ten deele* onder dat van Karel kwam, even als wy boven zeiden, dat *Utrecht* te voren onder dat van Lotharius en Lodewyk gestaen had.

„ Doch om van dezen uitstap weder op den rechten weg te komen, moet ik hier eindelyk byvoegen, dat het my voornaemlyk ook daarom toeschynt, dat men door *Utrecht*, op de lyst van 870, Maestricht verstaen moet, om dat die stad *eerst* wordt genoemd na Keulen en Trier, en *lang daer na*, ja op 't einde, aen Lodewyk ook worden gegeeven *twee deelen van Friesland:* een klaer blyk immers, dat, zoo men de gem. lyst niet tweemaal het zelfde wil doen zeggen, *Utrecht* onder die twee deelen van Friesland niet lag; 't geen waer is, wanneer men het door *Maestricht* verklaert, niet, wanneer men 'er het *nederstift* door begrypt, als 't gene in 't eerste Friesland geleegen was (*).

„ Ik besluit dan hier uit, dat men het liefst daer voor te houden

(*a*) „ *De Brittenburgo, pag.* 34.

(*b*) By *du Chesne T. I. p.* 14 & 15. *collect. script. Franc.*

(*c*) Vaderl. Hist. I D. bl. 409.

(*d*) *Eccard Comment.* XXXI. C. 164 en 165.

(*) Zie de kaert voor de Vaderl. Hist. II D."

den hebbe, dat in de deeling van 870 in 't geheel van ons Nederlandsch Utrecht niet gesproken wordt; of dat, zoo 'er al het onze in bedoeld wordt, zulks alleen kan zien, op het *wester* gedeelte dier stad, alzoo Lodewyk het *oostelyke* reeds lang had bezeten, en dus daer gezach gevoerd, zedert het jaer 843; waer door de zwaerigheid, die *Conringius* bygebragt heeft, geheel en al vervalt.

Historie der Regeering van Keizer KAREL den V. *In 't Engelsch beschreeven, door* W. ROBERTSON D. D. *Opperste van de Edenburgsche Universiteit enz. Vierde Deel. Te Rotterdam by* D. Vis *en* P. Holstein 1773. *In groot octavo* 406 *bladzyden.*

HEt voorgevallene, geduurende het tydbestek van 't jaar 1524, tot het afloopen van 't jaar 1541, in dit Deel ontvouwd, behelst de veelvuldige Krygsverrigtingen van Keizer *Karel* en de aanmerkelyke voortgangen van de Hervorming, met andere daar mede verknogte Geschiedenissen, die dit tydbestek byzonder gewigtig maaken. Onze Historiekundige Schryver draagt deeze Gebeurtenissen, eenstemmig met zyne vastgestelde schryfwyze, oordeel- en staatkundig voor; om ons te doen opmerken, hoedanige omstandigheden men byzonderlyk hebbe gade te slaan, en welke algemeene en uitgebreide gevolgen, in 't verloop van tyd, uit dat alles ontstonden.

Men ontmoet des in dit stuk wel byzonder des Keizers gedrag, omtrent den gevangen Franschen Vorst, *François*, in den jaare 1525; en den gevangen Roomschen Paus *Clemens den VII*, in 't jaar 1527; met de gevolgen daar van; die, gelyk ze zeer veel invloeds op het Burgerlyke hadden, ook tevens den voortgang der Hervorminge begunstigden. Iets dat niet minder plaats had in 't vervolg van tyd, toen nieuwe onlusten tusschen *Karel* en *François* gepaard gingen met de belangen en inzigten van Paus *Clemens*, en den Engelschen Vorst *Hendrik den VIII.* Dit liep, gelyk onze Autheur aanmerkt, zoo verre; dat *Karel* eerlang begreep, dat zyne waardigheid als Keizer op dien voet eerlang van weinig betekenis zou zyn; en dat het, ter uitbreidinge van zyn burgerlyk gezag, noodig ware een standvastigen yver te toonen voor den vastgestelden Godsdienst. In 't verhaal hier van geeft ons de Heer *Robertson* een verslag van 't voorgevallene op de Ryksvergadering te Spiers, in 't jaar 1529; waar tegen de navolgers van Luther protesteerden, dat hun den naam van *Protestanten* deed verkrygen; eene benaaming, die zedert bekender en agtbaar-

baarder geworden is, om dat dezelve, onverschillig, aan alle de Gezindheden, die zich der Roomsche Kerke onttrokken, gegeeven werd. Van dien tyd af zien we den Keizer, in 't midden van alle zyne burgerlyke verrigtingen, vrugtloos werkzaam tot het verkrygen eener algemeene Kerkvergaderinge; om daardoor de hand over hand toeneemende verdeeldheid, die hy niet kragtig genoeg kon te keer te gaan, te stuiten. Wyders meldt onze Autheur in 't breede des Keizers roemrugte togt naar Afrika, in den jaare 1535, ter beteugelinge van *Barborossa*, en tot herstellinge van *Muley Hascen* op den throon van Tunis, by welke gelegenheid hy twintig duizend Slaaven uit hunne gevangenis verloste. In 't verdere beloop der Geschiedenisse wordt ons de op nieuw ontstaane oorlog tusschen *Karel* en *François* ontvouwd; met de laatere onlusten in 's Keizers Staaten; geduurende welk alles de party der Hervormden, die *Karel* belangshalve vierde, geene geringe vordering maakte. Dit gaf, gelyk onze Schryver verder meldt, voorts aanleiding tot plegtige byeenkomsten der Godgeleerden, en 't houden van een Ryksdag te Regensburg, in de jaaren 1540 en 1541; dat egter van geen beslissend gevolg was. De Keizer gedroeg zig, in deeze omstandigheden, naar 't verhaal van den Heer *Robertson*, nog al steeds gematigd jegens de Protestanten, om hen niet te verbitteren; daar hy een vredebreuk met Frankryk voorzag, en op zyne hoede was, tegen de al te voorspoedige wapenen der Turken in Hongarye; in vergelding van welke handelwyze de Protestanten hem ook gewillig met manschap en geld ondersteunden. En ten laatste loopt dit deel af, met een berigt van 's Keizers rampspoedigen togt naar Algiers, in 't jaar 1541; die, door eene aaneenschakeling van tegenspoeden, ten hoogsten ongelukkig uitviel; en van welke hy, naa 't uitstaan veeler gevaaren, ter naauwer nood behouden wederkeerde. —— In 't verhaal van dit alles vindt men buiten het gemelde nog een aantal van aanmerkenswaardige byzonderheden ingevlogten; als daar is de Boerenkryg; het ontneemen van Pruissen aan de Duitsche Ridders; de herstelling van Genua in vryheid, door *Andreas Doria*; het Munstersche oproer; het heusche onthaal van Keizer *Karel* in Frankryk, door hem ondankbaar beantwoord; de instelling van de orde der Jesuïten, met meer diergelyken. De Heer *Robertson* ontvouwt het een en 't ander met alle naauwkeurigheid; en heeft ook, ten opzichte der Jesuïten, zyne vlyt aangewend, om zulk een onpartydig berigt van de gesteldheid dier Orde te geeven, dat wy, zo 't stuk niet te breedvoerig ware, het zelve geheel zouden over-

nemen; dan dit noodzaakt ons om 'er van af te zien, en alleenlyk te melden, 't geen hy ons wegens het oogmerk dier orde, en den vorm van derzelver regeeringe, inzonderheid met betrekking tot de magt van den Generaal, mededeelt; dat ons een denkbeeld van de Staatkundige inrigting dier Orde verleent.

„ Het voornaamfte oogmerk van byna alle Kloosterordes, zegt hy, is derzelver leden van de Wereld af te zonderen, en hen te beletten zig met wereldfche zaaken te bemoeijen. In de eenzaamheid en ftilte van het Klooster word de Monnik geroepen om zyne eigen zaligheid te bevorderen, door ongemeene lighaamskwellingen en godsvrucht. Hy is 't menschdom van geen nut, dan door zyn voorbeeld en zyne gebeden. De Jefuïten in tegendeel worden geleert zich te befchouwen, als lieden gefchikt tot een werkzaam leven. Ze zyn uitgekozene Soldaten, gehouden zich zelven gedurig in den dienst van God, en in dien van den Paus, zyn Stedehouder op Aarde, vlytig te toonen. Alles wat ftrekken kan tot onderwys van den onkundigen, alles wat dienen kan om de vyanden van den heiligen Stoel tot den fchoot der Kerke weder te brengen, of alle vyandelyke aanvallen af te weeren, is hun byzondere werk. Om aan dezen werkfamen dienst te konnen voldoen, zyn zy geheel en al ontheven van die godsdienftige verrigtingen, waar mede andere Monnikken zich voornaamlyk bezig houden; zy verfchynen in geene ommegangen; zy oeffenen geene harde geftrengheden; zy verfpillen de helft van hunnen tyd niet in het herhalen van lastige getyden (*a*); maar zy worden aangefpoort, acht te geven op alles wat 'er in de wereld voorvalt, en voordeel te doen met den invloed, welke de gebeurtenisfen op den Godsdienst hebben; zy worden aangezet, de geneigtheden te leeren kennen van de eerfte lieden in den ftaat, en derzelver vriendfchap aan te kweeken (*b*); en, zoo door de gefteltenis als door den aart hunner orde, word alle hunne leden den geest van kuipery en werkzaamheid ingeblaazen.

„ De Inftelling der Jefuïten zou in haar ontwerp zoo veel niet van alle andere Monnikeörders verfchillen, ware 'er niet een groot onderfcheid in den vorm hunner regeeringe. De andere ordes moet men befchouwen als zoo veele vrywillige genoodfchappen, daar alles, wat het lighaam raakt, geregelt word door de algemeene goedkeuring van alle deszelfs leden. De uitvoerende magt is gefteit in handen van lieden, aan

(*a*) *Compte rendu par* DE MONTCLAR. *p.* 13, 290. *Deftruction des Jefuites par* Mr. D'ALEMBERT. *p.* 42.
(*b*) *Compte rendu par* DE MONTCLAR. *p.* 12.

aan 't hoofd van ieder Klooster, of van de ganſche maatſchappy. Zaken van aanbelang, byzondere Kloosters rakende, worden geregelt door kapittels, die tot het Klooster behooren. Over die, welke de ganſche orde aangaan, word in algemeene vergaderingen geraadpleegt. Maar LOYOLA vervult met denkbeelden eener blinde gehoorzaamheid, welke hem uit den krygsdienst waren bygebleven, wilde dat de regeering zyner orde eene zuivere Monarchy zou zyn. Een Generaal, door de afgevaardigden der verſchillende Provintien, voor zyn ganſche leven gekozen, bezat eene onafhanglyke oppermagt, die zig over alle perſonen en zaken uitſtrekte. Deze ſtelde, uit eigen gezach, Provintialen, *Rectors* en mindere beampten aan, die in de regeering der maatſchappy gebruikt worden, hebbende tevens de magt, om dezelven naar goeddunken weder af te zetten. Hy alleen had het oppermagtige beſtier over de inkomſten en goederen der orde. Alle de leden, die tot dezelve behoorden, waren zynen wille onderworpen; door een willekeurig bevél kon hy zoodanige ſchattingen opleggen als hy noodig oordeelde, en dezelve beſteden waar aan hy wilde. Alle zyne geestelyken waren niet alleen verplicht, hem uiterlyk te gehoorzamen, maar ook blindelyk hem de neigingen van hunnen wil en hunne verſtandelyke vermogens te onderwerpen. Zy waren gehouden zyne beveelen aan te nemen; als of ze door CHRISTUS zelv' waren gegeven geworden. Onder zyn bewind waren zy enkel lydelyke werktuigen, als leem in de hand des Pottebakkers, of als doode lighamen buiten ſtaat om wederſtand te bieden (*a*). Eene zoodanige zonderlinge regeeringsvorm moest noodwendig haar karakter aan alle de leden der orde mededeelen, en eene byzondere kracht geven aan alle de verrigtingen der maatſchappy. In de jaarboeken van 't menſchelyk geſlacht is geen voorbeeld te vinden van zulk eene volſtrekte willekeurigheid, welke niet geöeffent werd over Monnikken in Klooster-Cellen opgeſloten, maar over menſchen onder alle de volken der aarde verſpreid.

„ Daar de Inſtellingen der orde den Generaal een volſtrekt gezach gaven over alle haare leden, heeft men in dezelve insgelyks zorg gedragen, dat hy naauwkeurig onderrigt werde, wegens het karakter en de bekwaamheden zyner onderhoorigen. Een nieuwling, die zich aanbied om de maatſchappy ingelyft te worden, is verplicht zyn gewisſe voor den opperſten, of voor iemand anders, door denzelven aangeſtelt, open

(*b*) *Compte rendu par* DE LA CHALOTAIS. *p.* 41. &c. *Compte rendu par* DE MONTCLAR. *p.* 83, 185, 343.

open te leggen, aan wien hy niet alleen zyne zonden en misslagen moet belyden, maar tevens zyne genegenheden, zyne hartstochten en zyne zielsneigingen openbaren. Deze openbaring moet alle zes maanden op nieuw geschieden (*a*). De maatschappy niet te vrede, om op deze wyze in de binnenste schuilhoeken van het harte te dringen, belast ieder lid acht te geven op de woorden en daden der nieuwelingen, wier gedrag zy gedurig moeten verspieden, gehouden zynde van alles, wat zy gewigtigs in het zelve ontdekken, kennis te geven aan den opperften. Om deze navorsfing zoo naauwkeurig te doen als mogelyk is, moeten 'er veele proefjaren doorgebragt worden, gedurende welke zy, by trappen, in de verschillende bedieningen der maatschappy gebruikt worden, en alvorens volkomen drieëndertig jaren bereikt te hebben, konnen zy hunne laatste geloften niet doen, de eenige die hen tot vastverbondene leden maken (*b*). Door alle deze middelen verkrygen de opperften, onder wier onmiddelyk opzicht de nieuwelingen staan, een grondige kennis van derzelver neigingen en begaafdheden. Ten einde de Generaal, die de ziel is door welke de gantsche maatschappy aangemoedigt en bewogen word, alles onder 't oog gebragt worde, wat noodig zy, om deszelfs verrigtingen te bestieren, zyn de Provintialen en hoofden der onderscheidene huizen verplicht hem geregeld en dikwils schriftelyk bericht te geven, wegens de leden onder hun opzicht staande. In deze geschriften treden zy in de geringste omstandigheden betrekkelyk het karakter van elk persoon in 't byzonder, deszelfs hoedanigheden zoo natuurlyke als verkregene, geäartheid, ervarenheden in zaken, en de byzondere bezigheden of bedieningen, voor welke hy 't geschikste zy. Deze berigten overwogen en in orde geschikt, worden in registers geplaatst, en op zoodanige wyze gehouden (*), dat

(*a*) *Compte rendu par* DE MONTCLAR *p.* 121. &c.

(*b*) *Ibid.* 215, 241. *Destruction des Jesuites par* D'ALEMBERT. *p.* 39.

(*) De Heer DE LA CHALOTAIS heeft het getal dier schriften gerekent, welke de Generaal jaarlyks, volgens de instelling der maatschappy, moet ontvangen: zy beloopen te samen op 6584, welke som door 37 gedeelt, (het getal der Provintien in de orde,) blykt het, dat 'er jaarlyks 177 schriftelyke berichten, wegens den staat van elke Provintie, naar Rome verzonden worden. *Compte*, p. 52. Hier by moet men voegen de buitengewone brieven, of die der waarschuwers of verspieders, die door den Generaal en de Provintialen in ieder huis onderhouden worden. *Ibid.* 431. *Hist. des Jesuites. Amst.* 1761. T. IV. p. 56. De Provintialen en hoofden der huizen doen niet alleen verslag wegens de leden der maatschappy; maar

dat de Generaal, met een opflag van het oog, den ftaat der gantfche maatfchappy, in alle de hoeken van de aarde kan zien, de hoedanigheden en begaafdheden kennen van haare leden, en bekwaam is met zekerheid eene keus te doen, wegens de werktuigen, welke zyn willekeurig gezach kan te werk ftellen in de bedieningen, voor welke hy meent dat zy het best gefchikt zyn."

maar zyn tevens gehouden den Generaal berigt te geven van de burgerlyke zaken des lands, waar in zy gevestigt zyn, voor zo ver de kennis van dezelven den Godsdienst van nut zyn kan. Dit berigt kan zich tot alle byzondere gevallen uitftrekken, zoo dat de Generaal een volkomen berigt ontvangt van alles, wat in alle de Hoven en Staten der wereld omgaat. *Compte par* DE MONTCLAR. 443. *Hist. des Jesuites.* 58. Wanneer de Provintiaalen en Rectors iets wegens een zaak van aanbelang te berichten hebben, maaken zy gebruik van zeker cyffer, dat elk in 't byzonder voor zich van den Generaal ontvangen heeft, en by allen verfchilt. *Compte par* DE LA CHALOTAIS. p. 54.

Het Proces voor den Hove van Holland, ondernomen door den Heere van Esfelickerwoude *en* Heer Jacobswoude, *op ende jegens den Kerkeraad van* Esfelickerwoude *en de Clasfis van* Leyden en Neder-Rhynland, *met de opgevolgde Sententie van voorgemelden Hove, in dato 27 Nov. 1772. En eenige bygevoegde Aantekeningen. Te Leyden by* S. en J. Luchtmans 1773. *Behalven het Voorberigt 49 bladz. in groot quarto.*

'T IS uit 's Lands Gefchiedenisfen overbekend, hoe men, zedert de vastgeftelde Hervorming van den Godsdienst in ons Gewest, meermaals getragt heeft het Regt van Patronaatfchap, zo niet geheel te annulleeren, ten minfte grootlyks te belemmeren, en als kragtloos te maaken, ter prejudicie van de zulken die dit Regt bezitten. Niet minder kennelyk is 't, hoe de Staaten van Holland deswegens geftatueerd hebben, dat alle kwestien hier over aan de ordinaire Justitie gerenvoijeerd moeten worden, en dat men de decifie daar over aan dezelve heeft te laaten. Ook weet men, hoe opgemelde Heeren Staaten, by herhaalde gelegenheden, onder het beslisfen der verfchillen ten voordeele van de Ambagtsheeren, welken hier toe geregtigd zyn, ten duidelykfte getoond hebben, niet te konnen toeflaan, dat iemand, door eenige Kerkelyke Conftitutie, van dit zyn wettige Regt verftooken zou worden. Men heeft des niet tegenftaande, maar 't fchynt, nog niet konnen afzien, van by aanhoudenheid hier en daar herhaalde poogingen aan te wenden, om dezulken, die zig in 't wettige bezit van dit Regt handhaaven, te contrarieeren, en alles aan te wenden, om hun de volle uitoefening van hun Regt te betwisten. Dit heeft men, zo ergens, boven al ondervonden, in

in de Hooge Heerlykheid van *Esselickerwoude*; in welke het verschil over de uitoefening van dat Regt by herhaaling op de baan gekoomen is, zedert het jaar 1631. — Naar allen oogzien heeft de Kerkenraad van *Esselickerwoude* misbruik gemaakt van de toegeevenheid der patroonen; en 't stuk is eindelyk zo ver gebragt, dat de Heer en Mr. *Theodorus van der Aar de Sterke*, Heer van *Esselickerwoude* en *Heer Jacobswoude*, zig genoodzaakt gevonden heeft, de bescherming van zyn wettig Regt by de Justitie te zoeken: en de Procedure, na dat de Kerkenraad van *Esselickerwoude* den voorslag van een minzaam accoord van de hand geweezen had, voort te zetten.

Men betwistte zyn Ed. het bekende Regt van Collatie en presentatie niet; maar men beweerde, dat hy geene bevoegdheid had, „om het Recht van Patroonschap te exerceeren verder of anders, dan dat, by de Kerkeraed, na voorgaende handopeninge, 2 of 3 Predikanten of Proponenten genomineert, en aen hem voorgestelt zynde, hy uit die alzoo genomineerde en voorgestelde Predikanten of Proponenten een Persoon kome te verkiezen, en aen gemelde Kerkenraed by Schriftelyke Acte te præsenteeren." Uit dien hoofde had de Kerkeraad van *Esselickerwoude*, toen zyn Ed., op den 24 November des jaars 1771, overeenkomstig met zyn wettig Regt van Patroonschap, zyne Acte van Collatie op Ds. *B. Quboter* aan gemelden Kerkenraad deed presenteeren, die Acte, (ongezien, ja zelfs onaangeroerd,) door de Kerkendienaar te rug gezonden. — Dan de zaak ten Processe gebragt zynde heeft het Hof van Holland den 27 Nov. 1772. den Kerkenraad gecondemneerd tot het aanneemen van opgenoemde Acte; en denzelven gelast, „nopens den inhoude van dien te doen volgens zodanig gebruik, als in de Classis van *Leyden* en *Neder-Rhynland*, tot den 19 July 1624, is gevolgt, met onderhoud van het *Recht van Patroonschap*, als aan den *Impetrant* wettiglyk is competerende, ten einde met den eersten volgens het zelve gebruik tot de Bevestiging van *Bartholomeus Oubeter*, Predikant te *Giesen Ouderkerk*, onder het Classis van *Dordrecht*, by de voorgemelde Acte van *Collatie* genoemt, sal konnen worden voort geprocedeert. Zynde voorts de *Gedaagdens* in de Kosten van deesen Processe gecondemneert, ter Tauxatie en Moderatie van den voorsz. Hove." — En nadien de Kerkenraad te raade geworden is, om in deeze Sententie te berusten, zo is dit verschil hier mede eindelyk getermineerd, en voor altoos afgedaan geworden.

Men heeft goedgevonden de weezenlyke Stukken van dit Proces het licht te doen zien, benevens eenige Schriftuuren van de voorige Eeuw tot dit verschil betrekkelyk; en dezelven vergezeld te doen gaan van ophelderende aantekeningen; als dienende ten bewyze, „dat de Titul van Leen, en het daer uit voortvloeijende Recht van Patroonschap over Kerken, waar van de Gifte ter Leen is uitgegeeven, in deze Landen is gezuyvert en geloutert van alle Op- en Aenspraek, welke daer tegen in der tyt door Kerkelyke Persoonen is ondernoomen te doen." Men mag des deeze Verzameling van Stukken wel aanmerken, als bewaarenswaardig nevens andere Papieren, die 't Regt van Patroonschap betreffen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Nasspeuring van Bybeltyden, of Tydtreekenkundige Bybelopeningen, van Genesis tot de Openbaaring van Joannes. Door den Wel Eerw. Zeer Gel. Heer CORNELIUS van RIE, *in in zyn Eerw. leeven, zeer geagt Leeraar te Sliedrecht. Met eenige Aanmerkingen en de noodige Registers uitgegeeven door* FRANCOIS KUYPERS, *Rustend Predikant te Woudrichem. Te Amsterdam by* Ch. v. Esfen. *Drie Deelen in quarto, behalven het Bywerk, te samen* 1050 *bladzyden.*

ENe oplettende nasspooring der Heilige Tydrekenkunde heeft ongetwyfeld zyne nuttigheid, ter verklaringe van verscheiden plaatsen der Bybelbladeren; in gevolge hier van verdient ook deeze Studie hare aenmoediging; en zy, die met naerstigheid en voorzigtigheid daer in te werk gaen, zyn deswegens te pryzen. 't Is waer, men ontmoet in dezelve veelvuldige zwarigheden, die niet weinig hoofdbrekens eischen; en hier en daer mist men die gegronde zekerheid, welke men zou wenschen te erlangen. Dan met dit alles is het aengenaem ene genoegzaem geregelde aeneenschakeling der Gebeurtenisfen, in zodanig eene orde van tyd, te ontdekken, dat 'er eindelyk, volgens die gronden, op welken men is voortgegaen, en volgens die bepalingen, welken men, naer de hoogste waerschynlykheid, in 't twyfelagtige gemaakt heeft, veele zwarigheden vervallen; en dat men hier door, zo al niet al de ware, ten minste ene voldoende berekening der tyden kan bespeuren. Hier toe gekomen zynde, vindt men verscheiden schynstrydigheden der Bybelbladeren vereffend; en ziet dat de Tydrekenkunde der Heilige Schriften zeer wel over een te brengen is, met die der ongewyde Schryveren. —— Dit te onderzoeken, en zulks anderen onder 't oog te brengen, was het doelwit van den Eerwaerden *van Rie* in dit Werk; dat hy, met een aenhoudenden yver, voltrokken heeft.

Het zelve vervat ene tydrekenkundige ontvouwing van de Heilige Geschiedenisfen, zedert de Schepping der Waereld, tot op den dood van Apostel Johannes; volgens deze telling overleeden, in 't honderste jaer na de geboorte van Chris-

tus, dat is het 4116de jaer der Waereld. Zyn Eerwaerde heeft dit Tydrekenkundige, onder het mededeelen van enige Schriftuurlyke Verhandelingen, doorvlochten met verscheide aenmerkingen, ter opheldering der Heilige Bladeren; die des Lezers aendacht kunnen verpoozen, en hem zo oordeelkundige als stichtelyke bedenkingen aen de hand geven. Hy verleent hier inzonderheid een geregeld geschiedkundig verslag, in orde des tyds, van den inhoud van ieder Bybelboek, met wegneeminge der zwarigheden en oplossinge der tegenwerpingen van 't Ongeloof, toonende hoe dezelven, volgens zyne berekening der tyden, moeten vervallen. En de Hoogleeraer *B. de Moor* mogt des, in eenen Brief aen den Drukker geschreven, zeer wel zeggen: „ In het doorbladeren van dit Werk, my omtrent zestien jaaren geleeden in geschrift ter hand gekomen, is my, zoo veel myn geheugen toedraagt, gebleeken, dat dit opstel den Eerw. Schryver eenen veelvuldigen arbeid en ongelooffelyke moeite heeft gekost, en zeer veele weetenswaardige zaaken behelst, welke den Bybel-Minnaaren ook in onze Taal te kunnen leezen, zonderling nuttig en aangenaam zyn zal." — Om zich enigermate een denkbeeld van 's Mans rekening der tyden te vormen, en tevens gereedlyk na te gaen, wat hem voornaemlyk van anderen doet verschillen; zo leze men het volgende verslag, dat zyn Eerwaerde hier van geeft, met betrekking tot den tyd, die 'er verloopen is, zedert de Schepping der Waereld, tot het eindigen der zeventig weeken in de Godsprake van Daniel, Dan. IX: 24—27 bepaeld.

„ 1. *Van den aanvang der Waereld, tot den Vloed,* 1656 *jaaren, en Sem gewan Arphaxad 2 jaaren na den Vloed,* te weeten, na het begin des Vloeds, *in het jaar der waerelt* 1658. Sommigen zeggen 1659, verschillende van ons *een jaar;* de reden is, dat zy de 2 *jaaren* niet van 't begin, maar van 't einde des Vloeds rekenen.

„ 2. *Zelah word geboren in 't jaer der waereld* 1693. Sommigen zeggen 1723. ja ook 1724. de reden van 't verschil is, dat ze *Gen.* 11. Cainan, tusschen Arphaxad, en Zelah invoegen, niet met behouding van Moses jaartallen; maar wyl de 70 Taalsmannen aan Cainan 130 jaaren geeven, toen hy Zelah wan, hebben zy de honderd voor een fout aangezien, en de 30 behouden; des verschillen zy, die 2 jaaren na den Vloedt met ons, gelyk beginnen, in hunne rekening van ons 30, anders 31 jaaren.

„ 3. *Abram is gebooren in 't jaar der waereld* 2008. *na den Vloedt* 352 *jaaren.* Sommigen rekenen 't jaar der waereld 1948.

na den Vloedt 292 Jaaren; de reden des verschils is, dat zy meenen, dat Abraham gebooren is, niet toen zyn vader Thera 130 jaaren was, als wy betoogd hebben; maar toen Thera 70 jaar was, verschillende van ons 60 jaaren. En die daar en boven ook de 2 voorige *Hypothesen* volgen, en dus nog 31 jaaren meer van ons afzyn, stellen, na dat zy Abrams geboorte op Theras 70ste of 130ste jaar vestigen, zyn geboorte in 't jaar der waereld 1979. of 2039. en dus of 323 of 383 jaaren na den Vloedt.

„ 4. *Abraham is uit Ur geroepen met zyn 70ste jaar in 't jaar der waereld* 2078. *en uit Haram getrokken met zyn 75ste jaar, 't jaar der waereld* 2083. Sommigen meenende, dat Abram geen vyf jaaren te Haran bleef, maar een zeer korten tyd verschillen (zoo zy 't anders in Abrams geboortejaar met ons eens zyn) van ons 5 jaaren; want zy stellen zyn roeping uit Ur, en uitgang uit Haran beide in een jaar in 't jaar der waereld 2083 en zoo van Abrams roeping uit Ur, tot Izaaks geboorte, in plaats van 30 maar 25 jaaren: en om egter de 430 jaaren *Exod.* XII: 40. *Gal.* III: 17. te vinden, zoo zyn zy van tweederlei gedagten; want sommigen rekenen by de 25 van Izaaks geboorte tot den Uittogt uit Egypten, in plaats van 400, *Gen.* XV: 13. 405 jaaren; anderen, als of die text niet van Izaaks geboorte, maar van zyn speening (welke men nogtans niet weet in wat jaar geschied is) moest beginnen, rekenen die 400 jaaren van 5 jaaren na Izaaks geboorte; onzeker onderstellende, dat hy toen gespeent is: en beiden stellen zy deswegen den Uittogt niet in 't jaar der waereld 2508 als wy bewezen hebben die te zyn geschied; maar in 't jaar der waereld 2513 en zoo in 't vervolg blyven zy telkens 5 jaaren verschillen; by voorbeeld, of zy schoon wel weer met ons eens zyn, dat Izaak gebooren is in 't jaar der waereld 2108, Jacob 2168, Joseph 2259 en gestorven 2369. verschillen daar in weder van ons, dat zy Moses geboorte stellen 64 jaaren na den dood van Joseph, in 't jaar der waereld 2433, daar wy te vooren gezien hebben, dat zy voorgevallen is na Josephs dood 59 jaaren, 't jaar der waereld 2428 en Moses 80 jaaren oud zynde, geschiede de Uittogt, d. i. zoo zy meenen, in 't jaar der waereld 2513, maar, zoo wy reekenen, in 't jaar der waereld 2508; want wy stellen van Abrams geboorte tot den uittogt 500 jaaren, volgens *Gen.* XXI: 5. vergeleeken met *Gen.* XV: 13, 14. maar zy 505 jaaren. En als iemand behalven dit verschil, een of twee, of alle drie de straks gezegde gronden van misrekeningen navolgd, zoo

wykt hy van de waare rekening, die wy meenen klaar betoogd te hebben, nog meer af.

„ Ook zyn 'er, welke de 430 jaaren *Exod.* XII: 40. beginnen te tellen van Jacobs komst in Egypten, daar wy getoont hebben, dat die jaaren beginnen van Abrams roepinge uit Ur der Chaldeen; zulks dat, daar van Abrams roeping tot Israëls uittogt maar zyn 430 jaaren; zy 645 jaaren stellen, tew: 25 van Abrams roeping tot Izaak, 60 van Izaak tot Jacob, en 130 van Jacobs geboorte tot zyn reize naar Egypten; en dan nog 430 voor 't verblyf in Egypten, 't welk weer 215 jaaren groflyk mistast, want volgens dien waan kan Jochebed Moses moeder niet zyn, als voorheenen gezien is.

„ 6. Zoo verschillen sommigen ook in de jaaren der Koningen van Juda; om dat zy het elf-jaarig tusschenryk tusschen Amazia, en Ussia, welk wy aangetoont hebben, voorby gaan: of dat zy sommige jaaren der Koningen voor vol, of voor loopende, of ook voor een regeering des zoons met den vader, of een alleen-regeering rekenen.

„ 7. Ook baart het verscheidendheid van rekening, dat sommigen de 70tig jaarige Babilonische Gevangenis, met Jojakims vierde jaar, sommigen als wy 7 jaaren laater met Jojachin, anderen met Zedekia beginnen, elf jaaren laater als wy; en anderen nog anders.

„ Sommigen tellen met *Ligtfote*, van Cyrus tot dat Christus stierf, maar stipt 490 jaaren; als of Daniëls 70 weeken van Cyrus af, geen Schrikkeljaaren toelieten; en zoo alle waereldsche Schryvers moesten worden overboord gezet; dat weer merkelyk verschil baart.

„ 9. Ja sommigen reekenen ook kwalyk het 15de jaar van Tiberius; en ook in de Handelingen der Apostelen, als of daar elk Capittel het gebeurde van een gantsch jaar besloeg; waar door zy Stephanus dood en Paulus bekeerings jaar te verre verschuiven; want sommige Capp: alleen maar daggebeurtenissen behelzen.

„ 10. Veele stellen 't Kruisjaar in 't jaar der Juliaansche Periode 4746 met SCALIGER, *de emend. temp.* Ao. 382, uit Censorinus zyn bewys halende; wy in Nisan in 't jaar der Juliaansche Periode 4747 en met Censorinus accoord.

„ Dus de voornaamste gronden van misreekening, en de meeste bronnen of oorzaaken van verschillendheid in de H. Chronologie gezien zynde, meende ik in dit Boek de waare telling voorheen vertoond, en beweezen te hebben; ter bevestiginge waar van dient het volgende.

De

De oude ſtellende Christus geboorte in 't jaar der waereld 3949. heeft dit zoo veel ingang gevonden, dat het van onze Almanachmakers gevolgt word: gelyk zy zoo dit tegenwoordig jaar, dat men na Christus geboorte rekent 1734 ſtellen en verklaaren als het 5683*ſte* na de Schepping ('t is waar in ſommige Almanachen ſtaat ook of 6943 doch van dit voorgeeven ſtappen zy terſtond weer af, als zy 'er ten eerſten by ſtellen *na den Vloedt* 4027) by deeze 5683 gevoegt de 60 jaaren, die zy op Abrams geboortejaar te kort koomen; en dan nog 7, die zy in de gevangenis van Babel (als men die *van Jojakims vierde jaar*, in plaats van *van Jechonia* begint) te weinig hebben; zoo komt het met myne rekening overeen; want 3949 en 67 maakt 4016. 't welk ik getoont hebbe Christus geboorte jaar te zyn. (Waar by 1734 zoo is dit tegenwoordige jaar 1734 niet het 5683ſte maar het 5750ſte jaar na de Schepping, en het 4094ſte jaar na den Zondvloedt.) Derhalven indien ik die twee ſtukken, naaml: dat Abram niet op zyn vader Theras 70ſte maar 130ſte jaar gebooren is; en dat de Babyloniſche gevangenis niet van Jojakims vierde jaar, maar van Jojachin begint, bondig beweezen hebbe, gelyk ik niet twyfele: zoo agte ik myn gantſche Rekening (in welke ik de wereldlyke tydbeſchryving, als een dienſtmaagd, de Heilige tydrekening hebbe toegevoegt) zelfs met de aangenomene oudheid, of met de 3949 jaaren geſterkt, en alzoo volgens myne telkens bygebragte bewyzen, en weggeruimde zwaarigheden, aller goedkeuring waardig te zyn:

Want, gelyk boven breeder gezien is, ik rekene

	Jaaren	*Jaar.*
Van Adams begin tot den Zondvloed *Gen.* V: en VII: 6.	1656 dus	1656
Van den Vloed tot Theras geboorte *Gen.* XI: 10—25.	222	1878
Van Theras geboorte tot zyn dood *Gen.* XI: 32.	205	2083
Van Theras dood tot Izaaks geboorte *Gen.* XI: 32. XII: 4. en XXI: 5.	25	2108
Van Izaaks geboorte tot den Uittogt uit Egypten *Gen.* XV: 13.	400	2508
Van den Uittogt tot Salomons vierde jaar 1 *Kon.* VI: 1.	480	2988
Van Salomons 4de jaar tot Jechonia.	421	3409
Van Jechonias gevangenis tot Cyrus *Jer.* XXIX: 10.	70	3479

Gelyk tot hier toe ook is vertoond in zes Tydperken, waar op verder als een zevende, van Cyrus tot Christus, of liever, by korter ter-

mynen, van Cyrus tot Alexander volgens den *Canon* van Ptolomeus.	208 dus	3687
En van Alexanders eerste jaar, tot Tiberius 15de ook volgens den *Canon* van Ptolomeus 359 jaaren: Christus was toen 30 jaaren *Luc.* III: 1, 23. die 30 jaaren hier af, blyft	329	4016 *Christus geb.*
Christus nu, toen 30 jaaren was, van Johannes gedoopt zynde, en als toen Daniëls 70ste weeke aanvangende, en in de helft dier weeke, op het vierde Pascha na zyn doop, wordende gekruisigt; zoo is, by het voorgaande getal gevoegd	34	
Jezus gekruisigt in 't jaer der waereldt		4050

„ En in het jaar der waereld 4053 Daniëls laatste weeke, toen het Euangely begon tot de Heidenen te komen, ten einde geloopen".

De Slang by de Vrouw, in het midden van den Hof. Onderzogt naar den oorspronkelyken Text, en naar de meening van Mozes ontdekt. Door JACOBUS BOSCH. *Onderwyzer in de Hebreeuwsche Taal. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda *en* G. Tresling 1773. *Behalven de Voorreden* 205 *bladz. in octavo.*

ZO iemand nog in twyfel stae, of een byzonder Lid der Gemeente, of iemand, die het onderwys der Hoogleeraren op de Academie niet ontvangen heeft, een geschikt voorwerp kan zyn, tot het behandelen van Godgeleerde kundigheden, en 't uitgeeven van Schriften over dezelven, die leze 't geen de Heer *Bosch* in dit Tractaetje deswegens voordraegt. Doch hy voorzie zich vooraf van ene goede mate gedulds; want de Autheur heeft zich der kortheid niet bevlytigd, maer 't stuk uitvoerig behandeld; vermoedelyk in gedachten, dat hy dit onderwerp daer door klaerder zou maken, en de gegrondheid van dit denkbeeld te bondiger aentoonen.

Hy merkt vooraf aen, dat 'er zo veel niet vereischt word, om *de Letter der Waarheid te kennen, als om de Waarheid der Letter te verstaan:* en dat den Apostelen van Jesus Christus, toen ze de *woorden der waarheid* al verstonden, nog ontbrak het verstaen van de *waerheid der woorden*, dat Christus beloofde hen te zullen doen erlangen, zeggende Joh. VIII. 32. *gy zult de waerheid verstaan.* De vervulling dier belofte toont hy

hy verder aenvanglyk ſtand gegrepen te hebben, met de uitſtorting van de gaven des Heiligen Geestes op den Pinxterdag; by welke gelegenheid hy ênige aenmerkingen maekt over het toen voorgevallen. Dit afgehandeld hebbende begint hy nader ter zake te komen. Jeſus leerde dan, in eigen perſoon, de woorden der Waerheid; doch, door zynen Geest, de Waerheid der Woorden. En zo leert men ook heden, door het gewoone onderwys, op de hooger en lager Schoolen, wel de woorden der Waerheid, maer de Waerheid der woorden word alleen geleerd door den Geest der Waerheid. Dit getuigt de ondervinding in de gevolgen van 't Godsdienſtige onderwys by Mahomethanen, Jooden en Christenen; als mede in 't gene plaets heeft onder de ſmaldeelingen der Christenen in Roomſchen, Lutherſchen, Gereformeerden enz. welker verſchillende denkwyzen hier, door den Autheur, ontvouwd worden; met aenmerkinge over de ſtandvastige aenkleving van ieder aen die gevoelens, welke in zyne Gezindheid als Waerheid ſtaende gehouden worden. Zo leert men de Woorden der Waerheid, maer blyft ondertusſchen verduisterd in 't Verſtand, en kent de Waerheid der Woorden niet; waer toe, buiten het Academisch onderwys, des Geestes Licht noodig is. En dat Geestlyk onderwys is niet bepaeld aen de Hooge Schoolen: 't word wel inzonderheid, in ene mindere of meerdere mate geſchonken, aen zulken, *die amptshalven Gezanten zyn van Christi weegen, en ook te gelyk Onderdanen van deezen groten Koning;* maer 't is den Heiligen Geest geen meerder werk te leeren de Waerheid der Woorden, en dezelven te verſtaen te geven aen *ongeſtudeerde dan geſtudeerde onderwerpen*, naer uitwyzen van het woord der Waerheid, overeenkomſtig met de bevinding. —— Dit is de hoofdzaeklyke inhoud van de eerſte 118 bladzyden van dit Geſchrift. Vraegt men, hoe komt dit alles hier te ſtade, wat gemeenſchap heeft zulks met den bovengemelden Titel van 't Werkje? Zo dient in antwoord, dat de Voorreden ons leert, hoe ſommigen geoordeeld hebben, *dat de Autheur beter deed, wanneer hy, afziende van het ſchryven, zich met zyn Werk bemoeide.* Dit ſchynt hy wat euvel opgenomen te hebben; en hier uit is vermoedelyk ontſtaen, dat hy het bovengemelde geſchreven heeft, by manier van een Voorwerk, voor 't geen hy, wegens *de Slang by de Vrouw in den Hof*, verkoozen had in openbaren druk mede te deelen.

De hier aen volgende behandeling van dit onderwerp komt dus in, als geſchreven by 's Geestes licht, als ene proeve van des Autheurs bekwaemheid om te ſchryven, en wel over een

onderwerp, dat hem voor meer dan vyftig jaren heeft doen ſtille ſtaen. —— De Heer *Boscb* naemlyk heeft zich niet konnen verenigen met dezulken, die, in 't verhael van 's Menſchen verleiding, Gen. III., op een eigenlyken Slang denken; en hy heeft, na 't doorbladeren veler Schriften niets gevonden, dat hem voldoening kon geven. Ten laetſte is hy tot die gedachten geleid, dat 'er geen Slang, geen onredelyk Schepſel, 't zy wezenlyk of in ſchyn, door Moſes bedoeld word; maer dat Moſes den Duivel, die Eva verleidde, alleenlyk met den naem van *Slange* benoemd heeft; gebruikende het woord *Nagascb*, dat wel eene Slange betekent, maer oorſpronglyk zo veel zegt, als *Onderzoeker* en *Beproever*. Zo dat Mozes geen Slang beooge, maer den Duivel benoeme, met ene benaming, die beantwoord aen het gedrag, dat hy in de verleiding gehouden heeft. Overeenkomſtig hier mede verklaert hy dan de aengekondigde ſtraf, vers 14 en 15, in een figuurlyken zin, van des Duivels vernedering, zonder dat ene eigenlyke Slang in aenmerking kome. Wyders merkt hy aen dat de woorden Gen. II. 25. en III. 1. die niet van elkanderen geſcheiden, maer ſamengevoegd behooren te worden, aldus te vertalen zyn. „ Ende zy zyn geweest alle beide Kloekzinnigen, dien Man ende zyn Vrouw, ende zy zouden hun niet geſchaamt hebben. Maar die Slange is geweest kloekzinniger, meerder (dan) al het Leevendige des Lands, 't welke de Heere God bereidde of verheeven hadde".

Het geen hem aenleiding gegeven heeft tot het ſchryven dezer aenmerkingen, over dit onderwerp, is, naer luid zyner Voorreden, een geſprek met zeker Leeraer, dien deze bedenkingen zo overtuigend voorkwamen, dat zyn Eerwaerde hem verzogt, om zulks op het papier te brengen. Of dit dien Eerwaerden ernst geweest zy, dan of hy den Heer *Boscb* ſlechts voort geholpen hebbe, kunnen wy niet bepalen; maer 't komt ons voor, dat 's Mans uitlegging het Mozaïſche Verhael geen duidelyker licht byzet, dan vele andere gedrongen verklaringen: dan 't ontbreekt ons in dit geval mogelyk aen Geestes licht, om de waerheid der woorden te verſtaen. En even zo is 't met ons geſteld, over den inhoud van een voorafgaend geſprek, met dien Leeraer, het welk zyn Eerwaerden insgelyks zo wel voldeed, dat hy 'er ten volle in berustte, gelyk onze Autheur in zyne Voorreden verhaelt.

Dit geſprek had ten onderwerp het bericht van Moſes, Gen. II. 9. van *den boom des levens, in 't midden van den Hof*, en, (volgens onze gewoone overzetting,) *den boom der kenniſſe des goeds en des kwaads*. De vraeg was, of men hier op één

dan

dan twee Boomen hadt te denken? en men kwam overeen, dat 'er, uit de tael van Eva, Gen. III. 3. *maer van de vrucht des booms, die in 't midden van den hof is, heeft God gezegd, Gy zult van die niet eten*, afgeleid kon worden, dat 'er maer één Boom geweest is; en dat men, eenstemmig met de Grondtale, dus Gen. II. 9. behoorde te lezen, *den boom des levens in 't midden van den hof, of den boom der kennisse des goeds en des kwaads*; hebbende dezelve dus twee namen, maer zynde alleenlyk één Boom in 't midden van den Hof. Men vond hier in gene zwarigheid; dan zyn Eerwaerde bleef nog enigermate verlegen, om dit denkbeeld over een te brengen, met de woorden, Gen. III. 23. *Dat hy [de Mensch] zyne hand niet uitsteke, en neme* ook *van den boom des levens, en ete en leve in eeuwigheid*. Dan dit, dat den Heer *Bosch* eertyds ook wel belemmerd had, baerde hem, by verdere ontdekking, nu geen zwarigheid. De rokken van vellen, zegt hy, waer mede God Adam en zyne Vrouw bekleed had, waren *een welgepast teeken en zegel van het Genadeverbond*, gelyk de Boom des Leevens *een Sacrament was van het Verbond der Werken*; en overeenkomstig hier mede heeft men dit voorstel in dezen zin te verstaen.

„ De Mensch nu in het Genade-verbond als verzeegeld staende, zo sprak Jehovah daar op aldus, zeggende, Gen. III. vs. 22. *Ziet den Mensch is geworden als onzer een, kennende het goed en het quaad*; dit en versta ik niet, spottende gesproken te zyn; maar ernstig, op den herstelden staat van den Mensch: waar op dat de Heere zorgender wyze laat volgen, *nu dan dat hy zyn hand niet uit en steeke, en neeme ook van den Boom des Leevens, en eete en leeve in eeuwigheid*. Het woordeken *ook* dat en heeft zyne betrekking niet op dien Boom, waar van dat de Mensch reeds gegeeten hadde; maar liever op die Rokken, dewelke zy reeds tot een Verbonds teeken en zeegel hadden, en dat zy by het zelve niet zouden voegen, het Sacrament van het Verbond der Werken; en alzo het Verbond der Genade, met het Verbond der Werken niet t'zamen en voegden: zoekende na hunne verbeeldinge het Leeven, ten deele uit Genade, en ten deele uit de Werken; het welk den Mensch heeden nog zo eigen is".

Men kan uit dit staeltje, en 't voorgemelde, genoegzaem afnemen, dat het niet vreemd voorkomt, te denken, dat zy gelyk hebben, die oordeelen, *dat de Autheur beter deed, wanneer hy, afziende van het schryven, zich met zyn Werk bemoeide*: niet, om dat een ongestudeerde onbekwaem is om iets nuttigs te schryven; maer om dat hy in deze proeve zyner bekwaemheid zo ongelukkig slaegt.

Predikatie tegens de Bankroetiers, en het opbouden van Betaaling. Door WILLIAM SCOTT M. A. *Leeraar in de Gemeintens van St. Michiel en St. Catharina. Uit het Engelsch vertaald. Te Rott. by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Holsteyn 1773. *In groot octavo 30 bladzyden.*

VEelvuldige schandelyke Faillissementen, voor enigen tyd voorgevallen, hebben aenleiding gegeven tot het opstellen en uitgeven dezer Predikatie, welke niet ongeschikt is, om de bronwellen daer van aen te toonen, en de haetlykheid van dit gedrag te ontvouwen. — De Les door Propheet Eliza, aen ene ongelukkige Weduwe, wonderdadig door hem met Oly verrykt, 2 Kon. IV. 7. gegeven; *gaet henen verkoopt de Oly, en betaelt uwen Schultheere: gy dan met uwe Zonen leeft by het overige*; levert hoofdzaeklyk twee Leeringen uit. (1.) De verplichting van ieder om zyne Schulden te betalen; en (2.) dat men niet van 't geld, 't welk den Schuldenaren toekomt, maer van 't overige met zyn Huisgezin heeft te leven. Het daer tegen strydig gedrag van velen; de hevige zucht om schielyk ryk te worden; het opnemen van machtige sommen, en 't stout onbezonnen wagen van dezelven, om dat oogmerk te bereiken; mitsgaders de pragtige en dertele levenswyze, aen welke men zich overgeeft, en waer in men, zelfs dan nog, als men reeds buiten staet is, om zyne Schuldenaers te voldoen, volhard; worden hier, onder het aendringen van de verplichting tot het tegendeel, als ten uiterste onrechtmatig en strafwaerdig voorgesteld. ——— De volgende Les, uit verscheiden anderen van den Eerwaerden *Scott*, kan men den jongen Kooplieden niet te ernstig aendringen; het in acht nemen van dezelve zal het veel al voor de sterkste verlokking tot verder kwaed behoeden; nademael de neiging tot ene overdadige levenswyze gemeenlyk de bronader is, waer uit al het overige voortvloeit.

„ Dat, zegt onze Leeraer, dat zorgvuldigheid, matigheid, en goede huishouding, de regtaardige gesteldheid en hoedanigheid van een goed Burger zyn, en zoo noodzakelyk om tot een bloeijenden staat in de waereld te komen, tevens de aanleidingen tot zeer veel goeds, en ware behoetmiddel tegens zeer veel kwaads, is zoo zeker, dat ik het alleen maar behoeve te melden. Laat derhalven uw *tafel*, *meubilen*, *vrouw* of *kinderen* u nooit vervoeren, om iets te doen boven 't geen gy met eere vermoogt!

„ Het zot geklap van een hoop kwaadtspreekende *gebuuren*

men zal mogelyk zeggen: *Dat gy een arm man zyt*, en slegts van weinig aanzien; maar gy kunt haar antwoorden, dat gy *eerlyk* zyt, en dat het weinige dat gy hebt, het *uwe* is. En oordeelt zelfs eens welk van deze twee u de meeste vergenoeging kan geven, of, op een valschen grond, van anderen voor een ryk man aangezien te worden, of by u zelven bewust te zyn, dat gy een eerlyk en rechtveerdig mensch zyt? want het is immers veel beter dat men van u *denkt* dat gy leeft *beneden uw staat*, als dat gy de bewustheid zoudt dragen van *boven* denzelven te leven: dewyl de vertering en de kosten, die gy dan maakt, niet van *het uwe* is, maar volstrekt aan *een ander* behoort.

„ Iemands groote naam wordt veel te hoog gewaardeert, wanneer het geschied ten kosten van zyn *Eerlykheid*; en geene *waardigheid* van rang of bediening mag men aanneemen ten kosten van *geregtigheid:* want anders zal de eene, regtmatig, ons veragten, om dat wy zoo vol *eerzucht* zyn, en de andere zal om onze *dwaasheid* lagchen, als wy ons zoo *grootsch* en *ingebeeld* vertoonen".

Aanmerkingen over het beredeneerde Werk van de Heer J. E. VOET *over de Leere der Verzoeninge tusschen Godt en Menschen. By wyze van een Brief voorgedraagen. Door een Liefhebber der Waarheid. Gedrukt voor reekening van den Autheur, en word uitgegeeven te Haarlem, by* A. Tolk enz. 1773. *In groot octavo* 58 *bladzyden.*

DE Leer der Verzoeninge, die de Heer *Voet* op ene beredeneerde wyze gepoogd heeft te ontvouwen, word hier ten verwardste voorgedragen, en wel zo verward, dat we niet in staet zyn, den Lezer een duidelyk denkbeeld van 's Mans stelling te geven. Het hoofdzaeklyke schynt hier op uit te komen. „ Christus is het volwigtige randsoen voor God betrekkelyk tot het gantsch Menschlyk geslacht: 'er is dus ene volkomen betaling geschied, en Christus heeft de zaligheid voor alle menschen verworven: des niet tegenstaande worden egter alle menschen niet zalig; niet, om dat hun de Geregtigheid van Christus niet word toegepast; neen! maer om dat zy het hun toegepaste niet aenneemen door 't geloof, en dat God met die Geregtigheid van Christus handelt naer zyn Souverein Welbehagen". Hoe dit alles te samenhange is voor ons onverstaenbaer; en de Autheur zelve schynt het niet

te

te verstaen; daer hy van zyne Medebroederen en Zusteren vordert, *dat ze iets overlaten voor het Geloove* (*).

Zegt men, ik kan evenwel niet vatten, hoe Christus de Zaligheid zoude verworven hebben, en vervolgens in de Leere des Verbonds aen ons toepast, en echter alle menschen niet Zalig worden. Onze Briefschryver antwoord: „Schort „hier de lendenen uwes verstands op, leert hier van de Heere Jesus u eenig voorwerp des Geloofs, als de knegt des Vaders onderworpen te zyn, aan het alwys bestel van hem die alles doet om zyns zelfs wille, zo heeft de Heere Jesus, als de knegt des Vaders gehandeld, met dat volwigtige Randzoen, welke hy als de Middelaar heeft te weeg gebragt, hebbende het zelve overgegeeven in de alwyze bedeeling, en kragtigmaaking van zyn Hemelsche Vader." —— Vraegt men hier op verder, wel heeft Christus het geloove dan ook niet verdiend? Zo zegt de Schryver: „ja, voorzeker, wanneer men zegd, dat Christus ons gegeeven is, dan is hy ons gegeeven met alle die volheid en genoegzaamheid, die daar eigelyk noodig was, om de Erfgenaamen te stellen in het daadelyk bezit van volle Erffenis. —— Dat nu vervolgens, de kragt in die betrekkelyke Waarheid legt, kan onmogelyk opgelost worden aan het Ongeloof, om reden dat het Ongeloof zyn kragt en voedzel trekt uit het Werkverbond (†), en diensvolgens moet noodwendig uit dat Canaal, een geduurige oppositie of tegenstand zyn, tusschen 't Werk en de Genaaden. 't Geloof lost die zwaarigheid van zelfs op, en vind zulk een kragtige intonneering, uit die betrekkelyke Waarheid; dat alle zwaarigheden, eensklaps weg genoomen worden."

Met ene soortgelyke wartael stelt de Autheur zich tegen de beschaefde manier van voorstellen van den Heer *Voet*, dien hy beschouwt als geleid door een Wettischen geest; welken de Autheur zo hevig tegengaet, dat hy de werken zelfs niet schynt aengezien te willen hebben, als vruchten van het Geloof, door Gods genade in Jesus Christus.

(*) Deut. XXIX: 29. (†) Rom. III: 20, 21.

Na-

Natuurlyke Historie, volgens het Samenstel van LINNÆUS. *Met naaukeurige Afbeeldingen. Eerste Deels, Agttiende Stuk. Te Amsterdam by de* Erven van Houttuyn 1773. *Behalven het Voorwerk en de Bladwyzer* 226 *bladz. in groot octavo.*

OP de *Zoöphyta* of *Dierplanten*, in 't voorige Stuk beschouwd (*), volgen in het tegenwoordige de *Phytozöa* of *Plantdieren*; welken in groeijing en deelbaarheid van eene Plantaartige Natuur zyn. Met de beschryving deezer Dieren, als naast aan 't Ryk der Planten komende, besluit onze Natuuronderzoeker het eerste gedeelte van dit zyn Werk, als behelzende dus het bedoelde Dieren-Ryk. Dit doet 'er hem ook niet oneigen aan hegten een *Latynschen en Nederduitschen Systematischen Bladwyzer* over het geheele Ryk der Dieren, volgens de rangschikking van *Linnæus*, in de twaalfde uitgave van zyn Samenstel der Natuure. Deeze met veel keurigheid uitgevoerde Bladwyzer, die ons het alhier ontvouwde Ryk der Dieren beknoptlyk voordraagt, strekt tevens tot een algemeen Register van dit eerste Deel der Natuurlyke Historie; als aanwyzende waar ter plaatse men in dit Werk, schoon 'er, in de twaalf eerste Stukken, de ordeschikking der tiende uitgave van des Ridders Samenstel gevolgd zy, de beschryving van ieder Dier kan vinden.—— Behalven deeze Handleiding, is dit Stuk nog voorzien van een *Nederduitsch Register* raakende de Zeegewassen enz. in dit en 't voorige Stuk beschreeven; mitsgaders van een *Uitheemschen Bladwyzer*, behelzende de vreemde Naamen der Dieren, in de tien laatste Stukken beschouwd; op eene diergelyke wyze, als 'er aan 't einde van 't agtste Stuk een Register geplaatst is, met opzigt tot de Viervoetige en Kruipende Dieren, de Vogelen en de Visschen; in de voorgaande Stukken gemeld.

De opmerkzaame *Houttuyn* zig, volgens de aangeweezen schikking, ten besluite van het Ryk der Dieren, dan in dit laatste Stuk van 't eerste Deel tot het beschouwen der Plantdieren verledigende, betrekt daar onder, in de eerste plaats, het Geslagt der *Basterd-Polypen*, en voorts dat der *Polypen*, die men gemeenlyk *Zoet-Water-Polypen* noemt. Vervolgens maakt hy gewag van de *Zeepennen* en *Lintwormen*. Daar op draagt hy ons voor het Geslagt der *Klootdiertjes* en der *dolle Wormen*. En eindelyk brengt hy ons onder 't oog de door hem

(*) Zie boven *bl.* 115.

hem genoemde *Wardiertjes*; aan welken hy deezen naam geeft, om dat zy als eene dierlyke en plantaartige natuur door een gemengd vertoonen. Deeze Diertjes, (als daar zyn het *Styfzelaaltje*, de *Protheus*, het *Stof van Paddestoelen*, het *Brandkoorn*, en verscheiden soorten van *Infusie-diertjes*,) maaken, zegt hy zulk een *Chaos*, (onder welken naam *Linnæus* dezelve opgeeft,) of een Mengelklomp van verwarring, dat men dikwils niet weete, wat men ziet, en naauwlyks tot een besluit kan komen, om te bepaalen, of het Diertjes, dan deeltjes van Plantgewassen zyn, en of zy eene eigenaartige beweeging hebben dan niet. In gevolge hier van mogen zy den naam van *Wardiertjes* wel draagen; en ze komen niet ongepast aan 't einde van 't Ryk der Dieren; om, als op den tweesprong van 't Ryk der Dieren, en dat der Planten, geplaatst, tot een overgang van 't een in 't ander te strekken. —— Het nagaan deezer Plantdieren verleent in ieder Geslagt een aantal van zeldzaamheden; en onze onvermoeide nasspoorer der Natuurlyke Historie heeft geen moeite ontzien, om de naauwkeurigste berigten deswegens, mitsgaders zyne eigene waarneemingen, te berde te brengen, ten einde ons die wonderen der Natuure te ontvouwen, zo verre zy tot nog ontdekt zyn. Men vindt des in dit stuk, niet minder dan in een der voorigen, veelvuldige waarneemingen, met betrekking tot zeer zeldzaame voortbrengzels der Natuure, die in hunne gestalte en werkzaamheden ten uiterste verwonderlyk zyn. Het aanvoeren van eenige byzonderheden, uit het hier bygebragte wegens den *Lintworm*, mag wel ten overvloedigen getuige hier van verstrekken.

Deeze ten hoogste schadelyke Worm voor de Lichaamen, in welken hy huisvest, draagt den naam van *Lintworm*, om dat hy de gedaante van een *Lint* heeft. Volgens *Linnæus*, wordt dezelve aan 't eene einde oud, terwyl hy aan het andere oneindig voortgaande voortteelt: hebbende een vry lichaam, dat uit verscheiden Leedjes bestaat; die eene enkele ketting uitmaaken; die, zonder bepaaling, als aan de Moer, gestadig aangroeien; terwyl ieder Leedje zyn eigen Mond, zyn eigen Chylbereidende Ingewanden heeft. Men heeft des deeze Leedjes aan te merken als Dieren eenvoudig aan elkander geschakeld; zynde de Worm samengesteld gelyk de Korallynen; terwyl in ieder Leedje het Diertje met zyne Vrugtmaaking verhoolen zit. —— De Ridder *Linnæus* merkt wyders nog aan, dat deeze Worm, genietende ieder Leedje zyn eigen leeven, geen Kop heeft. —— Dan hier tegen berigt ons de Heer *Houttuyn*, dat men, op de onderzoekingen veeler

kun-

kundigen, niet wel in twyfel kan trekken, dat deeze Worm met een Kop voorzien is, aan deszelfs smalste of draadagtige einde; terwyl hy aan 't breedste einde geduurig stukken afscheidt, „ Ik verbeeld my des, zegt hy, den Lintworm als eene samenleeving van Dieren, welke mooglyk door afscheiding der Leedjes voortteelt; komende dus zeer naby aan de Zeepennen, en andere uit Polypen samengestelde Plantdieren."

Men vindt deeze Wormen, zo wel in de Lichaamen van verscheiden Viervoetige Dieren, Vogelen en Visschen als die der Menschen; 't welk aanleiding gegeeven heeft, om zig te verbeelden, dat ze uit het eene in 't andere Lichaam voortgeplant konden worden; dog derzelver eerste oorsprong bleef duister, tot dat men eene soort van kleine Lintwormen in slykerige Bronnen gevonden heeft, het welk doet denken, dat zy uit het Water in het Menschelyk Lichaam of dat der Dieren kunnen komen. —— De ondervinding heeft geleerd, dat Menschen, welken met zodanig een Worm bezet zyn, zeer zeldzaam den geheelen Worm, op ééne reis, uitwerpen; maar gemeenlyk, met den afgang, leedjes of stukken van denzelven loozen; des het niet te bepaalen zy tot welk eene lengte zy groeijen. Dan men weet met genoegzaame zekerheid, dat zy eene verbaazende lengte kunnen bereiken, en 't is niet als ongelooVelyk te verwerpen, wanneer men hoort gewaagen van Lintwormen van twintig en meer Ellen, ja van over de anderhalf honderd voeten.

„Ze zyn ondertusschen niet allen van eenerlei gestalte. Men heeft 'er met langer en met korter, smaller en breeder Leedjes. Ook verschillen zy door de plaatzing en het getal der Mondjes, volgens welken zy, door *Linnæus*, in vier soorten onderscheiden worden;" welke soorten onze Autheur verder naauwkeurig beschryft en in Plaat afgebeeld vertoont. In de beschryvinge ontmoeten onder anderen ons verscheiden aanmerkingen, die ter ophelderinge van derzelver voortteelinge en herkomst kunnen dienen; waar van wy het hoofdzaaklyke nog kortlyk zullen melden.

Dus vindt men, in 't berigt van de eerste soort, deswegens het volgende. „ Als men deezen Worm levendig werpt op een droog Papier, dan kleeft hy 'er op verscheide plaatsen aan, terwyl hy kruipt en zig uitrekt, wordende daar door langer en dunner, zo dat de Leedjes, die anders Eyrond zyn, dikwils een Penneschaft dik, draadagtig worden ter lengte van een Duim, scheidende zig dan ook dikwils van elkander af. Wanneer men, nu, deeze afgezonderde Leedjes in laauw Water werpt, zo leeven zy, beweegen zig, kruipen een weinig,

nig, en neemen hunne eerste gedaante weder aan, die grootelyks naar Distelzaad zweemt. Hier uit blykt ten duidelykste dat deeze Worm door zyne Leedjes vermenigvuldigd wordt. — Sommigen stellen, dat het Wormen op zig zelf zyn; waar van de een zyn Kop in den Aars van den anderen zou steeken, en dus elkander vasthouden; doch, wanneer men een Lintworm, die in Wyngeest eenigen tyd bewaard is, overlangs opent, dan ziet men duidelyk, hoe dezelve een geheel Lichaam uitmaakt. De Ouden begreepen niet, dat een Dier uit verscheide Dieren bestaan en dus leeven kon, doch de kennis der Polypen heeft zulks hedendaags opgehelderd."

In de beschryving der tweede soorte, die de gemeenste is in Menschelyke Lichaamen, onderrigt men ons, dat de Ridder *Linnæus* de wedergade van dit slag, in 't klein, meende gevonden te hebben, in zekere Bronwateren van Dalekarlie, en wel in derzelver Okeragtig Slyk; als mede dat een andere Zweed dergelyke Wormen in een Meir gevonden had. Ook heeft de Heer Doktor *Unzer* te Hamburg, in het Water van zekere Bron of Put, een menigte van Wormen, als de Leedjes der Lintwormen, waargenomen, waar van eenigen, die altemaal leefden, aan elkander gevoegd, een reeks uitmaakten van twee Handpalmen. ,, Hy meent dat men door deeze Waarneeming, op een zeer waarschynlyke wyze, de Vraag kan oplossen, waarom zodanige Wormen zeer zeldzaam buiten het Menschelyk Lichaam aangetroffen worden? Om dat zy, naamlyk, in de eerste opslag zo veel schynen te verschillen. Die van 't Bronwater waren de helft kleiner dan de gewoone van 't Menschelyke Lichaam en donker roodagtig graauw van kleur, doch bleeker dan de Aardwormen."

Het gewag maaken van de derde soort, den breeden Lintworm geheeten, aan welken de Heer *Bonnet* den Kop waargenomen heeft, verleent den Heer *Houttuin* aanleiding, om bepaalder van dat gedeelte te spreeken. ,, Dezelve scheen, volgens het verslag van *Bonnet*, samengesteld te zyn als uit vier Enden van Jagthoorens, eindigende in een vaalen krans, met veele zwartagtige stippen, die in 't midden eene opening had, als 't ware, met witte Vezelen gekleurd. Door 't bloote Oog vertoonde deeze geheele Kop zig als een zwarte stip: maar het Mikroskoop ontdekte eene indrukking tusschen de gezegde Knobbeltjes of Tepeltjes. Dus ontbrak 'er dat Gestraalde Snuitje aan, 't welk de Heer *Pallas* aan den Kop van eenen Waterblaas-Lintworm, zogenaamd, uit de Lever van een Muis waargenomen hadt, en dat zyn Ed., uit de Lintwormen van Paarden, geleerd hadt, altoos in de breede Lintworm te ontbreeken."

Van

Van de vierde soort vindt men wel byzonder aangemerkt, dat ze zig, behalve in andere Dieren, ook veelvuldig in de Visschen onthoudt; en by die gelegenheid laat zig de Heer *Spöring*, in 't hier aangehaelde berigt, met opzigt tot de Menschen, aldus hooren. „ Kunnen niet de genen die van zulke Visschen, in welken deeze Wormen huiswesten, veel eeten, inzonderheid wanneer dezelven niet dan half gaar gekookt zyn, aan deeze Toevallen meer onderhevig zyn dan anderen? Ik stel maar deeze Vraag tot verder onderzoek voor. De Ondervinding, ten minste, heeft my geleerd, dat de genen, die aan Watervallen, Stroomen, Rivieren en Beeken, als ook aan inlandsche Meiren woonen, alwaar overvloed van Visch is, meer dan anderen door Wormen geplaagd worden. Ik kan tot bekragtiging van dit gestelde, de Inwooners van Oost-Bothnie, Biornebourg en Kymmegard, bybrengen. Nergens van daan kryg ik meer Patienten met Lintwormen bezet, dan van die plaatsen, of schoon ook een gedeelte der Inwooneren van Abo 'er niet vry van is; gelyk ook aldaar de Visschen, het geheele Voorjaar en de Zomer, tot Voedzel van 't Gemeene Volk, in 't byzonder van de arme Schoolkinderen strekken. "

Wat voorts de Toevallen betreft, die deeze Wormen in 't Menschelyk Lichaam veroorzaaken, waar uit men hunne tegenwoordigheid in 't zelve afleidt; daar omtrent merkt de Heer *Houttuyn* aan, „ dat men onder de voornaamsten telt, zekere aanhoudende Maag- of Darmpyn, die zig als een Inwendige Brand onder 't Hart openbaart, en niet zelden aanleiding geeft tot Hartkloppingen en Flaauwtens. Men merkt ook aan, dat deeze Lyders de Oogen wat ingetrokken en Loodkleurig blaauw hebben. De overige Toevallen van Benaauwdheden, Walgingen, Braaken, Buikloop, nu eens zeer Hongerig, dan weder zonder Appetyt te zyn, en wat dies meer is, hebben zy met de andere Wormen gemeen. Het zekerste kenmerk is, wanneer zy zig in den afgang van den Patient openbaaren; doch in dit geval moet men die afgescheiden Leedjes wel onderscheiden van de Aarsmaaijen (*Ascarides*), waar mede zy dikwils vergezelschapt zyn, en naar welken zy in sommigen meer gelyken, dan naar Kaauwoerden Zaad, in welker gedaante de Leedjes van Lintwormen voortkomen.

Betreffende eindelyk de algemeene Middelen tegen deeze Wormen; ze zyn inzonderheid Staal en Kwik: als mede Staal-Vitriool met Honing; mitsgaders Tin. Ook hebben sterke Purgeermiddelen ze dikwils uitgedreeven, en 't lang berugte Zwitersche geheim, dat men voor eenigen tyd publiek gemaakt heeft, schynt mede van dien aart te weezen; dog, zegt de

Heer *Houttuyn*, „de Geneesmiddelen tegen deeze Wormen zyn, zo 't my voorkomt, nog geheel onzeker."

Historische Reisbeschryving van geheel Zuid-America; gedaan, op bevel des Konings van Spanje, door DON GEORGE JUAN en DON ANTONIO DE ULLOA, *beide Opperbevelhebbers der Spaansche Zeemagt enz. Met Plaaten. Tweede Deel. Te Goes by* J. Huysman 1772. *Behalven het Voorwerk en een uitvoerigen Bladwyzer* 348 *bladz. in gr. quarto.*

EEnstemmig met ons berigt van het Iste Deel (zie boven bl. 160.), is de uitvoering van dit IIde; en 't zelve zal den Leezer niet minder voldoen, ten opzigte van de naauwkeurigheid der waarneemingen, en 't nut der aantekeningen; zo met betrekkinge tot de Aardryks- en Zeevaartkunde, als ten aanzien van de Burgerlyke en Natuurlyke Historie van *Zuid-America*. Het brengt ons ten einde van den Scheepstogt der Spaansche Bevelhebberen, en verleent ons dus, in zyne soort, eene volledig verslag van dat Gewest, 't welk hier van 't eene tot het andere einde bezeild wordt. — In 't eerste Deel werd ons gemeld het vertrek der Heeren DON JUAN en DON DE ULLOA, uit *Cadix*, naar *Carthagena* en verder naar *Tierra Firma*; mitsgaders hunnen overtogt op *Panama*; hun bestevenen van de kust van *Guayaquil*, en 't voortzetten hunner reize naar *Quito*, met hun verblyf en verrigtingen aldaar. Hier op volgt nu in dit tweede Deel, eene tusschenreis der Heeren naar *Lima*, met hunne wederkeering naar *Quito*; te rug-reize naar *Lima*, scheeptogt naar de Eilanden van *Juan Fernandes*, en de kusten van *Chili*, benevens hunne wederkomst te *Quito*; voorts hun vertrek van daar op *Lima*, om over Kaap *Hoorn* t'huiswaards te stevenen. Volgens het verslag der gedaane reize gelukte dit ook zeer wel, met het Schip, op welke DON JUAN zig bevond; maar dat, waar mede DON DE ULLOA vertrokken was, viel in de handen der Engelschen, 't welk zyne reis vertraagde, en hem ten laatste in Engeland bragt; van waar hy, na een afweezen van elf jaaren en twee maanden, in Madrid wederkeerde.

Men ontmoet in dit reisverhaal, buiten een aantal van menigvuldige byzonderheden, die 'er in gevlogten zyn, een onderscheiden berigt van 't merkwaardigste in en omtrent *Lima*, de Hoofdstad van *Peru*; met nevensgaande aanmerkingen over den Koophandel in dit Gewest; en eene beschryving van 't Gouvernement of Onderkoningschap van *Peru*, zo als het zig uit-

uitstrekt over de Landen, die onder het Regtsgebied der Audiëncien van *Lima*, van *Los Charcas* en van *Chili* gelegen zyn; als mede over de Gouvernementen van *Santa Cruz de la Sierra*, van *Paraguay*, *Tucuman* en van *Buenos-Ayres*; dat ons een geregeld begrip van dit wyduitgebreide Gebied verleent. Voorts vinden we in dit gedeelte een naauwkeurig verslag van het merkwaardigste betreffende de Kusten van *Chili*; en 't geen verder omtrent dat Ryk weetenswaardig is. De Eilanden van *Juan Fernandes*, de Baai en Stad *la Conception*, de Hoofdstad van *Chili*, genaamd *Santagio*, worden beschreeven; dit gaat vergezeld van een berigt, wegens het Spaansche Gouvernement in dat Gewest, en den Koophandel, welke aldaar gedreeven wordt. Hier by komt het aanmerkelykste in 't omzeilen van Kaap *Hoorn*, en verder eene beschryving van 't Eiland *Fernando de Noronna*; als mede, by gelegenheid van 't vallen in de handen der Engelschen, een berigt van *Louisburg* op Kaap *Breton*, de Colonie van *Boston*, en het Eiland *Terra-Neuf*, met een nevensgaand verslag van den Koophandel, en 't voorgevallen staande den Oorlog tusschen de Engelschen en Franschen, aldaar. — Tusschen beiden geeft DON DE ULLOA een beknopt verhaal der reize van DON JUAN; die, door de lekheid van 't Schip, in eene Haven had moeten inloopen, en dus niet gelyktydig mede voortgezeild was. En aan dit verhaal hegt hy eene beschryving der Kaarte, welke DON JUAN, op zyne te rug reize, voltooid heeft, behelzende eene naauwkeurige aftekening van de Stille of Zuid-Zee, van *Panama* af, langs de Kusten van *Peru* enz., tot om Kaap *Hoorn*. —— In de berigten van alle deeze hoofdzaaken gegeeven, vindt men eene menigte byzondere aanmerkingen, welken dienen ter ophelderinge van de Aardryksen Zeevaartkunde; en terwyl onze Reizigers den Burgerlyken toestand der verschillende Volkeren gade slaan, zyn ze tevens niet minder oplettend op de Natuurlyke Historie. Om van dit laatste een staaltje hier uit te berde te brengen, zullen wy ons bepaalen tot de voornaamste byzonderheden, wegens de Lugtsgesteldheid te *Lima*, en in 't Land der Valleien van *Peru*; die der opmerkinge wel waardig zyn.

Schoon *Lima* ten Zuide, en *Carthagena* ten Noorde, bykans op gelyken afstand van den Evenaar liggen, is 'er egter een zeer groot verschil tusschen de Lugtsgesteldheid dier plaatsen. Zo heet en nadeelig als het Climaat van *Carthagena* is, zo aangenaam en gezond is dat van *Lima*; en ofschoon men 'er de vier Jaargetyden merkelyk ontwaar wor-

de, zo is egter geen derzelven eenigzins hinderlyk, als uit de volgende beschryving is af te neemen.

„ De Lente neemt in *Lima* zynen aanvang omtrent aan het einde van het jaar, en wel in het laatste van *Slacht-* of in het begin van *Winter-maand*; dan dit moet maar alleen betrekkelyk tot de Lucht verstaan worden; want, als dan beginnen de Dampen, waar mede ze geduurende den Winter vervuld is geweest, te verdwynen, en de Zon komt weder te voorschyn, om met zyne verwarmende straalen het aardryk te vervrolyken, 't welk door derzelver gemis als in een staat van kwyning vervallen was. Hier op volgt de Zomer, die, hoewel heet door den geweldigen indruk, die de Zon op de aarde maakt, echter niet boven maate verveelende is, doordien de hitte door de Zuiden winden, die by aanhoudenheid, of schoon in dit jaargety met minder geweld dan in anderen, blyven waijen, grootelyks word gematigt. De Winter begint aan het einde van *Zomer-*, of in het begin van *Hooimaand*, en duurt tot aan *Slacht-* of *Wintermaand*, terwyl men echter tusschen beiden een weinig van den Herfst ontwaar word. Wanneer de Zomer genoegzaam geëindigt is, beginnen zich de Zuidenwinden, met een veel grooter kracht te verheffen, en de koude alomme te verspreiden; doch geenzins eene koude die gelyk te stellen is, met die, welke men op zulke plaatzen, daar het ys en sneeuw 'er door geformeert word, ondervind; nochtans zoo sterk, dat de lieden des Lands verplicht worden van gewaad te veranderen, en in plaats van hunne lugtige zomerklederen, klederen van laken of andere soortgelyke stoffen te dragen."

Geduurende deezen wintertyd is, gelyk *Don de Ulloa* verder aantekent, de aarde met een zeer dikke mist bedekt, die het doordringen van de straalen der Zonne verhindert. Dezelve blyft bestendig den geheelen morgen, en dikwils den ganschen dag, over de Aarde hangen; dog ten tien, elf of op zyn langst ten twaalf uuren voormiddag begint die mist veel al op te trekken, zonder egter geheel te verdwynen. Het gezigt wordt 'er dan voorts niet door belemmerd; maar de mist verbergt by dag de Zon, en des nagts de Sterren; blyvende de lugt, aanhoudend, donker en beneveld. Zomtyds, dog zelden, verdwynt die beneveling nog zo verre, dat men de gedaante der Zonne zie, zonder egter eenige hette of glans van derzelver straalen te bespeuren. En deeze mist beslaat niet alleen den grond van *Lima*, maar strekt zig daar en boven ook Noordelyk over de Valleien van *Peru* uit; zelfs is 'er de Dampkring der Zee mede bezet. Onder-

tus-

tusschen is 't merkwaardig, dat de dampen op zulke plaatsen, die twee of drie mylen van *Lima* gelegen zyn, van den middag tot den avond veel meer verdwynen en optrekken, dan wel in de Stad zelve; zo dat men daar de Zon in vollen luister zie, en de hitte der straalen, die de koude matigt, gevoele. Hier door is de Winter te *Callao*, dat maar twee mylen van *Lima* ligt, minder onaangenaam; zynde de lugt zo veel niet met dampen betrokken.

Deeze dampen, vervolgt onze Schryver, veranderen in de Lente in eene soort van dunne stofregen of dauw, waar door de Aarde over al op eene gelyke wyze bevogtigd wordt. Door middel van dien dauw, hier *Garua* genaamd, spruit dan alle groente uit; en men ziet eerlang de tot dien tyd dorre heuvels en zandgronden, met de fraaiste bloemen, door onderscheiden planten voortgebragt, op het heerlykst vercierd; dat de bewoonders uitlokt om naar buiten te gaan. Want die *Garua* is zo sterk niet, dat 'er de wegen door onbruikbaar worden: dezelve kan naauwlyks door het dunste kleed, aan de open lugt bloot gesteld, heen dringen; maar bezit kragts genoeg om dat in de aarde te doen, en den grond vrugtbaar te maaken; doordien de lugt nog betrokken blyft, des de straalen der Zonne de aarde niet konnen opdroogen. Ter dier oorzaake zyn dan ook de straaten van *Lima* met slyk vervuld; want de drek, die 'er in den Zomer een zwaar stof veroorzaakt (*), wordt dan door dien dauw ontbonden en tot modder gemaakt.

Buiten deezen vogtigen dauw heeft men in 't Land der Valleien van *Peru* geen regen; alleenlyk wordt men 'er nog, als de Zuidelyke winden op eenige tyden geheel gaan liggen, naar de Noordzyde een zeker hoewel zeer gering vogt gewaar, uit het welke de dampen ontstaan. — Dus is 't hier gemeenlyk gesteld; egter treedt de Natuur op sommige plaatsen wel eens uit haare gewoone orde, en vormt volkomen, en zelfs zwaare regens. — Onze opmerkzaame Reiziger, dit meldende, verledigt zig tevens tot het naspooren der natuurlyke oorzaaken

(*) „De straaten in *Lima* zyn, naar 't berigt van onzen Schryver, door het gestadig gery, en de groote meenigte Paarden en Muilezels, die elk oogenblik in en uit de Stad gaan, ongemeen vol drek en vuilnis, dat, door de Zon gedroogd zynde, een onlydelyke stof veroorzaakt, waar door het niet wel mogelyk is te voet te gaan, ten minsten niet zonder zich zelven veel moeite te veroorzaaken, en gevaar te loopen van zyn borst te benaauwen; waarom men 'er zeer veel in koetsen of kalessen rydt."

ken hier van, en tragt in 't breede te doen zien; waar aan men dit gewoone, en ook het onregelmaatige verſchynſel, naastdenkelyk, heeft toe te ſchryven. — Verder tekent hy aan, dat men te *Lima*, gelyk 'er nooit eigenlyk gezegde regen valt, ook nooit ſtorm of onweer heeft: de Inwoonders, die nimmer in de Bergen, naar *Guayaquil*, naar *Chili*, of andere plaatſen gereisd hebben, weeten niet wat de donder te zeggen is, en hebben nooit weerlicht of bliksem gezien; des ze zeer verwonderd en verſchrikt zyn, als ze 't voor de eerſtemaal hooren donderen en zien bliksemen. 't Is middelerwyl verwonderenswaardig, dat eene zaak in *Lima* geheel onbekend, op dertig mylen, of een weinig minder Oostwaards van deeze Stad, (want op dien afſtand is het gebergte aan die zyde gelegen) zo menigvuldig is; zynde de regens, ſtormen en onweders aldaar even zo regelmaatig als te *Quito*.

Betreffende de Winden, heeft *Don de Ulloa* nog waargenomen, dat 'er, geduurende het geheele jaar, in 't ganſche Land der Valleien, geen andere dan Zuidelyke winden heerſchen, en dat zulks ook plaats heeft tot op een zekeren afſtand langs de Zeekusten. Het ſchynt my ontwyfelbaar toe, zegt hy, dat die winden altoos tusſchen Zuid- en Zuid-Oost zyn; en ik meen, dat zy zig zeer bedriegen, die ſtellen, dat dezelven tusſchen het Zuid- en Zuid-West voortkomen. Dog hy merkt tevens aan, dat dit zyn zo algemeen gezegde egter eene kleine uitzondering kan lyden, alzo 'er by sommige gelegenheden ook Noordenwinden ſtand grypen; dan ze zyn, vervolgt hy, zo flaauw en kragtloos, dat ze naauwlyks het vermogen hebben, om de vlaggen en wimpels der Schepen in beweeging te brengen. Het is ſlegts eene geringe beweeging der lugt, een weinig meer dan in volkomen ſtilte, dog genoegzaam om te bemerken, dat de Zuidewinden niet heerſchen. Dit gebeurt altoos regelmaatig in den Winter, en het is door deeze zwakke beweeging, dat die vogtige misten een aanvang neemen. Dit lugtje of koeltje, zo als het de Zeelieden noemen, heeft dit byzonder eigen, dat de Inwoonders, zo dra het begint, en zelfs eer de mist die 'er uit ontſtaat, in een gedrongen is, 't kunnen gevoelen; nademaal het by hun een zo zwaare ſcheele hoofdpyn veroorzaakt, dat ze daar uit het weer, 't welk ze te wagten hebben, zelfs wanneer ze nog in hunne bedden leggen, en niet weeten wat buiten gebeurt, gemaklyk opmaaken kunnen.

Dit gewag maaken van de Winden doet ons gedagtig zyn aan des Schryvers aanmerking, over de benaaming van de

Pa-

Pacifique of *stille Zee* aan de *Zuid-Zee* gegeeven; waarom wy dezelve hier ten slot nog zullen byvoegen.

„ Men heeft aan deze Zee den naam van *Pacifique* of *stille Zee* toegeëigend, en ze is het ook inderdaad, in de tusschenruimte der *Keerkringen:* maar, men kan 'er dien naam op alle plaatzen met geen regt aan toe kennen; want van de twintig à drie en twintig Gr. breedte af, is ze aan al zulke sterke en meenigvuldige stormen als de *Europische* Zeën onderhevig, en hoe verder men aan geene zyde der gemelde hoogte koomt, hoe geweldiger en meenigvuldiger dezelven worden. Dan, ik geloof dat de eerste Spanjaarden, die deze Zee bevoeren, geen andere reden hadden, om 'er dien naam aan te geven, dan alleen om dat ze het geluk hadden van geduurende den tyd, dat ze op dezelve waren, het schoonste weêr, dat ze zouden kunnen wenschen, te genieten; het welk hun waarschynlyk heeft doen denken, dat ze nooit, in eenige haarer streeken, aan storm onderhevig was".

Sterrekunde, door den Heere DE LA LANDE, *Koninglyk openbaar Leeraar der Wiskunde enz. enz. Naar den tweeden, verbeterden en vermeerderden druk uit het Fransch vertaald, door* A. B. STRABBE, *Mathematicus te Amsterdam, en in het licht gebragt onder het opzicht van* CS. DOUWES *Mathematicus enz. Eerste Deel, Eerste Stuk. Te Amst. by* J. Morterre 1773. *Behalven het Voorwerk* 234 *bl. in gr. octavo.*

KUndig te zyn in zekere Wetenschap, en tevens de bekwaamheid te hebben om dezelve op eene gemaklyke wyze, naar de algemeene vatbaarheid geschikt, te ontvouwen, en dus recht leerzaam te verklaaren, zyn twee voortreffelyke hoedanigheden, die men in den Heer *de la Lande* by uitstek vereenigd vindt; 't welk dit zyn Sterrekundig Werk ten hoogste aanpryst. Men vindt in 't zelve eene naauwkeurige oplettendheid op alles, wat tot eene gegronde kennis deezer Weetenschap dient; eene oordeelkundige schifting van 't min en meer gewigtige; eene geleidelyke ontvouwing van de kundigheden, die elkander by voortgang meerder ophelderen, en eene zo duidelyke verklaaring van alles, dat ieder, die 't 'er op toelegt, niet missen kan van hem te verstaan, en zyn onderwys met weinig moeite te volgen. Onkundigen, begeerig om eenige vorderingen in de Sterrekunde te maaken, hebben hier eene handleiding, die hen in staat stelt, om hunnen wensch te erlangen: en ervaarenen konnen in dit Werk, dat genoegzaam alles by een verzamelt,

wat van eenig belang over de Sterrekunde geschreeven is, dikwerf gelegenheid vinden, om met den Heer *de la Lande*, over deeze en geene byzonderheden, met vrugt raad te pleegen: des men dit Geschrift, nevens *de Grondbeginzelen der Sterrekunde* van den Heer P. STEENSTRA, als ten uiterften nuttig, ter bevorderinge deezer Weetenfchap, moge aanmerken (*).

De Voorreden van dit Werk behelst, na eene beknopte onderrigting van 't geen men ten besten gebruike zyner Leerwyze in agt heeft te neemen, eene leezenswaardige verhandeling, betreffende de Voordeelen der Sterrekunde; met aanwyzing der hoogagtinge, welke men door alle tyden voor die Weetenfchap, en derzelver Beoefenaars, onder alle befchaefde Volkeren, aangekweekt heeft; waar by nog komt, een kort berigt van de voornaamfte *Obfervatoria*, of Sterre-Schouwplaatfen, die in Europa gevonden worden. Verder bepaalt zig dit eerfte Stuk, in de twee eerfte Boeken, tot eene verklaaring der Hemelfche Verfchynfelen, zo als dezelven zig aan 't Menschlyke oog voordoen; en een gefchiedkundig berigt van den oorfprong en voortgang der Sterrekunde.

Het eerfte Boek vangt des aan met eene ontvouwing van de Beginfelen der Sphaer; om ons die kundigheden te doen opmerken, waar toe de eerfte befchouwing der Hemelfche Lichaamen, en derzelver beweeging, ieder Waarneemer natuurlyk moet brengen; mitsgaders de gevolgen, die men daar uit heeft af te leiden. De Autheur, hier in trapswyze voortgaande, handelt dus in de eerfte plaatfe van de beweeging der Hemelfche Lichaamen; zo als ze dagelyks gemeenlyk voor ons gezigt op- en ondergaan, of een ronden kring afloopen. Dit leidt hem tot het vinden der Poolshoogte, de afmeeting der grootte van den ronden Aardkloot, en de bepaaling der Geographifche Breedte en Lengte. Hier aan volgt eene nadere befchouwing van de eigenlyke beweeging der Maan, en derzelver verfchynfelen, die den minst oplettenden boven al treffen. Naast dit opmerklyke komt de jaarlykfche beweeging, welke de Zon fchynt te hebben, benevens de fchuinte van den Zonsweg, en verder de afftand der Keerkringen; waar mede verknogt is de Lengte der Zonne, of derzelver afftand van de Nagteveningen, en de duuring van een Zonne-jaar. Wyders trekt de beweeging der zogenaamde Dwaalfterren ieders oog, en brengt hen tot het waarneemen van de rechte Klimminge, Afwyking, Lengten en Breedten der Sterren. — Na eene voldoende verklaaring van dit alles, verledigt zig de Heer *de la Lande*, tot eene gezette opheldering van de

Sphae-

(*) Zie boven *bladz.* 202.

Sphera Armillaris of Hoepelſpheer; en derzelver gebruik, ter verklaaringe veeler Sterrekundige verſchynſelen, die de Autheur onderſcheidenlyk voordraagt. De rechte, ſchuine en evenwydige Spheer, met de verſcheidenheden, welken uit die verſchillende ſtanden voortkomen, bekend gemaakt hebbende; geeft hy een duidelyk denkbeeld van de Saiſoenen en Klimaaten, als mede van de Lugtſtreeken der Aarde, en 't geen de Tegenvoeters enz. betreft: waar op deeze ontvouwing der Spheere beſlooten wordt, met een verſlag van de eerſte en gewigtigſte aller Sterrekundige bewerkingen, te weeten, het trekken van een Middaglyn; ten uiterſte hoognoodig tot het doen van juiste waarneemingen. —— Aan deeze behandeling der Spheere hegt de Autheur eindelyk, in dit Boek, de noodige onderrigting, raakende de door kunst gemaakte Hemel- en Aard-Globen, met aanwyzinge, hoe men zig van dezelven bedient, ter oploſſinge veeler voorſtellen, die tot den Sterrenhemel en onzen Aardbodem betrekking hebben.

Hier mede de eerſte Aſtronomiſche beginſelen ontvouwd zynde, zo gaat de Heer *de la Lande*, in 't tweede Boek, over, tot een geſchiedkundig verſlag van de ontdekkingen, welken de Sterrekundige Waarneemers allenskens in deeze Weetenſchap gedaan hebben. Ter duidelyke voorſtellinge hier van brengt hy ons, met den aanvang, onder 't oog, den verdichten oorſprong der Sterrekunde, voor den Zondvloed; en 't geen men uit de duiſtere overleveringen van die vroegſte tyden kan afneemen. Verder gaat hy na de Sterrekunde der Chaldeen, die der Egyptenaaren, der Pheniciers en der Grieken, mitsgaders die der Arabieren en Chineezen; het welk hem ten laatſte brengt, tot eene beſchouwing van den ſtaat der Sterrekunde in Europa, ſedert het jaar 1230, tot de ſtichting der Academien van Frankryk en Engeland, en de daar door te weeggebragte vernieuwinge der Sterrekunde tot op den tegenwoordigen tyd. —— In 't opſtellen deezer geſchiedkundige ontvouwinge heeft de Autheur, met zeer veel juistheid, gade geſlaagen, de vorderingen welken de opgenoemde Natien in het Aſtronomiſche gemaakt hebben, en de voornaamſte byzonderheden, die de aanmerkelykſte Waarneemers en beroemdſte Sterrekundige Schryvers betreffen: 't welk den Leezer een geregeld berigt geeft van den trapswyzen voortgang dier Weetenſchap; dat en aangenaam en nuttig is. —— Nadien ons in 't vervolg de gelegenheid wel zal voorkomen, om bepaaldlyk ſtil te ſtaan, op het thans algemeen aangenomen Stelſel van den vermaarden *Copernicus*;

zo heeft het ons niet oneigen gedagt, uit dit gedeelte nog over te neemen, 't geen ons de Heer *de la Lande* wegens dien beroemden Sterrekundigen meldt, dat hier op uitkomt.

Copernicus (*Nicolaas*), gebooren te *Thorn*, in *Poolsch Pruisſen*, op den 19 January 1472, had al vroeg ſmaak in de Sterrekunde; zyne Studien in de Medicynen te *Cracaw* voltrokken hebbende, reisde hy, in den ouderdom van 23 jaaren naar *Italie*, en bleef eenigen tyd by *Dominicus Maria*, een Sterrekundige van *Bologna*. Vervolgens werd hy Hoogleeraar der Wiskunde te *Rome*, en deed aldaar, omtrent het jaar 1500, eenige waarneemingen. Wat laater eene kanonikaale prebende in de hoofdkerk van *Frawenberg*, eene Stad van *Poolsch Pruisſen*, verkreegen hebbende, begon hy zig ernſtig op de Sterrekunde toe te leggen.

„ Hy vond ten eerſten eene ſtrydigheid: om, even als de Ouden, eene eenpaarige beweeging rondom een byzonder middelpunt, van dat der Aarde verſchillende, in de Planeeten aan te neemen, in den cirkel, welken zy den *Equant* noemden. Hy wilde de boeken van alle de oude Sterrekundigen leeren kennen, en zich daar in oefenen: om tusſchen hunne ſtelſels en grondſtellingen eene keuze te doen, en 'er iets duidelyks en waarſchynlyks uit te trekken.

„ Men ziet in het Xde hoofdſtuk van zyn eerſte boek, dat hy zich voornaamelyk bezig hield met het ſtelſel, door *Martianus Capella*, een Romeinsch Schryver van de vyfde eeuw verklaard. *Gasſendi*, in het leven van *Copernicus* (V. 501.) voegt 'er by dat van *Apollonius Pergæus*, welke 240 jaaren voor J. Ch. te *Alexandrie* geleefd had. *Martianus* had, in navolging der Egyptenaars, de Zon tusſchen de Maan en *Mars* geplaatst, doende *Mercurius* en *Venus* rondom de Zon, als hun eigenlyk middelpunt, beweegen. Doch naar het verhaal van *Gasſendi*, had *Apollonius* meer dan de Egyptenaars gedaan; hy had voorgegeeven, dat niet alleen *Mercurius* en *Venus*, maar ook zelfs *Mars*, *Jupiter* en *Saturnus* hunne cirkelen rondom de Zon beſchreeven, terwyl de Zon, zo wel als de Maan, rondom de Aarde, als het middelpunt, der waereld draaide; het geen ſedert dien tyd het ſtelſel van *Tycho-brahé* genoemd word. Ik zie nogthans niet dat *Copernicus* in zyn tiende hoofdſtuk daar van geſproken heeft; hy ſpreekt daar alleenlyk van *Martianus Capella*. . . .

„ *Copernicus* verkoos aanſtonds die grondſtellingen, welke de ſtandvastige nabyheid van *Mercurius* en *Venus* tot de Zon, en de oorzaak van hunne ſchynbaare ſtilſtanden en te rug wykingen volkomen verklaarden. Hy bemerkte naderhand, dat het

het verwonderlyk was, dat de Zon, het middelpunt der beweeging van de Planeeten zynde, ook niet het middelpunt der waereld was, en dat het ongelooflyk was, dat de Zon, van verscheiden hemellighaamen vergezeld, niet alleen ieder Jaar in de *Ecliptica*, maar ook nog op elken dag rondom ons konde draaijen. Hy zag dat de Pythagoristen niet geschroomd hadden, die orde te verbreeken, en de Aarde rondom de Zon te doen loopen: hy volgde hun voorbeeld na, door aan de Aarde eene dagelyksche beweeging van omwenteling op haaren as, en eene Jaarlyksche beweeging rondom de Zon toe te schryven; hy onderzocht naar deeze onderstelling alle de waarneemingen, en zag dat men dezelve met de beweeging der Aarde zo juist verklaarde, dat alle verschynselen weder in de ontvouwdigste orde kwamen.

„ *Copernicus* begon reeds van het Jaar 1507 af daar over te denken en te schryven; doch vreezende al te ongewoone zaaken zonder voldoende bewyzen te zeggen, wilde hy ieder Planeet in 't byzonder naspeuren, en hunne beweegingen zodanig bepalen, dat hy naauwkeuriger Tafelen dan die van *Ptolomeüs*, of de *Tabulæ Alphonsinæ* zou kunnen saamenstellen. Hy liet een *Quadrant*, en zodanige Ryen als die van *Ptolomeüs* maaken, gelyk ook een *Parallactisch* werktuig, welks langste Ry in 1414 deelen verdeeld was, om de schuinse zyde van een gelykbeenigen rechthoekigen Driehoek uit te maaken, waar van de zyden, 4 voeten lang zynde, in 1000 deelen waaren verdeeld. Het was met behulp van die werktuigen, en door veele waarneemingen, dat hy eindelyk nieuwe Tafelen der Planeeten maakte, en zyn groote Werk *de Revolutionibus Orbium Cælestium* voleindigde, dat hy nogthans eerst 13 Jaaren daar na uitgaf.

„ De Cardinaal van *Capua*, *Schœnberg* vermaande hem in zyne Brieven in 't Jaar 1536, om zyne Werken, over het stelsel der waereld, in 't licht te geeven; en in 't Jaar 1539, deedt *Rheticus*, Hoogleeraar der Wiskunde te *Wittemberg*, afstand van zyn ampt, om by *Copernicus* in *Pruissen* te gaan, en door zyne ontdekkingen onderweezen te worden. *Copernicus* besloot eindelyk om zyn werk aan een Bisschop, *Gysius* genaamd, te vertrouwen, en voegde daar by een opdragt aan Paus *Paulus den derden*. *Gysius* overleeverde dit handschrift aan *Rheticus*, die weder naar *Saxen* te rug keerde, en het zelve te *Neuremberg* liet drukken. De druk wierd op den 24 May 1543 voleindigd; doch weinig dagen na dat *Copernicus* het eerste Exemplaar van dat onsterffelyk Werk ontfangen had, stierf hy aan een bloedloop. Hy wierd in de Hoofdkerk van

Er-

Ermeland, welke naby *Frauwenberg* is, begraven. Het boek van *Copernicus* is te *Bazel* in 't Jaar 1566, en te *Amsterdam*, in 't Jaar 1617, herdrukt.

„ De waarneemingen van *Copernicus* wierden ook aan 't hoofd van die van *Tycho*, in 't Jaar 1666 uitgegeeven. Het leven van *Copernicus* is door *Gassendi* beschreeven, gelyk ook dat van *Purbachius*, van *Regiomontanus* en van *Tycho*: men vind dezelven in het vyfde deel van zyne Werken, te Lyon in 't Jaar 1685 gedrukt, en zy waaren in 's Hage in den Jaare 1655 afzonderlyk uitgekomen. Men kan nog wegens *Copernicus* nazien, *Adam*, *vitæ Phil. Germ. pag.* 26, en *l'Histoire des Philosophes Modernes*, *par M. Saverien*, Ao. 1765.

Geschiedenis en tegenwoordige Staat der proefondervindelyke Wysbegeerte, in 't Engelsch beschreeven door J. PRIESTLEY, *J. U. & Phil. Doct. Lid van de Koninglyke Maatschappy enz. Tweede Deel. Bevattende de Electriciteit. Te Amst. by* M. Magerus 1773. *In octavo* 327 *bladzyden.*

STaande het toeneemen der ontdekkingen raakende de Electriciteit, in *Europa*, in 't voorige gedeelte van dit Geschrift gemeld, maakte men hier omtrent in *America* geen geringer voortgangen, naar uitwyzen van 't geen de Heer *Priestley*, met den aanvang van dit tweede Deel, berigt. De Heer *Franklin* naamlyk bevlytigde zig met zyne Vrienden, te *Philadelphia* in *America* (*), tot het doen van herhaalde proeven, en zette zyne ontdekkingen al gestadig voort; zo zelfs dat ze, toen men 'er in *Europa* verslag van kreeg, veelen onzer Natuuronderzoekeren ter verwonderinge strekten. Op een onderscheiden berigt van het deswegens voorgevallen in *America*, byzonder zedert het jaar 1747 tot op het jaar 1754, laat onze Autheur verder volgen, een verhaal van de nieuwere nasporingen der Electrische verschynselen, tot op het jaar 1766. —— Dit laatste Tydperk behelst zo veele en zo merkwaardige ontdekkingen, dat het niet mogelyk zy alle dezelven, in het kort bestek van dit tweede Deel, by een te verzamelen; en de Heer *Priestley* zig genoodzaakt vinde, om die waarneemingen in onderscheiden soorten te schiften, ten einde de wanorde in dit alles voor te komen. Hy verleent ons, in gevolge hier van, na eene beschryving der verbeteringen aan den

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter. Oef.* I D. bl. 477.

den Electrischen toestel, in de eerste plaatse, eene ontvouwing der waarneemingen op de voortleidende kragt van verschillende zelfstandigheden. Daarop volgen de Proeven van den Heer *Canton*, strekkende om het onderscheid tusschen de twee Electriciteiten te bewyzen; mitsgaders die van den Heer *Delaval*, benevens deszelfs onderhandeling met den Heer *Canton*, over dit onderwerp. Hier by komen nog de ontdekkingen van den Heer *Canton*, die betrekking hebben tot lichaamen in Electrieke dampkringen gedompeld; met de laatere waarneemingen door anderen hier omtrent gedaan. En deezen gaan eindelyk in dit Deel nog vergezeld van de Proefneemingen, welken de Heer *Symmer*, op de twee Electriciteiten, in 't werk gesteld heeft, met derzelver agtervolging door *Johannes Franciscus Cigna*. —— In de Nederduitsche uitgave van dit tweede Deel heeft men, ter nadere ophelderinge van 't bygebragte, ook gebruik gemaakt, van 't geen men deswegens gevonden heeft in de overzettingen van dit Werk, die in Frankryk en Duitschland het licht zien. Wyders is dezelve vermeerderd met eenige aanmerkingen en byvoegzelen, welken van geen geringe nuttigheid zyn; des men zie, dat de Uitgeever geen moeite spaare, om dit verslag van één der merkwaardigste Natuur-verschynzelen, zo volledig als hem mogelyk is, voor den dag te doen komen. Tot eene proeve der naauwkeurigheid in deezen aangewend, diene het volgende onderzoek, raakende de zitplaats der electryke kragt van de Leidsche Vles; zo als 'er de Heer *Franklin* van spreekt, en 't geen de Nederduitsche Overzetter hier van meldt, by gelegenheid eener aantekeninge van den Franschen Vertaalder over dit onderwerp.

„ De Heer *Franklin* plaatste, om te vinden, waar de kracht of sterkte der gelaadene Vles zich onthielt, die Vles, op glas, nam 'er eerst den kurk en 't koperdraad uit, en vondt dat zy geen kracht hadt; hy raakte het buitenbekleedsel met één hand aan, en stak den vinger van de andere hand in den hals van de Vles, wanneer de schok omtrent zo sterk gevoeld wierdt, als of de kurk en 't Koperdraad daarin geplaatst waren. Hy laadde toen de Vles andermaal, en het water in eene ledige afgezonderde Vles overgietende, verwachte hy, dat het water eenen schok zou geeven, zo de kracht in 't water huisvestte; doch hy vondt, dat het zulks niet deedt (*). Hy was dan van

(*) „ De Fransche Vertaaler merkt hier het volgende op aan. Het is zeker, dat de electryke kracht van de Leidsche Vles in het glas zich onthoudt, gelyk de Hr. FRANKLIN opmerkt, doch het is niet min

van oordeel, dat het electryke vuur of verlooren moest gegaan zyn in het overstorten, of in de Vles gebleeven; en het laatste vondt

min zeker, dat deeze zelfde kracht zich ook in 't water onthoudt, gelyk verscheidene Electrizeerders hebben waargenomen, en gelyk zulks beweezen is geworden in tegenwoordigheid der Commissarissen, door de Academie benoemd. Zie *les Lettres sur l'Electricité par M. l'Abbé* NOLLET, *part.* 1. pag. 237. alwaar men het volgende leest. *Men electrizeerde water in eene Vles, even als of men de Proef van Leiden doen wilde; men goot dit water in eene andere Vles over, die niet geëlectrizeerd was geweest, en deeze nieuwe Vles wierdt electryk bevonden tot zulk eene hoogte, dat zy eene schudding aan den geenen deedt gewaar worden, die, dezelve in eene hand hebbende, met de andere eene vonk wilde haalen uit het Koperdraad, dat 'er ingestooken was.* Deeze Proefneeming is juist de eigenste als hier van den Hr. FRANKLIN verhaald wordt, en ondertusschen is de uitkomst vlak het tegenovergestelde van het geen de Hr. FRANKLIN zegt ondervonden te hebben. Van waar komt dit? Zie hier de reden. De Proef van den Abt NOLLET bewyst duidlyk, dat de electryke kracht zich ook in 't water onthoudt; en zo de Hr. FRANKLIN het zelve zo niet bevonden heeft, het was, om dat de Electriciteit van zyn water al te zwak was, of dat hy dezelve het deedt kwyt worden in het overstorten uit de eene Vles in de andere. Men kan het zelfde van de volgende Proef met glazen ruiten zeggen. Men raakt de Electriciteit van 't bekleedsel kwyt door het zelve te verleggen. Eene waarneeming, door iemand gedaan, moet niet als valsch aangemerkt worden, om dat een ander niet bekwaam is, om dezelve na te doen; vooral wanneer de zaak waargenomen wierdt, gelyk deeze, in tegenwoordigheid van getuigen, die in staat waren om dezelve te beoordeelen.

„ Over den inhoud van deeze Aanmerking met den Hr. CUTHBERTSON spreekende, kreegen wy lust de Proeven te herhaalen, met den volgenden uitslag, zo als die Kunstenaar zelfs ze beschreef. Deeze Proef van Dr. FRANKLIN, zo wel als de herhaaling van den vermaarden Abt DE NOLLET en zyne Vrienden, om aan te toonen, waar de Electryke kracht zich onthoudt, is op verschillende wyze genomen, 't welk de Fransche Vertaaler schynt niet begreepen te hebben. Dr. FRANKLIN zonderde zyn vles af, waarin hy het water overstortte, als boven blykt, 't welk de Abt NOLLET niet deedt, zo als te zien is uit de Noot van den Vertaaler.

„ Doch het verschillend doen van deeze Proef zal in den eersten opslag aan elk, die een weinig ervaaren in deeze weetenschap is, zich voordoen, als ten uitersten onverstandig genomen; want wanneer de vles gelaaden is, begint men het water uit de gelaaden vles over te gieten in eene ongelaadene, en terwyl men bezig is met over-

vondt hy de waarheid te zyn; want de gelaadene Vles met nieuw water vullende, ondervondt hy den ſchok, en was voldaan

overſtorten, heeft het ééne gedeelte van den waterſtroom gemeenſchap met de eene vles, en het ander einde met de andere vles, en dus (dewyl water een Conductor is) moet het hier gevolglyk werken, als of de binnenkant van eene gelaadene vles door middel van een koperdraad communicatie gegeeven was, met den binnenkant van eene ongelaadene vles; in dit geval zal de eerstgenoemde de helft zyner lading aan de tweede geeven, en by gevolg zullen zy beiden evenveel gelaaden zyn.

„ In zulker voegen deedt NOLLET deeze Proef, en FRANKLIN zonderde zyne tweede vles af, 't welk dezelve onbekwaam maakte om eenige Electriciteit uit de eerſte te ontvangen, om dat zy geen de minſte van haar buitenzyde kon deelachtig worden. Het is een zekere en nimmer feilende regel, dat om één zyde van Glas met Electriciteit te laaden, de andere zyde met eenen conductor vereenigd moet weezen om naauwkeuriglyk zo veel van daar weg te neemen.

„ De manier, welke ik hier zal bybrengen, kan eenen Electrizeerder in ſtaat ſtellen om met groote naauwkeurigheid te zien, hoe veel van de lading in het glas, en hoe veel in het bekleedſel zich onthoudt.

„ Neem twee glad-geſleepene glazen ſchyven, die in alle opzichten [d. i. in dikte, grootte enz.] elkander gelyk zyn: neem ook een vlakke plank, breed genoeg om haar beide op te leggen: ſnyd dan vier ſtukken Plaatzilver voor de bekleeding der vier zyden, en leg twee van die ſtukken ieder afzonderlyk op de plank, en druk 'er de twee glazen ſchyven ſterk op, dan zullen deeze twee ſchyven aan haaren onderkant bekleed zyn. Leg dan de twee andere ſtukken, zo vlak en gelyk als gy kunt, op de bovenzyden van de gezegde glazen ſchyven, wanneer zy volkomen bekleed zullen weezen. Maak aan het bovenbekleedſel van dat glas, 't welk gy voorneemens zyt te laaden, twee zyden koorden vast, in eene rechte lyn tegen malkander overſtaande; door welke koorden, wanneer die ſchyf gelaaden wordt, het bekleedſel kan afgenomen en gelegd worden op het bovenbekleedſel van 't andere glas, wanneer het omtrent de helft van de lading van daar zal overbrengen: breng het dan weder tot de gelaadene ſchyf en gaa dus beurtelings voort, tot dat beide de glazen even ſterk gelaaden zyn: als dan zal het getal der reizen, die het bekleedſel van 't gelaaden glas naar 't ongelaadene gebragt wierdt, om het laatſte evenveel lading te doen krygen, in evenredigheid zyn aan de menigte van 't vuur, dat het bekleedſel houdt tegen de hoeveelheid van 't glas. In deezer voegen heb ik gevonden, dat het bekleedſel van een glas omtrent $\frac{1}{80}$ gedeelte van de lading bevat, en bygevolg het glas $\frac{79}{80}$ deelen. CUTHBERTSON".

daan, dat de kracht, daar door veroorzaakt, in het glas zelf zich onthielt.

„ De Doctor deedt de zelfde Proef met glazen ruiten, 'er het bekleedſel los opliggende en veranderende, even als hy te vooren het water in de Vles veranderd hadt, en de uitkomst was in beide de zelfde. Deeze Proef is meer voldoenend dan de voorige; om dat na 't uitgieten van 't water uit de Vles, 'er nog een dun bekleedſel van de vloeiſtof overblyft, welke men zou kunnen ſtellen, dat het vermogen hadt om eenen ſchok te geeven.

„ Dat het electryk vuur in 't glas zich onthielt, wierdt verder ook klaar uit deeze overweeging, dat, wanneer het glas verguld was, de ontlaading eene ronde holte zou maaken, een gedeelte van 't vergulſel wegneemende, 't welk, naar de gedachten van den Doctor, door 't vuur niet alleen geſchied kon zyn, dat uit het glas door 't vergulſel heen drong. Hy zegt ook, dat wanneer het vergulſel gevernist was, zelfs met terebinthin, het vernis, ſchoon droog en hard, gezengd zou zyn door de vonk, daar door heen gedreeven, laatende eenen ſterken reuk en eenen zichtbaaren rook na. Ook dat, wanneer een vonk door papier gedreeven was, het door den damp zou zwart worden, welke ſomtyds door eenige bladen heen drong, en dat gedeelte van 't vergulſel, 't welk afgeſcheurd was, met geweld gedreeven was in de holte (*), door den ſlag in 't papier gemaakt. Hy nam ook waar, dat wanneer een vles door de laading brak, het glas binnenwaarts en ter zelfder tyd het vergulſel naar buiten gebroken was".

(*) Dit zou volgens den Franſchen Vertaaler klaar ten voordeele van den Abt *Nollet* bewyzen, dat 'er twee gelyktydige ſtroomen van electryke Stof zyn, welke in ſtrydige richtingen voortgaan".

Nieuw en Volkomen Woordenboek van Konſten en Weetenſchappen. Vercierd met eene groote menigte Kunstplaaten. Uit de beste Schryvers in alle Taalen verzameld. Door E. BUYS, *Hofraad van hunne Poolſche en Pruisſiſche Majeſteiten. Vyfde Deel. H. en J. Te Amſteldam, by* S. J. Baalde 1773. *In groot octavo 681 bladzyden.*

OM uit dit Deel, even als uit de voorigen, den Lezer een en ander ſtaal mede te deelen, ter proeve van de uitvoering des Werks, zo diene, tot een voorbeeld, uit de be-

beschryvinge der Visschen, de melding van den *Hamer*- of *Balansvisch*.

„ Dezelve heeft een ontzachelyk aanzien, en is voor de Zeelieden zeer te duchten: men vind hem gemeenlyk in de *Afrikaansche Zee*; hy heeft in *Amerika* den naam van *Pantouflier*; men noemd hem mede *Zygène*.

„ Dit verslindende Dier is een soort van Zeehond, wiens platte Kop zich ter wederzyden, in de gedaante van eenen Hamer uitbreid; zyne Oogen zyn aan de beide uiteindens geplaatst, zy zyn rond, groot, rood en glinsterende; met één woord, hunne beweeging heeft iets verschrikkelyks. Zyn wyde Bek is met verscheiden ryen zeer snydende Tanden gewapend; deeze Bek is indiervoege geschikt, dat hy door de lengte van den Snuit niet belemmerd word, gelyk die der Haai. Zyn Lichaam is rond, en eindigd in eenen dikken en zeer sterken Staart. Hy heeft geen Schubben, maar zyne Huid is zeer dik en met vlekken getekend; zyne Vinnen zyn groot, sterk en kraakbeenig. Hy werpt zich met eene uitsteekende greetigheid op zynen Prooi; alles behaagd zyne Verslindzucht en voornaamlyk het Menschenvleesch. Niet tegenstaande zyne Snelheid, Krachten, en de vrees voor 't gevaar, zo tasten de *Negers* hem echter onbeschroomd aan, en dooden hem met veel behendigheid, en des te gemakkelyker hoe grooter hy is, om dat hy zich als dan met meer moeite bewegd. Men ziet 'er die de grootte van een Walvisch hebben; men vangt ze mede in de *Middellandsche Zee*: men noemd hem, te *Marseille*, *Pesce Jouzio* Jooden Visch; om zyn overeenkomst met het Hoofdcieraad, dat de *Jooden* voormaals in *Provence* droegen. Het Vleesch van den Hamer-Visch is zeer wreed en van een onaangenaamen Smaak ".

Men voege hier by, ten opzigte der Plantgewassen, de volgende beschryving van den *Hennipteelt*, die onder onze inlandsche producten en fabriquen, of handel, wel eene byzondere opmerking verdient.

„ De Hennip word van de Kruidkenners onder de Planten geteld, welke Bloem en Vruchten op geen eene plaats draagen. Het is namenlyk een Plant, die maar een Jaar duurd, welker Bladeren, vingerwyze gespleeten, zich by een voegen, die, taai en sterk van bast, dezelve vast aan den Stam draagd, en op de eene Plant de Bloem, zonder Bloembladen, in eenen open staanden vyfmaal gespleeten Kelk draagd, die vyf Helmstyltjes heeft, en in groote menigte aan eenen staart, met bladjes doormengd, boven aan den top der Stam staan. Terwyl men op eene andere Plant de Zaadhuisjes vind, die twee

Hoorntjes draagen, als zy bloeien, zeer dicht in een Bos aan een ſtaan, hebbende eenen harden, dunnen, broozen bast, waar in een rond Zaad is.

„ Men heeft derhalven tweederhande Soort; een Mannetjes en Wyfjes plant, welke men in *Nederland* Gelling en Zaling noemd; en welke naamen van zelfs te kennen geeven, dat de Boeren ze voor Mannetjes en Wyfjes houden. Men noemt naamentlyk een Visch Gelde, die de Hom draagd, en die het geen draagd, daar het Vischje uit ontslooten word, na het bevruchten een Kuiter, dat is, die Zaad draagd.

„ Deze twee Planten hebben malkander ook ter bevruchting van nooden, want zonder de Gelling draagd de Zaling geen vruchtbaar Zaad. Daarom plukken de Boeren de Gelling niet uit, voor dat ze gebloeid, en dus het Mannelyk Zaad aan de Zalingen, in groote menigte van Stof, heeft medegedeeld, welke zy dan rykelyk uitgeeft, of vallen en verſtuiven laat.

„ Om de Hennip te teelen moet men eenen vetten en vruchtbaaren grond hebben, en kan het zyn zo een, die zich langs het water uitbreid. Eer men ze zaaid moet men den grond eerst driemaal beploegen; de eerſtemaal kort voor den Winter, de tweedemaal, wanneer de Vorst in 't Voorjaar uit den grond is, en de derdemaal tegen den Zaaityd; doch het ſpitten met de Spade is nog beter; maar na ieder beploeging moet men het Land eggen, en de Mest in kleine hoopen daar boven op brengen. Men kan ze van het einde van April tot half Juny zaaijen; doch ze moet niet te dik noch te dun gezaaid worden. Het Zaad moet men van het laatſte Gewas neemen, dat zuiver en wel doorvoed is. Gezaaid zynde moet het Zaad wel onder geëgd worden; en men ſpant 'er dunne touwen kruisſelings als een net overheen, om de Vogels af te ſchrikken, die het Zaad anderzints uit den grond haalen. Men moet het Land jaar voor jaar mesten, en de Mest, na de eerſte beploeging voor den Winter, daar op brengen, om, door de tweede en derde beploeging, zich des te beter met de Aarddeelen te doen vereenigen. Het moet wel verteerde Mest weezen, en, even voor de derde beploeging, beſtrooid men het Land met wat Duiven Mest. Na dat de Hennip gezaaid is, kan ze geen water ontbeeren, en zo het kort daar op niet regent moet men het Land begieten. Men ziet dat de Hennip ryp is, wanneer de telgen op den wortel, geel en aan den voet wit worden, dat is in July of Augustus, dan moet men ze inoogſten, en met de Zaling of Vrouwlyke beginnen. Dan haald men 'er de Draaden uit, en als men een hand vol heeft, legd

legd men ze aan de boorden van het Land neder: een Maand daar na trekt men de Gelling of Mannelyke uit, en men bind ze in Schooven, en zet ze tegen een, met de Koppen om hoog, om de grove deelen te doen vervliegen, en men laat alles in de Zon droogen. Als de Zaling droog is, slaat men ze uit, om ze van het stof te reinigen; de Gelling word met een Stok, de andere met de Hand geklopt; dan maakt men 'er Bosfen van, om ze te doen rotten, leggende dezelve in eene plaats alwaar veel Zonneschyn is, met een steen daar op, agt dagen lang in het water, en dan laat men ze in de Zon droogen: anderen doen dit met Ovens, waar na men 'er Ronden van maakt; als men ze niet door middel van den Oven droogen wil, moet men de Gelling, niet dan voor de Maand Mey aanstaande te rotten leggen, om dat ze meer warmte om te droogen noodig heeft, dan de andere. De graad van deugd hangd veel af van den aard van het Land, waar op ze gegroeid is; van de menigte van Mest, de wel beploeging van den grond, de goedheid van het Zaad, van den tyd wanneer men het Zaad inoogst, voor al dat men het wel naar vereisch laat rotten en droogen".

Tot een Artykel, het Tydkundige betreffende, leeze men nog het volgende, raakende het *Juliaansche Jaar*.

„ Het is een bestendig Zonnenjaar van 365 dagen, wanneer het zelve een gemeen Jaar is, en van 366 dagen, een Schrikkeljaar zynde, waar toe altoos het vierde genoomen word. *Julius Cæsar* heeft het zelve, op aanraden van *Sosigenes* 45 Jaaren voor de Geboorte van Christus, in het vierde jaar van zyn Burgermeesterschap, by de Romeinen ingevoerd, en het zelve is voor meer dan 1200 jaaren by de Christenen in Europa doorgaans in gebruik geweest; tot eindelyk Anno 1582 de Roomsche Kerk het *Gregoriaansche Jaar* aangenoomen heeft. De *Protestanten* hebben het *Juliaansche Jaar* gezaamentlyk tot op het Jaar 1700 behouden, (*Holland* en *Zeeland*, schoon *Gereformeerd* zynde, naamen die verandering terstond aan,) om dat zy in het begin door de Bygeloovigheid van eenige verblinde Iveraars afgehouden wierden, om het *Gregoriaansche* ten eersten aan te neemen. Echter houden het zelve noch hedendaagsch de Zweeden en Russen. Het *Astronomisch Juliaansch Jaar* houd 365 dagen en 6 uuren; en is dus te groot naar de waarneemingen der vermaardste Sterrekundigen, raakende de grootte van het Zonnejaar. Maar om dat het zelve tot de Tydrekening bekwaamer is dan alle de overigen, bedienen zig de Tydleeraaren van het zelve voor de anderen, en om dezelve reede de *Astronomici* in hunne

Tafelen, te meer om dat het *Gregoriaansche* een groote overeenkomst heeft met het zelve. De Naamen van de Maanden en haare Grootte, insgelyks in welke order dezelven op elkander volgen, toont de hier onderstaande Tafel, welke ook voor het *Gregoriaansche Jaar* behoord, als:

Januarius.	31.	*Julius.*	31.
Februarius.	28.	*Augustus.*	31.
Martius.	31.	*September.*	30.
Aprilis.	30.	*October.*	31.
Majus.	31.	*November.*	30.
Junius.	30.	*December.*	31.

De Schrikkeldag word tusschen den 23 en 24 February ingevoegd, en dezelve is den 24 February; gevolglyk heeft deeze Maand in een Schrikkeljaar 29 dagen. De oorzaak of reden, waarom *Julius Cæsar* eenen nieuwen aart van het jaar by de Romeinen ingevoerd heeft, was deze; om dat de Hoogen Priesters, aan dewelken het *Almanach Wezen* en Bewind toevertrouwd was, uit Kwaadaartigheid en wegens hun eigen belang, het zelve in wanorder hadden gebracht, zodaanig dat het begin van de Maand *January* op den 13 *October* of somtyds ook wel noch voor dien tyd inviel; daar van daan het Jaar, in welke *Julius Cæsar* zyne Verbetering begonnen heeft, en 't geen in 't gemeen het *Jaar der Verwarring* genoemd word, 445 Dagen lang was. De byzondere gedaante van het zelve blykt uit de onderstaande Tafel. In de eerste Ry is de verdeeling van den ouden *Roomschen Almanach* met de dagen van het *Juliaansche Jaar*, in het welk de Maanden van het *Jaar der Verwarring* beginnen.

Januarius.	29.	13. Octobris.	Quintilis.	31.	1 Maji.
Februarius.	28.	11. Novembris.	Sextilis.	29.	1 Junii.
Merkedonius.	23.	9. Decembris.	September.	29.	30 Junii.
Martius.	31.	1. Januarii.	October.	31.	29 Julii.
Aprilis.	29.	1. Februarii.	November.	29.	29 Augusti.
Majus.	31.	2. Martii.	Dies adjecti.	67.	27 Septembris.
Junius.	29.	2. Aprilis.	December.	29.	3 Decembris.

Echter zouden de gemelde Hooge Priesters ook het *Juliaansch Jaar* bykans weder in wanorder gebracht hebben, indien niet Keizer *Augustus* zich by goeden tyd daar tegen aangekant had, waar van *Petavius*, *de Doctrina Temporum L. II. Cap.* 3. breedvoerig handeld. Wyders kan voor dit Jaar ook nageleezen worden, 't geen *Ricciolus* in zyne *Chronologia Reformata L. I. Cap.* 22. bybrengd".

De

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen beschouwd. Derde Deels Tweede Stuk. Te Amsteldam by de Wed. P. J. Entrop. *In groot octavo* 281. *bladzyden.*

EEne verscheidenheid van onderwerpen, in dit Stuk verhandeld, maakt het doorbladeren deezer Vertoogen, voor Leezers van verschillenden smaak, niet minder gevallig, dan dat der voorigen. Derzelver inhoud strekt, op verschillende wyzen, ter opleidinge tot ernstige Godsvrugt, ter beschaavinge der Zeden, en ter waarschuwinge tegens verscheiden Dwaasheden, die onder het Menschdom in zwang gaan. —— Is men begeerig, ten opzigte van 't laatste, iets van 't voorgestelde te zien, wel aan, laat ons, met onzen Autheur, de *Jaarmarkt van Utopia* beschouwen, het oog vestigen op de waaren, die 'er verkogt worden, en agt geeven op de onderrigtingen van zynen Leidsman, wanneer de aldaar gedreeven handel ons te zonderling mogte voorkomen.

De eerste Kraam heeft waaren, zo als het Opschrift luidt, voor *Gierigaards en Straatslypers*; en een *Adeptus* verkoopt 'er, volgens zyn voorgeeven, beproefde middelen tot uitvinding van den Steen der Wyzen; die door een drom van ligtgeloovige koopers, welken zig door Winzugt of lust tot een ledig leeven laaten misleiden, gretig gekogt worden. Naast dezelve staat eene Kraam voor de *Ongeduldigen*; doch dit opschrift is verbloemd, het behoorde te zyn, *voor die, die hunne gezondheid en leeven moede zyn*; men verkoopt 'er hemelsche quintessensen, heerlyke wonderzalven en onbegrypelyke algemeene tincturen, die veelen koopen; dwaaslyk wenschende, in spyt der Natuure, van alle lichaamlyke ongemakken verlost te zyn. Deeze laatste, zegt de Leidsman, is nog haatlyker dan de eerste: de Goudmaaker is slegts eene straf voor enkele Familien, maar de Kwakzalver is eene pest van den geheelen Staat. —— Wat verder leezen wy aan eene Kraam de woorden, *voor hun die naar eer en aanzien streeven*; en in 't midden van de Kraam staat met vergulde letteren *Modevloeken*. Men veilt 'er perkementen vellen met vloeken, die geschikt zyn, om 'er, in verschillende omstandigheden, een als modisch gebruik van te maaken. Het ontbreekt ook hier niet aan Koopers; onder anderen is 'er een folio vol met *vreesselyke vloeken voor stervende Vrygeesten*; dit trekt veeler oogen, zy willen dezelven leezen, maar niemand waagt het om ze te koopen. Eindelyk evenwel doet 'er zig een bediende op, die vyf exemplaaren voor zyn Heer haalt; met oogmerk om 'er drie te bewaaren voor de opgroeiende jonge Heeren; ten einde zy eens hun leeven niet op eene gemeene verblinde wyze zouden eindigen. —— Ondertusschen sleept een drang van menschen ons voor eene Kraam, met schitterende voorwerpen, 't zyn kostbaare juweelen,

len, ringen, garnituuren, doozen, horologien enz. alles wat tot de pragt der aanzienlyken behoort is hier in overvloed te vinden. Maar ziet, de menschen, om deeze Kraam verzameld, zyn juist niet zeer onderscheiden, noch door aanmerkelyke rykdommen, noch door een aanzienlyken rang; dit schynt inderdaad zeer vreemd: dan laat ons onzen Leidsman hooren.

„Gy verwondert u, zegt hy, dat gy om deeze fraaijigheden geen menschen van den eersten rang ziet zwieren; maar het zal u nog meer verwonderen, wanneer ik u zegge, dat van alle deeze kostbaarheden weinig verkocht word; het meeste word door menschen van een middelbaaren staat voor een tyd lang gehuurd, ten einde het vergenoegen te kunnen hebben, om by zekere voorvallen zo ryk en aanzienlyk te schynen, als het met hunne oogmerken overeenkomt. In de meeste steden van Utopia word deeze handel het geheele jaar door gedreven; en zo gy eenige van onze assemblees, bals, vryagien, bruiloften, doopmaalen, kraamvisiten, plaisierpartyen en andere groote byeenkomsten bywoonde, zoud gy telkens een derde gedeelte van de pracht deezer kraam by een kunnen zien. Gy zoud als dan wel gelooven, dat gy u onder de Grooten en Kapitaalisten van het Ryk bevond, maar des anderen daags zoud gy al dien luister weder in deeze kraam ontmoeten. Deeze soort van ydelheid heeft reeds menig inwoonder ongelukkig, en nog meerder belagchelyk gemaakt; doch, wat zal ik zeggen, men vind overal menschen genoeg, die den schyn van eene gewaande grootheid, of één glinsterend oogenblik, gaarne met de rust van hun geheele leven bekostigen."

Geen minder aantal van Menschen houdt stand voor eene Kraam, die ten opschrift heeft, *voor de Verstandigen.* Dezelve is voorzien van Maskers en Momaangezigten; die allerleie Deugden vertoonen; en deeze Kraam heeft een grooten aftrek. Men oordeelt naamlyk in Utopia, dat de voorzigtigheid eischt, altoos een Masker van elke Deugd in voorraad te houden; om de tegenovergestelde ondeugd, agter het zelve, des te vryer te konnen pleegen. —— Op deeze volgt eene Kraam, met schoone weetenschappen voor de Juffers gestoffeerd; men vindt 'er fraaie schilderstukken en kostlyk gebonden boeken. De eersten leeren haar de weezenstrekken, om een Minnaar te behaagen, te bestudeeren, om ze zig eigen te maaken; en de laatsten onderrigten haar, hoe ze de konstenaaryen der Schoonheid, schoon ze den bloei der Jeugd reeds over zyn, in 't werk hebben te stellen. Men verkoopt 'er ook tanden, voor zulken, wier ingevallen mond haaren ouderdom mogt verklappen. Behalven veele andere byzonderheden, die men gewillig tot een hoogen prys betaalt, veilt men hier, met een gunstigen uitslag, Magische Zakspiegeltjes *ter Gerustftellinge*, wier uitvinding zo oud is als de Eigenliefde; dezelven hebben het vermogen van een ieder zyn gelaat, zelfs het afkeerigste, juist zo te vertoonen, als men 't zig verbeeldt, of wenscht te zien. Soortgelyke Toverglazen stelt men ook in eene andere Kraam

te koop, die niet minder gezogt worden, nademaal dezelven geschikt zyn, voor alle dezulken, die hun eigen gezigt niet vertrouwen, of een voorwerp slegts in een zeker licht begeeren te zien. De aftrek deezer Zakspiegeltjes en Toverglazen is ongemeen sterk: maar geheel anders gaat het in gindsche kraam, die ten opschrift heeft, *Middel tegen de Eigenliefde*. Het zuiverste Spiegelglas doet dezelve schitteren, en ze heeft in alles een luisterryk aanzien; maar de inwoonders van Utopia worden 'er niet door uitgelokt; in tegendeel ze vermyden veel al na by deeze Kraam te komen; de meesten beschouwen dezelven alleen van verre, en dan nog met schroom. Men verkoopt 'er Spiegels, welken een ieder zyn eigen hart onvervalscht doen zien, en 'er zyn maar weinigen, die dat gezigt verdraagen kunnen".

Onze Autheur geeft ons van deeze en dergelyke Kraamen op de Jaarmarkt van Utopia, een breeder berigt, met een verslag van 't geen zyn Leidsman hem deswegen leerde. Zie hier nog wel byzonder het geen hy meldt betreffende eene Kraam, die ten opschrift had, *Voor het Algemeene best*.

„ Deeze Kraam bevatte eene menigte van *verzegelde Copyen tot voordeel van drukzieke Boekverkoopers*; doch wyl het, vóór den geslooten handel, niet geoorlofd was, om het handschrift zelve in te zien, maar alleen deszelfs omslag te leezen, zo toonde ik juist geen groot verlangen, om by deeze kraam te vertoeven. Intusschen kwam het my zeer vreemd te vooren, in het midden een groot vak met dit opschrift van verre te ontdekken: *Verzameling van een aanzienlyk getal zinryke, nieuwmodische en sterk getrokkene Tytels van Boeken.* —— *Tytels*, zeide ik, en waarom zyn deeze van de copyen afgezonderd, waar by zy behooren? Gy zyt in de zeden en gebruiken van ons land toch zeer onervaaren, zeide myn Leidsman *Mirzamet*, doch wyl ik het myn plicht acht te zyn, om u in geene zwaarigheid te laaten steeken, zo weet, dat alle copyen, die in deeze kraam worden te koop geveild, reeds Boekverkoopers van smaak, die de waarde hunner uitgeevende boeken zelf gewoon zyn te beoordeelen, zyn aangediend, maar door hen niet zyn aangenomen; en de yverige wensch van onze jonge Schryvers en Vertaalers, om hunne naamen gedrukt te zien, word door ééne mislukte pooging juist niet verflaauwd, maar zy blyven by hun voorneemen volharden. Zo nu de eigenzinnigheid van den eenen of anderen Boekverkooper niet tot hun voordeel uitloopt, dan blyft onze gewoone Jaarmarkt en deeze kraam altoos eene veilige toevlugt voor de onrype vruchten van hunne verbeeldingskragt; want in de afgelegene steden van ons Utopia vind men nog altoos menschen genoeg, die, terwyl zy noch lust noch bekwaamheid genoeg hebben, om zelfs te oordeelen, voor weinig geld alles blindelings opkoopen, wat maar met een byzonderen en hen vreemd voorkomenden tytel pronkt. Tot voordeel van zulke goedgunstige boekwormen, word deeze kraam alle jaaren opgeslagen, welke als dan één of meer ty-

tels, naar de goedkeuring van hunnen smaak; naar de gesteltheid van hunne oogmerken, en hun beurs uitzoeken, en even zo veel verzegelde copyen ontfangen, welke zy met den verkoren tytel op het konstigste, en dikwils met een ongeloofelyk gevolg, weeten te versieren. —— Al die toevloed van ouden en jongen, dien gy in zulk een ruimen omtrek om deeze kraam geschaard ziet, bestaat uit enkel in hoop leevende Autheurs, Vertaalers, Projectmaakers en Rymelaars, die in deeze bekommerde gestalte het lot van hunne werken verwachten, en elken handelaar, wiens oogen zy op hunne tytels gevestigd zien, in hunne streelende gedachten zegenen. Wie nu het ongeluk heeft, dat de onrype vruchten zyner ledige uuren of hovaardige verbeelding, onverkocht blyven liggen, die gaat uit de hoop van een gunstiger geluk tot op een ander jaar zwanger, en vleit zich voor een volgende markt met een beteren aftrek. —— My dunkt evenwel, zeide ik tot *Mirzamet*, dat het opschrift voor deeze kraam aan het oogmerk derzelve niet veel voldoet. —— Ten minsten even zo wel, hervatte myn vriend, al lagchende, als de uitlokkende tytels van die menigvuldige copyen, die daar in voorraad liggen. In 't algemeen moet gy *die*, gelyk in een lotery, als een lot, en *deeze* als een prys beschouwen. Men betaalt slechts de eersten, en men wint altoos één van de laatsten, en het Algemeen, vertrouwt men, zal wel te vreden weezen, wanneer de Autheur en de Drukker maar content zyn."

PIETER BURMANS *Redevoering voor de Comedie. Te Amsterdam by* Hendrik Tiedeman 1772. *Bebalven het Voorwerk* 38 *bladz. in groot octavo.*

BY gelegenheid der wederopbouwinge van den Amsteldamschen Schouwburg, dien de Liefhebbers wel dra luisterryk voltrokken hoopen te zien, valt 'er natuurlyk dikwerf redewisseling over dit onderwerp. Men laakt het Tooneel, of pryst het zelve, naar den verschillenden smaak of grilligheid, waar door men gedreeven wordt; en niet zelden ontdekt men, gelyk het veelal in soortgelyke verschillende denkwyzen gaat, dat de hevigste voorstanders of bestryders geen duidelyk denkbeeld hebben van het onderwerp, waar over men twist. In zodanige omstandigheden dagt het ons niet oneigen wat byzonderer gewag te maaken, van de vernieuwde uitgave der Redevoeringe van den Hoogleeraar *Burman*, en derzelver leezing aan te pryzen, als zeer geschikt, om geregelder denkbeelden des aangaande te vormen, en minder in 't wilde te schermen. —— De Hoogleeraar sprak deeze Redevoering, in de Latynsche Taale, uit, den 14 September 1711, by den aanvang zyner Lessen, over den Toneeldichter *Terentius*; de misduiding van zyn oogmerk en denk-

denkwyze gaf hem aanleiding tot eene Nederduitsche uitgave van dezelve, met eene Voorreden ter zyner verdeediginge, tegen alle haatelyke verdenking. En 't ongeluk den Amsteldamschen Schouwburg, in 't voorleeden jaar, overgekomen, dat veelerleie gesprekken over dit onderwerp op nieuw gaande maakte; bewoog den tegenwoordigen Uitgeever, die Redenvoering op nieuw in 't licht te brengen, met een nevensgaand voorbericht, 't welk doet zien, hoe gunstige gedagten verscheide Godgeleerde en Staatkundige Mannen van den Schouwburg gevoed hebben.

Wat de Redenvoering zelve betreft; de Hoogleeraar bepaalt zig inzonderheid tot het Blyspel, als de voornaamste berisping van veelen onderhevig, en zyn hoofdbedoelde is, na te gaan, „de oorzaake en 't oogmerk, welk zich de Dichters hebben voorgesteld, en de wyze beweegredenen, die de Regeerders der Burgerstaten aangezet hebben, om te denken, dat het tot gemeen nut kon strekken, Schouwspelen toe te laaten, te ondersoeken en na te vorschen; om dus de nuttigheid en vrugt, die de speelen aan de onderdaanen kunnen toebrengen, open te leggen."

Wanneer men de Oudheid naspoort ontdekt men dra, dat de Staatkundigen het raadsaam geoordeeld hebben, blyde feest- en vierdagen in te stellen, tot eene vreugderyke verkwikking van het gemeene Volk; en hun gelegenheid te geeven, om, gelyklyk met de vermogenden, in openbaare vermaaken te deelen; waardoor hun lot eenigermaate verzagt, en hunne ongelykheid in een zeker opzigt als vereffend werd. Dat hier mede buitenspoorigheden gepaard gingen is niet te verwonderen, als men de Menschlyke Natuur kent; en zulks gaf aanleiding tot het invoeren der Tooneelspeilen, geschikt om de bespottenswaardige dwaasheden der Menschen te hekelen, ten einde dezelven ten kragtigste tegen te gaan, op eene manier, welke recht geschikt is, om invloed te hebben, op het menschlyk hart, dat de lustige bespotting vreest boven de ernstige bestraffing. —— Dus is het Tooneelspel, in zig zelve in zynen oorsprong eerlyk, van de Romeinen en Grieken tot andere Volkeren overgegaan; en heeft onder onze Voorvaders hier te Lande stand gegreepen, met een gewenscht een gevolg, in 't bestryden van de Dwingelandy en 't Bygeloof, dat het onloochenbaar zy; dat onze Nederlandsche Tooneelspeelers, onze oude beroemde Rederykers, geteld moeten worden onder de eersten, „die de gemoederen der Neêrlanders gaande gemaakt, en zulke prikkels gegeven hebben, welken hen naderhand hebben aangezet, om het jok met groten moed van de vrye halzen te schudden." —— Zodanig is de natuurlyke uitwerking van het Tooneelspel; en 't zelve is dus uit eigen aart geschikt, om soortgelyke uitwerkingen, in verschillende omstandigheden, naar den aart van den toestand des Volks, te wegen te brengen, dat het, gelyk de Hoogleeraar aanmerkt, eene bestendige aanpryzing verdiene.

De Hoogleeraar nu beseffende, dat veelen dit hulpmiddel thans on-

onnoodig zouden agten, en beweeren, dat de ernstige tegenstand tegen de Ondeugd, in onze verlichte dagen, van genoegzaame kragt is; bevlytigt zig, ter beantwoordinge van dat denkbeeld, om dezulken te doen opmerken, dat het, van hoe veel kragts ook de ernstige bestraffing zy, nog steeds nuttig blyve; en dat men dus den Toneelspeeleren hunne rol, ter verbeteringe van 't Menschdom, behoore te laaten.

„ Wy weeten, zegt hy, dat het grootste deel der menschen zo gesteld is, dat zy liever voor bozen en ondeugenden, als voor bespottelyken willen gaan; derhalven zullen wy de eersten gaerne en van zelfs overgeven aan de Magistraten en Leeraren om bestraft en getugtigd te worden, als men de laatsten slegts niet aan den Schouwburg onttrekt, om hen voor de Gemeente bespottelyk voor te stellen, en te doen schaamrood worden. Laaten de Wetten en Richters, zo straf als zy kunnen, die geenen tuchtigen en straffen, welken zy of betrapt of overtuigd hebben van euveldaaden; laaten de Redenaars met zo veel kragt van woorden en stemverheffing afgaan tegen de gebreken als zy willen; zy zullen evenwel werk vinden, al hekelen zy nog zo scherp, om te maken, dat een gierige Vrek zig schame, op zyne opgehoopte geldzakken te zitten, als een hen op haare eijeren; of dat een ongebonden Jonkman tot schaamte kome, ten zy zy beiden in de Comedie, als in een spiegel, het beeld en de smaadheid van hunnen onedelen aart en schendig leven aanschouwen. Een Jongeling, in de netten van onkuische min verstrikt, en door de streeken van Hoeren en Hoerewaarden uitgeschud, zal niet eer gevoelen, dat hy elendig is, en dat de vrouwlieden godloos zyn, voor dat hy haare manieren en aart uit de Speelen zal hebben leeren kennen, en met een haaten. Het is 't werk van Toneelspeelers, harde en onmenschelyke Vaders, die met hunne stuursheid en wreedheid de geesten van kinderen, die tot wat groots zouden opwassen, verdooven en onderdrukken, tot gemakkelykheid en zagtheid over te brengen. De speelen zullen een goeden sul en gemakkelyk Man leeren, zynen hals van het jok eener booze Griet, en onverdraaglyke Xantippe te bevryden, en het vrouwe kaperoen van zynen neus af te smyten. De Comedien zullen de huismoeders van dat onzinnig en schadelyk beschouwen der hoog verhevene weetenschappen, en het ontydig handelen van boeken, dewelken toch voor haar niet in de waereld gebragt zyn, naa het spinnewiel en de keuken zenden; de Maagden en Dochters van al dat langs straat draven en visites geven, van speelen en baletten, naa het naaikussen wyzen. De Comedien zullen alle de brekebeenen van Dichteren, welker overgroot getal ons menigmaal verveelt, aan jongens en leerlingen overgeeven, om uitgejouwd en met de vingers nageweezen te worden. De aardigheid van den Schouwburg zal de rovige klauwen van de Advokaten en Hofgieren ontwapenen; de onwetendheid en slagtinge der onervarene Geneesmeesters, welken alleen met streeken een naam ge-

gekregen hebben, zo levendig en net vertoonen, dat men in 't toekomende minder bevreest zal wezen voor de ziektens, als voor die geenen, die zich vermeten dezelven te kunnen genezen. Het Toneel zal de huichelaars, en die met een effen en statig wezen de heiligheid en godzaligheid veinzen, het momaangezigt, ten aanschouwe en onder het handgeklap van het Volk, afrukken; de Dweepers en Voorzeggers tot gezond oordeel, en eenen bestendigen geest, wederbrengen. Eindelyk, (op dat ik met verscheide soorten van speelen op te halen, thans niet verdrietig valle,) zal de Comedie aan menschen van allerley rang, geboorte, waardigheid en kunst leeren, wat hen betaamt; wat zwier en levenswyze, wat wel, wat kwalyk staat; wat schandelyk, wat oorbaar is, veel rykelyker en vermakelyker ons zeggen, dan een Stoisch of Academisch Wysgeer."

Uit deeze ontvouwing van het Toneelnut is blykbaar af te leiden, hoedanige Toneelspellen de Hoogleeraar voorstaat, te weeten, dezulken, die aan dat heilzaame einde beantwoorden, gelyk hy vervolgens doet zien; met afkeuring en wraaking van alle schandelyke Stukken, en aanpryzing van de vereischte voorzigtigheid, om geenen dan waarlyk leerzaame en nutte Stukken ten Tooneel te brengen. Hier op gaat hy ten laatste over, tot het beantwoorden eeniger tegenbedenkingen, en 't aanmoedigen zyner Toehoorderen, om een verstandig gebruik van 't Schouwburg ter vrolyke uitspanninge te maaken.

„Laaten wy, zegt hy, maar alleen ons niet zo onmatig tot plaisieren overgeeven, dat wy, daar door onzen ledigen tyd kwalyk besteedende, ooit zouden te kort doen aan de zorgen en bekommernissen, die wy aan ons zelfs, onze huishoudingen en den gemenen staat schuldig zyn. Dat ook onze uitspanningen, te menigvuldig zynde, ons niet beletten, dat wy daarom minder met gebeden en smekingen, zouden tragten God te verzoenen. En om kort te zyn, laaten wy zorg dragen, dat nooit onze vermaken, al zyn zy schoon onnosel en eerlyk, schade toebrengen aan ernstige betrachtingen van Godzaligheid en zedigheid. Zo doende, zullen wy niet alleen den plicht van goede Burgeren en Onderdanen betrachten, maar in alle deelen ons als Christenen en Godsdienstige Menschen gedragen, en onze harten van het gemeene Volks gevoelen en dwalingen bevryd hebbende, zullen wy de grootste rust genieten."

Pit en Kern der Toneelkunde in 52 Vierling-vaerzen, met een bygevoegden Brief over den Bouw en de Toneelschikkinge van den nieuw gestigten Amsterdamse Schouwburg. Te Amsterdam by H. Tiedeman 1773. *In octavo 36 bladz.*

OM in een kort bestek by een te brengen het hoofdzaaklyke, dat de voornaamste Schryvers in 't opstellen en uitvoeren van To-

Toneelſtukken eiſchen, heeft een jong Liefhebber op zig genomen om zulks in Vierling-vaerzen voor te dragen. Deeze enge beperking heeft eene ſtroefheid veroorzaakt, die in 't geeven van Lesſen niet gevallig is, en den Schryver zig meermaals niet klaar doet uitdrukken. Zyn oogmerk is de alhier voorgeſtelde Lesſen vervolgens met nadere aanmerkingen op te helderen; waar in hy, minder gebonden zynde, mogelyk gelukkiger zal ſlaagen. Dog wy zyn niet vreemd van te denken, dat eene beknopte oordeelkundige verzameling der Lesſen, die ons de beroemde Toneelſchryvers gegeeven hebben, in eene welgeſchikte orde in proza gebragt, van meer dienst zou konnen wezen. Zodanig eene verzameling was een geſchikt werk voor een jong Liefhebber, om zig zelven bekwaam te maaken, en anderen nuttig te zyn; in hoedanig een geval wy hem zouden aanraden, de Lesſen ſlegts eenvoudig te melden, met aanwyzing der plaatſen in de gebruikte Schriften, daar men de gegrondheid en bondigheid dier regelen beredeneerd en beweezen kon vinden. Een Stukje van die natuur zou eene gemaklyke handleiding geeven, aan alle dezulken, die zig in de Toneelkunde oefenen. —— Wat den nevensgaanden Brief betreft, de daar in voorgeſtelde aanmerkingen zyn meerendeels van dien aart, dat ze by het oprigten van den nieuwen Schouwburg in overweeging komen; en men heeft gegronde redenen te verwagten, dat alle oplettendheid aangewend zal worden, om den Schouwburg tot eene meerdere volmaaktheid te brengen. —— Men hoore, ten beſluite van dit Stukje, nog de hoofdwetten van *Minerva*, welke aan 't einde onder anderen dus ſpreekende wordt ingevoerd.

Dat nooit de Schouwburg op den Godsdienst ſchempe of ſmaal,
Nog zig bemoeije met Geloof, of Kerkgeſchillen,
Of Leer, of Leeven van de Leeraars te bedillen:
't Verwekt maar gramſchap, en onlesſchelyke haat.
Zy kunnen zelfs hun twist verſlenen. 't Is een kwaad
Dat ongeneeslyk is, en nimmer goed te maaken,
Wanneer de Schouwburg zich bemoeid met zulke zaaken,
Een vonnis, dat men 't Spel tot nog toe heeft veracht.
Ten tweeden wil ik ook dat iedereen zich wacht
Om de Regeering, of Regeerders aan te roeren:
Of iets aanſtootelyks op 't Schouwtoneel te voeren,
Dat Stad of Staaten raakt. Daar boven wil ik niet,
Dat in het minſte iets aan byzondere geſchied
Dat ſpot of ſchimp gelykt. Men laat die laster blyven;
Want, zou men elk zyn leed terſtond in 't aanzicht vryven,
Wie droeg geen teken van zyn mis- of onverſtand!
Weest gy liên raadslui. Reikt, die ſtruikeld eer de hand,
Verlicht door redenen het onverſtand der blinden:
Waar is naauwkeurige volmaaktheid toch te vinden?

Voor

Voor 't laatst, neemt wyzig acht op alle onnutte taal,
Wilt met omzichtigheid uit zeggen in de ſchaal
Van matigheid: ziet toe met woorden of met daaden,
Die onbehoorlyk zyn, een zuivre ziel te ſchaaden;
Zoo zien wy 't misdryf met een dubb'le winst vergoên.
Zo zult ge my, u zelf, en 't volk het best voldoen:
Dan zal een keurig oog de Schouwburg komen nad'ren
Dit is ook 't inzicht, en 't begeeren van de Vad'ren,
Die 't Schip beſtuuren van het machtig Amſterdam.

Aanmerkingen over de Oorzaken van de Grootheid der Romeinen en van hunnen ondergang, door den Heer DE MONTESQUIEU. *Uit het Fransch vertaald. Te Amſteldam by* J. Döll 1773. *Behalven de Voorreden* 327 *bladz. in groot octavo.*

WAnneer men de geſchiedenis der Romeinen gade ſlaat, kan men niet wel afzyn van zig te verwonderen, over den op- en ondergang van dat Gemeenebest; en 't is dus niet vreemd, dat veele oplettenden hunnen geest geſcherpt hebben, om de oorzaaken daar van na te ſpeuren. Het nagaan der lotgevallen van dat Volk, en deszelfs gedrag in verſchillende omſtandigheden, ontdekt ons trapswyze de oorzaaken, die dat Ryk tot den hoogſten luſter verheven, en weder dermaate vernederd hebben, dat 'er genoegzaam niets van overgebleeven zy. Langs dien weg hebben veelen ons reeds doen opmerken, hoe 't bykwame, dat de Romeinen zo verſchillend een lot ondergingen; maar om zulks volkomen in een helder daglicht te zetten, hier toe werd de geest van den Heer *de Montesquieu* vereischt. Eene dooroefende Historiekennis, een geſleepen verſtand in Staatkunde, en een ſchrander doorzigt in de werkingen van 't Menschlyk hart, vergezeld van eene onvermoeide naauwkeurige oplettendheid omtrent alles, wat tot dit onderwerp betrekkelyk is, ſtelde dat oordeelkundige vernuft by uitſtek in ſtaat, om de eerſte bronwellen van het heil en de rampen der Romeinſche Heerſchappye ten klaarſte te ontdekken. Hier aan zyn we verſchuldigd de Staatkundige en Wysgeerige ontvouwing van de geſchiedenis der Romeinen, welke ons in dit Geſchrift wordt medegedeeld. — Het zelve behelst, in een kort beſtek, het beloop der Geſchiedeniſſen van dat Ryk, zedert Romes Bouw, tot op de verdeeling in het Westerſche en Oosterſche Keizerryk, en de daar op gevolgde vernietiging zo van het eene als het andere. Onze Schryver meldt ons die beroemde geſchiedeniſſen als een Staatkundige, die de oorzaaken en gevolgen der voornaamſte bedryven ontwikkelt; en dringt als een Menschkundige door, tot in de roerſels van het hart, om alles te duidelyker open te leggen. Hier door voldoet dit Stukje niet ſlegts aan nieuwsgierige Geſchiedenis-Leezers; maar de beoefenaars der Staatkunde en Wysgeerte vinden het zelve doorzaaid met aanmerkingen, die eene uitgebreider nuttigheid hebben, in 't beoordeelen der lotgevallen van andere Volken, en 't gedrag der Menſchen door alle tyden.

Men wordt hier ontegenzeggelyk gewaar, dat de Romeinen, gelyk de

de Heer *d'Alembert*; van dit Geschrift gewag maakende, zegt, hunne grootheid te danken hadden, „ aan hunne liefde voor de vryheid, voor den arbeid en voor hun vaderland, welke men hun van jongs af inboezemde; aen hunne onderlinge oneenigheden, welke hunnen geest altoos werkzaem hielden, en welke in één oogenblik op het minste gerucht van eenen vyand verdwenen; aen hunne standvastigheid in tegenspoed, waer door zy aen de behoudenis van 't gemeenebest nimmer wanhoopten; aen hunnen onveranderlyken regel van staet, om nooit eenen vrede te sluiten, voor dat zy by den oorlog gewonnen hadden; aen de eere hunner Triomphen, welken in hunne Veldheeren naeryver verwekten; aen de bescherming, welke zy verleenden aen de volken, die tegen hunne Koningen de wapenen hadden opgevat; aen hunne uitmuntende staetkunde, om aen de verwonnen volken de Goden en Wetten van hun Land te laten behouden; en aen die voorzichtigheid, van zich nooit twee Mogendheden te gelyk op den hals te halen, en van de ene alles zo lang te verdragen, tot dat men de andere vernederd had."

En even zo duidelyk blykt hier, gelyk de Heer *de Alembert* vervolgt, „ dat men den ondergang der Romeinen toe te schryven heeft, aen den grooten aenwas van het gemeenebest zelve, welke de oproerigheden van 't volk wel haest in burgerlyke oorlogen deed veranderen; aen het voeren van oorlogen in verre afgelegene gewesten, welke, daer zy de burgers al te verre van de Stad verwyderden, den geest der vrye regeering in hen allengs deeden verflaeuwen; aen het schenken van 't Romeinsche burgerrecht aen vele volken, waer door eindelyk 't Romeinsche volk zelf niets verbeeldde, dan zeker zoort van monster, voorzien van vele hoofden; aen de verderving der zeden, welke tevens met de Aziaansche pracht en verwyfdheid werd ingevoerd; aen de verbanningen van Sylla, welke den geest van 't volk vernederden, en het zelve voorbereidden tot de slaverny; aen de noodzaeklykheid, waer in zich de Romeinen bevonden, om overheerschers over zig te dulden, zoo ras hun de vryheid tot last geworden was; aen hunne verplichting, om van staetsregelen te veranderen, zo ras zy van regeringsvorm veranderd waren; aen de gedurige opvolging van zo vele monsters in 't Ryksgebied, byna zonder eenige tusschenpoozing van *Tiberius* af tot aan *Nerva*, en van *Commodus* tot op *Constantyn*; eindelyk aen de verplaetzing van den Rykszetel, en aen de verdeeling van 't Ryk zelve; 't welk terstond daer na in 't Westen ten gronde ging, door de invallen en verwoestingen der Barbaren; en in het Oosten, na gedurende verscheide eeuwen onder de regering van onvermogende en wreede Keizeren gekwynd te hebben, ongevoeliglyk zynen val naderde, even gelyk groote stroomen, welke zig allengs in het zand verliezen." —— Alle deze zamenloopende oorzaaken worden in dit Geschrift, met keurige aanmerkingen, over de voornaamste byzonderheden, opgehelderd, en in een leerzaam daglicht geplaatst.

Schets van de geaertheit, de Zeden, en het Verstandt der Vrouwen, in de verschillende Eeuwen. Door den Heer THOMAS, *Lidt der Fransche Academie. Uit het Fransch vertaeld. Te Rott. by* J. Bronkhorst 1773. *In groot octavo* 168 *bladzyden.*

Uit de in dit Stukje voorgestelde beredeneerde beschouwing van 't geen ons de Geschiedkunde, wegens de geaartheid, de zeden en het verstand der Vrouwen, leert, ziet men ten klaarste; dat de uitoefening der vermogens van de bevallige Sexe grootlyks afhangt, van 't verschillende gedrag, dat het Manlyke Geslacht in 't algemeen jegens haar houdt. Naar geraade hier van worden zy laffe Slaavinnen of zielstreelende Gezellinnen; beuzelende Schepzels; of Weezens, die by uitstek bekwaem zyn, als zy slegts niet wederhouden, maer te werk gesteld worden. Men ontdekt, door alle tyden, en by alle Volkeren, hier in veelvuldige veranderingen, evenredig aan de wyze op welke het Manlyke Geslacht zig jegens haar gedraagt; des het inzonderheid aankome op eene verstandige opvoeding en zamenleeving, om het Vrouwlyke Geslacht, ter loslyke uitoefeninge van haare natuurlyke vermogens te brengen. ——— De Geschiedenis aller Volken bewyst dit door alle Eeuwen; en ons tegenwoordige tydperk toont, naar de opmerkzaamheid van onzen Schryver, voor al in Frankryk, en dus ook onder hen, die zig naar de wyd- en zydheerschende zeden der Franschen schikken, de nadeelige gevolgen eener opvoedinge en zamenleevinge; die strekt om de weezenlyke voortreffelykheden der schoone Kunne te doen afneemen; en grootlyks veroorzaakt, dat de Vrouwen veelal niet zyn, 't geen zy, door eene betere opvoeding en zamenleeving, wel zouden konnen zyn. ——— Onze Autheur schetst, by die gelegenheid, een aangenaam vooruitzigt van 't geen 'er plaats zou hebben; „indien wy eenmaal leerden, hoe zeer de deugden, ten aanzien van het geluk zelve, de vermaaken overtreffen; en hoe ver een eenvoudig en vreedzaem leven, waer in men niets naerbootst, waer in men alleen voor zich zelven, en niet voor de aenschouwingen van anderen in wezen is; waer in men, beurt om beurt, het genot van de vriendschap, de natuur en zich zelven heeft, te verkiezen zy boven het onrustige en oproerige leven, waerin men onophoudelyk streeft naer eene gewaerwording, welke men nimmer vindt.

„ Dan zouden, *zegt hy*, de Vrouwen hare heerschappy weder verkrygen. Dan zou de schoonheit, door de zeden versierd, het bevel voeren over de Mannen, die door hunne onderwerping gelukkig, en groot in hunne zwakheid zouden weezen. Dan zou een eerlyke en zuivere wellust alle de oogenblikken lieffelyk, en het leven tot een betooverenden droom maken. Dan zouden de smerten en moeijelykheden, door geene wroegingen vergiftigd, maer door de liefde verzacht, en door de vriendschap verdeeld, veeleer eene tedere droefheit dan eene foltering zyn. In dezen toestandt zou de sa-

famenleving ongetwyffeld minder werkzaem, doch het inwendige der huisgezinnen veel zoeter wezen. Daer zou minder ydele eer, en meer vermaek, minder beweeging en meer geluk plaets hebben. Men zou minder fpreken van te behagen, en meer behagen fcheppen. De dagen zouden zuiver en gerust doorglyden; en miste men des avonds, het treurige genoegen van, gedurende den dag, het teederfte belang in dertig onverfchillige perfoonen getoond te hebben, men zou ten minfte hebben geleefd met de geenen welke men bemint; men zou, voor des anderen daegs, eene nieuwe bekoring by de gewaerwording van den vorigen dag gevoegd hebben". ——— Zie hier, hoe de Autheur het achtenswaerdigfte karakter eener Vrouwe onzer Eeuwe maelt; als zodanig eene, die het meeste voordeel doet met de heerfchende hoedanigheden van ons tydperk, en deszelfs hoofdgebreken zoekt te vermyden.

„ Zy weet, in het aennemen van alle de bekoorlykheden der weereldlyke famenlevinge, dat is, den fmaek, de aenvalligheit en het verftandt, tevens hare reden en haer hart te beveiligen voor de koele verwaendheit, de valfche aendoenlykheit, de uitzinnigheden der eigenliefde, en zoo vele gemaektheden, die uit de neiging tot gezelfchap, al te verre uitgeftrekt, voortkomen. Zy verliest, haers ondanks aen de gewoonten en gebruiken, (om dat zy een gedeelte onzer wysheit uitmaken,) onderworpen, de natuur niet uit het oog, en keert nog fomtyds tot dezelve te rug, om ze ten minfte met haer berouw te vereeren. Zy befpeurt, door de algemeene beweeging mede gefleept, nog de noodzakelykheit, om van tyd tot tyd by de vriendfchap uit te rusten. Zy verkiest, door haren ftaet tot onkosten en pracht gedwongen, ten minfte nuttige onkosten; en verbindt de naerftige en eerlyke armoede aen haren rykdom. De filofofie en de fraeije letteren aenkweekende, bemint zy dezelven om hare eigene waerde, en geenzins om eenen ydelen en beuzelachtigen roem. Zy tracht, in het doorfnuffelen van goede boeken, haer verftandt door de waerheit te verlichten, hare Ziel door grondbeginfels te verfterken, en verbant de ydele vertooning en de niets beteekenende woorden. Zy bezit, onder zoo veel ligtvaerdigheit, eene onkreukbare deftigheit. Zy durft haren vriend belyden, na hem te hebben hooren lasteren; durft hem verdeedigen, fchoon hy 'er nooit iets van weten mogte; en ontziet een verachtelyken man niet, fchoon hy aenzien en gezag hebbe. Zy weet, met gevaer zelfs van te mishagen, in en buiten haer huis, hare achting tot de deugdt, hare verachting voor de ondeugdt, benevens hare aendoenlykheit voor de vriendfchap te bewaren. En eindelyk zy is, ondanks de begeerte om eene uitgeftrekte famenleving te hebben, in het midden van deze famenleving zelve, kloekmoedig genoeg, om zulk eene ongemeene denkenswys te openbaren, en nog kloekmoediger om ze ftaende te houden".

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Oude en Hedendaagsche Kerklyke Geschiedenissen, van de Geboorte van CHRISTUS *tot den aanvang der tegenwoordige Eeuwe. Door den Hooggel.* J. L. MOSHEIM, *Kanselier der Hoogeschoole te Gottingen. Uit het Latyn vertaald, en vermeerderd met de Byvoegzels, Aantekeningen, en Tydrekenkandige Tafels van den Eerw.* ARCHIBALD MACLAINE, *Doct. in de H. Godgeleerdheid, en Leeraar der Engelsche Kerk in 's Gravenhage. Negende Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, A. van der Kroe, *en* Yntema en Tieboel. *In gr. Octavo,* 368 *bladzyden.*

IS elke Gezindheid, onder de verdeelde *Christenen*, begeerig iets van haaren oorsprong, lotgevallen en toestand te weeten, de *Protestantsche Gezindheden* zullen, in dit *Negende Deel*, der zo getrokkene *Kerklyke Geschiedenissen*, iets aantreffen, ter voldoening van dien trek. Immers vervat het zelve de *Geschiedenis der Hedendaagsche Kerke*, in de XVII Eeuwe.

Het Eerste Hoofdstuk stelt ons de Lotgevallen der *Luthersche Kerke*, in dat Tydperk, voor oogen, hoe dezelve voor en nadeelen gehad, en welke poogingen men aangewend hebbe, om die met de *Hervormde* te vereenigen. De Geschiedschryver, van die Kerkgemeenschap zynde, ontvouwt breedvoerig, welke Geschillen onder de Naavolgers van *Luther* opstonden, en geeft eene Lyst op van Geestdryvende en andere Moeitemaakers onder dien Aanhang.

In het Tweede Hoofdstuk, ontmoeten wy de *Geschiedenis der Hervormde Kerke*, ons toonende, welk geluk en ongeluk dezelve beurtlings bejegenden, welke Twisten die ontrustten, en tot Scheuringen uitbraken. Inzonderheid verdient hier opmerking, de Schets van de Kerk van *Engeland*, die langen tyd een Schip geleek, geslingerd en geschokt door een geweldig beroerde hoog en hol gaande Zee, waar de breede Aantekeningen van den Eerw. MACLAINE het Stuk eene dubbele waarde byzetten.

Het Derde en Vierde Hoofdstuk behelzen de Geschiedenis van twee nieuwe Aanhangen, die, geduurende deeze Eeuwe, uit den Schoot der Hervormde Kerke voortkwamen, en aan

hunne Moeder, by de geboorte en verderen opgroei, veel moeite baarden. De *Arminiaanen* en *Quakers*.

Met het Vyfde Hoofdſtuk vervolgt onze Historieſchryver, de Geſchiedenis der *Mennoniten* of *Doopsgezinden*. Terwyl hy ons in het Zesde, de Lotgevallen der *Sociniaanen* en *Ariaanen* mededeelt, en, in het Zevende, waar mede dit Deel ſluit, berigt geeft, wegens eenige Aanhangen van minder Naam, als de *Rhynburgers* of *Collegianten*; de *Labbadisten*, de Navolgers van ANTOINETTE BOURIGNON, POIRET, en andere hunner dweepende Tydgenooten.

By deezen algemeenen inhoud zullen wy onzen Leezeren, uit dit Deel, even als wy uit de voorgaande Deelen gedaan hebben, iets ter proeve opdisſchen. Laat ons hooren wat hy zegt van de Leer der *Lutherſchen*, en hunne Verklaarwyze der Heilige Bladeren. — „ Geduurende deeze Eeuwe, bleef de Leer der *Lutherſche* Kerke ongeſchonden: de grondbeginzels ondergingen geene veranderingen, en geen Leeraar dier Kerke, die het hadt durven waagen, een der ſtukken van de Godgeleerdheid, begreepen in de *Symboliſche Boeken* der *Lutherſchen*, te verwerpen of te verzwakken, zou verdraagzaamheid en toegeevenheid ontmoet hebben. Hier moeten wy, nogthans melden, dat, in laateren tyde, verſcheide omſtandigheden zamen liepen, om, op veele plaatzen, het gezag dier *Symboliſche Godſpraaken*, welke men dus lang als bykans onfeilbaare regels van Geloof en Leeven hadt aangemerkt, te verzwakken. Hier uit ontſtondt de groote vryheid, welke tot deezen dag genooten wordt van allen, die het Ampt van openbaare Leeraars niet bekleeden, in te verſchillen van de bepaalingen in deeze *Geloofsleuzen* en *Symboliſche Boeken* voorgeſteld, en dit hun verſchil, by monde of by geſchrifte, bekend te maaken. In vroegeren tyde was het hier mede gansch anders gelegen. Wie tegen de aangenomene Leerſtellingen der Kerke zich durfde aankanten, of nieuwe begrippen over den Godsdienst, onder het Volk verſpreiden, werd voor den Regter geroepen, om rede van zyn gedrag te geeven, en zeer zelden kwam hy vry, zonder in eere of in bezittingen ſchade te lyden, in gevalle hy zyne ingevoerde nieuwigheden niet verzaakte. — Maar de Verkondigers van nieuwe gevoelens hadden niets meer van dien aart te vreezen, wanneer, omtrent het afloopen deezer Eeuwe, de *Lutherſche Kerken* den hoofdregel der *Arminiaanen* aannamen. „ Dat de *Christenen* aan GODE alleen rekenſchap verſchuldigd zyn van hunne gevoelens in den Godsdienst, en dat de Overheid niemand met regt kan ſtraffen, om dwaalende begrippen, zo lang hy zich

als

als een braaf en gehoorzaam Onderdaan gedraagt, en niets onderneemt, 't welk strekt om den vrede en de goede Orde der Burgerlyke Maatschappye te stooren'. Zeer ware het te wenschen, dat deeze Godsdienstige Vryheid, welke op gronden van billykheid steunt; doch waar van een braaf en welgesteld gemoed, alleen, een wys en voegzaam gebruik kan maaken, nooit verbasterd was in toomlooze losbandigheid, welke niets heilig houdt; maar, met de vermetelste baldadigheid, de heiligste waarheden van den Godsdienst onder den voet trapt, en 'er steeds over uit is, om de Bedienaars van denzelven in smaad en veragting te brengen!

„ De onderscheide takken van Gewyde Geleerdheid werden, met onvermoeiden yver, gekweekt onder de *Lutherschen*, die nimmer ontbloot waren van bekwaame Schriftuurverklaarders, van geleerde en getrouwe Leidslieden, tot het recht verstand der Heilige Bladeren. Hier moeten wy gewaagen van TARNOVIUS, GERHARD, HACKSPANN, CALIXTUS, en ERASMUS SCHMIDT, by welke beroemde Mannen, wy nog eene groote Lyst zouden kunnen voegen, van geleerde en oordeelkundige Bybelverklaarders. Dan, het verdient byzonder onze opmerking, dat, in dit eigenste tydperk, 't welk sommigen aanzien, als het schraalste in geleerde voortbrengzelen, en waar in het meerendeel der Geleerdheid als verschooven lag, het dierbaar en onsterslyk Werk van SALOMO GLASSIUS, getyteld *Philologia Sacra*, een Werk van de grootste nutheid, in het verklaaren der Schriftuure, daar het een helder licht verspreidt, over de Taal en de Spreekwyzen der door den Geest gedreevene Schryveren. —— Dan tevens moeten wy openhartig bekennen, dat een groot gedeelte deezer Eeuwe, door de Hoogleeraars op verscheide Hoogeschoolen, meer besteed werd, om met scherpzinnigheid en kunst, de byzondere Leerstellingen der *Luthersche Kerke* te verdeedigen, dan in het ophelderen en verklaaren der Heilige Schriften, de eenige oorspronglyke bronnen van Godlyke Waarheid. Doch 't geen berispenswaardig was in deeze handelwyze, werd overvloedig vergoed door de laatere Godgeleerden van de *Luthersche Gezindheid*. Want de woede des Geschils begon niet af te neemen en te bedaaren, of derzelver grootste gedeelte bevlytigde zich voornaamlyk, om de Gewyde Bladeren op te helderen: bovenal vonden zy zich aangemoedigd, om deeze zwaare taak op zich te neemen, door het zien van den noesten vlyt der *Hollandsche Godgeleerden*, die, in hunne verklaaringen der Schriftuure, de gevoelens en de Leerwyze van COCCEJUS volgden. Aan het hoofd deezer laatere Uitleggeren, mogen wy

wy met regt plaatzen SEBASTIANUS SCHMIDT, die, ten minsten in arbeidzaamheid en uitvoerigheid, alle de Schriftuurverklaarders van deeze Eeuwe overtrof. Nevens hem mogen wy voegen CALOVIUS, GEIJERUS, SCHOMER en anderen, die minder naams gemaakt hebben (*).

„ De Geschillen, verwekt door de zodanigen, die bekend zyn onder den naam van *Pietisten*, schoon, in veele opzigten, ongelukkig, hadden niet te min dit gelukkig uitwerkzel, dat zy veelen aanspoorden, om zich op de beoefening der Heilige Schriften toe te leggen, welke zy voor dien tyd te zeer verzuimd hadden, en om de Verklaarders derzelven te raadpleegen. Deeze Verklaarders sloegen onderscheide wegen in, en stonden niet gelyk in verdiensten, en eenen gelukkigen uitslag. — Eenigen bepaalden zich tot de betekenis van de Woorden der Schriftuure, en des letterlyken zins der Spreekwyzen, door de Gewyde Schryvers gebezigd. — Zommigen deeden hunne Verklaaringen der Heilige Bladeren strekken tot het beslissen der Geschilstukken, en tastten hunne Partyen aan, of door het wederspreeken der verkeerde uitleggingen van hun gegeeven, of door hunne eigene verklaaringen te doen dienen, om de Leerstellingen hunner Tegenstanderen te bestryden. — Anderen, den zin der Schriftuure kortlyk ontvouwd hebbende, pasten dien toe op de Zeden en Pligten des leevens. Hier by zouden wy nog eene vierde soort van Uitleggeren kunnen voegen, die men zegt, dat, door het geduurig leezen van de Werken der *Coccejaanen*, tot dezelfde misslagen als hunne Voorgangers vervielen, daar zy de Gewyde Geschiedenissen allegorisch verklaarden, en veel meer na eenen verafgelegen en verborgen zin der Schriftuure zogten, dan zich bepaalden tot de duidelyke, elk in 't oog loopende letterlyke betekenis".

In het opgegeeven berigt, zo verre het de Schriftuurverklaaring der *Lutherschen* betreft, oogt MOSHEIM te meermaalen op de Verklaarwyze, welke in de *Hervormde Kerke*, toen stand greep; weshalven wy deeze ook onzen Leezeren zullen mededeelen.

„ Alle de Uitleggers en Verklaarders der Heilige Schriften, die, omtrent den aanvang deezer Eeuwe, in de *Hervormde Kerke*, eenigen naam maakten, volgden zeer nauwkeurig de voetstappen van CALVIN, in hunne verklaaringen der Gewyde Bladeren, en ontvouwden de waare en natuurlyke betekenis der

(*) Vide FRANC. BUDDEI *Isagoge in Theologiam* Lib. II. Cap. VIII. p. 1686.

der woorden van de Schriftuur, zonder hunne harsſens af te ſlooven, om diepe Verborgenheden te vinden in de eenvoudigſte uitdrukkingen, of de vindingryke kragt hunner verbeelding te vergen, om eene verſcheidenheid van zonderlinge begrippen te haalen, uit de verbloemde Spreekwyzen, zo gemeen by de Heilige Schryvers. — Deeze algemeene gehegtheid aan de Verklaarwyze van CALVIN nam, in 't vervolg van tyd, zeer af, door het gezag en den invloed van twee beroemde Schriftuur-verklaarders, HUGO DE GROOT en JOHANNES COCCEJUS. De eerſte week minder af, van de algemeen aangenomene wyze van uitleggen dan de laatſte. Gelyk CALVIN, volgde hy, in zyne Verklaaringe over het *Oude en Nieuwe Verbond*, de letterlyke, en in 't oogloopende betekenis der woorden, door de Heilige Schryvers gebezigd; doch hy verſchilde wyd en breed van deezen grooten Man, in het verklaaren van de Voorzeggingen der Propheeten. De veronderſtelling van DE GROOT, omtrent dit gewigtig onderwerp, komt hier op uit. „Dat de Voorzeggingen der Oude Propheeten alle haare vervulling bekomen hadden in de Gebeurtenisſen, welke zy rechtſtreeks betroffen, voor de komst van CHRISTUS: en, dat, derhalven, de natuurlyke en eerst voorkomende zin der woorden en ſpreekwyzen, in welke zy waren overgeleverd, niet op CHRISTUS moest worden t'huis gebragt; maar dat, in eenige dier Voorzeggingen, inzonderheid die de Schryvers des *Nieuwen Verbonds* op CHRISTUS toepasſen, behalven den letterlyken en eerſten zin, een verborgen zin is, bedekt onder het masker van zekere *Perſoonen*, zekere *Gebeurtenisſen*, en zekere *Daaden*, die den Perſoon, het Werk, het Lyden, en de Verdienſten van GODS Zoon afbeelden".

„ COCCEJUS ſloeg een geheel ander ſpoor in. Hy zag de geheele Geſchiedenis des *Ouden Verbonds* aan, als eene geduurige en onafgebrooke verbeelding of ſpiegel der Geſchiedenisſe van den *Godlyken Zaligmaaker* en de *Christlyke Kerke*: hy beweerde daarenboven, dat de Voorſpellingen rechtſtreeks en letterlyk CHRISTUS JESUS betroffen. Dit zyn Stelzel voltooide hy, met als een vasten regel te bepaalen, dat alle gebeurtenisſen en omwentelingen, die, tot de voleindiging der Eeuwen, in de Kerk zullen voorvallen, in verſcheide plaatzen des *Ouden Verbonds*, hoewel niet overal, met dezelfde klaarheid en duidlykheid afgeſchaduwd en aangeduid zyn (*).

„ De

(*) Het is bykans een ſpreekwoord geworden, dat COCCEJUS, *in de Boeken des Ouden Verbonds*, CHRISTUS *overal*, *en* GROTIUS *nergens*

„ De twee gemelde beroemde Uitleggers hadden ieder hunne Yverige Voorstanders en Naavolgers. De *Arminiaanen* in 't algemeen, veelen der *Engelsche* en *Fransche Godgeleerden*, als mede de vuurige Voorstanders van de oude *Calvinistische Gevoelens*, die *Voetiaanen* geheeten worden, naar hun Hoofd GISBERTUS VOETIUS, den grooten Tegenstander van COCCEJUS, volgden allen de Verklaarwyze der Heilige Schrift, door DE GROOT ingevoerd. Daar en tegen hadden veelen der *Hollandsche*, *Zwitzersche* en *Duitsche Godgeleerden* zonderlingen smaak in de geleerde vercieringen van COCCEJUS. — Men vindt, nogthans, een groot aantal voorzigtige en onpartydige Mannen, die, in aanmerking neemende de uitersten, tot welke deeze twee voortreffelyke Oordeelkundigen vervallen waren, en geneegen om 't geen waarlyk goed en bondig is, in beide de stelzels te behouden, geen van beiden gansch en al omhelsden noch verworpen, maar in zommige stukken daar mede overéénstemden, en in andere 'er gansch van afweeken. — Wyders staat hier aan te merken, dat, noch de Naavolgers van DE GROOT, noch van COCCEJUS, onderling overéénstemden, en dus deeze twee soorten van Schriftuurverklaarderen, in verscheide ondergeschikte soorten mogen verdeeld worden.

„ Veele *Engelsche Godgeleerden* van de *Episcopaale Kerk* weigerden de denkbeelden aan te neemen, en het gezag te volgen, van deeze hedendaagsche Uitleggeren; zy beriepen zich op de bepaalingen der eerste Kerkvaderen, en beweerden, dat de Heilige Schriften altoos moesten verstaan worden in dien zin alleen, welken de oude Leeraars der eerst opkomende Kerke daar aan gegeeven hadden (*).

„ De

nergens vondt. Het eerste gedeelte van dit zeggen is zekerlyk waar, het laatste niet. Want het blykt, duidelyk genoeg uit de Verklaaringen van GROTIUS, dat hy CHRISTUS, op menigvuldige plaatsen des Ouden Verbonds, voorspeld vindt, niet, in de daad, rechtstreeks, en volgens den letter der Voorzeggingen, daar COCCEJUS hem ontdekte, maar *geheimzinnig*, onder de schynvertooning van zekere persoonen en in de *geheime* betekenis van zekere verrigtingen.

(*) Deeze zyn wederlegd door den geleerden DANIEL WHITBY, in zyn keurig Werk; *Over de Uitlegging der Schriftuure naar de wyze der Kerkvaderen*, uitgegeeven te *Londen*, in den Jaare 1714, in 8vo. onder den volgenden Tytel: *Dissertatio de Scripturarum Interpretatione secundum Patrum Commentarios*. [In deeze Verhandeling, welke tot een Voorlooper verstrekte van de menigvuldige merk-

De *Quakers*, die met het *Inwendig Woord*, gelyk zy 't noemen, zo veel op hebben, en van 't zelve met de uitbundigste loftuitingen spreeken, maaken weinig werks van het *Uitwendig Woord*, dat is de *Heilige Schrift*, zy oordeelen, „ dat het zelve den weg ter Zaligheid niet aanwyst, noch den Mensch daar op brengt; naardemaal 't zelve alleen bestaat uit *Letteren* en *woorden*, die, *leevenloos* zynde, geene genoegzaame kragt of vermogen bezitten, om 's Menschen gemoed te verlichten, en 't zelve met GOD te vereenigen. Het eenigst voordeel, 't geen men huns agtens uit het leezen der Heilige Bladeren haale, bestaat hier in, dat zy het gemoed opwekken, om het oor te leenen aan de Lessen en leeringen van het *Inwendig Woord*, en ter Schoole gaan by CHRISTUS, die binnen in hun onderwyst, of, om dezelfde zaak met andere woorden uit te drukken, zy merken den *Bybel* aan als een stommen Meester, die, door tekenen en figuuren, den leevenden bespraakten Meester en weezenlyken Leidsman, in het gemoed verborgen, aanwyst en ontdekt".

Wegens de Verklaarwyze der Schriftuure, onder de *Men-*

no-

merkwaardige poogingen, nederhand gedaan om het regt van eigen onderzoek, in Godsdienstige zaaken, te verlossen van de banden van Menschlyk gezag, heeft de verstandige Schryver beweezen, *voor eerst*, dat de Heilige Schriftuur de eenige regel van Geloof is, en dat wy volgens dezelve alleen moeten oordeelen over de Leerstukken, welke ter zaligheid noodzaaklyk zyn; *ten tweeden*, dat de Kerkvaders, zo der vroegste tyden als der volgende Eeuwen, zeer gebrekkig en ongelukkig geslaagd hebben, in hunne Verklaaringen der Gewyde Schriften; en *ten derden*, dat het onmogelyk is een einde te maaken aan de Geschillen, over de Heilige Drieëenheid, ontstaan door de gevoelens der Kerkvaderen, de beslissingen der Kerkvergaderingen, of door eene volstrekt algemeene overlevering. De tegenstrydigheden, ongerymdheden, de verzierde begrippen en buitenspoorige verbeeldingen, in de Verklaaringen der Kerkvaderen te vinden, werden nimmer in zo een belachlyk licht vertoond, als in dit stuk geschied is. ——— Het ergste is, dat zulk een Werk, als dat van Dr. WHITBY, waar in alle de misslagen deezer oude Schriftuurverklaarders uitgekipt, en zo zorgvuldig by één verzameld zyn, te zeer geschikt is om Jongelingen een vooroordeel te doen opvatten, tegen het geen weezenlyk goed in hunne Schriften is, en deezen dus een afkeer in te boezemen, tegen eene soort van Letteroefeningen, welke, met onpartydigheid en voorzigtigheid ingerigt zynde, haare nuttigheid heeft. Eene zwakheid onzer Natuure is, dat wy ligt tot uitersten overslaan.]

noniten of *Doopsgezinden*, maakt MOSHEIM geen byzonder gewag: dan uit het geen hy van hun te boek ftelt, valt genoeg-zaam op te maaken, hoe deeze zeer moet verfchillen, naar maate van hunne onderfcheidene Begrippen, en dat de *Waterlanders*, die, met de *Arminiaanen*, de paalen hunner Kerkgemeenfchap zeer wyd uitzetten, ook met hun de Verklaarwyze van DE GROOT meerendeels volgen.

Op welk eene wyze de byzondere Aanhangen, uit loutere Dweepers en Propheeten beftaande, met de Schriftuur omfpringen, valt niet te bepaalen; hunne handelwyze ten dien opzigte blykt volmaakt over een te ftemmen, met de grilligheid en onbeftendigheid hunner bystere Begrippen, die het gezag der Rede altoos, en dat der Schriftuure meestentyds, verwerpende, eenen Gefchiedfchryver buiten ftaat ftellen, des een nauwkeurig berigt te geeven.

Redevoeringen over Matth. XVIII, XIX en XX van den Hoog-Eerw. Heere H. VENEMA, *Hoogl. in de H. Godgel. en Kerkl. Gefch. en Akademie Prediker op Frieslands Hooge Schoole te Franeker. Uit het Latynsch Handfchrift vertaald, door* G. LEMKE *Predikant te Harlingen. Eerfte Deel. Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot, *en te Harlingen by* F. v. d. Plaats en Junior 1773. *Behalven de Voorr.* 305 *bladz. in quarto.*

DEze verzameling van Redenvoeringen van den geachten *Venema* is, ten aenzien der behandelde onderwerpen, niet minder aenmerkelyk dan een der voorgaenden; en de Liefhebbers van Bybeloefeningen zullen in dezelve een ruimen voorraed vinden, om hunnen onderzoeklust gaende te houden. Zyn Hoogeerwaerde behandelt hier met zeer veel oplettendheid het gefchil der Apostelen over de Opperhoofdigheid in de Kerk van Jefus Christus, en de Lesfen die 's Waerelds Heilland hun by deze gelegenheid mededeelde, volgens Matth. XVIII. 1—20. En niet min naeuwkeurig ontvouwt hy zyne gedachten over de Leer der Echtfcheidinge, of 't geen onze Hemelfche Leermeester daer omtrent zynen Discipelen heeft voorgefteld, naer luid van Matth. XIX. 3—12. — Met opzicht tot het een en 't ander ontmoet men hier verfcheiden bedenkingen, die van den gewoonen weg afwyken; en tevens in zulk een licht geplaetst worden, dat ze eene nadere overweging vorderen. Tot een voorbeeld hier van ftrekke des Hoogleeraers ontvouwing der lesfe van Jefus Christus, rakende het behandelen van iemand, die zynen Broeder onge-

gelyk gedaen heeft, Matth. XVIII. 15—17; waer omtrent het hoofdzaeklyke zyner gedachten hier op uitkomt. —— Men heeft, in de eerste plaets, acht te geven, op de volgende onderstellingen, welker gegrondheid hy breeder voordraegt.

1. Dit gedeelte van 's Heillands redenvoering ziet rechtstreeks en in den eersten zin op de Apostelen, maer is echter opzetlyk zo door hem ingericht, dat het op alle ware Leerlingen van Christus, door alle tyden heen toepaslyk zy.

2. 'Er word hier gesproken van verongelykingen en wanbedryven, die niet rechtstreeks tegen God, den Godsdienst en de Gemeente in 't algemeen, maer tegen iemand der medegenooten in 't byzonder, met woorden of daden, ter zyner beleedigingе begaen, en dus voor personele misdaden te houden zyn.

3. Hier worden geen personele verongelykingen bedoeld, die in 't verborgene geschied, en aen niemand dan aen den verongelykten bekend zyn; maer zulken, die ook ter kennisse van anderen gekomen zyn, en van welken de zondaer overtuigd kan worden, zo dat niemant, dan die volslagen hardnekkig is, dezelven kunne ontkennen.

4 'Er komt hier geen ligte maer ene vry *zware* verongelyking in aenmerking, en echter niet ene van de *zwaerste* en snoodste, hoedanigen de straf van den waereldlyken Rechter vereischen.

5. De wyze van behandeling, hier van onzen Heer voorgeschreven, is eniglyk ingericht, om den band der broederschap te bewaren, en de verbreking daer van voor te komen; terwyl ze niets behelst, dat den belediger als ene eigenlyke gezegde straf mag worden aengedaen, zynde de afscheiding, en wel ten opzichte van den beledigden alleen, hier toegelaten. —— Niets word hier derhalve gevonden, dat naer kerkelyke rechtbank, tuchtmeesterschap of kerkelyke straf gelykt.

6. 's Heillands oogmerk is eindelyk, zynen Leerlingen in 't algemeen de broederlyke gelykheid en liefde in te boezemen, zo als die op allerlei wyze, en zo veel enigzins mogelyk is, onderhouden, gehandhaefd en bewaerd moet worden; en dus in 't byzonder wel ernstig te vermanen, om van alle onderlinge beledigingen zich met de uiterste zorgvuldigheid te wachten, op dat de broederlyke gemeenschap niet mogt verbroken worden of enig nadeel lyden. Of het evenwel gebeurde, dat den enen broeder van den anderen enige aenmerkelyke verongelyking wierd aengedaen, schryft de Heer ene wyze voor, waer op het ongelyk, overeenkomstig de broederlyke betrek-

king en onderlinge gelykheid, moest worden uit den weg geruimd, en de verzoening te wege gebragt.

Na het leggen en aendringen dezer onderstellingen, maekt de Hoogleeraer een aenvang van het bepaelder ontvouwen der gegeven Lesse; waer in voorkomt, een *geval*, dat iemant van zynen broeder zwaerlyk beledigd is geworden, met byvoeging van de *wyze*, die door den beledigden, in 't behandelen van den belediger, moet worden in acht genomen. Deze Les word door zyn Hoog-Eerwaerden aldus uitgebreid en verklaerd.

Het *geval* zelve komt voor in die woorden van het 15de vers. *Indien uwe broeder tegen u gezondight heeft.* Dat is. „ Zo het iemant van ulieden mogt overkomen, dat hy van zynen broeder, of van iemant, die als lid van eene en dezelfde maatschappye, door den band van broederschap met hem verbonden is, op eenigerlei verregaande wyze, of met woorden of met daaden, tot zyne blykbaare schande en schade, verongelykt wierdt, en de beleediger zich daar door voor God ten hoogsten strafschuldig maakte, en den band van broederschap verbrak, of althans daar toe aanleiding gaf".

De *wyze* van handeling met den belediger, in zulk een geval, word in 't volgende gedeelte van 't 15de, in 't 16de en 17de vers gemeld. Dezelve bestaet alleen in ene broederlyke bestraffing; doch welke, volgens drie byzondere trappen, verricht moet worden; voor dat men zich van zynen broeder mag afscheiden. — De *eerste* trap is ene byzondere en geheime overreding en vermaning, welke door den beledigden aen den belediger moet geschieden, volgens vs. 15. *Gaet henen ende bestraft hem, tusschen u ende hem alleen: indien hy u hoort, soo hebt gy uwen broeder gewonnen.* Dat is. „ Zo verre is het van daar, dat het u zou vry staan uwen broeder of medegenoot in geloove en bedieninge, van welken gy beleedigd en zwaarlyk zyt verongelykt geworden, te beschuldigen, ten toon te stellen, of wraak van hem te neemen, dat het u zelfs niet geoorlofd zy hem te verstooten, en aanstonds aan zich zelven over te geeven, vermits het uw onvermydelyke pligt is, op allerlei wyze daar-naar te staan en te haaken, dat uw broeder van die zonden schuld, welke hy, door tegen u te misdoen, op zich gelaaden heeft, wederom verlost en met u verzoend moge worden; ten welken einde ik u voor alle andere dingen wil hebben aanbevolen, dat gy, zo hy weigert tot u te komen, en van zelfs geen blyken van boetvaardigheid betoont, als dan bedektelyk tot hem gaat, en met hem onder vier oogen over dit stuk handelt, en hem niet slegts van de

waar-

waarheid, maar ook van de verfoeijelykheid zyner gepleegde misdaad, op zulk eene wyze tracht te overtuigen, dat hy ze moge belyden en zich daar van bekeeren; waar na het u betaamt u weder met hem te verzoenen, wel te vreden zynde, dat het u gelukt is, door deeze verzoening en bevrediging al de moeijelyke gevolgen voor te komen, welke anders met reden te duchten ſtonden".

Wanneer dit niet naer wensch mogte ſlagen, dan heeft men gebruik te maken van een *tweeden* beſtraffingstrap; door 't voorgemelde te herhaalen, in de tegenwoordigheid van een of twee broeders, die kennis van de verongelyking hebben, volgens vs. 16. *Maar indien hy [u] niet en hoort, ſoo neemt noch een ofte twee met u: op dat in den mont van twee ofte drie getuigen alle woort beſta.* Dat is, „ Indien het u met volkomene zekerheid blykt, dat de broeder, die u verongelykt en beleedigd heeft, door uwe geheime, vriendelyke en innemende beſtraffing, tot geen waare bekeering en verbetering is gebragt geworden, zo zal het u betaamen, indien de zaak van dat belang te ſchatten is, een krachtiger middel ter geneezinge van uwen broeder aan te wenden, voor dat gy hem ten toon ſtelt, en aan hem zelven overgeeft, gy moet naamlyk een of twee, naar maate dat de zaak zulks vereischt, met u neemen, en hem in hunne tegenwoordigheid, ja met hunne hulpe, op nieuw beſtraffen en poogen te overreeden, op dat het ten volken blyken moge, dat gy alle vriendelyke middelen naar vermogen hebt aangewend, en dat uw broeder voor hardnekkig en onbuigzaam te houden zy".

Zo nu dit middel van verzoening, door ſchuld van den belediger, ook al vruchtloos bevonden worde, beveelt de Heer tot den *derden* trap te komen, zeggende, vs. 17. *Ende indien hy dezelve geen gehoor en geeft, ſoo ſeght het der Gemeynte.* Dat is, „ Indien de Broeder, die tegen u gezondigd heeft, noch door uwe geheime beſtraffing en overreeding; noch door die, welke gy hem in de tegenwoordigheid van twee getuigen hebt voorgehouden, zich tot bekeering en verzoening heeft laaten beweegen, en gy derhalve uwen broeder door deeze middelen niet hebt konnen winnen, zo is 'er nog één maar teffens het laatſte middel over, dat ik u, indien de zaak van zo groot eene aangelegenheid ſchynt te weezen, wil hebben voorgeſchreeven, en dat beſtaat hier in; dat gy deeze gansche zaak, naamelyk de beleediging, die gy van uwen broeder ontvangen hebt, met de middelen zo even gemeld, en door u aangewend, ter kennisſe brengt van de ganſche broederſchap, welker lid gy zyt, en wel met oogmerk, op dat hy, of van het

het gansche lichaam der by een vergaderde broederschap, zo dat gepastelyk kan geschieden, of van een ieder der leden in het byzonder, by bekwaame gelegenheid, vermaand en aangespoord moge worden, om toch zyne schuld te erkennen, het gedaane ongelyk te herstellen, en op deeze wyze verzoening te wege te brengen."

Heeft dit alles geen de minste uitwerking, dan eerst heeft men den belediger aen zich zelven over te laten, gelyk de Heer leert, v. 17. *Ende indien hy ook der Gemeynte geen gehoor en geeft, soo zy hy u als de Heyden ende de Tollenaar.* Dat is. „ Indien u in 't zekere blykt, dat uw schuldige broeder, door deeze openbaare en plegtige vermaaning, bestraffing en aansporing van de Christelyke vergaderinge, waar van gy beide leden zyt, en wel na dat alrede verscheidene andere middelen te vergeefsch waren aangewend, tot geen verbetering en verzoening gebragt kan worden; zo betaamt het u hem aan zich zelven over te laaten, aan te merken en te handelen, even als iemant, die van uw broederlyke en Christelyke gemeenschap geheel en al vervreemd is, en met wien gy in dat opzicht geen omgang of verkeering hebt."

Deze uitbreidende verklaring van 's Heillands voorstel heldert de Hoogleeraer, in alle derzelver byzonderheden, ten naeuwkeurigste op; met beredeneerde aenmerkingen over 't geen men in zodanige gevallen in acht heeft te nemen. En voor al heeft men, volgens zyne waernemingen, wel gade te slaen, dat men deze Les niet hebbe aen te merken, als juist bepalende, dat men dus, en op gene andere manier, te werk behoort te gaen omtrent den belediger; als had Jesus alle andere bekwaeme en gepaste middelen willen uitsluiten. „ De hier voorgemelde handelwyze was, *zegt hy*, onder de Jooden bekend en gebruikelyk; en dus is 't mogelyk, dat de Heer dezelve alleen voorbeeldshalve heeft willen aanhaalen, en als nuttig en dienstig goedkeuren. Doch ter bereikinge van 's Heilands *oogmerk* zou het genoeg zyn, zynen leerlingen in het algemeen te beveelen, dat ze zich zorgvuldig te wachten hadden, van de broederlyke gemeenschap met iemant te verbreeken, en daar toe niet moesten komen, dan na dat alle middelen van verzoeninge, die de tyd of gelegenheid had aen de hand gegeeven, vruchteloos waren aangewend, en het allen kenbaar geworden was, dat de broeder t'eenemaal hardnekkig en onverbeterlyk was, en dat derhalve de afzondering niet kon nalaaten eene algemeene goedkeuring weg te draagen".

Vyf Verhandelingen, uit het Hoogduitsch van den Hooggeleerden Heer J. D. MICHAELIS. *Te Dordrecht by* A. Blussé en Zoon 1772. *In groot octavo* 165 *bladz.*

EEne uitgebreide manier van oefening heeft den geleerden *Michaelis*, wiens roem alomme bekend is, eene groote verscheidenheid van onderwerpen oplettend doen beschouwen; en de onvermoeidheid van zynen geest heeft hem in staat gesteld, om een aantal derzelver met zo veel naauwkeurigheid na te gaan, dat zyne bedenkingen genoegzaam altoos overweeging verdienen. Dit vertoont zig veelvuldig in zyne Schriften in 't algemeen, maar wel byzonder in dit zyn *Mengelwerk*; dat een vyftal van Verhandelingen behelst, die ons verschillende voorwerpen ontvouwen, welker nadenking haare nuttigheid heeft.

In de eerste Verhandeling deelt ons de Hoogleeraar zyne *Aanmerkingen over het Geheugen* mede. Dezelven strekken om ons den aart der werkzaamheden van dat vermogen te verklaaren; en wel byzonder te toonen, wat men in agt behoort te neemen, om het zelve te gemoet te komen, en vaardigst te doen werken. Verscheiden misslagen der Leermeesteren, in 't onderwyzen van Konsten en Weetenschappen, worden by die gelegenheid in 't licht gesteld, met nevensgaande onderrigtingen, waar van men zig, ten beteren geleide van 't Geheugen, met vrugt kan bedienen.

De hier op volgende Verhandeling heeft tot een onderwerp, *de omreizende Schaapsvokkery der Oostersche Volken*. Het leezen van een brief over de Schaapsvokkery in Spanje, behelzende een verslag van het heen en weder zwerven der Herderen, en derzelver behandeling van 't Vee in dat Gewest, heeft den Hoogleeraar doen opmerken, hoe veel overeenkomst de omreizende Schaapsvokkery der Oostersche Volken met die der Spaansche Herderen hebbe. Dit bezef heeft hem ter nadere overdenkinge deezer stoffe gebragt; en 't komt hem voor, dat eene oplettende vergelyking van 't eene en 't andere niet weinig dienen kan, ter ophelderinge van 't geen ons de Heilige Schrift, wegens het Herderlyke leeven der Aartsvaderen, getuigt; waar van hy hier etlyke proeven opgeeft.

Verder brengt de Hoogleeraar hier te berde, een *Voorslag, hoe men de vraag onderzoeken konne, of de Verbeeldingkracht der Moeder eenigen invloed, op de gestalte der Vrucht, hebbe?* Dit voorstel blyft nog steeds een twistappel;

en

en de Hoogleeraar, die meest naar de bevestigende zyde overhelt, doch het stuk als twyfelagtig beschouwt, is bedagt geweest op beslissende proefneemingen. Zyne overdenkingen hebben ten gevolge een voorslag eener proefneeminge met Schaapen, die hy in deezen onderscheidenlyk opgeeft, met meldinge van alle zodanige byzonderheden, welken in agt dienden genomen te worden, om ons met zo zeker een uitslag te vleien, dat men 'er zig, 't zy ter ontkenninge, of ter bevestiginge, op zoude konnen verlaaten. Ook zou men, gelyk hy in 't slot aanmerkt, ter proefneeminge hier van, Konynen mogen gebruiken, en dezelven met de hier vereischte omzigtigheid gade slaan; welk laatste hem nog al gunstiger voorkomt, om dat 'er, onder voornaame lieden, meer liefhebbers van Konynen gevonden worden, die ze zelf oppassen. De Hoogleeraar wel voorziende, dat deeze voorslag ligtlyk eenige Menschen zou konnen ergeren, tragt zulks af te wenden, door hun onder 't oog te brengen, dat zy geen reden hebben, om deeze proefneeming als ongeoorlofd te wraaken.

„ Sommigen, *zegt hy*, zouden mogelyk vrezen, dat zy den eerbied aldus schenden zouden, dien zy den Bybel verschuldigd zyn, wanneer zy over eene ondervinding, die Gen. XXX zoo beslissend wordt vastgesteld, dachten, als of dezelve nog onzeker ware, en als of zy zochten dezelve nu noch eerst, door proeven, tot zekerheid te brengen. Zy gelieven te bedenken, dat ik eenzydig schynen moest, zoo ik als volkomen zeker vaststelde, wat eerst door proeven te onderzoeken is. Ik gelove wel zelve als zeer waarschynlyk, dat de verbeeldingskracht der moeder werke. Doch wanneer ik de proeven des aangaande voorsla, moet ik niet te min de welvoeglyke onzydigheid in acht nemen. Voorts zegt ons Mozes alleen, dat Jakob de geschelde staven voor een middel hebbe aangezien, om gevlakte Schapen te erlangen, en dat de Schapen ook dadelyk gevlakt gevallen zyn; doch hy verklaart zich niet, of zulks door de staven, of door een byzonderen godlyken zegen, en door samenloop van vele oorzaken, die Jakob onbekend waren, veroorzaakt zy. Of schoon dan ook alle proeven anders uitvielen, zoo zou wel Jakob, maar niet Mozes gedwaald hebben, die alleen daaden verhaalt, sonder over den samenhang van dezelve zyn oordeel te zeggen."

Hier by komt nog eene Verhandeling, *over den tyd, in welken de kunst om Vuur te ontsteken nog niet was uitgevonden*; in welke de Hoogleeraar 't 'er op toelegt, om te

toonen; dat men waarschynlyk zeer lang onkundig geweest is van de wyze om Vuur door Kunst te maaken. De Menschen zyn, volgens hem, het eerste Vuur vermoedelyk verschuldigd geweest, aan een natuurlyk vuur, 't zy dat van vuurbraakende bergen, of in brand geslaagen bosschen, en wat van dien aart meer zy; en zy hebben voorts zorg gedraagen om het vuur gestadig te onderhouden. Dit denkbeeld plaatst de Hoogleeraar in 't waarschynlykste licht; en heldert daar door eenige bedenkingen op wegens den ouden Vuurdienst, en 't Godsdienstig onderhouden van een eeuwig Vuur.

Aan dit onderzoek is eindelyk nog verknogt een verslag van den *ouderdom der Brandglazen of Brandkristallen*, gelyk ook van *eenige andere middelen om Vuur voort te brengen*. In dit gedeelte is byzonder merkwaardig des Autheurs opheldering eener plaatse uit de Lofzangen van *Orfeus*, welke toont, dat men, reeds lang voor den leeftyd diens Dichters, de kunst gevonden heeft van door *Brandglazen* Vuur te verwekken. Als mede dat deeze Brandglazen der Ouden geen verheven vlakte, maar eene klootsche gedaante hadden; des het niet vreemd zy, dat de Ouden geen kennis van Vergrootglazen hadden, schoon ze reeds Brandglazen, of liever klootsche Brandkristallen bezaten. De Hoogleeraar maakt by die gelegenheid ook nog kortlyk gewag van het vuur maaken door het wryven van hout tegen elkander, en het gebruiken van *Brandspiegels*, om vuur te verwekken; waar van men zig, volgens *Plutarchus*, by de Romeinen voornaamlyk bediende, om het uitgebluschte Vuur van Vesta te ontsteeken, op eene diergelyke wyze, als men het heilig Vuur, volgens *Orpheus*, by de Grieken, door middel van een *Brandkristal* ontstak; welk alles de Hoogleeraar met veel oplettendheid ontvouwt.

Heilzaame Vriendenraad. Voorgesteld en aangedrongen in een Verhandeling over Hebreen XIII. 9. Door JAN DE VRIES. *Te Amsteldam by* G. Boman. *Behalven het Voorwerk* 176 *bladzyden in octavo.*

NAer luid van den Titel strekt dit Werkje, om alle de genen, dien het eeuwig belang hunner Zielen ter herte gaet, te waerschuwen, tegen de volgende Leeringen en vreemde uitdrukkingen, *van een toegerekend Verbond*; *Evangeliepredestinatie*; *ongegronde Vaststellinge*, *Christus is voor my*

my gestorven; het ontkennen dat het nieuw Levensbeginsel, een bovennatuurlyk gewrogt is van den H. Geest (*); *dat hebbelyke Genade eenmaal geschonken genoeg is, tot Zaligmakende verrigtinge: en dat egter dezelve niet nodig is, tot een bewys van deelgenootschap aan Christus enz.* Velen, zelfs zulken die niet ongeoefend zyn in de Godgeleerde verschillen, zullen zich in den eersten opslag niet wel een bepaeld denkbeeld van dit alles kunnen vormen; en geen wonder; want het betreft zo zeer geen Leeringen, die, door onze Eerwaerde Predikanten, openbaar in Nederlands Kerk geleerd, als wel, gelyk we uit onzen Autheur verstaen, verspreid worden, door de zodanigen, *die in byzondere Byeenkomsten ene ongezouten tael voeren.* De Schryver van dit Geschrift schynt veel verkeering met dezulken gehad te hebben, en meermaels met hun in twistreden geweest te zyn; 't welk hem, op het ontdekken hunner dwalingen, aengezet heeft, om een ieder, in openbaren druk te vermanen, om daer van af te zien, of 'er zich voor te wachten. — Uit de manier op welke hy dit Stukje uitgevoerd heeft, dat ver van klaer en onderscheiden opgesteld is, hebben wy reden om te duchten, dat zyne gesprekken met dezulken, die veelligt niet geregelder dachten, al vry verward geweest zullen zyn; des wy den grootsten staet niet durven maken, op de naauwkeurigheid der voorgestelde misvattingen. Doch wat hier van zy, het geen hy ten hunnen laste heeft, komt op de zes volgende Stukken uit.

„ 1. Volgens hen, verklaart God in het *Euangelium*, aan alle *Creaturen*; dat is, aan bekeerde en onbekeerde Zondaaren, die onder de Verkondiging van het zelve leeven, dat zy een dadelyk inzyn hebben in het *Genaden-Verbond*, en dat alle *Gedoopte* dit *Verbond* is toegereekent."

„ 2. Hier uit vloeit voort het ontkennen dat *Gods Geest* den uitverkorene Zondaar ontdekt, en in 't gezicht stelt van zyn elende en rampzaligheid: gebruikende daar toe de Zedelyke Wet als een middel." Ze misbruiken hier de Leer van het eeuwig *Genaden-Verbond*, en bezwaren dezelve met hatelyke gevolgen. Als daar zyn,

„ Dat de uitverkorene in Gods Verbond gebooren worden, ja 'er al van eeuwigheid in geweest zyn, dat het derhalven niet waar kan zyn, dat zy onder de schuld en vloek van het ver-

(*) Men leze hier, ten betere verstande van des Schryvers meening, *het beweren dat* enz.

verbrooken Werk-verbond ter waereld komen. *Dat ze ook* dienvolgens niet nodig hebben, (*en zo spreeken juist deeze Lieden, welke ik thans bedoele*,) door de overtuiging des Geestes te zien, dat zy buiten Gods Verbond zyn, en, in dien staat blyvende, eeuwig zoude verlooren gaan, dat ze ook met geen verneedering of poogingen om in Gods Verbond te komen van noden hebben. Zy zyn 'er reeds in, en ze moeten dit maar geloven, dat is, daar maar gerust op zyn."

„ 3. Ze schuiven het gewigtig Leerstuk der voorverordineering agter de bank; sommigen willen van dit Stuk thans niet hooren. Men zegt, *wy zyn gepredestineert door het Euangelium*: dat is, allen die onder het *Evangelium* leeven, *zyn Uitverkoornen. Wy zyn uitverkooren door het Euangelium, wy zyn in het Verbond door het Euangelium*. God verklaart door 't Euangelie, wie Uitverkoornen zyn, die alle die 'er onder leeven; en hunne *Evangelie-Predestinatie* bestaat daar in, dat God verklaard wie Geloovigen zyn, namentlyk alle die door het zelven geroepen worden.

„ 4. Ze roepen geduurig, *wy zyn geregtvaerdigt door het Euangelium*: door een *Verklaarde toerekening*, in welke *Verklaarde toerekening*, alle en een iegelyk, die onder het *Evangelium* leeft, *bekeerd* en *onbekeerd* begrepen is. Dus blyft 'er voor den Zondaar, welke het Euangelium gepredikt word, niet anders over, en dat is al wat hy te doen heeft, dan aanstonds te geloove, dat is, na den aart van deeze nieuwe Leer, en dat nieuwe Geloove aanstonds vast te stellen, *myn Zonden zyn vergeeven, ik ben met God verzoent, Christus is voor myn Gestorven*."

„ 5. Ze ontkennen, ja noemen het *Dweepery* te stellen, dat het beginsel des Geloofs, als zynde in zyn oorsprong een Goddelyk licht en leeven, door een Scheppend Alvermoogen, bovennatuurlyk in de Zielen van den Uitverkoornen en in den Hemel Vierschaar geregtvaerdigde Zondaren, als in een oogenblik, door den H. Geest word ingestort. Zy onderstellen iets in de onderwerpen, waar uit het nieuwe Schepsel voortgebragt word; en geeven ongemeen veel voedzel aan die *Religie* die thans in de *mode* is, welke daar in bestaat, in een *Opperweezen* te erkennen, de *Openbaringe* te *geloove*, en daar na te leeven is genoeg. En daarom *hertveranderende Genade*, door den *Geest Gods Wedergebooren te worden*. En buiten dat, geen deel nog lot werkelyk en in kragt te hebben, in het Ryke Gods is *Dweepery* (*)."

6. Ein-

(*) Vermoedelyk wil de Autheur zeggen. „ En daarom, te spre-

„ 6. Eindelyk is 'er nog een Wonderſpreuk by deeze Lieden. De bevindinge, *zeggen zy*, is geen grond van het Geloove. Ergo, men heeft niet te doen met onderwerpelyke Genade, een naauwkeurig onderzoek, of de bewyzen van een nieuw Levensbeginſel, in ons herte gevonden word, daar hebben wy niet meede te doen. *En in een ander opzigt* is hebbelyke Genade eenmaal geſchonken, voor altoos genoeg tot geestelyke verrigtinge. Zonder dat Gods Geest, tot ieder byzondere daad behoeft in te vloeijen, daar toe opwekken en medewerken."

Deze Stellingen, die wy dus voorgedragen hebben, om dat ze mogelyk vervolgens te ſtade kunnen komen, wederlegt de Autheur op zyne wyze, ter handhavinge der Rechtzinnige Leere, zo als hy dezelve verſtaet: welke wederlegging hy vergezeld doet gaen van ene hartlyke waerſchuwing, om geen gehoor te geven aen zulke Leeringen. 'Er ſtraelt in alles een welmenende yver door; maer tevens ziet men, dat het 's Mans zaek niet is, een Godgeleerd Verſchilſtuk, ten minſten van dezen aert, met de vereischte naeuwkeurigheid, te ontwikkelen, en de wederzydſche denkbeelden in een helder licht te ſtellen: hy ſchermt hier althans gemeenlyk zeer in 't wild, en 't zou ons vreemd doen, zo zyne Party de hier gedane voorſtelling hunner gevoelens goedkeurde. Naestdenkelyk is 'er meermaels tusſchen hem, en anderen, over deze onderwerpen, en de verſchillende leidingen der Leeraren, die wel eens niet recht begrepen worden, verwardlyk getwist; dat gemeenlyk misverſtand en verwydering ten gevolge heeft.

ſpreken van *hertveranderende Genade*, van door den *Geest Gods wedergeboren te worden*, en, buiten dat, geen deel nog lot werkelyk en in kragt te hebben, in het Ryke Gods, is *Dwepery.*" Dit is het naaste, dat wy 'er uit op kunnen maken; doch men moet, volgens zyn verzoek in de Voorreden, met zyne gebreken geduld hebben. „ Zo ik, *zegt hy*, niet keurig genoeg ben in den *Styl*, in het plaatzen van *Commaas* en andere *Teekenen*, ik ben deswegens zeer onbekwaam." —— De man heeft gelyk.

COR-

CORNELII PEREBOOM *Med. Doct. Ac. Natur. Cur. Sod.* de Paralysi imprimis Nervea Dissertatio. Hornæ apud *J. Keyzer*, 1773.

Verhandeling over de Verlamming, voornamentlyk der Zenuwen. Door KORNELIUS PEREBOOM. *43 bladz. in groot octavo.*

IN 't begin van deeze Verhandeling onderzoekt de Autheur 't maakzel der Zenuwen, benevens derzelver eigenschappen; en deelt ons daar van eenige byzonderheden mede uit de Werken van HALLER, ALBINUS, en WINSLOW genomen: welke in 't algemeen den Geleerden wel bekend zyn. —— Vervolgens gaat hy over tot eene beschryving van de verscheide zoorten van Verlammingen. De Zenuw-Verlamming, waar van de Autheur voornamentlyk handelt, vindt plaats wanneer de gewaarwordingen verdoofd worden, zonder 't verlies van de beweegingskracht. Men vindt in dit Werkje eenige voorbeelden van Verlammingen, tot opheldering bygebragt, welke in de Verhandeling zelve dienen geleezen en nagespoord te worden. —— Wy twyfelen of de Autheur de lamachtige verdooving van de Dye in zwangere Vrouwen wel te recht uit een te groote overvloed van Vochten (*Plethora*) verklaart: dezelve ontstaat eerder uit de drukking, welke de Vrucht op de Zenuwen en Bloedvaten maakt. —— Onze Autheur stelt insgelyks met HALLER, dat men te onrecht de pynen in 't voetenvel plaatst in de vliezen en banden van den Voet, maar dat men dezelve moet zoeken in de huid zelfs, en in de Zenuwen onmiddelyk daar onder gelegen. 't Zal zeer moeilyk vallen de Lyders, aan dit ongemak onderhevig, hier van te overtuigen, welke, volgens hun gevoel, over de plaats waar de pyn zich vestigt, oordeelen. —— De Autheur denkt met recht dat 't een noodzaakelyke vereischte ter geneezing is, de oorzaak der Verlamming weg te neemen. 't Is te beklagen dat 'er zo veele Verlammingen gevonden worden, welke uit oorzaaken ontstaan die door de kunst niet kunnen geneezen worden: deeze daar laatende, gaat hy over tot de geneesbaare, en noemt de geschiktste middelen, welke daar toe aangewend kunnen worden, op, zo als dezelve door de beste Schryvers over dit ongemak, voornaamentlyk door BOERHAAVE en VAN SWIETEN, aangeprezen worden. De Autheur voegt 'er hier en daar ook eenige voorbeelden, uit zyne ondervinding genomen, by. —— Wy vinden niet noodig meer

te melden van dit Werkje, en berusten in 't oordeel van den Hooggeleerden GAUBIUS, welke 't zelve, zo als de Autheur, in zynen Opdracht aan genoemden Heer, meldt, niet onwaardig geöordeeld heeft van aan de Drukpers overgegeeven te worden.

De Nieuwe Britsche Apotheek. Tweede of Laatste Stuk. Te Amsterdam by G. Bom, 1773. 300 *bladz. in groot* 4*to.*

WY hebben hiervan reeds met lof in dit tweede Deel der Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oefeningen (bladz. 105) melding gemaakt, en zien nu met genoegen dat 't Werk voltooid is, waardoor onze Landsgenooten, welke de Engelsche Taal niet verstaan, in staat gesteld worden om 't zelve te kunnen gebruiken: de Vertaaling is vry wel uitgevoerd.

Natuurkundige Verhandelingen, de Natuurkunde, Geneeskunde, Œconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende. Derde Deel III. Stuk. Te Amsterdam by A. v. d. Kroe 1773. *In groot octavo* 184 *bladz.*

MEt het openslaan deezer Verzamelinge, die weder eene groote verscheidenheid van onderwerpen behelst, doet zig terstond voor ons op, het eerste gedeelte eener leezenswaardige Verhandelinge van den Hoogleeraar *Gesner* over de *Versteeningen*; die zeer wel geschikt is, om den oplettenden een regelmaatig denkbeeld van de *Lithologie* te geeven, of hem het merkwaardigste raakende de Versteeningen te leeren kennen. Dit gedeelte, welks vervolg in 't naastkomende Stukje toegezegd wordt, behelst, na eenige algemeene aanmerkingen over dit onderwerp, eene byzondere optelling der voornaamste *Phytolithen* en *Zoölithen*, of Plantaartige en Dierlyke Versteeningen, met eene beknopte ontvouwing van dezelven in haare Klassen, Geslachten en Soorten. En daar aan volgen nog eenige voorstellingen, waar van de Autheur zig bedient, om den waaren oorsprong der versteende Lichaamen te ontzwagtelen, welken wy, als van eene algemeene nuttigheid, zullen mededeelen.

„ 1. De aarde was, in het begin der Schepping, met water overdekt, zy was van eene klootsche gedaante, en waarschynlyk zonder beweeging om haren As.

2. De

2. De omwenteling der Aarde, om haren As, heeft verscheidene ongelykheden op hare Oppervlakte veroorzaakt, betrekkelyk tot de hoeveelheid, de digtheid en de hardheid der verschillende deelen; de Evenaar is groter geworden.

3. De Fontynen, de Rivieren, de Meiren, de Zeeën, de Gewassen, de Dieren en alle de zoorten van Metallen, bestonden voor den Zondvloed; gelyk ook de Bergen, de afwisselingen der Jaargetyden en de Lugtverhevelingen.

4. De Versteeningen zyn de ware overblyfzelen van natuurlyke werktuiglyke Lichamen, van het Ryk der Dieren of der Gewassen; en zy kunnen ten allen tyde zedert de Schepping der Wereld gevormd zyn, zo wel voor den Zondvloed, als gedurende denzelven en daar na, en zy worden op verschillende wyzen gevormd.

5. Zommige worden van Waterdieren, die de bodem der wateren bewonen, gevormd, of wel door die welke, na dat zy van het leven beroofd zyn, in het zelve vallen. Wanneer de Zeeën, de Meiren en de Rivieren van bed veranderen, blyven dezen als door een aardsch tras aan het zelve gehegt.

6. De anderen ontstaan van deze zelfde Lichamen der Zee, die door de winden, de stormen en golven over de Oevers gedreeven zyn, en door het Zand des Oevers bedekt zyn geworden, of door eene lymagtige Aarde blyven vastkleven.

7. De Overstromingen, de Watervloeden, voeren vele Waterdieren op het Land, en veele Aardsche Lighamen in het Water begraven dezelven onder het Zand; vervolgens worden op deze Lighamen verscheidene lagen gevormd. Buiten twyffel heeft de algemene Zondvloed vele veranderingen van dit zoort op de Oppervlakte der Aarde veroorzaakt.

8. Andere Versteeningen zyn haren oorsprong verschuldigd aan instortingen der Aarde, aan den val der Bergen; het zy dat deze gebeurtenissen door Aardbevingen zyn voortgebragt, het zy dat de Aarde haar gewigt, uit hoofde van haren stand, niet konde dragen, door onderaardsche Kanalen, of kwalyk bestierde Mynen, of eindelyk de ontbranding van Vuursteenagtige en Bitumineuse Stoffen, die binnen de Bergen besloten zyn.

9. 'Er zyn 'er die hun bestaan aan de brandende Bergen verschuldigd zyn, welke uitgestrekte Gewesten met Zand, Stenen en Roet bedekken; zy werpen eene verbrande Stof uit, die zig verhardende den Puimsteen vormt, en dikwyls dryven zy Zand, Keisteenen en Schulpen van den bodem der Zee met geweld uit, derwyze dat 'er Heuvelen en zelfs

hoge Bergen van gevormd worden. Op andere tyden doet de hitte dezer brandende Bergen de Sneeuw en het Ys, waar mede de naburige Bergen bedekt zyn, smelten, waar uit Rivieren en buiten gewoone Overstroomingen ontstaan.

10. Eindelyk zyn 'er nog andere Versteeningen, die door zommige soorten van water worden voortgebragt, het welk met Aarde beladen is, die op den bodem nederzakt of op de Lighamen, die zy in haren weg ontmoet. De Watermos en de Biezen zyn de Planten die het spoedigst Verstenen, en die aan de Lugt zynde blootgesteld de *Stalactites*, en in het Water de Zandstenen voortbrengen. Deze Stenen groeijen bestendig en verkrygen binnen korten tyd eene aanmerkelyke grootte."

Voorts levert ons deze Verzameling eene Verhandeling in welke de Heer *Cigna* zyne Proeven agtervolgt, ter staavinge van 't gevoelen, dat de dood der Dieren, in een besloten vertrek met lugt gevuld, toe te schryven is, aan de besmettinge der Lugt. Dezelve behelst verscheiden oplettende waarneemingen over de uitzetting en verdikking der Lugt, mitsgaders de natuur en werkzaamheid der besmette Dampen; die, zo aan de vlam eener Kaarse, als aan de Dieren dermaate nadeelig zyn. Hier nevens gaat eene naauwkeurige beschryving van de zogenaamde *Schuimer-Insecten*; die, als Schuimloopers, van de zelfstandigheden van andere Dieren leeven, zonder dezelven te verdelgen; van welk slag, de Runder- Paarden- Schaapen- en Herten-Vliegen hier boven al in aanmerking komen. Vervolgens vindt men eene beantwoording der Vraagen van den Hoogleeraar *Michaëlis*, over den brandenden wind van Syrie, *Samium* geheeten, zo als de Aardrykskundige *Busching* dezelven min of meer gelukkig beantwoord heeft. Ook worden hier de voorgemelde Proeven, over het vlug maaken van den Diamant, en 't beletten van deszelfs vlugwording, door nadere waarneemingen besloten. De Elektrieke Beweegingen, beneffens het Geneeskundig gebruik van de Electriciteit, als mede van het Kalkwater, en de goede uitwerksels eener strenge leevenswyze in een voorbeeld aangetoond, zyn de onderwerpen eeniger volgende Stukjes; die, na eene tusschenkomende beschryving van eenige verbeteringen der Barometers, vergezeld gaan, van eene oplettende waarneeming eener geneezen groote Etterloozinge door den Pisweg, met een oordeelkundig berigt van 't merkwaardigste hier omtrent. Wyders geeft ons dit Stukje nog aan de hand eene naauwkeurige verklaaring van de wyze, op welke de Herkaauwing geschiedt, by zulke Dieren, die het zelfde voedzel, dat zy

alrede ingeflokt hebben, weder in den mond te rug doen komen, om het zelve nogmaals op nieuws te kaauwen, by welke gelegenheid ook eenige aanmerkingen wegens het behandelen der Herkaauwende, en inzonderheid der Woldraagende Dieren, medegedeeld worden. Hier by komen nog eenige bedenkingen tegens het Systema der Eierftokken en Zaaddiertjes; benevens eene optelling der verfchillende gevoelens over de voortteeling; en eindelyk eene aantekening van twee zonderlinge gevallen, raakende Zoogende Vrouwen, die buiten tyds zog gaven.

Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van alle Volken XXIIfte Deel. Vervolgende den tegenwoordigen Staat der Vereenigde Nederlanden, vervattende in 't byzonder dien van Utrecht. Met Landkaarten en Printverbeeldingen verfierd. Te Amft. by de Wed. J. Tirion 1772. *Behalven het Voorwerk enz.* 450 *bladzyden, in gr. 8vo.*

OP de befchryving van den Staat, Gelegenheid, Historie en Regeering der Provincie van Utrecht in 't algemeen, mitsgaders van de Hoofdftad Utrecht in 't byzonder, in 't voorige Deel voltrokken, volgt in dit Deel, een gezet berigt van de vier overige Steden en het platte Land deezer Provincie. — Men ontmoet des in dit gedeelte eene zeer wel ingerigte befchryving der Steden Amersfoort, Rhenen, Wyk te Duurftede en Montfoort, als mede der vier Maarfchalks-Ampten of Kwartieren, in welken het platte Land verdeeld wordt: te weeten, het Nederkwartier, het Land van Montfoort, Eemland en het Overkwartier; in alle welke verfcheiden Heerlykheden, Dorpen en Riddermaatige Hofsteden liggen, die elk afzonderlyk ten naauwkeurigfte befchreeven worden. Het verflag van 't merkwaardigfte der Steden, en 't geen ten opzigte van 't platte Land gemeld wordt, gaat gemeenlyk vergezeld van verfcheide Gefchiedkundige aantekeningen; waar toe de gelegenheid der Provincie, zo naauw met Holland verknogt, dikwerf aanleiding geeft; nadien 'er meermaals, zo in vroeger' als in laater' tyd, tusfchen beide de Provincien onderhandelingen uit ontftaan zyn, die nu eens geweldddaadiger hand, dan eens met meer minzaamheid ten einde gebragt werden. — Van 't een en 't ander hebben wy een voorbeeld in 't *Slot van Vredeland*, en de *Schans te Nieuwerfluis*; die wy uit dit Stuk zullen overneemen.

„ Digt by, of aan het vermaakelyke Dorp *Vrédeland*, ziet men

men de grondflagen van 't oude Slot van *Vredeland*, die rondom in dubbele graften 'leggen, en door den Heere van Zuilen vernieuwd zyn, eer hy die aan den Heere van Nichtevegt verkogt. Dit Slot was by ouds, en is nog, in de Geschiedenisfen, zeer vermaard. Het werdt, door Bisfchop Hendrik van Vianden, omtrent het midden van de dertiende eeuwe, geftigt, gedeeltelyk uit den buit, dien hy in de Veluwe behaalde, gedeeltelyk uit het geld van een landgoed, by Utrecht gelegen, welk hy ten dien einde verkogt (*). Het was zo fterk, dat Heer Gysbregt van Amftel, na 's Bisfchops dood, in 't jaar 1268, het een' langen tyd vruchteloos belegerde. Eenige jaaren daar na verpandde Bisfchop Jan van Nasfau, tot groot ongenoegen van de Ingezetenen der Provincie, het zelve aan dien Heere, welke de Stigtfchen, en inzonderheid de burgers van Utrecht, door het leggen van een' nieuwen tol op de Vegtftroom bezwaarde. Doch het Slot werdt hem naderhand weder ontweldigd door Floris den V, Graave van Holland, die, op verzoek van die van Utrecht, het zelve belegerde en innam, na dat de Amftellandfche benden door de Zeeuwen geflagen waren. Het Slot kwam derhalve, na het fluiten van den vrede, wederom aan den Bisfchop van Utrecht. Doch Bisfchop Jan van Diest verpandde het zelve, in den jaare 1327, op nieuw, aan Graave Willem den III, voor zeven en dertig honderd ponden zwarten tournoois. Wanneer Bisfchop Jan van Arkel zig, in den jaare 1356, met Hertoge Willem van Beieren bevredigde, mits de gemelde fomme wederom van hem opgebragt zou worden, werdt ook dit Slot aan den Bisfchop afgeftaan. Het fchynt, dat de Stad Utrecht den Bisfchop daar toe eenig geld gefchooten heeft, waar voor hy, in 't jaar 1363, beloofde, het Slot nooit van het Stigt te zullen vervreemden. Doch de volle betaaling agter, en het Slot in de magt der Stigtfchen blyvende, eischte Hertog Albregt van Beieren het zelve, in 't jaar 1370, te rug van Bisfchop Jan van Vernenburg, die het aan den Heere van Loenderfloot verpand hadt. Zyn opvolger, Bisfchop Arnold, gaf het Slot ter bewaaringe aan zynen Neeve, Zweder van Gaasbeek, Heere van Putten, onder beding, dat hy het nimmer van 't Stigt vervreemden zou. Intusfchen drong Hertog Albregt aan op de vol-

(*) Bisfchop Hendrik ftigtte dit Slot, om 'er zyn Bisdom door te beveiligen, tegen de invallen der Amftellandfche Opgezetenen; mitsgaders om het daaromftreeks woonende Landvolk, in hunne oproerigheden, te beteugelen. *Beka in Henrico*. p. 85.

voldoening van de geschootene somme, 't welk Zweder van Gaasbeek noopte, om in den oorlog, hier op tusschen de Hollanders en Stigtschen ontstaan, Hollandsche bezetting in te neemen. Doch, by den zoen, in 't jaar 1375, tusschen den Hertog en den Bisschop gemaakt, werdt het Slot den Stigtschen weder afgestaan, mits dat Zweder van Gaasbeek het zou blyven bewaaren, tot dat de Hertog van de penningen, daar op geschooten, voldaan zou zyn. Men meent, dat de somme, door hem aan 't Slot te koste gelegd, naderhand door de Stad Utrecht ten grooten deele voldaan is geworden; immers de Stad stelde, in 't vervolg, een' Kastelein aan, alleen met goedvinden van den Bisschop. Het Slot Vredeland stondt nog ten tyde van Hendrik van Beieren, die in 't jaar 1524 Bisschop van Utrecht werdt. Hy lag 'er een Slotvoogd op; maar het verviel van tyd tot tyd, door de menigvuldige aanvegtingen, welke het onder zyne regeering hadt uitgestaan. Eindelyk werdt het, in den jaare 1529, op bevel van Keizer Karel V, afgebrooken, en het puin gebruikt, tot den opbouw van 't Kasteel Vredenburg binnen Utrecht. Het werdt egter, in 't jaar 1680, op het aanhoudend verzoek van den Heer van Zuilen, voor een Ridderhofstad verklaard, waar uit de bezitter in 't Lid der Edelen zou mogen beschreeven worden". — Verschillende inzigten maakten dit Slot een twistappel; geheel anders was 't met het tweede bedoelde voorbeeld, de *Schans van Nieuwersluis*; daar overeenkomst van belang de wederzydsche Staaten elkander wel dra deed vinden, over 't gebruik van 't Grondgebied.

„ In 't jaar 1673 naamlyk, toen de Franschen de geheele Provincie van Utrecht in hunne magt hadden, was men bevreesd, dat zy zig te Nieuwersluis zouden versterken, om van daar, iets op Amsterdam of op andere Steden van Holland te ondernemen. Om den Vyand derhalve voor te komen, belastte de Prins van Oranje den Kolonel Stokyne, om aan de Nieuwersluis post te vatten. Deeze begaf zig, in de maand van Mey, met zestien honderd soldaaten en duizend Boeren derwaards. Men stak terstond de spade in den grond, en binnen weinige dagen, was 'er eene tamelyk weerbaare schans opgeworpen; die terstond met geschut voorzien; en, van rondomme, door uitleggers in de Vegt, met geschut en volk, zodanig versterkt werdt, dat de Franschen, vervolgens tot aan Breukelen genaderd, niets op deeze sterkte durfden ondernee- men. Deeze schans was, gedeeltelyk aan de oostzyde van de Vegt, en dus zo wel op den Utrechtschen als op den Hollandschen bodem, die, hier ter plaatse, door dien stroom, geschei-

den worden, opgeworpen; doch zonder voorkennisse en toestemminge van de Staaten van Utrecht, en zonder eenige vergoeding te doen aan de eigenaars, die, uit dien hoofde, hunne huizen of landen hadden moeten missen. Men hadt 'er ook eene Kerk gestigt, en een Predikant beroepen; doch, na deszelfs dood, geen' tweeden. Het Stigts gedeelte werdt ook onder de Souvereiniteit van Holland getrokken, en de lasten aan die Provincie betaald. In deezen toestand bleeven de zaaken tot het jaar 1688, wanneer de sterkte geslegt, den eigenaaren hunne gronden te rug gegeeven, en de lasten wederom aan de Provincie van Utrecht betaald werden. By de overgifte verklaarden de Staaten van Utrecht te zullen toelaaten, dat, in de plaatse aan de Nieuwersluis; wanneer de nood het, naar de gedachten van de Staaten van Holland, vereischen zoude, zonder uitstel een of meer forten gelegd werden, daar het noodig en dienstig was. Doch dit gebeurde niet voor den jaare 1745, wanneer men in Holland, uit voorzorge, wegens den inval der Franschen in de Oostenrykſche Nederlanden, oordeelde, dat de tydsomstandigheden de versterking van deeze post vorderden. Daar werdt, derhalve, door de Gemagtigden van de wederzydsche Provincien, eene Overeenkomst geslooten, waar by aan de Staaten van Holland toegestaan werdt, dat zy het geslegte Fort van de Nieuwersluis aan de westzyde van de Vegt, zo als aan de oostzyde reeds geschied was, wederom zouden mogen opmaaken, en in staat van verweeringe stellen; doch de Souvereiniteit en het territoriaal regt, over den grond van het Fort, zou aan de Staaten van Utrecht blyven; gelyk ook, door die Provincie, zouden worden geheven alle schattingen in 's gemeene Lands middelen van den bodem, dien het Fort beslaan zou, en van de huizen en ingezetenen, binnen het zelve begrepen; aan de Eigenaars van de Landeryen, die, door het leggen van het Fort, vergraaven, en van de huizen, die, uit dien hoofde, geslegt of beschadigd mogten worden, zou behoorlyke vergoeding, volgens de schatting van het Geregt, gedaan, en de Provincie van Utrecht schadeloos gestelt worden, wegens het nadeel, dat dezelve daar door aan haare inkomsten lyden mogt; de doortogt langs den weg en de vaart zou vry en onbelemmerd moeten blyven, en alles, zo als het toen was, met betrekkinge tot de oefening van den Regtsdwang, zonder dat de Staaten van Holland daar door meer regt op de Provincie van Utrecht verkreegen; en, eindelyk, wanneer de Staaten van Holland, t'eenigen tyde, eenig volk van oorloge in het Fort zouden willen leggen, zou de Bevelhebber verpligt zyn, die van Utrecht te zweeren, om

gee-

geene onordentlykheden in hunne Provincie te pleegen, zonder hunne bewilliging niet over den Stigtschen bodem te trekken, en zig te onderwerpen aan alle hunne politike bevelen, en die in 't Fort ter uitvoer te zullen brengen. Deeze overeenkomst werdt, in 't begin van 't jaar 1746, door de Staaten van Holland bekragtigd (*), en, in gevolge van dezelve, de nieuwe schans gelegd, die, door Gods goedheid, tot nog toe van geen dienst geweest is".

Om by deeze opgemelden nog eene andere soort van byzonderheid mede te deelen, zullen wy den Leezer berigt geeven van zekere plegtigheid te *Zeist*, die vermoedelyk de grondslag is van een vertelsel, dat alle waarschynlykheid ontbreekt. —— Onze Autheur het Dorp *Zeist*, ruim eene Duitsche myl, in eene rechte lyn gemeeten, vlak oostwaards van Utrecht af gelegen, beschryvende, merkt aan, dat dit Dorp, het welk het oudste Dorp van 't geheele Nederstigt heet, oudtyds zeer vermaard en aanzienlyk geweest moet zyn, en verhaalt by die gelegenheid het volgende.

„ Hier was het, dat de Utrechtsche Kerkvoogd, by zyne huldiging, eigenhandig de klokke toog; ten teeken, dat de opgezetenen ten platten lande, nu vervolgens, by 't klokkleppen, dezen Bisschop, als hunnen Heer, moesten ten dienste staan; daar hy toch in de Steden geen gezag had, dan om een Schout aan te stellen. Hier liet hy, voor de Kerke, zyne bekendmaakingen aanslaan. Misschien was het Dorp, oudtyds, ook wel, min of meer, bevestigd. Men verhaalt nog, dat de Bisschoppen zelve de Opperkosters van Zeist waren, welke bediening wel dertig duizend guldens waardig was geweest; na 't afschaffen der Bisschoppen aan de Prinsen van Oranje, en by gevolg ook aan Koning Willem den III opgedragen; doch naderhand door de Staaten geëigend zou zyn. Dan het los verhaal van den Heer *van Heussen* is al het gezag, dat 'er, myns wetens, voor dit vertelsel is. Ik weet geene voorbeelden, dat de Vorst des Lands ooit inderdaad Opperkoster was; noch van Kosterambten, die dertig duizend guldens zouden opgebragt hebben. Zo veel gelds was, in die oude tyden, een groote schat: en wie weet, of het geheele NederstIcht den Bisschop meer opbragt? Nergens vindt men, zo veel ik ontdekken kan, eenige Staatsbesluiten, waar by dit Kos-

(*) „ Doch omtrent het afleggen van den eed aan de Staaten van Utrecht, kwam, na de aanstelling eens Stadhouders, in 't jaar 1747, eenige verandering". *Vaderl. Hist. XX D. bl.* 16.

Kosterfchap, met deszelfs opkomften, den Stadhouderen opgedragen zy, of iets aangaande 't zelve zy vastgefteld. Dit is zeker, dat thans de Koster door den Heere aangefteld worde, en niet meer dan veertig gulden tractement van wege der Staaten, trekke, gelyk dit ook op andere Stichtfche dorpen plaats vindt. Derhalve zoude ik denken, dat het geheele vertelfel een fprookjen ware, geboren uit het even gemeld eigenhandig klokkleppen des Bisfchops, by zyne huldiging; waar uit de een of ander, niet onaartig, gelegenheid genomen heeft om te zeggen, dat Zeist *een heerlyke kosterye* was, wel dertig duizend gulden waerdig; die naderhand aan de Stadhouders en by Stadhouderlooze regeering aan de Staaten gekomen zy.

(1) „ Even zoo vind ik, dat de Graaf van Vlaanderen, na dat hy, te Gend, by zyne inhuldiging, de regten en voorregten bezwooren had, twee of driemaal, eigenhandig, aan de kerkklok klepte, tot een openbaar teeken zyner tegenwoordigheid, zynes eeds, en der aanveerde magt. Zie JAC. MARCHANT. *Flandr. defcript. L. II. p.* 176. vergel. met BALDRICI TORNAC. *Chron. Camerac.* p. 184. en MATTH. Anal. T. I. p. 144. Ed. in 8vo.

(2) „ Althans in RADEMAKERS *Kabinet* (Plaat CCXXVIII) ziet men de afbeelding van een oud poortje; dat eertyds, nog in 't jaar 1630, te Zeist ftond, doch thans tot den grond toe geflegt is.

(3) „ J. LE LONG. (in RADEMAKERS *Kabinet van Nederl. en Kleeffche Oudh. V D. bl.* 233. daar hy voor 't overige VAN HEUSSEN, in de *Hist. van 't Utr. Bisdom II D. bl.* 207 heeft uitgefchreven) zegt, nog duidelyker, dat deeze bediening, gelyk daar van verhaald werd, 's Jaars wel dertig duizend Guldens waardig was, en opbragte. My is verhaald, dat Koning Willem de III, eens omftreeks Zeist jagende, in de Kerk kwam, en, uit fpel, eigenhandig eenige reizen aan de klok toog, waar op hy van zyne hovelingen, boertende, *Koster van Zeist* geheten wierdt. Althans weet ik met zekerheid, dat 'er geene inkomften wegens eene Kosterye te Zeist aan den tegenwoordigen Stadhouder komen. Ook ftrydt hier tegen, dat Bisfchop Godebald het kerkelyk Regtsgebied over deeze plaats, in 't jaar 1126, voor altyd aan den Domproost heeft afgeftaan. BUCHEL. *ad Hed. p.* 153. vergel. M. ALTING *Notit. Germ. Infer. P. II. p.* 200. *Hist. van 't Utr. Bisdom, II D. bl.* 232.

Ade-

Adelyk en Aanzienelyk Wapenboek van de VII Provincien; waar by gevoegt zyn een groot aantal Genealogien van voornaame adelyke en aanzienelyke Familien, uit veele oude stukken in deeze orde gebragt, door A. Ferwerda. *Tweede Deel Eerste Stuk. Te Leeuwarden by* A. Ferwerda *en* G. Tresling 1772. *in gr. f.*

IN dit Stuk zyn vervat de 23 volgende Familien, welker oude herkomst wy kortlyk zullen melden, zo als dezelve hier opgegeeven wordt.

1. Het Geslacht *van Adelen*, voortgesprooten uit een Friesch Ridder, met naame *Adelbricus*, die geleefd heeft, omtrent het jaar 730. Hy was gehuwd met *Cronovella*, eene Dogter van *Adgillus den II*, Koning van Friesland. Zyne goederen aan zyne kinderen toegedeeld hebbende, heeft hy gewild, dat zyne Edele Nakomelingen zig, van wegens deeze deeling, *van Adelen* zouden noemen.

2. Het Geslacht *van Berck*, voor meer dan 300 jaaren beroemd. Doch, by gebrek van byzondere aantekeningen, kan men dit aanzienelyke Utrechtsche Geslacht niet hooger ophaalen, dan met *Jan van Berck*, in 't afloopen der zestiende Eeuwe, gehuwd met *Margareta van Lostad*.

3. Het Geslacht *van Breugel*, welks oorsprong zommigen brengen, op omtrent het jaar 1070. De Geslachtlyst van dit Adelyke Brabandsche Huis gaat in orde voort van *Jan van Breugel*, die bekend was, omtrent het jaar 1177. De naam zyner Echtgenoote vindt men niet aangetekend.

4. Het Geslacht *van Cronenburg*, afkomstig van *Willem van Cronenburg*, een natuurlyken Zoon van den Hollandschen Graaf *Willem den IV*, die hem omtrent het jaar 1340 met de Heerlykheid *Cronenburg* begiftigde. Deeze edele Ridder huwde met eene Dogter van *Jan van Polane, en van der Lecke.*

5. Het Geslacht *van der Does*. Dit Adelyke Hollandsche Huis, dat al bekend was omtrent het jaar 1300, heeft aan 't hoofd der Lyste *Mauryn van der Does*, die bloeide in 't jaar 1326, en gehuwd was, met... *Aamstel van Mynden.*

6. Het Geslacht *van Dorp*, oorspronglyk uit het Adelyke Hollandsche Geslacht *van Wassenaar*, rekent zyne herkomst uit *Diderik van Dorp*, omtrent het jaar 1250, Leenbezitter van de Ridderlyke Hofstede *Dorp* in Delfland. Zyn Edele was gehuwd met eene Dochter van *Johan van Valkenburg.*

7. Het Geslacht *van Egmondt*. Den oorsprong van dit Ade-

Adelyke Hollandſche Huis, die onzeker is, leiden zommigen af van *Radbold*, een Zoon van *Adgillus den II*, Koning van Friesland. Deeze *Radbold*, de eerſte Heer van Egmond, zou geſtorven zyn, in het jaar 792, nalaatende twee Zoonen, *Gerbrand* en *Wolbrand*, die na elkander Heeren van Egmond geweest zyn, de eerſte tot het jaar 845, en de laatſte tot het jaar 868. Op *Wolbrand* volgde zyn Zoon *Dodo* (*), den vyfden Heer van Egmond enz.

8. Het Geſlacht *van Egmondt van der Nyënburg*, afſtammende uit het Adelyke Hollandſche Huis *van Egmondt*. *Willem van Egmondt*, in den jaare 1473, Stadhouder van Gelderland, had, uit een heimelyk Huwelyk met *Margaretha van Hoogwoude*, een Zoon *Gerrit*. Op dat men nu deezen zynen Zoon niet zoude houden voor een natuurlyk kind, maar voor een ſchildboortig Edelman, uit een heimelyk Huwelyk gebooren; zo verzocht hy de Ridderſchap, zynen Zoon daar voor aan te neemen, even als of het genoemde heimelyke Huwelyk plegtig bevestigd ware; 't welk hem ook de Ridderſchap gunſtig toeſtond. Van deezen *Gerrit van Egmond*, wien 't Slot en de Landen van Nyenburg werden toegedeeld, en die huwde met .... *van Zanen*, is dit Adelyke Geſlacht afkomſtig.

9. Het Geſlacht *van Foreest*. De eerſte, welke van deezen naam in de Geſlachtlysten van dit Adelyke Hollandſche Huis voorkomt, is *Herpert van Forest* of *Foreest*, als een Ridder, in den jaare 1096, vermeld. De naam zyner Echtgenoote ſtaat niet bekend.

10. Het Geſlacht *van Lynden*, oorſpronglyk uit Lotharingen, uit de zeer oude en doorlugtige Graaven *van Aspremont*, heeft ten Stamvader *Arnold van Lynden*; die, in 't begin der twaalfde Eeuwe gehuwd is met *Helena*, eene Dogter van *Robert*, den Heer van Boeſichem. Zyn Edele heeft de Heerlykheid *Lynden*, in de Nederbetuwe gelegen, met haar ten Huwelyk ontvangen, of hy is 'er, door den Utrechtſchen Bisſchop *Burchard*, mede beleend.

11. Het Geſlacht van *Pattkull*, een der oudſte en aanzienelykſte riddermaatige Geſlachten in het Hertogdom Lyfland, aan welks Hoofd, in den jaare 1249, gevonden wordt *Ewald van*

(*) Dit is eene ontſlipte Schryffeil. Men leeze. Op *Wolbrand* volgde zyn Zoon *Radbout*, de tweede van dien naam, de vierde Heer van Egmond. Deeze overleed in 't jaar 919, en werd opgevolgd door zynen Zoon, *Dodo*, den vyfden Heer van Egmond.

van Pattkull, als Stigter van 't Kasteel *Pattkull* in Lysland. Een zyner Nakomelingen, met naame *Rutger Andreas van Pattkull*, zig in Overyssel ter neder gezet hebbende, heeft, in den jaare 1717, het riddermaatige Huis en de Havezate Kranenburg, in de Provincie van Overyssel gekogt, en werd, in den jaare 1720, by resolutie der Staaten van Overyssel, verklaard toegelaaten te zullen worden, in 't Lid der Ridderschap van gemelde Provincie. Zyne eerste Vrouw was *Arnoldina Maria van Lintelo*; en hy is voor de tweedemaal getrouwd met *Susanna Leonora van Tuil van Serooskerken*.

12. Het Geslacht *van de Pol*, waar van men in 's Lands Archiven, na 't jaar 1300, meermaals gewag vindt. De Geslachtlyst van dit aanzienelyke Huis gaat in orde voort, zedert *Jan Gysbertsz. van de Pol*, in 't midden der zestiende Eeuwe, Burgemeester van Montfoort, gehuwd met *Machtelt Zas*.

13. Het Geslacht van *Randwyck*. De eerste, van wien men dit oude, vryheerlyke, en thans Graaflyke Geslacht in Gelderland met zekerheid kan afleiden, is *Rutger van Randwyck*, Amptman van de Overbetuwe, in 't jaar 1389 gehuwd met *Theodora* of *Diderica van Homoet*. In 't jaar 1730 is het Geslacht *van Randwyk*, met alle de afkomelingen uit het zelve, van beide de Sexen, door Karel den VI, Roomsch Keizer, in den Graavenstand verheven, met deezen clausul, „ als of zy in 't vierde lid van Graaven afkomstig waren."

14. Het Geslacht *van Reede*, dat vermoedelyk uit het Sticht van Munster afkomstig is, en zynen naam ontleent van deszelfs Heerlykheid *Reede*, omtrent Boekholt gelegen, heeft zich in Gelderland en Twent, doch voornaamlyk in 't Sticht van Utrecht uitgebreid; en veelen der Nakomelingen zyn tot de eerste Eerampten verheven, en in de Ridderschap beschreeven. *Frederik van Reede*, de Stamvader van dit Adelyke Geslacht, leefde, in 't begin van de dertiende Eeuw, en was gehuwd met eene Dogter, uit het Geslacht *van Munster*.

15. Het Geslacht *van Renesse*, welks oude Adeldom onbetwist is, schoon men 't niet eens zy over de afleiding. Het staat vast, dat dit Adelyke Nederlandsche Huis voortgesprooten is uit de Hollandsche Graaven; doch het schynt onzeker te weezen, of zulks door de manlyke linie of door 't vrouwlyke oir te berekenen zy. Intusschen is 't waarschynlyk dat *Dirk van Renesse*, de Stamvader van dit Huis, de jonger Zoon was van *Pelgrim* van Holland, den jongsten Zoon van onzen Hollandschen Graaf *Dirk den VI*, die deezen

zen zynen Zoon, omtrent het jaar 1140, tot Burggraaf van Zeeland en Heer van Voorn aangefteld had. Deeze *Dirk van Renesse*, gehuwd met *Elizabeth*, de tweede Dogter van *Hendrik*, Broeder van den Graaf *van Steinfurt*, was, met het afloopen der twaalfde Eeuwe, uit dit Geflacht, de eerfte Heer van *Renesse*, Moermont, Haamftede en Burgt, Heerlykheden, die allen op het Eiland Schouwen gelegen zyn.

16. Het Geflacht *van Reynegom*, dat van eene zeer oude Adelyke afkomst is. Men brengt het zelfs tot het jaar 449, of met meerder gronds tot het jaar 782, tot de dagen van *Radboud*, den eerften Heer van Egmond, die in zyn Slot te *Reynegom*, (of Rinnegom, by Egmond op den Hoef,) begraaven werd. Maar 't Geflacht is, uit hoofde van 't verftrooien der bewyzen in 's Lands onlusten, niet regelmaatig op te maaken, dan federt *Firmin*, of in 't Hollandsch *Vastaart van Reynegom*, die in 't jaar 1080 leefde, en 't Kafteel *Reynegom* te Leiderdorp bezat. De naam zyner Egtgenoote ftaat niet bekend.

17. Het Geflacht *Schrasfert*. Aan het hoofd der Geflachtlyste van dit Adelyk Gelderfche Huis vindt men *Johan Schrasfert*, gebooren 1390. Overleeden 1470. Gehuwd met ..... *van Scherpenzeel*.

18. Het Geflacht *Strick*, dat zyne afkomst rekent van *Johan Strick*, die in 't jaar 1418 was Rechter te Santen, in den Lande van Kleef, en in 't jaar 1430 huwde met *Alid*.... Een zyner Nakomelingen, met naame *Johan Strick*, kogt 1628 de Heerlykheid van Lynfchoten, en 1632 die van Polanen. Hy werdt 1634 van *Lodewyk den XIII*, Koning van Vrankryk, gemaakt Ridder van Vrankryk, voor hem en zyne nakomelingen, en federt dien tyd hebben zy altoos gefchreeven *Strick van Linfchoten*.

19. Het Geflacht *van Stryen*, aan 't hoofd van welke oude Hollandfche Familie gemeld word *Jan Jansz. van Stryen*, die, in 't jaar 1516, trouwde met *Maria van Heemskerk*, *Jans* dochter.

20. Het Geflacht *Sweerts de Landas*. Dit oude Adelyke Huis *Sweerts* of *Zweerts*, ook *Sweert* die *Weert*, of *Sweers*, ook wel *Zuerius* genoemd, is gefprooten uit het Geflachte *van Landas*, en heeft, in 't afloopen der twaalfde Eeuwe, tot een Stamvader *Dirk van Landas*, Zoon van *Amaury de 7de Sire van Landas*.

21. Het Geflacht *Wetftein*, afkomftig uit het Zwitzerfche Kanton Zurich. Dit Geflacht heeft zig in twee takken verdeeld:

deeld: een heeft zig ter nedergezet te Rappersweil, aan 't Meir van Geneve, en de ander heeft Basel tot zyne woonplaats verkooren. Van den eersten tak heeft men hier de noodige Gedenkschriften niet; maar de laatste, die zig ook in Holland uitgebreid heeft, plaatst aan 't hoofd der Geslachtlyste *Johan Jacob Wetstein*, Zoon van *Johan Wetstein* en deszelfs Egtgenoote *Verena Specker*. Hy was gebooren 1555, en overleed 1615; zynde gehuwd geweest met *Magdalena Betzler*.

22. Het Geslacht *Witsen*. De eerste van dit oude vermaarde Hollandsche Geslacht, van wien men eene achtervolgende geslachtlyst kan afleiden, is *Witse Claasz. van de Noort*, gestorven omtrent het jaar 1498, op zyn leengoed te Akersloot, alwaar het Slot van deeze Familie, *het Huis van de Noort* genoemd, gestaan heeft.

23. Het Geslacht *Wolff*, of *Wolfs*, of ook wel *Wolffs*. Nademaal de oude bewyzen ven dit Adelyke Geldersche Geslacht, met het tweemaal afbranden van het Stamhuis, *Het Voorde*, door de vlam verteerd zyn, zo begint de Geslachtlyst deezer Familie met *Wolf de Wolff*, gehuwd met *Margaretha*, Dogter van *Geerlag Bluit* en *Johanna Voet*, die omtrent het midden der veertiende Eeuwe geleefd moet hebben. Een zyner Nakomelingen, geheeten *Wolter de Wolff*, Ao. 1591 in de Ridderschap van Veluwen beschreeven, heeft zig het eerst van *Westerroode* beginnen te schryven; waarom de Familie naderhand altoos *de Wolff van Westerroode* geschreeven heeft.

De rechtlinische Geslachtlysten deezer Adelyke en Aanzienlyke Huizen worden hier ten naauwkeurigste opgegeeven; met eene byzondere melding van de zulken, die, door hunne verrigtingen, 't zy in Staatszaaken of Burgerlyke handelingen, boven al merkwaardig zyn. Eene verzameling van die natuur, hier en daar vergezeld gaande van de vereischte Aantekeningen, stelt ons den luister dier Geslachten voor, en is in zommige gevallen van dienst ter opheldering van 's Lands Geschiedenissen; waar toe men ook voorheeft, dit Werk te agtervolgen: ten welken einde alle Adelyke en Aanzienlyke Familien, die hunne Genealogien in dit tweede Deel gelieven geplaatst te hebben, verzogt worden, dezelven aan *A. Ferwerda*, Boekverkooper te Leeuwarden, te zenden.

Kort Begrip der Algemeene en in 't byzonder der Nederlandsche Historie. Te Utrecht, by de Wed. J. J. v. Poolsum 1773. *Behalven het Voorwerk* 439 *bladzyden in octavo.*

IN 't opstellen van dit *Kort Begrip* heeft men grootlyks gevolgd, het bekende Werkje van de Heeren *Croze* en *Formey*; dog het zelve is hier en daar merkelyk uitgebreid geworden. Wel byzonder heeft men 'er, ten gevalle der Nederlandsche Jeugd, ingevlogten, eene beknopte ontvouwing der Nederlandsche Historie; om haar, onder 't nagaan der Waereld-geschiedenissen, tevens byzonder het oog te doen vestigen, op de aanmerkelykste Lotgevallen van 't Vaderland. ——— De hier in gehouden Leerwyze is alleszins geleidelyk, en zy die zig een geregeld denkbeeld van 't beloop der Geschiedenissen, zo der Waereld in 't algemeen, als van Nederland in 't byzonder, willen vormen, kunnen met vrugt gebruik maaken van de hier aangebooden handleiding. Men heeft, om alle verwarring voor te komen, en egter een kort verslag te geeven van de lotgevallen dier Ryken, in welker kennis wy te veel belang hebben, om ze niet na te gaan, aan 't einde van 't Werk, nog gehegt een Aanhangsel, betreffende de Zuidlyke en Noordlyke Ryken van Europa. Dit ontvouwt ons het aanmerkelykste der geschiedenissen van Spanje, Portugal, Groot-Brittanje, Frankryk, Denemarken, Zweden, Rusland, Polen, Pruissen en de Mark Brandenburg, benevens Turkye, in zo verre, dat men zig, met weinig moeite, eene genoegzaame algemeene Schets, van het geschiedkundige dier Ryken eigen kunne maaken, en dezelve het geheugen indrukken. ——— Zie hier de verdeelingen der Historie, welken men als hoofd-tyd-merken voordraagt: eerst met betrekkinge tot de Geschiedenissen van de Schepping der Waereld, tot op de geboorte van Jesus Christus; en dan van dit Tydstip af tot op den tegenwoordigen tyd.

Het eerste groote tydvak behelst de agt volgende *Epochas* of *Tydwortelen* (*). 1. De Zondvloed. 2. de Roeping van Abraham. 3. de Wetgeeving door Mozes. 4. De Verovering van Troye. 5. De Tempelbouw door Salomo. 6. De stigting van Rome. 7. Het begin der Persische Monarchie door Cyrus. 8. De geboorte van 's Waerelds Heilland.

Daar uit vloeien dan voort de agt volgende *Periodi* of *Tydkringen* (†).

I. Van

(*) „ *Epocha* betekent eene Tydsbepaling of *Tydwortel* van Jaarrekening, den aanvang nemende met de eene of andere gedenkwaardige Gebeurtenis; waar door men de Tydorde en de Gevallen zelfs best in 't geheugen kan bewaren ".

(†) „ *Periodus* is een *Tydkring* van vele Jaaren, welke een geheelen schakel van vele achtereenvolgende Gebeurtenissen insluit; welke tusschen de eene en andere *Epocha* voorgevallen zyn ".

I.	Van de Schepping der Waereld tot den Zondvloed.	1656 jaaren.
II.	Van den Zondvloed tot aan de Roeping van Abraham.	366
III.	Van daar tot aan de Wetgeeving.	431
IV.	Van de Wetgeeving tot op het inneemen van Troije.	347
V.	Van de Verovering van Troije, tot op den Tempelbouw door Salomo.	192
VI.	Van den Tempelbouw tot op de stichting van Rome.	239
VII.	Van Romes bouwing tot het begin der Persische Alleenheersching onder Cyrus.	192
VIII.	Van het begin dier Heerschappye tot op de geboorte van onzen Zaligmaaker.	560
	In 't geheel	3983 jaaren. (*)

Het tweede groote Tydvak behelst de zeven volgende Tydwortels.

1. De geboorte van 's Waerelds Heilland. 2. De bekeering van Keizer Konstantyn den Grooten tot het Christelyk Geloof. 3. De krooning van Keizer Karel den Grooten. 4. De krooning van Keizer Rudolf I van Habsburg, den Stamvader van het Oostenrykssche Huis. 5. De Utrechtsche Unie of de grondlegging van ons Nederlandsch Gemeenebest. 6. De Westphaalsche Vrede; waar by deeze Republiek vry verklaard is. 7. De geboorte van Prins Willem V, onzen tegenwoordigen Erfstadhouder.

Daar uit vloeien dan voort de zes volgende Tydkringen.

I.	Van de geboorte des Zaligmaakers tot op de Bekeering van Keizer Konstantyn.	312 jaaren.
II.	Van de Bekeering diens Keizers tot op de Krooning van Keizer Karel den Grooten.	488
III.	Van daar tot op de Krooning van Keizer Rudolph I.	473
IV.	Van Keizer Rudolph I. tot aan de Utrechtsche Unie.	306
V.	Van de Utrechtsche Unie, tot op de Westphaalsche Vrede.	69
VI.	Van de Westphaalsche Vrede tot op de geboorte van zyne tegenwoordige Hoogheid, Nederlands Erfstadhouder, omtrent	100
	In 't geheel	1748 jaaren.

(*) Dit is de tydtelling, welke de Heer *la Croze* gevolgd heeft; maar in 't Werkje zelve heeft men gebruik gemaakt van de tydtelling van den Heer *Joh. Jac. Schmidt*, volgens welke de Tydkringen aldus bepaald zyn.

I.	1656.
II.	428.
III.	431.
IV.	506.
V.	180.
VI.	251.
VII.	191.
VIII.	558.
In geheel	4001 jaaren.

Al-

Beknopte Historie der nieuwe Psalmberyming, welke eerlang in plaats van die van P. DATHENUS *in Neerlands Hervormde Kerk verwagt wordt. Te Amst. by* Loveringh en Allart 1773. *In groot octavo* 28 *bladzyden.*

OP het voltrekken der nieuwe Psalmberyminge heerscht 'er natuurlyk eene vry algemeene nieuwsgierigheid, omtrent het voorgevallene deswegens: en hier aan verleent dit Stukje, voor zo verre het geschiedkundige aangaat, eene genoegzaame voldoening. Na een kort verslag van de voorafgaande raadpleegingen, en 't eindelyke besluit, om uit het Psalmboek van *Voet*, van 't *Kunstgenootschap*, onder de Zinspreuk *Laus Deo*, *Salus Populo*, en dat van *Ghyzen*, een Bondel van gewyde Choorgezangen, ten gebruike van Nederlands Hervormde Kerk te verkiezen, behelst het een onderscheiden berigt, van de verkiezing en aanstelling der Heeren, die dit ter uitvoeringe zouden brengen. Verder meldt het ons de plegtige wyze, op welke de eerste Zitting, den 12 *January* 1773, een aanvang nam, en op welke de laatste Zitting, den 2 *July* van dat zelfde Jaar eindigde; na dat de Leden, geduurende ruim vyf en een halve Maanden, alle dagen van de week, uitgezonderd 's Saturdags, eene gezette byeenkomst gehouden hadden; die gemeenlyk van 's morgens te half tien, tot 's namiddags ten drie uuren aanhield. Dit geschiedkundige verhaal geeft ons voorts berigt van de plegtige scheiding der Vergaderinge op den daar aan volgenden 19 July; en een algemeen verslag van de uitvoering zelve. Wyders wordt hier, door eenige voorbeelden getoond, hoe ver de gebruikte Psalmberymingen die van *Dathenus* overtreffen; en dat men rede heeft om zig te verblyden, over den gelukkigen uitslag ter verbeteringe van ons Kerklyk Gezangboek, naar welke onze Voorvaders reeds over eene Eeuw gereikhalsd, en inzonderheid, zedert het begin deezer Eeuwe, op nieuw, herhaalde poogingen aangewend hebben.

Proeve van het op nieuw in dichtmaet gebragt Boek der Psalmen; door het Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunst wordt door Arbeid verkreegen. *Vierde Stuk. 64 bladz. in groot octavo.*

HEt Kunstgenootschap, op den zelfden voet voortgaande als 't begonnen heeft, verleent hier, in het Vierde Stukje van deszelfs Proeve, de beryming van Psalm LXVIII——LXXXI; waar van het eerste gedeelte van den LXXII Psalm in deezen tot een voorbeeld kan dienen.

1.

Schenk uw gerechtigheid den koning,
  ô God! uit uwen troon,
En uwe rechten, ter betooning
  Van gunst, aen 's Konings zoon.
Zo zal hy by uw volk regeeren
  Naer uw gerechtigheid,
d'Ellendigen naer 't recht verweeren,
  Ten schrik van 't onbescheid.

2.

De bergen zullen vrede draegen,
  De heuvels zullen mêe
Van uw gerechtigheid gewaegen,
  En ongestoorden vreê.
Hy zal d'ellendelingen richten,
  Verlossen 't arme kroost,
Verdrukkers voor zyn' staf doen zwichten,
  't Nooddruftig volk ten troost.

3.

Zy zullen u met eerbied vreezen,
  Erkennend' uwe magt,
Zo lang de zon en maen zal weezen,
  Tot in het nageslacht.
Hy zal gelyk zyn aen den regen,
  Die op het nagras stort,
En aen de dropplen, door wier zegen
  De grond bevogtigd word.

4.

't Rechtvaerdig volk zal weelig groeiën,
  Met vollen vreê verrykt,
Die zal in zyne dagen bloeiën,
  Tot dat de maen bezwykt.
Zyn magt zal vreemden en bekenden
  Van zee tot zee gebiên,
Daer van d'Euphraet tot 's aerdryks enden
  Hem hulde zal geschien.

5.

Het woeste volk der dorre vlekken
  Zal knielen voor zyn' troon,
Zyn haeters zullen 't voetstof lekken,
  En volgen zyn geboôn.
Hem zullen Tharsis vorsten eeren,
  Het westen hem ontzien,
Wien Scheba's grooten, Seba's heeren
  Geschenken zullen biên.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen. Door het dichtlievend Kunstgenootschap: onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen vlyt. *En Prysvaarzen, behelzende den Lof der Dankbaarheid. Eerste Deel. Te Leid. by* C. v. Hoogeveen junior 1773 *Behalven het Voorwerk enz.* 208 *bladz. in groot octavo.*

AL wie de hartstreelende Dichtkunst bemint, (en wie, die haar recht kent, bemint haar niet!) bespeurt ongetwyfeld met vermaak, dat men 't er in Nederland op toelegt, om haaren luister in ons Gewest bestendig te vermeerderen; door 't oprigten van Kunstgenootschappen; welken dienen, om haare hoogagters op te wekken, derzelver getal te doen aanwassen, en 't hunne toe te brengen, om elkander te beschaaven. Hier toe strekt, nevens anderen, het arbeidzaame Haagsche Kunstgenootschap; dat, overeenkomstig met deszelfs Spreuk: *Kunstliefde spaart geen vlyt*, geene moeite ontziet, om der edele Dichtkunde allezins bevorderlyk te zyn. Een bondel van Dichtstukken, door 't zelve in 't licht gegeeven, verdient een openbaar getuigenis van de loflyke poogingen der Leden, ten deezen opzigte. Aan 't hoofd van dien bondel vindt men een verslag van de opregting van dit Genootschap, door aanzienlyke Heeren beschermd, geagte Mannen bestuurd, met eene reeks van lofwaardige Leden vereerd, en onder zeer regelmaatige schikkingen in eene goede orde gebragt; welk alles grond geeft, om eene steeds toeneemende vordering ter volmaaktheid van 't zelve te gemoet te zien. In deeze verwagting versterken ons ook de hier by een gebragte Dichtstukken; welken uit onderscheiden pennen komen, verschillende onderwerpen hebben, en in veelerleien smaak behandeld zyn; doch hier in te samen loopen, dat ze met elkanderen een bewys geeven van de zugt der Leden van 't Kunstgenootschap tot het beoefenen en beschaaven der Dichtkunde. Ook toonen zy daar benevens, hoe 't Kunstgenootschap niet ongeschikt zy, om door den tyd grooter vorderingen te maaken; en eene leevendige verbeeldingskragt, door 't oordeel bestuurd, in vloeibaare verzen en eene zuivere taal te doen schitteren. ——— Aan 't einde deezer Verzamelinge vindt men twee Prysverzen, behelzende den lof der Dankbaarheid; welker Opstellers het Kunstgenootschap met de toegezegde Eerenpryzen begiftigd heeft. In 't eerste, van Dr. JOHANNES LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Hist. Nat. Lector te Leyden: en Lidt van het Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen*, dien de gouden Eerpenning is toegeweezen, ziet men den schilderagtigen trant, deezen Dichter byzonder eigen. Men leeze, ten blyke hier van, de volgende Coupletten.

Gaan wy de groene velden rond,
  Naar 's landsmans stulp en rieten daken;
Hy dankt God in den morgenstond,
  Dat hy de zon mag zien genaaken.

Hier

Hier hoort men uwen lof en prys
Met duizend duizend ſchelle tongen,
Als in een zalig Paradys,
Door 't weelig pluimgediert gezongen,
En al het vee, vervuld met vreugd,
Schept in de Dankbaarheid geneugt!

* * *

De koorenhalm buigt dankbaar neêr,
Verkwikt door regen vroeg en ſpade,
De kruiden melden 's Scheppers eer,
Al 't land dankt God voor zyn genade;
Het veld, met bloemen digt omboord,
Praalt, tot uw' roem met ſchoone kleuren;
De dauw beſproeid, van oord tot oord,
Uw dankaltaar met hemelgeuren;
't Heelal, ontvonkt door dankbaar vuur,
Zingt ſteeds het Danklied der natuur.

* * *

Myn landman gaat ter ſtaldeure uit;
Hy melkt zyn welgeſpierde koeien;
Hy zaait of plukt zyn moes en kruid;
Hy vindt de ſchaapjes tierig groeien;
Hy maakt zyn boter, kaas en room;
Hy ziet zyn friſſche muskadellen,
De vrugt van peer- en appelboom,
Vol geurig ſap tot rypheid zwellen.
Hy ſchenkt U met een dankbre hand,
Op 't gulst de tiende van zyn land.

* * *

En als hy vrolyk ſteêwaarde treedt,
Vult hy de markplaats met zyn waaren,
Daar de ambagtsman de winst beſteedt,
Die hy door arbeid mogt vergaêren.
Hy koopt, en brengt zyn huisgezin
De vette vrugten van de landen,
Zy ſmaaken 't eerelyk gewin,
Het zoet van d'arbeid hunner handen.
Zy zien Gods gaven in hunn' ſchoot,
En danken Hem voor 't daaglyks brood.

Het tweede Prysvers, van JOHAN PIETER BROEKHOFF, *Koopman te Emmerik*, die den zilveren Eerpenning heeft weggedraagen, doet ons die kragtige deftige manier van voorstelling hooren, welke 's Mans Dichtstukken gemeenlyk veel nadruks byzetten. Men slaa, ten voorbeelde, het oog, op een gedeelte zyner beschryvinge van den dankbaaren Mensch, dat aldus luidt.

De Mensch, die door uw' invloed leeft en werkt,
Verheven Deugd! die Mensch erkent en merkt,
In yder gunst van 't gunstryke Opperweezen,
Een scherpe spoor, die tot zyn' lof hem wekt,
Een liefdekoord, die tot zyn' dienst hem trekt,
Een' band, die hem verbindt om God te vreezen;
Zyn hand genoot geen weldaad, hoe gering,
Of 't hart was straks tot DANKBAARHEID genegen:
Het minste goed dat hy van God ontfing,
Erkent hy als een' onverdienden zegen.

* * *

Wanneer de zon aan de oosterkimmen blaakt,
Dankt hy dien God, wiens oog hem heeft bewaakt,
Wiens magt hem in het duister heeft beveiligd;
Dien God, die hem gezegend en gezond,
Wekt uit den slaap, wordt in den morgenstond,
't Dankoffer op het hartaltaar geheiligd:
En als de nacht zig weêr op 't halfrond spreidt,
Erkent hy 't goed van God dien dag ontfangen,
Van God, die hem beschermd heeft en geleid,
En roemt zyn gunst met juichende avondzangen.

* * *

Hy eet geen spys, hy drinkt geen drank, hy ziet
Zig nooit bevryd van nypend zielverdriet,
Zyn voet bewaard voor 't wreed geweld of laagen,
Of poogt aan God, die hem verkwikt en spyst,
Uit leed hem redt, in nood hem hulp bewyst,
Een dankbaar hert in alles op te draagen.
Het zy zyn werk wordt met gewin gekroond,
't Zy hy hersteld van 't kwynend bed mag stygen,
Het zy zyn huis van ziekte blyft verschoond,
Nooit zal zyn mond van 's Hoogsten bystand zwygen.

Hy

Hy dankt vooräl dien God, die hem verlicht,
Hem van zyn' dienst zyn heildienst onderricht,
En hem ontdekt den weg naar 't zalig leeven;
Die zelfs, daar nooit de liefde klaarer blonk,
Zyn' eigen Zoon aan hem uit liefde schonk,
En met zyn' Zoon hem alles heeft gegeeven:
Dit Heilgeschenk, deez' Hemelgaaf, waar by
Geen Ryk hoe groot, geen Waereld op kon weegen,
Wordt nooit op aarde erkent naar haar waardy;
Geen DANKBAARHEID is hier zó hoog gestegen.

Gelyk het Land, dat vrugt draagt op zyn tyd,
En door zyn vrugt den akkerman verblydt,
Niet nutteloos den zegen heeft ontfangen,
En niet vergeefs werd door de zon bestraald,
Wyl 't Landmans zweet met nutte winst betaald,
En boet in 't eind zyn uitgestrekt verlangen:
Zo toont de Mensch, de dankbre Mensch, zo ryk,
Zo mild bedeeld van 't opperst Welbehagen,
In zyn gedrag zig zulk een land gelyk,
Door vrugten der erkentenisf' te draagen.

DIDERIK *den eerste Graaf van Holland, Zeeland en Heer van Vriesland. Treurspel. Te Amsterdam, by* F. H. Demter. *Behalven de Voorreden 72 bladz. in octavo.*

DE Opsteller van dit Stukje betuigt, dat hy, over het in 't licht geeven van deezen Eersteling zyner hersfenvrugten, niemands oordeel heeft ingenomen; om 'er niet van afgeschrikt te worden: doch wy zouden hem niet raaden zulks weder te doen. Hoopt hy, gelyk hy in 't slot zyner Voorreden zegt, *te triomfeeren door* ZOEKENDE LUST, hy vange dan niet aan met het deftige Treurspel, maar oefene zich in een gemeener slag van Dichtstukjes; om, zo hy de Natuur nog te baat mogte krygen, trapswyze te vorderen. 't Kan zyn, dat hy een Voorganger heeft; maar 't zou ons niet verwonderen, al ware hy de eerste, die de Rymkunst begonnen heeft, met het vervaardigen van een Treurspel; en zyn voorbeeld is sterk genoeg, om anderen van die onvoorzigtigheid af te schrikken. Eene welbestierde Historiekunde, eene eigenaartige vinding en schikking, eene met de verschillende characteren overeenkomende taal enz. enz. ontbreekt 'er aan alle kanten. Men hoore slegts Keizer *Karel* tot *Diderik*, Hollands zo genoemden eersten Graaf, indeezervoege spreeken.

't Ver-

'T Verwoesten deezer Landen,
't Berooven van het Volk, 't bederven en verbranden,
Door dat tierannig schuim, zo dikmaals hier geschied,
Wyte ik 's Lands Edelen wel, maar de Onderdaanen niet:
Hun binnelandsch verschil, hunne ingebeelde rechten,
Maakte ieder onbekwaam den Vyand te bevechten.
Ik wil dat één van uw hier Opperrechter zy,
Of Graaf des Lands, dog elk blyve als voor deezen Vry,
Zal van zyn Rechtsgebied, een deel aan 't Graaflyk voegen,
Met minder titul ook, kan hy, zich vergenoegen;
Elk diene ook onder hem, en breng zyn benden aan,
Naar dat den nood vereischt, en hy zulks zal verstaan,
Waar mede hy als dan alle aanval af zal keeren,
Alle inval stuiten, en elks rechten zal verweeren,
Zo, dat men hier meer dan voorheen in Vryheid leeft,
Meer rust geniet, en min voor 's Vyands woede beeft.
Dit waterächtig Land, aan alle kanten drassig,
Bezoomd met Dyken, vol van Veengrond en moerassig,
Vervult met Poelen, Duin', en Weiland, en beroemd
Voor Vischryk, wil ik, dat nu Holland word genoemd:
En naar my dunkt, zo is deez' naam dit Landschap eigen,
En zal, aldus beheerscht, een ander aanzien krygen.
Dit kleen Half-Eiland, dat ten Ooste aan Utrechts Sticht,
Of Gelderland, en dat ten Zuide, aan Braband ligt,
Ten Ooste en Noorde aan Zee en Maas, en slecht elf mylen
In lengte, en van waar men ligtlyk uit kan Zeilen,
Naar Oost en West, zo wel bekwaam tot Koopmanschap;
Waar door dit zelve Volk, nog eens ten hoogsten trap
Van welvaart en geluk en rykdom zal geraaken,
Zal ik na deezen, als myn eigen Land bewaaken.
Rhyn-Waaterlander, den Katwyker, Kenmenaar,
Schie- Gooy- en Maas-Lands Volk, Westvries en Texellaar,
En Vlaardinger, 't noeme al zich Hollandsch Volk na deezen;
En Vriesland, dat nog als voorheen zal Vriesland weezen,
't Welk zich van Dokkum strekt tot aan de Lauwers toe,
Weleer een Koningryk, dog uitgestrekter, doe
Ik voortaan met den naam van Heerlykheid benoemen.

De Vader des Huisgezins; Toneelspel. Het Fransche van den Heer DIDEROT *gevolgd. Door* H. V. ELVERVELD. *Te Amsterdam by* J. Knuem 1773. *In octavo* 127 *bladzyden.*

CLement, een goedaartig Mensch, en tederhartig Vader, heeft by zig woonen, zynen Schoonbroeder *Constant*, die van een eigenzinnig humeur is, en een gevoelloos hart heeft, dog van 't Huisgezin ontzien wordt; en met welken *Clement* ook alleen onmoed gaarne zou vermyden. Strydigheid van aart doet hen verschillend denken

over

over de bestiering van *Clements* Zoon en Dogter; en 't gehouden gedrag jegens *Constant* maakt de Kinderen onopenhartig jegens den Vader, in hunne Minnehandelingen. Dit brengt verscheide ingewikkelde Tooneelen te wege, die trapswyze meerder verwarring veroorzaaken, en eindelyk afloopen, met een Huwelyk der Kinderen; tot genoegen van den Vader, en in spyt van den Oom, die 't Huisgezin zyne Vriendschap opzegt; om dat de teerhartige Vader duldt, dat zyne Kinderen een lager Huwelyk aangaan, dan de Oom wel gewenscht had. De Zoon *Albinus* trouwt met *Sophia*, die, als ten laatsten blykt, eene Broeders Dogter was van *Constant*; welke hy, om dat ze tot Armoede vervallen was, versmaadde; dog die *Clement*, om haare uitmuntende Zeden, wel waardig keurde, met zynen Zoon te huwen. De Dogter *Cecilia* trouwt met *Gerard*, den Zoon van *Clement*, en by hem opgevoed. *Constant* had al voorlang met gemelykheid opgemerkt, dat *Cecilia* en *Gerard* elkander verstonden; dit was hem, uit hoofde van *Gerards* laagen staat, tegen den borst. *Clement* was *Gerard* voorheen reeds gunstig, maar gebrek van een openhartig vertrouwen had *Cecilia* voor haaren Vader doen veinzen. Intusschen had *Constant* zig egter van *Gerard* willen bedienen, om de Minnary van *Albinus* en *Sophia* te stuiten, door *Sophia* in verzekering te doen neemen, met beloften van hem en *Cecilia*, door 't beërven zyner Goederen, gelukkig te doen vereenigen: dan *Gerard* had zig weeten te bedienen van eene list, die 't oogmerk van *Constant* verydelde. Dit maakte *Constant* te grimmiger, toen *Clement* zyne toestemming gaf, tot het Huwelyk van *Cecilia* en *Gerard*; na dat hy met vermaak verstondt, dat ze, overeenkomstig met zynen wensch, elkander beminden. ——— De samenloopende omstandigheden verleenen hier eene verscheidenheid van characters, en verschillende werkzaamheid van hartstochten, die de Heer *Diderot* zeer wel heeft gade geslagen; aan welke ook de taal, in de Nederduitsche navolging, over 't geheel beantwoordt; des het Stukje in 't algemeen wel onder de geregelde Tooneelspellen gebragt moge worden. Gelukkig zyn de Huisgezinnen, daar geen eigenzinnig Bloedverwant onrust verwekt; en daar de Vaderlyke tederheid openhartige Kinderen tot hun geluk mag stieren.

De rampzalige Gelieven, of de Graaf van COMMINGE, *Tooneeldicht; het Fransch gevolgd van den Heer* D'ARNAUD. *Te Leiden by* C. Heiligert 1773. *Behalven het Voorwerk* 87 *bladzyden in groot octavo.*

HEt bygeloovige denkbeeld, van in een Kloosterleeven de kragt der Min te ontvlugten, is de grondslag van dit Tooneelstuk. De Graaf van *Comminge*, buitenspoorig verliefd op *Adelaïde*, haares ondanks met een anderen Gemaal verbonden, zoekt vrugtloos heul, door zyne verbindtenis in de Abdye van *la Trappe*. Hy ontmoet aldaar ook den Ridder *d'Orsigni*, den Broeder des

des Egtgenoots van *Adelaïde*; die mede het vuur der Min, waar van hy jegens *Adelaïde* blaakte, in deeze Abdy te vergeefsch zoekt te dooven. Onder hen verkeert een Persoon, die een ten uiterste kwynend leeven leidt, en byzonder opmerkzaam is, omtrent den Graaf van *Comminge*. Dezelve blyft onbekend, tot dat de dood nadert; toen eindelyk openbaart zig die Persoon, en ziet het is *Adelaïde* zelve; die, na den dood van haaren Gemaal, het verblyf van den Graaf van *Comminge* ontdekt hebbende, zig in Manlyk gewaad mede in die Abdy had vervoegd, om in 's Graaven tegenwoordigheid te leeven; en alwaar de kwyning haar doet sterven; dat de Graaf met de sterkste ontroering vervult. Het beloop van dit alles wordt in eene natuurlyke schikking voorgedraagen: en 't aandoenlyke heerscht in ieder Toneel, dat in elk Bedryf trapswyze hooger steigert. De Heer *d'Arnaud* heeft zig, ter treffender uitvoeringe hier van, niet slegts bediend van de taal, maar tevens boven al gebruik gemaakt van de *Pantomime*; waar door hy de aandoeningen te kragtiger voorgesteld heeft. Ten dien einde zyn ook de Tooneelen allen indiervoege ingericht, dat ze overeenkomstig zyn met de instelling van de Abdy van *la Trappe*, en alles medewerke om het hartstogtlyke in volle kragt te stellen. Uit dien hoofde kunnen wy ook den Leezer niet wel eenig gedeelte van dit Tooneelstuk afzonderlyk opgeeven, zonder het bybrengen van verscheide aanteekeningen, die ten rechten verstande van 't voorgestelde dienen; dat in deezen te breed zou uitloopen. —— Men heeft ook, waarschynlyk, om den Leezer van dit Geschrift, over 't geheel, te meer te gemoet te komen, voor 't zelve geplaatst een Kort Begrip der Geschiedenissen der Abdye van *la Trappe*; waar uit men een geregeld begrip kan vormen, van den aart der leevenswyze, welke zy moeten houden, die tot dit verblyf, als eene boetplaats, hunne toevlugt neemen. —— Men volgt 'er den naauwgezetten regel van den Heiligen *Bernardus*; en de Instelling van *la Trappe*, volgens de Hervorming van *Dom Armand*, *Jean le Bouthillier de Rancé*, in 't jaar 1700 overleeden, is eene der gestrengsten, zo niet de allergestrengste, der Roomsche Geestelyken.

Volkomen Neêrlansch Kookkundig Woordenboek. Door Mejuffrouw CATHARINA ZIERIKHOVEN. *Te Leeuwarden by* H. A. de Chalmot 1772. *in octavo. Behalven de Voorreden* 444 *bladzyden.*

Op het getuigenis van des kundige Dames, hoedanigen het best was hier over te raadpleegen, kan men zig van de hier aan de hand gegeeven Voorschriften met vrugt bedienen, en dit Geschrift eene plaats nevens andere soortgelyke Keukenboeken geeven. Juffrouw *Zierikhoven* spreekt in de Voorreden van eene meer dan dertigjaarige ondervinding, geeft haare Voorschriften als beproefd op, en belooft, op het gunstig ontvangen, nog een ander Werkje over de Huishouding, omtrent welk stuk zy in haare handelwyze niet ongelukkig schynt geslaagd te zyn, naar 't geen ze deswegens aanduid.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

De geschiedenissen der Christelyke Kerke, in de eerste Eeuwe, beschouwd als bewyzende de waarheid van den Christelyken Godsdienst. Door J. WAGENAAR. *Te Amsterdam by* Yntema, en Tieboel 1773. *Behalven het Voorwerk enz.* 614 *bladz. in groot octavo.*

GElyk het character van Historieschryver den Heer WAGENAAR een algemenen lof deed verwerven, zo deelde hy ook by dezulken, die gemeenzaemst met hem omgingen, in ene byzondere hoogachting als Godgeleerde. Zy, die hem zints den bloei zynes levens gekend hebben, getuigen eenparig, dat de Godgeleerdheid altoos ene zyner bemindste Oefeningen was; en 't Godsdienstige Genootschap, waer mede hy zich verenigde, spreekt steeds met lof van zynen arbeid onder hen, en vooral van zyne bekwaemheid ter opwakkeringe en leidinge van de Jeugd, in die dagen, toen hy zich tot dat werk verledigde. In dit character is hy ondertusschen minder bekend geweest by de Waereld; en wy hebben 't des niet ondienstig geacht, 'er met een kort woord van te gewagen; daer veelen, misschien, niet zouden verwagten een Godgeleerd Geschrift van hem in openbaren druk te zien. Hy heeft, wel is waer, al vroeger, een en ander Godgeleerd Stuk afgegeven; dan nadien ze, of zonder naem, of slechts met de letteren J. W. (*) te voorschyn kwamen, zo heeft men natuurlyk, in dit opzicht, minder acht op hem geslagen. Edoch, hoe 't ook hier mede gelegen zy, het tegenwoordig Geschrift, dat met zynen Naem op 't voorhoofd pronkt, is zeker zyns overwaerdig; zo wegens deszelfs voortreffelyke uitvoering, als de aangelegenheid van het onderwerp; daar het dient tot een geregeld verslag van de oprechting en uitbreiding der Christelyke Kerke, in de eerste Eeuw, ten bewyze der waarheid van den Christelyken Godsdienst.

Onze Autheur zich voorgesteld hebbende, dit aenmerklyke gedeelte der Kerklyke Geschiedenisse, met dat bepaeld oogmerk,

(*) Zie een Bericht van dat Werkje in onze *Hed. Letter-Oef.* I. D. bladz. 540.

merk, voor te dragen, heeft zyn Geschrift afgedeeld in vyf Boeken. De drie eerste bevatten ene achtervolgende geschiedkundige ontvouwing van 't geen ons in de Euangelien en de Handelingen der Apostelen gemeld word; met nevensgaande aenmerkingen over 't geen ons de Brieven van Paulus, inzonderheid, daer omtrent aen de hand geven; vergezeld van 't geen de ongewyde Geschiedenissen ter ophelderinge van 't voorgevallen verlenen. Het vierde Boek agtervolgt dit onderwerp, tot op het afloopen der eerste Eeuwe, met in agt neming van 't geen de overige Apostelen betreft, zo ver men zulks uit hunne Brieven, overeenkomstig met de opgenoemde Schriften, en 't verder verhael der vroegste Schryveren, met betrekking tot dat Tydperk, kan melden. —— In de ontvouwing van dit alles zou men, al ware 's Mans Naem niet op den Tytel geplaetst, onzen Vaderlandschen Historieschryver genoegzaem erkennen. Zyne Geschiedkundige Styl, zyne manier van de gebeurtenissen voor te dragen en te verknochten, zyne wyze van gepaste ophelderende aenmerkingen in te vlechten, eenvormig met zyn bekenden schryftrant, verlenen hier ene zeer gevallige aeneenschakeling der Euangelische Historie, staende de eerste honderd jaren. Het beloop dier zo gewichtige gebeurtenissen word ons in een helder licht gezet; en 't zelve gaet gepaerd met een geschied- en tydkundig bericht van den tyd waer in, en de gelegenheid by welke, de Euangelische Schriften geschreven zyn; 't welk den Autheur tevens aenleiding geeft, tot een oordeelkundig verslag van den inhoud en 't bedoelde der Apostolische Brieven: dat zeer gepast vereenigd is met, en alleszins dient ter opholderinge van het voorgevallene in die dagen.

Dus ene opheldering gegeven hebbende, van de oprechting en uitbreiding der Christelyke Kerke in de eerste Eeuw, maekt hy ten laetste, in het vyfde Boek, hier uit op, een bewys, ter verzekeringe der waerheid van den Christelyken Godsdienst. Hy houd zich in dezen niet uitvoerig bezig met aen te toonen, hoe men de echtheid der Euangelische Schriften, op de eigenste gronden, als die van andere oude Schriften, kan beweren; als zynde dit, het welk anderen ten overvloede gedaen hebben, buiten zyn tegenwoordig oogmerk; maer vordert alleenlyk, dat hy met het onbetwistbaerste regt kan doen; „ dat men deze Schriften zal aenmerken, als oude Schriften, die, ten voornaamen deele, onder de Christenen, geloofd zyn geworden ". Dezelven, voor als nu, niet hooger

ger

ger aenmerkende, bepaelt hy zich eerst, tot het ontvouwen en betoogen der zes volgende Stellingen.

I. „ Weinige jaaren na dat de meeste en voornaamste Evangelische Gebeurtenissen onderfteld worden, voorgevallen te zyn, waren 'er, in verscheiden' Gewesten van den bekenden Aardbodem, reeds geheele Gemeenten van Christenen.

II. „ De Christenen der eerste Eeuwe hielden, gelyk de laateren en tegenwoordigen, de voornaame Evangelische Geschiedenissen, Jesus prediking, dood, opstanding en hemelvaart, en de daar op gevolgde prediking der Apostelen voor waaragtig.

III. „ De grondslag van het geloof der meeste eerste Christenen was het verhaal en de Leer der Apostelen, hun, mondeling of in geschrifte, overgeleverd.

IV. „ De voornaamste Evangelische Gebeurtenissen, zoo als zy, door de eerste Christenen, geloofd werden, worden onderfteld, openlyk, in bekende plaatsen, en, met kennis, of in de tegenwoordigheid, of ook met medewerking van veelen, voorgevallen te zyn.

V. „ De Christenen der twee eerste Eeuwen waren Luiden van beiderlei Kunne, Mannen en Vrouwen, en van allerlei Staat, Rang en Godsdienstige Gezindheid, voor, en, zo ver zulks met den Christelyken Godsdienst bestaanbaar was, ook na hunne Bekeering.

VI. „ De eerste Verkondigers en Belyders van den Christelyken Godsdienst werden, om hun gevoelen, van Jooden en Heidenen, veeltyds tot den dood toe, vervolgd; en bleeven, des onaangezien, in 't algemeen, de aangenomen Leer bestendiglyk aankleeven".

Uit deze zes Stellingen leid de Heer *Wagenaar* verder af, een bewys voor de waerheid van den Christelyken Godsdienst; met aen te toonen, hoe ieder Stelling op zich zelve ten grondslage hier van dient, en hoe ze met elkanderen samenloopen om 'er een voldoenend bewys van te geven. De uitwerking van dit bewys, even als de geheele schikking van 't voorgaende, geeft alomme getuigenis van des Autheurs kundigheid en oplettendheid in 't behandelen van dit onderwerp; het welk hy met zo veel oordeel en klaerheid uitgevoerd heeft, dat men dit Stuk met recht moge achten als een der uitmuntendste Schriften, die ter bondige verdeediginge van den Christelyken Godsdienst strekken. —— Wy zouden, indien wy op byzonderheden staen bleven, veelligt te breed uitweiden; en zullen ons daerom liever bepalen, om den Lezer alleenlyk nog onder 't oog te brengen, de geheele samentrekking van 't bewys,

wys, op de bovengemelde Stellingen gegrond, zo als de Autheur het zelve aen 't einde van zyn Werk voordraegt.

„ Zo de Evangelische Historie, *zegt hy*, die wy, voor 't grootste gedeelte, in de *drie* eerste Boeken, voornaamlyk uit de Schriften des Nieuwen Verbonds, verhaald hebben, volkomen geloof verdient; dan is de Christelyke Godsdienst waaragtig. De geloofsstukken en zedepligten van den Christelyken Godsdienst worden, in die Historie, zo als zy in de gewyde Boeken voorkomt, geleerd op den naam van den Heere Jesus, en van de Apostelen. Zoo de Historie waaragtig is, hebben zy dezelve waarlyk geleerd. En hunne Leer behelst de zuivere waarheid, indien zy dezelve bevestigd hebben, door veele en groote Wonderwerken. Dat zy dit, waarlyk, gedaan hebben, leert ons de Evangelische Geschiedenis. Zo deeze Geschiedenis dan waaragtig is, dan is *ook de Christelyke* Godsdienst gebleeken waaragtig te zyn. Maar deeze Historie moet waaragtig zyn, om dat zy van allerlei staaten en rangen van menschen, in veelerlei Gewesten, en vooral in het Land zelf, daar zy gesteld wordt voorgevallen te zyn, geloofd is, in eenen tyd, waar in het bedrog, gemakkelyk, te ontdekken zou geweest zyn, indien 'er, in der daad, bedrog plaats gehad hadt; en zo vast en volkomen geloofd, dat Jooden en Heidenen de voorouderlyke Godsdienstige gewoonten en plegtigheden, hoe sterk zy 'er, gelyk doorgaans, ook aan mogten gehegt geweest zyn, vaarwel gezeid hebben, om dat de Evangelie-leer 'er hen toe verbondt; en zig liever aan het zeker verlies van aardsch gemak, eer en voordeel, en aan het zwaarste lyden en den dood zelven hebben willen onderwerpen, dan van het eens aangenomen geloof wederom afgaan. Van zulk een geloof, in zulk een' tyd, in zulke omstandigheden, met zulke gevolgen, 't welk zekerlyk eene oorzaak hebben moest, is geene andere oorzaak aan te wyzen, dan de waarheid der Evangelische Historie, die aangenomen *is*, op het getuigenis van zulken, die niet dom noch dwaas genoeg waren, om dingen, voor waar, en als openlyk en onlangs voorgevallen, te verhaalen, die nimmer waren voorgevallen; dingen, waaromtrent zy niet bedroogen konden zyn, om dat zy ze, in eigenen persoon, gezien, gehoord en ondervonden, of van even geloofwaardige oor- en ooggetuigen vernomen hadden. Ook konden zy geene dweepers zyn, die de opgeevingen van eene verhitte inbeelding, voor wezenlyke gebeurtenissen, aanzagen, om dat zy de waarheid van hun getuigenis, door wonderen, bevestigden. 't Slot van alles zy dan, dat

dat 'er nimmer Historie geloofd is, ik zal niet zeggen beter, maar op verre na zo goed bevestigd dan deeze: en dat de waarheid der Christelyke Leere rust op den grond van een verhaal, dat *getrouw en aller aanneemminge waardig is.*

Verbandelingen over de Goddelyke Eigenschappen, en de Wegen, langs welken dezelven aan, en van den Mensch verheerlykt worden. Door L. MEIJER, *Predikant in Twyzel en Kooten. Te Groningen, by* J. Bolt 1773. *Behalven de Voorreden* 456 *bladz. in groot octavo.*

EEn ieder, die den aert van den Godsdienst behoorlyk kent, weet van hoe groot een aenbelang het is, zich rechtmatige denkbeelden te vormen van Gods eerbiedenswaerdige Volmaektheden; en onder zo overtuigend een indruk daer van te leven, dat het den vereischten invloed hebbe, op onzen wandel voor Gods aengezicht. Uit dien hoofde kan het allen verstandigen Christenen niet anders dan gevallig zyn; wanneer Mannen, des bekwaem, 't 'er op toeleggen, om die denkbeelden ten klaerste te ontvouwen, en op beredeneerde gronden overtuigend te betoogen; 't welk ons niet zonder grond doet verwachten, dat de Eerwaerde *Meijer*, die zich hier toe in dit Werk verledigt, eene vry eenparige goedkeuring zyner poogingen zal wegdragen. Men heeft tot nog toe, buiten de, uit het Engelsch vertaelde, Verhandeling van Dr. *Samuel Clarke*, over *Gods Bestaen en Eigenschappen*, genoegzaem niets van die natuur in onze Spraek, dat opzetlyk gegrond uitgewerkt is; 't welk deze onderneming van zyn Eerwaerden te sterker aenpryst; te meer, daer hy alleszins toont, niet ongeschikt te zyn, ter volvoeringe van de taek, die hy op zich genomen heeft.

Zyn Eerwaerde vangt dit Werk aen, met ene inleidende Verhandeling, waer in hy ons voorstelt, wat wy door Gods Eigenschappen verstaen moeten, — derzelver verscheiden namen opheldert, — naspeurt, waer uit wy dezelven konnen kennen, — mitsgaders onderzoekt, of — en hoe dezelven te onderscheiden zyn. Na 't behandelen dezer algemene kundigheden, gaet hy over tot het beschouwen van Gods Eigenschappen, om ieder derzelven onderscheiden voor te dragen; en wel in die orde, dat hy dezulken vooraf laet gaen, die de gronden tot bewys en opheldering van de volgende uitleveren;

 en

en overzulks, tot het begrip en ene duidlyke kennis van de volgende, onderfteld moeten worden.

Ter dier oorzake begint hy met ene Verhandeling, over Gods *Onafhanglykheid*; „ die Eigenfchap of Volmaaktheid van God, waar door Hy de reeden, den grond, of de oorzaak, van zyn Beftaan, van zyne Eigenfchappen en Werkzaamheeden, niet buiten zich, maar in zich zelven heeft". Dus, om zo te fpreken, den grondflag van alle Gods Eigenfchappen overwoogen hebbende, bepaelt hy zich ter opheldering van die Eigenfchappen, welken men Gode, als het Opperwezen, naer zyn Wezen moet toefchryven; die in de befchouwing van vele andere invloed hebben, en ons derzelver natuur nader uitbeelden; of als hoedanigheden der andere Eigenfchappen van God kunnen aengemerkt worden. Met het verhandelen hier van word dit eerfte Deel beflooten, dat agtervolgd ftaet te worden, van een onderzoek der *Eigenfchappen*, die Gode als eenen Geest toekomen. Des behooren nog tot de hier befchouwde de volgende.

Naest de *Onafhanglykheid* komt de *Volmaektheid* in aenmerking, of de overweging van „ de naauwkeurigfte overeenftemming, die 'er is tusfchen alles dat van God kennelyk is". En deze leid ons tot Gods *Oneindigheid*, *Onmeetelykheid* en *Onbegrypelykheid*, of die Eigenfchap van God; „ waar door Hy alle mogelyke, of zamen beftaanbaare Volmaaktheden, Onmeetbaar, en op eene voor 't Schepzel Onbegrypelyke wyze bezit". Hier mede is verknogt de *Onveranderlykheid*, die Volmaektheid of Eigenfchap van God; „ waar door Hy altoos dezelfde is": op welke zich dan terftond voordoet de *Eeuwigheid*, die Eigenfchap of Volmaektheid van God; „ waar door Hy zonder begin, zonder einde, en zonder eene achtervolgende voortduuring beftaat". Hier mede befluit de Eerwaerde *Meijer* deze eerfte Klasfe der Godlyke Volmaektheden; en laet de befchouwing van Gods *Eenvouwigheid*, die 'er ook toe gebracht kan worden, over voor het vervolg, wanneer hy van Gods *Eenheid* zal handelen, om de tytels en 't getal der Verhandelingen, zo veel mogelyk is, te bekorten.

Ieder dezer Verhandelingen behelst, eerst, ene betoogende verklaring van de voorgeftelde Eigenfchap; en dan ene beredeneerde nafpooring van de wyze op welke God die Volmaektheid aen den Mensch verheerlykt, en dezelve van den Mensch verheerlykt moet worden. Hier door is 't, dat de Eerwaerde *Meijer* ons te gelyk de Godlyke Eigenfchappen ontvouwt,

der-

derzelver uitwerkingen opheldert, en onze verplichting aentoont; welk een en ander hy met zeer veel oplettendheid en oordeel voordraegt; onder ene zo bescheiden behandeling van de gevoelens derzulken, die in denkwyze van hem verschillen, dat ook de zodanigen zyn geschrift ongestoord kunnen doorbladeren. —— Om 'er nog een byzonder Voorstel uit mede te deelen, zullen wy ons bepalen, tot het geen zyn Eerwaerde aenmerkt, wegens de overeenstemming der Godlyke Eigenschappen. — In de Verhandeling over Gods *Volmaektheid*, in de eerste plaets ontvouwd hebbende, 't geen dat 'er in God is, of wat van Hem kennelyk is; zo gaet hy over, om te toonen, dat alle de Eigenschappen van God, (die hy in 't voorige gedeelte beknoptlyk heeft opgegeven,) op het allernaeuwkeurigst overeenstemmen. Dit leid hem (*a*) om den naeuwsten zamenhang der Godlyke Eigenschappen te toonen; en dan (*b*) het een en ander, dat daer mede onbestaenbaer is, of ene onvolmaektheid zou insluiten, in opmerking te nemen, om zulks van God te weren. Hier omtrent drukt hy zich indezervoege uit.

„ Dat 'er tusschen alle de Goddelyke Eigenschappen een allernaauwst verband zy, waar door de eene uit de andere vloeit, en, naar onze wyze van denken, de eene uit de andere kan afgeleid worden, zal niemand, die met eenigen eerbied omtrent het Opperwezen is aangedaan, willen lochenen. Ten klaarsten word dit aangetoond, van die Godgeleerden of Wysgeeren, die in hunne zamenstelzels over dit hoofddeel der Godgeleerdheid, dat van Gods Natuur en Eigenschappen handelt, die orde houden, dat ze het Wezen Gods, of het allereerste, ligtstkennelyke van het Opperwezen, de grond ofte bron (dat ik het zo noeme) van alle andere Eigenschappen Gods, stellen gelegen te zyn in zyn Onafhangelyk en noodzakelyk Bestaan. En zy die hunne gedachten over de Goddelyke Volmaaktheden, in eene andere orde schikken, of eenen anderen leiddraad verkiezen, eerbiedigen ook eenparig dien naauwen zamenhang, dien alle Gods Eigenschappen onder malkander hebben. Trouwens alle die Eigenschappen zyn van God, noch van zyn Weezen, noch ook de eene van de andere, op zich zelve aangemerkt, niet onderscheiden; maar zy allen zyn God zelve, en maken Hem uit. (*a*) De eene Volmaakt-

(*a*) Ik zoude voor deeze Uitdrukking verschoning verzoeken, indien niet het bekrompene van onze denkbeelden en bevattingen, die verschoning van zelve medebracht. Dewyl, daar onze denkbeelden en-

maaktheid kan buiten de andere in God niet bestaan. Alle onderscheid is hier alleenlyk in onze bevatting, of manier van denken. En onze denkbeelden moeten wy nooit in de plaats van de zaake zelve, of van het origineel stellen, wanneer wy ons slechts eene flaauwe kopy konnen formen: en allerminst mag dat hier geschieden, dat wy het Oneindig Opperwezen juist zodanig zouden stellen te zyn, als wy het ons begrypen. Wy moeten niet meenen, dat God ten eenemaal is, gelyk wy hem ons, al zyn onze begrippen noch zo zuiver, door onze eindige bevattinge voorstellen. ——— Allen, die rechtzinnig omtrent Gods Volmaaktheden denken, erkennen in God de Volmaaktste *Eenvouwigheid*, en beweeren daar door het stuk, dat wy thans stellen. Ook kan uit de bovengemelde aanhaaling van Gods Volmaaktheden, het verband tusschen dezelve lichtelyk worden opgemaakt. Hierom zullen wy nu ons niet ophouden, om in 't byzonder nategaan, dat en hoe alle Goddelyke Eigenschappen op het allernaauwst zamenhangen. Dan met een woord bewyzen wy slechts in 't gemeen, dat Gods Noodzakelyk Bestaan ons gebiedt, om de naauwkeurigste overeenstemming tusschen dezelve te stellen. Vermids zulk een bestaan, waar van het tegendeel eene tegenstrydigheid behelst, niets anders begreepen kan worden, dan met uitsluiting van alle verschil of strydigheid tusschen al het geene dat wy aan een Weezen, het welk dus bestaat, moeten toeschryven. Wy mogen dus veilig onderstellen, dat alle Goddelyke Eigenschappen naauwkeurigst overeenstemmen. En dit is het eigenlyke begrip, of denkbeeld, dat we ons van zyne *Volmaaktheid* moeten formen. Daar is tusschen alle die Eigenschappen, het zy wy ze als Wezenlyke of Natuurlyke, het zy wy ze als Geestelyke, of dat wy dezelve als Zedelyke beschouwen, geen verschil, geene strydigheid, waar door de eene tegen de andere zoude aanloopen: maar alle werken ze zamen in de volmaaktste overeenstemming.

„ En dit leidt my tot het tweede stuk, dat wy by de beschouwing van Gods Volmaaktheid nog hebben aantemerken, om te onderzoeken, wat daar mee onbestaanbaar is, dat wy, dewyl het eene onvolmaaktheid insluit, genoodzaakt zyn van God te weeren.

„ Dus konnen, by voorbeeld, eenige schynende of verbeeldelyke Volmaaktheden ons voorkomen, die wy by een nader onderzoek echter voor waare Volmaaktheden niet houden

en kundigheden ophouden, aldaar ook de grenspaal is van onze woorden, die de tekenen en uitdrukzels zyn van onze denkbeelden.

den konnen, en daarom aan God niet toeschryven mogen. Ik neem eens, dat door eenige macht zoude konnen gemaakt worden, dat iet, het geene eertyds geweest is, nooit zoude geweest zyn. Of dat een ligchaam, dat door zyne natuur in eene zeekere plaatze bepaald en besloten is, te gelyker tyd op eene andere of meer plaatzen zoude konnen tegenwoordig zyn. Diergelyke dingen uittewerken, kan ons in den eersten opslag schynen tot eene uitnemendste macht mede te behoren. Dan wanneer wy raadplegen met de eerste en eenvoudigste grondbeginzelen van alle menschelyke kennis, dewelke by een ieder stilzwygende, en zonder dat men daar voor meent begrip nodig te hebben, toegestemd worden, dan vinden wy duidelyk, dat dingen van die natuur onmogelyk zyn in zich zelven, en eene tegenstrydigheid insluiten, waarom wy ook diergelyke dingen niet als voorwerpen van Gods kennis konnen aanmerken, of aan zyn Alwetend Verstand denkbeelden van dezelve toeschryven mogen. Zoo iet nu kan ook onder zynen Wil niet vallen, en geen voorwerp van zyne Macht zyn. En deeze aanmerking kan thans voldoen, om te toonen, dat diergelyke ingebeelde Volmaaktheid zou aanlopen tegen Gods waare Volmaaktheid. Dewyl dit stuk eigenlyk tot de beschouwing van Gods Almacht behoort, laat ik my nu niet breeder daarover uit.

„ Voor zulke ingebeelde Volmaaktheden moeten wy het ook houden, wanneer Hem verbeeldingskragt, geheugen, en redeneering, in eenen eigenlyken zin, wierden toegeschreeven: waarvan wy nader by de beschouwing van de Alweetenheid moeten handelen, — of wanneer men waande, dat de uitgebreidheid, of een ligchaam te hebben, met beweeging en andere Eigenschappen, die tot de Volmaaktheden der ligchaamen behooren, voorzien te zyn, ook onder de Goddelyke Volmaaktheid zouden moeten geteld worden. Dewyl het denkbeeld van een Opper-Weezen onbestaanbaar is met het denkbeeld van de uitgebreidheid, en van alle Eigenschappen, die aan de ligchaamen, als ligchaamen, eigen zyn. Waar uit wy met recht besluiten, dat iet diergelyks eene Onvolmaaktheid in God insluiten zou, en derhalve van Hem moet geweerd worden, gelyk wy nader zien moeten, wanneer wy God als eenen Geest beschouwen.

„ Diergelyke ingebeelde Volmaaktheden mogen wy Gode niet als eene waare Volmaaktheid toeëigenen. Maar ook omtrent die Eigenschappen, die Hem in waarheid toekomen, moeten we ons wachten, dat wy ze in onze bevattingen met geenerlei onvolmaaktheid besmetten; dat geschieden zoude,

 wan-

wanneer wy derzelver allernaauwste overeenstemming op de eene of de andere wyze verdonkerden. Wanneer men, by voorbeeld, zommige ingebeelde trappen van Gods Volmaaktheden stelt, waardoor zyne Volmaaktheid, over het geheel beschouwd, benadeeld wordt. Dus is het gelegen, wanneer men zich de Vryheid van God zoo onbepaald voorstelt, dat men zyne Wysheid, die in Hem even zoo onbepaald is als zyne Vryheid, daardoor al te naauw bepaalt; als of zyne Wysheid, by het oeffenen en openbaaren van zyne Vryheid, Hem niet de redenen aan de hand gaf, waarom Hy juist op die wyze dezelve kiest te openbaaren, daar Hy, naar zyne Almacht, ze even zoo wel op duizenden, en oneindige andere wyzen kon openbaren. Door zoo te denken, stelt men eene ingebeelde Volmaaktheid van Gods Vryheid, waardoor echter het volmaakte van zyne Wysheid wordt benadeeld. De Vryheid van Gods Wil is hoogst Volmaakt: ook is de *Wysheid* van zyn Verstand hoogst volmaakt. Schryft men nu van de eene Gode meer, van de andere minder toe; of stelt men de eene in hooger trap Gode eigen te zyn, dan de andere, hoe zal men dan over het geheel Gods Volmaaktheid konnen staande houden. Meerder of minder heeft immers in den Oneindigen geen plaats: en Volmaaktheden by trappen te bezitten, is eene ongegronde verbeelding, volstrekt ontoepasselyk op het Allervolmaaktste Weezen, waarin geen zamenstelling, maar de Volmaaktste Eenvouwigheid plaats heeft.

„ Ook zou het tegen Gods Volmaaktheid aanloopen, wanneer men zich zulk eene maate van Goedheid en Barmhartigheid verbeeldde, die de Rechtvaardigheid ten eenemaal zoude uitsluiten; en aan de andere kant zoodanig eene gestrengheid, en straffe Rechtvaardigheid, die gansch geen plaats zou overlaaten voor Langmoedigheid en Barmhartigheid; en daarom moet men zulke niet voor eigenlyke trappen van Volmaaktheid houden. Want dit is eene zeekere waarheid, dat niets eene Goddelyke Volmaaktheid is, 't welk tegen eenige andere klaare en wezenlyke Volmaaktheid van Gods natuur regelrecht aanloopt. Wy moeten Gods Volmaaktheden zoo aanmerken: dat ze alle met den anderen konnen bestaan, en overeenkomen; en daarom kan het geen Volmaaktheid in God zyn, zoo Goed en Genadig te weezen, dat die de zonde zou aanmoedigen, en het ontzach voor zyne eigene wetten en regeering geheel te niet maken. 't Is geen goedheid, maar lafheid en zwakheid, zich vergenoegd en wel voldaan te houden, wanneer men altoos gesmaad en gelasterd wordt. 't Is geen lydzaamheid zich gewilliglyk altoos met voeten te laten treeden.

Zoo

Zoo is het ook aan de andere zyde, geen Volmaaktheid, zoo streng en straf te zyn, dat men eenen zondaar op heeter daad gaat straffen, en niet machtig is, zich van straffen te weêrhouden, en tyd te gunnen tot berouw en boete (*a*).

„ 't Is zeker, dat men door zulke bevattingen de naauwkeurigste overeenstemming tusschen de Goddelyke Eigenschappen, het rechte en eigenlyke begrip der Goddelyke Volmaaktheid, om verre stoot, en weg neemt; dat men dus eene zamenstelling, verschil, en tegenstrydigheid invoert, daar de volmaaktste Eenheid heerscht. Terwyl dit in onze overdenkingen omtrent de Goddelyke Volmaaktheden ons tot eene onverrukkelyke grondregel moet zyn, dat God, naar zyn Weezen, of zyne werkingen naar binnen, aangemerkt, de eene Eigenschap even zoo lief heeft als de andere, zonder dat men daar omtrent trappen stellen, of het eene boven het andere bepaalen mag. En bygevolg mag men, met opzicht op Gods werken naar buiten, waar door Hy zyne Volmaaktheid wil openbaaren, ook niet denken, of stellen, dat God deeze en geene Volmaaktheid alleen, of meer dan eene andere zoude voorgehad hebben te openbaaren. Want het is onmogelyk, dat Hy zich zelven verloochenen, of iet bepaalen en doen kan, waardoor de eene Volmaaktheid inbreuk leedt, terwyl de andere geopenbaard wierdt. Allen heeft Hy ze op dezelfde wyze lief. Allen neemt Hy t'zamen in aanmerking, om ze te openbaaren, en daardoor zyne Heerlykheid te bevorderen. En dit is het rechte denkbeeld, dat wy ons moeten maaken van Gods Volmaaktheid".

(*a*) „ Deeze zyn de hier ter zaak zeer gepaste woorden van den Heer TILLOTSON. p. 206. die ook eenige van die voorbeelden opgeeft, die wy zoo even hebben aangehaald.

Heilzaame Overdenkingen, over den Dood en de Eeuwigheid, op alle dagen van het geheele Jaar, door J. M. GOEZE *Predikant by de Hoofdkerk St. Catharina in Hamburg. Verrykt met het leven van den Wel Eerwaarden Schryver. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* J. S. RHENIUS. *Onder het opzicht van* L. G. CORDES. *Leeraar by de Evangelisch Luthersche Gemeente te Zutphen. Eerste Deel. Te Zutphen by* H. van Bulderen 1773. *Behalven het Voorwerk* 367 *bladz. in quarto.*

DE Eerwaarde *Goeze* de gewichtige leer van den dood, de opstanding, het laatste oordeel, het einde der waereid

reld, de zaligheid en de verdoemenis in Predikatien verhandeld hebbende; heeft geoordeeld, dat het van dienst zou kunnen zyn, deze onderwerpen nogmaels op ene gemeenzamer wyze, dan in Predikatien geschied, den Volke voor te dragen. Dit heeft hem bewoogen ene soort van dagelyksche overdenkingen te schryven, die, met ter zyde stellinge van geleerde onderzoekingen, naer de algemene vatbaerheid ingericht, van dienst zoude kunnen zyn, om de Lezers in de Welstervensleer te onderwyzen. Het eerste Deel, hier van in 't Nederduitsch afgegeven, behelst zodanig ene dagelyksche oefening voor de drie eerste maenden van 't Jaer. Ieder overdenking behelst een kort voorstel van zekere Schriftuurlyke waerheid of geschiedenis, met daer uit afgeleide gevolgen, of bespiegelingen by die gelegenheid gemaekt; welken den Lezer, in 't een of ander opzicht, beknoptlyk leeren, zyn gedrag wel in te richten, om zalig te sterven, dat de Eerwaerde *Goeze* op ene stichtende wyze ontvouwt.

Hy vestigt, by voorbeeld, zyne aendacht op de bede van Hiskia, om 't verlengen van zyn leven, en 't geen hem, op de verhooring zyner smekingen, overgekomen is; volgens 2 Chron. XXXII: 24, 25. en leert ons hier uit ene opmerkenswaerdige les van voorzichtigheid. De bede van Hiskia ontstond vermoedelyk, *zegt hy*, uit ene angstvallige zorg voor het toekomende, dat hy aen Gode overgelaten moest hebben. Hiskia had geen Zoon die hem kon opvolgen. Hy vreesde voor de wederkomst van den verbitterden Asyrier, ter onderdrukkinge van zyn Volk. Hy dugtte dat zyne begonnen hervorming niet voltooid zou worden, en dat de afgodery stond te herleven, indien, op zyn vroegtydig afsterven, een vreemde den throon beklom. Dit benauwde hem; des bad hy God angstvallig, en met heete tranen, om een langer leven, en God verhoorde hem —— Maer wat leert ons de volgende geschiedenis? Alle de oogmerken van Hiskia worden verydeld; de nieuwe toegift tot zyn leven bragt hem in verzoekingen, in struikelingen en in nood: zo dat Hiskia op zyn later sterfbedde wel hadde mogen wenschen, dat hy voor 15 jaren gestorven was. Hy vergold de hem bewezen weldaad niet, *zyn hart verhief zich*, 2 Chron. XXXII: 25. Hy wierd zeker, om dat hy 't perk van zyn leven wist. Hy verhovaerdigde zich op zyn voorspoed, toonde zyne heerlyke pracht aen de Gezanten van Babels Vorst; en haelde Gods bedreiging over zyn Ryk, Jez. XXXIX. Hy kreeg een Zoon, Manasse, die gansch ontaert, geheel afweek van de wegen zynes Vaders, en dien men het gedreigde oordeel zag ondergaen, 2 Chron.

XXXIII.

XXXIII. Op de beschouwing hier van doet de Eerwaerde *Goeze* ons aenmerken, dat Hiskia op zyn ziekbedde wyslyk gehandeld zou hebben, als hy zich aen den wille Gods gewillig en met onderwerping overgegeven had; waer uit hy verder deze stichtelyke gevolgen afleid.

„ 1. Het is te vergeefsch, ja schadelyk voor ons, als wy ons op ons sterfbed met vervooruitziende zorgen, van wegens het toekomende, beangst maken. Wat is gewoonlyker als deze klagten te hooren: hoe zal het naa mynen dood worden? Hoe zal het de mynen gaan? Wie zal voor die genen zorgen, die ik nalaat? Ach mogt my dog God nog behouden! Ach hoe veele bezigheden heb ik nog uit te voeren! hoe veel verwarringen zal myn dood veroorzaaken? Onnutte zorgen! vergeefsche klagten! die wy aan de heidenen kunnen overlaten, die geen Wyzen Goedertierenen God kennen, die het roer der regeering in handen heeft. Wy hebben op het sterfbed wat noodzakelykers te bedenken, dat eigentlyk onze zorg is, namentlyk het heil van onze ziel. De zorg voor het toekomende zullen en kunnen wy, met kinderlyke toeverzicht, op onzen God werpen, die voor ons zorgd. Hy heeft nooit in zyne regeering eenigen misslag gehad. Hy heeft onze hulp, onzen bystand en onzen raad niet nodig. Op het sterfbed hebben wy derhalven de grootste oorzaak om de vermaning van David te volgen: *Beveel den Heere uwe wegen en hoop op Hem, Hy zal 't wél maken*, Ps. XXXVII: 5.

„ 2. Het is zondelyk om verlenging des levens angstiglyk en zonder beding te bidden, en dus eene toegift tot onze jaren, van God, als 't ware, te bedelen. Wy tasten daar mede God in zyn allerhoogste recht aan; en, terwyl het alleen by Hem staat, ons leven een perk te stellen, zo willen wy ons het zelve op deze wyze zelfs bepalen. Wy murmureeren werkelyk over de schikkingen Gods, en beschuldigen Hem van eene grouwzaamheid, dat Hy ons voor den tyd wegraapt. Kan de Heere aan zodanig een gebed een welbehagen hebben! en genomen, dat Hy het verhoorde; zo wil Hy ons alleen daar mede, gelyk Hiskias, tonen, dat ons gebed dwaas is geweest; wy komen daar na wel in zodanige omstandigheden, dat wy wenschen mogten, dat God ons gebed niet verhoord hadde, wy bidden daar na wel even zo vuurig, om de verkorting van ons leven, als wy te vooren om de verlenging van het zelve gebeeden hebben. Heeft men derhalven geen oorzaak, zwakke kinderen Gods, wanneer men ze angstiglyk om de verlenging hunnes levens hoord bid-

bidden, toe te roepen: *Gy weet niet wat gy bidt!* Matth. XX: 22.

„ 3. Het is allerheilzaamst voor ons, als wy, ten opzicht van een langer leven, ons aan den wille Gods in eene stille onderwerping overgeven, en onze eenige zorge op het ziekbed laten zyn, dat wy het leven verkrygen dat eeuwig is. Ontbreekt het dan de weereld aan nood en jammer, ontbreekt het dan den Hemel aan schoonheden en aanloklykheden, dat wy de weereld zo ongaarne verlaten willen, en weinig verlangen na den Hemel hebben? Willen wy dan God als 't ware noodzaken, om ons in de weereld zo veel lyden en droeffenissen op te leggen, dat wy van dezelve recht verzadigt worden? God heeft met ons, als met zwakke kinderen, geduld. Hy verwerpt ons niet in den toorn, wanneer wy ook om de verlenging van ons leven angstiglyk smeken en bidden; maar wy zouden nochtans de sterkte van ons geloof, en ons waare toeverzicht op den levendigen God, veel beter aan den dag leggen, indien wy, in stilheid en heilige onderwerping, de bepaling van 't getal onzer maanden, aan Hem overlieten, en bereid waren te volgen, als Hy spreekt: *Het is genoeg!*

„ Ach myn God! Gy weet, hoe gaarn myn onrustig hart U daar in tegenspreekt, en het recht aan zich eigenen wil, dat U alleen toekomt. Ach stil het zelve, door de kracht van Uwen heiligen Geest. Uw wille zy myn wille; zo zal ik inderdaad bewyzen, dat ik Uw kind ben."

Ach vervul dog Uwen wille
t'Aller tyd aan my, o Heer!
Uwen wille houd ik stille,
Op dat ik tot Uwe Eer
Sterve als Uw Evenbeeld,
Waar, en als Gy het beveeld.

Ver-

Verklaring van LUTHERS *Kleine Catechismus, getrokken uit de breedvoerige Verklaring van dit Boek, door den Hoog Eerwaarden Heere* HENDRIK MEENE, *Consistoriaal-Raad, Superintendent en eerste Predikant van de Stadt en het Land van Jever. Door* L. G. CORDES. *Leeraar by de Euangelisch Luthersche Gemeente te Zutphen. Te Arnhem by* J. H. Moeleman 1772. *Behalven het Voorwerk* 301 *bladzyden in octavo.*

ENe zeer wel geregelde onderwyzing in den Christelyken Godsdienst, volgens de aengenomen Leer der Euangelisch Luthersche Kerke.

Brief aan den Wel-Eerwaardigen en zeer Geleerden Heer A. MACLAINE, *Dr. der H. Godgeleerdheid en Leeraar der Engelsche Kerke in 's Gravenhage, van* J. M. BOON, *Leeraar der Luthersche Gemeente te Delft. Te Delft by* E. v. d. Smout 1773. *In groot octavo* 16 *bladz.*

HEt gezegde van den Eerwaerden *Maclaine*, in ene zyner Aentekeningen, op de *Kerkelyke Geschiedenis* van den Hoogleeraer *Mosheim*, (IX D. bl. 266) „ dat de Lütherschen, tot één toe, Halve Pelagiaanen zyn," voor zo ver zy den Mensch niet aenmerken als volstrekt *lydlyk*, in het werk der bekeeringe en heiligmakinge, heeft den Eerwaerden *Boon* aenleiding gegeven tot het schryven van dezen Brief. Zyn Eerwaerde vindt deeze Aentekening haetlyk, om dat dezelve, in 't verband, waer in zy voorkomt, schynt aen te duiden, dat de Hoogleeraer *Mosheim*, voor 't minste, aldaer in den Text, de ware Leer der Luthersche Kerke verbergt. Hy noemt het ene ongegronde beschuldiging, onbewimpeld te beweren, dat de *algemeene Leer* der Luthersche Kerke den Mensch niet aenmerkt, als volstrekt *lydlyk* in het werk der bekeeringe en heiligmakinge. En hy houdt, tegen het gezegde van Dr. *Maclaine* staende, dat alle Leeraers der Luthersche Kerke nog heden, (ten minste hem is geen ander Leeraer onder hen bekend,) standvastig bevestigen, „ dat de mensch in het werk der bekeering geheel lydlyk is, geheel en al onbequaam tot het begin, voortgang en einde der Bekeeringe." De Eerwaerde *Boon* schryft dezen Brief, als iemand die gevoelig aengedaen

daen is, en echter met bescheidenheid de pen weet te voeren dat hem tot lof strekt.

Wat de zaek zelve betreft; het verschil tusschen die twee Heeren zal ligtelyk te vereffenen zyn, door ene nadere opheldering, van de ene en andere zyde. — Mogelyk noemt de Eerwaerde *Maclaine* ook dezulke met den naem van *Halve-Pelagianen*, die, schoon ze niet in alles met de *Halve-Pelagianen* overeenstemmen, nogtans in eenige der betwiste Artykelen, zo als hy hunne Leer beschouwt, met hun gelyk staen, en dus ook de zodanigen wel inzonderheid, die beweren, daer 't hier voornaemlyk op aen komt; *dat de Mensch bekwaam is, om de invloeden der Genade te wederstaan, of zich naar derzelver inboezemingen te gedraagen:* van welk gevoelen de Lutherschen, volgens *Maclaine*, niet vreemd zyn (*). — Aen den anderen kant, zou de Eerwaerde *Boon* vermoedelyk geen zwarigheid maken, van, met andere geachte Luthersche Leeraren, staende te houden, „ dat de werking des Heiligen Geestes op 's Menschen gemoed wel krachtig en ernstig, doch zonder eenigen dwang, en niet onwederstaenbaer is: dat de Mensch dezelve, door opzetlyke blindheid en boosheid, wederstaen kan, maer dat hy dezelve ook kan opvolgen. Dat die werking geschied, op eene wyze, welke aen redelyke schepzelen voegt; niet onmiddelbaer, maer door voorstellingen en beweegredenen. Dat Gods Geest alleen die genen kan verlichten en verbeteren, die zich verlichten en verbeteren willen laten. Dat dit *willen* hier noodzaeklyk vereischt word, om dat de Mensch een vry en redelyk schepzel is; maer dat het *kunnen* het werk van Gods Geest is. En 't zou ons niet vreemd doen, dat de Eerwaerde *Boon*, zyn zegel hing aen de tael van den Hoogleeraer *Mosheim*, wanneer hy zegt, „ dat *Augustinus*, op de tegenwerping van *Pelagius* hadt moeten antwoorden, *de Menschen wederstaan de genade; God laat den Menschen de Vryheid, of zy de genade der bekeering in zig willen laaten werken dan niet* (†). — Indien de Eerwaerde Heeren zich ter wederzyde op zodanig ene manier verklaerden; zouden ze in dit geval niet wyd uit elkander loopen; en 't zou 'er alleen op aenkomen, of de Eerwaerde *Maclaine* de benaming van *Halve-Pelagianen* niet wat

(*) Zie Aant. op MOSHEIM's *Kerkel. Gesch. VII D. bl* 73, 77. vergel. met de opgave van de heerschende beginzelen der Halve Pelagianen *II D. bl.* 293.

(†) MOSHEIM, *Wederl. Godgel. I. D. bl.* 63.

wat ver uitstrekte? Doch ter verzachtinge hier van dient, naer 't ons voorkomt, dat zulks met geen haetlyk oogmerk geschied, volgens zyne betuiging in 't slot der aentekeninge; niemand denke evenwel, dat dit den Lutherschen als een verwyt ten laste gelegt wordt. Men kan uit die tael, overeenkomstig met het geen men hier en daer in andere aentekeningen ontmoet, vry duidelyk afneemen, dat de Eerwaerde *Maclaine* voor al de Man niet is, om de *Pelagianen* tot quarten en zestienen toe af te deelen, op dat dezelve zich nergens verschuilen: en dat hy, schoon het gevoelen van *Pelagius* wrakende, den naem van min of meer *Half-Pelagiaans* te zyn, niet voor een smaednaem houd. Een Leeraer der Engelsche Kerke denkt daer omtrent veel al anders, dan een Leeraer onzer Nederlandsche Kerke, wiens Leer het tegengestelde zo van 't halve als van 't geheele *Pelagianismus* is, dat men zekerlyk, in die volle kracht, van de Euangelisch-Luthersche Leer niet zeggen kan.

De Christen-Wysgeer, bezig in aandagtige Overdenkingen over de Werken van God, in het Ryk der Natuur en zyne Voorzienigheid, op alle de dagen van het jaar. Uit het Hoogduitsch vertaald. Voor de Maanden July, Aug. Sept. en October. 440 bladz. in gr. octavo.

OM, naar gewoonte, van nu en dan eene proeve deezer Overdenkingen mede te deelen, weder iets uit de beschouwingen van den *Cristen-Wysgeer* te berde te brengen, zullen wy ons, naar de omstandigheden van 't Jaargetyde, in welken wy ons bevinden, bepaalen, tot het geen, waar toe hy onze aandagt opwekt, by *het geheele Afscheid van den Zomer*; waar omtrent hy ons de volgende niet ongepaste bedenkingen aan de hand geeft.

„ De Zon werpt haare laatste lonken op Aarde. Alles is voor ons verandert. Deeze Aarde, anderzints zo schoon en vruchtbaar, word langzaam treurig, arm en onvruchtbaar. Ik zal dien blinkenden glans, de aanlokkelykheden van de Lente; de pracht van den Zomer; de dieppingen van het Groen in de Bosschen en op de Weiden; het purper der Druiven; en het goud der rypende Oogsten niet meer zien. De Boomen hebben hun sieraat verlooren: de Winden buigen de Dennen, de Olmen en Eiken. De Zonnestraalen, zonder Kragt en Warmte, doordringen de Lucht en het Aardryk niet meer. Het uitgeputte Land heeft zyne geschenken gelevert, en aan myn smaak en zinnen niets meer te belooven. En dit is de toe-

ſtand der Natuur, in welken de vrolykheid minder word. Als de Aarde haar lieflyk Groen, haare levendige kleuren, haaren glans, en, om zo te ſpreeken, haare heerlykheid verlooren heeft, als het Land niets dan een vochtig Aardryk en donkere kleuren aanbied, dan verliest de Mensch die genoeglykheden, welke met het zintuig van 't gezicht verbonden zyn. Als het Land van den Oogst, van Bladeren en van Gras berooft is, dan ſtelt het aan het oog een hoekige en ongelyke oppervlakte voor. De Aarde heeft die gladde effenheid niet meer, dat aan een hangend geheel, 't welk de Graanen, de Kruiden en de Bladers op de groote oppervlakte der Velden uitbreidde. — De Vogels zingen niet, en niets erinnert aan den Mensch die vrolykheid der andere weezens, in welke hy deelde. Hy heeft dat vergenoegen niet, dat hem de zoetluidende gezangen der Vogels verſchaften. *Hy hoort* enkel 't geruis der wateren en der winden, een eenſtemmig, onafgebrooken en ernſtig gedruis; 't welk in hem onaangenaame gewaarwordingen voortbrengt. Het Veld heeft geen reuk meer. Men ademt niets in, als een zekeren vochtigen reuk, die niet aangenaam is, als hy niet met een gevoel van Warmte gepaart gaat. Het uiterlyk gevoel word door de aandoening van een vochtige en koude lucht beleedigt. Derhalven verſchaft het Land aan de Zinnen geen vergenoeging meer. De teedere Zenuwen, uit welken zy te zaamen geſteld zyn, ſpannen zig uit terwyl zy onaangenaame indrukſels ontfangen, en in 't vervolg worden zy ten uiterſte ſlap, gelyk ook alle de Spieren, aan welken de zwakke ſtraalen der Zon geen werkzaamheid meer mededeelen.

„ Maar ik zie by alle deeze treurige uitzichten, hoe getrouw de Natuur de plichten van de aan haar opgelegde eeuwige wetten der Nuttigheid, in alle de Jaargetyden, en onder alle de weders vervult. De Winter nadert. De Bloemen zyn verdweenen, en zelfs ook by de ſtraalen der *Zon*, *heeft* de Aarde geen blinkend aanzien meer. Maar aan een gevoelig hert geeft ook het ledige veld een afbeeldzel van vergenoeging. Hier groeide het Koorn, bedenk het, en hef een dankbaar oog ten Hemel! de Moestuinen, de Vruchtboomen ſtaan geheel berooft, dog herdenking aan het Voedzel en aan den Voorraat, die zy gegeeven hebben, mengt, onder de koude ſnydingen van den Noorden Wind, een warm gevoel van vreugde. De bladers der Vruchtboomen zyn afgevallen, de Weiden zyn verwelkt, droevige wolken gieten regen neder: de Aarde word losſer en tot wandelingen onbruikbaar. De gedachtenlooze Mensch mort; maar een overdenkende Ziel ziet

de

de doorweekte Aarde met aandoening aan. Dorre bladers en geelgeworden gras, worden door Herfstregens, tot een voedzel ter Vruchtbaarheid voor onze Aarde toebereid. Deeze beschouwing laat ons zekerlyk niet zonder een vrolyk gevoel, over de voorzorge van onzen Schepper, en geeft ons een uitzicht op de naastvolgende Lente. Midden onder het verlies van alle uiterlyke schoonheden en aanlokkelykheden, ja zelfs aan de afkeer bloot gestelt van haare kinderen, die zy gevoed en verlustigt heeft, begint ze als een trouwe Moeder, in haar binnenste voor het toekomende welzyn te arbeiden. Waarom, vraag ik hier, waarom is de zeedelyke Wereld, in haare bestemming, niet even getrouw als de Natuurlyke? De vrucht der Eike bragt nooit iets anders dan een Eikenboom voort: de Wynstok altyd Druiven: waarom een groot man laagdenkende zoonen? Waarom de nuttige Geleerde en de Konstenaar ellendige nakoomelingen? Waarom deugdzaame Ouders booswichten? Ik overweege deeze ongelykheid, en ik ontdekke eene ontallelyke menigte verhinderingen, die in de zeedelyke Wereld, even gelyk het ook dikwils in de Natuur toegaat, oorzaake zyn, dat de beste Wynstok, by gebrek van goed weder, zuure onbruikbaare vruchten draagt; en voortreffelyke Ouders slechte Kinders zien opwassen. Ettelyke treeden verder in myne bespiegelingen gekomen, staa ik stil, keere in my zelven te rug en zegge: is niet het heldere uitzicht van myne dagen ook treurig geworden, en myn uiterlyke glans als verdroogt Loof van my afgevallen? Mooglyk heeft ons lot ook Jaargetyden. Is dit zo! Dan zal ik de vruchten myner opvoeding en myner ondervinding, geduurende den treurigen Winter van myn leeven, tot myn zeedelyk voedzel en verkwikking aanwenden. En als de Oogst, die het my zal voortbrengen, ryk is, dan zal ik den armen, welker kleine en verbeterde grond weinig voortbragt, zo veel ik kan, daar van mededeelen. Boven alles wensche ik, dat als de Zomer van myn leven afscheid neemt, ik vol eere en ryk in zegen voor myne medemenschen, den Herfst myner dagen afleggen moge!

Wel my! als ik door myn leven
Goede vrucht heb voortgebracht,
En met liefde heb gegeven,
Aan hem die naar bystant smacht.
Dan daal ik in 't graf met eere,
Van myn' medemensch geroemt:
En ik weet dat God myn Heere
Zulke daaden zalig noemt.

Naleezing van den ARTZ *of Geneesheer; in aangenaame Spectatoriaale Vertoogen, enz. Eerste Deel. Te Amsterdam by de* Erven *van* F. Houttuyn 1773. 354 *bladzyden in groot octavo.*

INdien men in den beginne met volkome zekerheid had kunnen vastftellen dat de *Artz*, oorfprongelyk in het Hoogduitsch gefchreven, in onze Taal overgezet zynde, zulk een ongemeen fterke aftrek zoude gehad hebben; zo hadden de Uitgeevers, waarfchynlyk, niet belloten, verfcheide Vertoogen, welke in de Hoogduitfche Uitgaave gevonden worden, over te flaan; vooral daar men niet kan zeggen, dat dezelve minder fraai of nuttig zyn. Men heeft, derhalven, veele geestige en leerzaame zaaken, welke in 't Hoogduitfche Werk gevonden worden, overgeflagen. 't Is dus niet te verwonderen, dat, daar men gezien heeft dat de Overzetting van den *Artz* zo wel ontvangen is, men verder voortgaat met de overige Vertoogen ook aan onze Landsgenooten in hunne taale mede te deelen. 't Eerfte Deel is tegenwoordig in 't licht gegeeven, 't welk nog van twee andere Deelen ftaat agtervolgd te worden. Wy hebben 't zelve met genoegen geleezen, en twyfelen niet of onze Leezers zullen hun voordeel 'er mede kunnen doen, wanneer ze de Lesfen, 't bewaaren der Gezondheid betreffende, daar in bevat, met oordeel opvolgen, 't welk hen de onkosten van eene Geneeskundige Raadgeeving in fommige gevallen zal kunnen befpaaren. Dit *Eerste Deel* beftaat uit *zeven-en-twintig Vertoogen*, waarvan wy onzen Leezeren voornaamentlyk deeze volgende ter overweeging aanpryzen. —— *Over de kwaade Gewoontens by de hedendaagfche Gastmaalen.* —— *Aangaande de Kunst om den aart der Ziekten uit de Natuurlyke tekenen, byzonder uit de Urine, te beöordeelen.* — *Over den invloed der Klederen op de Gezondheid.* — *Voordeel der Matigheid in Spys en Drank.* —— *Den Tegen-Artz.* — *Gronden voor- en tegen de Onmaatigheid.* — *Van de verkeerde Middelen, waarvan zich gemeene luiden ter Geneezing bedienen.* —— *Over eenige Gebreken, aangaande de Opvoeding der Kinderen.* — *Aangaande de Ziekten welke aan de onderfcheide Jaargetyden en Ouderdom eigen zyn.* — *Gelykenis over de Ongerymdheid der zogenoemde* Arcana. — *Van de zwaarlyvige en vette Ligbaamen.* — *Aangaande den invloed der Zon op 't Menfchelyk Ligbaam.* —— *Regels voor de Gezondheid, met opzicht tot onze Wooningen.* — *Over 't verkoelen der Dranken in den Zomer.* — *Bericht van*

eenige ongegronde Ziekten. — *Middelen tegen de giftige beeten der Dieren.* Wy zullen tot dienst van zommigen onzer Leezeren 't volgende uit 't laatstgemelde Vertoog overneemen. Handelende over de verscheide middelen tegen de Giftige Beeten der Dieren, leert de *Artz* ons, dat 'er nog een ander middel als de voorige gemelden is, waarin men vry meer vertrouwen stellen kan, en 't geen in alle opzichten van zeer goede uitwerking is: te weeten de gemeene *Boom-Oly.* NUGENT verzekert ons, dat dit Middel van eene groote uitwerking is, in alle Vergiftige Wonden, wanneer men het geheele gekwetste deel met Oly warm vryft, al was 't ook een uur na dat men gestooken of gebeeten was. Dit middel moet egter dikwils, eenige dagen lang, ook naar bevinding van zaaken, te gelyk inwendig gebruikt worden. Ter bevestiging van myn gezegde, zal ik hier 't bericht van eenen Engelschman, WILLIAM OLIVER opgeven, die zich, in de tegenwoordigheid van verscheide *Medeleden der Koninglyke Societeit te Londen*, door eene Giftige *Adder* deed steken. Hy kende de kracht van zyn Geneesmiddel, by gelegenheid, dat hy het zelve by zyne eigen Vrouw, die door een Adder gekwetst geweest was, van gewenschte uitwerking bevonden had, na dat alle middelen zonder eenig nut gebruikt waren. Het was op den eersten Juny, dat hy deeze proef doorstond, en zich door eene oude zwarte Adder, welke iemand der aanwezenden mede gebracht had, deed steeken, in de buiging van de rechte hand, en in de buiging van den duim, zoo dat het bloed uit de Wonden liep. Hy gevoelde op het oogenblik zoo wel aan den top van den duim, als in den arm, heftige pynen en steekingen, zelfs reeds toen de Adder nog op de Wond zat: kort daarop ontstak de arm geweldig, en weinig minuten laater, zag men insgelyks eene ontsteeking aan de Oogen, die sterk traanden. In minder dan een half uur gevoelde hy, dat het vergift aan 't Harte kwam, 't welk hem op nieuw hevige steekingen veroorzaakte, verzeld van flauwtens en korte ademhaaling. Hierop kwam een sterk koud zweet te voorschyn, en het Onderlyf werd sterk opgezet; hy gevoelde Kolykpynen, en pyn in den rug, waarop hy vreeslyk overgaf; naderhand heeft hy verzekerd, dat zyne oogen gedurende deeze toevallen tweemaalen verduisterd geweest zyn, schoon hy alles hoorde, wat men zeide. Hy had, volgens 't geen hy naderhand getuigde, zoo menigmaalen hy te vooren de proef gedaan had, zich altoos van zyn middel bediend, als hy merkte dat 't vergif 't hart naderde, maar des tyds, om de aanwezenden te meerder

te overtuigen, het uiterste afgewacht, dewyl hy zich op de spoedige hulp van de Oly verlaaten kon.

„ Vyf kwartier na den beet, bracht men een komfoor met gloeiënde koolen, en hield 'er den ontblooten arm van den Lyder zo dicht over, als hy het verdraagen kon. Hier op wreef de Vrouw de arm met eene Oly, die de Geneesheer *Oly van Lucca* noemde, en in zyn zak medegebracht hadde, op dat niemand 'er zomtyds heimelyk iets zoude bydoen. Zy draaide de arm geduurig, als of ze hem boven de koolen wilde braaden. OLIVER verklaarde, dat dit de pyn merkelyk verminderde; schoon niet te min de zwelling bleef. Hy vomeerde geweldig, en had eens Stoelgang. Zyn Pols verzwakte en verminderde zo sterk, dat de aanwezende Doctoren noodig vonden hem, telken kwartier-uurs, eenige hartsterking te geeven. Hy zeide dat de hartsterkingen geene byzondere werking deeden, maar dat een of twee glazen Oly, die hy gedronken had, verlichting scheenen toe te brengen.

„ Geduurende dezen gevaarlyken toestand, lag men hem te bed, terwyl men ondertusschen den arm nog geduurig over het vuur, met zyn Geneesmiddel, bleef wryven. Vermits hy egter by aanhoudenheid over pyn in den rug, en in 't lyf bleef klaagen, beval de Doktor aan zyne Vrouw deeze deelen insgelyks te wryven, 't geen hem zeer veele verligting toebracht. Hy vomeerde op nieuws, en had nog twee of driemaalen Stoelgang, en daar by sterke Waterloozing, echter had die de gewoone kleur. Eindelyk viel hy in slaap, doch die wierd door het aanhoudend vraagen der Nieuwsgierigen, die hem tot middernacht kwamen bezoeken, geduurig gestoord; na dien tyd sliep hy zonder wakker te worden, tot 's morgens ten vyf of zes uuren, en bevond zich by de ontwaaking zeer wel. Des namiddags dronk hy zich, gelyk men zegt, een knip aan Rhum, en zwaar Bier. De Zwelling kwam weder, verzeld met heevige pynen en koud zweet, 't geen echter aanstonds beterde, zo ras de arm, gelyk den voorigen dag, gewreven werd, en met een papier dat men in de Oly gestoken had, omwonden was. Zoo dra OLIVER gebeeten was, liet men door dezelve Adder twee Duiven byten, die aanstonds de werking van 't Vergif ondervonden; en dewyl men aan haar het middel niet te werk stelde, stierf de eene een uur naderhand, en de andere een half uur laater. Men bevond 't vleesch zwart, en 't bloed geronnen en insgelyks zwart.

„ Den 3den Juny, bleef de arm, nog gezwollen, rood en

vol

vol geelė plekken; niet té min was het Gezwel week, en hy kon den arm en vinger wederom gebruiken, zonder de minfte pyn, of fpanning te gevoelen. Toen deed hy eenen kleinen Spaanfchen Hond, door eene andere Adder in de Neus byten, en ten eerften op de Wond warme Oly leggen, en zo lang wryven, tot het haair 'er vettig door wierd. De Hond fcheen niet ziek te zyn, maar de Neus zwol eenigermaaten op, en hy vrat weer als voorheen. Tegen den avond wreef men hem andermaal den Neus, en den volgenden morgen was hy vrolyk en wel, echter herhaalde men de wryving nog, om de geneezing te zekerer te hebben. Geene toevallen zyn 'er op gevolgd, en de Hond leefde een jaar naderhand nog." Daar worden vervolgens nog eenige Voorbeelden bygebragt, waar uit blykt dat de Dieren, welke van een Adder gebeeten waren, herftelden, wanneer men ze de Boom-Oly gebruiken liet, en ftierven indien dit verzuimd wierde.

Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandfche Maatfchappye der Weetenfchappen te Haarlem. XIV Deel. Te Haarlem by J. Bosch 1773. *Behalven het Voorwerk, en de Waarneemingen op Zwanenburg, 736 bladz. in groot octavo.*

VErfchillende foorten van weetgierige Lezers vinden, in dit veertiende Deel, weder eene verfcheidenheid van onderwerpen, die hun veelvuldige gelegenheden geeft, om hunnen weetlust werkzaam te houden, en hunnen onderzoekenden geest, door oefening, te fcherpen.

Genees- en Heelkundigen ontmoeten hier etlyke waarneemingen, die de nadere overdenking van opmerkzaamen vorderen, of min ervaaren in zommige gevallen ter handleidinge en waarfchuwinge kunnen dienen. Van zodanig eene natuur zyn de toegebragte Waarneemingen, raakende eene vallende ziekte, veroorzaakt door bederving des Agterhoofdsbeens, en verzweering in de Herfenen. Eene Verhandeling over de uitgeftrektheid der Infnydinge in Ettergezwellen. De Berigten van eene *Mania* door de Koortsbast, en van eene *Mania cum mœrore*, door de Kamfer geneezen; mitsgaders van eene zonderlinge verplaatzing van Etterftoffen enz. en de geneezing eener Borstwonde. Men voege hier by eene zeer wel uitgewerkte Verhandeling over de zoete Oly van Koperrood, het pynftillend Vogt van *Hoffman*, en den Ætheriaanfchen Geest van *Frobenius*; welker bereiding, gebruik en 't geen verder

daar omtrent in aanmerking komt, hier met zeer veel nauwkeurigheid ontvouwd worden. Voorts is 'er nog een berigt wegens het mislukte gebruik van den *Oleum Asphalthi*, dat aanleiding kan geeven, tot een nader onderzoek van de verscheidenheid der *Asphalth*; waar omtrent eenige ophelderingen gewenscht worden.

De Liefhebbers der Natuurlyke Historie vinden hier wyders, in verschillende takken, buiten 't geen in 't bovengemelde hunne aandagt trekt, eene Verhandeling over het navorschen en uitvinden der Steenkoolen; benevens Scheikundige Proeven over het gemeene Coraal-Mos; wyders eene Verhandeling over de opslurpende Tepelen der Plantgewassen, met eene tweede Verhandeling over de bekleedzelen van de Huid der Dieren, wel byzonder over de verscheidenheid van het Hair; mitsgaders eene beschouwing der deelen van het Dierlyk Leeven in verscheiden soorten van Dieren; welke drie laatstgenoemde Stukken, boven al, etlyke merkwaardige byzonderheden behelzen. Schept men vermaak in een ander slag van waarnemingen, men zal met genoegen leezen, een uitvoerig berigt van het getal der Inwoonderen, der gebooren, getrouwden en gestorven in en om Alkmaar, met nevensgaande aanmerkingen over 't een en 't ander tot dat onderwerp betreklyk. Of in een ander berigt iets vinden, 't welk dienen kan, ter versterkinge van 't gevoelen, dat het bloedzweeten, in een benaauwden doodsangst, zeer wel natuurlyk plaats kan hebben. Valt de oplettendheid meer op het nagaan der Verhevelingen en andere natuurlyke Verschynzelen, ook ten deezen aanzien zal men dit Deel met vrugt opslaan. Behalven de gewoone aantekeningen op Zwanenburg gedaan, geduurende de jaaren 1771 en 1772, levert men ons hier oplettende aanmerkingen over het waarneemen van de Snelheid der Winden; en een byzonder verslag van deswegens gedaane waarneemingen op Zwanenburg, in den jaare 1772, volgens den verbeterden Windmeeter van *Poleni*. Wyders een berigt der verbaazende uitwerkzelen van een Onweder; als mede een verhaal van eenige byzonderheden, opgemerkt, by het graaven van een Put in Vriesland. Benevens eene mededeeling der voornaamste omstandigheden, by gelegenheid van het springen en instorten van een brandenden Zwavelberg, met het droevig gevolg daar van, op het Eiland Java, in de maand Augustus 1772 voorgevallen.

By dit alles komt hier eenen Werktuigkundigen voor, eene zeer wel uitgevoerde en juist berekende Theorie der schuinsliggende Rozenkransmolens of Schepwerken. En een' Rivierkun-

kundigen zal 't niet verveelen na te gaan, het geen hier gemeld wordt, nopens de verdeeling en zamenloop der Rivieren; ten bewyze dat het verdeelen der Rivieren, de snelheid verminderende, in stede van zyne nuttigheid, tegen de overstrooming, te hebben, naar uitwyzen der proefondervindinge op groote Rivieren, veel eer schadelyk bevonden wordt. Met geen minder genoegen eindelyk zal hy, die 't 'er op toelegt, om de wetten der Natuure na te spooren, zynen tyd besteeden, in 't doorbladeren eener Verhandelinge, over den wederstand der Vloeistoffen in 't algemeen, en in 't byzonder dien der Lugt, op de Kanonkogels en Bommen. —— Van deeze laatstgenoemde Verhandeling, met zeer veel naauwkeurigheid opgesteld, door J. J. WARTMANN, Secretaris van het Regiment Zwitsers van den Heer Generaal Majoor ESCHER, zullen wy, ten slot van dit Artikel, nog eenig nader berigt mededeelen.

Dezelve behelst de overweeging van een onderwerp, behoorende onder de uitvindingen der nieuwe Wiskundigen. *Wallisius* heeft zig het allereerst bepaaldlyk op de onderzoeking deezer Stoffe toegeleid. Onze beroemde *Huigens* heeft, ten dien opzigte, betoogd, dat, zo een Kogel, met een schuinsche rigting, geschooten wierd, door eene Lugt, wier Wederstand evenredig was aan de nog in weezen zynde Snelheid, dat dan de kromme lyn, door den Kogel beschreeven, van een Logarithmischen aart moest zyn. En de Ridder *Newton* heeft duidelyk getoond, dat de Wederstand der vloeistoffe niet evenredig is aan de Snelheden der bewoogen lichaamen; maar na genoeg aan de vierkanten van derzelver Snelheden. Doch men wist den aart der kromme lyn, die de bewoogen Kogel in de Lugt beschryft, niet te bepaalen, voor dat Dr. *Keil*, in 't jaar 1718, zyne vraag deswegens opgaf aan den vermaarden *Bernouille*, Hoogleeraar te Bazel, die dezelve opgelost heeft. Deeze groote Wiskundige heeft 'er eene oplossing van gegeeven, in een veel uitgestrekter zin, dan de vraag eischte: maar dezelve is van eene zo bezwaarelyke constructie, dat ze geen voordeel kunne toebrengen, aan de Natuurkunde, aan de Werktuigkunde, noch aan de Artillerie. Voorts hebben zig verscheiden Geleerden daar toe verledigd. *Hermann* in zyne *Phoronomie*, *Taylor* in de *Phil. Transact.* *Euler* in zyne *Mechanica*, *d'Alembert* in zyn *Traite des Fluides*, en *Tempelhof* in *Pap. d'Antony Grundsatzen der Artillerie*, hebben ieder eene byzondere oplossing van dit Vraagstuk voorgesteld: doch in elk deezer oplossingen ontmoet men genoegzaam dezelfde zwaarigheden, als in die van den Hoogleeraar

Bernouille. Wyders heeft de Heer *Benjamin Robins*, wiens verdienſte om de Artillerie bekend is, een Tafel berekend, voor de Waterpaswerpen, op een Elevatiehoek van 45 Graaden, dewelke naauwkeurig is; maar de wyze van berekening heeft hy verzweegen. Dan de Heer *Simpſon* wyst ons, in zyne *Doctrine of Fluxions*, eene algemeene Methode aan, (waar van *George Campbel* zegt de Autheur te zyn,) van welke men zig bedienen kan. En nu is 't voornaame doelwit deezer Verhandelinge, dit Stuk in een helderer daglicht te ſtellen; mitsgaders die berekening van den Wederſtand der Vloeiſtoffen gemaklyker te maaken.

De Heer *Wartmann* berekent dien Wederſtand, in dit geſchrift, alleenlyk naar de algemeene Natuurwet, zo als de Ridder *Newton* dezelve voorgeſteld heeft; dat is, naar de rede van de vierkanten der in weezen zynde Snelheden. Hy neemt hier, als eene bekende waarheid aan, 't geen de proeven van de Heeren *Newton*, *Desaguliers* en *Bernouille* eenſtemmig leeren, dat de Wederſtand der Lugt, op de beweeging van een Kogel, ſtaat tot het gewigt van den Kogel, gelyk het vierkant van de ſnelheid tot een Cylinder van Lugt, wiens middellyn met die van den Kogel gelyk, en wiens zwaarte dubbeld zo groot is, als die van den Kogel. By deeze gelegenheid wyst hy, in den aanvang aan, hoe men de hoogte van deezen Cylinder, in Rhynlandſche roeden, gemaklyk kan berekenen; en gaat daar op over tot zyne berekening zelve van den Wederſtand. ——— Met de byzonderheden hier van konnen wy ons niet ophouden; ze moeten in de Verhandelinge zelve nagezien worden; maar 't zal veelligt niet geheel ondienſtig weezen, nog kortlyk te melden, welke voordeelen deeze rekening heeft, boven de anderen, die tot nog in 't licht gegeeven zyn.

1. By deeze Oplosſing worden maar Differentiaalen van de eerſte orde gebezigd.

2. De Oplosſing is algemeen voor Lichaamen met of zonder zwaartekragt, die in de verticaale of in eene ſchuinſche rigting geſchooten worden.

3. Zy bevat de vergelykingen van de Snelheden, Ruimten en Tyden in de Vloeiſtof, met de Snelheden, Ruimten en Tyden in 't Lugtledige; en maakt dit gedeelte der Beweegingskunde tot een ruim Veld.

4. De Snelheden vindt men in de rechtſtreekſche beweeging, door Algebraïſche grootheden; en in 't algemeen worden ze nooit Logarithmisch, dan alleen in gevallen, daar men ze zoeken moet, uit grootheden, die zelve Logarithmisch zyn.

5. Alles wat van de Snelheden gezegd is, kan ook van de hoe-

hoegrootheid des Wederstands der Vloeistoffe, in elk punt des wegs van den Kogel, gezegd worden.

6. By aldien het bewoogen Lichaam zonder zwaartekragt aangemerkt worde, of by aldien de Snelheid zo groot zy, dat men de zwaartekragt voor niets te rekenen hebbe, dan vindt men den Tyd ook door Algebraïsche Hoegrootheden.

In alle de andere gevallen moet men de Logarithmische grootheden te hulp neemen; doch zulks komt voort uit den aart van 't Voorstel, en niet uit een gebrek der Oplossinge.

Alles wat men nu nog in de Theorie van den Wederstand der Vloeistoffe, werkende op een rond Lichaam, naar evenredigheid van de vierkanten der Snelheden, te begeeren heeft, is de *perpendiculaaren*, *ordonnaaten* en *abscissen* van de *Trajectoire* te kennen; 't zy door rechte Linien, door Logarithmen, of door die beiden, of ten minste, door eene reeks, die in alle gevallen sterk te zamenloopende is, dat tot nu toe den Wiskunstenaaren niet wel mogelyk was. Om dit gebrek eenigzins te verhelpen, zyn in deeze Verhandeling van § 37 tot § 45, twee constructies aangeweezen, en getoond, hoe men dezelven berekenen kan. Ze zyn, 't is zeker, alle beiden veel te bezwaarlyk, om by de Artillerie gebruikt te kunnen worden; maar men zou Tafels kunnen berekenen, die slegts weinige bladzyden zouden beslaan, en voor het Gemeen by de Artillerie van veel dienst konden zyn. De Heer *Wartmann* heeft 'er hier verder eenige voorbeelden van gegeeven; die egter, (als behoorende dit bepaalde gebruik, dat wy nu beoogen, juist niet tot zyn oogmerk,) in eene geheel andere orde geschikt moesten worden, zo men dezelven tot dienst van de Artillerie bestemde. —— Voor 't overige strekken de twee Aproximaties, door Logarithmische Tafelen, welken de Heer *Wartmann* vervolgens nog opgeeft, tot een klaar bewys, dat het mogelyk is, deeze Theorie op de Praktyk der Artillerie over te brengen.

Eindelyk dient het besluit deezer Verhandelinge ter wederlegginge van het gevoelen van den Heer *Robins*; en ter bevestiginge van de Newtoniaansche Wet, raakende den Wederstand der Vloeistoffen. Het blykt naamlyk, uit herhaalde Proefneemingen, dat, ook by de allergrootste Snelheden, die, door 't geweld van Buskruid, voortgebragt worden, de rede van den wederstand der Lugt niet veel grooter is, dan de rede van de vierkanten der Snelheden der bewoogen Kogelen: dat in 't vervolg niet ligt tegengesproken zal worden; want van de 35 Proefneemingen zyn 'er 33, die de Theorie van den Ridder *Newton* bevestigen, en maar 2, die naar den kant van den Heer *Robins* overhellen.

Woor-

Woordentolk, of Verklaring der voornaamste onduitsche en andere Woorden, in de hedendaagsche en aloude Rechtsplegings voorkoomende. Mitsgaders Korte Schets van den oorsprong en het departement der Hoven van Justitie en andere voornaame Staats-Collegien. Door Mr. THYMON BOEY, *oudste Secretaris en Substitut Griffier van den Hove van Holland, Zeeland en Vriesland. Twee Deelen. In 's Gravenhage, by* J. Gaillard 1773. *Behalven de Voorreden* 804 *bladzyden in quarto.*

SChoon een Liefhebber onzer Vaderlandsche Spraake met regt sterk moge yveren, voor eene handhaaving van de zuiverheid der Nederduitsche Taale; vindt hy zig egter, buiten in andere gevallen, vooral genoodzaakt eene merkelyke toegeevendheid te gebruiken, zo dra het aankomt op Weetenschappen, wier eerste kundigheden wy grootlyks aan Vreemden verschuldigd zyn; dat ons hunne Kunstwoorden heeft doen overneemen. Dit ondervindt men genoegzaam in alle Weetenschappen; maar by uitstek in de Regtsgeleerdheid; welker grondbeginsels wy veelal den Romeinen te danken hebben, dat zeer veele Latynsche woorden onder onze Vaderlandsche Regtsgeleerden in zwang gebragt heeft. Dan dit is de eenige oorzaak niet, waar door wy de Regtsgeleerdheid in onze Taal dermaate met onduitsche woorden overlaaden vinden; derzelver aantal is daar en boven nog grootlyks vermenigvuldigd, toen de Fransche manier van Regtspleeging, onder het bestier van 't Bourgondische Huis, in dit Gewest stand greep. Van dien tyd af schikten onze Regtsgeleerden zig natuurlyk naar de Hoftaal van die dagen; en wel dra vermengde men zo veele Fransche met de Latynsche spreekwyzen, dat 'er maar eene geringe plaats voor het Nederduitsch overbleeve. Het diestyds algemeene gebruik is vervolgens zo sterk gevestigd, dat het, schoon al merkelyk gezuiverd, nog heden in veele opzigten beklyve, en 't niet wel mogelyk zy geheel af te wenden. Van hier is de taal der Regtsgeleerden voor de zodanigen, die 'er zig niet opzetlyk in geoefend hebben, dikwils niet gereedlyk te verstaan; en jonge Lieden, welken zig aan deeze Weetenschap overgeeven, hebben meermaal moeite om den zin veeler spreekwyzen regt te vatten. Deeze moeite neemt daar en boven in verscheiden gevallen nog toe, ter oorzaake dat de Regtsgeleerdheid, behalven het Onduitsch, wyders nog veele anders verouderde woorden en spreekwyzen heeft, die op oude gebruiken slaan, en buiten de Regtsgeleerde Schriften zeldzaam voorkomen.

Ten

Ten einde nu denzulken de behulpzaame hand te bieden, heeft de Heer *Boey* zig wel willen verledigen tot het zamenstellen van een *Woordentolk*, waar van zy met vrugt gebruik zullen kunnen maaken. Hy heeft zig naamlyk in dit Geschrift voorgesteld, de betekenis veler onduitsche woorden, die in de Regtsgeleerdheid gebruiklyk zyn, verstaanbaar te ontvouwen; en daar nevens heeft hy gevoegd eene onderscheidene verklaaring van etlyke Regtskundige, wel inzonderheid oude woorden en formulieren, die thans veelal wat duister voorkomen. Verder heeft hy 'er ook nog ingevlogten een beknopt verslag van den oorsprong en het departement der Hoven van Justitie en andere voornaame Staats-Collegien; als welker kennis onontbeerelyk is voor hun, die zig min of meer op het Regtsgeleerde toeleggen: 't welk hem, schoon anders Artykels van die natuur eigenlyk in een Werk van deezen aart niet behooren, bewoogen heeft, om 'er denzelven insgelyks eene plaats te geeven. — Onder die Artykels vinden wy ook het *Hof van Holland*, en by die gelegenheid des Autheurs wel eer voorgestelde denkbeeld van deszelfs *Oudheid*, waar omtrent de Schryvers der Letter-Oefeningen voor eenige jaaren niet met hem konden instemmen. De Heer *Boey* beroept zig op het geen hy diestyds geschreeven heeft, en brengt voorts geen nader bewys te berde; des wy mede hier omtrent niets anders te doen hebben, dan den Leezer te wyzen, tot onze vroegere aanmerkingen over dat onderwerp (*). Dan dit in 't voorby gaan. — Men kan uit de gedaane opgave van den inhoud deezes Tolks ligtlyk afneemen, dat de Heer *Boey* zig een ruim veld geopend zag, toen hy dit Werk aanvaardde; en dat het hem niet wel mogelyk ware, het zelve zo uit te voeren, of de een zou die, en de ander deeze Artykels overbodig of te breedvoerig uitgewerkt agten, of oordeelen, dat 'er verscheiden Artykels in ontbreeken of niet naauwkeurig genoeg behandeld zyn. Zulks heeft een Werk van die natuur, inzonderheid, met alle Woordenboeken gemeen: maar intusschen blyft het eene zeer dienstige Verzameling van ophelderingen betreffende de Regtsgeleerdheid, die men met nut kan doorbladeren; en welke de Liefhebbers met wit papier konnen doorschieten, om dezelve, by voorkomende gelegenheid, als een *Woordentolk*, vollediger te maaken. Hier toe heeft hun de Heer *Boey* dus ver den weg gebaand op eene wyze, dat men rede hebbe, om zynen arbeid dankbaar te erkennen; nademaal hy meerendeels ge-

(*) Zie *Vad. Lett. I. D. bl.* 81—96. *II D. bl.* 498, 499.

gelukkig geslaagd is, en met oordeel gebruik gemaakt heeft van zyne beleezenheid, in veele zo oude als hedendaagsche Schriften, ter opheldering van veele Regtskundige woorden; en wel in diervoege, dat hy tevens meermaals licht byzette, aan deeze en geene, vooral oude Regtsgeleerde gewoontes; waar door dit Geschrift, niet alleen in de beoefening der Regtsgeleerdheid, maar ook in die onzer Vaderlandsche Geschiedenissen, van nut kan zyn. Om 'er een voorbeeld van eene en andere natuur uit by te brengen, zullen wy 'er eenige woorden uitkiezen.

In het Etymologische of Afleidkundige verleenen ons de woorden *Abonneeren* en *Aboutisseeren* een gevoeglyk staal. „ Abonneeren, zegt de Heer *Boey*, beteekent composeeren, estimeeren, op zekere bepaalde prys stellen iets, waar van de inkomsten onzeker en willekeurig waaren; en eigentlyk iets bepaalen, komt van 't woord *bonne*, dat men wel eer gebruikte voor *borne*, want oudtyds beteekende het woord *bonne* bepaalinge limite, waar van *borne* is geformeert, met de byvoeginge of veranderinge van een der twee *n*, in R. *Glaber* (*) *Rodolphus*, die leefde ten tyde van Koning Robert, *Histor. lib.* 2. *cap.* 10. word gezegd *multi enim limites, quos alii* bonnas *nominant suorum recognoverunt agrorum.* Vide *Menage Diction. Etymologicon*, die meent, dat *bonna* kan komen van Βουνὸς, dat beteekent een kleine verheevenheid van aarde, een heuvel, een *bute* in 't Fransch, waar van mogelyk het woord *aboutir*." Van dit woord, „ dat eigentlyk aangrenzen en bepaalen of aanpaalen beteekent, komt het onduitsch woord *aboutisseeren.* De ouden wierpen heuvelen van aarden op, om bepalingen te maaken en scheidingen tusschen hare Landeryen, die den Regtsgeleerde *Paulus* noemt *bodones* of *botones*, *in de titul finium regandorum*, deeze heuvelen draagen de naam in de *leges Ripuariæ* tit. 60. § 4. van *butinæ*, *si ibidem infra terminationem aliqua judicia* (men moet leezen *absque judicio*) *sua arte vel butinæ, aut mutuli facti exstiterint, ad Sacramentum non admittatur, sed in præsenti cum legis beneficio Cogatur restituere.*

Tot een voorbeeld uit de oude Regten, diene het woord *Abtsregt*, „ een regt dat in oude Geschriften genaamt word het regt tot het *beste Katbyl*, dat Kilianus zegt te zyn *pretiosis-*

(*) *Eene Schryffeil; men leeze.* By Glaber enz. Dog de Heer *Boey* is over 't geheel ver van naauwkeurig in taal en styl, als uit de aangebragte voorbeelden genoegzaam blykt.

fissimum pecus domesticum, aut aliud ornamentum. De Abten van Egmond hebben wel eer in Abswoude *Hollandiæ pago* dat regt gebruikt en genooten, onder de naam van *Abtsregt* of dooden pant, *sub nomine manus mortuæ, sive optimi catalli; quo patronus in defunctorum bonis jus habet ejus pecoris pecudisve caput, vel quicquid in supellectile ornamento et mundo, aut instrumento habetur pretiosissimum eligere. Burgund. Censur. for.* 1, 2, 3. Welk regt men in Vlaanderen noemt het beste hoofd *Burgund. ad consuetudines Flandriæ* 15. *de jure manus mortui sive optimi catalli, ubi et de origine hujus juris, de qua et videre est L. Goris tract. III. part.* 2 *cap.* 13. *n.* 14. *p.* 253. in Abtsregt, dat een half uur gaans ten Zuide der Stad Delft legt, en aan de Abdye van Egmond behoorde, heeft dit regt meede plaats gehad, dog is 1595. van de Staaten voor zes hondert guld. eens geredimeert; men vind nog overblyffelen van dit regt in eenige Godshuizen in Holland tot het beste Pand, opperste Kleed, enz. met zeekere somme geld af te koopen, in 't byzonder in de Steeden Delft, Schiedam &c. en schynt dit regt oorspronkelyk te weezen van het regt der Patroonen over hunne *lassi adscriptitii* Lyfeigenen, en van de oude dienstbaarheit der Ingezetenen. *Burgund. dict. tract. Censura For. d. cap. n.* 6. Ziet ook *van der Schelling in syn Holl. Tiendregt I D. cap.* 12."

Men voege hier by nog des Autheurs aanmerking over het *Veemvonnis*; waar van we egter, om dit Artykel niet te breed te maaken, alleen het hoofdzaaklyke zullen melden. Iemant by een *Veemvonnisse* verwyzen is, zegt de Heer *van der Schelling*, iemand ἄκριτον κρίνειν, *indicta causa*, ongehoord verwyzen. Men wil dat deeze harde manier van procedeeren, van iemand onverhoord, en by een *Veeme*, dat is heimelyk vonnis, zonder hem rede te geeven, ter dood te brengen, van *Charle Manje* omtrent het begin der agtste Eeuw, eerst in Westphale ingevoerd zou zyn, om de gestadige rebelleerende inwoonders, met hen aldus hun Proces te maaken, in schrik en onderdaanigheid te houden. Dog hier tegen pleiten verscheiden reden; en 't is eer te vermoeden, dat de Geestlykheid in laater tyd het zo ver heeft weeten te brengen, dat zy de magt verkreegen, om zulk eene Waereldlyke, en van hun alleen afhangende Regtbank of Landraad, *Veemstoel* geheeten, aan te stellen. Althans *Æneas Sylvius*, die den Roomschen Stoel onder den naam van Paus *Pius* de II. in 't jaar 1458, beklom, schynt de eerste te zyn, welke hier van als van eene zo oude Regtbank gewaagt. Intusschen vindt men nogtans, in eenige brieven en handvesten van de veertiende Eeuw, melding

ding van zodanige *Veemvonnissen*, en 't is blykbaar, dat ze, omtrent het jaar 1400, in den Lande van Voorn, in gebruik geweest zyn: waar uit men moet afleiden, dat ze daar en elders opgedrongen en erkend zyn, voor de tyden van den Cardinaal *Sylvius*. 't Zou dus wel konnen zyn, dat deeze Regtbank, in 't begin der veertiende of in de dertiende Eeuw was opgeregt, en dat deeze Paus, en die hem volgen, als mede de *Veemschepenen*, het gemeene Volk hebben tragten te doen gelooven, dat deeze Regtbank al ten tyde van *Karel den Grooten*, en door hem opgerigt zou zyn, om de waardigheid van hunnen *Veemstoel* door deszelfs ouderdom te bevestigen, en onder dat voorwendzel deszelfs onregtvaardigheid en wreedheid te bedekken.

Een aantal van diergelyke voorbeelden levert ons dit Geschrift; doch om niet te lang op eene enkele soort staan te blyven, zullen wy voorts nog eenige aantekeningen van min bekende woorden en spreekwyzen laaten volgen; ter aanduidinge van de nuttigheid deezer Verzamelinge.

Besaken zegt in oude Handvesten menigmaal beschuldigen, aanklagen, iemant in Regten aanspreken. Zie *Mieris Charterb.* 2 *D. f.* 682. 3 *D. f.* 87.

Bottingen heeft men waarschynlyk af te leiden van 't woord *Bot*, dat in 't oud Anglo-Saxisch, (*vide du Cange voce Bot*,) Schatting betekent; waar van onze Voorouders veelligt zo wel *Botting*, eene Schatting of Belasting, die men op 's Graaven bede betaalde, als *Boete* gemaakt hebben. Van hier het Spreekwoord *Botje by Botje leggen*, een ieder het zyne toebrengen.

Doende. Men stelt gewoonlyk onder alle requesten, *dit doende &c.* Wat verstaat men door dit *&c.?* 't Wil zeggen, *zo zult gy wel doen*. „ Dus vindt men, by 't slot van een request, door die van Vlaardingen aan den Keizer gepresenteert, op den 21 *April* 1553 *naa Paaschen*, in de *Handvesten f.* 116. gestelt, *dit doende zal U Roomsch Katholyke Majesteit wel doen*; en in een brief van den jaare 1574. by wyze van requeste by *Bor Nederl. Oorl.* 2 *St.* 7 *R. bl.* 486, staat meede *dit doende zult wel doen*. Ook vind men onder requesten in laatere tyden aan den Hove van Holland gepresenteerd, *'t welk doende, zullen U Edele Mogende aan de Justitie genoeg doen*."

Dwersnagt komt ons tegenwoordig vry dwers voor; „ het betekende oudtyds een *etmaal*, om dat in een etmaal de nagt *dwers* tusschen twee dagen inschiet, in zekere Friesche overeenkomst van den jaare 1477. by *Gabbema verbaal van Leeuwaarden fol.* 81. leest men van iets *dwers overnagt*, dat is,

op

op de naastvolgende dag of binnen 't etmaal te *berigten*, en in de oudste Keuren van Amsterdam, (ziet derzelver *Keurboek A. f. 5 verso verg. Handv. bl.* 583.) worden deeze woorden gevonden, *zo zoudet een Dwersnagt overstaan*, dat is, *den anderen dagbes voir middach.* — Dit is, met andere soortgelyke artykelen, vry klaar overgenomen uit een aantekening van Amsterdams beroemden Historieschryver (*); wiens Schriften de Heer *Boey* meermaals met vrugt geraadpleegd, doch niet altoos met de vereischte naauwkeurigheid geleezen heeft. Zulks blykt, onder anderen, in 't geen hy schryft op het woord *Maarschalk*, welk Artykel wy ter dier oorzaake nog zullen opgeeven.

„ *Maarschalk*, beteekent in 't gemeen een *Opper-Veldheer*, die naam werd ook gegeeven aan die waardigheid, die wy Groot-Stalmeester noemen, de Titul van *Maarschalk* of Groot-Stalmeester der Graven van Holland was Erfelyk gehegt aan het bezit van de Heerlykheit van Naaldwyk in Delfland, men vind dat Hertog *Philip van Bourgondien*, in den jaare 1441. tot Middelburg zynde, en geen gelegenheit hebbende, om naar Holland over te steeken, aldaar eenige Edelen en Raaden 's Hofs van Holland by zig ontbooden had, en onder anderen de Heer *van Naaldwyk*, die daar *Erfmaarschalk* en Rentmeester Generaal van Holland genoemt werd, in welkers handen hy den Eed als Graaf van Holland aflei, *Vaderl. Hist. van Wagenaar* 3 *D. pag.* 548. Zyn Hoogheit, Prins *Frederik Henderik* deeze Heerlykheit gekogt hebbende van de Graaf *van Arenberg* voor driemaal hondert en festig duizend guldens, ziet de *Resol. van Holland* 6 *Aug.* 1612. *in den jaare* 1637. beschreven zynde in de Ridderschap van Holland, als eerste Lit, oordeelt de Heer *Wagenaar*, of liever adsumeert, zonder eenig bewys, dat zulks is geschied als door aankoop Eigenaar geworden zynde in den jaare 1612 van die Heerlykheit, uit welkers hoofde hy ook den titul voerde van *Erfmaarschalk van Holland*, ziet *Wagenaar XI. D. p.* 250, dog waar toe de Heer Stadhouder uit meer dan eene reede geregtigd was, dat ons hier te verre zoude doen afweiden, om dat nader te adstrueeren. Ziet *Stadhouder.*" — Het doet ons waarlyk vreemd, dat de Heer *Boey*, die gemeenlyk nog al vry oplettend is, in dit geval de woorden van den Heer *Wagenaar* in dien zin heeft konnen opneemen, als hy dezelven hier voorstelt; nademaal 't baarblykelyk is, dat zulks niet

(*) Zie zyne Beschryving van *Amsterdam*, *III Deel. bl.* 27. in Folio.

niet overeenkomt, met het geen wy uitdruklyk ter aangehaalder plaatze leezen.

„ Weinige dagen, *zegt de Heer Wagenaar*, na dat men den Prinse den titel van *Zyne Hoogheid* hadt toegekend, besflooten de Ridderschap en Edelen van Holland hem tot eerste Lid van hun Lighaam te verzoeken; welke eer hy, insgelyks, aannam. — Fredrik Henrik was, byzonderlyk, bevoegd geweest, om in het Lid der Edelen beschreven te worden, sedert hy, in den jaare 1612, door aankoop, eigenaar geworden was der Heerlykheid van Naaldwyk, uit hoofde van welke, hy ook den titel voerde van Erfmaarschalk van Holland: welke waardigheid de Heeren van Naaldwyk, oudtyds, plagten te bekleeden."

De Heer *Wagenaar* beweert hier geenzins; dat de gemelde aanstelling van zyne Hoogheid gegrond is *op dien aankoop*; maar duidt alleenlyk aan, dat zyne Hoogheid, *die in 't jaar* 1637 tot eerste Lid van 't Lichaam van 's Hollands Edelen verzogt werd, reeds in 't jaar 1612 byzonderlyk bevoegd was, om in het Lid der Edelen beschreeven te worden. — Men moet waarlyk eenigermaate gemelyk zyn op den Heer *Wagenaar*, om hem een voorstel van dien aart ten kwaade te kunnen duiden.

Ter deezer gelegenheid zullen wy ten slot hier nog byvoegen, 't geen de Heer *Boey* ons meldt, wegens den *premier Noble*, of *Eersten Edelen* in Zeeland; welke waardigheid begonnen is, in den persoon van *Maximiliaan van Bourgondie*, Markgraaf van Veere en Vlissingen, zonder uitsluiting van andere Edelen.

„ Deze, *zegt hy*, overleede zynde, en des zelfs boedel niet toereikende, om de zwaare schulden te betalen, moesten des zelfs heerlykheden verkogt worden, by welke gelegenheit Prins *Willem de I.* de waardigheid van eerste Edelen, als Voogd en Guarde Noble van zyn minderjarige Zoon den Grave van Buuren als Heer van St. Maartensdyk deet bekleeden door Jonkheer *Adolph van Borselen*, op een commissie van 12 Oct. 1562. waar tegen (dog te vergeefs) zig Jonkheer *Arend van Dorp* als Curator in des Markgraafs Boedel wel eenigzins verzette; daar naa kogt Koning *Philips* het Markgraafschap van Veere en Vlissingen by decreet, dewelke aan Jonkheer *Adolf van Bourgondiën* Heere van Wakené commissie gaf om in zyn naam ter Staatsvergaderinge te verschynen; dog door de opkomende beroerten in de Nederlanden, Veere en Vlissingen de zyde van de Prins kiezende, en het vertrek van Wakené, wierd die waardigheit wederom aan de Graaf van Buuren opge-

dragen, én door de uitwykinge der andere Edelen, wier grootste gedeelte de zyde des Konings en de Roomsche Godsdienst toegedaan waaren, geene der Edelen ter vergaderinge van de Staten verschynende, bleef Mr. *Pieter de Ryke* 'sPrinsen gemagtigde, als eerste Edele in die hoedanigheid alleen 't gansche Lid der Ridderschap en Edelen van Zeeland verbeelden; en de eerste verkopinge van het Markgraafschap te niet gedaan zynde, wierd Prins *Willem* in den jaare 1581. by een andere opveilinge en decreet koper van het zelve, en teffens volgens de Koopsvoorwaarden geregtigt om over alle Edelen van *Zeeland* te verbeelden de tweede Staat van den Lande. Egter bleef *Pieter de Ryke* nog op zyn voorige Commissie uit naam van de Graaf van Buuren die waardigheid bekleeden. Na Prins *Willem's* doot, gaf Prins *Maurits* aan *Pieter de Ryke* een nieuwe Commissie, maar even als zyn Vader, op zyn Broeders naam de Graaf van Buuren. Dog in den jaare 1596, na het afsterven van *Pieter de Ryke*, een aan den Heer *Malderée* uit zyn eige naam als Markgraaf van Veere en Vlissingen, gelyk vervolgens alle de Prinsen van Orange tot heeden in die kwaliteit zulks gedaan hebben."

De Heer *Boey*, die in dit Artykel vry duidelyk gevolgd heeft, 't geen wy desaangaande in de laatste *Beschryving van Zeeland* vinden (*), zou niet kwaalyk gedaan hebben, met 'er, ter nadere opbelderinge, nog aan te hegten, 't geen die Schryver ons teffens onder 't oog brengt, wegens de hier omtrent gebruikelyke *Acte van Nonpræjudicie*.

„De Graaf van *Hohenlo*, *zegt deeze*, kantte zig tegen de laatste benoeming van *Malderée* door Prins *Maurits*, beweerende dat hem de Benoeminge wegens den Graave van Buuren, nu Prins van Oranje, toekwam. Verscheiden' Edelen gaven ook een Vertoog over om hersteld te worden in hun Regt om de Ridderschap van Zeeland te helpen verbeelden: dog de Staaten vergunden *aan Graaf Maurits, als toen de principaalste gequalificeerde Edele in Zeeland, de vacante plaats van wylen den Heer de Ryke te mogen voorzien met een persoon, den Staaten aangenaam, zonder dat men voor als nog kon verstaan, den staat van Eerste Edele gebonden of affecteerd te zyn aan eenige huizen, plaatsen, of persoonen en familien, en dit onverminderd een iegelyks geregtigheid*; 't geen op den 2 en 3 February des jaars 1618, by de aanstellinge van den Heere *Manmaaker*, en op den 12 May des jaars 1625, na den dood van Prins

(*) Zie *Tegenw. Staat der Vereen. Nederl. IX D. bl.* 32—37.

gebruik te maaken, om eene gezuiverde uitgave van dit nuttige Geschrift in ons Vaderland voor den dag te brengen. In deeze afgifte heeft men zorge gedraagen, om de voorheen ingeslopen drukfeilen te verbeteren; en 'er voorts, behalven het Zaak- en Woord Register, nog by te voegen een Bladwyzer der aangehaalde Schriftuurplaatsen, en eene Lyst der gebruikte Schryveren, volgens de uitgave, van welke de Autheur zig bediend heeft; dat deezen Druk te meerder aanpryst.

J. G. HEINECCII *JCti. quondam celeberrimi Recitationes in Elementa Juris Civilis, secundum ordinem Institutionum. Accedit* J. CH. G. HEINECCII *Conf. Aul. Prusf. & Anter. Commentarius de vita, fatis ac scriptis beati Parentis auctior, emendatior. Editio altera, priore longe adcuratior. Leovardiæ & Franquerae, apud* H. A. de Chalmot & D. Romar 1773. *Absq. Praef &c.* 625 *pp. In oct. ch. m.*

SChoon men zeer verschillend moge denken over de mindere of meerdere uitgestrektheid van 't gebruik, dat men, in den tegenwoordigen tyd, van de Roomsche Regten, als een Behulpregt, behoort te maaken; en al wäre 't, dat men overhelde tot het denkbeeld, dat niet het Roomsche, maar het Natuurlyke Regt, ons weezenlyk Behulpregt is, wanneer onze Vaderlandsche Wetten zwygen, zo is 't egter buiten kyf, dat het beoefenen der Roomsche Wetten van eene weezenlyke nuttigheid zy. En ieder een, die 'er zig eenigzins op toegeleid heeft, zal gereedlyk erkennen, dat de beoefening der *Instituten* of *Inzettingen van Justiniaan*, in 't naspooren deezer Weetenschap, voor al de eerste plaats verdiene. Dit Handboek tog, gelyk men 't met regt mag noemen, behelst in zig eene beknopte verzameling van de grondslagen der Roomsche Regten, waar door het gansche beslag der Roomsche Regtsgeleerdheid in 't korte, op eene zeer geregelde manier, wordt voorgedraagen. De beroemde Regtskundige *Heineccius* schattede ook daarom dit Geschrift ten hoogste; en heeft geene moeite ontzien, om de *Elementa Juris Civilis*, of *de Grondbeginselen van 't Burgerlyke Regt*, naar de orde deezer *Instituten*, ten geleidelykste voor te draagen. In gevolge hier van bevlytigde zig die Hoogleeraar ook, om deeze *Elementa* in zyne *Recitationes* of Academische Lessen ten duidelykste voor te draagen, en in derzelver byzondere deelen met alle klaarheid te ontvouwen. Het daar in verleende onderwys, dat zyne Leerlingen bestendig als ten uiterste nuttig geroemd hebben, bleef ondertusschen, nog na des Hoogleeraars dood, in 't jaar 1741 overleeden, genoegzaam alleenlyk in Geschrift; tot dat 's Mans hooggeagte Zoon deeze *Recitationes*, in den jaare 1764, te *Breslaw* ter Drukperse overgaf; met een nevensgaand *Berigt van 's Vaders leeven, lotgevallen en schrif-*

schriften. Men ontving deeze uitgaave met eene dankbaare erkentenis, als een dierbaar geschenk ten nutte der Regtsgeleerdheid; dan men klaagde wel dra over de menigte van drukfeilen en andere fouten, die 'er zo veelvuldig en wel dermaate zinstoorende in gevonden werden, dat min geoefenden 'er zig bezwaarlyk van bedienen konden. Zulks heeft aanleiding gegeeven tot het vervaardigen eener nieuwer uitgave in 't nabuurige Friesland; daar een kundig Regtsgeleerde de moeite wel op zig heeft willen neemen, om deeze doorwrogte Academische Lessen, van den Hoogleeraar *Heineccius*, ten zuiverste het licht te doen zien. Zy die de Regtsgeleerdheid beoefenen hebben des hier door gelegenheid, om deeze *Recitationes* of de nadere onderwyzingen des Hoogleeraars, ter opheldering van de vroeger uitgegeeven *Elementa*, te gebruiken; en de reeds aan den dag gebragte *Opera Omnia*, van dien vermaarden Regtsgeleerden, met dit gewigtige en nu gezuiverde Stuk te vermeerderen.

JACOBA VAN BEYEREN *aan* FRANK VAN BORSSELEN, *door* ELIZABETH BEKKER, *Huisvrouw van* A. WOLFF, *Predikant in de Beemster, Tweede, veel vermeerderde en naauwkeuriger, druk. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1773. *Behalven het Voorberigt* 39 *bladzyden in groot octavo.*

Jacoba van Beijeren, altoos ongelukkig door Huwelyk, 't zy zy den raad haarer Vrienden, of haare eigen zinlykheid volgde, komt hier voor als Schryfster van deezen Brief aan haaren laatsten Egtgenoot, haaren teerbeminden *Frank*; in die tydsomstandigheden, toen zy, haar leed opgekropt hebbende, in eene doodlyke teering vervallen zynde, het uiteinde haares leevens wel dra te gemoet zag. —— De aandoenlyke Dichteres, Mejuffrouw *Wolff*, heeft het character dier rampzalige Gravinne dermaate weeten aan te neemen, in 't schryven van deezen Brief, dat 'er genoegzaam allerwege Vrouwe *Jacoba* in doorstraalt: een ieder, die een gevoelig hart heeft, kan niet wel nalaaten, die ongelukkigste Gravin zig leevendig voor den geest te stellen, wanneer hy haare aandoeningen zo natuurlyk uitgedrukt vindt. Het melden van haare tegenheden, van haaren heldhaftigen wederstand, van haare grootmoedigheid, van haare tederheid voor haar geliefden *Frank*, alles vertegenwoordigt ons *Jacoba* zelve; en verleent ons de natuurlykste schildering van eene gevoelige Ziel in haare omstandigheden. —— Wie vindt, by voorbeeld, in de volgende regelen, niet de eigenaartige werking van een hart, dat, ongemerkt, van de Agting en Vriendschap tot de Min overslaat? —— *Jacoba*, gewag gemaakt hebbende van *Franks* heusch onthaal, en gulhartige aanbieding ter haarer onderstennınge, vervolgt met deeze woorden.

'k Zag U, verwonderd en met vogtige oogen, aan.
Myn groote Borslen, ach! —— moest gy my niet bekooren?
Myn hart was vry; ik ging gemeenzaam met U om;
Die vriendlyke ommegang wist my geheel te winnen.
Gy werd my reis op reis al meerder wellekom.
'k Verberg 't u niet, myn Frank! gy leerde my beminnen.
Ik vond in u al wat my ooit behaaglyk scheen;
Ik had geen' Vriend dan u, —— 'k gaf u al myn vertrouwen.
En gy, gy hechtte u ook aan my —— aan my alléén.
Met welk een oog Filips uw' heuschheid mogt beschouwen,
In weêrwil van den nyd en menig schamper woord,
Wist uw' standvastigheid van wyken, noch van zwichten.
D'opregtste vriendschap bragt de teêrste liefde voort;
Gy wist my steeds aan u al meerder te verpligten,
'k Ontdekte in u, welhaast, een' zagte somberheid,
Iet ongemaklyks, iet droefgeestigs; 'k zogt de reden.
Myn hart wees my die aan, —— en 't heeft my niet *misleid!*
Met u gelyk in aart, in jaaren en in zeden ——
't Was liefde, waarde Frank! Gy hebt vergeefsch getragt,
Uit eerbied voor myn staat, alleen myn' vriend te weezen.
En van de Reden heb ik vrugtloos hulp verwagt;
Zy had dien invloed niet by my, gelyk voor deezen...
Wat zeg ik? Zy, myn Lief! zy was in uw belang!
Zy deed my, in myn keuze, iets myner waardig vinden.

Is men begeerig een staal van eene andere natuur te zien; wel aan, men slaa het oog, op eenige dier regelen, in welken *Jacoba* te kennen geeft, dat *Frank* zig niet heeft te vleien met een denkbeeld haarer herstellinge, en hem poogt te wapenen, om haaren dood niet mistroostig te betreuren. Men zie daar in de natuurlyke taal eener tedere Vrouwe tot haaren beminden Egtgenoot, zo als zy den dood voelt naderen.

Ik verkwyn van dag tot dag;
Ik voel gestadig, hoe myn' kragten my begeeven.
Myn geest behoud wel zyn gewoone helderheid;
Ik denk zelfs sterker dan ik ooit voorheen kon denken:
Maar waan niet dat my dit met myn geneezing vleit!
Het valt my smartlyk uw vreugd te moeten krenken.
'k Bezef ze leevend wat uw hart thans ondervind;
Ik moet u echter tot dat oogenblik bereiden.
Indien gy immer uw Jacoba hebt bemind,
Die van haar Echtgenoot niet dan met smart kan scheiden,
Draag, met gelaatenheid, het lot dat gy verwagt,
De dood, myn Lief, is niet verschriklyk in myne oogen.
Wat wierd myn leevensweg verheugd ten eind gebragt,

Had

Hadt gy op mynen geest geen onbepaald vermogen!
Voor 't ernstig uur des doods, door Godsdienst, toebereid;
Zo wél verzekerd dat ik zal gelukkig weezen;
Ten klaarsten overtuigd van 's waerelds nietigheid;
Waarom kan ik uw' Brief niet, met bedaardheid, leezen?
Hy spreekt de taal van 't hart; ach, Borslen, schryf niet wéér!
'k Voel my te sterk ontroerd, door uwe droeve klagten.
  Gy weet, myn Echtgenoot! 'k bemin u trouw en teêr;
'k Wensch niets zo vuurig dan uw droefheid te verzagten;
Het denkbeeld, dat gy treurt, valt m' onuitspreeklyk naar.
Maar is 't in myne magt uw' zielwensch te verhooren?
„ Ten minste leef om my." Myn dierbre Frank! Bedaar!
Verstoor dus niet een rust, die niets, dan gy, kan stooren.

——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ———

  Hoe myn behoudenis u ook aan 't harte legt;
Hoe smartlyk het u valt my van u af te scheuren;
  Hoe naauw gy uwe ziel voelt aan myn' ziel gehecht:
Myn Borslen! 't geen waar voor gy siddert, zal gebeuren.

——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ———

  Belet de Droefheid op uw' Reden in te dringen.
't Onmooglyke eisch ik niet; stort traanen op myn Graf——
Blyf my, ook na myn' dood, ten tederste gedenken:
God roept my —— staa my slegts niet morrend aan Hem af.
Wat zou my dit een troost —— een zielsgenoegen schenken!

——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ———

  Wat heeft het my gekost, om, zo bedaard van geest,
Aan u, tot uwen troost, myn' laatsten Brief te schryven!
  Hoe dierbaar zyt gy aan dit stervend hart geweest! ——
Geweest? myn Lief! Gy zult my eeuwig dierbaar blyven,
  Indien myn weezen niet geheel veranderd word;
En, zo 't my toeschynt, is dit gansch niet te vermoeden.
  Ik zorg voor uwe rust, terwyl ik traanen stort:
'k Word uit uw hart gescheurd, en zou myn hart niet bloeden?
  Ja, Borslen! voel hoe naauw de Huwlyksliefde bind.
'k Spreek niet te sterk, ik mag dat scheiden scheuren heeten!
  'k Vond, in myn Echtgenoot, myn' uitverkooren Vriend.
Gy hebt myn dankbaar hart, alleen —— geheel bezeten.
  Hoe hoogstgelukkig was ons zalig Huwlykslot!
't Herdenken aan die vreugd moog' onze smart vergrooten;
  Maar onderwerpen we ons aan God, dien goeden God!
Voor zulk een zegen uit zyn milde hand genooten.

——— ——— ——— ———

——— ——— ——— ———

  'k Had wel gewenscht, voor u, met u, nog wat te leeven;

Maar 't heeft Voorzienigheid, dit zien wy; niet behaagd.
'k Berust in Haaren wil; dit eischt de wyze Reden.
Die zich den eernaam van een Christen waardig draagt,
Schrikt, om met zynen God in twistgeding te treeden.

Onze Dichteres vertoont in deezen Brief een doorloopend verhaal der ongevallen van Vrouwe *Jacoba*; dat zy, naar eisch der omſtandigheden, op eene treffende wyze voorſtelt. En 't ſpoedig vertier der eerſte uitgave heeft haar gelegenheid gegeeven, om in eene tweede uitgave gebruik te maaken van eenige aanmerkingen, en haar dichtſtukje voorts van eenige onnaauwkeurigheden te zuiveren. Van welk een en ander zy verſlag geeft in 't Voorberigt: met eene nevensgaande korte melding der reden, die haar wederhouden hebben van alle de gemaakte aanmerkingen in te volgen, om dat verſcheiden haar niet voldoende ſcheenen.

Vlisſings Eeuwvreugde, op den twee-honderdſten Geboortedag harer Vryheid, den VI van Grasmaand MDCCLXII. Beſchreven door JAN JACOB BRAHE, *Predikant te Vlisſingen. Met Prentverbeeldingen verſierd. Te Vlisſingen by* Th. Corbelyn 1773. *Behalven het Voorwerk* 280 *bladz. in groot octavo.*

IN dit geſchrift levert ons de Eerwaarde *Brahe* een uitvoerig verſlag van de vreugderyke plegtigheden, met welke *Vlisſinge* haare tweehonderdjaarige verlosſing uit de Spaanſche Dwinglandy gevierd heeft. Het toont ons, hoe alles te ſamen geloopen heeft, om deezen heuchelyken dag ten luisterrykſte te gedenken; waarom ook hunne Edel Mogenden, de Heeren Staaten van Zeeland, Vlisſingen, op dien tyd, met hunne Hooge Staatsdeputatie goedgunſtig vereerd hebben, op het ernſtig verzoek van den Edelen Agtbaaren Magiſtraat dier Stad; welke, met alle oplettendheid, geen moeite noch kosten onzien, en zelfs de eigen Beurzen onbekrompen geopend heeft, om dien roemrugten dag, in goede orde, ſtaatlyk, en met de treffendſte blyken van eene dankbaare vreugde te vieren. In beantwoordinge hier aan zag men ook de aanzienlyke Leden der Burgerye medewerken, om dien luister algemeener te maaken, waar in, volgens dit verhaal, inzonderheid uitgemunt hebben, de Heeren *Abraham Louysſen*, Oud-Schepen, *Pieter Jacob Cleyver*, Medetheſaurier, en *Jan Bekker Junior*, (de jongſte Broeder van Nederlands beroemde Dichteres,) Ouderling der Walſche Gemeente, te Vlisſingen: welke Heeren ook de hand gehad hebben, in de ſchikking en uitvoering van de plegtigſte vreugdebedryven. Wyders heeft ieder, naar zynen ſtaat en omſtandigheden, de dankbaare vreugde vergroot; en 't Gemeen in dit alles den lof erlangd, dat zy, mede deel neemende in de algemeene blydſchap, zig op eene geſchikte wyze gedraagen hebben.

De

De Eerwaarde *Brahe* heeft dit verhaal ten gevalligste opgesteld, als een Schryver, die met zyn onderwerp ingenomen is. Ook heeft men 't vercierd met verscheiden keurige afbeeldingen van de voornaamste zinnebeeldige Decoratien; welker bedoelde betekenis zyn Eerwaerde, (dien men meermaals vóór de vervaardiging geraadpleegd had,) beknoptlyk ontvouwt. Voorts heeft hy 'er nog aan gehegt eenige Byvoegsels; zo ter opheldering van dit verhaal, als van zommige byzonderheden zyner Kerklyke Redenvoeringe, by die gelegenheid, welke hy reeds voor eenigen tyd het licht heeft doen zien; waar in nog al eenige merkwaardigheden, voor al met betrekkinge tot de vroegere en laatere geschiedenissen, en den toestand van Vlissinge, voorkomen. —— Uit hoofde van dit alles mogen de Liefhebbers dit Stukje zeer wel eene plaats geeven, by andere leezenswaardige Schriften, die over het tweede blyde Eeuw-feest van Nederlands heuchlyke omwenteling, in den Jaare 1572, door de Drukpers gemeen gemaakt zyn.

Vier Brieven over de Kerkelyke Tucht, gewisselt tusschen den Heer K. F. NECKER, *Hoogleeraar in het Gemeene Recht te Geneve; en den Heer* LE MAITRE, *Kappelaan van den Grave van Schaumburg-Lippe te Buckenburg. Vertaald door* Mr. H. J. SCHOMAKER, *Oud-Resident en Geheimraad van zyne K. M. van Pruissen. Te Leiden, by* J. H. v. Damme 1773. *Behalven het Voorwerk 97 bladzyden in groot octavo.*

HEt verschil over de grenspalen der Kerklyke en Waereldlyke Magt, zo dikwerf over en weder beredentwist, word in deeze Brieven op nieuw, door twee kundige en elkander hoog achtende Schryvers, behandeld. Doch de Briefwisseling is niet genoeg achtervolgd, om het twistgeding tusschen de Partyen recht ten einde te brengen. De Eerwaerde *le Maitre* komt voor als een ernstig handhaver van een Godlyk Kerklyk Recht; en de Heer *Necker* vind geen grond voor het zelve; dat hen zeer onderscheiden doet denken, over de uitgestrektheid der Kerklyke en Waereldlyke Magt, byzonder ten aanzien van het beteugelen der ondeugenden. —— Het onderwerp word ter wederzyde, met eene voorbeeldlyke bescheidenheid, overwoogen; 't welk den Lezer, schoon hy 'er niets beslissends in moge vinden, de reden voor en tegen met genoegen kan doen nagaan; terwyl 't hem te beter in staat houd, om het verschil bedaardlyk te beschouwen, en de gevolgen van de eene en andere stelling in opmerking te neemen.

Papieren raakende de Reis van Nederlands Erfstadhouder, door Noordholland, naar Vriesland, in 't jaar 1773.

HET doortrekken van Nederlands Erfstadhouder, door Noordholland, naar Vriesland, en 's Vorsten verblyf voor eenigen tyd aldaar, heeft verscheiden aanleiding gegeeven, om het een en 't ander deswegens ter Drukperse te brengen. Wy kunnen niet zeggen 'er iets onder gevonden te hebben, dat by uitstek byzondere opmerking verdient; maar men kan, uit alle de medegedeelde berigten, opmaaken, dat men aan alle plaatsen den Vorst de verdiende Eerbewyzingen betoond, en hem met de gulhartigste blyken van vreugde ontvangen heeft. De voornaamste stukjes, ons hier omtrent ter hand gekomen, zyn de volgende.

Het juichend Noord-Holland, of verhaal der Reize van Z. D. H. WILLEM DEN V. *Prinse van Oranje enz. enz. den 21 en 22 July* 1773. *Door* N. Hoefnagel. *Beneffens een Verbaal van al de Eerenpoorten en Boogen met haare Inscriptien.*

Berigt wegens de Receptie en 't kort verblyf van Z. D. H. te Broek in Waterland, op den 21 *July* 1773.

Omstandig Relaas der blyde aankomst van Z. D. H. te Monnickendam, op den 21 *July* 1773.

Echt Relaas der blyde aankomst van Zyn D. H. te Purmerende, op den 21 *July* 1773.

Aanspraak en Gedicht aan Z. D. H. door Adrianus Wolff, *Predikant in de Beemster, en deszelfs Huisvrouw* Elizabeth Bekker; *met een verbaal van Hoogstdeszelfs Reize door de Middelbeemster, den* 21 *July* 1773.

Nauwkeurige Afbeelding, breedvoerige Beschryving, en duidelyke Verklaaring der Zeven Vrye Kunsten, verzeld van Kennisse en Naarstigheid, geleid door de Eere en gevolgd door de Geduurzaamheid; zodanig als dezelve zich in Oud Batavisch *Gewaad, ieder met zyne beeldspraakelyke Sieraadjen, by de* Burgery *der Stad* Leeuwaarden *hebben vertoond, toen Z. D. H. aldaar, als Erfstadhouder der Provintie* Friesland, *plegtig wierd ingehuldigt, op den* 24*sten van Hooimaand des jaars* 1773.

Hier by komt nog *Eene Kerkrede*, in tegenwoordigheid van Z. D. H. op den 8. van Oogstmaand des Jaars 1773; in de groote Kerk te Groningen uitgesproken, door THEODORUS LUBBERS *Predikant te Groningen.* Zyn Eerwaarde die deeze Kerkreden, op het verplichtend verzoek van H. E. Mog. de HH. Burgemeesteren en Raad dier Stad, in 't licht heeft gegeeven; ontvouwt hier zeer leevendig Israëls rechtmaatige vreugde, op den plegtigen Feestdag, gemeld 2 Kon. VIII. 66, en stelt wyders der Gemeente op eene treffende wyze haare dankbaare en vreugderyke verpligting voor, onder en met zyne hartlyke uitboezemingen over Z. D. H. en deszelfs Vorstlyk Huis. De geheele Redenvoering beantwoordt in alles eigenaartig aan de tydsomstandigheden.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

HANNA's *Lied* 1 Sam. II. 1—10. *in Zes Leerredenen, en Schetse over* Prediker VII. 13. *Door* YSBRAND van HAMELSVELD, *S. Th. Doct. en Predikant te Durkerdam. Te Utrecht, by* J. C. ten Bosch 1773. *Behalven de Voorreden, 316 bladzyden in groot octavo.*

IN hoe verre de dankbare lofbetuigingen van *Hanna*, op een dichtkundigen trant voortgebracht, en dus niet oneigen een Lied of Lofzang te noemen, als een Prophetisch Stuk te beschouwen zy, hier omtrent vind men de oplettende Uitleggers der Heilige Schriften, zo vroegeren als lateren, van zeer verschillende gedachten. Meerendeels zyn ze, naar 't ons wel voorgekomen is, van denkbeeld, dat *Hanna*, in de dankbare erkentenis van 's Heeren weldaed aen haer geschonken, met de geboorte van haren Zoon *Samuel*, opgeleid word, tot ene hartgrondige erkentenis van de wonderbare wegen der Voorzienigheid, in 't verhoogen van dezen en 't vernederen van genen. En dat deze Godvrugtige Moeder intusschen, door ene Godlyke ingeving, hare gedachten verheft, tot het heil dat God zynen Volke in 't vervolg zou schenken. Naar deze leiding behelzen de acht eerste Verzen, haare verruklyke aendoening over de regering des Allerhoogsten; en men heeft dan de twee laetste Verzen, vs 9 en 10, aen te merken, als behelzende ene Prophetische voorstelling, van het geen nog te gebeuren stond: dat de een betrekkelyk maekt tot het voorgevallene onder *Samuels* regering, en anderen uitbreiden tot het Ryksbestier van *David* en *Salomo*, of ook wel tot het laetste der dagen van *Messias den Vorst*. Zommigen, dit Prophetisch voorstel bekortende, brengen het 9de vers nog by 't voorige gedeelte, en bepalen het voorspellende alleen in 't tiende vers. —— Terwyl 'er intusschen gevonden worden, welken in 't geheele Lied niets anders vinden, dan ene Godvruchtige Vrouw, die, met een dankbaer hart over Gods weldaed jegens haer aengedaen, getroffen over Gods albestuurende hand, hare Lofzegging deswegens ten Hemel zend; en die besluit, met ene betuiging van haer vertrouwen, op Gods beschermende Voorzienigheid over zyn Volk in 't vervolg van

tyd. Terwyl 'er, zeggen we, zulken gevonden worden, ontmoet men ook weder aen de andere zyde zodanigen, die het geheele Lied, als een Prophetisch Dichtstuk beschouwen; inziervoege dat het min of meer ene aeneengeschakelde voorspelling zy van de lotgevallen der Christelyke Kerke, zedert hare eerste oprichting, en inzonderheid zints de roeping der Heidenen, tot op de voleindiging der Eeuwen.

De Eerwaerde *Hamelsveld*, dit gedeelte der Heilige Schrift in ernstige overweging genomen hebbende, heeft het laetstgemelde gevoelen, als hem het aenneemlykste, gekeurd. Hy stelt zich *Hanna* voor „ als een zinnebeeld der ware en vrye Kerk, nu gebaart hebbende en vruchtbaar zynde: deze Godzalige vrouw, *zegt hy*, brengt haren Lofzang zodanig uit, als die zoude kunnen en mogen opgeheft worden van die kerk zelve, in die gelukkige dagen, wanneer deze onvruchtbare zeven zouden baren ": dat is, gelyk zyn Eerwaerde die spreekwyze van 't vyfde vers verklaert; „ wanneer de kinderen der belofte, ook onder de Heidenen, geteelt uit het onvergankelyke woord door den geest van God, in grooter getale wedergeboren zouden worden tot een nieuw leven"; zo 'er, waer van onze Leeraer niet vreemd is, bepaeldlyk niet gedoeld worde; „ op de vruchtbaerheid der Kerke des Nieuwen Testamentes, door alle deszelfs zeven tydkringen". —— De gewoone leiding der gedachten van dezulken, die gemeenlyk in 't Prophetische verder gaen, dan 't meerendeel der Uitleggeren; en de gebruikelyke manier van bewyzen in zodanige gevallen, heeft ook in dezen plaets. Volgens die leerwyze heeft de Eerwaerde *Hamelsveld* zyn gevoelen in een gunstig licht geplaetst; en zal de toestemming van hun, die op deze wyze denken, al vry gereed erlangen; schoon anderen, die dezer leerwyze min toegedaen zyn, het bygebragte niet voldoende zullen vinden; en velen dit Stuk, gelyk verscheiden beschouwingen van die natuur, op zyn hoogst onder het Problematische zullen brengen; waer over men verschillend kan denken, naer de leiding der gedachten, aen welke men gewoon is. Doch welke zyde men hier ook omtrent kieze, (waer in men elkander te ligter Broederlyk kan dragen, om dat een wat uitgebreider of bepaelder denkbeeld van het Prophetisch Woord den wezenlyken grondslag des Geloofs niet benadeelt,) men zal voor 't overige, buiten het Prophetische, in 't doorbladeren dezer Leerredenen genoegen vinden, in 's Mans tael- en oordeelkundige ophelderingen van dit Lied; die verscheiden leerzame bedenkingen behelzen; en aen 't einde van ieder Leerreden met ene ernstige toepassing

be-

besflooten worden. ——— Zie hier het hoofdzaeklyke zyner voorstellinge over de laetste woorden van 't derde vers, die, volgens onze gewoone vertaling, aldus luiden, *ende syne daden, zyn recht gedaen*; maer van anderen in dezen zin vertaeld worden, *ende uwe daden zyn niet recht gedaen.*

Men merke deswegens op, dat 'er hier ter plaetse in den text gelezen worde לא, 't welk *niet* betekent; en dat 'er op den kant van den Hebreeuwschen Bybel geboden word te lezen לו, dat is *Hem, of by Hem.* Nu valt de vraeg, of men zich aen den Text zal houden, dan of men de zogenaemde verbetering der Joodsche Leermeesteren op den kant in acht zal nemen? Onze Overzetters hebben het laetste gekozen, en vertalen des de woorden: *ende syne daden*, [de daden by hem,] *zyn recht gedaen.*

'Er staet eigenlyk, volgens onzen Leeraer, naer deze opvatting, in den text; *En by hem zyn de daden gewogen*; betekenende het grondwoord, *recht gedaen* vertolkt, *wikken en wegen.* Het duid gemeenlyk aen de oefening van 't Recht en de gerechtigheid, of de naeuwkeurige wikking en overweging der wysheid, waar door men niets onderneemt, dan na alvorens alles voor en tegen wel gewikt en gewogen te hebben. Zo zegt de wyze Oosterling Job XXXIV. 6. *Hy wege my op in ene rechte weegschale!* dat is: als Regter ondervrage, onderzoeke hy my, en handele regtvaerdig met my. Dus ook Salomo Spr. IV. 26. ons bevelende, *weeg den gang uwes voets*: dat is: wees verstandig en behoedzaem. Als 'er nu gezegd word, *de daden zyn by hem gewogen*, zo is de vraag, *wiens daden*, Gods of der Menschen daden, *zyn by Hem gewoogen*? De grondtext bepaelt niets. Men kan uit het voorgaende herhalen, *Uwe*, en dus lezen; *uwe daden*, ô Mensch! *zyn by hem*, by den God der Wetenschappen, *gewoogen.* In dien zin zal de tael van *Hanna* hier op uitkomen. „ ô Dat de menschen niet hoog spreken, dat niets hart uit hun mond ga! De Heere merkt 'er doch op, en ziet het, en daar is een gedenkboek voor zyn aangezigt, de daden der menschen zyn by hem gewogen. Hunne daden zyne boze stukken, en zullen daarom, even als Belsasar, in de weegschaal der geregtigheid gewogen zynde, te ligt bevonden worden". ——— Verkiest men hier eer te denken op Gods daden, en derhalven te lezen, *zyne daden zyn by Hem gewoogen*, of, gelyk onze Vertaling heeft, *zyne daden, zyn recht gedaen*, dan zal *Hanna* willen zeggen. „ Het mag den trotschen sterveling, die door Zelfsliefde en eigen waan verblind is, dikmaal toeschynen, dat des Heeren wegen niet goed zyn, zyne daden niet billyk, dat

de mensch bedriegt zig; de Alwyze God, die een God der wetenschappen is, doet niets dan 't geen met zyne hoogste wysheid en striktste rechtvaardigheid op 't nauwkeurigst overeenkomt, alle zyne daden zyn zo recht gedaan, als die eerst in de schaal der wysheid en geregtigheid gewikt en gewogen zyn, en daarom niemand vermete zig hoog te spreken, niemand late iets hards uit zynen mond gaan, want 's Heeren daden, die de God der wetenschappen is, zyn recht gedaan".

De woorden leveren dus, zegt zyn Eerwaerde, zeker een goeden zin uit; doch het komt hem voor, dat men beter doet, met zich aen den text te houden. Men behoort, zyns achtens, niet van de textlezing af te wyken, zo lang dezelve een draeglyken zin levert; en voor al niet, wanneer dezelve in den zamenhang klaerder en nadruklyker is; 't geen hier, volgens zyn inzien, plaets heeft. Hy vertaelt des de textlezing aldus: *ende* of *maar Uwe daden zyn niet gewoogen*. De zin is dan deze. „ Maar uwe verrigtingen, uwe ondernemingen, ô Menschen! zyn nimmer, wat gy U zelf ook moogt verbeelden, behoorlyk gewikt en gewogen in de schaal van regt en billykheid, dus zyn zy nog regt, nog verstandig". Zyn Eerwaerde merkt tevens aen, dat dit laetste gezegde wel byzonder behoort tot het eerste lid der vermaninge van *Hanna*; als zeggende, *maakt het niet te veel* (*), of *dik*, *vet geworden zynde door voorspoet, zo spreekt niet hooge, hooge! want uwe daden zyn noch wys noch recht*. —— Onze Leeraer de gegrondheid der tale van *Hanna* getoond hebbende, door ene aenmerking over de daden der Stervelingen, als verre van rypelyk overwoogen, verre van wys en recht, vervolgt daer op in dezer voege.

„ Hoe billyk is dan de vermaning van *Hanna! maakt het niet te veel, dat gy hooge, hooge zoudt spreeken, want uwe daden zyn noch wys noch regt gedaan*. Waar op zoudt gy U verheffen, ô Mensch! op Uwe billykheid en regtvaardigheid? maar Uwe daden zyn boze daden, die geenzints roem- maar laakwaardig zyn, op Uwe wysheid en verstand? maar Uwe daden, niets minder dan wys en voorzigtig, dragen van Uwe wetenschap slegt getuigenis. Eindelyk wat zoudt gy U vermeten harde woorden te spreeken tegen God den Allerhoogsten, te

(*) Het woord, door de onzen vertolkt, *maakt het niet te veel*, betekent, gelyk zyn Eerwaerde aenmerkt, in deszelfs oorsprong *dik*, *dickt in een gedrongen zyn*; van hier de betekenis van *veel maken*, en ook die van *voorspoedig*, *ryk*, *gelukkig zyn*.

te twisten met Uwen Maker, die een God der wetenschappen is, als of zyne wegen niet regt waren, neen, Uwe daden zyn onregt, God handelt wel als de Opperheer vrymagtig, maar tevens altyd wys, heilig en goed; doch gy nimmer.

„ En deze laatste zin word in *Hanna's* gezegde ontdekt, als men, de textlezing behoudende, invult het woordeken *zyne* voor *daden*; dus, *ende zyne daden zyn* of *worden niet gewogen*, van eenig Schepzel naamlyk, zy worden door geen Eindige vernuften begrepen, veel min beoordeelt; het verstand der Seraphs zelv, hoe scherpzinnig ook, is begerig daar in te zien, overal dieptens der Godlyke wysheid ontdekkende, die het bewonderen moet, niet doorgronden kan. En wie zou durven onderstaan, de daden van God, die niet antwoord van een derzelver, te beoordeelen, of die te laken, als waren dezelve min billyk. Hebt gy dan met zulk eenen grooten God te doen, Stervelingen! Zo spreekt niet hooge, hooge, veel min dat iets harts uit Uwen mond zoude gaan".

Dit voorstel van *Hanna*, in den laetsten zin genomen, word door onzen Leeraer nader opgehelderd in ene schetswyze Verhandeling, over *Pred. VII.* 13., welke hy aen 't einde dezer ophelderinge van Hannas Lied gevoegd heeft. De Eerwaerde Leeraer dringt hier ten ernstigste aen, op 's Menschen verplichting, om te letten op Gods wegen in 't bestier der Waereld, om die te billyken en goed te keuren, maar nimmer om die te bedillen noch te berispen; waer omtrent zyne slotvermaning aldus luid.

„ *Aenmerkt het werk Godes, want wie kan recht maken, dat hy krom gemaakt heeft*? [dat krom schynt in 't oog der Menschen.] Bedenkt toch dat het Gods werk is, en daarom geen wonder, al kan niemand dat regt maaken. Evenwel zal God alles regt en schoon maken op zynen tyd; het Godlyk Albestier is, hoe onbegrypelyk ook voor ons, altyd ten hoogsten Wys zo wel als Heilig billyk en rechtvaardig. De menschen mogen murmureren, bedillen, tegenspreken, zig afsloven, te vergeefs! om regt te maken, dat God krom gemaakt heeft; zy mogen tegen wroeten, om dat hun eigen zin zig daar in niet laat vinden, of om dat de order en inzigten der Godlyke werken ons van voren niet bekend zyn, de uitkomst heeft nogthans meermaals geleerd, en zal by het einde altyd doen zien, dat het Gods werk zy, en dat de Heere overwint, wanneer hy geoordeeld word".

De Kettermaakery, en haare verkeerdheid en waare oorzaaken voorgedragen, en de middelen daar tegen aangeweezen, door J. J. ZIMMERMAN. (*In deszelfs Leeven*) *Professor der H. Godsgeleerdheid te Zurich, en Medelid van het Koninglyk Pruisisch Genootschap der Weetenschappen. Uit het Latyn vertaald. Te Amsterdam by* C. N. Guerin 1773. *Behalven het Voorwerk* 435 *bladz. in gr. octavo.*

ZEs Latynsche Academische Verhandelingen van den Hoogleeraer *Zimmerman*, betreklyk tot de Kettermakery, worden hier in zo vele Hoofdstukken, in 't Nederduitsch, voorgedragen. Het eerste Hoofdstuk behelst, na 't beantwoorden eniger bedenkingen tegen het behandelen van dit Onderwerp, ene ontvouwing van 't geen de Autheur door *Kettermakery* verstaet; met aentooning van derzelver haetlykheid en schriklyke gevolgen. De drie daer nevensgaende Hoofdstukken zyn geschikt, om de slechte streken en praktyken der Kettermakers, van verschillende soorten, in een helder daglicht te stellen. Wyders strekt het vyfde Hoofdstuk tot het naspeuren van de oorzaken der Kettermakerye: en ten laetste bepaelt zich de Hoogleeraer, tot het voordragen der middelen, welken, zo niet ter wegneminge, althans ter verminderinge van dit kwaed konnen dienen. —— De haetlyke Ondeugd, welke zyn Hoog Eerwaerde hier ten toon stelt, en ernstig tegengaet, omschryft hy in dezervoege, „ Door *Kettermakery* verstaan wy: een boosaartige neiging of yver, om of geheel onschuldige menschen, of die in min gewigtige Leerstukken dwaalen, te beschuldigen, als of zy met grove dwaalingen besmet waren, en daar door hunnen goeden naam en achting te verminderen; Een yver of hebbelykheid, om alle de misslagen, van de van ons Verschillenden, ten breedste uit te meeten, en grooter te doen voorkomen dan ze in waarheid zyn, hen met kwaalyk beruchte Menschen te vergelyken, en waarlyk braave en vroome Mannen het leeven bitter te maaken; een zucht en begeerte, om hen te beschadigen, te vervolgen, en tot ballingschap, tot den dood, of de grouwzaamste pynigingen te doen verwyzen."

Een ieder, die maer enigzins ervaren is in de vroegere en latere Geschiedenissen der Christelyke Kerke, weet dat zodanig ene handelwyze dikwerf plaets gehad heeft, en ook nog heden maer al te veel gevonden word, onder Menschen, die weten dat ze feilbare Schepzels zyn, en dat Jesus Christus,

hun aller onfeilbare Leermeester, hun, door zyne Leer en door zyn Voorbeeld, alleszins de Zachtmoedigheid heeft willen aenpryzen. Dit zo zynde, is 't wel der moeite waerdig, de verkeerheid hier van den Christenen onder 't oog te brengen, om 'er hun een daedlyken afkeer van in te boezemen. En hier toe is deze Verzameling der Verhandelingen van den Hoogleeraer *Zimmerman* wezenlyk dienstig. Het versoeilyke dier Ondeugd word 'er ten klaerste in vertoond, met ontdekking der haetlyke practyken, waer van zich dezulken bedienen, en openbaring der schandlyke oorzaken, waer uit dit kwaed voortspruit. Zyn Hoog Eerwaerde ontvouwt dit ten duidelykste, bevestigt het met de voorbeelden van vroeger en later tyd, en staeft het door ene bondige redeneering; die geschikt is om een ieder af te schrikken, van 'er zich immer in toe te geven. Daer benevens verleent hy ene ernstige voordracht van de Middelen, waer mede men zich tegen zodanig ene handelwyze kan wapenen; die hy in zulkervoege aendringt, dat een onbevooroordeeld oplettend gemoed de betaemlykheid, van de opvolging zyner trouwhartige vermaningen, niet wel konne loochenen. Ieder Christen, hy zy Leeraer of Leek, ontmoet hier ene reeks van nutte aenmerkingen, die hem krachtig wederhouden van liefdeloosheid in 't behandelen van Godsdienstige verschillen; en hem ten sterkste aenspooren, om zich op ene gematigde wyze te gedragen, jegens dezulken, die, zyns oordeels, dwalen.— Nadien de Verdraegzaemheid, in zodanige omstandigheden, boven al te stade komt, zullen wy hier het hoofdzaeklyke melden, van 't geen de Hoogleeraer deswegens wel byzonder in acht genomen wil hebben.

Men behoort, in de eerste plaetse, voor al gade te slaen, hoe noodzakelyk en nuttig de oefening van Verdraegzaemheid is. Dit nagaende, zal men met den Hoogleeraer betuigen. ,, Wat my betreft, ik wil geen *Heiden*, geen *Turk*, geen *Jood*, geen *Christen*, die *ten meeste van my verschilt*, om zyn' Godsdienst haaten, en zyne hoedanigheid, van *Ongeloovigen*, of van *Ketter*, geeft my geen vryheid, om hem eenig kwaad toe te wenschen."

Ten tweede, hebben wy te denken, dat niemand willende en wetende dwaelt. Hier van overtuigd zynde," moeten wy liever met medelyden tegen de dwaalenden getroffen worden, dan dat wy hun eenige bitterheid zouden betoonen, of eenige smaadheid en straffe aandoen."

Ten derde, zullen wy wel doen, als wy dikwils acht geven op de groote verscheidenheid der Menschlyke begrippen;

als een natuurlyk gevolg van de verscheidenheid hunner ziels-vermogens, die zy bezitten, en der staten, in welken zy leven. Men zal, hier op lettende, wel dra bemerken, dat 'er „, in het menschelyke leeven zo veel omstandigheden voorkomen, waar door de menschen van de waarheid afgetrokken, en met een menigte van Dwaalingen bevangen, of daar in versterkt worden, dat wy, alles wel overwoogen hebbende, niet konnen nalaaten, dezulken, die in de zaake van den Godsdienst van ons verschillen, te verschoonen, hun wel te willen, en alles te doen, dat moogelyk is, om Verdraagzaamheid tegen hen te oefenen."

Ten vierde, staet ons op te merken, dat de dwalenden gelooven, dat zy de rechte begrippen van den Godsdienst hebben, en dat wy, die anders oordeelen, daer en tegen dwalen. Uit dien hoofde zouden dezelfde *voorrechten*, die wy ons tegen de dwalenden aanmatigen, *naar hun oordeel*, *hun* alleen tegen ons toekomen: en wy hebben geen onfeilbaren Rechter op Aarde, om ons geschil hier over te beslissen. „, Daar dan een dwaalende dat zelfde recht heeft, of meent te hebben, als die rechtzinnig is, zo blykt ten klaarste, hoe onnut en bestraffingswaardig de Kettermaakery is, en hoe onbillyke Wetten die geenen tegen zich zelfs maaken, die anderen, om zaaken van den Godsdienst, als Ketters, willen aanvallen."

Ten vyfde, zal het dienstig zyn, meermaels te overwegen, de ontelbare onheilen, die uit de Kettermakery ontstaen, en die onheilen te vergelyken, met de ongemakken, die voor onafscheidelyke gevolgen ener zachtzinnige verdraegzaemheid gehouden worden. Met opzicht tot dit laetste, dat men wel eens aendringt, als zwarigheden tegen de Verdraegzaemheid, brengt de Hoogleeraer hier enige bedenkingen te berde, in welker opgave wy hem een weinig nader zullen volgen.

„, Het is, naamelyk, een gemeen gevoelen van veel Kerkelyken en Politieken, dat, wanneer men een iegelyk vryheid van geweeten laat, zonder zich van eenige dwangmiddelen, tegen de dwaalenden, te bedienen, in de Kerk en den Staat ontelbaare beroerten ontstaan zullen; welk gevoelen men ook door het bybrengen van voorbeelden zoekt te bewyzen. Dan hier tegen staat aan te merken, (1) dat veele ongelegenheden, door menschlyke poogingen niet geheel zyn weg te neemen. Men moet dan doen, wat geoorlofd en geschikt is, tegen de kwaal, die men geneezen wil. (2) Die van den openlyk aangenomen Godsdienst afgaan, en hunne gevoelens blyven staande houden, zyn de Oorzaaken der Beroerten niet, maar die gee-

geenen, die hen niet verdraagen willen. Dit blykt uit het voorbeeld der eerste Christenen, en der Kerkhervormers. Hier waren 't de *Heidenen*, die de *Christenen*, en daar de Aanhangers der *Pauslyke Vastſtellingen*, die de *Proteſtanten* niet verdraagen wilden. Hier uit is (3.) openbaar, dat, door verſcheidenheid in gevoelens, niet noodzaaklyk beroerte en onrust verwekt worden; want wanneer die geene, die van de aangenomen begrippen afgaat, anderen niet beledigt, noch verongelykt, en niet anders doet dan redeneeren, is 'er geen oorzaak, waarom 'er beweegingen, opſchuddingen en oorlogen ontſtaan zouden: alleenlyk wordt vereischt, dat de een den anderen verdraage, en dat men door onderzoekingen en redenkavelingen beproeve, wie de waarheid aan zyne zyde heeft. Voorts zyn ook (4.) alle de onheilen, die de oefening der Verdraagzaamheid naar zich ſleept, echter veel minder, dan die uit de Kettermaakery en de Vervolgingen noodzaaklyk pleegen voort te vloeien. Dit is uit de Geſchiedenis van alle Eeuwen overbekend. Hier geldt mede de Zedekundige Regel, by alle Gezindheden aangenomen, dat men geen kwaad moet doen, op dat het goede daar uit voortkome. Nu is het zekerlyk iets kwaads, menſchen, die, in zaaken van den Godsdienst, van ons verſchillen, te lasteren, te beledigen, in ballingſchap te zenden, of hun eenige ſoort van ſtraffen aan te doen; dierhalve is het niet geoorlofd, zulke middelen te gebruiken, maar dit kwaad moet, voor al, worden nagelaaten, en wil men Dwaalingen te keer gaan, in deezen Kryg mogen geen andere Wapenen, dan krachtige Bewysredenen, gebruikt worden. Daarenboven heeft God insgelyks (5.) noch door het Licht der Reden, noch door Openbaaring, eenig ander middel tegen de Dwaalenden, aangeweezen of bekend gemaakt, dan het *betoog*, of de *openbaaring der waarheid, aan 't gemoed*, afhangende aan de eene zyde van voorſtellingen, waar door de waarheid blykbaar wordt, en, aan de andere zyde, van *Gods Verlichting*, die niet door *menschlyke*, maar door *Goddelyke hulpe*, kan verkreegen worden. De Overheden derhalve, die den Dwaalenden eenige Straffe opleggen, ſlaan een verkeerden weg in, en hebben reden om toe te zien, hoe zy dit hun gedrag, dat met de Natuurwet en de Openbaaring ſtrydt, voor God, den Algemeenen, en dien ten hoogſte Rechtvaardigen Richter van allen, verſchoonen zullen. Verder is het (6.) zeker dat geen gevoelen, aangaande de manier van handelen, met die geenen die dwaalen, of ons ſchynen te dwaalen, meer overeenkomt met de Reden en het

Vyf Leerredenen over de Huichelaary, door FR. A. LAMPE, *Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid en Predikant in de Ansgarius Kerk te Bremen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch 1773. *In octavo* 103 *bladz.*

ENe der afschuwlykste Ondeugden, die, hoe verfoeilyk ook, echter niet zeldzaem, tot schande der Christenen, onder hen gevonden wordt, die den Christlyken Godsdienst belyden, naemlyk de *Huichelary*, ziet men in deeze Leerredenen onderscheiden ten toon gesteld, en ernstig tegengegaen.

Men kan dezelve beschouwen, als ene Zonde, tegen de eerste, of de tweede Tafel der Wet; voor zo ver zy de gedaente van Godzaligheid, of die van Vriendschap aenneemt. De Hoogleeraer beschouwt haer in 't eerste opzicht, en omschryft ze, als die misdaed, „ waer door een Zondaer de kennis van zyn plicht, tegen het getuigenis van zyn geweten, misbruikt, om zyne Boosheid met den schyn van Godzaligheid te bedekken, met oogmerk, om daer door eenig voordeel te bejagen." Deeze ondeugd word hier eerst algemeen, in haare eigenschappen en afschuwelykheid, vertoond; en vervolgens afzonderlyk ontvouwd, in de betrachting van den uiterlyken Godsdienst, en in 't gedrag dat de Huichelaer in de Zamenleving leid; zo in zyne algemene bedryven, als wel bepaeldlyk in zyn Beroep, mitsgaders in de veranderingen en lotgevallen van zyn leven. Het haetlyke van zulk ene handelwyze, in 't ene en 't andere opzicht, word hier met treffende koleuren afgemaeld, met ene nevensgaende hartlyke waerschouwing en vermaning, om 'er afstand van te doen, of zich daer tegen te wapenen. — Zyn Hoogeerwaerde, dit onderwerp dus ver in vier Leerredenen afgehandeld hebbende, begrypt wel, dat 'er zulken onder zyne Toehoorders gevonden worden, die zig vry kunnen spreken van deze soort van Huichelary, welke hy ene grove noemt; maer hy bezeft tevens, dat ze zich schuldig kunnen maken aan ene fynere soort; en dit beweegt hem, 'er nog ene vyfde Leerreden by te voegen; die ten onderwerpe heeft, de fynere Huichelary, waer aen zich sommigen schuldig maken. In deze laetste Leerreden kant hy zich ten ernstigste aen, tegen de hooggevoeligheid op den staat der Genade, en tegen de al te diepe vernedering uit Menschenvrees; waer van hy de onbetaemlykheid gemoedlyk aendringt. — De gewoone ernst des Hoogleeraers straelt alomme in deze zyne Leerredenen door; en 't ware te wenschen, dat zyne vermaningen den rechten invloed hadden ter weeringe der Huichelarye; en ter aenmoe-

moedigingе tot een ſteeds toenemenden ongeveinsden wandel; het onafſcheidlyk vereischte van ware Godsdienſtigheid, en 't echte kenmerk van Gods kinderen. „Legt u," is daerom onder anderen met recht 's Mans tael, „ legt u ernſtig uit, om u met een oprecht hart aan God over te geeven. Wil Hy der Geloovigen oprechtheid als hunne volmaaktheid aanmerken, ſtaat dan naar het geen u op aarde, in deeze uwe zwakheid en gebrek, volmaakt kan maaken. Dat het inwendige in ons de bron zy, waar uit het uitwendige voortvloeit, en het uitwendige ten bewyze van het inwendige ſtrekke. Dat wy tragten in de daad te zyn, 't geen een Huichelaar voorwendt, en dat wy het eerst naar het inwendige verder brengen, en dan den glans der Godzaligheid ook naar buiten vertoonen."

Kortbondige Natuur- en Schriftmaatige Land-Theologie door S. SCHEURER. *Uit het Hoogduitsch vertaald, door* A. WESTERHOFF, *in zyn leeven Predikant en Rector te Gouda. Op nieuw uitgegeeven door deszelfs Zoon* J. WESTERHOFF, *Predikant te Amſteldam. Te Amſteldam by* Loveringh en Allart 1773. *Behalven de Voorreden* 217 *bladz. in octavo.*

EEne oplettende beſchouwing der Natuure, overgebragt tot aendachtige Godsdienſtige bedenkingen, is de inhoud van dit leerzaem en ſtichtend Werkje. De Autheur heeft een aental van beknopte Vertoogen opgeſteld, in welken hy aenvanglyk het oog vestigt op het een of ander natuurlyk voorwerp, waer uit hy vervolgens gemoedlyke overwegingen afleid, die met eene ernſtige verzuchting tot God beſlooten worden. De uitvoering is opwekkende, en 't Stukje mag wel geteld worden, onder die Schriften, welken van dienst konnen zyn, om den Lezer de Natuur te leeren beſchouwen, met verheffinge zyner gedachten tot den grooten Formeerder, in een bezef van zyne plichtsbetrachting. —— Men oordeele hier van uit de volgende overdenking, die den *Nacht*, de *Duisternis* en den *Slaap* tot een voorwerp van beſpiegeling heeft.

„ Deeze verwisſeling is door de Godlyke wysheid voortreflyk vastgeſteld, en hier ondervind ik andermaal de Godlyke goedheid, wanneer Hy alle myne krachten van ziel en lighaam, die geduurende den dag waren ingeſpannen, des nachts wederom ontſpant, en my myne krachten doet herzamelen en vernieuwen. In gevalle het altyd dag was, zou de aar-

aarde, door het geduurig optrekken der dampen, haast uitgedroogd zyn, en de levenszappen zoo in gewasſen, als in menſchen en dieren, wel haast verdwynen. Hier rust derhalven mensch en vee, die van hunne zwaare beweeginge en van hunnen arbeid vermoeid waren, terwyl hen maar eene kleine beweeging overblyft, waar door ze niet verzwakt, maar verſterkt worden, naamlyk het ademhaalen en 't verduuwen van de ſpyze, waar door ze in hunne krachten als vernieuwd, ververscht en jeugdig worden. Deeze aangenaame rust betovert eenigzins de geenen, die vermoeid zyn. En deeze verwisſeling gebeurt juist op een' tyd, wanneer de mensch uit gebrek van 't daglicht niet kan werken, en op veele plaatſen voor het wild gedierte niet zeker zou zyn, dat van God geleerd is, zynen roof te zoeken, terwyl de mensch ſlaapt, Pſ. CIV. 21, 22. De duisternis des *nachts is ook als een gordyn*, dat van God almagtig zelven *wordt toegetrokken, ten* einde de mensch zich des te geruster verkwikken moge. Het geen derhalven de dauw is voor de aarde, dat is de ſlaap voor de menſchen en voor het vee. Des morgens ſtaat alles versch en nieuw op, en elk *gaat uit tot zyn werk*, Pſ. CIV: 23. Zoo heuglyk derhalven de dag tot den arbeid, en de nacht tot de ruste is, zoo naar is ook de nacht, in gevalle die zonder licht, of al waakende moet worden doorgebragt.

„ Deeze natuurlyke ſlaap moet my ook herinneren, en my waarſchouwen tegen den geestelyken en daar op volgenden eeuwigen ſlaap. Wanneer het lighaam der zonde door zyne vadzigheid de ziel van eenig mensch naar de aarde of het aardſche trekt, dan wordt de ziel als ſlaperig en onbekwaam ten goede, ja, deeze wordt wel eens, als door een lieflyk ſnaarenſpel, in ſlaap gezust, en het hoofd in 't kusſen gelegd. Ook wordt, gelyk in een natuurlyken ſlaap de herſens, zoo meermaalen in deezen zonden-ſlaap het verſtand als met eene wolke der duisternisſe overtoogen, de geest belemmerd, de genegenheden tot den goeden Geest geſtremd, en de minſte vatbaarheden, die de Godlyke genade zouden inlaaten, met zondige begeerlykheden opgevuld. Ja daar klimmen niet anders dan zondige inbeeldingen der ydelheid, of ydele droomen op; en de geheele mensch wordt als gevoelloos, ja als dood: en ten zy hy door de krachtige hand van Godt wordt opgewekt, zoo blyft hy liggen in eene diepe duisternisſe van zonde en elende, van blindheid en onwetenheid, en onder de magt van den *Vorst der duisternisſe*, en hy doet *de werken der duisternisſe*, en ſlaapt aanvanglyk den eeuwigen doodſlaap, en heeft niet anders te verwachten, dan uitgeworpen te worden in de

bui-

buitenste duisternisse, alwaar geen licht van vreugde of van troost, van leeven of van zaligheid, maar enkel *weenen en knersen der tanden is*."

„ **Beroofr de duisternis ons van het zonnelicht?**
Dank zy de Algoedheid, die deze ord'ning heeft gesticht,
Dat beurtlings dag en nacht elkanderen vervangen.
Dit maakt de rust des nachts om nieuwe kracht te ontfangen."

„ Myn God, Gy, die deeze ordening in de natuur gemaakt hebt, zegen mynen natuurlyken slaap! Laat my met gebeden en lofpsalmen in mynen monde inslaapen, zoetelyk rusten, en zeker woonen, om dat Gy, Heer, my ondersteunt en my helpt. Maar behoed my vooral voor den geestelyken en eeuwigen slaap, en voor de werken der rampzalige duisternisse. Verleen my die genade, die Gy eertyds den Stokwaarder beweezen hebt, dat ik door Uwe kracht en genadestemme uit mynen zondenslaap worde opgewekt, dat de strikken en banden der zonde, die my gebonden hielden, van myne ziele, en de schellen van myne oogen afvallen, en dat ik als een heilbegeerige moge uitroepen: wat zal ik doen? en hoe zal ik den dag der zaligheid, die my verscheenen is, gebruiken, en dien tot een Gode welbehaaglyk en my zalig werk besteeden? Wend ook in deezen nacht van my alle werken der duisternisse, en laat myn slaap geen zondenslaap zyn! Bezet gy zelf de deuren en grendels van myne zinnen en van myne ziele, zoo van buiten als van binnen, met eene bezettinge van heilige gedachten, ten einde geene verderflyke beweegingen myn hart bekruipen mogen. Ja, myn God, by wien geene verandering van licht of duisternisse is. Gy hoeder van Israël, die nooit slaapt noch sluimert, laat Uw oog over my waaken, Uwe hand my bedekken, Uwe Engelen my beschermen, Uwe genade my leiden, zelfs door het donkere en naare dal des doods, tot in het eeuwig licht, en tot de heuglyke erffenisse der kinderen des lichts! Laat nooit myn licht, myn leevenslicht uitgebluscht worden; ten zy ik alvoorens Uwe troostryke genade ontfangen heb, en verzekerd ben, dat ik nooit in de eeuwige duisternisse zal uitgeworpen worden!"

Na-

Natuurlyke Historie der Tanden van den Mensch, *door* JOHN HUNTER, *Lid van 't Koninglyke Londensche Genootschap, en Heelmeester in het St. George Gasthuis. Uit het Engelsch in het Latyn en Nederduitsch vertaald; door* PR. BODDAERT *Oudraad der Stad Vlissingen, en Lid van verscheide Genootschappen. Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon 1773. 213 *bladz. in groot quarto.*

'T IS in 't gemeen den Menschen eigen, dagelyks voorkomende zaaken voorby te gaan, zonder daar in 't schoone en aanmerkenswaardige, 't geen ze menigmaalen overvloedig bevatten, op te merken. Men haakt gemeenlyk naar 't buitengewoone, 't zeldzaame, 't wonderlyke. 't Is egter waar, dat 't meeste nut voor ons daar in niet te vinden is. Men komt tegenswoordig meer en meer daar van te rug, en handelt verstandiger; byzonder in 't naspeuren der Weetenschappen. De spitsvindige, vergezochte en afgetrokkene denkbeelden maaken niet meer de voornaamste naspeuring der Geleerden uit: Men zoekt tegenswoordig de Natuur in haare waare gedaante te leeren kennen; 't welk niet kan geschieden, zonder derzelver werkingen na te speuren. Dit uitmuntend Werk, waar van de Heer JOHN HUNTER de Auteur is, levert een klaar bewys uit, van den verbeterden smaak onzer tegenswoordige Natuuronderzoekers. 't Onderwerp is gemeen, de *Tanden* namelyk. En welk eene menigte aanmerkenswaardige zaaken ontdekt de nauwkeurige Ontleedkundige hier, die alle in staat zyn, om ons met verwondering de wysheid en goedheid van den Schepper te doen eerbiedigen. De Auteur is de Broeder van den Beroemden WILLEM HUNTER. De naam van deeze Mannen is niet alleen in Engeland, maar door de geheele Wereld, onder de Ontleedkundigen, hoog geacht en gezien. Deeze *Natuurlyke Historie der Tanden van den Mensch* is wederom een nieuw bewys van de kundige schranderheid van den Heer HUNTER. Niemand heeft, vóór hem, met zo veel klaarheid en nauwkeurigheid 't Zamenstel, Gebruik, Vorming, Groei, en de Ziekten der Tanden beschreven. Dit Werk is nog vercierd door zestien zeer fraaije Plaaten, door den Heer *Rymsdyk*, onder 't opzicht van den Auteur getekend, en door de Heeren *Strange*, *Grignion*, *Ryland* en andere gesneden. —— Wy zullen tot een Proeve onzen Leezeren mededeelen, 't laatste Hoofdstuk, *over de verplaatzing der Tanden.* Uit de beschouwing der standvastige verscheidenheid, in gedaante en grootte der Tanden van 't *zelfde* zoort, by verscheide Menschen,

schen, schynt het, (zegt de Autheur) onmogelyk eenen Menschen Tand te konnen vinden, die met eenige nauwkeurigheid de Kas van eene andere vervult. Dit gevoelen is algemeen aangenomen, en schynt uit de Tanden van een Geraamte betoogd te kunnen worden. Egter konnen wy de Tanden verplaatsen van den mond van den eenen Mensch in dien van anderen, zonder veel moeite, de Natuur helpt de Konst, wanneer zy kan geholpen worden, en de eenige weg, door welken de Natuur eenige hulp kan toebrengen, ten opzichte van gedaante en grootte, is, wanneer de wortel der verplaatste Tand smaller is, dan het Tandkasje om den Tand; maar wanneer de wortel breeder is, kan dit niet geschieden; maar breeder zynde kan zy afgenoomen worden; en dit schynt vry wel aan het oogmerk te voldoen. Het goed gevolg van deeze behandeling schynt gegrond te zyn, in de geschiktheid der deelen, (welke in alle levendige Dieren is) tot zamengroeijing; wanneer zy zoo na aan elkander gebragt worden, dat zy elkander raken; schoon van verschillend zamenstel, en 'er behalven dat, maar in eene derzelve eene omloop is. Deeze geschiktheid is zo blykbaar niet in meer volmaakte, en meer zamengestelde Dieren, gelyk in de Viervoetigen, dan in de meer eenvoudige of minder volmaakte; gelyk ook niet zo veel in oude Dieren, dan in Jonge, want het levensbeginzel is zoo bepaald niet in jongere Dieren, en van minder ingewikkeld zamenstel, en word ook niet van een deel van het Lighaam afgeleid; zo dat het langer duurt in het van het Lighaam gescheiden deel, en naar eenigen tyd in het ander schynt gebooren te zyn; terwyl het deel, van een ander of meer volmaakt Dier afgescheiden, schielyker sterft en alleen een leven schynt te bezitten, dat van het Lighaam afhangt, uit het welke het genoomen is. Een versche Spoor van een Haan in het Hoofd geplant, is eene oude en bekende Proefneeming. Ik heb dikwyls den bal van eenen Haan uitgenoomen, en in den buik geplaatst, alwaar hy vast groeide en gevoed werd, ik heb ook met denzelfden uitslag den bal van een Haan, in den buik van eene Hen geplaatst, op dezelfde wyze verkrygt een Tand, uit het eene Tandkasje, in het ander geplaatst, de gedaante van het lighaam, aan het welke het gehegt is, als of hy een van die was, uit welk hy genoomen is. Indien een Tand, eenigen tyd geleeden uitgetrokken, het leven schynt verloren te hebben, zal hy nooit vast worden, of aangroeijen; in dit geval verkrygen de Tandkasjes eene geschiktheid, om vervuld te worden, waar door zy niet bekwaam zyn, ter verplanting van een nieuwen Tand. Deeze Verschynzelen toonen, dat

het Dierlyk leeven in de verſcheide deelen van het lighaam is, ſchoon 'er de herſenen of omloop geen invloed op hebben, en dat het op deeze deelen beſtaat, en zyne duuring aan de laatstgemelde niet verſchuldigd is, en dat de levenskragt minder afhangt van de herſenen en bloedsomloop, na maate dat derzelver hoeveelheid minder is; en dat zy het werkend vermogen van zich zelve ontvangen. Veele Dieren hebben geen herſenen of bloedsomloop, zoo dat deeze Leevenskragt in gelyke evenredigheid door alle de deelen kan voortgezet worden. Deeze Dieren zyn ten deezen opzichte nader aan de Planten gelyk (*a*)."

Deeze Overzetting, onzen Vaderlanderen door den *Heer* BODDAERT medegedeeld, heeft zyne waarde voor de geenen welke 't oorſpronglyke Engelsch niet kunnen leezen. Bovendien is 'er door den Overzetter een Voorreden bygevoegd, waarin, onder andere nutte zaaken, een *korte ſchets van de Tanden der Dieren* gegeeven wordt. De Overzetting is tevens nog door den Vertaaler met korte en leerzaame Aanmerkingen, onder aan den text gevoegd, vermeerderd. De Plaaten zyn van de Engelſche uitgaave overgenoomen.

„ (*a*) Zeer veel zoude over dit gewichtige ſtuk konnen gezegd worden, zie KAUW BOERH. zyn Boek genaamd *Impetum faciens Hippocratis* Cap. . . . . *de Nat. actuoſa.* PALLAS Lyst *van Plantdieren Inleid.* en myne Verhandeling over de deelen die tot het leven der Dieren behooren; in de Verhandelingen der Haarlemſche Maatſchappy, XIV. Deel, bladz. 466."

Natuurkundige Verhandelingen, Natuurkunde, Geneeskunde, Œconomie, Natuurlyke Historie enz. betreffende. III Deel IV Stuk. Te Amſterdam by A. v. d. Kroe 1773. *In groot octavo, behalven het Register op het derde Deel* 160 *bladz.*

INgevolge der algemeene voorſtellingen, raakende den oorſprong der Verſteeningen, die wy uit het eerſte gedeelte der Verhandelinge van den Hoogleeraar *Gesner* over de *Verſteening*, onlangs bygebragt hebben (*), vindt men in dit Stukje, in de tweede afdeeling dier Verhandelinge, eene opzetlyke ontvouwing van dit onderwerp. Die Natuur-onderzoeker ſtelt zig daar in voor het beantwoorden der drie volgende Vraagen. „(1.) Zyn de Lighamen, welke men ieder oogenblik onder de Delfſtoffen ontmoet, en op welken men de

(*) *Zie boven bl.* 465, 466.

de gelykenis van zommige Dieren of Gewasſen gewaar word, inderdaad eertyds Dieren of Planten, of gedeeltens dezer Lighamen geweest? (2.) Zo ja, welke zyn de oorzaken der veranderingen, die de zelfſtandigheden dezer Lighamen hebben ondergaan? (3.) En eindelyk, welke is derzelver eerſte oorſprong, dat is, waar van daan, en hoe zyn ze, naar de plaatzen, alwaar ze thans gevonden worden, gevoerd? Het eerſte vraagſtuk, als blykbaar, met Ja beantwoord hebbende, leidt de Hoogleeraar ons, ter oplosſinge van het tweede, tot het beſchouwen van de werking der Steen- en Mineraalmaakende ſappen, welken in de poren der Schulpen, Beenderen of Gewasſen, na dat ze door de vogtigheid half bedorven, of door de warmte in koolen veranderd zyn, indringen: het welk dan zodanige Lichaamen, de gedaante van Steenen of van Mineraalen doet aanneemen. Na dit breeder getoond te hebben, bepaalt hy zig ter overweeginge van het derde; en doet ons zien, hoe de verſcheidenheid der verſchynzelen ons met de hand wyst, dat men alle die uitwerkzels niet kan toeëigenen aan eene enkele oorzaak; maar dat verſchillende oorzaaken te zamen loopen, om dezelven te wege te brengen. In de ontvouwing hier van, die een aantal van merkwaardige verſchynzels voordraagt, bevlytigt zig de Autheur, om onderſcheiden aan te toonen, hoe verſchillende oorzaaken, overeenkomſtig met de bovengemelde algemeene voorſtellingen, deeze verſchynzels op een wonderbaare wyze uitwerken. Men ontmoet, by die gelegenheid, hier ook verſcheiden byzonderheden, die ons de onzaglyke veranderingen, welke onze Aard- en Waterbol ondergaan heeft, duidelyk voor oogen ſtellen.

Eene daar aan volgende Verhandeling gaat over den Reuk der Geneesmiddelen, en ſtrekt tot eene proeve, ter verklaaringe van de verſchillende uitwerkzelen, die zy op de Zenuwen hebben. Men verwagt in dit duister Stuk geen volſtrekt beſlisſende opheldering; ook vermeet zig de Autheur geenzins zodanig iets aan de hand te geeven, maar deelt zyne gisſing deswegens ter nadere onderzoekinge mede. En zyne Bedenkingen over dit onderwerp, ſchoon ze al niet in alles voldoende mogen geagt worden, zyn van die natuur dat ze in verſcheiden opzichten haare nuttigheid hebben. Op het leezen dier Verhandelinge, gaat men geſchiktlyk over, tot het nagaan der verder voorgeſtelde Waarneemingen, raakende het Verband van een zwakker of ſterker Zenuwgeſtel, met der Menſchen verſchillende ſmaaken en geaardheid. De Schryver hier van vestigt onze aandagt, op de betrekking en overeen-

komst, die daar is, tusschen de *organizatie* of het inwendig maakzel des menschlyken lichaams en de neigingen van deszelfs hart. Hy doet ons hier door opmerken, hoe de verscheidenheid, welke daar in plaats heeft, natuurlyke verschillende uitwerkzels te wege brengt; en de Menschen, overeenkomstig met deeze hunne gesteldheid, eigenaartig leidt, tot het najaagen of schuwen van deeze en geene vermaaken, tot het involgen van die of deeze leevenswyze, en 't geen verder daar mede verknogt is. Eene oplettende overweeging van dit verband, in dit geschrift zeer wel voorgedraagen, is niet alleen den Geneeskundigen nuttig, maar strekt, gelyk de Autheur zegt, tevens tot eene heilzaame les voor ieder voorzigtig Mensch, om tegen zig zelven op zyne hoede te weezen, ten einde de Rede nooit te verlaaten, daar *hy ziet*, *hoe sterk de Mensch door zyn gestel gezwaaid wordt*, *en hoe ligt de Natuurlyke den Zedelyken Mensch verleidt*. *Wy mogen 'er tevens* wel byvoegen, hoe de overtuiging hier van dient, om ons inschiklyk te maaken in de Menschlyke Zamenleving; weetende, hoe het verschil der zinlykheden van die geenen, met welken wy verkeeren, niet altoos voortspruit, uit eene moedwillige eigenzinnigheid; maar dat zulks, in veele gevallen, grootlyks afhangt van het natuurlyke gestel dat zy omdraagen. Dit heeft by ons zelven; dit heeft by onze Evenmenschen plaats; en wanneer wy genoeglyk en nuttig met elkanderen zullen verkeeren, is 't noodig hier omtrent eene verstandige toegeevendheid te gebruiken. — Maar wy zouden, dus doende, ligtlyk tot eene Zedekundige uitweiding vervallen, die ons te ver zou afleiden van de natuur van dit Geschrift. Wy keeren des weder, om de nog verdere Verhandelingen beknoptlyk te melden.

De Liefhebbers der Natuurlyke Historie en Natuurkundige Proeven vinden in dit Stuk, buiten het gemelde, nog verscheiden onderwerpen verhandeld, die hunne opmerking overwaardig zyn. Van die natuur zyn de hier geplaatste Kruidkundige Waarneemingen over de Wanschepzelen der Planten; waar uit afgeleid wordt, dat de Natuur, in het voortbrengen der dierlyke en groeibaare Wanschepzelen, denzelfden weg houdt. Men ontdekt in de eene en andere, dat de oorzaaken, die de gewoone wetten der groeijinge bestryden, oneindig in getal zyn; en dat men derhalven, vrugten van eene zonderlinge gedaante aantreffende, de reden daar van heeft te zoeken, in toevallige oorzaaken, en zyne toevlugt niet te neemen tot het wonderdaadige. Hier aan volgt een verslag van Proeven gedaan in het Brandpunt der groote

Brand-

Brandglazen van den Heer *Tschirnhausen*; wel inzonderheid met deszelfs Brandglas, of ter wederzyde Bolle-Lens, van drie Rhynlandsche voeten middellyns; welken agtervolgd staan te worden, van Proeven met eene Waterlens van vier voeten Middellyns, met welker vervaardiging de Heer *de Bernieres* belast is.

De Heeren *Macquer*, *Cadet*, *Brisson* en *Lavoisier*, zig wel byzonder toegeleid hebbende, op het herhaalen der proeven op het Goud, om na te gaan, of men het zelve in Glas zoude kunnen veranderen, gelyk de Heer *Homberg* gemeld heeft, betuigen, dat zy hier omtrent nog niets stelligs kunnen verzekeren. Dog wy hebben, zeggen zy, het genoegen, van verscheidene gewigtige verschynzelen buiten geschil te stellen.

„ Hier toe behóren, 1. een kring van een rode purperagtige kleur op het Lighaam, waar op het Goud geplaatst was, het geen ons nimmer mislukt is, van welke natuur dit Lighaam ook was. 2. Eene zeer merkbare rook, komende buiten allen twyffel uit dit Metal, gelyk ook uit het Zilver, en verheffende zig zomwylen ter hoogte van vyf of zes duimen, waar van wy verzekerd zyn, dat, ten minste voor een gedeelte, niets anders is, dan een gedeelte deezer Metallen zelfs, in eenen staat van damp veranderd: nadien een plaatje Zilver, alleen door deeze rook van het Goud, zeer wel verguld, en een plaatje Goud door de rook van het Zilver zeer wel verzilverd zyn geworden. Eene snelle ronddraijing van kleine Goud- en Zilverbolletjes, in het Brandpunt gesmolten, welke ons vry bestendig toescheen in die rigting te zyn, waar in zy weezen moest, onderstellende dat eene aanbotzing der Zonnestralen derzelver oorzaak was; waar van men reeds vermoeden had, maar die wy voorneemens zyn nader te staven, door eene reeks van zo veele en zo naauwkeurige Waarnemingen, als het gewigt der Stoffe vereischt.

„ Wy kunnen insgelyks in de klasse der gewigtige en wel bevestigde *facta* plaatzen, de talryke Waarneemingen, welken wy gedaan hebben op de Kalken en Yzeragtige Aarden. Gene van deze zelfstandigheden, welken wy in het Brandpunt geplaatst hebben, is in doorschynend Glas veranderd; maar tot eene ondoorschynende Stoffe gesmolten van een yzerkleur. En het geen boven al merkwaardig is, bestaat daar in, dat alle deze Yzeragtige Aarden, het zy dat dezelve natuurlyk onaandoenlyk waren voor den Zylsteen, het zy dat zy dus gemaakt waren, door de vermogende bewerkingen der Scheikunde, om dezelven van het brandbaar beginzel te berooven; en eindelyk hoewel op steunzels van zeer zuiver en wel ge-

calcineerd Keifteen geplaatst, die onbekwaam waren om haar eenige brandbare Stoffe mede te deelen, hebben een zoort van verandering in haar Metaalagtig gedeelte ondergaan; en zyn beftendig door enkele werking van het Brandpunt zeer aantrekbaar voor een Zylfteen geworden."

Wyders ontmoet ons eene beknopte en zeer wel ingerigte ontvouwing van de Natuurlyke Historie der *Ichneumon Vliegen*, die voorts in deszelver onderfcheiden foorten, vervolgd ftaat te worden. Als mede een naauwkeurig berigt van de *Zee-Otters*; en een kort verflag van 't geen men voornaamlyk heeft gade te flaan, in het teelen, opbrengen, geneezen, voeden en onderwyzen der Kanarie Vogels; dat den Liefhebberen van 't kweeken dier Vogeltjes van dienst kan zyn. Hier benevens levert ons dit Stuk een berigt van eene zeldzaame affpoeling van zekeren Mosheuvel, *of overftrooming* van het *Talway-Mos-Moeras* in Groot-Brittanie; *dat, by* een fterken regentyd overftroomende, het omgelegen land, in eene vry groote uitgeftrektheid met Mos bedekte; en zelf ongeveer vyf en twintig voeten in de hoogte af nam. Voorts vinden wy, buiten eenige waarneemingen, over het nuttige gebruik, dat men van den *Stramonium* kan maaken, in deeze Verzameling nog eene wel beredeneerde Verhandeling over de oorzaak van de verfchillende koleur, geftalte enz. der Menfchen, in verfchillende oorden der Waereld, en van de Zwartheid der Negers.

De Opfteller deezer Verhandelinge, zyn oog hebbende *laaten* gaan, over de Inwoonders der Nieuwe en der Oude Waereld, merkt op, dat 'er onder die der Nieuwe Waereld maar eene geringe verfcheidenheid van koleur en geftalte befpeurd wordt; wanneer men 'er die van de Noordlykfte deelen van uitzondert; welken veel al gelykfoortig zyn aan de Laplanders. En dat men in tegendeel, in de Oude Waereld, eene zeer verbaazende verfcheidenheid by de verfchillende *Volkeren* aantreft; voor al, wanneer men de Zwarten van Afrika, met de overigen vergelykt. Eene aandagtige overweeging der oorzaaken van die eenpaarigheid in Amerika, en der verfcheidenheid in onze Waerelddeelen, heeft hem, zyns oordeels, genoegzaam in ftaat gefteld, om 'er zeer waarfchynlyke reden van te geeven, die hy beknoptlyk voordraagt en aandringt; het welk hem eindelyk het volgende befluit doet opmaaken.

,, Alles loopt derhalven zamen om te doen blyken dat het Menfchelyk Geflagt niet beftaat uit foorten, die in den grond verfchillende zyn; dat 'er in tegendeel oorfpronkelyk maar

éénе enkele foort van Menfchen is, dewelke, zig vermenigvuldigd en over de geheele oppervlakte der Aarde verfpreid hebbende, verfcheidene veranderingen ondergaan heeft, door den invloed van het Klimaat, door het verfchillend voedzel, door de verfchillende levenswyze, door de Epidemique of algemeene Volksziekte, en ook door de onderfcheiden vermenging van meer of minder gelykende *Individûs*. Dat deze veranderingen in het eerst niet zo duidelyk waren, en geene andere verfcheidenheden, dan in de *Individûs* voortbragten; dat zy vervolgens veranderingen van foort of geflagt gemaakt hebben, om dat zy algemeener, duidelyker en ftandvastiger zyn geworden, door de geduurige werking dier zelfde oorzaaken; dat zy zig hebben voortgeplant, en zig nog voortplanten, van geflagt tot geflagt, gelyk de mismaaktheden of ziekten der Ouderen tot hunne Kinders overgaan; en dat eindelyk, gelyk zy niet voortgebragt zyn geweest, dan door den zamenloop van uitwendige en toevallige oorzaaken, en niet bevestigd en ftandvastig gemaakt zyn, dan door den tyd en de aanhoudende werking van die zelfde oorzaaken; het zeer waarfchynlyk is, dat zy allengskens ook wederom verdwynen zouden, en dat zy zelfs met den tyd verfchillende zouden kunnen worden van het geen zy thans zyn; zo deze zelfde oorzaaken geen meer plaats hadden, of zy, door andere omftandigheden, en andere zamenvoegingen, verfchillende wierden van het geen zy nu zyn."

Wysgeerige befpiegelingen over de Egyptenaaren en de Chineefen. Door den Heer DE PAUW, *Kanonnik van Xanten. Uit het Fransch vertaald. Eerfte Deel. Te Deventer, by* L. Leemhorst 1773. *Behalven de Voorreden* 350 *bladz. in groot octavo.*

HEt fabelagtige dat zig alomme in de Egyptifche en Chineefche Historie voordoet, mitsgaders de tegenftrydige berigten, welken ons de Reisbefchryvers van die Volken en hunne Gewesten verleenen, gepaard met den grooten ophef, welken men, inzonderheid van de Chineezen, niet zelden maakt, dit een en ander heeft den Heer *de Pauw* bewoogen, om deeze Volken met een wysgeerig oog te befchouwen, en oordeelkundig na te gaan, wat men uit alle de berigten deswegens hebbe op te maaken. Dit leidt hem tot eene nafpooring en ontvouwing van verfcheiden byzonderheden, raakende deeze Volkeren; die ons dezelven niet zeldzaam in een

geheel ander licht voordraagen, dan ze gemeenlyk beschouwd worden. Dit eerste Deel bevat, na eenige algemeene voorafgaande Aanmerkingen, de drie volgende Hoofdzaaken. „ (1.) De toestand der Vrouwen onder de Egyptenaars, en onder de Chineesen; benevens de staat van volkrykheid onder die beide Natien. (2.) De leefregel der Egyptenaaren, ten opzigt van spys en drank, en de wyze van eeten en drinken onder de Chineesen. En (3.) De staat der Schilder- en Beeldhouwkunst by de Egyptenaars, de Chineesen en alle de Oosterlingen in 't algemeen." Omtrent ieder deezer onderwerpen toont onze Schryver verscheiden misvattingen aan, met eene ontdekking van de oorzaaken veeler gewoonten dier Volkeren, welken, by mangel der kennisse dier oorzaaken, niet recht begreepen of averechtsch voorgesteld zyn. Dit gaat vergezeld van eene oplettende *overweeging der trapswyze* vorderingen dier Volken *in Kunsten en Weetenschappen*, waar in ze zo vroeg niet ervaaren geweest zyn, en zo hoogen trap niet beklommen hebben, als zommigen wel voorgeeven. — Onze Schryver toont alleszins een oplettenden geest; en zyne oordeelkundige Wysbegeerige Bespiegelingen, schoon niet altoos even gegrond, zyn egter over 't geheel der overdenkinge waardig; en verleenen menigwerf verscheiden ophelderingen aan byzondere omstandigheden, die op zich zelven zeer vreemd voorkomen. Inzonderheid beantwoordt alles zeer wel aan 't groot doelwit, dat de Heer *de Pauw* zig schynt voorgesteld te hebben, om naamlyk te toonen, dat de Chineezen oudtyds geen gemeenschap gehad hebben met de Egyptenaaren; en dat men zeer ongegrond ten hoogste opgeeft van de beschaafde zeden en kundigheid dier Natie. — Zie hier, by voorbeeld, een treffend bewys tegen die gewaande gemeenschap, afgeleid uit het overgroot verschil van Godsdienst, tusschen deeze twee Volkeren.

„ Niets is gewisselyk meer aangekant tegen alle de instellingen der Egyptenaaren, dan het voorschrift of bevel nu eens aan Fo-hi, dan weder aan Tchuen-hio toegeschreeven; en schoon het waarschynlyk nog van den een nog van den anderen zy, het is daarom niet te min een zeer oud bevel. Het betreft de Dieren, welken men verpligt is, geduurende verschillende feesten van 't jaar, te offeren, en die zes soorten uitmaaken gemeenlyk *Paochi* genaamd, dat is te zeggen, den Stier, het Paard, het Schaap, den Hond, het Hoen, en eindelyk het Varken, welks bloed ryklyk stroomt ter eere van alle de Goden, en ter eere van dien man, wien men Confucius noemt, van wien de Jesuiten zulk een' groot Philosooph maaken,

ken, en van wien zy, om dat te bewyzen, verzekeren, dat hy de komst van den Messias voorspeld heeft, het welk zeker het slegtste bewys is, dat zy in zulke dingen konden bybrengen.

„ Gelyk de Chineesen nooit Godsdienstige eer aan dieren beweezen hebben, volgt daar uit natuurlyk, dat zy geen het minste denkbeeld hebben kunnen hebben van den leefregel in de Landvoogdyen van Egypten onderhouden. Dewyl de Godsdiensten dezer twee Volkeren nergens in naar malkanderen geleeken, zo verschillen alle die gebruiken, welke onmiddelyk uit den Godsdienst voortvloeijen, onder hen ingelyks. Ik zal niet zeggen, dat men hardnekkig, maar ik zal zeggen dat men verblind zou moeten zyn, om dit niet toe te stemmen.

Het zoude eene vreemde zaak zyn, tegen te werpen, dat de Egyptenaars eene Volkplanting naar China zonden, voor dat zy den dienst der dieren hadden aangenomen; naardien de Hr. DE GUIGNES, die zo sterk heeft gedrongen op het vertrek dier gewaande Volkplanting, verzekert, dat dezelve ten vroegsten eerst op reis gegaan is, in het jaar 1122 voor de Christen- tydrekening; maar toen was de Dierendienst in volle kragt in Egypte. Het tydperk van den Hr. DE MAIRAN, die Sesostris tot voorgeleider van dit verhuizend volk verkoozen heeft, is even onaanneemlyk, dewyl MANETHO, de kundigste Historieschryver in alle deze dingen, zegt, dat de Runderen van Memphis, van Heliopolis en de Bok van Mendes, langen tyd voor de geboorte van Sesostris geheiligd zyn. Ondertusschen moet men de heiliging dezer drie dieren beschouwen, als de laatste in de order des tyds, dewyl alle de Godsdienstige gebruiken uit Opper-Egypte naar Neder-Egypte zyn gekoomen, waar uit volgt, dat de Ram van Thebes, en de Stier van Hermunthis ouder waren, dan de Mnévis en de Apis.

„ Zo men nog mogt tegenwerpen, dat de Egyptenaars, wel verre van hunne Godsdienst aan de Chineezen gegeeven te hebben, hunnen eigen Godsdienst in China hebben vergeeten, zoude ik antwoorden, dat men, dus redeneerende, de geaartheid der Oostersche Volkeren niet zeer moet kennen, als welker Godsdienst, met het onderhouden van veele instellingen en gebruiken belast is, welke men altoos hardnekkiger bewaart, dan men leerstukken behoudt." — Dit is, gelyk onze Autheur verder toont, blykbaar in alle de vreemde Natien, die zig in China gevestigd hebben; als daar zyn de Jooden, de Mahometaanen, de Guébres, de Tartaren;

 en

en de Indianen, die den dienst van Fo aan de Chineezen gebragt hebben, en wier Leer, verre van verbasterd te zyn, daar en tegen den geest van byna de geheele Natie heeft t'ondergebragt.

„ Dus zouden de Egyptenaars, die China beschaafd moesten hebben, gelyk men zo dwaaslyk beweert, de eenigsten zyn geweest, die daar hunne Godsdienstige instellingen niet zouden hebben kunnen doen stand houden. Maar men ziet al meer en meer, dat 'er een groot verschil is, tusschen kinderagtige Systemes, en eene lange agtervolging van naspooringen, waar in de dingen, beter bloot gelegd en nagegaan zynde, geene begocheling kunnen voortbrengen". — En niet beter is 't gesteld met dien hoogen ophef van de zeden der Chineezen, en de uitmuntendheid hunner Zedenleere, welken sommigen buitenspoorig verheffen. *Men oordeele hier van eenigermaate, uit de ontmenschte behandeling, die ze* jegens hunne Kinderen oefenen; waar omtrent zy het Vaderlyke gezag paalloos stellen, en wreedlyk misbruiken, volgens het geen onze Schryver meldt; met eene nevensgaande aanmerking, over het heerschend wanbegrip veeler Ouden betreffende het Vaderlyke Regt.

„ Men heeft, zegt hy, het Vaderlyk gezag van ouds te verre getrokken, en uitgestrekt buiten zekere grenzen, die de oude Wetgeevers nergens hebben weeten te plaatsen, nog in de Republieken, nog in de Alleenheerschingen. Het is moeijelyk te begrypen, door welk eene noodlottigheid hunne oogen in dit stuk zo begocheld geweest zyn; maar zeker is het, dat zy het geweest zyn. Toen zy aan den Vader het regt van leven en dood over zyne kinderen toestonden, moeten zy niet gezien hebben, dat niemand regter in zyne eigen zaak kan zyn. Toen zy den Vader vryheid gaven om zyne kinderen te verkoopen, zagen zy niet, dat de Ouders hunne kinderen niet op dezelfde wyze bezitten, als men zyn Vee bezit. Daar was geene byzondere schranderheid noodig om dit te begrypen, en evenwel hebben zy dit niet begreepen. Zo men een Griek, DIONYSIUS VAN HALIKARNASSUS, gelooven wil, zou men hier eenige Wetgeevers, en bovenal Solon, moeten uitzonderen; maar Dionysius van Halikarnassus kende de wetten van Solon niet regt, welke Wetgeever den Vaderen het regt van leven en dood hadt toegestaan (*). Dus moet hy in dezelfde lyst als de anderen gebragt worden. Het geen zig hier in

(*) Zie SEXTUS EMP. *Hyp.* L. III. cap. 24. HELIODORUS *Æthiop.* Lib. I.

En nog vreemder opdoet, is, dat men in het Wetboek van Justinianus een verwonderlyk Rescript hier tegen vindt van den Keizer Diocletianus, die als een Wysgeer spreekt, in weerwil der onbarmhartige wet van Romulus. Hy zegt namelyk, dat het regt blykbaar vordert, *manifesti juris est*, dat een Vader zyne kinderen niet kan vervreemden, nog verkoopen, nog wegschenken, nog verpanden: en onmiddelyk na dat Rescript volgt, op dezelfde bladzyde, dat van den Keizer Konstantinus, die verzekert, dat een Vader zyne zoons en dogters kan verkoopen, en in gevolge daar van vergunt hy dit, door de geheele uitgestrektheid van het Roomsche Ryk, om te spotten met Diokletianus, met de menschen, en met de wetten; want het voorwendzel van armoede, dat hy bybrengt, heeft geene kragt tegen het baarblykelyk regt, en heeft dat nooit gehad.

„ De Chineesen zyn ten uiterste verre af van de grenspaalen van 't vaderlyk gezag gevonden te hebben; ik geloof zelfs niet, dat zy ooit dezelve gezogt hebben; want, behalven het regt van verkoopen, hebben hunne Wetgeevers den vader het regt van leven en dood toegestaan, om het kinderdooden, 't welk in dit land op verschillende wyzen gepleegd wordt, te wettigen. De Vroedvrouwen verstikken de kinderen in een bekken met heet water, en laaten zig voor deze *executie* betaalen; of men werpt dezelven in de rivier, na hun eene ledige Pompoen op den rug gebonden te hebben, zo dat zy nog lang omdobberen voor dat zy den geest geeven (*). Het geschrei deezer wigten zoude overal de menschelyke natuur doen yzen, maar daar is men gewend het zelve te hooren, en men yst 'er niet van. De derde manier om zig van zyne kinderen te ontdoen, is, dezelve op de straaten te leggen, alwaar alle morgens, en byzonderlyk te Peking, karren doorryden, waar op men deze kinders, geduurende den nagt nedergelegd, by malkander laadt, waar na men dezelven in een' kuil werpt, die men niet met aarde bedekt, op hoop dat de Mahometaanen 'er eenigen uit zullen haalen; maar voor dat deeze karren, die dezelve naar de krengevaalt moeten brengen, aankomen, gebeurt het dikwils dat de honden, en inzonderheid de varkens, die de straaten in de Chineesche steden vervullen, deze kinderen levendig opvreeten. Ik heb geen voorbeeld van eene dergelyke wreedheid, zelfs niet onder de menschen eeters van Amerika, gevonden. De Jesuiten verzekeren, dat zy, in een beloop van drie jaar, negen duizend zeven honderd en twee kin-

(*) Toreens *Reise nach China: Fünfter Brief.*

kinderen, dus voor den mesthoop verordend, geteld hebben, maar zy hebben die nog niet mede geteld, die onder de voeten der paarden of muilezelen verplet zyn, nog die, welken men in de graften verdronken hadt, nog die, welken door de honden en varkens waren opgevreeten, nog die, welken men verstikt hadt, zo dra zy ter wereld kwamen, nog die, welken door de Mahometanen waren opgenomen, nog die, welken men heeft weggeworpen op plaatsen, alwaar geene Jesuiten waren om dezelven te tellen.

„ Men heeft, tot dus verre, de oorzaak van *dat* kinderdooden niet kunnen gissen. Arabische Schryvers, en de Vader TRIGAULT, verzekeren dat het een uitwerkzel van het *Leerstelzel* wegens de zielsverhuizing is, maar ik weet tegenwoordig dat 'er geene schaduw van waarheid in dergelyk eene verzekering is; ook verdelgen de Indous, *nog sterker* aan de Zielsverhuizing gehegt, hunne *kinders niet*, *want dat Systema* verbiedt niets sterker, dan het ombrengen van menschen, en zelfs van dieren. De waare oorzaak van dat kinderdooden is veel eer te zoeken in de kwaade regeeringsvorm, en in de slordige gierigheid der Chineesen, die zig, om veel te winnen, in de handeldryvende steden en langs de rivieren opstapelen, terwyl zy het binnenst der Provintiën volstrekt onbewoond, en volstrekt onbebouwd laaten. Gelyk dit volk in alle zyne bedryven uit belang werkt, zo heeft het berekend, dat 'er, in het stuk van vermoorden, meer voordeel is te doen met een meisje dan met een knegtje om te brengen; het meisje *kost* meer van opvoeden, dan waar voor zy haar verkoopen kunnen; terwyl de jonge zig duurder laat verkoopen, dan hy van opvoeden gekost heeft. Men moet hier aanmerken, dat die monsteragtige grondregels der Chineesen, over het kinderdooden, door niemand aan de Egyptenaaren zyn te last gelegd, behalven alleen door de Jooden, die zeggen, dat het voornaamelyk op hunne mannelyke kinderen was, dat men *het* gemunt hadt; terwyl STRABO evenwel verzekert, dat het voornaamelyk de mannelyke kinders waren, welken men den Egyptenaaren verboodt om te brengen, en DIODORUS van een algemeen verbod gewag maakt, het welk zig tot beide kunnen uitstrekte. Men ziet hier uit derhalven klaarlyk, dat het geval der Jooden een buitengewoon geval geweest is, het welk den gemeenen loop der wetten voor een oogenblik stuitte, om dat men de Jooden als vyanden wilde behandelen; en op dezelfde wyze als zy de inwoonders van Kanaan [in laater tyd] behandelden; alwaar zy, ongetwyffeld, veele kinders in de wiegen ombragten, en veele kinders zelfs in 's moeders boezem doodden".

Rei-

Reize rondom de Weereldt, door den Heer LOUIS DE BOUGAINVILLE. *Met koperen Platen. Uit het Fransch vertaeld, en met eenige Aenteekeningen verrykt, door* PIETER LEUTER. *Te Dordrecht, by* A. Blussé en Zoon 1772. *Behalven het Voorwerk* 410 *bladzyden in groot quarto.*

SChoon we reeds een aantal van Reisbeschryvingen rondsom de Waereld bezitten, die genoegzaam allen min of meer haare verdiensten hebben; zo konnen egter daarom welgegronde latere berigten van zodanige Reistogten nog in geenen deele overtollig of nutloos geagt worden. De wyduitgestrektheid van 't bestek levert natuurlyk eene groote verscheidenheid van onderwerpen, die op ieder Reistogt niet gade geslaagen konnen worden; en de toevallige omstandigheden in de Zeevaart veranderen ieder togt dermaate, dat ze overvloedige gelegenheid geeven tot verschillende waarneemingen; des men niet hebbe te vreezen voor eene te verre gaande eenzelvigheid. Hier by komen, de steeds toeneemende kundigheden in de Aardrykskunde en Zeevaart, welken de laatere Zeelieden in staat gesteld hebben, om de reeds gedaane waarneemingen naauwkeuriger te toetsen, te verbeteren, en verder voort te zetten. Daar benevens verleenen de onophoudelyke veranderingen, waar aan al het ondermaansche bloot gesteld is; mitsgaders de beschaaving der Weetenschappen; en de meerdere ondervinding in 't aandoen van onbekende Kusten; en 't behandelen van onbeschaafde Volkeren; den laateren Reizigeren overvloedige aanleiding, tot het mededeelen veeler byzonderheden, welken in vroegere Reisbeschryvingen van die natuur niet gemeld konnen worden. Uit dien hoofde is de hier bovengemelde beschryving der Reize van den Heer *de Bougainville* ook wel verre van overtollig aan te merken; schoon veelen voor hem grootlyks soortgelyke togt beschreeven hebben, heeft hy egter eene reeks van nuttige waarneemingen, die men vergeefsch by anderen zou zoeken. — Met wel onderleide kundigheden, met een opmerkzaamen geest, die hem alles oplettend deed gade slaan; en met eene hartlyke zugt, om het zyne toe te brengen, ter verbeteringe van de Aardrykskunde en Zeevaart; heeft hy een naauwkeurig verslag gegeeven, van alles wat hem ontmoet en door hem ontdekt is, dat hy van eenigen dienst, of weetenswaardig oordeelde. In zyne manier van voorstelling, die gemeenlyk het overtollige mydt, het min gewigtige opkort, en 't geen van weezenlyk belang is onderscheidenlyk aantoont, straalt allerwegen door in het character van iemand, die een onopgesmukt verhaal van zyne ontmoetingen en opmerkingen wil geeven; dat hem doet voorkomen als een geloofwaardig Man, op wiens berigten men zig mag verlaaten.

Hy beschryft hier eene ruim tweejaarige Reis, als Opperbevelhebber op deezen Togt, volgens last des Konings van Frankryks gedaan;

daan; met orde, om de *Malouinsche* Eilanden, op welke de Franschen in 't jaar 1764 eene grondstigting begonnen hadden, volgens het regt des Konings van Spanje, in de handen der Spanjaarden te stellen; en zig vervolgens door de Zuidzee, tusschen de Keerkringen, naar de *Oost-Indien* te begeeven. *De Bougainville* ging te *Nantes* scheep; stak den 15 Nov. des jaars 1766 met zyn Fregat *la Boudeuse* in Zee, stevende naar *Rio de Plata*, en vervorderde, benevens de Spaansche Schepen, die hem aldaar wagtten, zyne reis naar de *Malouinsche* Eilanden. Zyne zaaken aldaar verrigt hebbende, keerde hy te rug naar *Rio Janeiro*; om zig, met het fluitschip *l'Etoile*, dat ten voorraadschip verstrekte, tot de verdere reis te vereenigen. Van daar hernam hy den togt op *Rio de Plata*, en zeilde vervolgens door de *Straat van Magellannes*, de *stille Zee* in; alwaar hy verscheiden ontdekkingen deed, en wel voornaamlyk het zonderlinge Eiland *Taïti*, op de zuidelyke breedte van 17°. 35′ 3″ en de lengte, ten westen van Parys van 150° 40′ 17″ bezogt. Na eenig verblyf op dat Eiland, zettede hy zyne ontdekkingen ter Zee gestadig voort, tot op zyne Landing aan *Nieuw Brittanje*. Voorts zig weder in Zee begeeven hebbende, zeilde hy, langs de kusten van *Nieuw Brittanje*, vervolgens die van *Nieuw Guinea*, en de Landen der *Papous*, tot in den Archipel der *Molukſche* Eilanden; van waar hy op *Batavia* stevende; vervolgens zyne koers rigtte naar *l'Isle de France*, verder de *Kaap der Goede Hoope* omzeilde, en ten laatste, na 't aandoen van het eiland *Ascension*, op den 16 Maart des Jaars 1769 te St. Malo binnen liep: hebbende niet meer dan zeven Mannen verlooren, in den tyd van twee jaaren en vier maanden, die 'er, sedert zyn vertrek uit Nantes, verloopen waren.

In dit gansche verhaal deezer Reize, vindt men den Franschen Bevelhebber byzonder naauwkeurig op alles, wat den Zeevaarenden eenigermaate dienstig kan zyn, in 't geen ter opheldering van de Aardrykskunde ten deezen opzigte kan strekken; waar toe ook het Werk met een aantal van weluitgevoerde Kaarten voorzien is. Voor 't overige ontmoet men, met betrekkinge tot alle zodanige plaatsen, daar hy zig eenigen tyd opgehouden heeft, verscheiden aanmerkelyke berigten van dezelven, zo ten aanzien van de Burgerlyke als van de Natuurlyke Historie. Zyn verblyf aan *Rio de Plata*, in de *Malouinsche Eilanden*, aan *Rio Janeiro* geeft hem gelegenheid tot een geschiedkundig verslag van de bezettingen der Spanjaarden aldaar, van de vestiging der Jesuiten in *Paraguai*, en hunne verdryving ten dien tyde uit dat Gewest; mitsgaders van de natuurlyke voortbrengzelen dier Landstreeke, en voor al van de *Malouinsche Eilanden*. Zyne doortogt door de *Straat van Magellannes* verleent ons eene zeer naauwkeurige beschryving van de voornaamste byzonderheden, die daar omtrent in aanmerking komen. Zyne daar op volgende ontdekkingen in de *Stille Zee*, en verder, behelzen insgelyks verscheiden merkwaardige berigten; en zyn vertoeven op het Eiland *Taïti* stelt hem in staat, om ons een onderscheiden verslag te geeven

ven van 't geen dat Eiland en deszelfs Inwoonderen betreft (*). Voorts heeft hy, ten opzichte van de *Moluksche Eilanden*, en den Speceryhandel onzer Oostindische Maatschappye, by gelegenheid van zyne vaart tusschen die Eilanden, en aankomst te *Batavia*, mede verscheiden opmerkingen. —— Alle deeze en meer soortgelyke byzonderheden maaken deeze Reisbeschryving niet alleen nuttig voor de Zeevaarenden; maar ook van belang voor alle weetgierigen, raakende de verschillende Gewesten van onzen Aard- en Waterkloot, derzelver voortbrengzelen, en de zeden der Menschen van verschillenden Landaart, ter opheldering van welk alles ook ettelyke Aantekeningen van den Heer Overzetter deezer Reisbeschryvinge dienen. —— Onder de merkwaardigste en nuttigste stukken hier in voorkomende is des Bevelhebbers togt door de *Straat van Magellannes* zekerlyk geene van de minste. Dezelve is met veel voorzigtigheid volvoerd en naauwkeurig beschreeven: het berigt gaat vergezeld van verscheiden onderrigtingen, ten dienste der Zeevaarenden, en eene Kaart, die by uitstek geschikt is, om een juist denkbeeld van die *Straat* te verleenen. Men ontmoet 'er voorts verscheiden byzonderheden in, raakende het omliggende Land en deszelfs Inwoonderen, die den Leezer het nagaan van dien moeilyken doortogt veraangenamen.

Als wy den Heer *de Bougainville*, na een verdrietelyk heen en weder zwerven aan den ingang der Straat, van den 2den tot den 8sten December door 't eerste Naauw vergezellen, ontdekken wy aan de eene zyde de Inwoonders van *Tierra del Fuegio*; die, in deeze streek woonagtig, gezegd worden niets gemeens te hebben, met de wreede zeden der meeste Wilden, maar in tegendeel menschlievend te zyn. Aan de andere zyde ontvangen de *Patagonnen* onze Zeelieden zeer heusch, en de Fransche Bevelhebber geeft van hun, en 't Land dat zy bewoonen, een vry breedvoerig en gunstig berigt. Hebben sommige ons deeze Inwoonders voorgesteld als Reuzen, wy behoeven 'er niet voor vervaard te weezen. „ Ze zyn, zegt onze Schryver, van eene fraeije gestalte. Onder de genen welken wy gezien hebben, was niemant korter dan vyf voeten en vyf of zes duimen, noch langer dan vyf voeten en negen of tien duimen Fransche maat: doch het Scheepsvolk van de *Etoile* hadt 'er in eene voorgaande reis verscheidenen van zes voeten gezien. Het geene zy reusachtigs hebben, is de ontzagchelyke breedte hunner schouderen, de grootte van hun hoofd, en de dikte hunner ledematen. Zy zyn sterk en wel gevoed, hunne zenuwen staen styf gespannen en hun vleesch is vast en gespierd: zy zyn de menschen, die, aen de natuur en volsappige voedsels overgelaten, den volkomen groei, waer toe zy bekwaem zyn, verkregen hebben. Hun gelaet is noch stuurs noch onaengenaem, en dat van verscheidenen is zelfs frael. —— Hunne tael kwam ons zacht voor, en niets toont in hun eene woeste geaertheit aen."

In

(*) Men zie zyn verslag van dit Eiland in '*t Mengelwerk* bl. 408—416.

In den verderen doortogt, welke ons met ruw weer en onweersbuien den 11den door het tweede Naauw brengt, dien en den volgenden dag by 't eiland *St. Elizabeth* geankerd doet vertoeven, vinden wy dat Eiland onbevolkt, en ook niet zeer tot bewoninge geschikt; dan 't schynt egter dat 'er de Wilden zomtyds komen. Dus ver geverderd zynde ontdekken wy, in 't voortzeilen by de *Zwarte Kaap*, eerlang het bosachtige gedeelte van de *Straat*, zynde het Land hier en vervolgens ryklyk van Houtgewas voorzien. Na veel zukkelens komen wy den 16den in de *Fransche Baai*, en den volgenden dag in de Baai *Bougainville*, om 'er het overige van de maand December te vertoeven, ten einde aldaar hout en water in te neemen, en de Schepen te herstellen. Deeze togt, en 't verblyf aldaar, geeft gelegenheid tot het doen van verscheiden waarneemingen, die het Aardrykskundige en de Zeevaart betreffen. En onder veelvuldig andere byzonderheden, worden wy genoopt het oog te vestigen op eene Kaap, die meer dan 150 *voeten boven de oppervlakte der Zee verheven*, geheel en *al bestaat uit waterpas liggende* beddingen van versteende schelpen, als een gedenkstuk der groote veranderingen van onzen Aardkloot; aanmerkelyker, om dat men aan deszelfs voet, met eene lyn van honderd vademen, geen grond kon vinden.

De 31sten December de Baai verlaatende in den vroegen morgen, zien wy ons des avonds al genoodzaakt het anker te laaten vallen in de Baai *Fortescue*, op de reede der Haven *Galant*; en het ruwe weer houdt ons aldaar den tyd van drie weeken lang geketend, ten minsten in zo verre, dat wy, door goed weer uitgelokt zynde, om zeil te gaan, door storm en onweer gedrongen werden weder te keeren, terwyl de Schepen meermaals in grooten nood zyn. De Heer *de Bougainville* geleidt ons ondertusschen egter tot ontdekkingen, die, by verdere nasporing, den Zeelieden van nuttigheid kunnen zyn; en maakt ons wyders een Volk, in dat Gewest woonagtig, bekend, het welk hy *Pécharais* noemt; om dat dit het eerste woord was, het welk zy, toen hy hen op eene voorige reis ontmoette, uitspraken, en onophoudelyk herhaelden, gelyk de *Patagonnen* hun vreugdegejuich *Chaoua*. Dit Volk kwam hier met praauwen dikwerf aan boord; en als men hen rykelyk van levensbehoeften verzorgde, waren zy zeer vergenoegd; dog zy scheenen voorts geene de minste opmerkzaamheid omtrent de schepen of eenige andere voorwerpen te bezitten. De volgende byzonderheden, raakende deeze Wilden, die de Fransche Bevelhebber breeder beschryft, zyn de voornaamsten.

,, Deze Wilden zyn kleen, leelyk en mager, en hebben een onverdragelyken stank. Zy zyn byna naekt, hebbende geene andere kleeding dan slechte vellen van zeewolven, al te kleen om het te bedekken. Deze vellen dienen insgelyks tot daken voor hunne hutten, en tot zeilen voor hunne praeuwen. Zy hebben ook vellen van *Guanacos*, een viervoetig Americaansch Dier, doch in een zeer kleen getal. Hunne Vrouwen zyn afschuwelyk, en de mannen

schy-

schynen weinig achting voor haer te hebben; ook moeten zy, zelfs schoon ze kinderen aan de borst hebben, meest al den arbeid verrigten. Zy dragen de kinders toegevouwen in het vel, dat haar tot kleeding dient, op haren rug. —— De Mannen scheenen nog al met boog en pylen enz. gewapend; doch naar allen oogzien hadden zy eer een Vischtuig of een Wapentuig tegen het Wild, dan tegen hunne Vyanden; zynde alles zo zwak als de armen, die 'er gebruik van moesten maken. —— Zy schynen wy goede lieden te weezen, maer zyn zo zwak, dat men zig ligtlyk verbeeldt hun geen dank daar voor schuldig te zyn. —— Ook is hunne maatschappy mogelyk eene der minstталryke op den Aardbodem. —— Mannen, Vrouwen en Kinderen leven onder elkanderen in hutten, in wier midden het vuur ontstoken is. Zy voeden zich voornamelyk met Schulpvisschen; echter hebben zy honden, en strikken gemaakt van walvisbaerden. Alle hunne tanden waren bedorven, en 't is té vermoeden dat de oorzaek daer van is, dat ze de Schulpvisch brandend heet, hoewel half raeuw, eeten." By hun aen land gekomen zynde, zegt de Heer *de Bougainville*, zagen wy, dat de Vrouwen zich in eene zelfde hut begeven hadden, en dat de Wilden misnoegd schenen, als men 'er in wilde treden. Zy noodigden onze Heeren, in tegendeel om in de andere hutten te komen, en boden hun mosfels aen, na dat zy 'er aen gezogen hadden. Men gaf hun kleene geschenken, die met een goed hart werden aengenomen. Zy zongen, dansten en betoonden meer blydschap, dan men zich verbeeld zoude hebben te vinden by wilde menschen, wier uiterlyk aenzien gemeenlyk ernstig is." Voorts meent men opgemerkt te hebben, dat zy bygeloovig zyn en aan booze geesten gelooven; zynde de bezweerders van dezelven tevens hunne geneesmeesters en priesters. Een ongeval, één hunner kinderen aan boord der *Etoile* overgekomen, gaf onzen Zeelieden gelegenheid, om de buitenspoorige handelwyze deezer bezweerende Kwakzalveren te leeren kennen; die de Schryver in 't breede vermeldt. Zy waren in den waan, dat het kind door de Vreemdelingen betoverd was; ook lieten zy ter nauwer nood toe, dat de Opperheelmeester van 't Schip iets toebragt tot des kinds herstelling. En toen 't den volgenden dag overleeden was, (hebbende vermoedlyk iets van 't spiegel of ander glas, waar mede het aan boord van de *Etoile* gespeeld had, in de maag gekreegen,) zag men de Wilden onder zeil gaan; na dat zy een onophoudelyk geschreeuw aan den oever gemaakt hadden. Ongetwyffeld, zegt de Heer *de Bougainville*, behielden zy van ons het denkbeeld van boosaartige weezens, en ontvlugtten eene plaats, die door den dood besmet was, mitsgaders eenige verderfelyke vreemdelingen, welken zy geloofden slegts gekomen te zyn, om hen te verdelgen.

Onze Zeelieden wenschten mede wel de Baei *Fortescue* te verlaaten, om de Reis voort te zetten; dog het aanhoudend ruwe weer liet zulks niet toe. Eindelyk gelukt het hun op den 25sten January, na een verblyf van ruim drie weeken, van daar te vertrekken; en 'er ver-

verloopt niet veel meer dan anderhalf etmaal, of wy zien de Scheepen, ten einde van de *Straat*, met een gunstigen noorden-wind, met volle zeilen, den westlyken Oceaan instreeven. De Fransche Bevelhebber geeft ons een naauwkeurig verslag van den gehouden koers; met nevensgaande aanmerkingen over 't geen men in dit laatste gedeelte van dien doortogt heeft gade te slaan, om denzelven, gelyk hy gedaan heeft, gelukkig ten einde te brengen.

Hy schat de geheele lengte der Straat, van de Kaap der Maagden tot de Kaap der Pilaaren, die hy in twee en vyftig dagen doorgezeild heeft, op omtrent twee honderd en veertien mylen; en deelt ons, wegens den stroom, nog de volgende algemeene waarneeming mede.

„ Van de Kaep der Maegden tot aen de Zwarte Kaep loopt de vloedt bestendig oostwaerds, en de ebbe westwaerds, en 'er gaen geweldige stroomen. Van de Zwarte Kaep tot de Haven Galant zyn zy op verre na zoo snel niet, en hun loop is onregelmatig. Van de Haven Galant af tot aen de *Kaep Quade zyn de stroomen zeer* sterk, en van deze Kaep tot die der Pilaren, hebben wy ze niet zeer aenmerkelyk gevonden. Maer in dit gansche gedeelte van de Haven Galant af, is het water aen dezelfde wet onderworpen, waer door het van de Kaep der Maegden af bewogen wordt, dat is, dat 'er de vloedt naar de oostelyke en de ebbe naer de westelyke Zee loopt. Ik moet tevens berichten, dat dit voorstel wegens de richting der Stroomen, in de Straet van Magellannes, volstrekt strydig is, met het geene de andere Zeelieden voorgeven aldaer in dit opzigt te hebben waergenomen." —— En ten laatste besluit hy het berigt van deezen doortogt met de volgende aanmerking.

„ Niettegenstaende de moeilykheden, welke wy in den togt door de Straet van Magellannes hebben uitgestaen, zoude ik altoos raden dezen weg boven dien der Kaep Hoorn te verkiezen van de maend September af tot aen het einde van Maert. Geduurende de andere maenden van het jaer, wanneer 'er de nachten zestien, zeventien en agttien uuren lang zyn, zou ik besluiten om door de opene Zee te stevenen. De tegenwinden en onstuimige Zee zyn geen onoverkomelyke gevaren; maer het zou niet voorzigtig wezen, al tastende in het donker tusschen de landen heen te zeilen. Ongetwyffeld zal men eenigen tyd in de Straet worden opgehouden, doch deze vertraging is niet geheel vruchteloos. Men vindt 'er overvloedt van water, hout en schulpvisch: somtyds is 'er de visschery ook zeer goed; en ik twyffel voorzeker niet, of de scheurbuik zal meer schade doen onder het Scheepsvolk, dat door het omzeilen van de Kaap Hoorn in den westelyken Oceaan gekomen is, dan onder het geene, dat denzelven door de Straat van Magellannes heeft bezeild. Toen wy 'er uitvoeren, hadden wy niemant in de kooi."

Zee

Zedekundige Verhandeling over het Geluk, door den beroemden Heer DE MAUPERTUIS, *uit het Fransch vertaald, door* E. WOLFF, *geb.* BEKKER, *Te Hoorn by* T. Tjallingius 1773. *Behalven het Voorwerk* 42 *bladz. in groot octavo.*

NAer 't uitwyzen dezer Verhandelinge, is de mate des Ongeluks grooter dan die des Geluks, voor den Sterveling in dit leven. En de Wysgeerte, 't zy men de stellingen der *Epicurische* of der *Stoïcynsche* Philosophen omhelze, is niet magtig onzen staat te verbeteren; maer 't is de Christelyke Godsdienst, die ons de middelen voorgesteld heeft om gelukkig te zyn. De Euangelische Leer, slechts beschouwd als een wysgerig Leerstelsel, toont ons den weg tot het waar geluk, en hare voortreffelykheid verzekert ons van haren Goddelyken oorsprong. —— Dit poogt de Heer *de Maupertuis* in een helder daglicht te stellen; en zyne bedenkingen deswegens zyn der overweginge waerdig. Zo men al mogte oordeelen, dat 's Mans berekening van de mate des Geluks en Ongeluks niet in alle deelen rechtmatig zy; men zal 'er niet by verliezen; en de overmaet van 't Geluk zal vergroot worden, door de aengename gewaerwordingen, die men erlangt, onder 't overwegen van de voortreffelykheid der Euangelieleere, allezins geschikt, om ons gelukkig te maken.—— Iets van die natuur verleent ons ongetwyfeld, de volgende vergelyking van het *Euangelische* en het *Stoïcynsche* Leerstelsel, die ons de Autheur aldus voordraegt.

„ ZENO leerde: *Denk alleen op u zelven; offer alles op aan uwe rust.* De Goddelyke Insteller van der Christenen Godsdienst gebood: *God van ganscher harte lief te hebben, en alle menschen te beminnen als ons zelven.* Om dit wel te verstaan, moet men noodwendig weeten, wat of het Christelyk Systema met betrekking tot God en den Mensch leert. Het bestaat hier in: God, — de eeuwige Orde, de Schepper van Alles, is een algoed, wys en almagtig Wezen. De Mensch is zyn werk, en bestaat uit een verderfelyk lichaam en eene onsterflyke ziel. Dit toont de redelykheid en noodzaakelykheid der vriendelyke Euangelische Zedenleere.

„ BEMIN GOD betekent, onderwerp u aan de Orde; heb geen anderen wil dan God; beschouw u zelven nooit dan met betrekking tot Hem. *Bemin u medemensch als u zelven*, dit is een gevolg der eerste les. Die God bemint, moet noodwendig overtuigd zyn, dat hy zich zelven niet moet verkiezen.

„ Kan men twyffelen, of de opvolging van deeze twee lessen ryke bronnen van genoegen zyn? Deeze onderwerping brengt niet slegts ruste aan: maar de liefde zet haar aangenaame gewaarwordingen by, daar de Stoïcynen geen denkbeelden van hadden. Zy waren altoos bezig met hen tegen het kwaade te beschutten; de Christen vreest niets.

„ De rampen, die hem treffen, ontstaan uit natuurlyke oorzaaken, of uit de daaden der menschen, schoon men dit tot ééne oorzaak kan brengen, nogtans is het waar, dat de Christen en de Stoïcyn dit, uit zeer verschillende oogpunten, beschouwden, en

'er ook zeer verschillende middelen tegen zogten, om zig daar van te ontslaan, of ze geduldig te draagen.

„ De Stoïcyn zag de natuurlyke rampen aan voor uitwerkzels van het Noodlot, waar voor men moest bukken; om dat tegenstand vrugtloos was. Hunne diepe verachting voor hunne beledigers stelde hen in staat om niet toornig te worden; zy beschouwden ze als redelooze schepzels, die men moest poogen te vermyden. Hy ontdekte niets dan een onverbidlyk Noodlot en zinnelooze menschen. Daar naar moest hy zyn gedrag regelen; maar kon hy waarlyk rust genieten?

„ Is het kwaad minder kwaad, om dat het tot ons komt van eene hand die wy veragten? Zyn de slagen van eenen vyand niet smartelyk, om dat zy van eenen vyand zyn?

„ De Christen beschouwt dit alles op eene geheel andere wyze. Het Noodlot? —— 't Is eene harsschenschim! Een alwys, goed en magtig Wezen schikt, met vaderlyke zorgvuldigheid, het lot zyner redelyke Schepzelen, tot hun waar geluk. *Hy buigt zich in smartelyke* omstandigheden; niet, om dat tegenstand *niets vermag; ó neen!* maar om dat hy weet, dat de wegen der heilige Voorzienigheid goed, wys en regtvaerdig zyn. De haat doet hem zynen medemensch niet veragten. Hy beschouwt ze als Gods schepzelen en zyne Broeders. Als zy hem beledigen, weerhoud de liefde voor hunnen en zynen God zynen toorn: 't zyn Gods schepzelen, hy doet hun wel, om God, dien hy bemint, te behaagen.

„ Zo veel somberheid als de beweegoorzaak der Stoïcynen over hun leven spreidde, zo veel blydschap brengen de drangredenen eens Christens over het zyne. Hy bemint, hy dankt, hy aanbidt; welke verrukkelyke aandoeningen en werkzaamheden!

„ *ó Noodlot! ó Jupiter! doe my doen 't gene gy wilt; want zo ik hier ongehoorzaam ben, word ik misdaadig, en ik zie my evenwel gedwongen, om uwen eisch te voldoen.* Men vergelyke dit Gebed van *Epictetus* eens met dat van een Christen, en men zal zien, hoe oneindig het Stoïcynsche en Euangelische Leerstelzel, dat sommigen zeer overeenkomstig met elkander geoordeeld hebben, verschillen. Wat gelykheid was 'er tusschen beider geluk? Geen het minste. De eerste bepaalde, in den kleinen kring van dit brooze leven, al zyn genoegen, de ander voegt by de genoegens van dit leven, (die hy op vasten grond mag hopen,) het vooruitzicht op zulke zaligheden, waar van hier slegts dunne schaduwen gezien worden. Beiden moesten zy altoos vaardig zyn om dit leven te verlaaten. Maar de Stoïcyn verliet het, om in den schoot van het *niet* weg te zinken, of zich in den afgrond der wezens te verliezen. De Christen, om een hoogst gelukkig eeuwig leven aan te vangen. Al wat de Leer van *Zeno* kan doen, is, dit leven eenige rust te verschaffen. Maar was die rust wel zo veele moeite waardig, als men 'er aan besteedde? Indien de *Vernietiging* ons deel zy, of zulk een bestaan, als waar van wy spraken, dan doet hy zeker beter, die zich, op eenmaal, ontslaat van de rampen die hem treffen, dan hy, die zich vermoeit, en afpynigt, om zich eindelyk ongevoelig te maaken."

Heb-

Hebben deeze Leerstelzels zulk een verschillenden invloed op 't geluk der menschen, welken die opvolgen; dat onderscheid is al zo merkelyk met opzigt tot de samenleeving. Stellen wy eens, dat de Stoïcyn tot zyn treurig geluk — tot zyne onlydbaarheid gekomen zy; dan is 't waaragtig, dat hy zyn geluk of rust geniet ten koste van anderen, dien hy allen bystand weigert. *Wat raakt het u*, zeide Epictetus, *dat uw knegt een guit is, zo gy u maar niet ontrust?* Harde imborst! hoe verschilt gy van de minzaame, de zagte gevoelens, die het aandoenlyk hart des Christens koestert! de *waare* Christen bedoelt altoos en ten allen tyde, zelfs ten koste van zyn rust en leven, het waare belang van zynen naasten.

„ Men verbeelde zich eens twee Volkplantingen, de eene bestaande uit volmaakt Stoïcynen, en de andere uit waare Christenen. In de eene is ieder een Wysgeer, onkundig van de zagte vermaaken en streelende aandoeningen der vriendschap, behulpzaamheid en van 't vertrouwen, alleenlyk bezig om zich van zyne lotgenooten af te zonderen. Hy overweegt, dat zy hem veel meer verdriets dan voordeels *kunnen* doen; hy mydze zeer zorgvuldig. Zy zouden, als andere *Diogenessen*, slegts hunne voortreffelykheid vinden, in een kleiner vat te bewoonen dan hun buurman.

„ Beschouwen wy nu de maatschappy deezer Christenen. De behoefte, die de Wysbegeerte tog niet kan ontkennen dat 'er zyn, worden door de billykheid voldaan, en de liefde bind hen met zagte banden aan elkander. Ieder is gelukkig; ieder ziet, door zyns broeders geluk, het zyne vermeerderd; en ieders hart juicht op het aangenaam denkbeeld van anderen gelukkiger te kunnen maaken."

Traité de Suicide, ou du Meurtre volontaire de soi meme. Par JEAN DUMAS. *A Amsterdam chez* D. J. Changuion 1773. *sans la Preface &c.* 444 *pp. in oct. gr.*

ENe van de haatlykste en der Maetschappy verwoestendste wandaden, de *Zelfsmoord*, of *het vrywillig ombrengen van zich zelven*, tegen te gaen, is het hoofdbedoelde van den Heer *Dumas* in dit Geschrift. Hy behandelt dit onderwerp met de uiterste oplettendheid; toont ten bondigste, dat de Mensch nooit enigen grond heeft, om zich gerechtigd te oordeelen, tot het plegen van dit haetlyk wanbedryf; en tracht dezulken, die immer op ene andere wyze daer omtrent mogten denken, of 'er toe overhellen, door de ernstigste vermaningen, en hartlykste waerschouwingen, te wapenen, tegen alle denkbeelden, die tot dit onberouwlyk en onherstelbaer vergryp, tegen God, den Naesten en zich zelven, aenleiding konnen geven. Om dit alles ten krachtigste voor te stellen, brengt hy eerst te berde, de redenen, die ontegenzeglyk toonen, dat het den Mensch niet vry staet, naer welgevallen, met zyn leven te handelen; dat zelfs de zwaerste rampen niet konnen inkomen, als aenduidende een verlof van de Godlyke Voorzienigheid, die in dezelven een geheel ander doeleinde heeft. Hier me-

mede verknocht hy ene ontvouwing van de strydigheid dezer handelwyze, met den verstandigen natuurtrek ter behoudenisse van 't leven den Mensch ingeschapen. Wyders gaet hy na, het heerschende denkbeeld van 't Menschdom over den Zelfsmoord; en doet ons by die gelegenheid opmerken, hoe zy gelyk hebben, die 'er eer ene bloode lafhartigheid, dan ene kloekmoedige dapperheid in vinden. Voorts dringt hy zyne redenering aen, door de overweging der onheilen, die 'er uit gebooren worden, voor de Maetschappy, tegen 't Godlyk oogmerk, die den Mensch ter deelneminge in de Menschlyke Maetschappy geschikt heeft, en in derzelver welzyn belang stelt. —— Aen deze voorstelling der redenen tegen den Zelfsmoord, hecht hy vervolgens ene wederlegging der redenen, die de yverigste Voorstanders van denzelven aengevoerd hebben, om de geoorlofdheid hier van te verdeedigen. —— En eindelyk besluit de Autheur dit zyn Geschrift met den Godverzaker of liever Twyfelaer, (indien de Mensch nog zo ver kan afdwalen,) onder 't oog te brengen, de onbezonnenheid van zich zelven vrywillig van 't leven te berooven; en tevens een ieder alle voorwendzels, ter verschooninge van 't opvolgen dier onnatuurlyke drift, te ontneemen.

Het is naemlyk, (om op dit laetste een oogenblik stil te staen,) zeker, dat men zich niet *gewillig* van 't leven berooft, schoon men 't *vrywillig* doe. De Zelfsmoord is, gelyk de Heer *Dumas* zeer wel aenmerkt, altoos het uitwerksel ener hevige drift, door verdriet of moeilykheid getergd, en tot wanhoop gebragt: of dit wanbedryf ontstaet uit ene ongesteldheid van Lichaem en Geest, die haren oorsprong kan hebben, zo wel in een gebrek van het natuurlyk Temperament en 't Climaet, of 's Menschen dierlyk gestel en de luchtsgesteldheid in welke hy leeft, als in ene verkeerdheid van zyn gedrag. Dit zo zynde vinden veelen hier in ene verschooning, als ware 't den Mensch onmogelyk te verhoeden, van de handen aen zich zelven te slaen. Dan hier tegen toont onze Autheur, hoe zeer zulke Menschen de overheerschende kracht dier drift zich zelven te wyten hebben; wat hun te doen staet, om zulks voor te komen; hoe zy 't vermogen daertoe, hun redelyk verstand, bezitten, en op hoedanig ene wyze zy 't zelve ten dien einde behooren te gebruiken. De Heer *Dumas* ontvouwt dit met zeer veel nadruk, zo ten opzichte van 't ene als van 't andere der voorwendselen, die men uit deze omstandigheden wil trekken; en doet ten klaerste zien, dat alle Zelfsmoorden, (buiten dezulken, die zuiver af te leiden zyn, uit ene schuldelooze volstrekte wanorde van Lichaem en Geest, hoedanigen maer zeldzaem voorkomen,) iets Zedelyks in zich vervatten, dat den Mensch strafschuldig stelt. Ze zyn naemlyk min of meer gevolgen van een vrywillig toegeven der zodanigen, aen hunne hoofdigheid, eigenzinnigheid, onvoorzichtigheid, ongeregeldheid, ondeugden en diergelyken, 't zy dat het dierlyk gestel of de luchtsgesteldheid al of niet medegewerkt hebbe. En ze klimmen tot een lager of hooger trap van Zedelykheid, die de misdaed te onverschoonlyker maekt, naer gerade, dat de Mensch min of meer onachte-

achtzaem geweest is, om de daer toe aenleidende oorzaken af te wenden, te verzwakken, of uit te rooien; 't geen hy, indien hy gewild had, by tyds zou hebben konnen doen, door dat redelyk vermogen, waer door de Mensch, onder Gods hulp, alles op zich zelven vermag, wanneer hy maer bezield is met een standvastig besluit, om zyner Rede gehoor te geven, en dezelve op te volgen.

In die overtuiging deelt de Autheur voorts ene reeks van nutte lessen mede, aen alle dezulken, die gelukkig wenschen te zyn, en de misdaden nog meer vreezen dan de rampen. Hy toont hun in 't algemeen, hoe de Rede hen leert de onheilen van dit leven te beschouwen, onder de bestiering der Godlyke Voorzienigheid; hoe wy zeer veel konnen toebrengen tot ons geluk of ongeluk in dit leven; hoe losbandige Ongodsdienstigheid ons van allen troost berooft, hoe beminlyk in tegendeel de Godsdienst zy, daer dezelve ons dien wenschelyken Trooster verleent, welks bezitting ons zo noodig is; en hoe wy eindelyk acht hebben te geven op onze driften, en onze handelingen met voorzichtigheid te bestieren, om het kwaed en de elende van ons te weren, ten einde ons te bewaren voor berouw en droefheid. —— Aen die algemene lessen hecht hy wyders nog enige heilzame byzondere onderrichtingen, voor zulken, die tot neêrslachtige droefheid en deerniswaerdige naergeestigheid overhellen; of van ene oploopende gesteldheid zyn; misgaders voor de zodanigen, die zich aen 't vermaek, de eerzucht en de ledigheid overgeven, waer door ze, op een ongunstigen keer der zaken, onbekwaem zyn om tegenstand te bieden aen treffende rampen. Alle deze leerzame lessen, die uit het verhandelde voortvloeien, en zeer wel geschikt zyn naer de verschillende omstandigheden, besluit de Autheur ten laetste met deeze opwekkende voorstelling.

Komt het, niet tegenstaende alle deze oplettenheid, alle die voorzorg, immermeer in uwen geest op, de handen aen u zelven te slaen, stel u, in 't midden uwer treffende benaeuwdheid, terstond voor oogen, het gevaer dat gy zoud loopen met het zelve uit te voeren; de onderwerping die gy verschuldigd zyt, aen de besluiten des Albestierders; de belediging, die gy zyner Goedheid en Wysheid zoud aendoen; de schande, waer mede gy uwe nagedachtenis zou bevlekken; de onschendbare verbindtenissen, welke gy aengegaen hebt, met die Maetschappy, waer van gy een Lid zyt; het kwaed voorbeeld dat gy aen anderen zoud geven; het nadeel dat gy aen uwe Naestbestaenden, aen uwe Vrienden, zoud kunnen toebrengen. Herinner u het ongeluk van *Calas*. Zie dien eerwaerdigen Gryzaerd op 't Schavot gebragt, door den Zelfsmoord van zynen ontaerten Zoon; deszelfs geheele Huisgezin en twee Vreemden, die aen hem verbonden waren, in boeien gekluisterd; in hun verderf gedompeld; en op het punt van, even als hun Huisvader en Vriend, te sneven, door de hand eens Scherprechters, wiens slachtoffers zy geworden zouden zyn, zo 'er de stem des Volks, en de rechtvaerdigheid van deszelfs Vorst, niet tegen op gekomen ware. Luister na de klagende schim van den ongelukkigen, die de oorzaek was van hunnen ramp; vertegenwoordig u de wreede kna-

gingen die hem folteren. Roep, voor alle dingen, den Godsdienst ter hulpe; dat deszelfs vertroosting uw gemoed vervulle; breng u ten levendigste voor den geest den onverderfelyken geluksftaet, welken dezelve aen uwe hoope voorftelt, als de belooning uwer onderwerpinge en uwer deugden. Deze denkbeelden zullen uwen wil keeren, uwen arm wederhouden, uw doodlyk oogmerk verbreken, uw onheil verzachten, uw verdriet bedaren; u vergenoegd doen zyn in uw lot, en u 't leven beminnenswaerdig maken, ondanks deszelfs tegenheden. Het fchitterend vooruitzicht der toekomende Waereld zal u een aengenaem licht verfpreiden, over het anders akelige vooruitzicht der tegenwoordige Waereld; dat zal u onderfteunen in uwe beproevingen; verblyden in uwe kwellingen; en het denkbeeld, van u zelven te verdoen, zal zich nooit by verrasfing meester maken van uwe ontroerde driften.

Voorbeelden van verandering in de Pfalmen, in de Nieuwe Verzameling uitgekoozen.

NAdien men in 't Pfalmboek, thans ten gebruike van Nederlands Kerk gefchikt, dat verfcheiden Drukperfen doet zweeten, de uitgekoozen Pfalmen, 't zy uit de Beryming van *Voet*, of die van 't *Kunstgenootfchap*, onder de Zinfpreuk, *Laus Deo Salus Populo*, of die van *Ghyfen*, niet geheel, zonder veranderingen, overgenomen, maar ook hier en daar eenige veranderingen in dezelven gemaakt heeft; zo hebben wy geoordeeld, veelen geen ondienst te zullen doen, met hun een en ander ftaal deezer veranderingen onder 't oog te brengen.—— 't Is zeker, dat alle beminnaars van Taal- en Dichtkunde niet eenftemmig zullen zyn, in 't goed- of afkeuren van ieder verandering op zig zelve. De fmaak, de denkwyze, de mindere of meerdere kieschheid, en wat 'er van dien aart meer zy, laat zulk eene eenftemmigheid niet toe. Dan met dit alles, zyn wy, na 't doorbladeren en vergelyken deezer Pfalmen, niet vreemd van te denken, dat de gemaakte veranderingen, over 't geheel, eene vry algemeene goedkeuring zullen erlangen; fchoon men over deezen en geenen in 't byzonder verfchillend blyve denken. Ze toonen tog meerendeels, dat ze, niet flegts ter loops, of uit eene zugt ter veranderinge, maar met oplettendheid en oordeel gemaakt zyn; en inzonderheid met oogmerk om de kragt en den nadruk te vermeerderen, of de klaarheid en vloeibaarheid te bevorderen. Een en ander voorbeeld ftrekke hier ten getuige.

De eerfte Pfalm vangt hier dus aan.

Welzalig hy, die in der boozen raad
Niet wandelt; noch op 't pad der zondaars ftaat;
Noch nederzit, daar zulken famenrotten,
Die roekeloos met God en godsdienst fpotten;
Maar 's HEEREN wet blymoedig dag en nacht
Herdenkt, bepeinst en yverig betracht.

Hier voor had *Voet* in regel 3, 4 en 5.

Noch

Noch zitplaats neemt, waar zulken samenrotten,
Die zonder vrees met God en Godsdienst spotten;
Maar 's HEEREN wet met blydschap dag en nacht

Zodanige veranderingen vindt men ook in de volgende verzen, *Voet* had, in v. 2.

Hy is gelyk een groen' en frissche boom.

Dit heeft men dus veranderd.

Want hy zal zyn gelyk een frissche boom.

En voor

En tierig pronkt met altoos groene bladen.

Leest men nu

En fierlyk pronkt met onverwelkte bladen.

Ook heeft men, *Hem gaat het wel* veranderd in *Het gaat hem wel.*

Voet zegt, in het vierde vers, de HEER wendt zyn oog

Op zulken, die, rechtvaardig in hunn' zeden,
Met vasten tred den weg der deugd betreeden;
God kent den weg, die eeuwig zal bestaan,
Terwyl Hy dien der boozen doet vergaan.

Dit heeft men in deezervoege veranderd.

Op zulken, die, oprecht en rein van zeden,
Met vasten gang het pad der deugd betreeden;
God kent hunn' weg, die eeuwig zal bestaan,
Maar 't heilloos spoor der boozen zal vergaan.

Buiten dit heeft men de uitdrukking, *die 't onrecht mint*, veranderd in, *die 't kwaad bemint*; en in plaatse der woorden, *daar vroomen zyn vergaard*, leest men nu, *daar 't vroome volk vergaart*; ook heeft men *wegen* gesteld voor *handel.*

De tweede Psalm begint hier aldus.

Wat drift beheerscht het woedend heidendom,
En heeft het hart der volken ingenoomen?
De koningen verheffen zich alom;
De vorsten zyn vermetel saam gekomen,
Om God, den HEER, zelfs naar de kroon te steeken,
En tegen zyn' gezalfden op te staan.
Zy spreeken saam: „ Laat ons hun banden breeken,
„ En van hun juk en touwen ons ontslaan!"

Hier voor had het Kunstgenootschap, *Laus Deo, Salus Populo*, in de vier laatste regels,

Om zich van God, den hoogen God, te wreeken;
Hun trots vliegt hem en zyn' Gezalfden aan:
Zy spreeken t'saam. Laat ons hun banden breeken,
En van hun juk ons met geweld ontslaan!

Het tweede vers luidt hier in deezervoege.

Maar d' Opperheer, die zyn geduchten stoel
Op starren sticht, en grondvest op de wolken,
Zal lachen met dat vruchteloos gewoel,
En spotten met den waan der dwaaze volken.

God

God zal zyn wraak ontdekken voor hun oogen;
Straks gloeit de lucht door 't vlammend bliksemlicht:
't Is God, die spreekt; Hy dondert uit den boogen,
En jaagt den schrik zyn' haatren in 't gezicht.

Dit had het Kunstgenootschap op deeze wyze uitgedrukt.

Maar d'Oppermagt, die haar geduchten stoel
Op starren sticht en grondvest op de wolken,
Belacht, bespot het vruchteloos gewoel,
Den dwaazen waan der t'saam verbonden Volken.
De Godheid spreekt, in 't eind tot toorn bewogen;
Straks gloeit de lucht door 't vlammend bliksemlicht.
De Godheid spreekt en dondert uit den boogen,
En jaagt den dood haar haatren in 't gezicht.

De overige veranderingen in deezen Psalm zyn van minder aanbelang. In plaats van

Zal 't stof der aard' my 't hoog gezag ontwringen?

leest men hier

Zal nietig stof my 't hoog gezag ontwringen?

Wetten is verandert in *ryksbestel*, *eenige gebooren* in *eengeboeren*, en *hunn' trots* in *hun magt*. In plaatse van

Eisch wat u lust.

leezen wy hier,

Zeg vry uw eisch.

Ook leest men hier in den regel

ô Rechters tot den stoel der eer geboren! het woord *gekooren!*

Het zesde vers heeft by 't Kunstgenootschap deeze vier eerste regels.

Vreest, vreest Gods magt, en dient zyn majesteit!
Juicht, siddrend' op 't gezicht van zyn vermogen!
Ombelst den Zoon, van ouds u toegezeid,
Eer dat zyn toorn u neêrvell' voor onze oogen.

Dezelve zyn nu dus veranderd.

Vreest 's HEEREN magt, en dient zyn majesteit;
Juicht, beevend op 't gezicht van zyn vermogen,
En kust den Zoon van ouds u toegezeid,
Eer u zyn toorn verdelg' voor aller oogen.

Wyders schryft men hier *getergde* wraak, voor *gewekte* wraak; en verandert de spreekwyze van *yverig* te zyn *voor zyn eer*, in zig te gedraagen *naar zyn reine leer*; mitsgaders die van *steeds*, in *vast* op Hem te betrouwen.

Aan zodanig slag van veranderingen is ook de derde Psalm, van *Voet* overgenomen, onderhevig; maar de vierde, uit *Ghysen* (*) ontleend, heeft eene meerdere beschaaving vereischt. *Ghysen* had denzelven dus opgegeeven, gelyk hier eerst gemeld wordt, en men heeft denzelven thans het

(*) De naamen agter de regels, in de beryming van *Ghysen* geplaatst, zyn de Naamen der Autheuren, uit welker beryming *Ghysen* deeze regels ontleend had, zo als dezelve aangetekend zyn, in de eerste uitgave van 't jaar 1686.

het licht doen zien, in de bewoordingen in de tweede plaatse voorgedraagen. Wy zullen deezen Psalm vers voor vers opgeeven, om de verandering te gereeder te doen opmerken.

1.

Wanneer ik roep, wil my verhooren, *Clercquius.*
o God, die myne recht-saak red.
Doe my benaauwtheid quam te vooren
Deed gy my gaan in ruime spooren
Betoon gena, hoor myn gebed. *Six.*
Wat moogt gy mannen doch beginnen? *Cler.*
Zal steeds tot schande zyn myn eer? *Roldanus.*
Zult gy dan d'ydelheid beminnen,
En gantsch beroofd van regte sinnen,
De leugen soeken immermeer?

1.

Wil my, wanneer ik roep, verhooren,
o God, die myne rechtzaak redt!
Gy hebt in angst my hulp beschooren,
En my doen gaan in ruime spooren,
Betoon genaê; hoor myn gebed.
Wat moogt gy, mannen, toch beginnen?
Zal steeds tot schande zyn myn eer?
Zult gy dan d'ydelheid beminnen,
En t'eenemaal berooft van zinnen,
De leugen zoeken, keer op keer!

2.

Weet doch, en breng het u te vooren, *Huls.*
Dat sich de Heer een gunstgenoot
Heeft afgesondert, en verkooren;
Ontwyflik zal de Heer my hooren *Disselburg.*
Wanneer ik roep, hy kent myn nood. *Rold.*
Zyt vry beroert, ontsteit, verleegen; *Huls.*
Maar sondigt niet, versaakt uw wil; *Huls.*
Spreekt in uw hert, wilt overweegen *Rold.*
Uw doen op 't leger neêr-geleegen; *Huls.*
En zyt in allen voorval stil.

2.

Herinnert u, gy roekeloozen,
Dat zich de HEER een' Gunstgenoot
Heeft afgezonderd en verkoozen.
Hy doet my nooit van schaamte bloozen,
Die, als ik riep, my bystand bood.
Zyt gy beroerd, ontsteld, verlegen,
Zoo zondigt niet; verzaakt uw' wil;
Spreekt in uw hart; herdenkt uw wegen,
Op 't eenzaam bedde neêrgezeegen;
En weest in alle ontmoeting stil.

Gaat

3.

Gaat dan voor God ten offer treeden; *Six.*
Brengt hem aldaar een rein gemoed; *Westerbaan.*
Een offer van gerechtigheeden, *Celosse.*
Een reuk van suivere gebeeden; *Wes.*
Betrouwt op hem, want hy is goed. *Cel.*
Veel volks seid, onder dese quaalen, *Six.*
Wie sal ons 't goede weer doen sien?
Verhef gy over ons uw straalen, *Huls.*
Uw aanschyns ligt laat neederdaalen,
O Heer, en wil uw gunst ons bien. *Cel.*

3.

Dan zult gy recht naar 't outer treeden
En offren God' een rein gemoed,
Het offer der gerechtigheden,
En 't zuivre reukwerk der gebeden:
Betrouwt op Hem, want Hy is goed.
Daar veelen twyffelmoedig vraagen:
„ Wie zal ons 't goede toch doen zien?"
Doe Gy, o HEER! na 't angstig klaagen,
Ons 't lieflyk licht uws aanschyns daagen,
En wil uw ryke gunst ons bien.

4.

Gy hebt my vreugd in 't hert gegeeven, *Cler.*
Die meerder is dan in den tyd,
Wanneer hun koorn staat hoog verheeven
En hen de most doet vroolyk leeven,
Die in hun rykdom zyn verblyd.
Ik zal in vreede t' saamen slaapen, *Rol.*
En leggen my gerust ter neer;
Want gy alleen zult, als myn waapen,
Schoon 't onheil schynt voor my geschapen,
My seeker woonen doen, o Heer.

4.

Gy hebt m' in 't hart meer vreugd gegeeven,
Dan andren smaaken, in een tyd
Als zy, door aardsch geluk verheven,
By koorn en most wellustig leeven,
In hunnen overvloed verblyd.
Ik zal gerust in vrede slaapen,
En liggen ongestoord ter neêr;
Want Gy alleen, myn schild en wapen,
Schoon 't onheil schynt voor my geschapen,
Zult my doen zeker woonen, HEER.

REGISTER
VAN
BOEKEN EN *SCHRIFTEN*,

Die in het Tweede Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

Mon-

N.

O.

P.

U.

W.

Z.

BLADWYZER.

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN,

In de Eerste Stukken des Eersten en Tweeden Deels.

(I. en II. dienen ter aanduiding van het Iste en IIde Deel.)

A.

B.

Be-

C.

Ge-

Kan

L.

M.

Men-

P.

Q.

R.

Re-

BERIGT VOOR DEN BINDER.

Het *Muzyk-Stukje* te plaatzen tegen over bl. 31

